

Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü

Sosyoloji Anabilim Dalı

**KÖKENLERDEN MENZİLLERE TOPLUMSAL HAREKETLİLİK
STRATEJİLERİ: TÜRKİYE’DE VE ALMANYA’DA YAŞAYAN EMEKLİ
TÜRK BİREYLERİN DURUMLARI ÜZERİNE NİTELİKSEL BİR İNCELEME**

Esra ÇOLAK TÜRE

Doktora Tezi

Ankara, 2021

KÖKENLERDEN MENZİLLERE TOPLUMSAL HAREKETLİLİK STRATEJİLERİ:
TÜRKİYE’DE VE ALMANYA’DA YAŞAYAN EMEKLİ TÜRK BİREYLERİN
DURUMLARI ÜZERİNE NİTELİKSEL BİR İNCELEME

Esra ÇOLAK TÜRE

Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü

Sosyoloji Anabilim Dalı

Doktora Tezi

Ankara, 2021

KABUL VE ONAY

Esra ÇOLAK TÜRE tarafından hazırlanan “Kökenlerden Menzillere Toplumsal Hareketlilik Stratejileri: Türkiye’de ve Almanya’da Yaşayan Emekli Türk Bireylerin Durumları Üzerine Niteliksel Bir İnceleme” başlıklı bu çalışma, 22.04.2021 tarihinde yapılan savunma sınavı sonucunda başarılı bulunarak jürimiz tarafından Doktora Tezi olarak kabul edilmiştir.

Prof. Dr. Nilay ÇABUK KAYA (Başkan)

Doç. Dr. Abdulkerim SÖNMEZ (Danışman)

Prof. Dr. Nevin GÜNGÖR ERGAN (Üye)

Prof. Dr. E. Feryal TURAN (Üye)

Prof. Dr. Birsen SAHİN KÜTÜK (Üye)

Yukarıdaki imzaların adı geçen öğretim üyelerine ait olduğunu onaylarım.

Prof. Dr. Uğur ÖMÜRGÖNÜLŞEN

Enstitü Müdürü

YAYIMLAMA VE FİKRİ MÜLKİYET HAKLARI BEYANI

Enstitü tarafından onaylanan lisansüstü tezimin tamamını veya herhangi bir kısmını, basılı (kağıt) ve elektronik formatta arşivleme ve aşağıda verilen koşullarla kullanıma açma iznini Hacettepe Üniversitesine verdiğimi bildiririm. Bu izinle Üniversiteye verilen kullanım hakları dışındaki tüm fikri mülkiyet haklarım bende kalacak, tezimin tamamının ya da bir bölümünün gelecekteki çalışmalarda (makale, kitap, lisans ve patent vb.) kullanım hakları bana ait olacaktır.

Tezin kendi orijinal çalışmam olduğunu, başkalarının haklarını ihlal etmediğimi ve tezimin tek yetkili sahibi olduğumu beyan ve taahhüt ederim. Tezimde yer alan telif hakkı bulunan ve sahiplerinden yazılı izin alınarak kullanılması zorunlu metinleri yazılı izin alınarak kullandığımı ve istenildiğinde suretlerini Üniversiteye teslim etmeyi taahhüt ederim.

Yükseköğretim Kurulu tarafından yayınlanan **“Lisansüstü Tezlerin Elektronik Ortamda Toplanması, Düzenlenmesi ve Erişime Açılmasına İlişkin Yönerge”** kapsamında tezim aşağıda belirtilen koşullar haricince YÖK Ulusal Tez Merkezi / H.Ü. Kütüphaneleri Açık Erişim Sisteminde erişime açılır.

- Enstitü / Fakülte yönetim kurulu kararı ile tezimin erişime açılması mezuniyet tarihinden itibaren 2 yıl ertelenmiştir. ⁽¹⁾
- Enstitü / Fakülte yönetim kurulunun gerekçeli kararı ile tezimin erişime açılması mezuniyet tarihinden itibaren ay ertelenmiştir. ⁽²⁾
- Tezimle ilgili gizlilik kararı verilmiştir. ⁽³⁾

22 / 04 / 2021

Esra ÇOLAK TÜRE

I “Lisansüstü Tezlerin Elektronik Ortamda Toplanması, Düzenlenmesi ve Erişime Açılmasına İlişkin Yönerge”

- (1) Madde 6. 1. Lisansüstü teze ilgili patent başvurusu yapılması veya patent alma sürecinin devam etmesi durumunda, tez danışmanının önerisi ve enstitü anabilim dalının uygun görüşü üzerine enstitü veya fakülte yönetim kurulu iki yıl süre ile tezin erişime açılmasının ertelenmesine karar verebilir.
- (2) Madde 6. 2. Yeni teknik, materyal ve metotların kullanıldığı, henüz makaleye dönüşmemiş veya patent gibi yöntemlerle korunmamış ve internetten paylaşılması durumunda 3. şahıslara veya kurumlara haksız kazanç imkanı oluşturabilecek bilgi ve bulguları içeren tezler hakkında tez danışmanının önerisi ve enstitü anabilim dalının uygun görüşü üzerine enstitü veya fakülte yönetim kurulunun gerekçeli kararı ile altı ayı aşmamak üzere tezin erişime açılması engellenebilir.
- (3) Madde 7. 1. Ulusal çıkarları veya güvenliği ilgilendiren, emniyet, istihbarat, savunma ve güvenlik, sağlık vb. konulara ilişkin lisansüstü tezlerle ilgili gizlilik kararı, tezin yapıldığı kurum tarafından verilir *. Kurum ve kuruluşlarla yapılan işbirliği protokolü çerçevesinde hazırlanan lisansüstü tezlere ilişkin gizlilik kararı ise, ilgili kurum ve kuruluşun önerisi ile enstitü veya fakültenin uygun görüşü üzerine üniversite yönetim kurulu tarafından verilir. Gizlilik kararı verilen tezler Yükseköğretim Kuruluna bildirilir.
Madde 7.2. Gizlilik kararı verilen tezler gizlilik süresince enstitü veya fakülte tarafından gizlilik kuralları çerçevesinde muhafaza edilir, gizlilik kararının kaldırılması halinde Tez Otomasyon Sisteminde yüklenir.

* Tez danışmanının önerisi ve enstitü anabilim dalının uygun görüşü üzerine enstitü veya fakülte yönetim kurulu tarafından karar verilir.

ETİK BEYAN

Bu çalışmadaki bütün bilgi ve belgeleri akademik kurallar çerçevesinde elde ettiğimi, görsel, işitsel ve yazılı tüm bilgi ve sonuçları bilimsel ahlak kurallarına uygun olarak sunduğumu, kullandığım verilerde herhangi bir tahrifat yapmadığımı, yararlandığım kaynaklara bilimsel normlara uygun olarak atıfta bulunduğumu, tezimin kaynak gösterilen durumlar dışında özgün olduğunu, **Doç. Dr. Abdulkерim SÖNMEZ** danışmanlığında tarafımdan üretildiğini ve Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tez Yazım Yönergesine göre yazıldığını beyan ederim.

Esra ÇOLAK TÜRE

TEŞEKKÜR

Bu araştırma doktora süresince yıllar içerisinde bir araştırmacı olma yolunda ve yaşam içerisinde karşılaştığım çeşitli zorlukların yükünü benimle paylaşarak hafifletenlerin desteği ile ortaya çıktığından, burada kendilerini anmayı ve onlara teşekkür etmeyi bir borç bilirim. Bu anlamda, üzerimde yaklaşık on dört yıllık emeği bulunan, tüm öğrencilerini olduğu gibi beni de saygı, sevgi ve hoşgörü ile yetiştiren, öğrencisi olmaktan büyük bir memnuniyet duyduğum saygıdeğer hocam Doç. Dr. Abdulkerim Sönmez'i ilk sırada saymam gerekir. Akademik ve insani olarak bana öğrettiklerini unutmam mümkün değil, bunun için kendisine müteşekkirim.

Yaşamlarını benimle içtenlikle paylaşan, çalışmanın yazımı esnasında kimileri aramızdan ayrılan kendileriyle mülakat yaptığım altmış iki katılımcının her birine şükran duyuyorum. Cömertçe paylaştıkları bilgiler olmaksızın, araştırmanın ortaya çıkması mümkün olmayacaktı. Katılımcılara ve onların üyesi oldukları çeşitli kuruluşlara ulaşmada çok sayıda kişinin yardımını aldım. Kendilerine çok teşekkür ederim. Çalışmanın Tez İzleme Komitesi'nde yer alan Prof. Dr. Feryal Turan ve Prof. Dr. Birsen Şahin Kütük'e; sınav jürisinde yer alan Prof. Dr. Nevin Güngör Ergan ve Prof. Dr. Nilay Çabuk Kaya'ya katkıları için teşekkür ederim.

Saha araştırmasının Almanya safhasını gerçekleştirmem için beni Bielefeld Üniversitesi Sosyoloji Fakültesi'ne misafir araştırmacı olarak davet eden Prof. Dr. Martin Diewald'e, katılımcılara ulaşma konusunda tavsiyeler veren Prof. Dr. Thomas Faist'e teşekkür ederim. Çalışmanın yurt dışında gerçekleştirilen bölümü iktisadi olarak Türkiye Bilimsel ve Teknolojik Araştırma Kurumu'nun 2214/A Yurt Dışı Doktora Sırası Araştırma Bursu ile desteklendi. Bu araştırma için önemli bir kaynak sağladı, teşekkür ederim. Saniye ve Salih Doğan, Yeşim ve Arif Türe, Mustafa Aksakal, Kemal Kaptan ve arkadaşları, Ece Köse Özkan vasıtasıyla tanıdığım Mehmet Tuncel ve Marianne Herr, Almanya'da zorlandığım dönemlerde yardımlarıyla yaşamımı kolaylaştırdılar, beni misafir ettiler. Her birine teşekkür borçluyum.

Manevi destekleri ile beni her daim yüreklendiren annem Semra Çolak, babam Levent Çolak ve kardeşim Neşe Çolak'a da çok teşekkür ederim. Burada anmış olduklarım dışında daha birçok kişinin katkısı ile ortaya çıkan bu çalışmanın tüm kusurları ise bana aittir.

ÖZET

ÇOLAK TÜRE, Esra. *Kökenlerden Menzillere Toplumsal Hareketlilik Stratejileri: Türkiye’de ve Almanya’da Yaşayan Emekli Türk Bireylerin Durumları Üzerine Niteliksel Bir İnceleme*, Doktora Tezi, Ankara, 2021.

Bu çalışma toplumsal hareketlilik dinamiklerini açıklamaya çalışan çeşitli yaklaşımların metodolojik ve açıklayıcı kabiliyetlerinin bir değerlendirmesini yapmaktadır. Bu değerlendirme halen Türkiye’de ikamet etmekte olan emekli bireyler ile Almanya’ya göç etmiş ve orada ikamet etmekte olan Türkiye kökenli göçmen emekli bireylerden yoğun ve karşılaştırmalı bir araştırma tasarımı yoluyla derlenmiş verilerden yola çıkılarak yapılmaktadır. Bu çalışmanın temel iddiası hareketlilik dinamiklerinin en iyi makro düzeydeki yapısal eşitsizliklere işaret eden etkenlerin aktörlerin arızı bağlamlarında yer alan mezo ve mikro düzeydeki etkenlerle nasıl bir araya geldiğine dikkat etmek suretiyle anlaşılıp açıklanabileceğidir. Bu nedenle bireylerin kökenleri ile menzil konumları arasındaki ilişkiyi sosyal hareketlilik sürecini etkileyen tüm etkenlerle bağlantılı olarak sorunsallaştırmak ve eklemlaşmelerin aynı konumlardan hareket eden bireyler bakımından nasıl farklı örüntülere ve farklı hareketlilik sonuçlarına yol açan farklı mekanizmalar ürettiğini belirlemek gerekmektedir. Bu amaca yönelik olarak çalışma, bu iki ülke bağlamında ve farklı mesleki kökenlerden elde edilen verilerden ortaya çıkan mekanizma ve örüntülerin vaka içi ve vakalar arası karşılaştırmasını yapmaktadır. Araştırma sonuçları, bireylerin kültürel, toplumsal ve siyasal bağamları ile ilgili makro düzeydeki etkenlerin onların ne türden bir hareketlilik stratejisi izleyecekleri üzerinde önemli bir etkiye sahip olduklarını göstermektedir. Dahası, bireylerin sahip oldukları iktisadi, kültürel ve toplumsal tüm kaynakları nasıl kullanacakları ve belirli kısıtları nasıl aşacakları yalnızca erişmeyi hedefledikleri menzil konumlarından değil, aynı zamanda kendilerinin etnik, dini, siyasi mensubiyetlerinden, toplumsal rolleri, sorumlulukları ve dayanışma ilişkilerinden etkilenen bir yapıya sahiptir. Hanehalklarını veya aileleri çekirdek veya genişletilmiş olarak sınıflandırmaya yönelik tanımsal ölçütler, onları tek tip veya özdeş olarak işleyen toplumsal birimler yapmamakta ve bu tanımsal ölçütler bir toplumsal birim olarak hanelerin kendileri veya üyelerinin kuşaklar arası hareketliliği için iktisadi, sosyal ve kültürel sermayelerini farklı şekillerde kullanıp yatırım yapmadaki çeşitliliği yakalamaya muktedir değildirler. Sonuçlar ayrıca, bireylerin hareketlilik yörüngelerini ve menzil konumlarını planlarken verdikleri tüm kararların, verili arızı bağlamda gerçekleşen rasyonel bir değerlendirmenin sonucu olduğunu ve çoğunlukla, öncelikli olarak mevcut konumlarını korumak ve mümkün ise de bir kademe daha yukarı çıkmak olduğunu göstermektedir. Son olarak, bireylerin yaşamlarındaki belirli dönüm noktaları ve/veya yaşamlarındaki ‘önemli ötekilerin’ yardımı nedensel bir önem kazanabilmekte ve hareketlilik yörüngelerini oldukça önemli şekillerde etkileyebilmektedir.

Anahtar Sözcükler

Toplumsal Hareketlilik, Emeklilik, Mesleki Hareketlilik, Sınıf Hareketliliği, Gelir Hareketliliği, Statü Kazanımı, Eğitim Kazanımı, Toplumsal Hareketlilik Stratejileri, Göç ve Toplumsal Hareketlilik

ABSTRACT

ÇOLAK TÜRE, Esra. *Social Mobility Strategies from Origins to Destinations: A Qualitative Study on Turkish Retirees Residing in Turkey and in Germany*, PhD. Thesis, Ankara, 2021.

This study assesses methodological and explanatory relevance of various approaches concerned with explaining the dynamics of social mobility. This assessment is made on the basis of empirical data collected through an intensive and comparative study of the experiences of Turkish retirees from different occupations whose occupational lives were spent in Turkey and currently residing in Turkey, and those Turkish migrant workers who worked in Germany and currently residing in the same country. The leading argument of the study is that mobility dynamics can best be understood and explained by paying attention to how factors denoting macro-level structural inequalities come together with meso, and micro-level factors in the contingent context of actors. Therefore, it is necessary to problematize the relationship between the origins and destinations of individuals in connection with all the factors that affect the social mobility process and identify how their articulation produces different mechanisms leading to different patterns and different mobility outcomes for individuals starting from apparently the same origins. To this end, the study makes a within-case and between-case comparison of the mechanisms and patterns emerging from the data in the contexts of these two countries and of different occupational origins. The results of the research indicate that the macro-level factors concerned with the cultural, social, and political context of the individuals have an important effect on mobility strategies they employ. Furthermore, the ways individuals make use of their economic, cultural, and social resources and overcome certain restrictions are not only affected by their aspirations for their target destinations but also by their ethnic, religious, political affiliations as well as by their assumed or perceived social roles, responsibilities towards especially the members of their family of origin and the forms of solidarity they have to maintain with these family members. The definitional criteria to classify households or families as nuclear or extended do not make them uniform or identical social units and these criteria are not capable of capturing the diverse ways in which they use and invest their economic, social, and cultural capital for their own social mobility as a social unit and for their members' inter-generational mobility. The results indicate also that all the decisions that the individuals make when planning their mobility trajectories have got nature of a rational evaluation-in-a-given contingent context and mostly rests on a strategy of protecting primarily their current position and moving up one step if possible. Finally, coincidences of events and/or the assistance of "the significant others" may assume causal significance and affect the mobility trajectories in very significant ways.

Keywords

Social Mobility, Retirement, Occupational Mobility, Class Mobility, Income Mobility, Status Attainment, Educational Attainment, Social Mobility Strategies, Migration and Social Mobility

İÇİNDEKİLER

KABUL VE ONAY	i
YAYIMLAMA VE FİKRİ MÜLKİYET HAKLARI BEYANI	ii
ETİK BEYAN.....	iii
TEŞEKKÜR	iv
ÖZET	v
ABSTRACT.....	vi
İÇİNDEKİLER	vii
TABLolar DİZİNİ	xi
 GİRİŞ.....	 1
1.BÖLÜM.....	4
ARAŞTIRMANIN KONUSU, AMACI VE ÖNEMİ.....	4
 2. BÖLÜM.....	 12
TOPLUMSAL HAREKETLİLİK OLGUSUNA YAKLAŞIMLAR VE METODOLOJİK SORUNLAR.....	 12
2.1. SINIF HAREKETLİLİĞİ YAKLAŞIMI.....	13
2.2. GELİR HAREKETLİLİĞİ YAKLAŞIMI	24
2.3. STATÜ KAZANIMI YAKLAŞIMI	28
2.3.1. Statü Kazanımı Yaklaşımının Temel Modeli	31
2.3.2. Sosyal Psikolojik Model	41
2.3.3. Eğitim Kazanımı Yaklaşımı	41
2.3.4. Sosyal Sermaye ve Ağlar Yaklaşımı.....	54
 3.BÖLÜM.....	 61
ARAŞTIRMANIN METODOLOJİSİ VE KATILIMCILARIN PROFİLİ.....	61
3.1. ARAŞTIRMANIN METODOLOJİSİ	61
3.2. KATILIMCILARIN PROFİLİ.....	67
 4.BÖLÜM.....	 79
AKTÖRLERİN HAREKETLİLİK BAĞLAMı VE HAREKETLİLİK ÖRÜNTÜLERİNİN GENEL GÖRÜNÜMÜ	 79

4.1. AKTÖRLERİN HAREKETLİLİK BAĞLAMI.....	79
4.2. KENDİLERİYLE MÜLAKAT YAPILAN BİREYLERİN DEMOGRAFİK ÖZELLİKLERİ VE HAREKETLİLİK ÖRÜNTÜLERİNİN GENEL GÖRÜNÜMÜ. 93	
5.BÖLÜM.....	104
TÜRKİYE’DE YAŞAYANLARIN TOPLUMSAL HAREKETLİLİK STRATEJİLERİNİ ETKİLEYEN ETKENLER	104
5.1. TOPLUMSAL HAREKETLİLİK STRATEJİLERİNE ETKİ EDEN MAKRO ETKENLER	105
5.1.1.Yapısal Etkenler ve Dönüşümlerin Etkisi	105
5.1.2. Menzil Konumlarına Erişmede Bir Kaynak ve Kısıt Olarak Coğrafyanın Etkisi..	112
5.1.3. Eğitim ve İstihdam Politikalarının Etkisi	116
5.1.4. Toplumsal Cinsiyetin Etkisi	121
5.2. HANEHALKININ ETKİSİ.....	129
5.2.1. Hanehalkı Yapısı ve Kaynak Bölüşüm Stratejisinin Etkisi	129
5.2.2. Hane İçi Rekabet ve Dayanışma Mekanizmaları.....	133
5.2.3. Toplumsal Roller ve Ahlaki Sorumlulukların Etkisi	139
5.3. İKTİSADİ VE SOSYAL SERMAYENİN ETKİSİ.....	144
5.3.1. Gelir, Servet ve Malvarlığının Etkisi	144
5.3.2. Yoksulluğun Etkisi	151
5.3.3. Ağlar, İlişkiler ve Toplumsal Dayanışma Mekanizmalarının İşleyişi.....	155
5.3.4. Çatışma, Torpil, Kayırmacılık Gibi Mekanizmaların İşleyişi	162
5.4. EĞİTİM ve KÜLTÜREL SERMAYENİN ETKİSİ.....	167
5.4.1. Ebeveynlerin Eğitimi,Meslekleri ve Kültürel Sermayelerinin Etkisi.....	167
5.4.2. Sınıfsal Kapanma Arzusu.....	174
5.4.3. Statü ve Gücün Etkisi.....	176
5.4.4. Kabiliyet, Zekâ, Genetik Gibi Etkenlerin Etkisine Dair Görüşler	181
5.4.5. Eğitim Başarısı ve Kazanımının Toplumsal Konumlara Erişim Üzerindeki Etkisi	184
5.5. TOPLUMSAL HAREKETLİLİK STRATEJİLERİNE ETKİ EDEN MİKRO ETKENLER	193
5.5.1. Toplumsal Hareketliliğin Gerekliğine Dair Beklenti, Anlayış, Ufuk Farklılıkları	193
5.5.2. Bireylerin Yaşamlarındaki Dönüşümler ve Kırılmaların Etkisi	201
5.5.3. İnanç, Siyasi Görüş ve Etnisitenin Menzil Konumlarına Etkisi	207
6.BÖLÜM.....	215

ALMANYA'DA YAŞAYAN TÜRK GÖÇMENLERİN TOPLUMSAL HAREKETLİLİK MEKANİZMALARI VE STRATEJİLERİ.....	215
6.1. TOPLUMSAL HAREKETLİLİK STRATEJİLERİNE ETKİ EDEN MAKRO ETKENLER.....	215
6.1.1. Almanya ve Türkiye’de Meydana Gelen Yapısal Dönüşümlerin Etkisi.....	215
6.1.2. Almanya’da Menzil Konumlarına Erişmede Bir Kaynak ve Kısıt Olarak Coğrafyanın Etkisi.....	223
6.1.3. Alman Eğitim ve İstihdam Sisteminin Etkisi.....	225
6.1.4. Almanya’da Yaşayan Bireyler için Toplumsal Cinsiyetin Etkisi.....	230
6.2. HANEHALKININ ETKİSİ.....	233
6.2.1. Almanya’da Hanehalkı Yapısı, Kaynak Üretim ve Bölüşüm Stratejilerinin Toplumsal Konumlara Etkisi.....	233
6.2.2. Hane İçi Rekabet ve Dayanışma Mekanizmalarının Etkisi.....	239
6.2.3. Almanya’daki Bireyler İçin Toplumsal Roller ve Ahlaki Sorumlulukların Etkisi.....	243
6.3. İKTİSADİ VE SOSYAL SERMAYENİN ETKİSİ.....	247
6.3.1. Almanya’da Gelir ve Malvarlığının Etkisi.....	247
6.3.2. Almanya’da Yoksulluğun Etkisi.....	253
6.3.3. Almanya’da Ağlar ve İlişkilerin Toplumsal Konumlara Erişime Etkisi.....	254
6.3.4. Çatışma, Torpil ve Kayırmacılık Gibi Mekanizmaların Almanya’daki Görünümleri.....	256
6.4. EĞİTİM VE KÜLTÜREL SERMAYENİN ETKİSİ.....	260
6.4.1. Almanya’da Ebeveynlerin Eğitimleri ve Mesleklerinin Toplumsal Konumlara Etkisi.....	260
6.4.2. Almanya’da Statü ve Gücün Etkisi.....	266
6.4.3. Almanya’da Eğitim ve Eğitim Kazanımının Toplumsal Konumlara Etkisi.....	269
6.5. TOPLUMSAL HAREKETLİLİK STRATEJİLERİNE ETKİ EDEN MİKRO ETKENLER.....	276
6.5.1. Göç Etmenin Anlamı ve Biçimindeki Farklılıkların Toplumsal Hareketlilik Stratejilerine Etkisi.....	276
6.5.2. Topluma Ayak Uyduramama, Yabancılaşma, Sisteme Dahil Olamamanın Etkisi.....	283
6.5.3. Toplumsal Hareketliliğin Gerekliliğine İlişkin Anlayış ve Ufuk Farklılıklarının Etkisi.....	287
6.5.4. Hayatlarındaki Dönüşümlerin Göçmenlerin Hareketlilik Stratejilerine Etkisi.....	291
6.5.5. İnanç, Siyasi Görüş, Etnisitenin Almanya’da Bireylerin Toplumsal Hareketlilik Stratejilerine Etkisi.....	293

7.BÖLÜM.....	300
HAREKETLİLİK STRATEJİLERİ VE SONUÇLARININ KARŞILAŞTIRILMASI...	300
7.1. TÜRKİYE’DE İKAMET EDENLER İÇİN MESLEK GRUPLARI BAZINDA KARŞILAŞTIRMA.....	300
7.2. ALMANYA’DA İKAMET EDENLER İÇİN MESLEK GRUPLARI BAZINDA KARŞILAŞTIRMA.....	306
7.3. TÜRKİYE VE ALMANYA’DA İKAMET EDENLER İÇİN GENEL KARŞILAŞTIRMA.....	309
7.4. TÜRKİYE VE ALMANYA’DA KISA VE UZUN MENZİLLİ HAREKETLİLİK STRATEJİLERİNİN KARŞILAŞTIRILMASI.....	313
 DEĞERLENDİRME VE SONUÇ	318
KAYNAKÇA.....	329
 EKLER.....	347
EK 1. ORJİNALLİK RAPORU	347
EK 2. ETİK KOMİSYON İZNİ.....	348
EK 3. GÖNÜLLÜ KATILIM FORMU	349
EK 4. MÜLAKAT CETVELİ	350

TABLÖLAR DİZİNİ

Tablo 1: Kendileriyle Mülakat Yapılan Bireylerin Meslek Dağılımları.....	62
Tablo 2: Kendileriyle Mülakat Yapılan Bireylerin Köken-Menzil Dağılımları	96
Tablo 3: Kendileriyle Mülakat Yapılan Bireylerin Çocukları ile Olan Köken-Menzil Dağılımları.....	101

GİRİŞ

Toplumsal eşitsizliklerin niçin ve nasıl mevcut oldukları ve adil bir toplumun mümkün olup olmadığı kadim bir sorundur. Bu sorulara nasıl cevap verildiği ise genel olarak toplumsal durum hakkında ahlaki bir yargıda bulunmayı içermektedir. Geçmişte çoğu halde felsefi veya edebi tefekkür yoluyla ulaşılmak istenen bu yargı, işlevi toplumu anlamak ve açıklamak olarak tayin edilmiş olan sosyolojinin de başlangıçtan itibaren ilgi odağında yer alan fakat uzunca bir süre esas olarak kuramsal düzeyde cevabı aranan bir sorun olmaya devam etmiştir. Sorunun kuramsal düzlemde ampirik düzelele indirilerek ve gerçekte mevcut olan toplumlarda olup bitenin kendilerinden hareketle cevabının aranması ise bugün toplumsal hareketlilik araştırmaları olarak bilinen çalışmaların 1950’lerden itibaren yaygınlık kazanmaya başlaması ile birlikte yepyeni bir boyut kazanmıştır. Ancak, sorunun bu düzlemde ele alınmaya başlanması ve bu çalışmalardan hareketle bir yargıya varılmaya çalışılması durumun takdir edilmesine dair sorunları ortadan kaldırmaktan çok yeni ölçüm, değerlendirme ve hüküm sorunları ortaya çıkarmış ve bir anlamda sorunu hafifletmekten ziyade belki de ağırlaştırmış görünmektedir.

Toplumsal hareketlilik, genel olarak bireylerin toplumsal iş bölümü içinde işgal ettikleri ve iktisadi varlık, statü ve güç unsurlarının bir bileşimine atıfta bulunulan toplumsal konumlar arasında hareketi olarak tanımlanır (Sönmez, 2006, s. 164). Bu araştırmanın konusu da bu unsurları yansıtan farklı mesleklerden emekli olmuş bireylerin kuşak içi ve kuşaklar arası hareketlilik stratejileri ve dinamiklerinin anlaşılması ve açıklanmasıdır. Bu anlama ve açıklama çabasının kuramsal muhatabı hareketlilik örüntü ve dinamiklerini açıklamaya çalışan bireyselci, yapısalcı, kültürelci kuramlardır. Araştırmanın amacı ise, izleyen bölümde daha ayrıntılı olarak açıklanacağı üzere, bu kuramlardan çıkarılabilecek hipotezlerin nicel veriler ekseninde sınanması değil, açıklama için önermiş oldukları mekanizmaların işleyişine dair iddiaları ekseninde onların nitel bir değerlendirmesini yapmaktır. Bu değerlendirme halen Türkiye’de ikamet etmekte olan emekli bireyler ile Almanya’da ikamet etmekte olan Türkiye kökenli göçmen emekli bireylerle nitel-yoğun bir araştırma tasarımına dayalı mülakatlar yoluyla derlenmiş veriler başta olmak üzere onların içinde bulundukları bağlamı ve şartları tarif eden diğer veriler ışığında yapılmaktadır. Bunu gerçekleştirmek adına araştırma bireylerin bir hareketlilik sürecinde içinden çıktıkları toplumsal köken konumu ile ulaştıkları menzil konumu arasında bağlantıyı sağlayan insani süreci sorunsallaştırmaktadır.

Toplumsal hareketlilik ile ilgili survey tipi çalışmalar, kendi yapıları gereği, köken ile menzile arasındaki ilişkiyi kökeni tarif eden vasıf ya da vasıfları bağımsız ve menzili tarif eden vasıfları ya da sonuçları da bağımlı değişken olarak tanımlamak suretiyle istatistiksel olarak hesaplama ve ifade etme yoluna gitmektedirler. Bu hesaplamalardan hareketle, her bir değişken veya değişkenler demetinin toplam katkısı şeklinde elde edilen oranlar ise belli bir kökenden belli bir menzile gidişin nesnel ihtimali (objective probability) olarak ifade edilmektedir. Ancak, bu ilişkinin bir sebep-sonuç ilişkisi mi yoksa birlikte değişme ilişkisi mi olduğu ve gerçekte bağımsız değişkenler olarak konumlandırılmış olan vasıflar veya etkenlerin niçin ve nasıl belli bir sonucu ürettiği oranların kendisinden hareketle açıklanamamaktadır. Bu nedenle toplumsal hareketlilik kuramları çoğu halde genel-soyut kuramlar biçiminde değil, aksine verili bir toplumda nicel olarak tespit edilmiş birlikte değişme ilişkilerinden ortaya çıkan örüntülerin açıklamasını yapmaya yönelmektedirler. Bu nedenle onlar çoğu halde sonuçtan sebebe doğru ilerleyen somut ve yerel kuramlar biçimini almaktadırlar. Fakat bütün somutluk görünümüne rağmen bu kuramlar bir toplumsal sürecin nasıl işlediği, belli sebeplerin belli sonuçlara nasıl ve ne marifetiyle evrildiği ve evrilemediğinin anlaşılması ve açıklanmasında kritik öneme sahip olan bireylerin kendi deneyimlerini büyük oranda dışlamakta ve örneğin onlara belli güdüler atfederken gerçekte bu güdülerin mevcut olup olmadığına dair bilgiyi ancak çok dolaylı bir şekilde kullanmaktadırlar. Zira bu tür kuramlar toplumsal durumu ancak anlık olarak resmetmeye yetseler de bir süreç ve mekanizma olarak tarif etmeye ve buna dayalı olarak bir açıklama yapmaya uygun olan kuramlar değildirler (Sönmez, 2020, s.45). Buna karşılık etkenlerin nasıl bir mekanizmaya dönüşerek çalıştıkları ve sürecin nasıl seyrettiğinin anlaşılması ve açıklanabilmesi tarihsel, toplumsal, kültürel, siyasi etkiler ile bireysel etkenlerin ve failliğin bir araya geldiği kavşakta kendilerini dışa vurmaktadırlar. Bu somut şekli dikkate almaksızın, toplumsal hareketlilik kuramlarının bir değerlendirmesini yapmak ve toplumsal tabakalaşma ve eşitsizliklerin değişme dinamiklerini açıklamak mümkün olmamaktadır.

Bu çalışmada yapılmak istenen şey kategorik olarak bir sınıf- statü kuramı ya da gelir veya statü kazanımı eksenli olarak hareketliliğin ölçülmesi değildir. Her ne şekilde ölçülüyor olursa olsun, konumlar arasında hareketlenen insanlar bir köken konumdan bir menzile doğru hareket etmektedirler. Farklı kuramların bireylere tayin ettikleri konumlar dikkate alındığında onların bireylerin veya grupların hareketlerini kendi kavramsallaştırmaları doğrultusunda tayin etmiş oldukları ve toplumsal hareketliliği nedensel olarak açıklayacağını düşündükleri değişkenlerin etrafına hapsedikleri görülmektedir. Bu türden ölçümlerin, ölçüm esnasında belirli köken konumlardan belirli menzillere gidişin bir nedensel ihtimaliyet barındırdığı varsayımına, onların

ortaya koydukları bu objektif olasılık iddiasına karşı bir sorgulama yürütmek bu çalışmanın temel amacıdır.

Farklı yaklaşımların hareketliliği açıklamak amacıyla istihdam etmiş oldukları değişkenlerin kendilerinde var olduklarını düşündükleri açıklayıcı güç ve kapasitelerin esasen tek tek toplumsal hareketliliği açıklayabilecek mahiyette olmadıkları, bilakis toplumsal hareketliliği ortaya çıkardığı düşünülen etkenler tekil olarak ele alındıklarında görülemeyecek olan birbiri ile örülü bir şekilde bazı bağlamlarda etkisi daha çok öne çıkan, bazılarında ise daha geride kalan süreçlerin ve mekanizmaların incelenmesine bağlı olduklarını söylemek mümkündür.

Dolayısıyla bu tezin temel iddiası, toplumsal hareketlilik süreçlerine bir değişkenler silsilesi olarak bakmanın mümkün olmadığı ve hatta arızı bağlamda işleyen etkenlerin bir araya gelmelerinde bile bu etkenlerden hangisinin öncelik kazandığının ya da kazanacağını yapısal koşullarla birlikte, bireylerin kendi anlayış, yorum ve güdülerini ile doğrudan bağlantısı olduğudur. Hareketlilik veya hareketsizlik süreci basitçe, kaynaklar ve konumlar arasında araçsal olarak hesabı yapılan, anlık olarak resmi çekilen, duygudan, değerden ve inançlardan kopuk olarak ilerleyen bir süreç değildir. Bunların çoğu hareketlilik araştırmalarının ilgisinde olduğunda bile hala değişkenler biçiminde araçsal akla göre tanımlanmaya çalışılan hususlar olarak ele alınmakta ya da konumlandırılmaktadır. Toplumsal hareketlilik süreçlerinde bireylerin içinde bulundukları makro, mezo ve mikro etkenler birlikte mevcuttur ve bu etkenler sözde bir deneysel araştırma mantığı içerisinde bazılarının verili etkenler, diğer bazılarının da etkisi araştırılan etkenler olarak sorgulamak mümkün olduğunda bile, ortaya çıkan sonuç bu etkenlerin birlikte olmasından çıkan ve düzenlilik yaklaşımı ile ifade edilebilecek bir mahiyette değildir.

1.BÖLÜM

ARAŞTIRMANIN KONUSU, AMACI VE ÖNEMİ

Bu araştırma farklı meslek gruplarından emekli olmuş olan bireylerin kuşak içi ve kuşaklararası toplumsal hareketlilik stratejilerinin almış olduğu somut biçimin gerçekte hangi etkenlerle ilişkisi içinde, nasıl şekillendiği hakkındadır. Bu sorun halen Türkiye’de ikamet etmekte olan emekli bireyler ile Almanya’da ikamet etmekte olan Türkiye kökenli göçmen emeklilerden derlenen nitel verilerin karşılaştırmalı bir analiz ve yorumu yoluyla yapılmaktadır. İlerleyen bölümde daha ayrıntılı olarak açıklanacağı üzere, bu araştırma toplumsal hareketlilikle ilgili üç temel kuramsal sorun alanından biri olan bireylerin farklı toplumsal tabaka konumlarına hangi mekanizmalar tarafından nasıl dağıtıldığı ya da aynı sorunun daha insani ve gerçekçi bir ifadesi olarak bireylerin farklı toplumsal tabaka konumlarına hangi stratejiler ve mekanizmalar yoluyla ve hangi toplumsal, iktisadi, hukuki, kültürel, siyasal ve bireysel kaynak ve kısıtları kullanarak eriştikleri veya erişemedikleri hakkındaki tartışmalar hakkında somut, ampirik verilere dayalı olarak bir değerlendirme yapmayı amaçlamaktadır. Bu değerlendirme aynı zamanda bir bütün olarak, Grusky’nin (2001, s. 3) de dikkat çektiği üzere gelişmiş sanayi toplumlarında tüm sosyal politikalar ekonomik ve toplumsal eşitsizliklere yöneltildiği halde, yoksulluk ve kitlesel eşitsizliklerin hala toplumun her alanında kendini göstermekte oluşunun nasıl anlaşılıp açıklanabileceği sorusuna makro ve mezo etkenlerin gerçek bireylerin gerçek yaşam deneyimleri ile kesiştiği yerde nedensel mekanizmaların işleyişi ve insani failliğin biçimleri analiz edilmek suretiyle bir cevap verme amacı taşımaktadır.

Grusky (2001, s.3), bilinen tüm toplumların güç, prestij ya da değerli kaynaklardan ayrıcalıklı olarak yararlanan ayrıcalıklı bireyler ya da aileler gibi farklı türden eşitsizlikler ile karakterize edildiğini söylemektedir. Çağdaş tabakalaşma ve hareketlilik araştırmalarının görevi de bu eşitsizliklerin hatlarını çizmek, dağılımını tanımlamak ve bu eşitsizlerin hangi ölçüde mevcudiyetlerini sürdürmekte, hangi noktalarda ise giderilmeye doğru ilerlendiğini ortaya koymaktır. Ona göre, bu tür eşitsizlikleri yaratan toplumsal kurumlar ve mekanizmalar ise toplumsal tabakalaşma sistemlerini oluşturur ve bu sistemlerin üç tür bileşeni içerisinde barındırır. i) belirli varlık türlerini değerli ve arzulanır olarak tanımlayan kurumsal süreçler, ii) bu varlıkları farklı iş bölümü konumları ya da mesleklere dağıtan bölüştürme kuralları ve iii) bireyleri farklı mesleklere bağlayan ve böylece değerli kaynaklar üzerinde eşit olmayan bir kontrol mekanizması oluşturan hareketlilik mekanizmaları. Toplumdaki eşitsizlikler de farklı toplumsal konumların ilk olarak eşitsiz değerlere (güç, itibar-onur (prestij) ya da servet) sahip “ödül paketleri” ile eşleştirilerek ve sonrasında da toplumun üyelerinin bu konumlara

dağıtılmasıyla sağlanmaktadır. Grusky, bu dağılımın işgücüne yeni katılım, emekli olanlar, ölenler ve göç edenlerin de işgücüne dâhil olmalarıyla meslekler arasında bir akışın söz konusu olduğunu söylemektedir (2001, s.3). Bu akış aynı zamanda bireylerin mesleki konumlarını değiştirmek ve farklı “ödül paketlerine” ulaşmak amacıyla çabalamaları neticesinde de gerçekleşebilmektedir. Bu çabalar, daha fazla güç, itibar ya da servet ile ilişkilendirilmiş bir konuma ulaşma amacı taşıırken, aynı zamanda toplumdaki tabakalaşma sistemi hakkında da önemli bir mesajı bünyesinde barındırır, yani bir toplumdaki hareketlilik mekanizmalarını anlamak, aynı zamanda toplumsal tabakalaşma sistemini de bir yönüyle kavramak manasına gelmektedir.

Toplumsal tabakalaşma ve hareketlilik süreci bir toplumda toplumsal iş bölümünün gelişimi ve bununla bağlantılı olarak ekonominin geçirmekte olduğu yapısal değişimden bağımsız olarak ele alınamaz. Zira klasik veya çağdaş bütün kuramlarda sınıf, tabaka, onur konumları her ne şekilde kavramsallaştırılmış olurlarla olsunlar bunlar son kertede toplumsal iş bölümü içinde tanımlanmış bir konumu kendi kavramsallaştırmaları açısından bir sınıf konumu veya makamı olarak tanımlamak şeklinde ilerlemektedirler. Toplumsal iş bölümü içindeki bu konumlar ise durulmuş bir iktisadi yapıda daha durağan bir görünüm arzederken, hızlı yapısal değişim dönemlerinde bazı konumlar kendilerini korumakla birlikte, çoğu ortadan kaybolmakta ama aynı zamanda her yapısal değişiklik dönemi yeni konumlar ortaya çıkarmakta, mevcut olanların hiyerarşideki yerini değiştirmekte ve buna bağlı olarak da farklı tabakaların içinde veya arasında farklı hareketlilik fırsatları yaratmaktadır. Bu fırsatlara erişim birçok halde bireylerin ülke içinde veya ülke dışına göç hareketi ile birlikte gerçekleşmektedir. Ancak, bu amaçla yapılmış olan her göç hareketi kendiliğinden ve zorunlu olarak başarılı veya yukarıya doğru bir hareketlikle de sonuçlanmamaktadır. Nitekim, Güveli ve arkadaşlarının (2016) Türkiye’den göç etmiş 500 Türk aile ile yapmış oldukları araştırma sonuçları, göçmenlerin ülke içinde kalanlara kıyasla hareketlilik için birer kaynak olarak kullanılan toplumsal dayanışma ağlarından mahrum kaldıklarına işaret etmektedir. Dahası bir başka ülkeye göç göçmenin hukuki konumu, mesleki eğitim fırsatlarına erişim, fiziki ve kültürel sermaye birikimi açısından çoğu kere başka sınırlılıklar da doğurmaktadır. Bundan dolayı hareketlilik olgusunun bu boyut da eklenerek incelenmesi belli bir toplumun sınırları içinde kalarak yapılacak incelemelere kıyasla daha büyük bir analitik ve kuramsal avantaj sunmaktadır. Dolayısıyla bu çalışmada hedeflendiği üzere, bir yönüyle benzerlerin karşılaştırılması yönteminin araçları ve imkânlarından da yararlanmak suretiyle konunun ele alınması açıklama sorunlarına yeni bir bakış açısı kazandıracaktır.

Toplumdaki yapısal eşitsizlikleri anlamaya çalışırken odaklanılan tabakalaşma sistemi, toplumsal yapının açık mı kapalı mı olduğunu bize gösterir (Tumin, 1967, s.87). Toplumsal sistemin açıklığı, toplumsal yapı içerisindeki konumların arasında yer değiştirmenin imkân dâhilinde olup olmamasıyla alakalıdır. Bu yer değiştirme literatürde bir hareketlilik olarak anılır ve sebepleriyle, kaynaklarıyla, örüntüsüyle ve sonuçlarıyla buna toplumsal hareketlilik adı verilir. Hareketlilik her zaman gelişmeye işaret etmeyebilir. Söz konusu hareket yukarıya doğru, aşağıya doğru ya da aynı seviyede yer alan bir konuma doğru gelişebilir (Tumin, 1967, s.87). Hangi yönde olursa olsun, bir toplumsal yapının içerisinde konumlarda meydana gelen hareketlilik, yoğunluğu ve yaygınlığı doğrultusunda toplumsal tabakalaşmanın biçimi de belirleyen bir niteliğe sahiptir (Kemerlioğlu, 1996, s.143).

Toplumsal hareketlilik, iki farklı biçimde tanımlanmaktadır. Bu tanımlardan daha geniş ve kapsamlı olanını *Toplumsal ve Kültürel Hareketlilik* adlı eserinde Pitirim Sorokin yapar. Ona göre toplumsal hareketlilik, toplumsal varlıkların toplumsal ve ekolojik evrenin içinde bir konumdan ötekine geçmeleridir. Bu tanım kültür öğelerinin de toplumsal evrendeki hareketlerine yer vermektedir (Sorokin, 1959, s.133). Daha dar anlamda toplumsal hareketlilik ise, bir toplum içerisinde mevcut bulunan tabakalar arasındaki yer değiştirme hareketleri olarak ele alınmaktadır. Dolayısıyla toplumsal hareketlilik “bir kişinin veya grubun bir toplumsal sınıf ya da statü konumdan ötekine hareketi” olarak tanımlanabilir (Lipset ve Bendix, 1959, s.1; Macionis, 2015, s.249).

Toplumsal tabakalar içerisinde bir konumdan diğerine geçme süreci basit ve tek yönlü değildir. Bu süreç içerisinde birden fazla karmaşık etkenin etkileşimini içerir ve bu durum genel olarak bir tipoloji geliştirmek suretiyle analiz edilir. Yönü ve düzeyi bakımından toplumsal hareketliliğin iki genel tipi vardır. Bunlardan dikey hareketlilik bireylerin veya grupların hiyerarşik bir biçimde bir toplumsal tabakadan diğerine geçmelerini ifade eder. Bu geçiş, söz konusu hiyerarşi içerisinde basamakları çıkma biçiminde olabileceği gibi, inme şeklinde de görülebilir. İkinci hareketlilik türü olan yatay toplumsal hareketlilik ise kişilerin veya grupların aynı toplumsal tabaka içinde yer alan bir konumdan başka bir konuma geçmeleri anlamına gelir. Yatay hareketlilik bireylerin elde ettikleri yaşam fırsatlarında, onur ve güç durumlarında ve muhtemelen de yaşam biçimlerinde fazlaca bir değişiklik meydana getirmemektedir. Daha çok bir sınıf, statü veya onur düzeni içerisinde bir meslek konumundan onunla aynı vasıfları taşıyan bir başka meslek alanı veya konuma yerleşme şeklinde düşünülmelidir (Barber, 1957, s.356).

Toplumsal hareketlilik, bireyin hareketlilik serüveninin kime kıyasla incelendiğine bağlı olarak iki şekilde ifade edilir. Bunlardan kuşak içi toplumsal hareketlilik; bir bireyin kendi çalışma yaşamı içerisinde göstermiş olduğu yatay ya da dikey hareketlilik olarak ifade edilebilir. Bir insan yaşam süresi içerisinde birden fazla tabaka ya da sınıf konumunda bulunabilir. Bunu farklı mesleklere girip çıkarak ya da malvarlığını veya üretken servetini farklı bir düzeye taşıyarak gerçekleştirebilir. Kuşaklar arası toplumsal hareketlilik kavramı da bir baba ile oğul arasındaki ya da dede ile torun arasındaki yatay ya da dikey toplumsal hareketlilik farkını anlatmak amacıyla kullanılmaktadır. Bu da sonraki kuşaktan kişilerin bir önceki kuşağa nazaran toplumsal tabakalar arasında nasıl bir hareketlilik içerisinde olduğunu ifade etmektedir (Saunders, 1990, s.69).

Toplumsal hareketlilik içinde gerçekleştiği toplumsal yapının özelliklerine göre ve öteki toplumsal koşullara da bağlı olarak, belirli bir yoğunluk ve yaygınlığa sahip olabilmektedir. Toplumsal hareketliliğin yoğunluğu belli bir zaman dilimi içinde veya yaş itibariyle akranlar arasında bireylerin kat ettikleri mesafenin uzunluğu ya da değiştirdikleri tabaka sayısı ölçüt alınarak belirlenmektedir. Yaygınlık ise hareket eden kişiler ya da grupların nüfusa oranı vasıtasıyla belirlenmektedir. Kemerlioğlu (1996, s.148), bir toplumdaki hareketliliğin yoğunluk ve yaygınlık derecelerinin bileşiminin o toplumun genel hareketlilik ölçüsünü verdiğini ifade etmektedir. Bu ölçünün toplumsal hareketlilik çalışmalarında işe yarar kılındığı yer ise söz konusu toplumsal yapının bireylerin ya da grupların mevcut konumlarını değiştirmelerine izin veren türden açık bir sistem mi olduğu yoksa hareketlilik fırsatlarından yoksun kapalı bir toplum tipolojisine mi işaret edildiğine dair bir ideal tip geliştirmeye ve ölçmeye olan ampirik katkıdır. Bu tipleştirmeyi yapabilmek adına bir toplumsal yapıdaki tabakaların nasıl bölündüğü ve bu tabakalar arasındaki hareketliliği sağlayan etkenlerin ne olduğu üzerine farklı yaklaşımlar geliştirilmiştir.

Toplumdaki yapısal eşitsizliklerin “normal” – verili veya Tanrı’nın takdiri olduğu algısının yıkılarak eşitlik fikrinin ortaya atılması bir yanıyla toplumsal hareketliliğe odağı çevirmekte ve tabakalaşma tartışmalarını farklı bir yöne çekmektedir. Bu dönüşüm beraberinde liberalizmin eşitlikçi bir idealini gündeme getirmektedir. Bu ideal, vatandaşlık haklarından başlamakta ve toprak sahipliği, mülkiyet hakları ve üretim araçlarına sahiplik gibi farklı ekonomik varlık alanlarına doğru genişlemektedir (Young, 1961, s.22; Bell, 1972, s.53). Oysa ki, bir toplumda tabakalaşma sistemini açık bir sistem olarak nitelendirmek, o toplumda hareketliliğin daimi ve sınırsız olduğu, bunun önünde de hiçbir engelin bulunmadığı ve her bireyin veya grubun eşit şartlarda hareketliliğe katılma imkanlarına sahip oldukları anlamına gelmemektedir. Birçok

farklı yaklaşım bu eşitsizliklerin meşruluğunu tartışmakta ve eşitsizliğin derecesini tarif ederken varlık alanlarının bir toplum içerisindeki bireyler bakımından nasıl dağılım gösterdiğini farklı parametreler ile açıklamaya çalışmaktadırlar. Bazıları toplumsal eşitsizliği tek bir parametre ile açıklamaya çalışmasına rağmen bazıları söz konusu parametreleri artırır. Bu yaklaşımlar farklı derecelerde bireyleri ya da grupları bir konumdan yukarıdaki başka konuma doğru hareket etmeye yöneltir fırsatlar kadar, bu hareketliliği engelleyen ve onların aşağıya doğru hareket etmeleri ile sonuçlanan hem yapısal hem de bireylerin kendi eylemlerinin sonucu olarak ortaya çıkan mekanizmaları analiz etmeye yönelmektedir.

Bunun gerçekleştirilebilmesi için bu araştırmada birbirleri ile doğrudan bağlantılı olan ve birbirlerinin ardından gelen üç farklı kuşağa mensup bireylerin durumu arasındaki ilişki belli bir bireyin (bu araştırmada kendisiyle mülakat yapılmış olan bireyin) rivayet ve yorumu üzerinden tarif ve analiz edilecektir. Bunu yapmadaki amaç, toplumsal hareketlilik sürecinin basitçe bireyi bir konumdan o konuma benzer, ondan aşağıda ya da yukarıda yer alan başka bir konuma yerleştirmek olmadığını göstermektir. Süreci böyle bir basit düzeneğe indirgemek, bireylerin stratejilerini, çabalarını ve yapısal dinamikleri önemli ölçüde göz ardı etmek ve dolayısıyla sorunu ya yapısal ya da bireyselci bir açıklama stratejisi ile anlamak ve açıklamak, böylece de tek yanlı bir analiz ve açıklama yapmak demektir.

Bireylerin yaşam akışı içerisinde hangi ailenin mensubu oldukları, bu ailenin itibarı ve sosyal konumu, değerleri, eğitimleri ve mesleki konumları, malvarlıkları, servetleri ve sosyal sermaye gibi kaynakları, bu kaynakları ne yönde seferber edebildikleri ya da hangi tür yapısal engellemeler ile karşılaştıklarının ve mesleki konumlarını ne kadar koruyabildikleri ya da koruyamadıkları, ileriye taşıyabildikleri veya taşıyamadıkları üzerindeki etkisinin takdir edilmesi gerekir. Dolayısıyla bunu yaparken bireyin içinden çıkmış olduğu köken ile varmış olduğu konum arasındaki ilişkiyi sorunsallaştırmak gerekir. Bu işlem konunun ilgili literatürde yaygın olarak araştırılma biçimini temsil eden istatistiksel olarak hesaplanmış ve ilişkilendirilmiş olan köken-menzil ağırlıklarından ortaya çıkan eğilimlerin başka alanlardan elde edilmiş olan verilerden de yararlanarak kuramsal bir açıklamasını yapmak değil, bizzat süreci deneyimlemiş olanların kendilerinden derlenmiş niteliksel veriler yardımı ile sorunsallaştırılmasını ve analizinin yapılmasını gerektirmektedir. Bunun pratik olarak karşılığı bireylerin bu konum değişiklikleri sağlamak istediklerinde veya aksine olarak konumlarını sürdürme çabasında ne türden stratejiler kullandıkları, çabalarını ne yönde gösterip ne yönde buna gerek duymadıkları ya da ellerindeki kaynakları ne şekilde kullanıp kullanmadıklarının anlaşılması gerektiğidir. Dolayısıyla, bu çalışma survey tipi çalışmalar vasıtasıyla belli bir

toplumda kimlerin hangi konumlardan hangi menzillere ilerledikleri veya ilerleyemediklerini hesaplamaya yarayan veri üretmeyecek olsa da böyle bir süreçte ne türden mekanizmaların nasıl çalıştığı ve ne tür sonuçlar üretme kabiliyetinde olduğunu açıklamaya çalışan kuramsal yaklaşımların belirli bir vaka grubu üzerinden değerlendirmesini yapmak bakımından önemli bir fırsat olacaktır.

Araştırma tekil bir kuramsal açıklamanın iddialarının sınanması anlamında bir hipotez testi amacı taşımamaktadır. Aksine, somut bir araştırma sürecinde araştırmacı aynı olguyu açıklama amacıyla olan çok sayıda kuramın açıklayıcı iddialarının farkında olarak araştırmasını tasarlayarak ve bu kuramların bir değerlendirmesini yapmaktadır (Sayer, 2017, s.264; Bromiley ve Johnson, 2005, s.15). Bu kapsamda yoğun araştırma tasarımı ilkelerine uygun olarak tasarlanmış bu araştırma, bir sonucu üretmede etkin olan mekanizmaların ya da ilişkilerin neler oldukları, nasıl işledikleri ve nasıl bir etki ortaya çıkardıklarını değerlendirmeyi amaçlamaktadır. Bu kapsamda yukarıda adları anılan ve çalışmanın ana metninde daha ayrıntılı olarak belirtilen kuramsal yaklaşımların toplumsal hareketliliği açıklamak üzere ortaya koydukları iddialar ve göç sürecinin toplumsal hareketliliğe etkisine ilişkin görüşler bir bütün olarak aşağıdaki altı soru ile ilgilidir. Bu araştırma da soruları dikkate alarak oluşturulan bir mülakat cetveli aracılığı ile gerçekleştirilmiş olan mülakat verilerine dayalı olarak bir değerlendirme yapmak amaçındadır.

1. Toplumsal hareketlilikte köken ile menzil arasındaki ilişki nasıl oluşmaktadır? Hanedeki kaynakların oluşturulması, etkin kullanımı ve kısıtların aşılmasına yönelik olarak aileler ve bireyler bunları nasıl konumlandırmakta ve kullanmaktadır?
2. Aileler ve bireyler ulaşmak istedikleri ile gerçekte ulaşmış oldukları/ulaşabilecekleri toplumsal konum arasında bir akılcı tercih yapmakta mıdır? Bunun için gerçekçi bir planlama ve strateji ortaya koymakta mıdır?
3. Belirli bir toplumsal sınıf mevkiinde bulunanların sahip oldukları kaynaklar ile onların hareketlilik/hareketsizlik eğilimleri arasında nedensel bir ilişki var mıdır? Bu ilişki belirli bir toplumsal sınıfa mensup olanlar bakımından sahip oldukları fiziksel, kültürel ve sosyal sermayeye göre nasıl değişiklik göstermektedir?
4. Kültürelci açıklamaların, bireylerin ya da mensubu oldukları toplumsal grupların hareketliliğin gerekliliği, değeri hakkındaki tutum ve tavır alışlarının hareketlilik sürecindeki etkisi nasıldır? Bu kapsamda ailevi ve etnik kökenin, toplumsal

dayanışma uygulamalarının varlığı ya da eksikliğinin, toplumsal cinsiyet rollerine ilişkin algıların sürece doğrudan ya da dolaylı olarak etkisi var mıdır?

5. Bireysel güdü ve kabiliyetin toplumsal konumunu değiştirmek bakımından başarı ya da başarısızlıkta bir etkisi var mıdır?
6. Göç sürecinin bireylerin toplumsal hareketliliğe katılma ve konumlarını yukarıya taşımadaki etkisi nedir? Bu kapsamda bireylerin ebeveynleri ve büyük ebeveynlerinin (büyükanne ve büyükbaba) sahip oldukları kaynakların (iktisadi kaynaklar, sosyal, kültürel ve beşeri sermayelerinin) Almanya’da emekli olmuş bireylerin mesleki konumlarını yukarı taşımak ya da korumak bakımından bir etkisi var mıdır? Bu durum Türkiye’de emekli olmuş bireylerden ne ölçüde farklılaşmaktadır?

Bu kapsamda, bu çalışmayı özgün kılan husus, araştırılmak istenilen konunun literatürde toplumsal hareketlilik çalışmalarının gösterdiği genel eğilimden farklı olarak kişileri belli sınıf konumlarına nasıl yerleştirileceğine ya da bir hareketlilik vasıtasıyla hangi konuma geçtiğinden ziyade, bireylerin bu konum değişiklikleri sırasında ne türden stratejiler kullandıkları, çabalarını ne yönde gösterip ne yönde buna gerek duymadıkları ya da ellerindeki kaynakları ne şekilde kullanıp kullanmadıklarını anlamaya çalışmasıdır. Dolayısıyla, bu çalışma Türkiye’deki toplumsal hareketlilik örüntülerine dair genel durumu temsil edecek bir şekilde ortaya koyamayacak olsa da toplumsal hareketliliği tartışırken, gözden kaçırılan ya da göz ardı edilen bireyler ve hanehalkları düzeyinde konumlarına ilişkin hususların makro süreçlerle eklemlenme biçimlerine dikkat çekmek, hareketlilik süreçlerini açıklamaya çalışan kuramsal yaklaşımların belirli bir vaka grubu üzerinden değerlendirmesini yapmak bakımından önemli bir fırsat olacaktır.

Çalışma yedi bölüm halinde düzenlenmiştir. Bu bölümü izleyen ikinci bölümünde survey verilerine dayalı olarak yapılan toplumsal hareketlilik çalışmalarının kuramsal yaklaşımları ve toplumsal hareketliliği açıklamak üzere ortaya koydukları iddialar ve göç sürecinin toplumsal hareketliliğe etkisine ilişkin görüşler ve ayrıntılı olarak açıklanmakta ve bu yaklaşımlar temelinde gerçekleştirilen araştırmaların yaklaşımlarının metodolojik olarak toplumsal hareketliliği anlama ve açıklama yapmak bakımından nerede durduklarının eleştirel bir değerlendirmesi yapılmaktadır.

Üçüncü bölümde araştırmanın metodolojisi ve bu kapsamda teknik olarak ilerleme stratejisi, ne zaman, nerede gerçekleştirildiği, elde edilen verilerin tanzim ve analizine ilişkin bilgi ve açıklamalar takdim edilmektedir. Dördüncü bölümde kendileriyle mülakat yapılan bireylerin içinde bulundukları tarihsel arka plan, ekonomide, mesleki iş bölümünde, eğitime ve mesleklere erişimde meydana gelen makro dönüşümler Türkiye ve Almanya bakımından ülkeler bazında ele alınmaktadır. Bu etkenler dönemleştirme stratejisi ile tarif edilerek kendileriyle mülakat yapılan bireylerin, ebeveynlerinin ve çocuklarının eğitim almak, istihdama erişmek bakımından içinde bulundukları koşulların genel yapısı ifade edilmektedir. Aynı zamanda bu bölümde kendileriyle mülakat yapılan bireylerin köken ailelerinin, kendilerinin ve kendi çocuklarının temel sosyo-demografik nitelikleri eğitim düzeyleri ve menzil konumları temelinde betimlenmektedir.

Araştırmanın beşinci ve altıncı bölümleri ayrı ayrı ve sırasıyla Türkiye’de ve Almanya’da ikamet eden bireylerin mezo ve mikro düzeylerde hareketlilik stratejilerinin araştırmanın temel soruları ekseninde hem ilgili literatürde tarif edilen etkenler hem de verilerin yansıttığı etkenlerin onların kendi bağlamlarında nasıl bir mekanizma olarak işlediği değerlendirilmektedir. Araştırmanın yedinci bölümünde ise bu araştırmanın önemli bir amacını yansıtan vaka içi ve vakalar arası karşılaştırma yapmak suretiyle ortaya çıkan örüntülerin hangi surette benzerlik ve farklılık taşıdıklarını ifade edilmektedir. Bu karşılaştırma bireylerin toplumsal hareketlilik stratejilerini etkileyen etkenlerin aynı ülke içerisinde yer alan meslek grupları, aynı meslek gruplarının iki farklı ülkede nasıl işlediklerinin ve bireylerin kısa ve uzun menzilli hareketlilik yörüngelerini iki ülkede yaşayan bireyler bakımından nasıl farklılaştığının değerlendirilmesi yoluyla yapılmaktadır.

Çalışmanın tartışma ve sonuç bölümünde ise araştırmadan elde edilen verilerin işaret ettikleri yeni etkenler ve toplumsal hareketlilik çalışmalarının bireylerin köken menzil ilişkisine yönelik ortaya koydukları iddiaların açıklayıcı kabiliyetlerinin değerlendirmesi yapılarak, araştırmanın kendisinden hareket ettiği tartışmalar hakkında yeni olarak ne söylenebileceği veya önceki iddiaların ve yaklaşımlarının hangi yönleriyle itibar edilebilir oldukları ifade edilmektedir.

2.BÖLÜM

TOPLUMSAL HAREKETLİLİK OLGUSUNA YAKLAŞIMLAR VE METODOLOJİK SORUNLAR

Toplumsal hareketlilik çalışmalarının teorik arkaplanını oluşturan tartışmalar kısmen klasik sosyologların çalışmalarında da mevcut olmakla birlikte bu yöndeki tartışmaların ampirik bir hareketlilik araştırmaları safhasına ilerlemesi ancak 1950’lerde gerçekleşmiştir. Bu dönemden itibaren toplumsal hareketlilik araştırmalarının “kavramları boşver tekniklere bak” türü bir yönelim ile oldukça teknikleştigi ve uzmanlaştığı söylenebilir. Öyle ki, amaç ister kuşaklar arası akış örüntülerini ekonomik yapı dahilinde incelemek ister sosyal adaletin matematiksel ölçümünü sağlamak olsun toplumsal hareketlilik çalışmaları surveyin tahakkümü altındadır ve Bertaux ve Thompson (1997, s.5)’ın belirttiği gibi gözlemleyebileceği olguların çeşitliliğini kaybetme pahasına ilgisini surveylerin test edecekleri hipotezlere daraltmış durumdadır. Bu yazarlara göre toplumsal hareketliliği istatistiki çalışmalarla sınırlamak bir karnavala anahtar deliğinden bakmaya benzemektedir (1997, s.6).

Bertaux ve Thompson (1997, s.7), matematiğin sadeleştirici dilinin cazibesine rağmen sözcüklerin istatistiğe nazaran daha derin, zengin ve açıklanması zor olanla daha iyi mücadele eden bir yapıda olduğunu söylemektedirler. Birinin güçlü yanlarını ötekinin güçlü taraflarına indirmeden, her birisini kendi yolunda zenginleşen farklı ama tamamlayıcı çabalar olarak görmenin doğru olacağını, ancak problemin toplumsal hareketliliği analiz etmede düzenlilik arayışı ve hipotez testi etrafında kendini konumlandırmış olan survey tekniğinin ve istatistiki analizin tek yol gibi sunulması; araştırma gerekliliklerinin dikte edilmesinden ortaya çıkan bilimcilik anlayışından ortaya çıktığını ifade etmektedirler. Buna rağmen survey metodunun kendi iç mantığının altında yatan birtakım metodolojik açmazlar ve aksaklıklar olduğu gerçeği de gizlenemez. Elbette ki bu metodolojik açmazlar ve sorunlar her bir niceliksel yaklaşım için birebir aynı değildir. Farklı niceliksel analiz geleneklerinin sınırlılıkları ve güçlü yanlarına da dikkat edilmesi gerekmektedir.

Toplumsal hareketliliğin nasıl ele alınacak, nasıl ölçülecek olduğuna ilişkin temel kabulleri bu çerçevede şekillenen temel yaklaşımlar içerisinde sınıf hareketliliği yaklaşımı, gelir hareketliliği yaklaşımı ve statü kazanımı yaklaşımı bulunmaktadır. Bu yaklaşımlar içerisinde statü kazanımı yaklaşımı, temel model, sosyal psikolojik model, eğitim kazanımı yaklaşımı ile sosyal sermaye ve ağlar yaklaşımı olmak üzere farklı değişkenler üzerinde nedensellik kurma arzusu içerisinde bulunan alt bileşenleri barındırmaktadır. Toplumsal hareketliliği üç farklı tarzda ele alan bu

yaklaşımlar aşağıda nedensel iddiaları ve bilindik araştırma tasarımlarının ve analiz yöntemlerinin metodolojik sorunları ile birlikte sırasıyla ele alınacaktır. Sayer, dünyayı daha iyi anlayabilmek için ona dikkatle yaklaşmak ve bunu yaparken yalnızca betimleyici değil aynı zamanda eleştirel olunması gerektiğini söylemektedir (2010, s.35). Dolayısıyla toplumsal hareketlilik çalışmalarının metodolojisini pozitivistik bir yöntem anlayışı çerçevesinde işgal etmiş olan bu baskın araştırma tarzına karşı eleştirel bir tavır geliştirmek gerekmektedir. Bu tavrın da hipotez oluşturulması ve sınanması, genelleştirme yapma arzusu gibi sürekli olarak örüntüler peşinde koşmak veya olgularla ilgili sıklık verileri toplamanın yerine olaylar arasındaki düzenliliğin ötesinde bir nedensellik anlayışı aramak olması gerektiği belirtilmelidir.

2.1.SINIF HAREKETLİLİĞİ YAKLAŞIMI

Sosyal sınıf kavramlaştırmaları kuşaklararası hareketliliği ölçmede önemli bir yol önermekte ve bu yolla bireyleri yalnızca kazanmış oldukları gelir veya sahip oldukları servet ile kategorilendirmenin önüne geçmektedir. Liberal yaklaşımın iddiaları üzerinden doğan ve bireylerin köken sınıfları ile varmış oldukları hedef sınıfları arasındaki mesafeyi ölçmeye yönelik çalışmalar esasen modernleşme ve sanayileşmenin toplumsal yapıda önemli değişimler meydana getirdiği ve bu değişimlerin büyük insan gruplarının toplumsal konumlarını nasıl etkilediğinin anlaşılması ve ölçülmesine olan ilgi ile başlamıştır. Goldthorpe'un (1980) çalışmasının İngiliz sosyal bilimlerinde kuşaklararası erkek hareketliliğine dayanan bir "sınıf yapısal"cı yaklaşımının öncüsü sayıldığı bu araştırmalarda sosyal sınıflar geleneksel olarak üç, beş veya yedili olarak kategorilere ayrılmakta, baba ve erkek çocuklarını yalnızca bireylerin sahip oldukları kazançlarına göre değil, aynı zamanda ekonomik güvenceleri, işyerlerinde sahip oldukları özerklik dereceleri de dikkate alarak meslekleri veya yaptıkları iş temelinde yerleştirildikleri toplumsal sınıflar arasındaki akış değerlendirilmektedir (Erikson ve Goldthorpe, 1992).

Literatürde sınıf hareketliliği ile ilgili çalışmaların neredeyse tamamının uluslararası karşılaştırmalı toplumsal hareketlilik oranları üzerinden analiz yaptıkları görülmektedir. Bu yaklaşım çoğunlukla cevaplayanın mülakat sırasındaki mesleği ve istihdam durumu ile birlikte dikkate alınarak belirlenen mevcut sınıf konumu ya da menzil (destination) ve aynı şekilde aynı ölçütler dikkate alınarak belirlenmiş olan cevaplayanın babasının (ya da hanehalkı reisinin) sınıf konumuna karşılık gelen köken (origin) sınıfı olmak üzere iki ana değişken üzerinden ilerlemektedir. Hareketlilik tabloları ailevi kökenin ve bu kapsamda çocuklara aktarılan mirasın yoğunluğunu tahmin etmek; sınıflar ve bireyleri o sınıflara taşıyan köken meslekler ile olan

sosyal mesafeleri haritalandırmak ve alt nüfuslar veya nüfus içindeki alt kümeler arasındaki akışkanlık ve fırsat farklılıklarının miktarları ve örüntülerini de incelemek için kullanılmaktadır (Grusky, 2001, s.23). Bu sayede farklı ülkelerden elde edilen survey verileri sayesinde Avrupa'daki birçok ülkenin mutlak ve göreceli hareketlilik oranlarını boylamsal ve karşılaştırmalı olarak ortaya konularak, sınıf hareketliliği modeli diyebilecek olduğumuz bir sistematik ortaya çıkarılmıştır.

1960'lı yıllardan itibaren hareketlilik eğilimleri konusundaki baskın görüş, kuşaklar arası sınıf hareketliliğinde eğitimin çok önemli ve artan bir rolü olduğunu iddia eden liberal teoridir. Bu görüş, toplumsal hareketliliği sınıai toplumların ayırt edici özelliği olan teknik ve ekonomik akılcılığın kaçınılmaz sonucu olarak gören işlevselci bir yaklaşımı benimsemekte ve eğitim temelli liyakatin (meritocracy) sanayi öncesi toplumlarla kıyaslandığında sanayi toplumlarında oldukça yüksek olduğunu ve modern toplumlarda teknolojik ilerleme ve ekonomik verimliliğin işlevsel ihtiyaçlarının kuşaklararası hareketlilikte istikrarlı bir artışa yol açtığını savunmaktadır. Sınıf hareketliliği yaklaşımı ilk bakışta liberal teoriye yakın durmakla birlikte aslında modern toplumların eşik etkisi türünden bir etki vasıtasıyla toplumsal hareketlilikte bir artış yaşanmasına neden olacak yapısal dönüşümleri geçirdiği ve bu sayede endüstriyel toplumlarda hareketlilik oranlarının çok benzer olacağına dair bir ana hipotezin sınanması ile uğraşan çok geniş bir literatüre sahiptir (Lipset ve Zetterberg, 1959; Davis, 1962; Erikson ve Goldthorpe, 1992). Buna göre, sanayi toplumlarındaki mevcut teknolojik dinamizm, eş zamanlı olarak toplumsal iş bölümünün yapısında da sürekli ve hızlı bir değişimi beraberinde getirmekte; bu değişim de iktisaden faal nüfusun yeniden dağıtılması ile sonuçlanmaktadır. İstihdam piyasasında tarımın ağırlıklı yerini imalat sanayiine bırakması ve ardından hizmet sektörünün genişlemesi meslek çeşitliliklerini artırmakta, dolayısıyla ekonominin ve istihdam piyasasının tecrübe ettiği bu yapısal değişim kuşaklar arası ve kuşak içi hareketlilik fırsatlarının üreticisi olmaktadır.

Bunun yanında, söz konusu edilen bu yapısal değişimler bireylerin farklı konumlara ne usulle yerleştirileceğine dair süreci de dönüştürmektedir. Bireyleri konumlara yerleştirmek için geliştirilen akılcı bir seçim yordamı da doğuma bağlı (ascriptive) edinilmiş konumlardan uzaklaşarak başarı ölçütüne doğru kaymayı gerektirmektedir. Böylelikle istihdam piyasasında yaratılan yeni konumlara eleman yetiştirmek adına eğitim ve öğretim faaliyetinin genişlemesi ile hangi sosyal geçmişe sahip olursa olsun tüm bireylerin eğitime ulaşabilmesi adına yapılan eğitim reformu birlikte ilerlemektedir. Bu sayede bireylerin sosyal kökenleri ile nihai menzilleri arasındaki ilişki giderek zayıflamakta, eğitim ve menzil konumları arasındaki ilişki güçlenmekte

ve toplumsal yapı daha açık bir karaktere bürünmektedir. Ayrıca bireylerin kökenleri ile menzilleri arasındaki bağı koparan tek şey sektörlerdeki değişimin yarattığı mesleki hareketlilik değildir. Yaşam biçimlerinde meydana gelen değişimler de bireylerin kökleri ile bağlarını zayıflatma görevini görmektedir. Artan coğrafi hareketlilik akrabalık ilişkilerindeki bağı koparmakta, kitle iletişimi ve medya sayesinde bireylerin arzuları, hedefleri ve ufuklarında önemli dönüşümler meydana getirmekte ve zaten yaratılmış olan daha fazla koşul eşitliğini de kullanarak bireyler gelirlerinde ve yaşam standartlarında önemli atılımlar gerçekleştirebilmektedir. Sınıf hareketliliği çalışmalarının temel derdi de tüm bu dönüşümlerin, toplumsal sınıflar arasındaki yer değiştirmeyi nasıl etkilediği ve farklı sınıflar için ne ölçüde konum değiştirme şansı ürettiğinin hesaplanmasıdır (Erikson ve Goldthorpe, 2008, s.438).

Liberal teorinin sanayi toplumlarındaki ekonomik büyüme ve gelişme ile toplumsal hareketlilik arasında nedensel bir ilişki olduğu fikrini destekleyenler (Davis, 1962) ile sanayi öncesi sosyal yapının ve kültürün çöküşünün yeni fırsatlar ve yeni güdülenmeler yaratmasının hareketliliğin artmasını zorunlu kılan bir durum olmadığını, aksine ekonomik büyüme, eğitim reformları gibi yapısal dönüşümlerin toplumsal hareketlilikte bir artış ortaya çıkaracağına dair hipotezin ampirik olarak desteklenemeyeceğini savunanlar (Lipset ve Zetterberg, 1959; Miller ve Bryce, 1961; Fox ve Miller, 1965) arasındaki tartışmalar sürüp giderken, Goldthorpe ekonomik büyüme ya da genişleme ile toplumsal hareketlilik oranlarındaki artışın pozitif korelasyonu iddialarına yönelik olarak bu çalışmalarda nedenselliğin yönü ile ilgili netleşmemiş bir pozisyon alınmasını eleştirmektedir. Ona göre, ekonomik büyüme ve hareketlilik arasındaki ilişki oldukça farklı teorik yorumlar yapılması mümkün olan ampirik düzenlilik ifadelerinden daha fazlası değildir. Örneğin, nedenselliğin yönü, hareketlilikten gelişme veya gelişimden hareketliliğe, ya da yine bazı üçüncü faktörlerden ya da bir dizi faktörden hareketlilik ve gelişime doğru akıyor olarak yorumlanabilir (Goldthorpe, 1985, s.550).

Bu anlamda Goldthorpe'un başlangıç noktası, babalarına göre çeşitli sınıf kategorilerine giden ya da onlardan gelen erkek çocuklarının oranlarını ortaya koyan kuşaklar arası hareketlilik tablolarıdır. Bu hareketlilik tabloları analiz ettiği evrende sınıflar arasındaki hareketlilik örüntüleri hakkında temel betimleyici bilgiler sağlarken, ileride tartışılacağı üzere diğer yaklaşımlarda olduğu gibi analize çok sayıda değişken eklemeyi ve bunların hareketlilikle korelasyonunu görmeyi amaçlamamaktadır. Onun yerine log lineer (logaritmik doğrusal) modelleme tekniklerini kullanarak bazı sınıfların üyelerini etkileyen ancak diğerlerini etkilemeyen sosyal süreçler hakkında belirli varsayımlar kullanılarak ne tür hareketlilik

sonuçlarının beklenebileceği ve bu beklentilerin gerçek örüntüler ile ne kadar eşleştiği ile ilgilenmektedir. Burada nedensellik anlayışı sadece korelasyon ölçümlerine bağlı değildir ama halen düzenliliği üreten nedensel mekanizmalar hakkında varsayımlar üretmeyi içermektedir. Goldthorpe, Lieberson (1985, s.115)'ın nedensel güçlerin sabit olduğu ve olayların nedensel güçleri hakkında bilgi geliştirilmeden önce bir olayın değişkenliğini düşünmenin erken olduğu eleştirisini de desteklemektedir. Lieberson'a göre, değişkenlerin varyasyonunun açıklanması olguların veya sürecin kendisinin açıklamalarının yerine geçemez (1985, s.223). Erikson ve Goldthorpe da esasen böyle bir anlayış ile belirli sosyal sınıfların çocuklarını korumak için ne kadar güçlü ya da zayıf 'albeniye' sahip olduklarını incelemektedirler.

Görüldüğü gibi sınıf hareketliliği araştırmalarının temel meselesi köken sınıflardan menzillere doğru akışın oranını doğru bir biçimde saptamak ve bunun uluslararası karşılaştırılabilirliğini mümkün kılmaktır (Breen, 2008, s.465)¹. Bunun için birbirleriyle karşılaştırılabilir meslek ya da sınıf kategorizasyonları kullanarak ülkelerde meydana gelen yapısal dönüşümlerin sınıfların akış oranlarını ve göreceli olarak hareketlenme fırsatlarını doğru bir biçimde tespit etmeye yönelmektedirler. Bu çalışmalarda esas olan örnekleme dahil edilen her bireyin araştırmacılar tarafından inşa edilmiş olan sınıf şemalarında yer alan bir kategoriye gönderilerek, söz konusu şemalar çok da dallanıp budaklandırılmadan olabildiğince az sınıf konumu üzerinden sınıflar arası hareketliliği belirlemektir. Ancak sınıf sayısının olabildiğince azaltılma çabası bu tür çalışmaları çok farklı nitelikleri haiz bireyleri aynı sınıf konumlarında değerlendirmeleri ve hareketlilik verilerinde anlamlı farklılıklar oluşturmaya neden olmaları gibi önemli bir metodolojik çıkmaza sokabilmektedir. Her ülke için ortak kullanılacak bir sınıf hareketliliği tablosunun olması ve farklı tarihlerde doğan bireyleri temsil etmek üzere yaş gruplamaları (birth cohorts) kullanılması hareketlilik rejimleri ve dinamiklerinin zaman içerisindeki değişimlerini kullanmanın ortaya çıkardığı çıkmazlar sınıf hareketliliği modeli için önemli bir tartışma alanıdır (bkz. Breen ve Johnsson, 1997'den akt. Breen, 2008, s.476; Ganzeboom, Luijkx ve Treiman, 1989).

Kısacası sınıf yapısalci yaklaşımda bütün amaçlar için sadece iki değişken üzerine odaklanmaktadır: köken ve menzil sınıfları. Bunun kısıtlayıcı bir yanı olduğu gibi aydınlatıcı tarafı da vardır. Babanın sınıfı ile oğlunun sınıfı arasındaki ilişkinin ilgili köken sınıfına göre

¹ Richard Breen (2008, s.465), on bir Avrupa ülkesinin otuz yıllık bir döneminde toplumsal hareketliliği inceleyen *Avrupa'da Sosyal Hareketlilik* isimli çalışmada, benzer kategorileri seçmesinin nedenini Erikson ve Goldthorpe'un çalışması ile karşılaştırma olanağı ve akışkanlık rejimlerinin ayrıntılı modellerini geliştirmek yerine genel modellere uymanın söz konusu çalışmaların yeterliliklerini değerlendirme imkânı sağladığını vurgulamaktadır. Buna rağmen Erikson ve Goldthorpe'tan oldukça farklı sonuçlara ulaşmakta, hareketlilik örüntülerinde temel bir benzerlik olmasına rağmen, toplumlar arasında ve zamanlar arasında hareketlilik dinamiklerinde çok önemli farklılıklar olduğu ifade etmektedir (Breen, 2008, s.468-469).

değişmesi beklendiğinden, sınıf yapısalcı araştırmacılar ebeveyn sınıflarıyla katılımcıların ilişkisi hakkında farklı sınıflardaki üyelerin pozisyonlarını çocuklarına geçirme eğilimlerinin farklı sınıflardaki üyelerde nasıl farklılaştığını değerlendirmek hususunda daha başarılıdılar. Ancak sınıf şemaları ile toplumdaki akışkanlık (fluidity) oranlarının ölçülmesi çabası sanayileşme ile toplumsal formasyonda oluşan değişikliklerin merak edildiği döneme rastladığından bu çalışmalarda dikkatler tarımsal olmayan sektörler üzerinden ilerledikleri ve özellikle dışa akış (outflow- hangi kökenden hangi menzile ulaştığı) örüntüleri üzerine yoğunlaştıkları için de önemli eleştiriler almışlardır (Erikson, Goldthorpe ve Portocarero, 1979). Erikson ve Goldthorpe bunun sınıai toplumların gelişimlerinin doğasında var olan mantığı belirleme ve ortak kalıp arayışının öncelikli olmasından kaynaklandığını belirtmektedirler. Gerçekten de uluslararası karşılaştırmalı sınıf hareketliliği çalışmalarına baktığımızda, bütün batılı ülkelerin aynı merhalelerden geçmiş oldukları varsayımı ile hareket ettikleri, köken sınıflarının dağılımındaki belirgin farklılıkların en aza indirilmeye çalışıldığı ve daha çok köken menzil dağılımlarının öne çıkarıldığı tablolar rahatlıkla görülebilir. Bu çıkmazların birçok çalışmada sonradan nedensellik kurma yoluna gidilerek basitçe ülkenin diğerinden nispeten daha yavaş modernleşmesi, tarıma ya da küçük girişimciliğe dayalı geleneksel sınıfların nispeten yavaş düşmesi ya da geç modernleşmeden sonra çok hızlı bir modernizasyon oranını yansıtması gibi gerekçeler ile aşılması yoluna gidilmektedir. Örneğin tarımsal sektörlerin dışarıda bırakılması bu çalışmaların tezleri bakımından işe yarar olsa da karşılaştırılan ülkeler arasında dikkate değer bir farklılaşma içerdiği ve uluslararası farklılıkların bu meslekler bakımından ortaya çıkabileceğine, ekonomik kalkınmanın farklı ritimlerinin farklı hareketlilik kalıpları doğurduğunu açıklamanın önemine de dikkat çekmek gerekmektedir.

Bu tür araştırmalar bakımından farklı hareketlilik örüntülerinin fark edilmesi ancak sınıf tablolarının ayrıntılı olarak düzenlenmesi ve sınıf sınırlarının doğru ve detaylı belirlenmesi ile mümkündür. Ancak istatistiksel analiz bu noktada da araştırmacılar bakımından önemli metodolojik bir zorluğu barındırmakta, hareketlilik tablosunun “hücrelerinde” kabul edilebilir sayıda veri girişi olmaması durumunda farklı sınıfların üyelerinin diğerlerinden ziyade belirli menzil konumlarına ulaşma şanslarını ölçmek için olasılık oranlarının bir örnekleme hatası sonucu ortaya çıkarabilmektedir.² Nitekim, batılı ülkelerdeki hareketlilik oranlarında bir düzenlilik arayışındaki çalışmaların olabildiğince az sınıf kategorisi kullanarak yapmaya çalıştıkları tam da budur. Erikson, Goldthorpe ve Portocarero, Lipset ve Zatterberg’in 1959

² Goldthorpe’un mülk sahibi kapitalist (veya üst) sınıfı ayırt etmemesinin nedeni, bu grubun nüfus ve örneklem içinde oransal olarak az bir yer işgal etmesi, çapraz tablolarda kutucuklara dağılımlarının analiz sonuçlarını anlamsız kılacak ölçüde küçük kalması ve bir işte istihdam edildiklerinde bu kişilerin çalışma sürecindeki işlevlerinin hizmet sınıflındakilerin işlevlerine (sevk, idare ve/veya uzmanlık bilgi ve becerisine dayalı faaliyetler) benzer olmasından kaynaklanmaktadır.

yılında iki sınıflı model olarak kurguladıkları ve batılı ülkelerdeki toplumsal hareketlilik oranlarının neredeyse aynı olduğunu tespit ettikleri çalışmalarına bu sebeple ağır eleştiriler yaparken, kol gücü ve zihin gücü ayrımı üzerine temellenen bu çalışmayı tespit edilen benzerliklerin karşılaştırılması için daha detaylı bir sınıf şeması üzerinden ilerlediklerinde benzerliklerin ortadan kaybolduğunu söylemektedirler (Erikson, Goldthorpe Portocarero, 1979, s.415).

Goldthorpe ve arkadaşlarının sınıf yapısalci yaklaşım bakımından dikkat çekilmesi gereken katkıları da "mutlak" ve "görelî" hareketliliğin ayırt edilmesi gerektiğini vurgulamalarıdır. Hareketlilik çalışmalarında hesaplanan mutlak oranlar babalarına kıyasla farklı sosyal sınıflarda bulunan çocukların oranını ifade eder ki, bu oranlar mesleki yapıdaki değişikliklerden kolayca etkilendiği için sınıflar arasında yoğun bir hareketlilik varmış gibi algılabilmektedirler. Oysa görelî oranlar yapısal değişikliklerden etkilenmediklerinden, yapısal koşulların değişikliğinin değil sosyal akışkanlık ve sosyal kapanma sürecinin sonuçları elde edilebilmektedir. “Odds ratio” adı verilen oranlar oranı olarak ifade edilebilecek hesaplamalar, klasik yapısalci analizlerden bu noktada ayrılmaktadırlar. Erikson ve Goldthorpe’un çalışmaları (1992) yapısal koşullardaki dönüşümün bu dönüşümün geçirildiği bütün ülkelerde orta sınıfın yükselişle bir hareketlilik yaratmasının beklenebileceğini ve hareketlilik örüntülerinde genel bir eğilim varmış gibi gözükebileceğini; oysa görelî oranlarda bu tarihsel düzenlilik fikrinin hiç de zannedildiği gibi olmayabileceğini belirtmeleri sebebiyle dikkat çekicidir.

Nitekim görelî oranları hesaplama imkânı ile, ülkeler arası dinamiklerde benzerlik ve farklılığın peşine düşen Featherman-Jones-Hauser (1975) hipotezi³ de çekirdek aile örgütlenmesi ve piyasa ekonomisine sahip ülkeler bakımından benzer hareketlilik örüntülerinin hareketlilik şansı eşitliğinde (görelî hareketlilik oranlarında) istikrarlı bir artış ve eğilim görmenin mümkün olmadığı görüşü ile sonuçlanmıştır (Featherman vd. 1975, s. 357-358; Erikson ve Goldthorpe, 2008, s. 440-441). Erikson ve Goldthorpe, dokuz Avrupa ülkesini karşılaştırdıkları ampirik çalışmalarında, araştırmanın en önemli sonucunun liberal teorinin endüstrileşmeye ilişkin öngörüsüne dair kayda değer şüphelerin ortaya çıktığını ve kendilerinin örneklemdeki dokuz ülkede, toplumsal hareketlilik ve toplumsal akışkanlığa ilişkin genel ve benzer örüntüler taşıyan, mutlak ve görelî oranların tutarlı bir yönde değiştiğine ilişkin ve bu oranların benzer olmaya doğru bir eğilim gösterdiğine ilişkin kanıtlar bulamadıklarını ifade etmektedirler. Öyle ki kavramsal bağlamda hareketlilik ne olursa olsun- bir sınıf yapısı, bir statü hiyerarşisi vb.- görelî

³ Literatürde FJH hipotezi olarak anılan bu çalışmanın en önemli varsayımı çekirdek aile örgütlenmesi ve piyasa ekonomisine sahip ülkeler bakımından hareketlilik oranlarında benzer eğilimler ve oranlar görüldüğü üzerinedir.

oranların hem ulusal hem de zaman içinde mutlak olanlardan çok daha az değişken olduğu ve gerçekten de olağanüstü derecede sabitlik gösterdiği tespit edilmiştir (Hope, 1981; Goldthorpe ve Payne, 1986; Erikson, 1984).⁴ Yapısal etkilerin hareketlilik üzerindeki etkisinin tahmin edilen düzenlilikte olmadığına ortaya konulduğu, nedensel etkenlerde bir çeşitlilik aramanın gerekliliği önerisi, liberal görüşe bir revizyon çağrısı niteliğindedir (Erikson ve Goldthorpe, 2008, s.456; Erikson ve Goldthorpe, 1992).

Erikson ve arkadaşları (1979; 1982; 1992) tarafından yapılan bu revizyonlar toplumsal hareketlilik araştırmalarında günümüze kadar uzanan ve halen araştırmacıların yüzlerce değişken vasıtasıyla ipin ucunu aradıkları etkileyici bir iddia, ampirik veriler ile de desteklenerek literatüre katılmaktadır. Meşhur iddiaya göre bireylerin kökenleri ve menzillerindeki dağılımlar kontrol edildiğinde hareketlilik şansları sabittir. Kısacası sınıf hareketliliği çalışmaları, bireylerin hangi sınıf kökeninden geldikleri ile menzillerini çapraz sınıflandırmak suretiyle oluşturulmuş olan hareketlilik tablolarını analiz etmektedirler ve bu tablolar vasıtasıyla katılım yoğunluklarını tahmin etmek, köken sınıflar ile menziller arasındaki sosyal mesafelerin haritasını çıkarılabilmektedir. Yani hareketlilik tablolarında kullanılan istatistiksel analizler sayesinde, her bir köken ya da menzil kategorisi için benzer ve farklı hareketlilik şanslarını paylaşan grupları bulmak mümkün hale gelmiştir. Hareketlilik tablolarını bu şekilde modelleyerek, hareketlilik sürecine, bu süreçteki değişikliklere ve bir hareketlilik sınıflandırması ile iki ya da daha fazlası arasındaki etkileşimlerin iç yüzüne dair yeni bir bakış sağlanmıştır. Ayrıca, mesleki tabakalarda hareketlilik ve hareketsizlik ile ilgili farklı eğilimlere, belirli hareketlilik türlerini sınırlayan “sınıf” sınırlarının varlığına, bu tabakalar arasındaki yukarı ve aşağı değişim farklılıklarına ilişkin de önemli sonuçlar ortaya konulabildiği aşıkardır (Featherman ve Hauser, 2008, s.426).

Bu yaklaşımın yukarıda sayılanlara ek olarak dezavantajı da analize uygun görünseler bile diğer değişkenler hakkında bir şey söyleme kabiliyetini tamamen sınırlandırmış olmalarıdır. Bunun literatürde bir eksiklik veya dezavantaj olarak görülmesinin bir sebebi menzil konumlarının hesaplanmasında birden fazla bağımsız değişkenin bağımlı değişken ile nedensel ve gerekli bir ilişki içerisinde olduğu varsayımdır.⁵ Eğer bir yaklaşım ne kadar çok değişken ortaya koyar ve bununla bireylerin menzilleri arasındaki ilişkiyi tespit ederse o kadar çok nedensel ilişki ortaya

⁴ İngiltere’de söz konusu değişim etkilerinin yapıda hissedildiği döneme rastlayan Glass’ın (1954) çalışması bu duruma iyi bir örnek teşkil etmektedir. Zira önemli miktarda ekonomik büyüme görülen kırk yıllık dönemi inceleyen araştırma oğulların mesleki statü düzeylerine göre dağılımının babalarınınki ile aynı olduğunu yani yapısal değişim etkisinin olmadığını söylemektedir (Glass, 1954).

⁵ Nitekim toplumsal hareketlilik araştırmalarındaki statü kazanımı yaklaşımı bu varsayım üzerine temellenmektedir.

koymayı başarmış şeklindeki bir yanılgının sonucudur. Farklı niceliksel yaklaşımlarda örtük olan farklı nedensellik anlayışları olsa da esasen tümünde nedensellik meselesinin toplumsal hareketliliği ortaya çıkaran düzenli ilişkiler sorunu olarak anlaşılmış olması tartışılması gereken konunun özünü oluşturmaktadır. Eleştirilere cevap olarak bir araştırmanın her şeyi değişken olarak ele almasının mümkün olmadığı, yüzeysel olarak birçok değişkenle ilgilenmektense bir tanesini en iyi şekilde analiz etmenin daha iyi olacağı verilse de, toplumsal sınıfları analiz etmenin en önemli zorluğu sınıfların kolektif olarak oluşumunun toplumsal hareketlilikten daha fazlasına bağlı olması sebebiyle sınıfın yine güvenilir bir analiz birimi olacağı eleştirisi bu yaklaşım için bakidir. Ebeveyn ve çocuk bağları sınıfları bir arada tutan tek toplumsal yapııştırıcı olmadığından bu ilişkiye öncelik verilmesi için bir sebep yoktur.

Yine de Erikson ve Goldthorpe ailenin toplumsal hareketlilik çıktılarını nasıl etkilediğini araştırma stratejilerini belirli toplumsal sınıfların babanın sınıf konumu tarafından nasıl etkilenebilecek olduğunu değerlendirmenin üzerine temellendirmektedir. *The Constant Flux* adlı çalışmalarındaki karşılaştırmalı hareketlilik oranlarını değerlendirdikleri model mülk veya kültürel kaynakların aktarımında bazı çocukların diğerlerine nazaran üstünlük sahibi olmasının yolları ‘aile etkilerini’ keşfetmek amacıyla tasarlanmıştır. Varsayımları bazı toplumsal sınıfların, mesela kendi hesabına çalışan mülkiyet sahiplerinin kaynakları aktarımda diğer sınıflardan daha kabiliyetli olabileceğidir. Bu makul bir varsayım gibi görünse de araştırmanın kendisinden türetilen bir varsayım değildir. Fakat yine de en azından bu varsayımların matematiksel modellerde açıklık kazandırılması ve belki mikro tabanlı araştırmalarda temellendirilmesi imkânı bakımından önemlidir. Ayrıca Erikson ve Goldthorpe sınıfa özgü aile etkenleri ile başa çıkabilmiş olsalar da birçok ailesel etki de sınıfa bağlı olarak değişmeyebilir. Dolayısıyla sınıf yaklaşımının yöneltmiş olduğu soruların sınırları nedeniyle aile ile bütünsel olarak ilgilenmediğini söylenebilir.

Sınıf analizi geleneğindeki toplumsal hareketlilik çalışmalarının önemli bir metodolojik sorunu da analiz birimlerini yalnızca bireylerle değil tam zamanlı çalışan erkek bireylerle sınırlamaları, analizlerin çoğu zaman “baba” ve “oğlu” üzerinden ilerlemeleridir. Bu durum resmin yalnızca bir bölümünü betimleyebildikleri bir tablo çizmelerine neden olmaktadır. Goldthorpe (1983) kadınların sınıf konumlarını ve sosyal hareketliliklerinin baba (bekar ve ayrı bir evleri olmadığında) veya kocaya göre (evli olduklarında) ele alma biçimi ve bu kapsamda analiz birimi olarak hanehalkı nüfusunun geçimini üstlenen (main bread winner) aile üyesinin genellikle erkek seçilmesi gerektiği bunun bir ayrımcılık ya da hata kaynaklı olmadığı yönündeki savunması eleştirilere tartışmalı bir cevap verirken öbür yandan başka zayıf noktalar

ortaya çıkarmaktadır. Zira hanehalkını temsilen analiz birimi olarak bireyleri seçmek yalnızca meslekleri olan bireyler olarak değil, farklı toplumsal rolleri sebebiyle hane üyelerinin yaşamlarını şekillendiren failler olarak kurgulanmalarının avantajını büyük oranda elden kaçırmak anlamına gelmektedir. Ancak bunu yapmak tüm ilişkileri ve altında yatan süreci tam anlamıyla kavramak için daha derinlemesine bir araştırma tasarımı ihtiyacını ortaya çıkarmaktadır ki, surveyin can damarı olan veriyi standardize etmeyle ilgili temel gerekliliği ile çelişmektedir. Zira, survey analizleri belirli meslekleri olan bireyleri oldukça hızlı ve pratik bir biçimde sınıfların içerisine dağıtma gayesinde olduklarından ve bunu yaptıklarında veriler bir kez sayısallaştırıldıklarında asli ilişkileri biçimsel ve arızı olanlardan ayırt etme imkânı kalmayacağından yukarıda söz edilen kavrama süreci yine sekteye uğrayacaktır.

Sınıf hareketliliği çalışmalarında bireylerin köken sınıfları ile menzilleri arasındaki ilişkiyi oluşturan iş yaşamı, cinsiyet, etnik köken gibi diğer mekanizmaları araştıran yeni araştırma değişkenlerinin ortaya çıkması bu türde analizler yapmaya izin verecek nitelikte veri setlerinin ortaya çıkması ile de büyük oranda ilgilidir.⁶ Savage ve Egerton (1997, s.645) bu yeni bir veri setini kullanarak sınıf hareketliliği çalışmasında bir revizyon iddiası ortaya koymuşlardır. Çalışmalarında hem kadınların hem de erkek bireylerin babalarının sosyal sınıfları baz alınarak sosyal sınıf kökenleri, 11 yaşında katılmış oldukları bir genel yetenek testindeki performansları ve 33 yaşında ulaşmış oldukları menziller arasındaki ilişkiyi inceledikleri çalışma, bireylerin yeteneklerinin analiz edilmesinin sınıf eşitsizliklerini yapılandıran süreçleri daha iyi anlamak bakımından işe yarar olduğu iddiası ile bu yaklaşım içerisinde bir dönüşüm ortaya çıkarmıştır. Zira ilk defa köken ve menzil sınıf konumları ile eğitimin rolü dışında başka türden mekanizmaların da toplumsal hareketliliği ortaya çıkarmada ‘bağdaştırıcı’ bir rol üstlenebileceği kabulüne dayanmaktadır.⁷ Çalışma, sonuçları itibarıyla izlediği sınıfsal yapısal yaklaşımı desteklemektedir; zira araştırmacılar ‘yetenek’ işin içine katıldığında bile dikkate değer sınıf ve cinsiyet bölümlenmelerinin sabit kaldığını, özellikle bazı sınıflar için kökenlerin doğrudan menzilleri ürettiğini dile getirmektedirler.

Aslında belki de Saunders’ın çalışması (1997) Savage ve Egerton’dan daha radikal bir değişiklik olarak görülmelidir. Zira Savage ve Egerton (1997, s.646), yeteneği analizin içine

⁶ Bunlardan birisi çalışmalara sosyal arkaplan, bireysel gelişim özellikleri gibi değişkenler vasıtasıyla toplumsal hareketlilik analizi yapmaya imkân sağlayan Ulusal Çocuk Gelişimi Araştırması’nın verileridir (Saunders,1997; Savage ve Egerton, 1997).

⁷ Burada dikkat çekmek gereken bir husus, bu çalışmanın yine de sınıf hareketliliği yaklaşımından çok da uzaklaşan bir çalışma olarak kabul edilemeyecek olduğudur. Zira yine Ortodoks sınıf hareketliliği çalışmalarının sosyal köken ile menzil arasındaki nedensel ilişkiyi peşinen kabul ettikleri bir anlayışa sahiptir. Öte taraftan önceki çalışmalar her zaman eğitimin bu nedensel ilişkiyi etkileyici bir yanı olup olmadığı tartışmasını yürütürken burada ‘ölçülen yetenek’ de işin içine girmiş olmaktadır.

dahil etmenin geleneksel sınıf hareketliliği yaklaşımından kopmayı gerektirmediği düşüncesindedirler. Oysa Saunders, elde ettiği verilerin analizlerinin hareketliliğin, bireylerin ayrıcalıklarını kendi çocuklarına aktardığı sınıf temelli etkenlere göre, özellikle doğuştan gelen yetenekle ilgili meritokrat etkenlere bağlı bireysel niteliklere de dayanabileceğini düşünmektedir. Kısaca bu iki çalışma arasındaki fark ‘bireyselci’ ve ‘yapısalcı’ sosyal hareketlilik araştırma paradigmaları arasındaki fark olarak nitelendirilebilir.

Savage ve Egerton ise Saunders’ın argümanlarının sosyal hareketliliğin nasıl analiz edileceğine dair kusurlu bir anlayışa dayandığı gerçekçesiyle onun çalışmasına önemli eleştirilerde bulunmakta (1997, s.648) ve bireysel etkenlerin yapısal etkenlerden ayrı değişkenler olarak ölçülebilir olmadığını bu nedenle Saunders’ın yapısal etkenlere sanki bireysel etkenlermiş gibi davranarak yanıldığını ifade etmektedirler (Savage ve Egerton, 1997, s.648). Sınıf kökeninin nedensel olarak menzili belirlediği inancında olan Savage ve Egerton gibi araştırmacılar, dezavantajlı kökenlerden gelen bireylerin yetenek testlerinde yüksek puan almış olsalar bile güvenli ve kazançlı bir konuma ulaşmayı başarma olasılıklarının köken olarak kendilerinden daha iyi konumda olan akranlarına göre daha az olduğunu belirtmektedirler. Onlara göre aracılık eden değişkenlerin menziller üzerinde köken sınıfın olduğundan daha fazla etkide bulunma imkanları yoktur.

Kuşaklararası sınıf hareketliliğinde eğitimin artan bir rol oynayıp oynamadığını inceleyen kimi çalışmalar ise liberal teoriyi destekleyen çalışmaların da aksini iddia edenlerin de yanıldıklarını, eğitimin aracı rolünün İngiltere’de 20. yüzyılda değişmediğini tespit etmişlerdir (Breen vd. 2009; Breen ve Karlson, 2014). Jackson, Goldthorpe ve Mills’in (2005) liberal teorinin istikrarlı hareketlilik oranlarını ve sınıf hareketliliğine aracılık etmede eğitimin rolünü işverenler ve iş ilanları üzerinden sorguladıkları çalışma ise, eğitimin öneminin aslında azalmakta olduğunu gösteren bulgular sunmaktadır. Dikkatlerini zamanla eğitim ve sınıf konumu arasında bir nedensel bağın iddia edildiği gibi güçlenip güçlenmediğine odaklayan bu tip çalışmalar (Breen ve Goldthorpe, 2001) liberal teorinin aksine sınıf kökenleri ve menziller arasındaki ilişkinin örüntüsü ve gücünün oldukça kararlı olduğunu ortaya koymuşlardır. Bunun yanında eğitimin etkisinin de sıfır olmadığı konusunda hemfikir olmakla birlikte, bu etkinin liberal teorinin iddia ettiği gibi kökenleri ile bağı kopartacak yoğunlukla bir etki olmadığı ve hatta zaman geçtikçe eğitimin tahmini etkinlik aralığının önceki yaş gruplarından sonrakilere doğru daralma gösterdiğini belirtirler (Goldthorpe, 2014, s.267). Buna göre, eğitim, işe alma ve terfi gibi konularda karar vermede işverenler veya onların temsilcilerinin dikkate aldığı sürece etki eden bir etkidir. Bundan dolayı eğitim sınıf hareketliliğinde kendisinin rolü ve bu roldeki

değişiklikleri anlama girişiminde işverenlerin eylemlerini merkezi bir yere koymayı gerektiren bir vasıftır (Jackson vd. 2005, s.10). Bu husus ana hatları ile şöyle ifade edilebilir:

Eğitim düzeyi bireylerin bilgi, uzmanlık veya becerilerini doğrulamaya hizmet etseler de farklı mekanizmalar eğitimden daha fazla işe alım sürecini etkileyebilmektedir. Özellikle çağdaş toplumlarda eğitim arzının büyük ölçüde genişlemesi ve birçok sınıf kökeninden bireylerin ortalama eğitim düzeylerini artırması ve benzerleştirmesi eğitim ile birtakım vasıflar arasındaki ilişkiyi zayıflatmıştır. Dolayısıyla, işverenler için başka türden nitelikler belirli bir eğitim düzeyine sahip olmaktan daha önemli hale gelmeye başlamıştır. Jackson ve arkadaşları bu durumu, eğitimsel kazanımların işverenlere çalışanlarında sahip olmalarını istedikleri gözlemlenmeyen özellikler bakımından önceye nazaran çok daha “belirsiz ve karmaşık” bir işaret edici olduğunu ve işverenlerin belirli eğitim düzeyindeki kişiler için belirli nitelikleri ayırt etmeleri bakımından daha az güvenli bir alana sahip olduklarını belirtmektedirler (2005, s.12). Erikson ve Goldthorpe da insanların sınıf konumlarını en üst düzeye çıkarmak istedikleri araçsal bireysel akılcılığı onaylamakta ve (diğer şeylerin yanı sıra) iktisadi veya kültürel sermayeye sahip olanların sosyal konumlarını çocuklarına aktarmada belirgin avantajlara sahip olduklarını ve hareket etmelerinin daha kolay olduğuna dikkat çekmektedirler (bknz. Erikson ve Goldthorpe, 1992, 4. bölüm). Bu varsayımlar, Erikson ve Goldthorpe'un sosyal akışkanlığı analiz etmek için kullandığı modellere dahil edilebilir ve varsayılan etkileri üretilen sonuçlarla tutarlı olsalar da sınıf hareketliliği yaklaşımı içerisinde varlıkları doğrudan kendi başlarına incelenmeye müsait değildir.

Görüldüğü gibi sınıf hareketliliği yaklaşımı bakımından toplu sosyal akışkanlık örüntülerine yol açan süreçleri araştırmak biraz geri planda kalmıştır. Oysa ki, survey verilerinde yer alan bireysel düzeydeki bilgi yelpazesi, sürecin 'kara kutusunu' açmak için değerli olabilmektedir. Bununla birlikte, Goldthorpe'un sosyal hareketliliğin bir sınıf yapısı açısından tanımlanan yerler arasındaki hareket olarak incelenmesi gerektiği argümanının çok az eleştirmeni olduğundan, içeri akış ve çıkış hareketliliği tablolarının detaylandırılmasıyla hareketliliği incelemesine yol açan bir bakış açısı ve bu tabloları modellemek için günlük doğrusal modelleme tekniklerinin çok daha sonra benimsendiğini bu sebeple sınıf hareketliliği çalışmalarında bireyleri köken konumlarından menzil konumlarına taşıyan nedensel veya arazi dinamiklerin neler olabileceği ve bunların köken konumlarından farklı olarak ne derece etkili olabileceklerine ilişkin sorgulamanın iletilemediğini burada belirtmek gerekmektedir.

2.2.GELİR HAREKETLİLİĞİ YAKLAŞIMI

Toplumsal hareketlilik çalışmalarında gelir de önemli bir parametre olarak kullanılmakta ve bu yaklaşım gelirin bir kuşağın statüsünü veya bir ülkenin hareketlilik oranını diğerleri ile karşılaştırmanın en güvenilir yolu olduğu iddiası üzerinden ilerlemektedir. Genellikle iktisatçıların kullanmayı tercih ettiği bu yaklaşım, hareketliliğin karşıtı olarak kuşaklar arası gelir istikrarından söz ederken ailelerin gelirlerinin bir kuşaktan diğerine süreklilik gösterip göstermediğini anlamaya çalışmaktadır. Becker ve Toms'un (1979) temsil ettiği klasik teorik analiz, bireylerin kuşaklar arasında göreceli gelir konumları arasında bir korelasyon olduğu iddiası üzerinden, bu iddianın çoklu sebeplerini ortaya koymak üzerine çalışmaktadır. Bu çalışmalarda farklı ülkelerin gelir hareketliliğini kuşaklar arası esneklik ölçümünü 0 ve 1 arasında değer alan IGE ve Beta sembolleri ile ifade edilirken, kuşaklar arası gelir esnekliği ölçümünde değerlerin "1" olması söz konusu toplumda gelir aktarımı bakımından hiç hareketlilik olmadığı, ülkenin gelir dağılımında herkesin ebeveynleri ile aynı konumda kaldığı anlamına gelirken, "0" değeri arada hiçbir nedensel bağın mevcut olmadığı her bireyin gelir dağılımında tamamen özgürce hareket edebildiğini ifade etmektedir.

Gelir hareketliliği çalışmalarının toplumsal hareketlilik ile nedensel ilişki içerisinde olduğunu ısrarla vurguladığı iki mekanizmadan biri genişleyen gelir ve diğeri de eğitim eşitsizlikleridir. Fakat, kullandıkları grafikler çoğu zaman iki istatistiki ölçüm arasındaki korelasyonu göstermekle birlikte, bunun nedensel bir ilişkiyi gösterip göstermediğini tartışmaya açmamaktadırlar. Nitekim Major ve Machin (2018, s.37) de bu hususa dikkat çekerek bireylerin gelir hareketliliğini belirleyen nedensel mekanizmaların bu kadar açık ve kolay tespit edilebilir olmadığını, öyle olsaydı hareketliliği artırmak için paranın yeniden dağıtımını sağlamanın yeterli bir çözüm olacağını vurgulamaktadırlar. Bunun da ötesinde bu dağıtımın nasıl yapılacağı, gelir basamaklarında kimin yukarı veya aşağıya kaydırılacağına nasıl karar verileceği meselesini gündeme getirmekle kalmayıp, hareketlilik tartışmalarının yıldızının bir türlü barışmadığı sonuçta eşitlik mi yoksa fırsat eşitliği mi sağlanmalı sorununun mevcut olmaya devam ettiğine dikkat çekmektedirler.

Gelir hareketliliğinin düşük oranları genellikle gelir dağılımının (spektrum) en alt ve en üst diliminde meydana gelen hareketsizlik sonucunda ortaya çıkmaktadır. Gelir hareketliliği araştırmacıları *Amerikan Rüyası* da denilen, bireylere tüm konumların açık olduğu, köken geliri ile yetişkinlikte elde edilen gelirin arasında bir nedensellik bulunmadığı iddiasını sınamak amacıyla "*Great Gatsby Curve*" (Muhteşem Gatsby Eğrisi) ismini verdikleri analizi

gerçekleştirmiş ve daha eşitsiz toplumların daha az hareketli oldukları sonucuna ulaşmışlardır. Basitçe basamaklar arasındaki mesafe genişledikçe gelir merdivenini tırmanma şansı düşmektedir (Andrews ve Leigh, 2009). *Britanya Hanehalkı Araştırması*'ndan derlenen verilere göre en yukarıdaki yüzde onluk dilimde bulunanların geliri ile en alttaki yüzde onluk dilimin gelir farkları 1980'lerde 2,75 kat iken 2017'de de bu oran 4'e çıkmıştır. (Major ve Machin, 2018, s.9-10).

Gelir dışında mülkiyet de bu yaklaşımın ilgi alanındadır, zira yatırımlar ve meskenler gibi servet öğeleri de eşitsizlikleri derinleştirmektedir. Dolayısıyla servet eşitsizliği basit bir gelir eşitsizliğinden çok daha derin etkilerde bulunmaktadır. Major ve Machin (2018, s.39) servetin gelir düzeyi yüksek grupların konumlarını güçlendirdiğini, çünkü sadece gelirleri değil aynı zamanda yapmış oldukları finansal yatırımlar ve sahip oldukları gayrimenkuller vasıtasıyla da çocukları için en iyi gelir düzeyini temin etmiş olduklarını belirtmektedir. Dolayısıyla yalnızca gelir değil, mal mülk de toplumsal hareketliliğe ilişkin yeni kısıtlar yaratmaktadır. Birçok ekonomide ev sahipliği toplam servetin en büyük bileşenini oluşturmakta, dolayısıyla ev sahipliği hareketliliği, servet hareketliliğinin bir aynası olarak da işlev görerek gelir hareketliliği üzerine çalışan araştırmalar bakımından toplumsal hareketliliğe ilişkin temel bir gösterge sağlamaktadır (Blanden ve Machin, 2017).

Yaşam boyunca düşük hareketliliğe yol açan olgu, bu doğrultuda çocukluk ve ilk gençlik yıllarında tecrübe edilen eşitsizliklerdir. Becker ve Tomes'a göre her aile kuşaklar boyunca fayda fonksiyonunu en üst seviyeye çıkarmak istemektedir ⁸ ve fayda ebeveynlerin tüketimi ve çocuklarının niceliği ve niteliğine göre de değişmektedir (1979, s.1153). Buna göre, çocukların yetişkinlik gelirlerini belirleyen değişkenler; piyasa koşulları, kendilerine bahsedilen şans, ebeveynlerinin gelirleri ve diğer türden genetikçe belirlenmiş soy, kabiliyet ve diğer nitelikler ile birlikte temel iki mekanizmaya bağlıdır. Bunlar, miras bırakabilme kabiliyeti ve çocuklara yatırım yapma eğilimidir. Bu analizde, gelecek kuşakta gelirini yukarı çıkarmayı hedefleyen ailenin eğilimi aile gelirinin ne kadarının çocuklara harcadığı çocuklara yapılan yatırımların dönüş oranları ile belirlenmekte ve aile gelirindeki büyüme bu eğilimi göstermiyor şeklinde dikkate alınmaktadır (Becker ve Tomes, 1979, s.1182). Becker ve Tomes bu iki parametrenin bir bütünden daha az olması durumunda gelir hareketliliğinin sabit bir dağılıma yaklaştığını belirtirler. Daha da önemlisi eğer ailelerde serveti miras bırakma derecesi artıyor ise ancak çocuklara yatırım yapma derecesi azalıyor ise gelir hareketsizliği sabiti yine büyük oranda

⁸Cobb-Douglas Üretim/Fayda Fonksiyonu olarak ifade edilen ve mikro iktisadın konusu olan bu sistem, örneğin sermaye ve işçinin aynı oranda artırılması durumunda üretimin de aynı oranda artacağına ilişkin çözümlemelerdir.

bulunmuş görünmektedir. Dolayısıyla Becker ve Toms (1979, s.1154) burada önemli bir mekanizmayı vurgulamış olurlar. Ebeveynlerin çocuklarına bırakacakları miras miktarının artıyor oluşu, gelir hareketliliğini doğrudan garantilemiş olmayacaktır. Buna göre ebeveynin çocuğunun beşerî sermayesine yaptığı yatırım ile çocuğun yetişkinlikteki geliri arasında nedensel bir ilişki vardır.

Analiz, bireylerin beşerî sermayesinin üretimini yalnızca ebeveyn yatırımları ile ilişkilendirmemekte, bunun yanında, devletin çocuklar için sağlık ve eğitim hizmetleri gibi yatırımlarını da dikkate alarak gelir hareketliliğini veya hareketsizliğini belirleyen eğitim sisteminin eşitleyici niteliği olduğunu söylemektedir. Major ve Machin (2018, s.11), eğitimin mükemmel bir eşitleyici olmanın çok uzağında olduğunu ve avantajlarını bir kuşaktan diğerine aktarmak için eğitime orta sınıflar tarafından el konulmuş olduğunu belirtmektedirler. Gelir ve servet miktarını kuşaklar arasında korumada, eğitim tek başına diğer gelir grupları için doğru konumlandırılmış bir strateji değildir. Bunun yanında gelir hareketliliği çalışmaları niceliksel ve büyük ölçekli çalışmalar olduklarından ülkeleri karşılaştırarak farklı hareketlilik oranlarının nedenlerini ortaya koymaya çalışmaktadırlar. Bazı ülkeler için gelir basamakları arasındaki farktan bağımsız olarak eğitim seviyesi (educational achievement) bakımından yoksul ve varlıklılar arasında daha küçük uçurum/boşluk olması, söz konusu ülke için gelir hareketliliğini artıran bir faktördür. Öte yandan tespit edilen eğitim aşırılıkları, örneğin yaşamda kazanması gereken temel yeteneklere haiz birey sayısı da fark yaratıcı olabilmektedir. Bireyleri yetişkinliklerinde belirli gelir basamaklarına yerleştiren ana mekanizmalar dışında gelir hareketliliği araştırmacılarının vurguladıkları ve bu yaklaşımın merkeze aldığı iki ana mekanizmayı besleyen ara mekanizmalardan da söz etmek gerekir. Yaklaşım, düşük toplumsal hareketlilik seviyelerinin sorumlusunun bireylerin basitçe tırmanamayacakları kadar genişleten gelir eşitsizliklerinin yanında farklı arka planlara sahip çocukların yaşamlarını şekillendiren diğer eşitsiz güçler olduğuna da dikkat çekmektedir.

Gelir düzeyi yüksek ya da varlıklı olarak nitelendirebilecek ailelerin çocuklarının çocukluk ve ilk gençlik yıllarında daha istikrarlı, destekleyici ve daha az stresli aile çevrelerine sahip oldukları iddiasına dikkat çekilmektedir (Major ve Machin, 2018, s.38; Sutton Trust, 2012, s.11). Buna göre ebeveynler çocukları büyürken onların en iyi okullara, özel öğretmenlere erişmelerini sağlamak için önemli zaman ve kaynak kullanım becerilerine sahiplerdir. Kaynaklarını yoksul kökenlerden gelenlere kıyasla ufuklarını artıracakları şekilde konumlandırmakta ve sadece en zengin ebeveynler şehirlerdeki önde gelen ve ülkenin seçkinlerini üretmekle övünen okullar vasıtasıyla çocuklarının yüksek eğitimlerinin ödülü

olarak piyasadaki en yüksek geliri elde edebilecekleri bir eğitime yatırım yapabilmektedirler (Major ve Machin, 2018, s.37-39). Böylelikle eğitim sistemi gelir eşitsizliğinin fırsat eşitsizliğini türettiği bir araç haline gelmekte ve eğitimsel başarıda yoksul öğrenciler ve ayrıcalıklı akranları arasında daha büyük mesafe oluşmaktadır (Robertson ve Symons, 2003, s.51).

Aile yapısı ve gelir aktarımı üzerine yapılan çalışmaların bir kısmı çocukluktaki aile yapısının gelir durumunun aktarımında önemli rolü olduğu belirtmektedir (Biblarz vd., 1997; Teachman vd.,1996). Biyolojik babalarının yanında yaşayan (Björklund ve Chadwich, 2003); evli ebeveynlere sahip olan (Bratberg vd., 2014) çocukların gelir sürekliliğinin daha yüksek olduğu tespit edilirken; evlilik öncesinde doğan (Wu, 1996); ergen (teenage) bir ebeveyne sahip olarak dünyaya gelmiş olan (Swanson ve Schneider, 1999); çocukların ise eğitimde zayıf bir performans göstermesi ve bir yetişkin olarak istihdam piyasasında daha az gelir elde ettikleri ortaya konulmuştur.

Kuşaklararası gelir hareketliliği hakkındaki ampirik literatürün büyük çoğunluğu diğer bütün yaklaşımlarda olduğu gibi esas olarak babalar ve oğulları arasındaki gelirlerin ilişkisini tespit etmeye odaklanmıştır. Kız çocuklarının yetişkinlik gelirlerinin aileleri ile korelasyonunun analiz edilmek istendiği çalışmalara rastlamak zordur. Chadwick ve Solon bu eksikliğin zaman zaman örtülü bir cinsiyetçilikten bazen de toplumda yetişkin kadınların işgücüne katılım oranlarının erkeklere nazaran daha karmaşık bir hal almasından kaynaklandığını belirtmektedirler (Chadwick ve Solon, 2002, s.335). Bu kapsamda da kadınların kuşaklararası hareketliliklerine dair bir çerçeve içinde yalnızca kadının kendi kazancını değil aynı zamanda kocasının gelirinin rolünü de vurgulayan ekonomik statüye ilişkin geniş ölçümler yaparak bir analiz ortaya koymaya çalışılmıştır. Aile gelirine ve eşlerin kazançlarının rolüne odaklanarak “erkek çocukların hareketliliği” literatürüne bir katkıda bulunma ve karşılaştırma yapma maksadıyla erkek çocuklar hakkındaki verilerle paralel bir analiz daha gerçekleştirildiğinde kuşaklararası gelir konumunun aktarımının kız çocukları için erkeklere göre daha zayıf –ancak azımsanmayacak- bir ilişkide olduğunu tespit edilmiştir (Cahdwick ve Solon, 2002, s.341-342).

Köken ailelerden çocuklara mekanik olarak aktarılan destekler, ailelerin saygınlığı ve ilişkileri; genetik yapıları ve yetenekleri, etnik mensubiyetlerine ve diğer özelliklerine yaptıkları katkılar, öğrenme, beceri ve hedefler ve diğer aile varlıkları gibi verili bir aile kültürüne ait olmaktan kaynaklanan tüm vasıf ve niteliklerdir (Becker ve Tömes, 1979, s.1158). Dolayısıyla bu bireylerin nesiller arasındaki gelir aktarımını belirleyen şey, aslında hem ebeveynlerin

çocuklarının beşerî sermayelerine yatırım yapmak için ayırdıkları yatırım miktarı hem de beşerî sermayenin genetik ve kültürel miras olarak aktarılabilir olmasıdır. Bu modelin mali kaynaklar bakımından dikkate almadığı ancak, ebeveynlerin çocukları için kullanabilecekleri birtakım kaynakları görmezden geldiği tartışmasına dikkat çekmek gerekmektedir. Örneğin, bir babanın çocuğunun gelecekteki konumu için borçlanabileceği ya da çocuğuna daha sonradan kullanabilmesi amacıyla miras bırakabilme ihtimallerini dışarıda bırakmaktadır. Ek olarak, modelin tek ebeveyn üzerinden ve tek çocuk üzerinden ilerliyor olması da eleştirilmelidir. Zira ailenin çocukların beşerî sermayelerine olan katkısı, tek bir ebeveyn tarafından gerçekleştirilmemektedir. Dahası birden fazla çocuğun olduğu hallerde her çocuğa eşit bir biçimde gerçekleştirilmesi de beklenmemelidir. Öte taraftan ebeveynin hangi dönemdeki gelirinin çocuğunun hangi dönem geliri ile karşılaştırıldığının çalışmalarda ya hiç detaylandırılmadığı ya da belirtilmesine rağmen akılcı bir gerekçelendirme yapılmadığı görülmektedir.

Gelir/kazanç hareketliliği yaklaşımı, kuşaklar arasında gelir düzeyinin aktarımının beşerî sermaye yatırıma çocuğun yanıt verme kabiliyetine ek olarak, gelir sağlayıcı özelliklerin aktarımı ile arttığını, ancak kamu yatırımlarının çocukların beşerî sermayesine yaptığı yatırım vasıtasıyla bu nedensel bağın azalma eğilimi gösterdiğini iddia etmektedir. Örneğin Becker ve Tomes (1986), babanın kazancındaki (gelirinin) yüzde on seviyesindeki bir artışın, oğlunun kazancını (gelirini) yüzde ikiden fazla arttırdığını vurgulamışlardır. Dahası, Birleşik Krallık, Kanada, İsveç, Finlandiya ve Amerika Birleşik Devletleri'nde yapılan ülkeler arası karşılaştırmalı çalışmalar da (Atkinson, 1980; Solon, 1992; Björklund ve Jaentti, 1997) yüksek seviyede gelir eşitsizliği olan ülkelerde gelir aktarımı oranındaki yüksek seviyelere ve yine bu ülkelerdeki beşerî sermayeye olan düşük seviyedeki kamu yatırımı iddiası ile tutarlı veriler elde edildiğini dile getirmişlerdir.

2.3. STATÜ KAZANIMI YAKLAŞIMI

Niceliksel toplumsal hareketlilik araştırma geleneği içerisinde benimsenen yaklaşımların hareketliliğe ilişkin başlangıç tanımları, sınıf ve meslek gibi kavramların konumlandırılması bakımından belirleyicidir. Zira yaklaşımların yapmış oldukları kavramsallaştırmalar hareketliliği ölçmelerinin sınırlarını ve seyrini etkilemektedir. Alanda en temel iki yaklaşım olan statü kazanımı ve sınıf hareketliliği yaklaşımları için kavramsallaştırmalar ve değişkenler birbirinden oldukça farklıdır. 1970'lerin ilk yıllarından itibaren eğitim, babanın mesleği ve eğitim seviyesi, zekâ, hedefler ve istekler, cinsiyet gibi bir dizi değişkenin mesleki hiyerarşide

yükselme üzerindeki etkisini bireylerin hareketliliğinin nedenleri olarak değerlendirmeyeyle ilgilenen statü kazanımı yaklaşımı bunlardan bir tanesidir. Statü kazanımı yaklaşımı hareketliliği bir meslek hiyerarşisinde yukarı ve aşağı doğru gerçekleştirilen yer değiştirmeler olarak kavramsallaştırmakta ve her mesleği sosyoekonomik durumuna göre hesaplanan uygun seviyeye yerleştirmektedir. Bu konumlandırma ile ikinci sıradakinin birinciden daha üstün olduğu şeklinde oluşan sayıların dili sosyal alana yansıtılmakta ve bu da mesleklerde hiyerarşik bir sıralamaya yol açmaktadır.

Bu yaklaşım, yapısalcı yaklaşımlardan farklı olarak, ekonomik gelişme ve yapısal dönüşümler ile sosyal hareketlilikten birinin doğrudan diğerini ürettiği için değil, daha ziyade modern dönemde toplumsal eyleme rehberlik eden değerler ve normatif standartlar tarafından teşvik edildiği için toplumsal hareketliliğin ortaya çıktığı görüşündedir (Blau ve Duncan, 1967; Treiman, 1970). Yaklaşımda kısaca sınıai ekonomilerin tecrübe etmekte olduğu dinamik yapısal değişimin yarattığı konumlar nüfus artışının talep ettiğiinden daha fazla olmakla kalmayıp bu sürecin ortaya çıkardığı talep sosyal seçim sürecinin işleyişini de doğuma bağlı olmaktan çıkarıp yeteneğe bağlı bir hale dönüştürmek suretiyle hareketliliği daha da teşvik etmektedir. Yaklaşım, sosyal grupların toplam hareketlilik özellikleri ile ilgili değildir ve bunun yerine bireylerin sosyal merdivenlerde yukarı veya aşağı hareket etmesine izin veren etkenleri incelemektedir. Buradaki odak, çocuklarını diğer sosyal sınıflara tutunmak veya onlara aktarmak için belirli sosyal sınıfların özellikleri yerine bireysel başarı ve başarısızlık arasındaki korelasyonlardır. 1960'ların sonlarından 1980'lerin başına kadar Amerika'da baskın olan bu araştırma geleneği, bireysel düzeyde etnik köken, eğitimsel kazanım, aile geçmişi, yetenek gibi (IQ testleriyle ölçülür) bireysel düzeyde başarı veya başarısızlıkla ilişkili etkenlere odaklanmaktadır.

Toplumsal hareketlilik çalışmaları yoğunluklu olarak statü kazanımı yaklaşımının gölgesi altındadır. Ancak bu yaklaşım dikkatini bireylerin hareketli olmalarını sağlayan etkenlere yönelttiğinden toplumsal hareketliliği engelleyen ve kolaylaştıran yapısal güçleri göstermek bakımından mükemmel bir analiz ortaya koyamamakla eleştirilmektedir. Ayrıca kolektif grupların toplumsal hareketliliği ve hareketlilik sürecinde toplumsal eşitsizliklerin nasıl etkilendiğine dair veri üretme imkanının olmaması sebebiyle bu yaklaşımın metodu ile yukarı veya aşağı doğru hareket eden belirli toplumsal grupların oranını incelemek mümkün değildir. Statü kazanma yaklaşımı sınıf hareketliliği araştırmacılarının sınıf kökenleri ve menzil konumları arasında arabulucu bir bağlantı olarak gördükleri eğitim kazanımını hareketlilikle ilgili bireysel bir özellik olarak incelemektedirler. Blau ve Duncan (1967), toplumsal

hareketliliğin büyük ölçüde liyakat ölçütlerine dayandığı ve parlak çocukların köken geçmişlerine rağmen ‘ilerleyebilecekleri’ anlamına geldiğini söylemektedirler. Yapısalcı yaklaşımının iddiası, beyaz yakalı ve orta sınıf istihdamının hızla genişlediği toplumlarda, bu konumları doldurmak için yeterli orta sınıf çocuğu olmadığı için işçi sınıfı kökenlerinden gelen çocukların bu ihtiyacı karşılamak için yükselmelerinin kaçınılmaz olduğu üzerinedir. Elbette ki bu konumları doldurmayı hak edecek çocukların yine işçi sınıfında kalacak olanlardan daha ‘parlak’ olarak değerlendirilmeleri bu yaklaşım bakımından da makul ve muhtemeldir. Ancak söz konusu durumda yeteneğin kendi içinde hareketliliğe neden olduğu anlamına gelmediği ve yapısal değişiklikler dolayısıyla yeteneğin yine hareket edenleri edemeyenlerden ayıran bir filtre işlevi gördüğünü belirttiklerine dikkat çekmek gerekmektedir. Kısaca, burada kabiliyetin toplumsal hareketlilikle ilişkisi olduğu tartışmasızdır ama yapısalcı perspektif için bunu hareketliliğin nedensel bir açıklaması olarak görmek tamamen yanlıştır.

Statü kazanımı yaklaşımı, sanayileşmiş toplumların yapısı içerisinde mesleki rollerin merkezi bir rolü olduğunu ve bireylerin bu roller aracılığı ile topluma bağlandığı iddiası ile toplumsal hareketliliği meslekler üzerinden ölçmeye odaklanmaktadır. Kapitalist ekonomilerde nüfusun büyük çoğunluğu istihdam edildiğinden bireylerin toplam gelirlerinin dörtte üçünü maaş, ücret ya da kendi hesabına çalışma yoluyla elde ettikleri gelirler oluşturmaktadır. Mesleki yapılanmalar on yıllar boyunca toplumlar ve bölgeler arasında sıralayıcıların sosyokültürel özellikleri, sıralamanın boyutları bakımından neredeyse hiç değişiklik göstermediğinden bu yaklaşım toplumsal hareketlilik çalışmalarını mesleki statüler üzerinden yürütmenin aynı zamanda toplumsal tabakalaşma süreci ile ilgili statü, iktisadi ve siyasi güç hakkında da bilgi verebileceğini belirtmektedirler. Bu doğrultuda meslekleri ölçeklendirmek ve mesleki tabakalaşma eşitsizliğini ölçmek için prestij ve sosyoekonomik seviye ölçekleri kullanılmaktadırlar (Featherman, Jones ve Hauser, 1975, s.331).

Dolayısıyla statü kazanma yaklaşımının doğasında da sosyal dünyanın unsurlarının sayısal bir hiyerarşiye dönüşümü söz konusudur (nicel dili kullanmak için değişkenlere 'sıralı' değişkenler olarak davranılması) ve bu, çoğunlukla sorunun köküdür. Sayılar, çok çeşitli karmaşık sosyal süreçlerin vekilleri olarak ortaya çıktıklarında kaçınılmaz olarak bu süreçleri basitleştirip çarpıtırlar. Dikkatli bir nitel analiz ile tanımlanabilecek nedensel zincirler ve bağlantılar yerine, nicel analizler, araştırma nesnelerine tekdüze ve duyarsız bir sayı dili empoze etme olasılıkları artmaktadır. Sayer de (2017, s.226) matematik dilinin nedensel süreci keşfedemediğini, ancak sadece eşitlikler veya hiyerarşiler kurabildiğini belirtmektedir. Çünkü niceliksel analizde kullanılan değişken kavramı yalnızca değişmeyi kaydeder, değişiminin sebebini ortaya

koyamaz. Dolayısıyla belirli nesne ve öznelere nesnin toplumsal hareketliliği ürettiği ile kullandıkları tekniklerin dahili ilişkileri tespit etmedeki yetersizliği sebebiyle ilgilenmeleri esasen mümkün değildir.

2.3.1. Statü Kazanımı Yaklaşımının Temel Modeli

Statü kazanma yaklaşımı sanayi toplumunda erişilen statünün atfedilen statüden daha önemli hale gelmeye başlamasıyla, elde edilen statü için eğitimin artan değeri ve aile kökeninin çocuğun nihai statüsü üzerindeki etkisi bulunduğu temel tezi üzerinden ilerlemektedir. Materyalist değerler, dini, sanatsal ve felsefi çıkarların yerini alan verimlilik ve başarıya odaklanma ve genel olarak varoluşun anlamını yansıtmak yerine dış başarı göstergeleri için bir endişe bu yeni dönemin özelliği haline gelmiştir ve böylelikle Blau ve Duncan da (1967, s.436-441), Lipset ve Bendix (1960)'e atıfta bulunarak, insanların toplumsal tabakalaşma ve eşitsizlikleri toplumsal kaynakların doğasında var olan farklılıklar yerine materyalist ve eşitlikçi ideolojinin etkisiyle konum farklılıkları olarak algılamaya başladıkları bir demokratik sistem, hareketlilik ve eşitlikçi değerler alanının oluştuğunu belirtmektedirler.

Statü kazanma modeli, toplumsal hareketliliği bireyin sosyoekonomik kökenleri ve diğer niteliklerinin yaşam şansları, özellikle mesleki statü üzerindeki etkileri açısından yeniden kavramlaştırmaktadır (Blau, 1992, s.596). Bunlardan, aşağıda açıklanan nedenlerden dolayı, en çok odaklanılan değişken meslek ve daha özel olarak mesleki statüdür (Duncan, Featherman ve Duncan, 1972; Hodge, Siegel ve Rossi, 1964). Statü göstergesi olarak da daha az sıklıkta olsa da gelir, genel servet ve toplumdaki itibar ve nüfuzu kullanılmaktadır. Eğitimin de bir başka etken olarak karşımıza çıktığı temel model, eğitimin mesleki başarıları ve ilk işin durumu ile ebeveyn sosyoekonomik durumu üzerindeki etkilerini tartışmaktadır. Analiz, cinsiyet, ırk ve göç gibi kariyer üzerindeki diğer etkileri ve özellikle kariyer ve doğurganlık arasındaki bağlantıyı içeren farklı mekanizmaların etkilerini tartışması bakımından önemlidir (Portes ve Wilson, 1976; Li ve Randolph, 1982; Pascarella, Smart ve Stoecker, 1989; Ringdal, 1993; Daniels, 2019). Statü kazanma yaklaşımında bağımlı değişken katılımcının hiyerarşik mesleki ölçekteki konumudur ve çok sayıda bağımsız değişken, bireyin o yeri işgal etmesine neden olan etkenler olarak dahil edilmektedir. Statü kazanma yaklaşımındaki araştırmacılar, aile değişkenlerinin bireylerin toplumsal konumları üzerindeki etkisini araştırırken, aile ve eğitime ilişkin çeşitli değişkenlerini bireyin sosyal konumunun olası nedenleri olarak analizlerine dahil etmektedirler.

Blau ve Duncan için modern toplum imajı sosyal yapının düzeyleri ve bu yapıda faaliyet gösteren sosyal aktörler üzerinden ifadesini bulmaktadır. Teknolojik olarak ileri, ileri bir iş bölümü mevcut olan, ince bir orta işçi kitlesi (çoğu üçüncül, beyaz yakalı pozisyonlarda), güçlü eğitim kurumları ve istikrarlı ve açık bir sosyal, siyasi, ekonomik düzene sahip bir sosyal yapı ortaya çıkmaktadır. Bu yapı, yüksek hareketlilik oranları, yüksek yaşam standardı ve giderek herkes için fırsat eşitliği ile betimlenmektedir (Knottnerus, 1987, s.116). Statü kazanma yaklaşımının da en temelde bu teorik anlayış üzerine şekillendiğini söylenebilir. Tabakalaşma kitle toplumunun bir işlevi olarak ortaya çıkmaktadır ve sınıflar bazı araştırmacıların basite indirgediği gibi katılığı veya hareketsizliği gösteren yapılar değildir. Dolayısıyla herhangi bir endüstri toplumu bakımından sınıf kavramının analitik bir değeri yoktur (Duncan ve Artis, 1951, s.29; Nisbet, 1959). Bunun yerine uzmanlaşmanın yarattığı çok çeşitli statü ve mesleki ayrımlar ortaya çıkmıştır. Bu anlamda yaklaşım prestij sıralamasının tek, tutarlı bir şekilde değerlendirilen hiyerarşisi olarak mesleki farklılaşmaya odaklanmayı tercih etmektedir (Horan, 1978, s.536). Nitekim Blau ve Duncan'ın da toplumun mükellefiyet ve ödül düzenlemelerini ortaya çıkardığı gerekçesiyle de mesleki yapıyı merkeze alan bir sistemi tercih ettikleri görülmektedir (Blau ve Duncan, 1967, s.5-7).

Statü kazanma sürecini anlamak ve değerlendirmek için teorik ve ampirik çalışmaların izleri Blau ve Duncan (1967) tarafından yapılan çalışmaya kadar takip edilebilir. Blau ve Duncan'ın modeli temel olarak hareketlilik araştırmalarının klasik sorularını daha yararlı bir çerçevede yeniden kavramsallaştırma girişimidir. Bu soruları kabaca şöyle tarif edilebilirler;

- a.Köken aileden miras edinilmiş statünün bireylerin sosyal kaderini ne ölçüde belirlediği,
- b.Statü hiyerarşilerinde işgal edilen önceki konumların daha sonraki kazanım seviyelerini ne ölçüde etkilediği,

En büyük sonuç, ebeveyn statüsünün hem doğrudan hem de dolaylı etkileri dikkate alındığında, ulaşılan nihai konumun (menzilin) en önemli etkeni olarak kalmasıdır. Bu nedenle çalışma, daha sonraki değişiklikler ve genişlemeler için teorik temel oluşturmaktadır. Takip eden tüm teorik gözden geçirmeler ve açılımlar, Blau-Duncan paradigması tarafından ortaya konan bu sonuçlara ek olarak statü kazanımının açıklanmasına katkılar olarak ortaya çıkmıştır.

Statü ve gelir kazanımı yaklaşımında bireyin yaşam döngüsü kabaca birbirini izleyen aşamalar olarak seyreden ve bu aşamalardan alınan bir dizi sınıflandırıcı veya niceliksel ölçümlerle

tanımlanabilecek bir silsile olarak düşünülmektedir. Bu dizi içerisinde belirlenen en önemli değişkenler yine babasoylu olarak ilerleyen ve gelir hareketliliğinden farklı olarak bu kez statüyü de işin içine katarak babanın mesleği ve eğitim düzeyini içermektedir. Analiz, iki öncül ana değişken kullanırken, babanın eğitimi ve mesleği, katılımcının eğitimi ve ilk mesleği de iki müdahil ya da aracı değişken olarak analize dahil edilmektedir. Bu değişkenlere bağlı olarak ortaya çıktığı düşünülen bağımlı değişken ise katılımcının mevcut mesleki konumudur (Sewell, Haller ve Ohlendorf, 1970, s.1014). Çok sayıda çalışma, ebeveynlerinin sosyoekonomik durumu, yani ebeveynlerin eğitimi, mesleği, geliri ile çocukların eğitimsel ve mesleki başarı ve kazanımları arasında pozitif bir ilişki olduğunu ifade etmektedir (bknz. Sewell ve Hauser, 1975; s.89, Lucas, 2001).

Blau ve Duncan'ın ünlü çalışmaları *The American Occupational Structure*'da (1967) bireyleri içinden çıktıkları kökenden bulundukları konuma bağlayan mekanizmalar şöyle sıralanmaktadır: Babanın eğitim düzeyi ve mesleki konumu → Katılımcının eğitim düzeyi → Katılımcının ilk mesleği → Katılımcının surveyin yapıldığı tarihteki mesleği. Blau ve Duncan, bu dizilimde daha önce mevcut olmuş olan bir başka değişkenin bu değişkenlerden birini etkileyebileceğinin farkında olduklarını ve bunun sadece müdahil değişkenler (intervening variable) vasıtasıyla değil aynı zamanda doğrudan ve bu çalışmada ölçülmemiş değişkenlerle de meydana gelebilecek olduğunu belirtmişlerdir. Bu kavramsal çerçevenin niceliksel oranlara dönüştürmek için de bu dizide yer alan değişkenler arasında bir modelleme oluşturmayı hedeflemektedirler.

İki mesleki değişkenin kullanıldığı çalışmada, araştırmacılar bireylerin eğitim sonrası ilk meslekler ile ilgili olarak verilerin güvenilir bir akış sağlamadığı belirtmektedirler. Zira katılımcıların sekizde birinin ilk iş olarak, henüz eğitimin sürdüğü ya da sürmesinin çok muhtemel olduğu; ilk yarı zamanlı işi ya da okul tatilinde geçici olarak girdikleri bir işi veya eğitimlerine devam etmek için bekledikleri bir dönemde yaptıkları işi beyan ettikleri için, katılımcıların ilk meslekleri ile beyan ettikleri eğitim düzeyleri ya da verili zamandaki mesleki konumları arasında istatistiksel olarak güvenilir bir anlamlılık düzeyi yoktur. Burada Blau ve Duncan, “ilk iş” değil de “eğitimi tamamladıktan sonraki ilk işi” ölçmüş olsalardı, muhtemelen katılımcıların ilk işleri ve çalışmanın yapıldığı tarihteki mesleki statüleri arasında daha anlamlı bir korelasyon elde edebilecek olduklarını dile getirmektedirler.

Araştırmacıların kendi araştırmaları hakkında işaret ettikleri bu sorunların da ötesinde statü kazanımı yaklaşımının her bir modellemesi için işaret edilmesi gereken daha başka sorunlar

vardır. Bağımlı değişkenin bireylerin menzilleri olduğu hemen tüm modeller için ortak iken, temelde bağımsız değişkenlerin nasıl belirlendiği meselesi örtük olan, farklı gibi görünen ancak geleneksel nedensellik yaklaşımının bir tezahürüdür. Statü kazanımı yaklaşımında bunu belirlemenin bir stratejisi olarak farklı “nedensel faktörlerin” göreceli öneminin toplu olarak değerlendirilebilmesi için çok sayıda olası bağımsız değişkenin etkisi incelenmektedir. Bu analiz biçimi cazip görünse de birçok kavramsal zorluğu barındırmaktadır. Pozitivist gelenekte nedensellik korelasyon ile sınırlıdır ve bu nedenle bağlama göre değişmez. Eğer bir çocuğun sosyoekonomik konumu gerçekten de büyük ölçüde babasının durumuna nedensel olarak bağlı ise, bu her zaman doğru olmalıdır. Sonuçları belirli toplumsal bağlamlara göre nitelendirmek mümkün değildir. Baba ile oğul sınıfı arasındaki ilişkinin, sınıf yapısının en üstünde en altta olduğundan daha yakın olduğunu söylemek mümkün değildir. Sosyal alandaki değişime duyarlı olmayan genel bir toplu istatistik ile yetinilmek zorundadır. Bağımlı değişken olarak bilinen sonuç değişkeni ile bir veya daha fazla değişken arasındaki ilişkinin gücüne ve neden sonuç ilişkisine varyansın açıklanması ile erişebileceğini düşünen regresyon teknikleri değişkenlerin varyasyon ranjları sayesinde toplumsal hareketliliğin açıklanabileceğini düşünmektedirler. Oysa ki bu çalışmaların kurmuş oldukları denklemlerin bir tarafının bağımlı diğer tarafının bağımsız olduğuna dair bir sonuç çıkarabilmek için bile matematiksel olmayan bir nedensel ölçüte ihtiyaçları vardır. Sayer’e göre çoğu zaman bu tür analizlerde (2017, s.247), bağımsız değişkenlerin gerçekten birbirlerinden bağımsız olmaları gereği göz ardı edilmektedir ve sosyal bilim nesnelerinde karşılıklı bağımlılık, bağlantı ve aşkınlık süreçleri mevcut olduğundan bunları basit teknik sorunlar olarak kenara itmek oldukça tehlikelidir.

Öte yandan yaklaşımların hangi mekanizmaların bireyleri bir konumdan öbürüne götürdüğü ya da götürmediğini ayırt etme kabiliyetlerini oluşturan şey aslında kavramsallaştırma kabiliyetleri ile çok yakından ilintilidir. Blau ve Duncan da çalışmalarında yukarıda anılana benzer şekilde meydana gelmiş olan “tutarsızlık” ya da “anlamsızlık” olarak görülebilecek sonuçların kavramsallaştırma ile ilgili temel bir zorluk olduğundan söz etmektedirler. Bağımsız bir birey olmaya geçiş aşamalarının, eğitimi tamamlamak, emek piyasasına giriş, ebeveynlerin evinden ayrılmak ve ilk iş sözleşmesini imzalamak gibi önemli adımlarla gerçekleştiğini ve bunların normal olarak birbirlerine çok yakın zamanlarda gerçekleşmesine rağmen bazı kişilerde beklenen şekilde ve sırayla ilerlemeyeceğinin farkında olduklarını belirtmektedirler. Ancak bu farkındalığa rağmen, yöntemsel gereklilik olarak, bireysel verilen analitik amaçlarla toplandığı gerekçesiyle basitleştirici varsayımları kullanmaya mecbur olduklarını itiraf etmektedirler. Üstelik bu mecburiyet, çalışmaya başka değişkenler eklenmeye çalışıldığı zaman daha da karmaşık bir durum yaratmaktadır. Örneğin, ilk meslek yerine “ilk kez evlendiğinizdeki

mesleğiniz” diye sorulmak istendiği ancak bunun da bekar erkekleri dışarda bırakan veri yaratacağı gerekçesiyle iptal edildiğini dile getirmektedirler. Sayer (2017, s.222), bu tür modellemelerin matematiksel hatalardan arındırılmış şekilde kurgulanmış olsalar dahi gerçek dünyaya uygulanabileceklerinin söylenemeyeceğini, sayısallaştırmaların yapılabilmesinin nesneler ve süreçlerin niteliksel olarak değişme geçirmeyecek bir vasıfta olmaları gerektiğini ve sosyal bilim nesnelerinin de asli vasıflarını koruduklarına emin olunabilecek hallerin çok sınırlı olması sebebiyle bağlama bağlı eylem ve süreçlerin sayısallaştırılmaya uygun olmadıklarına dikkat çekmektedir. Dolayısıyla sosyal bilim araştırmalarında niceliksel modellemelerin detayları istatistik anlamlılık arayışında kaybettiklerini, modellerdeki matematiksel işlem ve ifadeleri gerçekte hiç de sabit olmayan ilişkilere uygulamak konusunda ısrarcı oldukları açıkça görülmektedir.

Statü kazanımı modellemesi ve onun gibi niceliksel analiz yapan araştırmalar bir bakıma yapay sonuçlar üretmektedirler. Zira bu çalışmalarda zaman verili bir anda hem ebeveyn hem de çocuk için durmakta ve yalnızca anlık durum görüntüleri alınmaktadır. Kaydedilen görüntülerden kıymet verilen genellikle ya katılımcının istihdam piyasasına girdiği meslek ya da çalışmanın yapıldığı andaki mesleği; babasının konumu için ise kendisinin meslek konumu ve eğitimi üzerinde en fazla etkinin yaratılmış olabileceği düşünülen katılımcı 14-16 yaşlarında iken babasının mesleğidir. İnsanların hayatlarını istihdam piyasasına bir meslek ile girip orada daimî olarak devam etmekle veya araştırmacının verilerini topladığı andaki konumları sürdürecektik oldukları varsayımı ile analiz etmenin oldukça radikal bir indirgeme olduğunu düşünmek yanlış olmayacaktır. Fakat ne yazık ki hareketlilik tabloları ile bunun takibini yapmak mümkün değildir ve Savage (1997, s.315), bu kadar karmaşık çeşitliliğin olduğu bir süreçle başa çıkabilecek istatistiksel bir metodun henüz mevcut olmadığını belirtir.

Oysa ki zaman toplumsal hareketliliğin gerçekleştiği bir fon perdesi değil, hareketlilik sürecinin kendisine içsel bir bağlamdır ve bu sebeple bireylerin hareketliliğinin geçiciliği kadar, hareketliliğin gerçekleştiği yapıların geçiciliği de analiz edilmelidir. Toplumsal süreçlerin tarihsel olarak ne kadar değişebilir olduğuna dair karmaşık resimle karşılaşıldığında anlık görüntülerle çalışmanın güvenilir bir temeli olmadığı fark edilecektir. Dolayısıyla her ne suretle tanımlanıp ölçülmüş olursa olsun kuşak içi ve kuşaklar arası hareketliliğin seyrinin dikkate alınmamış olması çok önemli bir kayıptır. Bu yaklaşımların varsayımları köken konumlarından menzile konumlarına iletilen bir sistem varmışçasına kurgulanmış olsa da hareketliliğin seyri araştırmacılara bunun doğrusal olup olmadığı, her bir aşamada belli bir sınıf mevkiine dair etkilerin süreç üzerinde yahut failerin faillikleri üzerinde ne tür etkiler doğurduğunun hesaba

katılmasını imkânsız kılmaktadır. Böyle bir seyir takibinin yapılması örneğin hareketsizlik olarak kavramsallaştırılan yatay hareketliliğin gerçekten bir hareketsizlik mi yoksa bir konumunu koruma eylemi mi olduğunun gözden kaçırılmasına yol açmaktadır.

Blau ve Duncan'ın yaklaşımda dikkat edilmesi gereken bir başka önemli husus, başka nedenlerce belirlenmiş değişkenlerin ya da bazı etkenlerin bir sonraki değişkenlerin sebebi olabileceğinin fark edilmiş olmasıdır. Örneğin, babanın eğitim düzeyi ve mesleki konumu katılımcının eğitimi arasında nedensel bir ilişki vardır ve katılımcının eğitimi de onun ilk mesleği ve mevcut mesleki konumun belirlenmesi üzerinde nedensel etkiye sahip görünmektedir. Ayrıca, analizde değişkenlerden bazılarına kaynağı belirli olmayan, tanınmayan ya da ölçülmeyen bazı nedenlerin var olabileceğini, ölçüm hatalarını ve gerçek ilişkilerin bu derece doğrusallıktan uzak bir durum olduğunu ifade eden, istatistiksel analizde “kalıntı” olarak ifade edilen birtakım veriler olduğu da ifade edilmektedir ve analiz detaylı incelendiğinde modelin dahil etmediği etkenlerin etkisinin dahil ettiklerinden daha yüksek olduğu görülmektedir.

Geliştirmiş oldukları bu diyagram sayesinde Blau ve Duncan bireylerin yaşamlarındaki beş değişken üzerinden elde etmiş oldukları veriler ışığında yukarıda anılan ilişkiler ve korelasyonları elde ederek bir nedensellik sıralaması belirlemişlerdir. Ayrıca, değişkenlerin arkasında birtakım ölçülmeyen başka nedensel etkenler olduğunu açıkça belirterek, bu beş değişkenin bireylerin kökenleri ve menzilleri arasındaki ilişkiyi anlamak bakımından yeterli mekanizmaları temsil etmediğini ifade etmektedirler. Bunun yanında nedensel etkide bulunduğu bilinen veya tahmin edilen değişkenlerin ölçülmemiş olsa dahi nedensel rolü ile bağlantılı olarak belirtilmesi gerektiğini söylerler. Örneğin, zihinsel kabiliyet ve akademik başarının statü kazanımı ile ne tür belirli ilişkilere sahip olduğu meselesi bunlardan biridir (Haller ve Portes, 1975, s.58). Onlara göre bu soruların cevapları, nedensel süreçlerin daha spesifik bir sosyal psikolojik düzeyde incelenmesiyle ortaya çıkarılabilir. Örneğin, babanın mesleğinin eğitim ve mesleki kazanımları doğrudan etkilemediği açıktır. Babanın mesleğinin, çocukların tutum ve bilişlerine dayanabileceği bir dizi etki açısından ne anlama geldiği ve bu durumun kazanım odaklı davranışları nasıl etkilediği, statü kazanma dinamikleri hakkında yeterli bilgi sahibi olmak için bu süreçlerin aydınlatılması gerekmektedir.

Halbuki nedensellik sorunu olaylar arasındaki düzenli ilişkiler veya art arda gelişler sorunu değildir, nesnelerin ve toplumsal ilişkilerin ne olduğu ne yapabileceği ve belli bir durumda ne

yapabileceği ile alakalı olarak nedensel güçleri dahilinde incelemek gerekmektedir (Sayer, 2017, s.246). Sayer, nesnelerin doğası hakkında niteliksel bilgiye sahip olunmadan birlikte değişme yönteminin kullanılmasının nedensel açıklama yapmak için yeterli olmadığını ve bu noktada istatistiksel teknikler kullanmak suretiyle daha fazla birlikte değişme ilişkisi ortaya koymanın nedensel mekanizmalar keşfetmek bakımından işe yaramayacağını vurgulamaktadır. Üstelik pek çok zaman nedensel güçler tek tek nesnelerin ya da bireylerin kendilerinde değil, bunların oluşturdukları toplumsal ilişkiler ve yapılarda mevcuttur.

Blau ve Duncan'ın iskeletini yukarıda tarif edilen şekilde oluşturdukları ve bunun üzerine yeni değişkenler eklemek suretiyle ilerleyen yaklaşım bu değişkenlerin açıklayıcı güçlerini nesneler ve bireylerin oluşturdukları nedensel güçlere dikkat etmeden bağlamdan kopuk bir şekilde araştırmaktadır. Yukarıda kısaca ifade edildiği ve aşağıda ayrıntıları belirtilecek olduğu üzere statü kazanma yaklaşımının babanın eğitimi ve mesleği, katılımcının eğitimi, akademik başarı, önemli ötekilerin etkisi gibi daha birçok değişkenin birbiriyle ilişkili olmasına izin veren ancak bu değişkenlerin nedensel önemlerini ortaya koyamayan ve niceliksel olarak bu değişkenlerin vasıflarına indirgenen bir tarza sahip olduğu söylenebilir.

Bu değişkenler vasıtasıyla oluşturdukları nedensel analizlerinde Blau ve Duncan'ın vurguladıkları önemli bir etki de eğitimin verili mesleki statünün üzerindeki etkisinin sadece küçük bir kısmının “aile pozisyonu”nun önceki etkisinin aktarılmasından ibaret olmasıdır. Bunun yanında eğitimin doğrudan etkisi ise görece olarak daha büyüktür. Onlara göre (1967, s.115), eğitim köken konumunu sabitleyen bir etken değildir ve mesleki statüde köken ile bağı koparan bir çeşitlilik yaratmak üzerine işlev göstermektedir. Ancak eğitimin bu aktarımın en büyük engelleyicisi olduğunu söylemenin de mümkün olmadığını belirtirler. Bu iddia, eğitimin bireyleri içinden ayrılmış oldukları konumdan ne kadar uzağa götürebildiği, bunun “arka plan” avantajları olarak tabir edilen köken aileden getirilen birtakım etkilerden ne kadar bağımsız olabileceği tartışması da yeni bir yaklaşım biçiminin (bkz. Eğitim kazanımı yaklaşımı) ortaya çıkmasını sağlamış olması bakımından önem taşımaktadır.

Çalışmanın sonuçlarının iddia ettikleri nedensel mekanizmalar dikkatlice ve tek tek incelendiğinde ilk olarak, eğitimin babaların mesleki statüleri üzerindeki etkisinin çocukların mesleki statüsü üzerindeki etkisine nazaran daha düşük olduğu belirlenmiştir. Bu durum Blau ve Duncan'ın ifade ettikleri (1967, s.113, 430) haliyle, eğitimin nesiller arasında mesleki statü üzerindeki etkisinin yükseldiğinin göstergesidir. Babanın çocukların eğitimi üzerindeki

etkisinde baskın olan değişkenin ise babanın mesleki konumundan daha çok -ikisi de çocuğunun eğitimi etkiliyor- babanın eğitimi olduğu sonucu ortaya çıkmıştır. Eğitim düzeyi yüksek babaların çocuklarının eğitim düzeylerinin daha yüksek olduğu; çocuğun ilk mesleği üzerinde ise, en fazla kendi eğitiminin, sonra babasının mesleki konumunun ve son olarak babasının eğitiminin etkili olduğu görülmektedir. Çalışmanın yapıldığı yıl bulunulan mesleki konumun ise, en fazla eğitim tarafından etkilendiği tespit edilmiştir. Ancak, Blau ve Duncan, katılımcının mevcut mesleği üzerindeki dolaylı etkilerin, doğrudan olanlara nazaran genel anlamda azımsanamayacak derecede önemli olduğunu söylemektedirler (Blau ve Duncan, 1967, s.494?). Ayrıca bu çalışma sonuçları itibarıyla, bireylerin aile geçmişinin belirleyici değil etkin ve harekete geçirici bir rol oynadığını iddia etmektedir.

Blau ve Duncan'ın çalışması aynı zamanda coğrafi hareketliliği de analizlerinin önemli bir parçası haline getirmesi bakımından önemlidir. Savaş Sonrası ekonomik patlama sırasında toplanan ulusal veri analizleri ile, "göçün, bireylerin potansiyellerinin gerçekleştirilebileceği yerlere daha fazla yönlendirilebildiği seçici bir mekanizma olarak giderek daha etkili hale geldiği sonucuna varmışlardır (Blau ve Duncan, 1967, s.274). Seçici göç, kent varışlı ve uzun mesafeli göçün kırsal alanlarda kalanlara kıyasla statü ve gelir kazanımına dikkate değer bir oranda kazanç sağlamaya yardımcıdır (Ringdal, 1993, s.340). Dolayısıyla mesleki ve mekânsal hareketlilik, bireyi önceki ikamet yerinde meydana gelecek sosyo-ekonomik yeniden yapılanmadan kurtararak yeni fırsatları sağlaması bakımından doğum yerinin tanımlayıcı etkisini başarı fırsatları sağlayarak değiştirmektedir. Onlara göre, göçün toplumsal hareketlilik fırsatlarına yönelik bir mekanizma olarak ne şekilde işlediğinin doğru bir biçimde analiz edilmesi göçmen grubun kiminle karşılaştırıldığı ile ilişkilidir ve bu karşılaştırmanın hedef ülkenin yerleşik bireyleri ile yapılması çoğunlukla araştırmacıların göçün bir toplumsal hareketlilik dinamiği olarak işlev göstermediği sonucuna varmalarına neden olmaktadır. Blau ve Duncan'a göre, göç deneyiminin bir toplumsal hareketlilik basamağı olarak nitelenmesi ancak göçmenlerin göçmen olmayanlardan daha fazla başarı elde etmelerine bağlıdır. Blau ve Duncan'a göre bu varsayım, göçmenleri hedef topluluklarda göçmen olmayanlarla karşılaştırmanın alternatif stratejisini benimseyerek dışlanabilir. Fırsat yapıları muhtemelen aynı olan gruplar, yani diğer göçmenler arasında nasıl bir durum olduğunun analiz edilmesi ihtiyacına dikkat çekmek gerekmektedir (Blau ve Duncan, 1967, s.224-225).

Ancak, bu araştırmaların tespit ettikleri belirli bir grubun ortak vasıfları olarak ortaya çıkan düzenlilik ve örüntülerin kendi başlarına nedensel şartları ayırt edemedikleri için başka zaman ve mekanlara genelleştirilebilirlikleri sorgulanmalıdır. Nedensel şartlar ayırt edilmediği için göç

etmenin kol gücüyle çalışan vasıfsız erkek çalışanlar için yerinde bir tespit sayılabilecek bu olumlu etkisinin diğer gruplar, zaman ve mekanlar bakımından genelleştirilmeleri zordur. Dolayısıyla, mesleki konum kazanımı ve coğrafi hareketlilik arasındaki nedensel ilişkilerin tespiti daha verimli bir sonuç ortaya koyacaktır.

Goldthorpe (2007, s.3), tarihsel ve toplumsal olarak özgül ve tekil olan bu türden olayların genelleştirilebilir olmak bakımından bir yararının olmadığını, bu alanın heterojenliği için en iyi yolun survey olduğunu belirterek bu fikre itiraz etmektedir. Gerçekten de niteliksel nedensel ve yapısal analizin fiili somut örüntülerinden temsil edici ve genelleştirilebilir sonuçlar çıkmayacaktır ama nedensel ilişkilerin tespiti bu ilişkilerde var olan nesnelerin olduğu her yer ve durumda mevcut olacaktır. Karşılaştırmalı vaka çalışmaları çoğunda araştırma nesnelerinin kendilerinin niçin şu veya bu şekilde davrandıklarından bahsedebilmeleri sayesinde sözlü muhakeme yoluyla niceliksel yöntemlerle elde edildiği iddia edilenden daha kesin veriler elde edilebilmektedir (Savage,1997, s.12).

Logan (1978, s.404) da mekanların farklılaşmasının o mekanlara bağlılığı olan kişilere sosyal hareketlilik imkanları bakımından bir dizi avantaj ve dezavantajları getirdiğini belirtirken; Semyonov (1981, s.359) modelin dışına çıkan bu tür araştırmaların bireylerin içinde bulunduğu ve çoğu faaliyetini gerçekleştirdiği topluluğun/cemaatin özellikleri gibi önemli bir faktörü göz ardı ettiklerini söyleyerek önemli bir noktaya dikkat çekmektedir. Verili bir topluluğun sakinlerinin kolektif çabalarının toplumsal tabakalaşma sistemi içerisindeki konumlarını etkileyebilecekleri için mekanlar arasındaki eşitsizlikleri sadece sonuç olarak değil neden olarak da görmenin gerekliliğini vurgulamaktadır. Esasen hareketlilik için fırsatların çevreden etkilendiği fikri Sorokin'e kadar geriye gitmektedir. Zira, ona göre çevre aşikâr bir biçimde bireylerin hareketliliğine ilave bir etkide bulunur (1927, s.343).

Sayer'in de (2017, s.142) belirttiği üzere, nedensel olan bir güç her zaman harekete geçmeyebilir, bireylerin doğalarında mevcut olsalar bile bireylerin dışındaki şartlar bu nedenselliğin ortaya çıkışını tamamen etkiler. En basit görünen toplumsal olayda bile pek çok mekanizma aynı anda çalışır ve bu durum her bir etkenin sonuç üzerindeki etkisinin incelenmesini zorlaştırır. Niteliksel çalışmalar bize çoklu nedenleri gösterebilirler ve nedensel ilişkileri arızı olanlardan ayırt etmemizi sağlarlar. Toplumsal ve fiziksel zaman ve mekânı oluşturan nesnelerin içerik ve biçimleri, hatta tarihte bir daha tekrar etmeyecek olan ve herhangi bir düzenliliğin parçası olmayan nedenlere bağlı açıklamalar bile yapılabilir. Öyle ki bir makro

olayın mikro seviyede yaşam akışını nasıl etkilediğini göstermekle kalmaz, aynı zamanda ahlaki veya başka türden sorumlulukların eylemi biçimlendirme, yerel bir sistemin kendi kendini düzenleme mantığını nasıl sürdürdüğünü de ortaya çıkarabiliriz. Nedenselliğin doğası açısından bu ortaya koyuş genel imaları barındırır ve bu geleneksel anlamda nedenselliği tartışmak için kullanılandan farklı bir dil gerekir.

Statü kazanımı yaklaşımı, bireysel farklılıkların kariyerler üzerindeki etkilerine dikkat çekerken yapısal etkileri ihmal etmesi sebebiyle eleştirilmektedir (bkznz. Baron ve Bielby, 1980). Bireylerin kariyer yolculuklarının çeşitli mesleklerle sonuçlanma olasılığının öncelikle bireylerin niteliklerine değil, sosyal yapıdakilere- özellikle de çeşitli türlerdeki emek talebini yöneten ekonomik koşullara bağlı olduğunu kabul eden Blau (1992) hangi bireylerin belirli bir sosyal yapıda mesleki fırsatlardan yararlanmada daha başarılı olacağını becerilerindeki farklılıklara ve istihdamı etkileyen diğer özelliklere bağlı olduğunu ve bu farklılıkların bireysel yaşam şansları üzerindeki etkisinin zaten statü kazanma modelinin analiz ettiği şey olduğunu söyleyerek savunmaktadır.

Statü kazanımı yaklaşımının metodolojisine bir eleştiri de Coser (1975)'dan gelmiştir. Coser, bu yaklaşımın yol analizine yaptığı vurgunun⁹, dikkati önemli teorik kaygılardan uzaklaştırdığını ve bu araştırma geleneğinin ateorik (atheoretical) olduğunu savunmaktadır. Ancak, Horan (1978, s.537) statü kazanma araştırmasının teori yüklü ve ideolojik olarak taraflı olduğunu, yaklaşımın yapısal işlevselci teoriye dayandığını savunmaktadır. Bu tartışmaların ortasında bu yaklaşımın altında başka türden varsayımların olabileceğine dair ihtimaller pek gündeme gelmemiştir. Dolayısıyla statü kazanımı yaklaşımı yapısal işlevselciliğin belirli varsayımları ile tutarlı gibi görünse de bu araştırma geleneğinin dayandığı toplumsal ve sosyal psikolojik varsayımlar hakkında yeterli bilgiye sahip değildir (Knotterus, 1987, s.113). Yaklaşımına böyle bakarak ilerlemek, statü kazanımı sürecinin dinamiklerini nasıl ele aldıkları ve kavramsal olarak ne şekilde netleştiklerine odaklanmak daha yerinde olacaktır. Statü kazanımı araştırması içindeki toplum imajının açıklanması, bu yaklaşımın sosyal yapının belirli bir kavrayışına nasıl dayandığını ve sosyal aktörlerin bu bağlamda faaliyet gösterdiğine dair anlayışı bakımından önemlidir. Knottnerus (1987, s.113), statü kazanımı yaklaşımının halefi sosyal psikolojik modelin evrilmeye daha müsait olduğundan ileri aşamadaki çalışmalarında bazı tanımlayıcı ve yapısal kriterlere daha fazla önem vererek eleştirilere cevap verebildiğini belirtmektedir.

⁹ Yol analizi (path analysis), bağımlı bir değişken ile iki veya daha fazla bağımsız değişken arasındaki ilişkileri inceleyerek nedensel modelleri değerlendirmek için kullanılan bir çoklu regresyon analizi biçimidir.

2.3.2.Sosyal Psikolojik Model

Sewell, Haller ve Ohlendorf (1970, s.1014), statü kazanımı modelinin ortaya koyduğu mekanizmaların ulusal bir örnek için açıklayıcı olmadığı, Blau ve Duncan'ın çalışmalarının yanıtlayanın eğitimindeki varyansın %26'sını, ilk mesleği/işindeki varyansın %33'ünü ve mevcut mesleki durumdaki varyansın %43'ünü açıklabildiği belirtmektedirler. Bağımlı değişkenlerdeki varyans oranını artırmadan hareketlilik sürecinin daha eksiksiz bir açıklamasını sağlamak için analize yeni değişkenler eklenmiştir (Duncan, Featherman ve Duncan, 1972, s.64-78).

Elder'in (1968) benzer tarihlerde yapmış olduğu bir başka çalışmanın verileri psikolojik etkenlerin statü kazanımını açıklama ve tahmin etmede başarılı olacağına dair bir izlenim oluşturmuş; Blau ve Duncan'ın ortaya koymuş olduğu ana mekanizmalardan yola çıkarak sosyal psikolojik bazı değişkenleri de işin içine katarak ilerleyen ikinci bir cenahın statü kazanma yaklaşımı içerisine oluşmasını sağlamıştır. Literatürde adını yapıldığı üniversiteden alan *Wisconsin* Araştırması sosyal psikolojik değişkenlerin müdahil değişkenler olarak analize katılmasıyla sosyoekonomik durumu ve zihni yeterliliği eğitimsel ve mesleki kazanım ile ilişkilendirerek bu yönelimin temsilcisi olmuştur (Sewell, Haller ve Portes, 1969). Bu çalışma ebeveynlerin statüsü¹⁰ dışında, yerleşim yeri gibi diğer “objektif” etkenlerin yanında “önemli ötekiler”in etkisi ve katılımcıların eğitim ve mesleki istek ve arzuları, zihni yetenekleri¹¹ ve akademik performansın¹² da değişken olarak dahil etmesi bakımından önemlidir (Sewell, Haller ve Portes, 1969; Sewell ve Hauser, 1975). Wisconsin etkisiyle birlikte klasik modeldeki köklü kavramlara statü kazanma sürecine etki eden değişkenler de dahil edilerek ilerlenmiştir. Bunlar arasında önemlilerinden birisi, kişiler arası etkilerin tutumlar ve davranışların oluşumu ve eylem üzerindeki güçlü etkisidir.

Sewell, Haller ve Portes tarafından ortaya konulan bu model (1969), önceden belirlenmiş sosyal yapısal ve psikolojik etkenlerin, yani sosyoekonomik statü ve zihinsel yeteneklerin, gençlerin akademik performansını ve diğerlerinin kendileri üzerindeki önemli etkilerini; önemli ötekilerin etkisinin ve muhtemelen kendi yeteneğinin eğitim ve mesleki isteklerini etkilediğini ve isteklilik düzeylerinin eğitim ve mesleki statü kazanımını etkilediğini varsaymaktadır. Böylece, model

¹⁰ Blau ve Duncan'ın araştırmasında babanın eğitim durumu ve mesleği iki ayrı değişken olarak kabul edilmiştir. Oysa Wisconsin araştırması, ebeveyn sosyoekonomik durumu olarak tek bir değişken belirlemiş ve buna babanın eğitimi ve mesleği, annenin eğitimi ve ailenin gelir seviyesi dahil edilmiştir.

¹¹ Mental yeteneklerin, öğrencilerin her yıl okulda katıldıkları geçerli ve güvenilir bir araç olduğu söylenen Henmon-Nelson ölçeği ile belirlendiği belirtilmiştir.

¹² Akademik performansın, lise sınıfındaki öğrenci sıralaması şeklinde okul kayıtlarından geldiği belirtilmiştir.

sosyal kökenleri ve yeteneği eğitim ve erken mesleki statü kazanımlarıyla ilişkilendiren ve bunların nedensel olduklarına inanılan bir argüman sağlamaktadır (Sewell vd., 1970).

Bu yaklaşım, veri toplamanın zamanı ve yerine dair farklılıklarına rağmen ilk meslek, eğitimsel başarı ve sosyoekonomik statü değişkenleri bakımından teknik olarak statü kazanma yaklaşımı ile karşılaştırılabilir bulunduğundan bu üç değişkenle sınırlandırıldığında her iki modelin aynı nedensel düzeni ortaya koyduğunu iddia etmektedir. Haller ve Portes (1973, s.63-65)'e göre bu sonuçlar statü kazanımı yaklaşımının çok sağlıklı olduğunun göstergesidir, iki model arasındaki farklılıklar ise çelişkili ampirik sonuçlardan değil, sorunun alternatif kavramsallaştırmadan kaynaklanmaktadır.

Kısacası sosyal psikolojik model hem nesnel hem de sosyal psikolojik değişkenlerin çocukların tutumları ve bilişleri üzerinde taşıyabileceği bir dizi etkene işaret etmekte ve bunların sonuçta konum kazanmaya yönelik davranışı nasıl etkilediğini aydınlatmak üzerine inceleme yapmaktadır (Haller ve Portes, 1973, s.58). İki modelin ortak olarak kullandığı değişkenler ebeveynin (babanın) eğitimi ve mesleki konumu benzer bir nedensellik taşıdığı şeklinde analiz edilir ve benzer ampirik sonuçlara ulaşılır. Buna göre bireylerin meslekleri esasen ebeveynlerinin statüsü ve eğitimsel kazanımlarının bir işlevi sonucunda ortaya çıkmaktadır. Hemen belirtmek gerekir ki burada da ailenin statüsü daha zayıf, eğitimsel başarı ise daha güçlü bir rolü üstlenmektedir. Bu nedenle, sosyal psikolojik yaklaşım statü kazanımı yaklaşımının değişkenler arasında kurmuş olduğu nedensellik anlayışını doğrulamak üzerine çalışırken, aynı zamanda bireylerde onları konumlarına taşıyacak olan eğitim arzuları ve hedeflerini oluşturan psikolojik süreçlerin etkisini ortaya koymaya çalışmaktadır.

Mesleki konum, her iki model için de esas olarak önceki eğitimin bir işlevi olarak tanımlanır.¹³ Eğitim başarısı ve daha az yoğunlukta mesleki konum, sırayla ebeveynin mesleki konumuna nedensel olarak bağlı olarak görülmektedir (Blau ve Duncan, 1967, s.165-177; Duncan vd., 1968, s.50-63; Elder, 1968). Ancak Wisconsin modeli bu genel mekanizma tarifini, başlangıç durum değişkenlerinin sonraki değişkenleri etkileyen müdahil değişkenler ve yolları belirleyen bir dizi hipotezle tamamlamak amacındadır. Genel modellemeler dahilinde ortaya koyulan nedensel sıralama göz önüne alınarak, modelde var olan değişkenler arasındaki varsayılan ilişkiler de incelemeye tabi kılınır ve başka örneklemeler vasıtasıyla modelin genel uygulanabilirliğine ilişkin kanıtlar üretmeye çalışmaktadır.

¹³ Temel statü kazanımı yaklaşımında iki tane mesleki konum değişkeni olduğundan, burada sözü edilen ilk mesleki konum olarak tarif edilen değişkendir.

Ebeveynlerin sosyoekonomik konumu ile zihni yetenekler arasında (Sewell ve Shah, 1967; Duncan vd., 1968; Elder, 1968); zihni yetenekler ile akademik performans arasında ve zihni yetenekler ile önemli diğerlerinin etkisi arasında (Sewell vd., 1970) önemli korelasyonlar tespit edilmiştir. Diğer yandan bireylerin çevrelerindeki önemli diğerlerinin etkisinin zihni yeteneklerden etkilenmesinin soyut melekelerle işaret ettiği için zor olduğu ve bunun birtakım göstergeleri olabilecek kanıtlanmış yeteneklerin dikkate alınarak olduğu iddiası ortaya çıkmıştır (Sewell vd., 1969, s.85). Ancak zihni yeteneğin bağdaştırıcı etkisinin gereksiz olduğu, sosyoekonomik statünün akademik performans üzerinde doğrudan etkisi olduğunu iddia eden çalışmalar da bulunmaktadır (Wilson, 1959, s.842-843). Onlara göre, öğretmenler ebeveynlerinin sosyoekonomik statüsü yüksek olan çocuklara kayırmacılık gösterdikleri için akademik başarı için zihni kabiliyetlerin etkisini dikkate almak gereksizdir. Bu uygulama ile ebeveyn statüsünün çocukların eğitimsel başarısı ve mesleki konum kazanımı üzerindeki direkt etkileri müdahil etkenler araya girince belirsizleşme eğilimi göstermektedirler. Aslında model en temelde, ailenin sosyoekonomik statüsünün bir kişinin eğitim ve mesleki kazanımı üzerindeki hemen tüm etkisinin, kişinin ergenliğinde aldığı kazanımla ilgili kişisel etkilerden kaynaklandığını söylemektedir.

Buna göre, bireylerin mesleki konumları üzerinde eğitimin etkisi tartışmasızdır, ancak mevcut konuma ulaşmada bireylerin neyi arzuladıklarının da çok önemli ve doğrudan bir etki uyguladığını söylemek gerekir (Sewell ve Shah, 1967). Yani eğitimle birlikte mesleki hedefler ve arzular statü kazanımında çok merkezi bir yer işgal etmektedir. Statü konumuna ulaşmada etkisi olan bütün etkenler aslında arzular/isteklerle ilişki içerisinde. Buna rağmen isteklerin statü kazanmadaki etkisi belirlenen hedeflerin tamamının veya çoğunun yerine getirilmesi gerektiği anlamına gelmediğinden, hedeflenen menzile konumu ile elde edilen nihai sonuç arasındaki ilişkide hedeflenen konumun nasıl oluştuğunu ve bu hedefin nihai menzili ne şekilde etkilediğini açıklığa kavuşturmak gerekmektedir.

Bunun yanında bireylerin hangi hedeflere yöneleceğini belirlemede etki sahibi olan ve sosyal psikoloji literatüründe önemli bir kavramsallaştırma olan “önemli ötekilerin” (significant others) etkisinin bireylerin üzerindeki aşikâr etkisi üniversiteye gitmeye ilişkin ebeveyn teşviki, öğretmen teşviki ve en iyi arkadaşın üniversite planının olup olmaması gibi sınırlı üç değişkenle operasyonelleştirilip ölçülmeye girilmektedir. Böylelikle yine bireylerin sosyo-ekonomik kökenlerinin onların çevresindeki önemli ötekileri belirlediği ve kendilerinden bu sosyoekonomik statüye işaret eden davranışlar bekleyeceklerine ilişkin kısır bir döngü üretilmektedir (Sewell vd., 1969, s.85,87; Sewell ve Shah, 1968).

Hedefler ve istekler yukarıda anıldığı şekliyle önemli ötekiler etkisi denilen kişiler arası etki ve başkalarının beklentilerinin bunlar hakkında tefekkür etmek suretiyle düzenlenmesi ile ortaya çıkan özdeşünümsellik (self-reflexivity) olmak üzere iki temel mekanizma tarafından şekillendirilmektedir. Önemli ötekiler, bireylerin akademik performanslarına bakarak, onlara neyin uygun olabileceğine dair ipuçları yakalarlar ve bu ipuçları söz konusu bireyin gelecek amaçları için olanakları ve sınırlarını belirlemek bakımından bir geribildirim sağlamaktadır. Tabii bireyler yalnızca önemli ötekilerin geribildirimi ile hareket etmez, aynı zamanda kendi potansiyellerini değerlendirme kabiliyetine de sahiptirler (Woelfel ve Haller, 1971).

Ancak bu tür bir kavramsallaştırma ve ölçüm bireylerin tutumları ve değerlerini değerlendirmede oldukça yetersizdir. Zira bireylerin kendi konumları ve bu konumların değiştirilmesine ilişkin imkanları, gereklilikleri ve kısıtlamaları hakkında kendileri hakkında yorum yapabilme kabiliyetleri ve eylemleri bağlama bağlıdır. Dolayısıyla bireylerin yaşamlarını şekillendiren öznel algılamalar ve değerlendirmelerin merkeziliğine göz kapamak mümkün değildir. Bireylerin duygularını tarif edişleri, yaşamlarındaki “önemli ötekiler” ile olan ilişkileri ve tecrübeleri; dönüm noktaları, gerçekleştirmek istedikleri hayallerini sınırlandırılmış değişkenler olmaksızın daha açık ifadeleriyle dinlemenin toplumsal hareketliliğe ilişkin anlayışı zenginleştireceği aşıkardır. Bu hikayelerde anlatılanlarla ilgili esas mesele onların nicikselleştirilebilmeleri değil incelemeyi amaçladığı sürecin çekirdek yönlerine kör kalmadan ilerlemek olmalıdır.

Ayrıca survey tipi araştırmalar temsil edici genelleştirmelerin peşinde olduklarından değişkenlerini standartlaştırılmış şekilde, seçenekler veya belirli vasıfların hangi kategoriler altında kodlanacağı önceden belirlenmiştir. Dolayısıyla önemli ötekiler kavramsallaştırılmasının soru cetvellerinde araştırmaya katılım gösterecek tüm bireyler bakımından bu üç değişken ile ölçülebileceğinin varsayılması yanıtlayıcıların kendi durumlarının karmaşıklığını ifade etme olanaklarını, kendi deneyimlerinde menzil konumlarına ulaşmaları bakımından yörengelerini şekillendiren başka “önemli ötekilerin” mevcut olup olmadığını ifade etme olasılıklarını yok saymaktadır.

Sonuç olarak bu araştırmalar, akademik yetenek ve performansı, diğer önemli kişileri ve statü isteklerini içeren sosyal psikolojik mekanizmaların durum aktarımı sürecinde anahtar rol oynadığını belirledikleri değişkenlerden elde ettikleri veriler vasıtasıyla göstermeye çalışmaktadırlar. Otto ve Haller, (1979, s.888) bu modelin sembolik etkileşimci teoriye

dayanarak, sürecin merkezi mekanizması olan istek ve arzuların sosyal etkileşimle oluştuğunu iddia ettiklerini söylerken bireylerin hedeflerinin önemli başkalarından aldığı geribildirimlere ve kişinin akademik performansa dayalı potansiyelinin kendi kendini değerlendirmesine yanıt olarak geliştiğini vurgulamaktadır. Sosyal etkileşimin statü grupları tarafından yapılandırıldığı varsayılarak, "önemli diğerleri -örneğin öğretmenler ve akranlar için- sosyoekonomik konumlardan çekilme ve benzer bir değer yönelimi ile teşvik etme eğilimi gösterdiğini söylemek de bu yaklaşım bakımından yine yanlış olmayacaktır.

2.3.3.Eğitim Kazanımı Yaklaşımı

Yukarıda incelenen yaklaşımlarda görüldüğü üzere, toplumsal hareketlilik hakkındaki literatür bireylerin kariyer başarılarında toplumsal kökenlerinin mi yoksa eğitim başarısının mı önemli olduğuna dair çekişmenin içerisine sıkışmıştır. Liberal kuramın liyakat görüşünde eğitim kurumu sanayileşmenin ve teknik ilerlemenin ortaya çıkarmış olduğu yeni toplumsal düzenin gereksinim duyduğu niteliklere sahip bireylerin yetiştirilmesini sağlayan ve bireyleri bu yeni konumlara içinden çıkmış oldukları kökenden bağımsız konumlara dağıtma görevini üzerine alan ve sosyal hareketliliği sağlamanın en önemli anahtarı olarak sunulmaktadır (Kerr, 1960). Liberal teorinin bu bütün toplumsal sınıf konumlarının toplumun tüm üyelerine eğitim vasıtasıyla açık hale getirilmiş olduğu ve “başarı için yapılması gerekenler” listesini kurallarına uygun olarak izleyen herkesin başarma şansının bulunduğu iddiası özellikle çocuklarına aktarabileceği kaynakları kısıtlı olan ebeveynlerin rüyalarını süslemeye başlamıştır. Çünkü artık çocuklarına bölüştürdüğünde hayatını idame ettiremeyecek kadar toprağı olan bir çiftçi ailesinin çocuğunun da okuyarak doktor, mühendis, yönetici, devlet adamı olabilme şansına sahip olduğu varsayılmaktadır. Peki gerçekten öyle midir? Eğitim bireylere ailelerinin konumlarından bağımsız olarak toplumda bir konum elde etme imkanını tanımakta mıdır? Eğer öyle ise bu imkân ne derecededir? Değil ise, bunu engelleyen mekanizmalar nelerdir? Bireyleri toplumsal yapı içerisindeki konumlarına yerleştiren mekanizmaların ne olduğu sorusundan ayrı olarak, eğitimi, bir bağdaştırıcı değişken olmaksızın inceleyerek eğitim başarısını ortaya çıkaran koşulları incelemek amacını taşıyan bağımsız bir eğitim kazanımı yaklaşımından da söz edilmelidir.

Eğitimsel kazanım modelleri, aile geçmişindeki farklılıkların değişen eğitimsel başarıya nasıl dönüştürüldüğünü açıklamaya çalışmaktadır. Aile geçmişinin eğitim üzerinde doğrudan ve dolaylı etkileri olduğunu, ancak mevcut yaklaşımların eğitimi daha çok statü, sınıf veya gelir kazanmaya yönelik bir etken olarak dikkate için eksiklikleri bulunduğunu iddia ederken, mevcut

modellerde elde edilen eğitim düzeyindeki büyük farklılıklar yeterince açıklanmadığından ve eğitim başarısını etkileyebilecek aile geçmişinin demografik ölçümleri eksik veya kusurlu olduğundan bireyleri eğitimde başarılı ya da başarısız olmaya götüren etkenlerin yeterli bir anlayışı geliştirilemediği gerekçesine dayanmaktadır. Oysa ki eğitim kazanımı yaklaşımında aile geçmişi öne çıkarılır ve çoğu araştırmada, aile geçmişi, eğitimsel kazanımı da etkileyen aile özellikleri (meslek, eğitim, gelir) sosyoekonomik göstergelerle ve bunun dışında yer alan ebeveynlerin kaynakları, eğitimde daha yüksek kazanımlara yardımcı olacak bir ev ortamı yaratmak için kullandıklarını tüm girdileri de dahil ederek ilerlenmektedir. Kısacası bu yaklaşıma göre, eğitim sonuçlarındaki önemli farklılıklar temel statü kazanma modeli ile açıklanamaz. Temel statü kazanma yaklaşımı eğitimsel kazanımdaki dönemsel süreci sıralamak bakımından işe yarasa da eğitimsel kazanım üzerindeki diğer nedensel etkenlerin açıklanması gerekmektedir ve odak noktası da hanede var olan mevcut kaynaklara doğru ilerlemektedir (Di Maggio, 1982; Jenks, Crouse ve Mueser, 1983).

Meslek bu yaklaşımda yine genellikle sosyoekonomik statüsü bakımından değerlendirmeye alınan bir değişken olarak karşımıza çıkmaktadır ve hangi mesleğin haneye ne kadarlık bir kaynak oluşturacağı ve bu kaynakların çocukların eğitim başarısına ne şekilde tesir edeceği üzerinde durulmaktadır. Önemi aşikâr olmakla birlikte bu mesleklerin hane içerisinde ortaya çıkaracağı birtakım ilişki dinamikleri bakımından ilginç noktalara dikkat çekildiği de görülmektedir. Örneğin, bazı meslekler diğerlerine göre daha stresli, güvencesiz, hareketlilik fırsatı bulunmayan ve daha az standart çalışma koşulları evin içerisindeki atmosferi, ebeveyn ilişkilerini etkileyerek çocuğun okul performansını ve nihayetinde eğitim seviyesini etkileyen bir niteliğe bürünebildiği gibi ilginç sonuçlara ulaşılmıştır (Weiss ve Liss, 1988; Perry-Jenkins vd., 2007).

Ebeveyn mesleği yine eğitim başarısını etkilemede ana değişkenlerden biri olarak kullanılsa da doğrudan babanın mesleği ile sınırlandırılmaması gerektiği yalnızca babanın niteliklerinin köken ailenin durumunu açıklamada kötü bir gösterge olduğu belirtilmektedir (Korupp, 2000; Beller, 2009). Bu nedenle, babanın çocukların eğitim kazanımları üzerindeki etkisini abartmamak ve toplam aile nüfuzunu küçümsemek için, annenin sosyoekonomik durumunun da göz önünde bulundurulması gerektiği vurgulanmaktadır. Hatta çocukların eğitim başarısı üzerinde hangi ebeveynin mesleki konumu ve eğitiminin daha etkili olduğu meselesi önemli bir çekişme alanıdır ve babanın mesleğinin, annenin ise eğitiminin daha önemli olduğu sonucu daha yoğundur (Leibowitz, 1974; Marks, 2008; Amato vd., 2015, s.195). Buis (2013) ve Murnane vd. (1981, s.370) gibi araştırmacılar ise annenin çalışmıyor olması durumunda eğitim seviyesinin

babaya nazaran daha etkili olduğuna dair bir ayrıntı belirtmektedirler. Bu yaklaşım ebeveyn mesleğinin çocukların eğitim başarıları için bir gösterge olsa da ancak ebeveyn eğitimi çocukların eğitiminde ebeveyn mesleğinden daha etkili olduğunu ifade etmektedir (De Graaf ve Ganzeboom, 1993, s.97; Haveman vd., 1991, s.149). Bu fikir daha yüksek eğitilmiş ebeveynlerin çocuklarının okulda başarılı olmaları için daha etkin yardımcıları olabilecekleri kabulüne dayanmaktadır.

Eğitim kazanımı süreci hakkındaki çalışmalarda geleneksel olarak eğitim sürecinde yetenek ve başarı gibi birçok aracı etkenin etkileri kadınlara kıyasla erkekler için daha güçlüdür (Sewell, Hauser ve Wolf, 1980). Kadınların, erkek egemen eğitim yapısına daha az entegrasyonlarını gösteren ve eğitim başarısında düşük olasılığa sahip olduklarını gösteren bu farklılık yetişkin rollerine giden bir yol olarak eğitimin kadınları için daha düşük etkinliği ve evlilik ve ebeveynliğin kadınların eğitim kariyerleri üzerindeki daha olumsuz etkilerini yansıtmaktadır. Bununla birlikte, eğitim istekleri belirginleştikten sonra, kadınlar için ailenin eğitim kaynakları okullaşma üzerinde kadınlar için daha büyük ve doğrudan bir etkiye sahiptir (Sewell vd. 1980), zira bu durumda kadınlar için eğitim almakla rekabet edecek rolleri (evlilik, ebeveynlik) rolleri artık alternatifler değildir (Teachman, 1987, s.554).

Ailenin geliri ile çocuğun başarısı arasında pozitif korelasyon olduğu ve artan gelirin ebeveynlere çocukları için daha fazla meta yatırımı yapabildikleri görüşü de oldukça önem taşımaktadır (Murnane vd. 1981, s.375). Gelirle ilişkili olarak kişi başına aylık ortalama gıda harcaması ile hesaplanmış olan beslenme kalitesinin; ev ortamının özelliklerinin (Leibowitz 1977; Mercy ve Steelman 1982; Murnane vd., 1981); eğitim ücreti, kitap, kurs vs. gibi ebeveynlerin çocukları için sağladığı diğer eğitim kaynaklarının çocukların akademik başarıları ile pozitif korelasyonu gösterilmektedir. Murnane vd. (1981, s.374) de buna paralel olarak haklı bir itirazda bulunmaktadır, zira eve giren kaynaklar ile çocukların buna gerçekten erişip erişmediği bilgisinin edinilemeyeceğini, dolayısıyla beslenme, evin nitelikleri ve aile geliri gibi göstergelerin yalnızca o hanenin iyi özellikleri hakkında bilgi verdiğini ancak daha ciddi bir ilişkiyi göstermediğini söyleyerek gelir ve eğitim başarısı arasındaki nedensel ilişkinin bu yolla ifade edilemeyeceğini belirtmişlerdir. Bu kaynaklar da dolayısıyla okulu ve eğitim başarısını doğrudan etkilemektedir. Bir ailenin çocukları için ayırdıkları ekonomik, beşerî ve kültürel kaynakların miktarı çocuklarının kendileri için doğrudan eğitimi maliyeti dikkate alınarak belirlenmektedir. Bu maliyetler, doğrudan eğitim maliyetleri olabileceği gibi, fırsat maliyeti diyebileceğimiz bir bireyin eğitimde olduğu sürede kazanamadığı gelir gibi dolaylı maliyetleri de ailelerin çoğu halde üstlenmesi anlamına da gelebilmektedir.

Eğitimsel kazanım çalışmaları, ailenin sağladığı eğitim kaynaklarını ölçmek için de farklı türden değişkenler kullanılır. Teachman'ın (1987) çalışmasında evde sağlanan kaynakların göstergeleri, çocuğu çalışmak için özel bir yerin, referans kaynak kitapların, sözlük ve ansiklopedilerin olup olmadığı ve eve gazete ve dergi alınıp alınmadığıdır. Bunlar, ebeveynlerin çocukları için eğitim kaynakları geliştirmeye çalışıp çalışmadıklarının göstergesi olarak kabul edilirler. Evde okuma materyallerinin bulunması çocukların beceri geliştirme bakımından daha az getirisi olan diğer faaliyetlere nazaran okumaya zaman ayırmalarını sağladığı için çocukların başarılarını artırıcı bir etken olarak görülmektedir (Leibowitz, 1977). Eski dönemde bunun göstergesi ansiklopedisi olup olmaması iken yeni dönem çalışmalarda bu gösterge bilgisayarının, internet erişiminin olup olmaması olarak değişmiştir. Bunun yanında çocuğun evde sahip olduğu yaşam alanı miktarı da başarı üzerinde etkisi bulunan bir başka etmendir. Kalabalık evlerde çocuklar için bölünmeden ödev yapabilecekleri veya okuma yapabilecekleri alan bulunmayabileceği için ve bu aynı zamanda ebeveynlerin çocuklarına sağladıkları zaman girdisi üzerinde de olumsuz etkide bulunacağından başarı kriteri olarak önem taşımaktadır. Aynı mantık içerisinde ailenin kiracı değil evin sahibi olması çocuğun başarısı ile pozitif ilişkilendirilmiştir.

Di Maggio ve Mohr (1985) öğrencilerin eğitim başarısıyla kültürel sermayenin çok yakından ilişkili olduğunu ama kültürel sermayenin yalnızca aile geçmişinin geleneksel olarak -örneğin ebeveynlerin eğitimi- ile kavramsallaştırılmaması gerektiğini söylemektedir. Ona göre sınıf ve statü kültürü ile aile arka planının çok boyutlu bir şekilde yeniden kavramsallaştırılması gerektiğini ifade etmektedir. Statü kültürünün bir göstergesi olarak kültürel sermaye de ailelerin çocuklarına sınıf konumundan bağımsız olarak eğitimde başarı şanslarını artıran varlıklar sağladığını ifade etmelidir. Daha genel bir mekanizma, yüksek eğitilmiş ebeveynlerin, çocukların okulda iyi performans göstermelerine yardımcı olabilecek daha fazla kültürel kaynağa sahip olma ve bu eğilimi iletme eğilimindedir (Bourdieu, 2017, s.172).¹⁴ Bu kültürel sermaye çocukların eğitim seviyelerini iki şekilde etkiler. Birincisi, daha fazla kültürel sermaye, bir çocuğun dili ve lehçesi, kültürel tercihleri ve öğretmenler tarafından olumlu görülen diğerleriyle etkileşim kurma yollarına sahip olduğu anlamına gelmektedir. Bu nitelikleri haiz çocuklar için okul ortamı düşmanca algılanmaz ve öğretmenler tarafından da pozitif olarak kabul edilir. İkinci olarak daha fazla kültürel sermayeye sahip olma okuma alışkanlığı kazanma, dil becerisi geliştirme ile alakalıdır ve bu da bir öğrencinin eğitim başarısı için oldukça önem taşımaktadır (De Graff vd., 2000). Ebeveynlerin mesleğiyle ilişkili daha ekonomik kaynaklar, ebeveynlerin

¹⁴ Öyle ki Bourdieu, köken sermaye ile ulaşılan sermaye arasında kurulan ilişkinin istatistiki olarak açıklanamaz olduğu durumlarda bunun bir "yolundan sapma" olarak tarif edilmesi gerektiği, bireysel güzerahlarda yaşanan farklılaşmaların yanlış anlaşılması gerektiğini vurgulamaktadır (Bourdieu, 2017, s.172).

eğitimi ile ilişkili daha sosyal ve kültürel kaynaklara kıyasla daha fazla veya az önem kazanması durumunda menzıl konumları değışiklik gösterebilmektedir.

Zaman akışını, somut girdileri ve okulda geçirilen etkili zaman oranını değıştirdiğı için taşınma, eğitim başarısı ve birtakım sosyal sonuçlar üzerinde negatif etkili olarak görülen bir başka değışkendir (Murnane vd., 1981, s.375; Haveman vd., 1991). Yapılan araştırmalar en az bir kere taşınmış öğrencilerin sınıf tekrarlama, ciddi disiplin problemleri yaşama ve okulu bırakma oranlarında ciddi bir artış olduğunu tespit etmişlerdir (Astone ve McLanahan, 1994). Okulların getireceğı olumlu etkiler, yeni okulun akademik özellikleri ve aile bireylerinin bunu araştırması ile yakından ilintili olmasına rağmen, birçok ebeveynin bu konuda kısıtlı bilgiye sahip oldukları ve hatta bilgi sahibi olsalar bile eğitimin kalitesini öncelemedikleri düşünülmektedir (Swanson ve Schneider, 1999, s.61). Diğer yandan bunun eğitimin hangi aşamasında gerçekleştiğı de oldukça önem taşımaktadır. Swanson ve Schneider (1999, s.62), diğer tüm değışkenleri kontrol ettikten sonra hareketliliğın eğitimsel sonuçlarının konut veya okul değışiminin zamanlamasına bağılı olduğunu söylemektedirler. Araştırmalarında lisenin son yıllarında okul değıştirenlerin davranışsal problemleri oldukça yüksekken, erken okul değıştirenler davranışsal sorunlar gösterme bakımından hiç değıştirmeyenler ile tamamen aynı orana sahip olduklarını belirtmektedirler.

Çocukluk döneminde taşınmanın hem evde hem de okuldaki önemli ilişkileri bozma riski sebebiyle eğitim başarısında ve eğitime devam etmede olası aksaklıklar doğurma olasılığı birçok araştırma tarafından vurgulanmıştır. Coleman (1988, s.113) da benzer şekilde konut hareketliliğının de okul değıştirmenin de toplumdaki önemli ilişkilerin kaybına neden olduğunu, her bir yer değıştirmenin sosyal sermayeyi oluşturan sosyal ilişkileri tekrar tekrar kopardığını ve çocukların okulu bırakma riskinin diğer birçok araştırma ile paralel biçimde arttığını belirtmektedir. Hango (2016, s.632) ise her ne kadar yıkıcı etkileri olsa da okul değışikliğının öğrencinin eğitim kalitesini artırmak için önemli bir fırsat sağlayabileceğini; özellikle, farklı bir okul, ailenin eğitim değerlerine ve beklentilerine daha yakın olan veya belirli bir öğrencinin akademik ihtiyaçlarını daha iyi karşılayan yeni bir öğrenme ortamı sebebiyle pozitif etkili olabileceğini, uzun vadedeki etkilerinin gözden kaçırılmaması gerektiğine daha sonraki eğitimsel kazanımlar için akranlarına kıyasla bireylere avantaj sağladığını ifade etmektedir.

Coğrafi hareketliliğın ilk çalışmaları genellikle yer değıştirme ile ilgili olan anahtar kişinin kariyerine ve kariyer olasılıklarına odaklanırken, yaşam boyu yaklaşımı aile üyelerinin sosyal

yaşamlarındaki değişimin yaratmış olduğu gerginliği dengeleyecek olan ebeveyn desteğinin uzun dönemli imalarını da içerecek şekilde incelemek gerektiğini söyler (Hagan vd., 1996, s.381). Her bir nesil diğerine yaşam seyrinde kader kararları ve olaylarında bağlı olduğundan aile üyelerinin yaşamlarının uzun vadede kesişen yörüngelerine odaklanarak ailenin fiziksel hareketliliğini incelemek gerektiğine dikkat çekmektedir (Elder, 1994, s.12). Bu perspektife göre, bir ailenin taşınması veya göç etmesi ebeveynlerin kendileri için olduğu gibi çocuklarının da eğitimsel ve mesleki kazanımlarını da içeren yaşam boyunca alacakları yol bakımından bir dönüm noktası veya dönüşüm olarak değerlendirilmelidir. Coleman'ın da (1988, s.111) sözünü etmiş olduğu yer değiştirme sonucu toplum temelli sosyal sermaye kaynaklarının kaybedilmesi ile ortaya çıkan dışsal stres ebeveynlerin desteği sonucu ortaya çıkan aile başa çıkma stratejileri ile azaltılabilir. Ailenin ebeveyn desteği şeklinde telafi edici sosyal sermaye sağlama kapasitesi, aile hareketinden kaynaklanan toplumdaki diğer sosyal kapatma kaynaklarının kaybını önleyebilir ve şartlı olarak telafi edebilir.

Sander (1992, s.119), çocukların eğitim başarısını araştırırken dikkate alınması gereken başka etkenlerin de olabileceğini ve bu değişkenlerin eğitimsel başarının olağan değişkenleri olarak tabir edebilecek olduğumuz mekanizmaların etkilerini önemli ölçüde değiştirebileceğini söyler. Mugabe vd. (2016)'ye göre kültürel farklılıklar bireylerin eğitim motivasyonlarının, dolayısıyla eğitim çıktılarının önemli belirleyicileridir. Tıpkı Weber'in tespitine (2013) benzer şekilde, bazı dini inanç biçimleri veya etnik mensubiyetler eğitimi önceleyebilirler ve bu gruplara mensup çocuklar eğitimsel başarıda diğer gruplardan farklı bir performans gösterebilirler.

Göçle yakın teması olan çalışmalarda etniklik ve dinin etkisi yoğun bir şekilde inceleme konusu edilmiştir (Salikutluk, 2016; Söhn ve Özcan, 2006; Portes ve Lingxin Hao, 2004; Swanson ve Schneider, 1999). Swanson ve Schneider (1999, s.58-62) gibi birçok araştırmacı Amerika'ya yerleşen Asyalı öğrencilerin okul başarılarının görece yüksek olduğu ve daha az problemli davranış gösterdiklerini; Hispanikler, Meksikalılar gibi gruplarda eğitim başarılarının düşük olduğunu ve bu öğrencilerin okulu bırakma veya okulda problemli davranışlar sergilemeye meyilli olduklarına işaret eden çok sayıda çalışma bulunmaktadır (Hirschman, 2001, s.334; Portes ve Lingxin Hao, 2004, s.11926). Almanya'daki Türkiye kökenli göçmenlerin eğitim başarılarını araştıran çalışmalarda da onların yoğunluklu ve literatürle paralel olarak Alman yerli akranlarına -ve hatta diğer göçmen gruplardakilere- kıyasla daha az başarılı oldukları belirtilmektedir (Salikutluk, 2016, Söhn ve Özcan, 2006; Van Ours ve Veenman, 2003; Riphahn, 2003).

Salıktutluk (2016), Almanya’da yaşayan Türkiyeli ve Eski Sovyet Ülkeleri kökenli lise öğrencilerin üniversiteye gitme hedefleri ve başarılarını yerli Alman öğrencilerle kıyasladığı araştırmasında etnik azınlık olarak tarif ettiği bu iki öğrenci grubundan Türk kökenli olanların diğer akranlarına nazaran daha yüksek eğitim istekleri sahip oldukları ama daha az başarılı olduklarını; diğerleri bir statü edinme hedefi içerisindeyken Türk kökenli öğrencilerinin ebeveynlerine kıyasla kendi statülerini yükseltme hedefiyle arzuladıkları şeyleri şekillendirdikleri gibi dikkat çekici bir sonuca ulaşmıştır. Öğrencilerin akademik performansları ve ebeveynlerinin eğitim seviyelerinin eğitim hedeflerini belirlemede etkili mekanizmalar olduğu birçok çalışma tarafından ortaya koyulmuştur. Sarıktutluk da (2016, s.5) Alman ve Eski Sovyet Ülkeleri kökenli öğrencilerde ebeveynleri lise ve üzeri seviyede eğitim alan öğrencilerin daha başarılı olduğunu söylerken bu hipotezi doğrulamış olur, ancak Türk kökenli öğrencilerde bu farklılığın görülmediğini de belirtmektedir. Türk öğrencilerin başarılarını ebeveynlerin eğitimi dışında başka türden değişkenlerin etkilediği ve bunun arkasında ebeveynlere kıyasla yukarı doğru toplumsal hareketliliği hedeflemiş olmalarının yattığını vurgulamaktadır (2016, s.7-9).

Türkiye kökenli öğrencilerin eğitim ile ilgili hedeflerinin bu kadar yüksek olmasına rağmen elde ettikleri eğitim başarısının diğer göçmen çocuklara kıyasla ortalamanın altında olmasına neden olan etmenleri Söhn ve Özcan (2006) düşük sosyoekonomik statüye ve Türk öğrencilerin Almanca dil becerilerinin düşük olmasına bağlarlar. Onlara göre bunun sorumlusu Alman eğitim sistemidir, zira okullar anadili Almanca olmayan çocuklara yeterli dil desteğini sağlayamaz ve toplumsal eşitsizliğin yeniden üretimine katkıda bulunurlar. Bunun yanında göçün niteliği -bilhassa çocuğun hangi dönemde göç etmiş olduğu- da eğitim başarısını yine dil becerisi vasıtasıyla dolaylı olarak etkilemektedir (Söhn ve Özcan, 2006, s.112).

Kültür ve dinin rolüne ilişkin belirsizliğe rağmen, Crul (2000, s.232), dinin eğitim başarısı üzerinde etkisinin çoğunlukla Katolik İtalyan öğrencilerin Müslüman Türk öğrencilerden daha başarılı olmalarını engelleyen en önemli etkenin okul seçimleri ile kendini gösterdiği, zira Katolik okullarına gitmekte herhangi bir sakınca görmeyen Müslümanların eğitim başarısı bakımından akranlarından farklılaşmadıklarına dikkat çekmişlerdir. Din boyutunun ötesinde Türk göçmeler ile eğitim başarısı ve yaşamdaki diğer hedeflerin önemi bakımından kültür, gelenek ve değerlerin etkisi ve önemi hakkında çok az çalışma yapılmıştır. Bu çalışmalar da daha geleneksel görüşlerin toplumsal cinsiyetle ilişkili olarak eğitimin gerekliliği üzerine farklı kültürel değerler ekseninde incelendiği çalışmalardır (Buchmann vd. 2008; Jacobs, 1996; Sadeghi, 2008). Ancak elbette ki dinin etkisini bir dinin mensubu olup olmamayla basit bir

ilişkilendirme suretiyle anlamak mümkün olmayacaktır. Bu dinin etkisinin tam olarak ne olduğu ve nereden kaynaklandığına ilişkin bir tartışma yapılmaksızın bu verinin nesine itibar edileceğini kestirmenin bir yolu yoktur.

Ebeveynlerin sosyoekonomik statüsünün rolü de göçmen çocuklar için etkili ama her zaman belirgin bir etken değildir. Sözü edilen temel mekanizmalar vasıtasıyla göçmen çocukların eğitimsel ve mesleki hareketliliklerinin incelendiği araştırmaların sonuçlarında mekanizmaların ilginç işleyişine rastlanabilmektedir (Kim ve Kulkarni, 2009, s.104). Ebeveynlerin sosyoekonomik rolü ile bağlantılı olan ve eğitim başarısını etkileyen önemli bir değişken de okulların sosyoekonomik ve sınıfsal kompozisyonudur. Yüksek sosyoekonomik ve sınıfsal arka plana sahip çevrelerden gelen çocukları kabul eden okullara giden göçmen öğrencilerin okulu bırakma oranlarının daha yüksek olduğu tespit edilmiştir. Bu türden okullarda göçmen çocukların arkaplan farklılıkları ve etnik kökenleri daha belirgin olduğundan bu durum yarışmacı bir ortam içerisinde bir handikap yaratmakta ve eğitim başarısı bakımından olumsuz sonuçlanmaktadır (Portes ve Hao, 2004, s.11927).

Asimilasyon teorisi ise bu meseleye zamansal boyut eklemenin gerekliliği üzerinde durmakta, daha geç doğan çocuklarının daha iyi asimile olmuş ebeveynlere sahip oldukları için sistem içerisinde ebeveynleri tarafından daha iyi yönlendirilebildikleri ve eninde sonunda çocuklarının sosyoekonomik merdivenin yukarı çıkmasını sağladıklarını söylemektedir (Riphahn, 2003; Alba ve Nee, 2003). Aynı zamanda kaynak ülkelerin zaman içerisinde ülkelerinde artan nüfusuna yönelik daha iyi hizmet sağlamayı öğrendikleri için ve aynı zamanda entegrasyonun gerçekleşmesiyle de artan asimilasyon avantajları birinci nesilden ikinci nesile aktarılabildikleri için yerliler ile göçmen grupların arasındaki mesafenin azalacağı varsayımı oldukça belirgin olmasına rağmen bu mesafenin arttığı görülmektedir. Portes ve Rumbaut (2005, s.995) entegrasyon şekline bağlı olarak akademik başarı olasılıklarının değişebileceğini söylerken, Portes ve Hao (2004, s.11926) ise ikamet süresinin artmasının kimi gruplar bakımından akademik başarıyı düşürdüğünü ve bunda kültürlenmenin etkisinin yüksek olduğunu söylemektedirler.

Portes ve Hao (2004, s.11921), öğrencilerin eğitim başarısını etkileyen ailenin statüsü, okul yapısı ve bileşenleri, öğrencinin hırslı ve kendine güveni, cinsiyeti gibi değişkenlerin farklı göçmen grupların belirli avantajlar ve dezavantajları aktarma biçimlerine göstermiş oldukları farklı katılımın bu değişkenler kontrol edilse bile etnik bir farklılık üreteceğini söylerken

kültürelci açıklamaların başarıya dair değer ve inançlar sistemine ilişkin tanımlamaların önemine atıfta bulunmuş olmaktadır. Elbette burada her göçmen grubunun tarihsel kökenleri ve varış ülkesinde karşılaşmış oldukları bağlamların sosyoekonomik adaptasyonunu nasıl etkilediğine de bakmak gerekmektedir.

İkinci kuşak göçmenler için kötümser tabloyu üreten bir diğer süreç ise beşeri ve sosyal sermaye teminindeki zorluklardan kaynaklanıyor görünmektedir. Bölünmüş asimilasyon teorisi her bir göçmen grubunun sosyo-ekonomik durumu ve kaynaşma şekillerine bağlı olarak birçok sonuç üretebileceğini tespitini ortaya koymakta, ülkeye yüksek sosyal sermaye ile girmiş olan göçmenlerin çocuklarının eğitim fırsatlarını desteklemek için bu kaynaklarından yararlandıklarını belirtmektedir (Kronoberg, 2008, s.140). Bu görüşe göre, göçmen öğrencilerin eğitim başarılarında ebeveynlerin sosyoekonomik statüsünün belirsizleştiği söylene de maddi kaynaklara sahip olan ve kendileri de eğitilmiş olan göçmenler ev sahibi toplumda kabul gördükleri için çocuklarının eğitimlerini de etkin bir şekilde destekleyebilmektedir (Portes ve Hao, 2004). Yüksek statülü ebeveynlerin çocuklarının akademik performans ölçümlerinde daha iyi performans gösterdikleri, orta sınıf göçmenlerin çocuklarının ise başarı bakımından klasik “düz çizgi” asimilasyon modelini takip ettikleri, yoksulların şansının ise yok denecek kadar az olduğu bu görüşün temel iddiaları arasındadır. Van Ours ve Veenman (2003, s.752) ikinci kuşak göçmenlerin yerli öğrencilere göre çok daha düşük eğitim başarıları göstermelerinin sebebinin ebeveynlerinin eğitim seviyelerinin düşüklüğü olduğunu belirtmektedirler. Bu değişkenin etkisini ortadan kaldırdıklarında, göçmenler ile yerli öğrenciler arasındaki eğitim kazanımı farklılıklarının otomatik olarak ortadan kalktığı söylenemeyecek olsa da önemli ölçüde kapandığını tespit ettiklerini dile getirmektedirler. Buna benzer şekilde, ikinci kuşağın eğitim başarısına, bağımsızlık, başarı zihniyeti ve yüksek beklentiler gibi ebeveyn değerlerinin kaynaklık ettiğini ve bu başarı değerlerinin gelecek nesillere aktarımının yüksek eğitim arzusuyla sonuçlandığı belirtilmektedir (Kronoberg, 2008, s.143). Diğer taraftan Kim ve Kulkarni (2009), Asyalı çocukların Amerika’daki eğitimsel başarılarını ölçtükleri çalışmalarında, kendi hesabına çalışan babalar ile kol gücüyle ücretli çalışan babalar arasında eğitim düzeyleri arasında dikkate değer bir fark olmamasına rağmen profesyonellerin çocuklarının eğitim, meslek ve kazanç kazanımlarına yaklaşmayı başaranların kendi hesabına çalışanların çocukları olduğunu tespit ettiklerini belirtmektedirler. Kim ve Kulkarni (2009, s.129) kendi hesabına çalışma veya girişimciliğin mesleki prestijinin işçi sınıfına göre -özellikle kol gücüyle çalışanlar- daha yüksek olmasının sebebinin kendi hesabına çalışanları küçük burjuvazi olmalarından ötürü daha tatminkâr bir sınıf konumunun olanaklarından yararlanıyor olmalarına bağlasalar da geleneksel statü kazanımı literatürünün tahminleriyle çelişen bu

bulguları hangi mekanizmaların üretmiş olabileceği ile ilgili bir analizleri bulunmamaktadır. Yalnızca sosyal sermaye kaynaklarına ve etnik sosyal ağların işlevine atıfta bulunan bazı çalışmalar da bulunmaktadır. Özellikle yoksul göçmen çocukları için güçlü topluluk ağları göçmen topluluklarındaki etnik sosyal ağların ve etnik adacıkların değerli sosyal sermaye üretim alanları olduğu ifade edilmektedir. Buna göre, eğitimde başarı ve kazanıma büyük önem veren bir göçmen topluluğunda, ebeveynlerin sosyal ağları, toplum normları ve eğitim ile ilgili değerleri ve okul sıralaması ve itibarları hakkında hazır bilgiler ikinci nesilde eğitim başarısını teşvik edebilmektedir (Abada vd, 2009, s.7).

Söhn ve Özcan (2004, s.117-118), şimdiye kadar araştırmalar tarafından göçmen öğrencilerin eğitim başarılarını etkileyen ebeveynlerin sosyoekonomik seviyesinden başlayarak okullar ve sınıfların etnik kompozisyonuna, kurumsal ayrımcılığa kadar sayısız ana neden sayılmış olduğunu; ancak hiçbir çalışmanın daha farklı etkenlerin olup olmayacağını değerlendirmedeğini ve dolayısıyla göçmen çocukların eğitimsel kazanımlarını artıracak ne tür siyasi önlemlerin alınması gerektiğinin bilinemediğini vurgulamışlardır. Ayrıca bu faktörlerin etkileşimi üzerine daha iyi bir anlayış geliştirmek için niceliksel çalışmalar kadar niteliksel çalışmalara ihtiyaç duyulduğunu belirtmektedirler.

2.3.4.Sosyal Sermaye ve Ağlar Yaklaşımı

Sosyal sermaye ya da sosyal kaynaklar kavramsallaştırmalarının genel sosyolojik teori içerisindeki kullanımları benzer tarihlere tekabül etmekte (Bourdieu, 1986, Coleman, 1988) ve aynı hızla toplumsal hareketlilik çalışmalarının içerisinde de yerini bulmaktadır. Bourdie'nün sosyal sermaye kavramsallaştırması sosyal yapıdaki çeşitli özelliklere atıfta bulunuyor olsa da sosyal sermayenin sosyal ağlarda erişilen kaynaklara atıfta bulunduğu kabul edilmekte, aynı zamanda sosyal sermaye teorisinin bu tür kaynakların araçsal kullanımına da odaklandığı bilinmektedir (Lin, 1999).

Coleman (1988, s.98) sosyal sermayeyi aktörlerin belirli kaynaklar ve olaylar üzerinde kontrolü bulunan ve kendisi için imkanlar ve menfaatler üretmesine yarayan işlevsel bir varoluş olarak tanımlamaktadır. Bourdieu de (2017, s.177-178), toplumsal sınıfların sosyal sermayenin de içerisinde bulunduğu sermaye hacimlerinin etkisiyle konumlara dağıldıklarını belirtmektedir. Sosyal yapıların bazı yönlerinde oluşan bu sermaye biçimi, tıpkı fiziksel ve beşerî sermayede olduğu gibi aktörlerin belirli eylemlerini kolaylaştırmakta ve yokluğunda mümkün olamayacak

amaçlara ulaşılmasını imkân dahiline getirmektedir. Fiziksel sermaye belirli bir üretimi kolaylaştıran araçlar oluşturmaya, beşerî sermaye ise bireylerin yeni yollarla hareket etmelerini sağlayan beceri ve yeteneklerini ortaya çıkarmaya yararken, sosyal sermaye beşerî sermayenin üretiminde önemli bir yer işgal etmekte ve toplumsal yapının belirli yönlerini işlevleriyle tanımlamak bakımından merkezi bir önem taşımaktadır (Coleman, 1988, s.100-101; Bourdieu, 1986, s. 21-22).

Sosyal sermaye yaklaşımı ailenin suçtan sosyal statüye kadar bireylerin elde ettikleri çok çeşitli sosyal sonuçlar üzerindeki etkilerini anlamak bakımından önemli bir bakış açısı sunmaktadır. Coleman'ın teorisi, sosyal sermaye kavramını mali ve beşerî sermaye kavramlarına eklemektedir. Sosyal sermaye, “aile ilişkilerinde ve topluluk organizasyonunda yer alan ve bir çocuğun veya gencin bilişsel veya sosyal gelişimi için yararlı olan aktörler arasındaki daha az somut ama potansiyel olarak önemli ilişkileri” ifade etmektedir (Coleman, 1990, s.300). Kilit nokta, sosyal gruplarda bireyler arasındaki sosyal olarak yapılandırılmış ilişkilerin, çocukların yeteneklerini artıran sosyal sermaye kaynakları olmasıdır.

Coleman, ailenin sosyal sermayesinin ebeveynlerin çocuklarının beceri ve yeteneklerini -beşerî sermayesi- geliştirmek için nasıl kullandığını göstermek için basit bir üçgen figür kullanmaktadır. Üçgenin üç düğümü, baba, anne ve çocuğun insan sermayesi birikimlerini, düğümleri birleştiren çizgiler, beşerî sermaye yaratmada sosyal ilişkilerin rolünü temsil etmektedir. Aile bağlamında ebeveynler ve çocukları kuşaklararası bir bağlantılılık ve kuşaklararası bir kapanış oluşturmakta ve birbirine bağlılık mantığı, yalnızca ebeveynler ve çocuk ağları arasında değil, aynı zamanda okullar ve mahalleler, topluluklar, ulus devletler ve ötesindeki diğer kuruluşlar arasında kapanmayı da içermektedir (Coleman, 1988, s.109-116; Coleman 1990'dan akt. Hagan vd., 1996, s.370).

Coleman sosyal sermayeyi, evde her iki ebeveynin de varlığı, kardeş sayısı¹⁵, çocukla kişisel meselelerinin konuşulması, ebeveynlerin çocuklarının üniversiteye gitmeleri yönündeki istekliliği, çocukların anne babanın taşınmaları sebebiyle kaç defa okul değiştirdiği bilgileri kullanarak operasyonelleştirmiştir (1988, s.110). Taşınmayı da bir gösterge olarak alması önemlidir zira göç süreci aile içerisindeki bu kapanmanın ve bağlantılılığın bozulmasına neden olabilir. Göç etmeye eşlik eden sorunlar ve fırsatların değerlendirmesini yaparken dikkati göçe ön ayak olan kişiden eşlerine, çocuklarına ve varsa diğer hanehalkı üyelerine doğru genişletmek

¹⁵ Kardeş etkisini sosyal sermaye kavramı dışında eğitim başarısı ile ilişkili olarak inceleyen çalışmalar için bkz. Blake (1989); Hauser ve Wong (1989); Böhlmark (2008).

gerekmektedir. Zira söz konusu fiziki hareketlilik kendi kariyeri için taşınma kararı alan ebeveyn için fırsatlar sunuyor gibi görünse de diğer hane üyeleri için riskler barındırabilmektedir (Hagan vd., 1996, s.369). Yaşam boyu perspektifi aile üyelerinin bağlantılı kaderlerini, hayatlar bağımsız olarak yaşansa bile aile üyelerinin arasındaki bağlantının tarihsel değişimin zaman içinde etkisini ortaya çıkardığı bir vasıta, aracı olarak tanımlamaktadır. Bu değişikliklerin zaman içerisinde gerçekleştirilmesinin çok hayati bir yolu, göç eden veya taşınan ailelerin çocuklarının eğitim geçişleri ve yörüngelerinde izlenebilmektedir (Elder ve Caspi, 1990, s.221'den akt. Hagan vd., 1996, s.369).

Toplumsal hareketlilik literatüründe sosyal sermaye ve sosyal kaynaklar kavramları arasındaki bu yakınsama sosyal ağlarda yerleşik bulunan kaynaklara erişimin ve harekete geçirilmesinin araçsal faydasına odaklanan bir yaklaşımın geliştirilmesi bakımından işe yarar. Bu yaklaşım, sosyal yapının belirli yönlerini işlevleriyle tanımlar ve bu işlev esasen sosyal yapının bu yönlerinin aktörlere çıkarlarına ulaşabilmeleri için kullanabilecekleri kaynak değeridir. Ancak bu kaynağın alınması bakımından da ve farklı sistemler düzeyindeki davranışlar ve vakalar bakımından da farklı bireyler için tamamen biricik sonuçlar üretebilir. Bu yanında sosyal sermayeye sahip olan aktörler için değerli bir şey üretildiğinin ve üretilen değer sosyal organizasyona bağlı olduğunu da unutmamak gerekir. Bu yönüyle sosyal sermaye¹⁶ bireylerin toplumsal konumlarını korumak veya değiştirmek bakımından kaynaklık edebilecek bir mahiyete sahiptir ve giderek artan bir oranda toplumsal hareketlilik çalışmalarına bir mekanizma olarak dahil edilmiş durumdadır. Büyük bir olasılıkla Lin (1988) ve De Graf ve Flap (1988) metodolojik bireycilik perspektifinden yola çıkarak sosyal kaynakların mesleki hareketliliğin sağlanmasında nasıl kullanıldığını gösteren ilk çalışmaların sahipleridir.

Statü kazanımı, en genel haliyle bireylerin sosyoekonomik düzeylerdeki getiriler için kaynakları harekete geçirip yatırım yaptıkları bir süreç olarak anlaşılabilir. Bu bağlamdaki kaynaklar, rızaya dayalı olarak belirlenmiş, toplumdaki değerli mallar olarak (Lin, 1999, s.467), değerler ise çoğu toplumda servet, statü ve güce karşılık gelen bu mallar üzerinde verilen normatif yargılardır (Weber, 2008, s.292). Sosyal sermaye ve statü kazanımı arasındaki ilişkiyi aile kaynaklarının da ötesinde inceleyen araştırmalarda kullanılan teorik çerçeve, bireylerin sosyal ağlarını da statülerine ulaşmak için kullanılabilecek sosyal sermaye olarak kabul etmeleri ve

¹⁶ Bu yaklaşım dahilindeki araştırmalar çoğunlukla sosyal kaynakların anlamını sosyal sermayenin daha geniş teorik tartışmasının içine yerleştirmektedir ve bir araştırma kavramı olarak sosyal sermayenin tanımı ve operasyonelleştirilmesi sürecini keskinleştirmeyi amaçlamaktadırlar. Lin (1999, s.471) ampirik araştırma düzeyinde “sosyal kaynak”, genel teorik düzeyde ise “sosyal sermaye” kavramının kullanıldığını söylemektedir. Dolayısıyla metin içerisinde aynı izi takip etmek adına “sosyal sermaye” kavramı ile devam edilmiştir.

süreci iki parçalı olarak incelemeleridir. Bu süreçlerden ilki sosyal sermayeye erişime odaklanır ki bu bireylerin genel ağlarından erişilen kaynaklarıdır. Beşerî sermaye (bireyin eğitim ve deneyimleri), köken konumları (ebeveynleri ve/veya önceki iş statüleri) ve bireylerin sosyal ağları ve bu ağların genişliği ve konumları bireylerin erişebileceği ağların derecesini belirlemek için birer değişken olarak işin içerisine katılarak bireylerin ağ kaynaklarını oluşturmaktadır (Boxman vd., 1991, s.57; Lin ve Dumin, 1986, s.383).

Sosyal sermaye ve beşerî sermaye arasındaki ilişki teorik olarak önemlidir: öyle ki sosyal sermaye beşerî sermayenin üretimine yardımcıdır (Bourdieu, 1986; Coleman, 1990). Çevresi geniş ve nüfuzlu ebeveynler ve sosyal bağlar daha iyi eğitim, bilgi ve beceri kazanımı konusundaki fırsatları genişletir. Öte yandan, beşerî sermayenin sosyal sermayeyi tetiklediği de açıktır. Daha iyi eğitilmiş bireyler, daha iyi eğitilmiş sosyal çevrelerde ve kaynaklar açısından zengin cemiyetlerde hareket etme eğilimindedir. Bu bölümde atıfta bulunulan birçok çalışma, sosyal sermayenin statü kazanmada beşerî sermayeden daha önemli olabileceğini (Lin vd.1981; Marsden ve Hurlbert, 1988) diğerleri ise bunun aksini savunan iddianın arkasına konumlanmışlardır (DeGraff ve Flap,1988). Boxman vd. (1991), beşerî sermayenin sosyal sermaye düşük olduğu zaman, gelir üzerinde harika bir etkisi olduğunu; ancak sosyal sermaye yükseldiğinde beşerî sermayenin gelir üzerindeki etkisi en aza doğru gerileme gösterdiğini söylerler. Sosyal sermaye yüksekse, beşerî sermayenin durumundan bağımsız olarak ulaşılan statü yüksektir. Ancak sosyal sermaye düşük ise işte o zaman belirleyici olan beşerî sermaye olmaktadır.

Sürecin ikinci bölümü ise statü kazanımında bu sosyal sermayenin seferber edilmesine odaklanmaktadır (Marsden ve Hurlbert, 1988; De Graaf ve Flap, 1988). Statü kazanma sürecindeki sosyal temas ve iletişimlerin sağladığı kaynakların kullanımı ise harekete geçirilmiş sosyal sermaye olarak kabul edilmektedir. Tanıdığın (veya aracının)¹⁷ statüsünün eğitim ve başlangıç konumu ile birlikte, elde edilen statü üzerinde önemli bir etkisi olacağı varsayılmaktadır (Marsden ve Hurlbert, 1988). Bu şekilde örneğin, ilişkinin yakınlığı ya da rol kategorileriyle (akraba, arkadaşlar ve tanıdıklar) ölçülmektedir. Yardımcılara dolaylı olarak ulaşanlar için bağların gücü ve tanıdığın statüsü arasındaki ilişki ise negatif olarak tespit edilmiş, aracı olan ile yardım eden arasındaki bağların güçlü olmasının daha yüksek statüdeki bir yardımcıya ulaşma olasılığını artırdığı ifade edilmektedir (Bian ve Ang, 1997, s.1001).

¹⁷ Araştırmalarda tanıdık ya da aracılık eden kişi ile yakınlık, onu ziyaret ve/veya arama sıklığı ve ilişkinin içeriği gibi değişkenlerin bir birleşimi ile operasyonelleştirildiği görülmektedir.

Aracılık yapanın baba olarak kabul edildiği analizlerde babanın mesleği de sosyal sermayenin göstergesi olarak kullanılır ve statü kazanımı yaklaşımı çalışmalarıyla ortak kanaat içerisinde hem kadınlar hem de erkekler için ulaştıkları menziller yani son meslekleri bakımından anlamlı ve olumlu bir etkisi olduğu belirtilmektedir (Lin ve Dumin, 1986, s.376). Marsden ve Hurlbert (1988) ise benzer bir şekilde babanın statüsü, eğitim ve bireylerin ilk veya bir önceki işlerinden gelen etkileri hesaba katılsa dahi aracılık yapanın mevki ve prestijinin mevcut mesleki konumunu önemli ölçüde etkilediğini vurgulamaktadır. Babanın statüsünün dolaylı olarak tanıdıkların statüsünü etkilediğini ifade etmesi önemlidir. Ancak bu iddianın karşısında durarak ne babanın eğitimi ne de mesleki statüsünün bireylerin iş aramalarında ya da işe girmelerinde faydalı olabilecek tanıdıkların pozisyonu üzerinde bir etkisi olduğunu, bu tanıdıkların statüsünü etkileyen en önemli mekanizmanın bireyin kendi eğitim düzeyi ve babanın statüsü bireyin eğitimi üzerinde bir etki sahibi olduğundan tanıdığın üzerinde ancak bu yolla dolaylı bir etkide bulunabilecek olduğunu söyleyen kimi araştırmalar da mevcuttur (Hsung ve Hwang, 1992'den akt. Lin, 1999, s.475).

Bu araştırma geleneği statü kazanımı yaklaşımıyla aynı varsayımları paylaşmakla birlikte araştırmalarında sosyal kaynakların menziller üzerindeki etkileri ve bu etkilerin açıklanmasına odaklanmaktadır. Bu sebeple yaş, cinsiyet, etnik köken, iş veya kadro tecrübesi gibi değişkenler kontrol değişkenleri ya da fırsat ve kısıtlayıcı etkenler olarak analize dahil edilebilmektedir. Bireylerin belirledikleri araçsal eylemleri için hiyerarşide daha yüksek temaslara ulaşmak iyi bir strateji oluşturmalarına ve bu temaslar sayesinde daha iyi konumlara erişmelerine yardımcı olmaktadır. Dolayısıyla, bu yaklaşım, temelde, sosyal ağlardan elde edilen sosyal kaynakların statü kazanımında etkili olduğu; bu sosyal kaynakların bireylerin ebeveynlerinin kaynakları veya başka türden önceki kaynaklarından etkilendiği ve sosyal kaynakların yalnızca güçlü bağlar değil zayıf bağların kullanımından da etkilendiğini belirtmektedir (Granovetter, 1973, s.1377-1378). Hem güçlü hem de zayıf bağlara sahip olmak ağların genişliğini artırmakta ve bu kapsamlı bağların bireylerin araçsal eylemleri için yararlı kaynakları bulmaları için daha iyi fırsatlar sunduğunu göstermektedir Böylece, ağlar ne kadar genişse, erişilecek ve harekete geçirilecek daha iyi sosyal kaynakların olduğu sonucuna ulaşılmaktadır (Lin ve Dumin, 1986, s.367).

Lin vd. (1978, s.151) belirli hedef konumlara ulaşmasını istedikleri paketleri katılımcıların yalnızca ilk adlarıyla bildikleri tanıdıkları vasıtasıyla göndermelerini istedikleri çalışmalarında, yüksek statülü aracılardan olanların paketlerinin hedeflere daha kolay ve başarılı şekilde ulaştıklarını tespit etmişlerdir. Dolayısıyla, hiyerarşik pozisyonlara erişimin olması, statü

kazanma süreci için ana mekanizmalardan biri olarak ortaya çıkar. Öte taraftan, ağların gücü ve statü kazanımı arasındaki ilişki ise arızidir, ağlar araçsal olarak eylemi kolaylaştırma avantajına sahip olan sosyal hiyerarşideki konumlara erişmek bakımından işlev göstermektedir ve hemen belirtmek gerekir ki, yine de zayıf ağların bireylerin hiyerarşideki konumuna göre yataydan ziyade dikey olarak uzanma olasılığı daha yüksek olarak görülmektedir (Granovetter, 1973; Lin ve Dumin, 1986, s.367).

Sosyal sermaye yaklaşımının çalışmalarında farklı kavramsallaştırmalara ve ölçümlere gidilmiş olsa da sosyal sermayenin bireylerin statü kazanımına etkisinin oldukça benzer olduğu sonucuna ilişkin Lin (1999, s.481), bu etkinin ne şekilde kavramsallaştırılmış ya da ölçülmüş olursa olsun oldukça belirgin olmasından kaynaklandığını belirtmektedir. Nitekim araştırmalar ağ kaynakları ve sosyoekonomik konumlar arasında kuvvetli bir korelasyon olduğunu ve ağların kaynak değişkenler ile (ortalama ve maksimum eğitim, ortalama ve maksimum prestij), mesleki prestij ve aile geliri gibi kazanılmış statülerle önemli ölçüde ilişkili olduğunu vurgulamakta, hem eğitim hem de sosyal sermayenin (diğer kuruluşlardaki iş bağlantıları ve kulüplere ve meslek derneklerine üyeliklerle ölçülür) bireylerin konum ve gelirleri üzerinde doğrudan etkiye sahip olduğu konusunda hem fikir olmaktadır (Boxman vd, 1991).

Burada cinsiyete menzil bakımından değişiklik yaratma gücüne sahip bir etken olarak dikkat çekilmesi gerekmektedir. Ensel (1979) erkeklerin kadınlara kıyasla daha yüksek statülü tanıdıklara ulaşma olasılığına dikkat çekmektedir. Aynı zamanda her iki grubun da kendi hemcinslerini iş bulma sürecinde aracılık yapmak üzere kullandıkları, ancak kadınların erkek tanıdıklarını aracı olarak kullandıklarında yüksek statüdeki temaslara ulaşmak bakımından dezavantajlarının önemli ölçüde azaldığını belirtmektedir (akt. Lin, 1999, s.472). Bu bulgu erkek aracılarının harekete geçirilmesinde ve böylece erkeklerin daha iyi sosyal sermayeye erişilmesinde kadınların dezavantajlarını ve kısmen daha düşük statü kazanımlarını açıklamada önemli bir bulgudur.

Lin (1999, s.481), işe girmede informel kanalların formel olanlara nazaran statü kazanımında bir üstünlük sağlamadığını, eğer bir faydası varsa bunun daha çok dezavantajlılar veya belirli meslekler üzerinde olduğunu iddia etmektedir. Ona göre, kadınlar, daha az eğitilmişler ya da kabiliyetliler bu kanallara başvururlar ve karşılığında elde ettikleri statü de daha düşüktür. Öte taraftan bu tür dezavantajlı grupların kendileri için seferber ettikleri bu informal kaynakların survey vasıtasıyla saptanamadığını da bir metodolojik zorluk olarak belirtmektedir.

Burt (1997, s.354) ise yöneticilerle yaptığı çalışmasında, kurum içerisindeki ağa ne ölçüde dahil edildiklerine göre bireylerin kaynaklara erişmelerinde, terfilerinde değişim olduğunu, üst düzey yönetici erkekler için kısıtlanmış bir ağ içerisinde olmak ile mükafatlandırma arasında negatif bir ilişki tespit ettiğini belirtmektedir. Sosyal sermayenin statü kazanımı ile ilişkisinde işe alım süreci değerlendirilirken işverenlerin bazı pozisyonlar için toplumsal yetenekler ve ağların önemine dikkat etmek zorunda olduklarını, bazı pozisyonların diğerlerine kıyasla daha fazla sosyal sermaye gerektirdiği için daha fazla sosyal sermaye sahibi olanların hareketlenmede avantajlı olduklarını ifade etmektedir. Örneğin, ona göre üst düzey yöneticilerin zengin bir sosyal sermayeye sahip olmaları beklendiğinden, onların yaptıkları işin gereği, sosyal sermayenin o konum sakinleri bakımından beşerî sermayeden çok daha ağır bastığı bile söylenebilir. Bunun yanında makineler ve teknolojilerden ziyade insanla iletişimi gerektiren diğer türden mesleki konumların da daha fazla sosyal sermayeye sahip olmaları gerektiği için bu türden sosyal pozisyonlara ihtiyacı olan işverenlerin işe alımlar için yoğun olarak informel kaynaklarını kullanmaları kaçınılmaz olduğu da ilginç bulgulardan bir tanesidir (Lin, 1999, s.484).

Bu verilerin işaret ettikleri hususlar vasıtasıyla ifade etmek gerekir ki sosyal sermayeye farklı erişim fırsatları daha fazla dikkat edilmesi gereken bir konudur. Toplumsal grupların farklı avantaj ya da dezavantajlı yapısal konumlar veya sosyal ağlara sahip olmaları yüzünden sosyal sermayeye erişimlerinin farklı olması akla yatkındır. Ancak bu erişimlerin hangi gruplar için ne yolla işlediğinin anlaşılması için sosyal kaynaklarını seferber etme biçimlerine dair sistematik ve niteliksel veriler ancak sosyal hareketlilik eşitsizliği hakkındaki anlayışı ilerletebilir.

3.BÖLÜM

ARAŞTIRMANIN METODOLOJİSİ VE KATILIMCILARIN PROFİLİ

3.1. ARAŞTIRMANIN METODOLOJİSİ

Bu araştırma, Sayer'in (2017, s.298-299) yoğun araştırma tasarımı, diğer bazılarının nitel araştırma (Glaser ve Strauss, 1967) olarak isimlendirdiği bir araştırma tasarımına sahiptir. Bu araştırma biçimi, yaygın olarak anılan diğer araştırma tasarımından farklı türden sorular sorması, farklı teknikleri benimsemesiyle ayrılmaktadır. Yoğun ya da nitel araştırmalarda sorgulanan şey, birincil olarak nedensel sürecin belirli bir örnek ya da sınırlı sayıdaki örnekte nasıl çalıştığıdır ve yoğun araştırmalar bu nedensel mekanizmaları ortaya koyma niyetiyle, yapısal ve nedensel analiz, katılımlı gözlem ve/veya enformel ve etkileşimli mülakatlar gibi nitel yöntemleri kullanmaktadır (Sayer, 2017, s.298).

Bu kapsamda ilk olarak, toplumsal hareketlilik alanına dair literatür ayrıntılı bir biçimde taranarak, toplumsal hareketliliğin nasıl tanımlandığı, nasıl kavramsallaştırıldığı ve nasıl ölçülebilir hale getirildiği irdelenmiş, sonrasında bu çalışmaların hangi yaklaşım ekseninde ilerledikleri tespit edilerek, toplumsal hareketlilik mekanizmalarını açıklayan kuramların öne sürdüğü nedensel etkenler ortaya konulmuştur. Ancak hemen belirtilmelidir ki, yoğun ya da niteliksel olarak tarif edilebilecek bu araştırma türündeki araştırmaların yapılışı tek ve keskin bir hat üzerinden işlemediğinden, aksine bir döngüsellliği de bünyesinde barındırdığından, bu bölümde tarifi yapılan uygulamalar kademeli olarak gerçekleştirilmiştir. Nitekim, Neuman (2016, s. 22, 550), bir saha araştırmasının nicel araştırmadan farklı olarak daha esnek ve daha az yapılandırılmış olduğunu, saha araştırmacısının nadiren sabit basamakları izlediğini ve bu özelliğin araştırmacıya hızlıca yön değiştirmeye ve ipuçlarını izleme avantajı sağlayabildiğini söylemektedir.

Konu hakkındaki literatürün ayrıntılı bir biçimde incelenmesi, kuramsal yaklaşımların ortaya koyduğu mekanizmaların açık ve net olarak anlam-atıf ilişkileri dahilinde ortaya çıkarılması ile bir mülakat cetveli hazırlanması mümkün olmuştur ve araştırmanın sahaya dönük uygulamalı aşamasında önceden hazırlanmış olan ve EK 4'te yer alan yarı-yapılandırılmış mülakat cetveli ile toplam altmış iki kişi ile yüz yüze mülakatlar gerçekleştirilmiştir. Mülakat cetveli kendileriyle mülakat yapılan bireylerin içinden geldikleri köken ailelerinin genel refah, eğitim

ve mesleki durumlarına ilişkin sorular, kendileriyle mülakat yapılan bireylerin eğitim ve mesleki yaşam hikayelerine ilişkin sorular ve onların çocuklarının eğitim ve mesleki konumlarına yönelik sorularla birlikte, mülakat yapılan bireylerin toplumsal eşitsizlikler ve toplumsal hareketliliğe yönelik genel düşüncelerini anlamaya yönelik sorulardan oluşan dört ana kategoride bölümden oluşmaktadır. Almanya’da yaşayan bireylere de aynı sorular yöneltmiş olmakla birlikte, onlar için ayrıca göç sürecinin bireylerin konumlarını değiştirmedeki etkisine yönelik sorular eklenmiştir. Bunun yanında bireylerin kuşak içi ve kuşaklar arası konum değişikliklerini yorumlama biçimlerini anlamak üzere formüle edilmiş sorular da bulunmaktadır. Mülakatlar, mülakat cetvelinde hazırlanmış olan soruların yanında ifade ettikleri birtakım hususların kendileriyle mülakat yapılan bireyler bakımından ne derece önemli olduğunun ayrıntılarının öğrenilmesine yarayan *sondajlama soruları* ve mülakat cetvelinde belirtilmemiş olan, ancak mülakatın akışı esnasında formüle edilmesi zorunlu olan birtakım *anlık (ad hoc)* soruları da içermektedir (Mayring, 2011, s.76).

Araştırmanın orijinal olarak Türkiye’de farklı mesleklerden emekli olmuş olan bireyler ile gerçekleştirilmesi planlanmış olsa da saha çalışmasının gerçekleştirildiği dönemde Türkiye Bilimsel ve Teknolojik Araştırma Kurumu tarafından sağlanan araştırma bursu ile çalışmaya göç olgusunun etkilerini dahil etme ve böylelikle bir karşılaştırma alanı açma imkânı doğmuştur. Bu kapsamda Türkiye (32 mülakat) ve Almanya’da (30 mülakat) ikamet eden ve farklı tabakalaşma konumlarını temsil eden mesleki konumlardan emekli olmuş kişilerle yüz yüze mülakatlar gerçekleştirilmiştir. Bu kategorilendirme Uluslararası Çalışma Örgütü’nün (International Labor Office) Uluslararası Standart Meslek Sınıflandırması (ISCO-08)¹⁸ temel alınarak aşağıdaki tabloda gösterildiği sayıda yapılmıştır:

Tablo 1.: Kendileriyle Mülakat Yapılan Bireylerin Meslek Dağılımları

Mesleki Sınıflandırma	Türkiye	Almanya	Toplam
1.Üst Düzey Yöneticiler ve Müdürler	2	-	2
2.Profesyonel Meslek Mensupları	14	8	22
3.Yardımcı Profesyonel Meslek Mensupları	-	4	4
4.Büro ve Müşteri Hizmetlerinde Çalışanlar	5	1	6

¹⁸ <https://www.ilo.org/public/english/bureau/stat/isco/docs/publication08.pdf> (Erişim Tarihi: 27.02.2021).

5.Hizmet ve Satış Elemanları	4	-	4
6.Nitelikli Tarım, Hayvancılık, Ormancılık ve Su Ürünleri Çalışanları	1	-	1
7.Sanatkârlar ve İlgili İşlerde Çalışanlar	4	15	19
8.Tesis ve Makine Operatörleri ve Montajcılar	-	-	-
9.Nitelik Gerektirmeyen İşlerde Çalışanlar	2	2	4
0.Silahlı Kuvvetler Çalışanları	-	-	-
Toplam¹⁹	32	30	62

Kendileriyle mülakat yapılan bireyler arasında bu mesleki konumlardan her birisinden emekli olmuş bireylere ulaşmak birtakım zorluklar içermiştir. Zira mesleki-sınıfsal köken itibariyle bu kategorilere uygun bireylere Türkiye’de erişmek görece belli bir kolaylık taşıyor olsa bile, Almanya’da çalışmaya başlamış olan ilk kuşak göçmen işçilerin daha çok sanayi işçiliği kısmen de büro işçiliği alanında istihdam edilmiş olmaları ve diğer meslek alanlarına erişimin ikinci veya üçüncü kuşaklar arasında gerçekleşmiş olması erişilebilir nüfusta bariz bir azalma oluşturmuştur. Örneğin, kamuda istidamın vatandaşlık şartına bağlı olduğu her durumda her düzeyden devlet memuriyetinden emekli olmuş bireylere erişim mevcudiyet açısından araştırma planının başından öngörülmüş olan bir zorluk olarak işaret edilebilir. Bu derece olmasa bile, profesyonel meslekler için de benzer bir durum söz konusudur. Ancak, bu türden zorluklar içeriyor olsa bu kümeler dâhil bireylere erişim yoluyla elde edilen verinin karşılaştırma ve analiz amaçları bakımından taşıdığı değer aşikardır. İster Türkiye’de ister Almanya’da yaşıyor olsunlar, belli kümelerdeki bireylere erişim zorluğunun aynı zamanda cinsiyete bağlı bir boyutu da bulunmaktadır. Türkiye’de kadınların eğitim ve hane dışında istihdama erişiminin erkeklerin hayli gerisinde kalmış olduğu dikkate alınacak olursa profesyonel meslekler ile üst düzey memuriyetten emekli olmuş erişilebilir emekli kadın sayısı az olmuştur. Aynı sorunun bir başka boyutu ise çiftçilik gibi bir meslek grubu içinde kadının hareketlilik dinamiğinin ağırlıkla onun dolaylı sınıf konumundan yani babası ve eşinin çiftçi olması ya da çiftçiliği bırakmasından hareketle fakat kısmen mülk edinmeye bağlı olarak doğrudan kendi istihdamına bağlı olarak değişebilmektedir. Ancak bu zorluklara rağmen araştırma amaçları dahilinde özellikle Türkiye’de ekonominin yapı değiştirmesi ve kırsal-kent göçüne bağlı olarak tabakalaşma

¹⁹ Kimi mesleki kategorilerde kendileriyle mülakat yapılmış olan kimse bulunmasa da onların ebeveynlerinden ya da çocuklarından bu meslek gruplarına geçmiş bireyler bulunmaktadır (bknz. Tablo 2 ve Tablo 3).

sisteminin kendisi önemli merhalelerden geçmiş olduğundan küme deseninin alandaki heterojenliğe yakın bir yapıya sahip olması önem taşımaktadır.

Dolayısıyla kendileriyle mülakat yapılabilecek olabildiğince farklı meslek konumlarından oluşan bireylere erişmek amacıyla, farklı meslek kollarının için faaliyet gösteren dernekler, vakıflar gibi örgütlerle bizzat iletişime geçilerek, araştırmanın konusu ve açıklanmıştır. Böylelikle mülakat yapılabilecek ilk bireyler bu kurumlardaki yöneticiler veya çalışanlar gibi *kapıcılar* (Neuman, 2016, s.555) ile kurulan iş birliği ile belirlenmiştir. İlk mülakatların ardından kendileriyle mülakat yapılan katılımcıların, meslektaşların ve araştırmanın stratejisini bilen diğer başka kapıcıların da tavsiyeleri ile *kartopu* veya *zincir* örnekleme (Merriam, 2013, s.78) de denilen usul ile diğer katılımcılara erişilmiştir. Türkiye’de mülakatlar Ankara ve Tekirdağ’da; Almanya’da ise Bielefeld, Remscheid ve Mainz kentlerinde gerçekleştirilmiştir. Mülakatlar katılımcıların arzu ettikleri, kendilerini en iyi ifade edebileceklerine inandıkları zaman ve mekânda kendi tercihlerine uygun olarak evlerinde, iş yerlerinde, kafe veya restoranlarda yüz yüze gerçekleştirilmiştir.

Alan araştırması esnasında, çalışmanın ve derlenen verilerin kullanım amacı olabildiğince anlaşılır bir biçimde kendilerine açıklanmak suretiyle katılımcıların sözlü ve EK 3’te yer alan gönüllü katılım formu aracılığıyla yazılı rızası ile mülakatlar ses kayıt cihazı ile kayıt altına alınmış ve ardından nitel analize uygun olabilmesi için yazılı metin haline dönüştürülmüştür. Ortalama 60-90 dakika süren bu mülakatların transkripsiyonu sonucunda Türkiye için 326 sayfa, Almanya için 309 sayfa olmak üzere toplam 635 sayfalık yazılı bir metin elde edilmiştir. Metinlerin yazıya dökülmesi esnasında mülakatlar sırasında ve sonrasında araştırmacı tarafından tutulan hatırlatıcı notlar ile kimi sayfa ve metinler eşleştirilmiş, belirli ifadelerin bağlamlarında gösterilmesi olanaklı kılınmıştır. Elbette ki, bu sırada veri toplamanın etik sınırları (Merriam, 2013, s.226) dahilinde hareket edilerek, mülakat yapılan bireylerin kimlikleri ve özel bilgilerini ima edecek herhangi bir bilgiye yer verilmemiştir. Alıntı içerisinde kendisiyle mülakat yapılan bireylere yönetilen birtakım sorular köşeli parantez “[]” kullanılarak belirtilmiştir. Bununla birlikte mülakatlar esnasında bireylerin araştırma raporunda yer almasını istemedikleri itimadi olarak araştırmacıya verilen tüm bilgiler araştırma verilerinin analizinde tamamen dışarıda bırakılmıştır. Anlatımın akışını bozan ya da çıkarılması zaruri olan tüm bilgiler ise üç nokta “...” ile ifade edilmiştir. Bunun dışındaki alıntılar katılımcıların ifade ettikleri haliyle, seçtikleri kelimelere müdahale edilmeksizin blok olarak alıntılanmış ve alıntı sonunda sırasıyla katılımcının numarası, cinsiyeti, yaşı, eğitim ve meslek durumu belirtilmiştir.

Araştırma verilerinin analizi safhasında, mülakatlardan derlenmiş olan ampirik veriler, Strauss'un (1987, s.58-75) tarif ettiği şekilde nitel verinin kodlanmasının üç aşamasına uygun olarak kodlanmış ve kategorilendirilmiştir. Kodlama işleminde ilk olarak (*açık kodlama*), ampirik veriden çalışmaya yönelik kesitler elde etmek için sembolik kısaltmalar yapılarak²⁰ dikey bir okuma yapılmış, veri yığınına kategorilere ayırmak için ilk girişimde bulunularak başlangıç kodları kararlaştırılmıştır, ki bunlar temel hususlar olan kaynaklar, kısıtlar, stratejiler, ilişkiler ve örüntülerden oluşmaktadır. Verilerin ikinci kez incelenmesini ifade eden eksenli kodlama aşamasında ise, temalar için kod etiketleri belirlenmiştir. Merriam (2013, s.176)'ın ifade ettiği şekilde, başlangıçtaki kodları incelerken bu aşamada literatürün ima ettiği kategoriler dışında, katılımcıların kendileri tarafından dikkat çekilen ve araştırmacının da verileri yansıttığını fark ettiği ek kodlar ve kategoriler ortaya çıkmıştır. Verilerin üçüncü kez incelenmesi aşamasında ise bütün veriler ve kodlar baştan sona taranmış, ortaya çıkan kategoriler arasında bağlantı kurma ve bunların temsil ettiği kavramlar aydınlatılmaya çalışılmıştır (Neuman, 2016, s. 664-669).

Araştırma sürecinde gerçekleştirilen mülakatlarda bireyin emekli olmuş olduğu mesleki konum dikkate alınarak, kendi yaşam çizgisi içerisinde hangi konuma/konumlara doğru bir hareket gösterdiğinin tespitinin yanı sıra, üç nesil üzerinden bireyin ebeveynlerine (ve mümkün olduğu hallerde büyükanne ve büyükbabasına) kıyasla ve çocuklarının ise kendisine kıyasla konumlarının farklılaştıran dinamikler ve eylem biçimleri anlaşılmaya çalışılmıştır. Bireylerin bu kapsamda öğrenilmiş olan eğitim süreci ve meslek hayat hikâyeleri zorunlu olarak uzun bir zaman içinde Türkiye'de toplumsal hareketlilik/hareketsizlik fırsatlarında meydana gelmiş olan yapısal değişim ve dönüşümün bireyin ve ailesinin yaşam fırsatlarına etki eden izdüşümlerini ve etkilerini de anlamayı ve yorumlamayı da gerektirmiştir. Zira bugün emekli olmuş bir bireyin yaklaşık olarak 60-65 yaş civarında olduğunu varsaydığımızda, onların kuşak içi ve kuşaklar arası hareketliliklerinin başlangıç noktası Türkiye'de ekonominin hızla yapı değiştirdiği ve mesleki yapının değiştiği, kırdan kente ülke içi ve ulus aşırı göçün hızlandığı ve kırsal ve taşra hayatının ulusal ekonomi ve toplumsal gelişme ile bağlarının daha kuvvetlendiği 1960'lı yıllara tekabül etmektedir.

Araştırma sürecinde yapılan mülakatlarda ayrıca bireyin emekli olmuş olduğu mesleki konum dikkate alınarak, kendi yaşam çizgisi içerisinde hangi konuma/konumlara doğru bir hareket gösterdiğinin tespiti yapılmış, bunun yanı sıra üç nesil üzerinden bireylerin ebeveynlerine

²⁰ Bu sembolik kısaltmalar kelimelerden, harflerden, sayılardan, sözcük gruplarından, renklerden veya bunların birleşiminden oluşmaktadır (Merriam, 2013, s.165).

kıyasla kendilerinin ve kendilerine kıyasla çocuklarının konumlarının hangi etkenlerin eklenmesi sonucunda nasıl farklılaştığı anlaşılmaya çalışılmıştır. Elbette bu kapsamda elde edilen verilerde Türkiye ve Almanya'daki mesleki dönüşüm süreçlerinde meydana gelmiş olan yapısal değişim ve dönüşümün de yorumlanması gerekli olduğundan, aktörlerin nasıl bir bağlam içerisinde hareketlilik stratejilerini oluşturduklarını anlamak amacıyla Türkiye ve Almanya'da eğitim ve istihdam koşullarını etkileyen dönüşümler tasvir edildikten sonra aktörlerin konumlarını değiştirmek bakımından sahip oldukları fırsatların genel yapısı ile mezo ve mikro seviyede ne türden eylem ve stratejiler geliştirdikleri incelenmiştir.

Dolayısıyla bir toplumdaki tabakalaşma sisteminin boyutlarının özellikle dikey toplumsal hareketlilik açısından bireylerin veya toplumsal kümelerin kolektif olarak erişimine ne derece açık veya kapalı olduğunun belirlenmesinin temel amaç olduğu makro ve tarama türü çalışmalar tabakalar arasındaki geçirgenliği mutlak, izafi ve oranların oranını hesaplamak yoluyla bu konuda önemli bir bakış ve değerlendirme açısı sağlarlar da toplumsal hareketlilik bu çalışmalarda ima edilen nedensellik varsayımı ile açıklanabilecek bir dinamik olmanın ötesindedir. Makro ve niceliksel çalışmalarda ne kadar bireyin bir konumdan ötekine yükseldiğini ifade etmek zor değildir zira kişinin iktisadi durumunda, otoritesinde ya da onur düzeni içerisindeki konumunda meydana gelen bir değişmeyi bir hareketlilik olarak tarif edip, ölçebiliriz. Bunun tersine olarak da bir sınıf konumunda bulunan birinin çocuğunun benzer bir konumda bulunuyor olması bize dikey bir hareketsizlik durumunu ifade edebilir. Ancak bu suretle elde edilmiş olan örüntüler ve oranların bizatihi kendileri açıklanmaya muhtaç olan olgulardır ve bu açıklama çabaları basitçe yapılardan eylemelere doğru varsayılmış etkilerin izlerini sürmek yoluyla yapılamazlar. Aksine insan eylemliliğinin bu yapıların kaynak ve kısıtları ile gerçekte nasıl mücadele ettikleri veya edemedikleri ve buradan da belli faillik biçimleri ile neyi nasıl başarıp başaramadıklarının anlaşılması yani mikro ile makro nedensel mekanizmaların eklenmenin anlaşılmasını gerektirir. Bu araştırmanın yapmak istediği şey de tam olarak budur. Daha çok tarama tipi yaygın araştırmaların yaptıkları betimleyici genellemeler yanlış tespitler olmamakla birlikte, bir yanıyla eksiktirler. Sayer'in (2010, s.299) belirttiği gibi, bu türden çalışmaların ortaya koydukları benzerliklerin biçimsel ilişkilere atıfta bulunma olasılığı yüksek olduğundan açıklayıcı güçleri sınırlıdır. Oysa ki, bireylerin içinden çıkmış oldukları köken ile varmış oldukları menzil arasındaki süreçteki tecrübeleri ve tercihleri, ellerindeki kaynakları seferber edebilme kabiliyetleri gibi birçok mikro dinamik söz konusu hareket ya da hareketsizlik durumunu tarif etmede önemli kaynaklardır ve bireylerin kendi nedensel bağlamlarında incelenmelerini gerektirir. Zira bireyler o bağlam içerisinde eylemlerine anlam atfederler ve dolayısıyla nedensel açıklamanın biri neden diğer sonuç olmak üzere

düzenli iki bileşenden değil, bireylerin eylemlerine göstermiş oldukları nedenler²¹ ve yine onların inşa ettikleri yapıların nasıl çalıştıklarını uygun koşullar altında gözlemlenmesi gereken çoklu bileşeni içerdiği unutulmamalıdır (Sayer, 2013, s.264-266; Sönmez, 2018, s.68).

3.2. KATILIMCILARIN PROFİLİ

Araştırma kapsamında kendileri ile mülakat yapılmış olan bireylerin tek tek ama kısaca nasıl bir hareketlilik profiline sahip olduklarının kısaca tanımlanması kendilerinden alıntı yapılmış olsun ya da olmasın yoğun bir araştırma tasarımıyla öznelere dair metodolojik bir zorunluluktur. Zira kendilerinden alıntı yapıldığında konuşan öznenin kim olduğunu tanımak ve tanıtmak da gereklidir. Bu nedenle hayat deneyimleri bu araştırmanın en birincil ampirik malzemesini oluşturan bireyler, onların anonimlikleri korunarak aşağıda takdim edilecektir. Alıntılarda izlemek ve okuyucunun profile geri dönüşünü kolaylaştırmak amacıyla onlara takma bir isim vermek yerine katılımcı 1 ile başlayan bir numara verilmiştir. Alıntılar esnasında hatırlamaya yardımcı olmak için yaş, cinsiyet, eğitim düzeyi ve meslekleri belirtilen bu sıra ile alıntının devamında tekrar gösterilmiştir. Katılımcılara verilen katılımcı numarası yaşadıkları yer itibarıyla ayrıca tayin edilmemiş olup, ilk 32 katılımcı Türkiye’de ikamet edenlerden, diğerleri ise Almanya’da ikamet eden katılımcılardan oluşmaktadır.

Katılımcı 1: 67 yaşında, erkek. Sanat okulu mezunu, kamu kurumunda elektrik teknisyenliğinden emekli olmuş. Çalışma yaşamına piyasada elektrikçilerin yanında çalışarak başlamış, daha sonra daha güvenceli diye devlet kurumuna geçmiş. İlkokul mezunu olan babası PTT’de memur, annesi ev kadını. Sekiz kardeşin tümünün lise ve üzerinde eğitim aldıklarını, ailedeki en büyük iki erkek çocuğun profesör ve subay olduklarını ifade ediyor. Babasının memuriyetinden dolayı her bir kardeşin farklı şehirlerde ve tek gelirle eğitim aldığından söz ediyor. Eşi ilkököl mezunu, ev kadını. Ailenin tek gelirinin kendisinin maaşı olduğunu ifade eden katılımcının iki kız çocuğu var. Büyük çocuğunun lisans kamu yönetimi eğitimi almış, bir üniversitede büro memuru olarak görev yaptığını, küçük çocuğun ise lise düzeyinde eğitime sahip ve engelli olduğu için çalışmadığını belirtiyor.

Katılımcı 2: 68 yaşında, erkek. Lise mezunu ve bir kamu kurumunda personel şefi olarak görev yapmış. Meslek yaşamına dedesinin topraklarında çiftçilik yaparak başladığını, sonrasında kamuda muhasebe şefi olarak çalışmaya başladığını ve nihayetinde özelleşen bir başka kamu kurumunda personel şefi olarak çalıştığını anlatıyor. Hukuk fakültesi mezunu olan babası, bir kamu kuruluşunda personel müdürü, annesi ise ilkököl mezunu ve ev kadını. Üç kardeşin en küçüğü olduğunu belirten katılımcı, iki ablasının da lise mezunu olduğunu ve memuriyetten emekli olduklarını aktarıyor. Babasından kendisine iki ev kaldığını belirtiyor. Eşi ilkököl mezunu ve ev kadını. İki erkek çocuğundan büyüğü Açıköğretim Fakültesi İktisat Bölümü mezunu ve bijuteri toptancılığı yapıyor. Küçük oğlunun da aynı eğitimi aldığını anlatan katılımcı onun ise emlakçılık yaptığını ifade ediyor.

Katılımcı 3: 64 yaşında, erkek. Meslek yüksekokulu mezunu, kamu kurumunda tahakkuk memuru. Öncesinde aynı kurumda teknisyenlik yapmış. İlkokul mezunu babasının da yaşamı boyunca Anadolu’da bir kentte memurluk yaptığını, annesinin okur yazar olmadığını ve ev kadını olduğunu anlatıyor. Yedi kardeşin altıncısı. Ailenin en büyükleri olan iki ablasını babası ilkökoldan sonra okula göndermemiş.

²¹ Sayer (2013, s.266)’e göre, gösterilen nedenler yanlış yargılara dayansa bile hala nedendir. Hatta bu tür nedenler ve güçlerin geçerli olmasını sağlayan sosyal, kurumsal ve ideolojik yapı ve bağlamların da incelenmesi gerekir.

Ağabeylerinden ikisinin ilkökul mezunu ve özel şirketlerde sigortalı işçi olarak çalıştığını, kendisinden büyük bir diğer ağabeyinin ise sanat okulu mezunu bir teknisyen olduğunu anlatıyor. Küçük kardeşi ise yine ilkökul mezunu ve şoför olarak çalışmış. Eğitim yaşamının çocukluktan beri var olan işitme kaybı nedeniyle çok başarılı geçmediğini vurgulayan katılımcının biri kız diğeri erkek olmak üzere iki çocuğu var. Eşi ise ilkökul mezunu ve ev kadını. İlk çocuğu olan kızı kamuda öğretmenlik yapıyor, oğlu ise henüz lisans psikoloji öğrencisi.

Katılımcı 4: 70 yaşında, erkek. İlkokul mezunu. Belediye temizlik işçiliğinden emekli olmuş. Daha önce boyacılık ve garsonluk yaptığını anlatıyor. Kravat ve beyaz gömlek ile yapmış olduğu en “temiz” mesleğin garsonluk olduğunu hatırlatıyor. Okur yazar olan babası, topraksızlık sebebiyle köyden ayrılarak kente gelerek bir gecekondü inşa etmiş ve inşaat işçiliği yapmış. Annesi okuryazar değil, ev kadını. Kendisi gibi, küçük erkek kardeşinin de ilkökul mezunu ve işçi olduğunu anlatıyor. Eşinin okuryazar olmadığını ve ev kadını olduğunu, üç kız ve bir erkek çocuk sahibi olduklarını belirten katılımcı onların sırasıyla ortaokul, Açıköğretim Fakültesi, Önlisans Süt Ürünleri bölümü ve Önlisans Elektrik bölümü mezunu olduklarını ifade ediyor. Uzun süredir kendileriyle iletişimde olmadığından çocukların mevcut meslek konumlarını bilmediğini aktarıyor.

Katılımcı 5: 55 yaşında, erkek. Lise mezunu, askeri bir kurumda memur. Daha önce polislik yaptığını sonrasında koşulları daha rahat olduğu için büro memuriyetine geçmek istediğini aktarıyor. Babası ilkökul mezunu ve askeri bir kurumda işçilik yapmış, annesi ise okur yazar değil ve ev kadını. Kendisinden büyük bir ağabeyinin bir kamu kurumunda işçi olarak çalıştığını, küçük kız kardeşinin ise üniversiteyi bitirme şansı yakaladığını ve öğretmen olduğunu anlatıyor. Eşi ilkökul mezunu ve ev kadını. İki çocuğundan büyük olan kızı iktisat mezunu ve kamu kurumları uzmanlık sınavına hazırlanıyor. Oğlu ise makine mühendisliği bölümü öğrencisi.

Katılımcı 6: 64 yaşında, erkek. Lise mezunu, serbest muhasebeci olarak emekli olmuş. Daha önce amatör lisanslı futbolculuk yaptığını, ancak takım yönetimi tarafından profesyonelliğe geçirilmediği için mecburi olarak yetenekli olduğu bir diğer alan olan matematiğe yöneldiğini ve muhasebecilik yaptığını anlatıyor. Üniversiteye gitmeyi çok istediğini, ancak siyasi atmosferin kendisini ve ailesini ürküttüğü için matematik bölümünden kaydını sildirmek zorunda kaldığını aktarıyor. Babasının ilkökul mezunu, ünlü bir otomotiv firması için çalışan şanzıman ustası olduğunu, annesinin ise okuryazar olmadığını ve ev kadını olduğunu belirtiyor. Biri kız diğeri erkek olan çocuklarının kendisi gibi matematiğe ilgilerinin olmasını arzu ettiğini, bu yüzden büyük çocuğu olan kızını iktisat fakültesinde okumak konusunda yönlendirdiğini anlatıyor. Kızı, bir kamu bankasında gişe görevlisi olarak çalışıyormuş. Oğlunun ise iletişim fakültesinden mezun olduğunu ve onun da bir kamu bankasında gişe görevlisi olarak çalıştığını ifade eden katılımcı, bu konuda kendisinin ilişkilerini kullanmak mecburiyetinde kaldığını belirtiyor.

Katılımcı 7: 67 yaşında, erkek. Eğitim hayatına öğretmen okuluna giderek başladığını anlatan katılımcı daha sonra ideali olan hukuk fakültesine gitmiş ve bu eğitim kazanımı ile öğretmenlik, il milli eğitim müdürlüğü, avukatlık, belediye başkanlığı ve bakanlık hukuk müşavirliği yapmış. Babasının ilkökul mezunu bir tacir, annesi okuryazar ev kadını olan katılımcı babasının ailenin en büyük çocuğu olan kendisini diğer kardeşlerine kıyasla bir misyon olarak gördüğünü ve tüm yatırımını kendisine yaptığını aktarıyor. Kendisinden küçük iki kız kardeşinin lise mezunu olduklarını, ancak bir meslek edinmeleri konusunda ailede herhangi bir teşvikin olmadığını, erkek kardeşlerinin ise babasının mesleği olan nakliyeciliği devam ettirdiklerini anlatıyor. Eşinin lise mezunu ve ev kadını olduğunu belirten katılımcının sırasıyla iki erkek ve bir kız çocuğu var. Büyük oğlunun iktisat mezunu olduğunu, bir kamu kurumunda büro memuriyeti, küçük oğlunun da iktisat mezunu olarak bankacılık yaptığını anlatan katılımcı, kızının eğitim fakültesinden mezun olduğunu ve baba mesleği olan öğretmenliği seçtiğini vurguluyor.

Katılımcı 8: 60 yaşında, kadın. Hemşirelik kolejinden mezun olmuş ve meslek yaşamı boyunca yalnızca hemşirelik yapmış. Marmara bölgesinde 60 dönüm toprak üzerinde zeytincilik yapan ve 300-400 adet koyun sahibi olan ebeveynlerinden babasının ilkökul mezunu, annesinin ise okuryazar olduğunu ve ev içi sorumluluklar ile birlikte toprak üzerinde de çalıştığını aktarıyor. Ablasının olmasını hem toprak üzerinde hem de ev içi işlerde çalışmaktan koruduğunu vurgulayan katılımcı ablasının eğitimi öncelemediği ve ilkökul mezunu olarak ev kadını olarak yaşamını sürdürdüğünü ifade ediyor. Kendisinden küçük iki erkek kardeşinin ise belediyede işçi olduklarını belirtiyor. Eşinin öğretmen olduğunu, sonrasında ticarete atılarak tekstil atölyesi kurduğunu aktaran katılımcının biri kız diğeri erkek iki çocuğu var. Kızının çalışma ekonomisi bölümünden mezun olduğunu ve hastane müdürlüğü yaptığını, oğlunun ise turizm mezunu olarak otel müdürlüğü mesleğini devam ettirdiğini dile getiriyor.

Katılımcı 9: 77 yaşında, erkek. Hukuk fakültesi mezunu, hakimlik mesleğinden emekli. Bir dönem müfettişlik yapmış ama meslek yaşamının çoğunu ilk derece mahkemelerinde hâkim olarak sürdürmüş. Babasının güney illerinden birinde 200 dönüm toprak ve 500 adet küçükbaş hayvan sahibi olduğunu, eğitiminin ise okuryazar seviyede bulunduğunu belirtiyor. Okuryazar olmayan ve ev kadını olan annelerinin ölümünün yaşamı için büyük bir kırılma anı olduğundan bahseden katılımcı, uzaktan tanıdığı bir ailenin yanına eğitim almak amacıyla göç ettiğini, sonrasında o evden de kaçarak kentte okula kayıt olmanın yollarını aradığını anlatan katılımcı hem çalışarak hem de okuyarak hukuk fakültesini bitirebildiğini dile getirmekte, siyasi olayların eğitim ve meslek hayatına etkilerini de vurguluyor. Eşinin köy enstitüsü mezunu bir sınıf öğretmeni olduğunu ve üç erkek bir kız çocuğu sahibi olduklarını dile getiriyor. Erkek çocukları sırasıyla mühendislik alanında üniversitede öğretim üyesi doçent, nükleer enerji mühendisi, şirket yöneticisi olan katılımcı, en küçük çocuğu olan kızının Amerika’da avukatlık yaptığını aktarıyor.

Katılımcı 10: 77 yaşında erkek. İlkokul mezunu ve bir kamu kurumunda vasıflı işçi olarak çalışmış. Babasının ilkokul mezunu olduğunu, ancak çocuklarının bir meslek sahibi olmaları için bir gayret içerisinde olmadığını, annesinin ise okuryazar olmadığını ve toprak işçisi olduğunu belirtiyor. Hanedeki çocuk sayısının fazlalığı ve babasının toprak miktarının zamanla azalmasından dolayı meslek yaşamına tarım işçisi olarak başlamış. Dokuz kardeşin en büyüğü. Kız kardeşleri okuryazar değil ve tümü ev kadını. Erkek kardeşlerin ise okuryazar ya da ilkokul mezunu oldukları ve toprak işçiliği yaptıkları görülse de farklı olarak en küçük iki erkek kardeşten birinin polis okuluna giderek polis olduğu, diğerinin ise belediye işçiliği yaptığını ifade ediyor. Eşinin okuryazar olmadığını ve ev kadını olduğunu, iki çocuğundan büyük olan kızının lise, oğlunun ise önlisans mezunu olduklarını ve kamu kurumlarında memuriyet yaptıklarını beyan ediyor.

Katılımcı 11: 51 yaşında, kadın. Lise mezunu, bir kamu kurumuna işçi olarak girdiğini ancak büro memuru olarak görev yaparak emekli olduğunu anlatıyor. Babası okuryazar ve işçi olarak çalışmış, annesi ise okuryazar değil, ev kadını. Ebeveynlerinin kendisini desteklediğini, ancak çabuk bir şekilde mesleğe girerek para kazanmayı istediğini ifade ediyor, bu yüzden eğitimine devam etmemiş. Eşinin de bir kamu kurumunda memur olarak görev yaptığını ifade eden katılımcı tek erkek çocukları için tüm kaynaklarını seferber ettiklerini, ancak çocuğunun lise mezunu olduğunu ve halihazırda bir fabrikada kol işçisi olarak çalıştığını dile getiriyor.

Katılımcı 12: 63 yaşında, erkek. İktisat bölümü mezunu, tüm meslek yaşamı boyunca bir sendikada uzman olarak görev yapmış. Doğu Anadolu illerinden birinde 20 dönüm toprak, 50 koyun ve 20 inek ile geçim sağlayan ebeveynlerinden babası ilkokul mezunu, annesi ise okuryazar değil. Eğitim olanakları az olsa da yetiştiği yörede eğitim motivasyonunun çok yüksek olduğunu aktaran katılımcı yatılı okulların kendisi ve akranları için iyi bir fırsat sağladığını ifade ediyor. Eğitimine devam ederken annesinin “bu eve bir gelin lazım” diyerek evlenmesi yönünde ısrarcı olduğunu, ancak kendisinin reddettiğini belirtiyor. İki erkek kardeşinden birinin lise mezunu ve kamu kurumunda memur olduğunu, ilkokul mezunu olan en küçük kardeşinin ise aynı bölgede çiftçilik yaptığını anlatıyor. Eşinin ilkokul mezunu olduğunu ve ev kadını olduğunu belirten katılımcı sırasıyla büyük oğlunun iktisat mezunu olduğunu ve yurt dışında sanat ile ilgilendiğini, kızı ve küçük oğlunun ise işletme mezunu olduklarını ve çeşitli sertifika eğitimleri aldıklarını aktarıyor. Şimdi bir baba olarak gayesinin çocuklarına “iş bakmak” olduğunu vurguluyor.

Katılımcı 13: 63 yaşında, erkek. Lise mezunu. Meslek yaşamı boyunca bir kamu kurumunda memuriyet yapmış. Ebeveynlerinin 70-80 koyun, 3-4 inek sahibi olduklarını ve kendilerine her zaman hayvancılığın karın doyurmadığını söylediklerini anımsadığını belirtiyor. Oysa ki kendisi gönlünde yatan mesleğin hayvancılık olduğunu, halen hayalini kurduğunu dile getiriyor. Annesi de babası da ilkokul mezunu olan katılımcı, ablalarının da ilkokul mezunu olduğunu ve ev kadını olduklarını; erkek kardeşlerinin ise ikisinin de lise mezunu olduklarını ifade ediyor. Eşinin de kendisiyle aynı kamu kurumunda memur olduğunu belirten katılımcının biri kız diğeri erkek iki çocuğu da lise mezunu. Kızının eşi izin vermediği için ev kadını olduğunu, oğlunun ise kendi hesabına çalıştığı bir dükkân sahibi olduğunu beyan ediyor.

Katılımcı 14: 85 yaşında erkek. Köy enstitüsü mezunu. Meslek yaşamı boyunca farklı Anadolu illerinde sınıf öğretmenliği yapmış. Babası İç Anadolu bölgesinde küçük toprak sahibi, okuryazar. Annesi ise okuryazar değil, ev kadını. Ağabeyinin yatılı okuldan kaçarak eğitimini yarıda kesmesinin kendi eğitimi için hanede şüphe doğurduğunu aktarıyor. Kız kardeşi ise ilkokula gidebilmiş ve bunun o dönem için önemli olduğunu vurguluyor. Eşinin de öğretmen olduğunu, çocuklarının ilk ikisinin de kendileri gibi öğretmen okulu mezunu olduklarını belirtiyor. Üçüncü sıradaki kızının iktisat eğitimi almış bir bankacı,

en küçük çocukları olan oğlunun ise gazetecilik mezunu olduğunu ve bir gazetede çalıştığını beyan ediyor.

Katılımcı 15: 82 yaşında, erkek. Öğretmen okulu mezunu, sınıf öğretmeni olarak emekliliğe ayrılmış. Meslek yaşamının bir döneminde işletmecilik yapmayı denemiş. Babasının İç Anadolu Bölgesi'nde küçük bir kasabada toprak ve hayvan sahibi olduğunu, ayrıca soylu olarak anılan bir sülalenin mensubu olduklarını ifade ediyor. Baba okuryazar, anne ise okur yazar değil ve ev kadını. Eğitime önem vermeyen ebeveynler olduklarını hatırlıyor. Bu sebeple yatılı okulların kendisi için iyi bir seçenek olduğunu, bu sayede meslek edinebildiğini aktarıyor. Eşinin de öğretmen olduğunu belirten katılımcı, iki çocuğundan ilk sırada olan oğlunun bilgisayar mühendisliği eğitimi olduğunu, ancak kameramanlık yaptığını; kızının ise mühendislik eğitimi aldığını ve yüksek ziraat mühendisi olarak görev yaptığını belirtiyor.

Katılımcı 16: 69 yaşında, erkek. Eğitim fakültesi mezunu, aynı zamanda yüksek lisans eğitimi var. Öğretmenlik, müfettişlik, market işçiliği, bakanlık şube müdürlüğü ve tekrar öğretmenlik yaparak emekliliğe ayrılmış. Babası ortaokul mezunu bir memur, annesi ise ilkokul mezunu ev kadını. Meslek yaşamındaki dalgalanmanın en büyük nedeni olarak Türkiye'deki siyasi atmosfere işaret ediyor. Ailenin ikinci çocuğu olduğunu ağabeyinin ortaokulu bitirdikten sonra tır şoförü olduğunu, üç kız kardeşinin tümünün ise lise düzeyinde eğitim aldıklarını ve ev kadını olduklarını söylüyor. Eşinin de öğretmen olduğunu belirten katılımcı bir kız bir erkek olmak üzere yüksek lisans seviyesinde eğitim almış iki çocuk sahibi. Büyük çocuğu olan kızı, iktisat mezunu ve banka müdürü. Oğlunun da iktisat mezunu, özel bir şirkette müfettiş olarak çalıştığını belirtiyor.

Katılımcı 17: 88 yaşında, erkek. Terbiye enstitüsü mezunu, müzik öğretmeni olarak meslek yaşamını tamamlamış. İlkokul mezunu olan babasının terzilik ve manifaturacılık yaptığını, ancak genç yaşta verem hastalığından vefat ettiğini anlatıyor. Annesi okuryazar değil ve ev kadını. Ailenin ikamet ettiği bölge olan Karadeniz bölgesinde toprakları var, mülkiyet babasının üzerinde bile olsa kullanım kararının ailenin otoritesi olan babaannesinde olduğunu aktarıyor. Babasının vefatının ardından ailenin başında kalması beklense de yatılı okullara giderek eğitimi tamamlamış. Eşi de öğretmen. En büyük çocuğu bir erkek ve bir devlet üniversitesinde öğretim üyesi, profesör. Diğer üç kız çocuğu ise sırasıyla avukat, gıda mühendisi ve uzman hekim.

Katılımcı 18: 64 yaşında erkek. Polis yüksekokulu mezunu. Banka görevlisi olarak meslek yaşamına başlamış, ancak özel sektörün zorluklarından dolayı polislik mesleğine geçtiğini anlatıyor. Babası İç Anadolu Bölgesi'nde 100 dönüm civarında toprak sahibi, ailenin varlık durumunu vasat olarak tarif ediyor. Annesi ev kadını ve hane içinde toprak işçisi. İki ebeveyni de ilkokul mezunu ve ev kadını, diğer kardeşlerinin tümü erkek. Kamu kurumunda memur ve banka müdürü olarak görev yaptıklarını ifade ediyor. Eşinin lisans düzeyinde eğitimi olan bir biyolog olduğunu ve biri erkek diğeri kız iki çocukları olduğunu anlatıyor. Büyük oğlunun eczacı, küçük kızının ise eğitim fakültesi mezunu öğretmen olduğunu beyan ediyor.

Katılımcı 19: 73 yaşında, erkek. Ortaokul mezunu, polis. Meslek yaşamını polis memuru olarak sürdürmüş ve tamamlamış. Babası ilkokul mezunu, Güneydoğu Anadolu Bölgesi'nde 250 dönüm tapulu, 250 dönüm tapusuz olmak üzere 500 dönüm toprak ve 2 adet dükkân sahibi. Ancak tapu hakkının hayatta olduğu sürece dedesinde bulunduğunu anlatıyor. Annesi, okuryazar, 18 tane çırağı olan terzi. Yedi kardeş olduklarını, babasının kendilerine her zaman topraktan çıkmayı öğütlediğini aktarıyor. Üç kız kardeşinin ise tümünün ortaokul mezunu, ev kadını olduklarını; erkek kardeşlerinin ise, sırasıyla astsubay, kendi hesabına çalışan esnaf ve Almanya'da işçi olduğunu beyan ediyor. Eşi ilkokul mezunu, ev kadını. Üç çocuğundan ilki açıköğretim fakültesi mezunu ve ev kadını. İki erkek çocuğundan biri maliye, diğeri ise lise mezunu. İkisi de işsiz.

Katılımcı 20: 66 yaşında, erkek. Ortaokul mezunu, polis memuru olarak görev yapmış. Mesleğe başvuru usulüyle girdiğini, ebeveynlerinin eğitimle hiç ilgili olmadıklarını, asker olan dayısının teşvikinin olduğunu hatırladığını beyan ediyor. Babası okuryazar, İç Anadolu Bölgesi'nde 50 dönüm toprak sahibi, annesi okuryazar, ev kadını. Üç kardeşin en büyüğü. Kız kardeşi ilkokul mezunu ve ev kadını. Erkek kardeşi de ilkokul mezunu ve babadan kalan toprağa bir miktar daha katarak çiftçilik yapmış. Eşinin de ilkokul mezunu olduğunu, ancak çocuklarının eğitimleri ile kendisinden daha fazla ilgilendiğini, 'başaranlar sizden daha mı üstün' diyerek çocuklarını sürekli yüreklendirdiğini beyan ediyor. Üç erkek çocuğunun hiçbirinin meslek zorluklarından ve statüsünden dolayı polis olmayı istemediğini, en büyüğünün astsubay, ortancanın büyükelçilik müsteşarı ve küçüğünün öğretim görevlisi olduğunu beyan ediyor.

Katılımcı 21: 63 yaşında, kadın. Eğitim fakültesi mezunu, öğretim görevlisi olarak emekli olmuş olsa da meslek yaşamının büyük bir bölümünü öğretmenlik ve müfettişlik yaparak geçirmiş. Doğu Anadolu'nun eğitim imkanları kısıtlı bir köyünde köy bakkallığı yapan babası okuryazar, annesi ise okuryazar değil, ev kadını. Altı çocuğun dördüncüsü, en büyük ablasının eğitim imkanlarına yetişemediğini ancak, ikinci sıradaki ablasının ve ondan sonra gelen ağabeyinin öğretmen okulundan mezun olduklarını belirtiyor. Kendisinden küçük iki kız kardeşinin ise lise mezunu olduklarını belirtiyor. Eğitimi önceleyen bir aileden geldiğini ve aynısını çocukları için de amaçladığını vurguluyor. Kendisi gibi öğretmen olan eşi ile birlikte tüm kaynaklarını eğitime yatırdıklarını ve iki erkek çocuklarından büyük olanın serbest avukatlık yaptığını, küçük oğlunun ise öğretim üyesi doçent olarak görev yaptığını beyan ediyor.

Katılımcı 22: 67 yaşında, kadın. Hukuk fakültesi mezunu, üst düzey yargı mensubu. Kendisi dünyaya gelmeden kente göç etmiş ticaretle uğraşan ailesinde babasının ve annesinin ilköğretim mezunu olduklarını belirtiyor. Her ne kadar babası kentte işlerini ve sermayesini büyütmüş olsa da hanenin servetinin büyük bir bölümünün babasının sağlık giderlerine harcandığını aktarıyor. Ailenin küçük çocuğu olduğu için yalnızca eğitimden sorumlu tutulmasının kendisinin eğitim başansı için bir avantaj olduğunu belirtiyor. Ağabeylerinden büyük olanın bankacı olduğunu, küçük olanın kendi hesabına çalıştığını, ablasının ise bir bakanlık bünyesinde yurt dışında görevli olduğunu beyan ediyor. Eşi yüksek inşaat mühendisi olan katılımcı, kız ve erkek iki çocuklarının olduğunu, büyük çocukları olan kızının kendisi gibi hukukçu olduğunu, oğlunun ise bilgisayar mühendisi olsa da yurt dışında sosyoloji alanında doktora öğrencisi olduğunu ifade ediyor.

Katılımcı 23: 58 yaşında, erkek. Lisans mezunu, kendi hesabına çalışıyor. Sanayi parçalarını pazarladığı bir dükkân sahibi ve orada lise mezunu olan eşi ve lisans mezunu olan oğlu ile birlikte çalışmış. Aile üyeleri dışında iki çalışanları var. Babasının ilköğretim mezunu olduğunu ve benzer bir sektörde önce başkasının yanında çalışarak, sonra kendi dükkanını açarak ticaret yaptığını anlatıyor. Annesi ilköğretim mezunu ve ev kadını. Oğlunun uluslararası ilişkiler eğitimi aldığını ve kendi ticari faaliyetlerini geliştirmelerine yarayacak bir alanda çalışmasını arzu ettiğini, ancak kendisinin hazır kurulu bir mesleği daha kolay olduğu için tercih ettiğini düşündüğünü aktarıyor.

Katılımcı 24: 64 yaşında, erkek. Doktora mezunu, öğretim üyesi profesör. Akademi dışında herhangi bir meslek tecrübesi olmamış. Yalnızca üniversite bölüm tercihlerinde yüksek puanını “ziyan” etmemek için çevre baskısı ile fizik bölümüne kaydolduğunu, ancak üç yıl sonrasında kendisine uygun olmadığını anlayarak sosyal bilimler alanına geçtiğini anlatıyor. Soylu, ancak yaşamlarının farklı aşamalarında yoksulluk tecrübeleri bulunan bir aileden geliyor. Babasının yanında 40 işçi çalıştıran bir döküm ustası ve bir miktar toprak sahibi olduğunu aktarıyor, babası mesleğini gitmiş olduğu meslek enstitüsünde öğrenmiş. Annesi ise ilk olarak eğitim fakültesini, sonrasında ise hukuk fakültesine gitmiş bir öğretmen ve avukat. Eşi de sosyal bilimler alanında öğretim üyesi emekli profesör olan bu katılımcı iki kız çocukları olduğunu, onları da benzer alanlara yönleltmeyi arzu ettiklerini ancak büyük kızlarının iç mimar, küçük kızlarının ise moda tasarımcısı olmayı tercih ettiklerini anlatıyor.

Katılımcı 25: 52 yaşında, erkek. Emekli mühendis ve genel müdür. Lisans derecesinde mühendislik eğitimi sahibi. Özel sektörde çok sayıda fabrikada üretim müdürlüğü ve yöneticilik yapmış. Maatbacılık yapan babasının yanında kısa süreli çalışarak eğitimini tamamlamış. Ebeveynlerinin ikisinin de ilköğretim mezunu olduğunu, annesinin ev kadını olduğunu beyan ediyor. Dört kardeşin en büyüğü olduğunu, kendisinden sonraki kız kardeşinin doktora eğitimi almış öğretim üyesi profesör olduğunu, üçüncü sıradaki kardeşinin eğitim fakültesinde okuduğu ve meslek hayatını öğretmenlik yaparak sürdürdüğünü ve en küçük kız kardeşlerinin de doktora düzeyinde eğitim ile öğretim görevlisi olarak çalıştığını aktarıyor. Eşi lisans mezunu, muhasebe şefi olarak emekli olmuş bu katılımcının tek kız çocuğu bulunuyor ve endüstri mühendisliği mezunu. Kızının çeşitli lisansüstü eğitim programlarına başvurular yaptığını ve henüz çalışmadığını anlatıyor.

Katılımcı 26²²: 48 yaşında, kadın. Emekli muhasebe şefi. Çalışma yaşamına personel memuru olarak başlamış, sonrasında santral görevlisi olarak ve sonrasında muhasebe şefi görevlerini yapmış. Katılımcı 25'in eşi. Muhasebe eğitimi almak için ebeveynlerinin akrabalarının bulunduğu başka bir şehirde kendisi için ev kiraladığını, bunun kendisi için önemli bir fırsat olduğunu belirtiyor. Babasının İç Anadolu Bölgesi'nde küçük ölçekli çiftçilik yaptığını, annesinin ise ev kadını olduğunu, ancak çeşitli

²² Katılımcı 25'in eşi. Mülakatlar birbirinden ayrı zamanlarda diğer katılımcının mülakat sırasında ortamda bulunmadığı şekilde gerçekleştirilmiştir.

rahatsızlıkları olduğundan, evin en büyük kız çocuğu olarak kardeşleri için annelik rolünü belirgin bir biçimde üstlenmiş olduğunu anlatıyor. Ebeveynlerinin her ikisi de ilkökul mezunu. Kendisinden küçük kız kardeşi ise hemşire. Üç ve dördüncü sıradaki kardeşleri erkek, kamuda memur olarak çalıştıklarını beyan ediyor. Endüstri mühendisliği mezunu olan, ancak henüz çalışmayan tek kız çocuğu olan bu katılımcı, çocuğu için eğitimi çok fazla öncedelediğini, Anadolu'da imkanları kısıtlı olan illerde çalışırken bile henüz ilkökulda okuyan kızı için büyük kentlerden kitaplar sipariş ettiğini, bale, İngilizce kursu gibi kursları araştırdığını hatırladığını anlatıyor.

Katılımcı 27²³: 62 yaşında, kadın. Emekli öğretim üyesi, profesör. Sosyal bilimler alanında eğitim almış, henüz o alanlar çok iyi tanınmadığı halde bilinmeyen bir bilim dalına adım atmak istediğini anlatıyor. Annesi ilkökul mezunu ve ev kadını, babası ticaret lisesi bir tüccar olmasına ve kentte yaşayan bir aile olmalarına rağmen eğitimi çok fazla önceleyen bir aile yapılarının olmadığını belirtiyor. İki ablasının bulunmasını ev içi sorumluluklardan kısmen uzak kalmak bakımından kendisine avantaj sağladığını, ablalarının olgunlaşma enstitüsünü bitirdikten sonra ev kadını olduklarını ifade ediyor. Eşi de öğretim üyesi profesör olan bu katılımcının iki kız çocuğu bulunuyor. Büyük kızlarının iç mimar, küçük kızlarının ise moda tasarımcısı olduklarını beyan ediyor.

Katılımcı 28: 62 yaşında, kadın. Lise mezunu, bir kamu kurumunda santral memurluğu yapmış. Meslek yaşamı boyunca Doğu Anadolu'nun küçük illerinde çalışmış. İlkokul mezunu babası ve okuryazar olmayan annesinin eğitim konusunda hiçbir müdahil tavırlarının olmadığını aktarıyor. Babasının çiftçiliğin yanında köy bakkallığı yaptığını anlatıyor. Annesi ev kadını. Köylerinde okul bulunmadığından kendisinden yaşça büyük çocukların sırtında okula gittiği dönemler olduğunu aktarıyor. Çok çocuklu bir ailesinin olduğunu kız kardeşlerinin tümünün ev kadını olduklarını, yalnızca en küçük kız kardeşinin öğretmen olduğunu belirtiyor. Erkek kardeşler ise kendisine benzer şekilde kamuda memuriyet görevleri yapmışlar. Eşinin lise mezunu olduğunu ve bakkal işlettiğini belirtiyor. İki erkek çocuğu olan bu katılımcı büyük oğlunu eşinin siyasi kimliği sebebiyle tedirgin oldukları için yurt dışına gönderdiklerini anlatıyor. Lise mezunu olan bu oğlunun orada vasıflı kol işçisi olduğunu beyan ediyor. Küçük oğlunun ise doktora derecesi sahibi bir araştırma görevlisi olduğunu ifade ediyor.

Katılımcı 29: 61 yaşında, erkek. Ortaokul mezunu. Meslek yaşamına inşaat işçisi olarak başladığını, sonrasında fabrikada demirci, kaynakçı olarak emekli olduğunu belirtiyor. Babasının kısmen okuryazar, annesinin ise okuryazar olmadığını, Doğu Anadolu'da küçük ölçekli tarım ve hayvancılık ile geçinen yoksul bir aile olduklarını anlatıyor. Yatılı bölge okullarında eğitime başladığını, ancak babasının yardımı ihtiyacı olması sebebiyle eğitimine devam edemediğini belirtiyor. En büyük iki ağabeyinin sağlık memuru olduklarını, kız kardeşinin ilkökulu bitirdikten sonra ev kadını olduğunu anlatıyor. Eşinin ilkökul mezunu, ev kadını olduğunu beyan ediyor. Bir erkek, bir de kız çocuğunun olduğunu, oğlunun fizik bölümünü bitirdiğini, ancak iş güvenliği uzmanı olarak görev yaptığını anlatıyor. Kızının ise sosyoloji mezunu olduğunu, bir belediyede sosyolog olarak çalıştığını dile getiriyor.

Katılımcı 30: 62 yaşında, erkek. Ortaokul mezunu, akrabasının sahibi olduğu bir tekstil fabrikasından vasıfsız kol işçisi olarak emekli olmuş. Babasının ve annesinin okuryazar olmadıklarını, bir toprak ağasının toprakları üzerinde marabalık yaptıklarını anlatıyor. Daha sonra yaşanan bir anlaşmazlık ile topraksız bir şekilde göç etmek zorunda kaldıklarını, bunun kendisi için hayatı boyunca sınıfı mücadelesi fikrini oluşturduğunu belirtiyor. Siyasi eylemleri ve kimliği sebebiyle mahkûm olduğunu, bu mahkûmiyet sonrasında inşaat işçiliği yaptığını, sonrasında bekçilik yaptığını anlatıyor. En büyük ağabeyinin okuyarak öğretmen olduğunu, kendisinden küçük kız ve erkek kardeşlerinin ise vasıfsız fabrika işçiliği yaptıklarını ifade ediyor. Eşinin de ilkökul mezunu olduğunu ve kendisinin emekli olduğu fabrikada çalıştığını beyan ediyor. Üç kız, bir erkek çocukları olduğunu, en büyük kızı ve oğlunun aynı fabrikada işçi olarak çalıştıklarını, diğer kızlarından birinin eczane kalfası olduğunu, diğerinin ise tasarım bölümünden mezun olduğunu, ancak çalışmadığını aktarıyor.

Katılımcı 31: 56 yaşında, kadın. Önce bir kamu kurumunda, sonrasında kendi hesabına terzi olarak çalışmış. Ege Bölgesi'nde yaşayan tekel işçisi ebeveynlerinden babasının aynı zamanda enstrüman çalgıcılığı yaparak geçimlerini sağladıklarını anlatıyor. Ebeveynlerinin her ikisi de ilkökul mezunu. Erkek kardeşi için her türlü imkân sunan babasının kendisini kötü yola düşeceğine inandığı için okutmadığını, annesinin de babasını desteklediğini söylüyor. Eşi de lise mezunu ve kamu kurumunda terzi olarak çalışmış. Bir erkek çocukları var, vakıf üniversitesinde okuduğunu ancak iş bulamadığını anlatıyor.

²³ Katılımcı 24'nin eşi. Mülakatlar birbirinden ayrı zamanlarda diğer katılımcının mülakat sırasında ortamda bulunmadığı şekilde gerçekleştirilmiştir.

Katılımcı 32: 65 yaşında, kadın. Yüksekokul mezunu. Bir kamu kurumunda büro memuru olarak çalışmış, bir dönem şeflik yaptığını anlatıyor. Ortaokul mezunu olan babasının da kendisi gibi büro memuru olduğunu, annesinin okuryazar ev kadını olduğunu anlatıyor. Kentte yaşayan bir aile olmalarına rağmen eğitimin ebeveynlerinin gözünde önem verilen bir mesele olmadığına, muhafazakâr bir aile olduklarına işaret ediyor. Ağabeyi ve erkek kardeşinin kendi hesabına çalışan tesisatçılık ve elektrikçilik yaptıklarını, ablasının ise olgunlaşma enstitüsü mezunu bir terzi olduğunu beyan ediyor. Eşinin de kendisi gibi yüksekokul eğitimi almış olduğunu, bir başka kamu kurumunda memur olduğunu ve üç erkek çocuk sahibi olduklarını söylüyor. Büyük oğlunun endüstri mühendisi, ortancanın elektrik elektronik mühendisi ve küçük oğlunun turizm otelcilik mezunu olduğunu ve otel yöneticiliği yaptığını belirtiyor.

Katılımcı 33: 70 yaşında, erkek. Yüksek tekniker okulu mezunu, kısa bir süre Türkiye’de çalıştıktan sonra Almanya’da tornacı ve makine teknikeri olarak çalışarak emekli olmuş. Babası kente göç ettikten sonra bir fabrikanın güvenlik sorumlusu olmuş, babasının yedi yıl okula gittiğini beyan ediyor. Annesi ise ilkököl mezunu, ev kadını. İki ağabeyinin de kendisi gibi yüksek teknikerlik eğitimi aldığını, bir erkek kardeşinin makine mühendisi olduğunu ve kız kardeşinin ise Kur’an ve dikiş kursu alarak ev kadını olduğunu belirtiyor. Almanya’da vasıflı bir çalışan olarak bulunmanın kendisini ayrıcalıklı hissettirdiğini anlatıyor. Gelirinin çok iyi olduğunu, bununla Türkiye’de çeşitli yatırımlar yaptığını anlatıyor. Eşinin ilkököl mezunu olduğunu, Almanya’da hiç çalışmadığını anlatıyor. Kendisi ve eşi için sağlam İslam aile yaşayışının önemine vurgu yapan bu katılımcının iki kız ve bir erkek çocuğu bulunuyor. Büyük kızının Almanya’da iktisat eğitimi aldığını ve bir hastanede personel şefi olarak çalıştığını belirtiyor. Küçük kızının diş hekimi yardımcısı olarak, en küçük çocuğu olan oğlunun ise makine teknikeri olarak bir fabrikada görev yaptıklarını beyan ediyor.

Katılımcı 34: 71 yaşında erkek. İlkokul mezunu, Almanya’da çeşitli fabrikalarda çalışarak vasıfsız kol işçiliğinden emekliliğe ayrılmış. Babasının büyükbaş hayvan çobanı olduğunu ve memlekette kendisi için bir gelecek olmadığını düşündüğü için Almanya’ya göç etme kararı almış. Annesi okuryazar değil, ev kadını. Üç kardeşin en küçüğü, ağabeyi sanat okulu mezunu, Türkiye’de teknikerlik yapmış. Ablası ise ortaokulu bitirmiş, ev kadını. Türkiye’deki aile üyelerine daimi olarak para gönderdiğini ve çeşitli yatırımlar yaptığını anlatıyor. Büyük kızının liseyi bitirdikten sonra eğitimine devam etmediğini ve ev kadını olduğunu anlatıyor. İkinci kızının meslek eğitimi aldığını mağazacılık sektöründe satış elemanı olarak çalıştığını beyan ediyor. Üçüncü ve dördüncü çocukları ise erkek. Büyük olanın askeriye için tank donanımı üreten bir fabrikada işçi olarak çalıştığını, küçük oğlunun ise dönercide çalıştığını ifade ediyor.

Katılımcı 35: 69 yaşında, erkek. İlkokul mezunu, çeşitli fabrikalarda üretim bandında vasıfsız kol işçiliği yaparak emekli olmuş. Türkiye’de öğrenciyken, aynı zamanda tarım işçisi olduğunu anlatıyor. Babasının ilkököl mezunu olduğunu, kendisinin yanlış yollara sapacağı korkusu sebebiyle birlikte Almanya’ya geldiklerini anlatıyor. Sonrasında babasını Türkiye’ye dönmeye ikna ettiğini ve kendisinin Türkiye’de eşi ve çocukları dahil olmak üzere hanenin tek gelir getiricisi olduğunu ifade ediyor. Sonrasında eşini de Almanya’ya getirebildiğini belirten katılımcının eşi, okuryazar ve ev kadını. Çocuklarının farklı yaşlarda Almanya’da eğitime başladıklarını, en büyük kızının ortaokul sonrasında ev kadını olduğunu, oğlunun bir torna atölyesinde işçi olarak çalıştığını, üçüncü ve dördüncü sıradaki kızlarının ise sırasıyla eczane kalfası ve büro sekreteri olduklarını aktarıyor.

Katılımcı 36: 68 yaşında, kadın. Okuryazar, Almanya’da temizlik işçisi olarak çalışmış. Büyük fabrikalar, spor alanları gibi yerleri temizlediklerini anlatıyor. Türkiye’de eşinin ailesinin yanında tarım işçisi olarak çalışıyormuş. Hayvanların bakımı, evin sorumlulukları gibi konularda yoğun sorumluluk aldığı için kayınpederi ve kayınvalidesinin kendisini Almanya’ya göndermek konusunda zorluk çıkardıklarını anlatıyor. Eşi de Almanya’da sanayi işçisi olarak çalışan bu katılımcının biri erkek, ikisi kız olmak üzere iki çocuğu olduğunu, büyük kızının ortaokul mezunu olduktan sonra çalışmadığını, oğlunun meslek eğitimi alarak vasıflı kol işçisi olarak bir fabrikada çalıştığını, kızının ise anaokulunda öğretmenlik (öğretmenlik değil, çocukların boş zamanlarında denetlenmesi, gözetilmesi gibi bir görev) yapabilmek üzere eğitimine devam ettiğini beyan ediyor.

Katılımcı 37: 68 yaşında, erkek. Anadolu teknik lisesi mezunu, tornacılık alanında çalışan vasıflı bir kol işçisi olarak Almanya’ya göç etmiş ve burada emekli olmuş. Babasının okuryazar olduğunu Ege Bölgesi’nde 40 dönüm toprak üzerinde pamukçuluk ve meyvecilik yaptığını; annesinin ise okuryazar olmadığını ve ev kadını olduğunu aktarıyor. Üç erkek kardeşin en küçüğü olduğunu, iki ağabeyinin köy enstitüsü mezunu öğretmenler olduklarını belirtiyor. Bir süre sonra eşini ve çocuklarını da Almanya’ya getirdiğini, eşinin ortaokul mezunu olmasına ve o dönemde kolaylıkla iş bulabilecek durumda olmasına rağmen çocuklarının eğitimleri ile ilgili kendini geliştirdiği ve onlara yöneldiğini aktarıyor. Bu sebeple

çocuklarının eğitimi üzerinde eşinin birinci derecede faydalı olduğunu belirtiyor. İki erkek ve bir kız çocukları olduğunu belirten katılımcının aktardığına göre, büyük oğlu felsefe bölümü mezunu ve doktorasına devam ediyor. Küçük oğlu ise eğitim fakültesini bitirdikten sonra öğretmen olarak çalışmaya başlamış. Kızı ise pedagoji eğitiminin ardından pedagoğ olarak çalışmaktaymış.

Katılımcı 38: 73 yaşında, erkek. Yüksek teknikerlik okulu mezunu., Türkiye’de büyük bir kentte tekniker olarak çalışırken daha iyi gelir elde etme ve geri dönerek kendi işini kurmak amacıyla Almanya’ya göç etme kararı almış. Vasıflarına uygun olmayan işlerde çalışmayı reddettiği için birkaç işyerinden kovulduğunu anlatıyor. Babasının ilkökul mezunu olduğunu, yaşadıkları kasabada rençberlik ve bekçilik gibi meslekler yaptığını, annesinin de okuryazar olduğunu ve babası ile birlikte çalıştığını aktarıyor. Dört erkek kardeş olduklarını belirten katılımcı, iki ağabeyinden birinin öğretmen olduğunu, diğerinin ise vasıfsız kol işçiliği yaptığını anlatıyor. Eşinin ilkökul mezunu olduğunu belirten katılımcının üç erkek çocuğu var. Büyük oğlunun inşaat mühendisi, ortanca olanın ekonomist olarak çalıştıklarını ve küçük oğlunun ise polis okulunda eğitime devam ettiğini beyan ediyor.

Katılımcı 39: 70 yaşında, erkek. İlkokul mezunu, Almanya’da vasıfsız kol işçiliğinden emekli olmuş. Babasının inşaat ustası olduğunu, bir dönem de muhtarlık yaptığını belirtiyor. Annesinin ise okuryazar olmadığını, ev kadını olduğunu beyan ediyor. Asker arkadaşının kendisi adına gizlice Almanya’ya başvuruda bulunduğunu, o sayede göç ettiğini anlatıyor. Bu sayede iyi gelir elde ettiğini, memlekette kayınpederi ile iş kuracaklarını ancak 1999 Gölcük depremi ile edindiği malvarlığını kaybettiğini aktarıyor. Beş kardeşin en büyüğünün mobilyacı, sonra sırasıyla elektrik teknikeri ve belediyede memur olduklarını, kendisinden küçük kız kardeşinin ise bir bankada gişe görevlisi olduğunu ifade ediyor. Eşinin ise sanat okulunda dikiş eğitimi aldığını, Almanya’ya göç ettikten sonra bir bakkalda işçi olarak çalıştığını aktarıyor. İki erkek biri kız olmak üzere üç çocuğu olduğunu, erkeklerin birinin meslek eğitimi ile vasıflı kol işçisi, diğerinin teknikerlik okuluna giderek fabrikada kısım şefi olduğunu anlatıyor. Kızının ise ortaokulu bitirdikten sonra evlendiğini ve ev kadını olduğunu beyan ediyor.

Katılımcı 40: 74 yaşında, erkek. İlkokul mezunu, vasıfsız kol işçisi. Çeşitli fabrikalarda üretim tezgahlarında çalışmış. Yoksul bir aileden geldiğini, babasının İç Anadolu’da bir köyde 20 dönüm toprak ve 2 öküz sahibi olduğunu, annesi ile birlikte bu topraklar üzerinde çalıştıklarını anlatıyor. Bir sınava girmek üzere babasından para istediğinde onu kendisine vermediğine ne kadar üzüldüğünü hatırladığını ifade ediyor. Dört kardeşin en küçüğü olduğunu, en büyük ağabeyinin ailenin topraklarını işlemeye devam etmesi üzerine ikinci sıradaki ağabeyinin Almanya’ya işçi yazıldığını, kendisinin de ona heves ederek Almanya’ya göç etmeye karar verdiğini söylüyor. Eşinin ilkökul mezunu ve ev kadını olduğunu, üç çocuk sahibi olduklarını beyan ediyor. En büyük kız çocuğu meslek eğitimi aldıktan sonra kuaför olarak çalışmaya başlamış. Ortanca çocukları erkek ve meslek eğitimi aldıktan sonra çalışırken eğitime devam ederek makine mühendisi olmuş. En küçük çocukları ise ortaokul mezunu ve çalışmıyor.

Katılımcı 41: 62 yaşında, erkek. Ortaokul mezunu, vasıfsız kol işçisi olarak genellikle testere, mala gibi inşaat malzemeleri üreten fabrikalarda çalışmış. İç Anadolu’da bir ilçede yaşamını sürdüren ebeveynlerinin rençberlik yaparak geçimlerini zorlukla sağladıklarını anlatıyor. Babası üç yıl eğitim almış, annesi okuryazar değil. Kendisinden büyük ağabeyinin engelli olması sebebiyle kardeşlerinin yükünü taşıması gerektiğine karar vererek göç etmiş. Onların eğitim ve diğer tüm ihtiyaçları için gelirini Türkiye’ye göndermiş. Kendisinden küçük iki erkek kardeşi var ve onlarla arasının açılmasını dünyanın sonu olarak gördüğünü söylüyor. Birisinin kamu kurumunda memur olduğunu, diğerinin ise mobilyacılık yaptığını anlatıyor. Eşi ilkökul mezunu. Biri erkek, ikisi kız üç çocuk sahibi olduklarını, en büyük çocukları olan oğlunun meslek eğitimi ile vasıflı kol işçisi, tornacı olduğunu, kız çocuklarından birinin meslek eğitimi ile eczacı yardımcı olduğunu, diğerinin ise engelli olduğundan özel eğitim aldığını ve çalışmadığını beyan ediyor.

Katılımcı 42: 83 yaşında, erkek. İlkokul mezunu, vasıfsız kol işçisi. Tank paletleri üreten bir fabrikada pres işçiliği yaptığını anlatıyor. Babasının İç Anadolu’da 50 dönüm toprak ve 5 adet öküz ve at sahibi olduğunu, bunu işleyerek ailenin geçimini sağladığını belirtiyor. Babası okuryazar, ancak annesi değil, ev kadını. Yedi erkek kardeşin yedisinin de Almanya’ya işçi göç ettiklerini ve memlekete yatırım yaptıklarını anlatıyor. Kendisi özellikle Türkiye’de toprağa yatırım yapmadığını, çocuklarının eğitim almasını istediğini vurguluyor. Eşinin ilkökul mezunu ev kadını olduğunu, iki erkek çocuğunun da meslek eğitimi aldıklarını birinin elektrik, diğerinin bilgisayar teknisyeni olduklarını beyan ediyor.

Katılımcı 43: 62 yaşında, erkek. İlkokul mezunu, Almanya’da vasıfsız kol işçisi olarak çeşitli fabrikalarda çalışmış. Yoksul bir aileden geldiğini, babasının imam olduğunu aktarıyor. Annesi ise

okuryazar değil, ev kadını. Kendisi için dayısının kamyonlarında şoför olmak ya da Almanya'ya yazılmak gibi iki seçenek olduğunu ve göç etmeyi tercih ettiğini belirtiyor. Kardeşlerinden birisinin dayısının yanında kamyon şoförlüğü yaptığını, ağabeyinin bir kamu kurumunda kol işçisi olarak çalıştığını aktarıyor. Küçük erkek kardeşinin ise kamu kurumunda şoförlük yaptığını beyan ediyor. Almanya'da çalışarak kardeşlerinin yatırım yapmalarına yardım ettiğini anlatıyor. Eşinin okuryazar olmadığını, dolayısıyla ebeveynler olarak çocuklarına eğitimlerinde çok fazla yardımcı olmadıklarını söylüyor. İki erkek çocuğunun ikisinin de meslek eğitimi aldıklarını ve birinin vasıflı kol işçisi, diğerinin ise alım satım görevlisi olarak çalıştıklarını belirtiyor.

Katılımcı 44: 69 yaşında, erkek. Eğitim enstitüsü mezunu, sınıf öğretmeni. Türkiye'de öğretmenlik, eğitim uzman yardımcılığı, müfettişlik, teftiş kurulu başkanlığı gibi görevlerde bulunduğunu, Almanya'da ise öğretmenlik yaparak emekli olduğunu anlatıyor. Siyasi atmosferin kendisini göç etmeye teşvik ettiğini, sonrasında Almanya'daki yaşam koşullarının mesleğini orada sürdürmesi için olumlu olduğunu ifade ediyor. Babası ve annesinin ilkökul mezunu olduklarını, başkalarının toprakları üzerinde ortaklık yaparak geçimlerini sürdürdüklerini anlatıyor. Ablasının meslek eğitimi alarak öğretmenlik yapmaya başlamasının kendi eğitimi için desteklenmesi anlamında bir dönüm noktası olduğunu söylüyor. Kendisinden küçük iki erkek kardeşinden birinin teknisyen, diğerinin ise matematik öğretmeni olduklarını beyan ediyor. İki çocuğu olduğunu, büyük oğlunun hukuk fakültesi mezunu olarak Alman meclisinde siyasi parti danışmanı olarak görev yaptığını, oğlunun annesinin ise öğretmen olduğunu aktarıyor. Kızının ise siyasal bilgiler fakültesinde öğrenci olduğunu, onun annesinin ise avukat olduğunu belirtiyor.

Katılımcı 45: 83 yaşında, erkek. Sanat enstitüsü mezunu, teknik ressam. Türkiye'de teknik resim öğretmenliği yapmış, Almanya'ya göç ettikten sonra ise bir süre vasıfsız kol işçisi olarak fabrikalarda çalışmış. Daha sonra fabrikanın teknik ressamı olarak terfi etmiş. Ebeveynlerinin Doğu Anadolu'dan zorunlu göç ile iç Anadolu'da bir kente göç ve sonra tekrar memleketlerine geri dönme süreçlerinin kendi yaşamı üzerindeki etkilerini anlatıyor. Gittiği okulu, yeni kıyafet alma hevesi ile seçtiğini hiç unutmadığını belirten katılımcı, ağabeylerinin yaşları ileri olduğu için Almanya'ya göç etme imkanlarının olmadığını, onları davet edebilmek için göç kararı aldığını anlatıyor. İki ağabeyini Almanya'ya aldirdikten sonra yine onlara destek olmak için Türkiye'ye dönmekten vazgeçtiğini söylüyor. Eşi ilkökul mezunu, ev kadını. İki erkek, iki kız dört çocuk sahibi. En fazla eğitim yatırımını en küçük kız çocuklarına yaptıklarını söylüyor. Erkek çocuklarının meslek eğitimi aldıklarını, birinin bilgisayar uzmanı, diğerinin makinist olduğunu aktarıyor. Kızlarının ise birinin hemşire olduğunu, diğerinin ise dilbilim eğitimi aldığını, ancak rahatsızlığı sebebiyle çalışmadığını belirtiyor.

Katılımcı 46: 79 yaşında, erkek. Mühendislik fakültesi, emekli bilgisayar mühendisi. Babası ortaokul mezunu, belediyede memur, annesi ise okuryazar, ev kadını. Ailesinin varlıklı bir aile olduğunu, Almanya'ya eğitim alma amacıyla gittiğini, sonrasında yaşam koşulları ve gelir olanakları ile orada kalmayı tercih ettiğini anlatıyor. Bir erkek ağabeyi olduğunu, ancak onun da çocuk yaşta vefat etmesi ile ailesinin tüm kaynaklarının kendisine seferber edildiğini belirtiyor. Babasının tıp fakültesinde okuması şartını koştuğunu, kendisinin de Türkiye'de tıp fakültesinde okumaya başladığını, ancak yakın arkadaşlarının Almanya'ya eğitim alma amacıyla gideceklerini öğrenmesi üzerine, babasının da aynı dönemde vefat etmesi ile alanını değiştirme kararı aldığını ifade ediyor. Eşinin de bilgisayar mühendisi olduğunu, iki kızlarının olduğunu belirtiyor. İkisnin de iktisat eğitimi aldıklarını, büyük kızının bir üniversitede öğretim üyesi profesör, küçük kızının ise Almanya'nın büyük zincir mağazalarından birinin genel müdürü olduğunu beyan ediyor.

Katılımcı 47: 53 yaşında, erkek. İlkokul mezunu, vasıfsız kol işçiliğinden malulen emekli olmuş. Ebeveynlerinin çiftçilik yaparken Almanya'da işçi olmak üzere göç ettiklerini, kendilerini Türkiye'de bıraktıklarını ve sırasıyla ilkokulu bitiren her bir kardeşi Almanya'ya çağırarak fabrikalarda işe aldirdiklerini anlatıyor. Üç erkek, bir kız dört kardeşin tümü Almanya'da fabrikalarda işçi olarak çalışmışlar. Eşi ilkökul mezunu. Bir kız, bir de erkek çocukları var. Kızının çok başarılı olduğu, gymnasium'a girmeyi başardığı, ancak kendisinin hasta olduğu bir dönemde arkadaşlarına uyararak okulu bıraktığını söylüyor. Meslek eğitimi tamamladığını belirttiği kızının doktor yardımcılığı yaptığını, oğlunun ise ortaokuldan sonra meslek eğitimi almadığı için vasıfsız kol işçisi olarak fabrikalarda çalıştığını aktarıyor.

Katılımcı 48: 68 yaşında, kadın. Kız sanat enstitüsü son sınıfından terk. Babasının ablası evlendiği için ev işlerine bakması için kendisini okuldan aldığını anlatıyor. Almanya'ya eşi ile birlikte göç etme kararı aldıklarını ifade ediyor. Farklı türden ambalaj üreten bir fabrikada uzun yıllar işçi olarak çalıştığını anlatıyor. Babasının ve annesinin okuryazar olmadıklarını, Karadeniz'de otuz dönüm toprak sahibi

olduklarını beyan ediyor. Eşi de kendisi gibi vasıfsız kol işçisi olan katılımcı, Almanya'ya gelirken iyi gelir elde etmek, Türkiye'ye yatırım yapmak arzusunda olduklarını, ancak sonrasında buranın çocukları için bir fırsatlar ülkesi olabileceğini ve mutlak surette eğitim almaları gerektiğini fark ettiklerini söylüyor. İki erkek bir kız çocuğu olan katılımcının beyanına göre, büyük oğlu makine mühendisi, küçük oğlu sigortacılık eğitimi almış ve bir bankada uzman olarak çalışıyor. Kızları ise laboratuvar teknikerliği okuduğu halde bir sendikada büro işlerinde çalışıyor.

Katılımcı 49: 75 yaşında, erkek. İlkokul mezunu, Almanya'da cam şişe fabrikasından emekli işçi. Türkiye'de mobilya işçiliği ve şerbetçilik yapmış. Almanya'ya göç kararının kendisi için korkutucu olduğunu anımsadığını söylüyor. Ancak dokuz çocuklu bir hanede, 50 dönüm toprak ve 100 kadar küçükbaş hayvan sahibi olan ebeveynlerinin kendilerine verebilecekleri imkanlar olmadığı için çaresiz olduğunu belirtiyor. Ailenin en küçük çocuğu, ağabeylerinin üç tanesi kendisinden önce Almanya'ya göç etmiş ve vasıfsız kol işlerinde çalışmışlar. Türkiye'de kalanlar ise toprak işçiliği, çiftçilik ve inşaat işlerinde çalışmışlar. Eşinin de vasıfsız kol işçisi olduğunu aktaran katılımcının çocuğu yok.

Katılımcı 50²⁴: 65 yaşında, kadın. Eğitim enstitüsü mezunu, öğretmen. Türkiye'de sınıf öğretmenliği, Almanya'da ise Türkçe öğretmeni olarak çalışmış. Ege Bölgesi'nde yaşayan 200 keçi sahibi olan ve toprak üzerinde ortakçılık ile geçimini sağlayan bir aileden geldiğini, babasının okuryazar olduğunu, annesinin ise okuma yazma bilmediğini anlatıyor. Yatılı öğretmen okullarının kendisi için bir ufuk sağladığını, aynı zamanda köyde de bir dönüşüm yarattığını aktarıyor. Eğitim enstitüsünde okurken Türkiye'de gerçekleşen kimi siyasi olayların, tutuklamalar ve ölümlerin kendisi ve eşi için bir tehdit olabileceğini düşündüğünü ve yurt dışına gönderilecek öğretmenler için açılan sınava girerek Almanya'ya göç ettiğini belirtiyor. Kendisinden sonra öğretmen olan eşinin de yurt dışına gelmesini sağladığını, tek erkek çocuklarının hukuk fakültesinden mezun olduğunu avukatlık ve siyasi parti danışmanlığı yaptığını belirtiyor.

Katılımcı 51: 73 yaşında, erkek. Makine mühendisliği eğitimi almış, emekli ses sanatçısı ve müzik öğretmeni. Türkiye'de dar gelirli bir aileye mensup olarak çeşitli zorluklarla mühendislik eğitimi aldığını, ancak birkaç mühendis olarak çalıştıktan sonra bir ses yarışmasıyla ses sanatçılığı yapmaya başladığını anlatıyor. Öncesinde memleketinde bir de kendi hesabına çalıştığı bir dondurmacı dükkânı olduğunu, ancak o bölgede meydana gelen siyasi olaylar sebebiyle dükkânın dağıtıldığını anlatıyor. Ebeveynlerinin rençberlik yaptığını, babasının okuryazar olduğunu, annesinin ise okur yazar olmadığını beyan ediyor. Ailenin en büyük çocuğu olduğunu, kendisinden başka beş kardeşi bulunduğunu ve bunlardan ikisinin de sanat ilgisinin olduğunu, tek kız kardeşinin şarkı söylediğini, diğerinin ise Almanya'da bir piyano ustası olduğunu belirtiyor. Diğer kardeşlerinin de elektrikçi, inşaat işçisi ve kamu kurumunda memuriyet gibi mesleklerle sahip olduklarını beyan ediyor. Eşi ilkököl mezunu, ev kadını. En büyükleri kız olmak üzere üç çocuğu olduğunu, kızının animasyon eğitimi aldığını ve çizgi film animatörü olarak çalıştığını belirtiyor. Bir oğlunun liseden sonra vasıfsız kol işçisi olarak fabrikada, diğerinin ise doktor yardımcılığı alanında meslek eğitimine devam ettiğini ifade ediyor.

Katılımcı 52: 81 yaşında, erkek. Askeri okul mezunu, Almanya'da vasıfsız kol işçiliğinden emekli olmuş. Türkiye'de astsubay olarak çalışmış ve zorunlu görevinin ardından istifa etmiş. Daha mesleğinin ilk yıllarında çocuklarını yurt dışında okutmayı planladığını ve bunun için istifa ettiğini söylüyor. Çok yoksul bir ailenin çocuğu olarak askeri okulun o dönemde iyi bir alternatif olduğunu ancak sonrasında gelirinin çocukları için iyi eğitim fırsatları sağlamayacak olduğunu fark ettiğini ifade ediyor. Babasının oduncu, annesinin çoban olduğunu beyan ediyor. Biri kendisinden büyük, diğeri küçük olan iki erkek kardeşinin de Almanya'ya geldiklerini, ancak kendisinin onaylamadığı bir yaşam sürdürdüklerini vurguluyor. Eşinin de bir konserve fabrikasında işçi olarak çalıştığını anlatıyor. Üç erkek bir kız çocukları olduğunu söyleyen katılımcının beyanına göre en büyük oğlu lisans mezunu ve muhasebecilik yapmakta, ikinci sıradaki oğlu da lisans eğitiminin ardından bir firmanın alım satım müdürlüğünü yürütmektedir. Üçüncü sırada yer alan kızlarının sağlık eğitimi aldığını ve bir hastanenin başhemşireliğini yaptığını, en küçük oğullarının ise doktora eğitimi aldığını ve bir üniversitede öğretim üyesi doktor olarak çalıştığını ifade ediyor.

Katılımcı 53: 82 yaşında, erkek. Yüksek ticaret akademisinden mezun, Almanya'da yeminli tercüman olarak görev yapmış. Öncesinde bir ithalat şirketinde müdür olduğunu söylüyor. Babası ilkököl mezunu.

²⁴ Katılımcı 44'ün ilk eşi. Mülakatlar birbirinden ayrı zamanlarda diğer katılımcının mülakat sırasında ortamda bulunmadığı şekilde gerçekleştirilmiştir.

Babasının gelir durumunun iyi olduğunu Anadolu’da küçük bir kentte nalbur dükkânı sahibi olduğunu, annesinin ise okuryazar olmadığını ve ev kadını olduğunu beyan ediyor. Kendisinden küçük bir kız kardeşi olduğunu, onun da aynı okulda eğitim aldığını anlatıyor. Sonrasında onun babasından kalan miras ile toprak satın aldığını ve çiftçilikle uğraştığını belirtiyor. Almanya’ya Türkiye’nin iktisadi ve siyasi sıkıntılarından kaçmak ve doktora yapma hevesiyle geldiklerini, ancak doktora eğitiminden çok uzun süreceği gerekçesiyle kısa süre içerisinde vazgeçtiğini ifade ediyor. Eşinin ebe olduğunu ve iki erkek çocuklarının olduğunu beyan ediyor. Büyük oğlunun yüksek makine mühendisi olsa da kendi işini kurarak alternatif tıp malzemeleri ticareti yaptığını, küçük oğlunun ise yüksek inşaat mühendisi olarak çalıştığını belirtiyor.

Katılımcı 54²⁵: 80 yaşında, kadın. Hemşirelik okulu mezunu. Türkiye’de özel bir hastanede ebe olarak çalışmaya başladıktan sonra eşi ile Almanya’ya göç etmiş ve yine ebelik mesleğini sürdürerek emekli olmuş. Türkiye’de maddi durumları iyi olsa da daha güvenli yaşam koşulları arayışı ile Almanya’ya geldiklerini belirtiyor. Babasının okuryazar olduğunu ve bir toprak ağası olduğunu anlatıyor. Annesi ise evliliği sebebiyle öğretmen okulunu bırakmış, ev kadını. Annesinin, kendisinin tanıdığı en zeki kadın olarak üzerindeki tesirini dikkatle vurguluyor. Dört kardeşin üçüncüsü olduğunu, en büyük ablasının sanat okuluna gittiğini ve bir terzi olduğunu, ağabeyinin ise üniversite mezunu olduğunu ve Merkez Bankası yöneticilerinden olduğunu anlatıyor. Kız kardeşi ise güzel sanatlar akademisine giderek ressam olmuş. Eşinin tercüman olduğunu, iki erkek çocuğunun ise mühendis olduklarını beyan ediyor. Büyük oğlunun tıbbi malzemelerin ticareti ile uğraşırken, küçük oğlu ise eğitimi aldığı mesleği devam ettirdiğini ifade ediyor.

Katılımcı 55: 67 yaşında, kadın. Almanya’ya göç ettikten sonra Açıköğretim Lisesi’nden mezun olmuş. Öğretmen okulunu bıraktığını beyan ediyor. Almanya’da ilke olarak sosyal işler dairesinde büro görevlisi olarak çalışmış. Sonrasında ise bir fabrikada terzilik yapmış. Kendi hesabına çalışan bir terzi ile ortaklaşa çalışırken emekli olmuş. Babası ve annesinin oldukça muhafazakâr insanlar olduklarını söylüyor. Ağabeylerinin okuduğu siyasi kitapların çocukluğunda kendisi üzerinde tesiri olduğunu belirtiyor. Babası ilkökul mezunu, bir fabrikada işçi olarak çalışmış. Annesi ise okuryazar değil, ev kadını. Dört kardeşin en küçüğü ve tek kız. Ağabeyleri sırasıyla terzi, elektrikçi ve fabrika işçisi olarak çalışmışlar. Eşinin polis olduğunu belirtiyor. Büyüğü kız, küçüğü erkek olmak üzere iki çocukları olduğunu. Kızının Almanya’da moda tasarımı eğitimi aldıktan sonra Türkiye’de bir tekstil firması için çalıştığını, oğlunun ise meslek eğitimin ardından Almanya’da bir fabrikada kaynakçı olarak çalıştığını belirtiyor.

Katılımcı 56: 74 yaşında, kadın. İlkokul mezunu, çocuk giysileri üreten bir fabrikada işçi olarak çalışmış. Köyde dikiş nakış kursuna gittiğini, ancak Almanya’nın kendisini kurtaracak olduğunu bildiğini anlatıyor. Babasının az miktarda olan toprakları üzerinde çiftçilik yaptığını ve her iki ebeveyninin de okuryazar olmadığını belirtiyor. Annesi ev kadını. Kendisinden büyük üç ağabeyi var, üçü de öğretmen okullarına giderek öğretmen olmuşlar. Eşi okuryazar değil, bunu evlendikten sonra öğrendiğini anlatıyor. Eşini Almanya’ya kendisinin getirdiğini, ancak herhangi bir işte çalışmadığını dile getiriyor. Almanya’ya gelebilmek için ilk doğan erkek çocuğunu görüncesine evlatlık verdiğini söylüyor. Başka bir anne baba ile büyüyen çocuğunu sonraki yıllarda Almanya’ya getirdiğini ancak onun Türkiye’de eğitim aldığı için Almanya’da fabrikada işçi olarak iş bulabildiğini anlatıyor. İkinci sıradaki oğlunu da daha disiplinli eğitim alması için Türkiye’ye gönderdiğini, ancak onun da Almanya’ya döndüğünde çeşitli rahatsızlıkları olduğundan çalışmadığını belirtiyor. En küçük çocukları olan kızının ise Alman dili ve edebiyatı alanında eğitim almış, ancak bir büroda sekreter olarak çalıştığını ifade ediyor.

Katılımcı 57: 76 yaşında, erkek. Türkiye’de tıp fakültesinden mezun olduktan sonra uzmanlık eğitimi almak ve bir klinik açacak sermayeyi biriktirmek üzere Almanya’ya göç etmiş. Emekli genel cerrah. Kendi döneminde asistan hekimlerin maaşını yeterli olmadığını ve bu sebeple yurt dışına gitmeyi arzuladığını belirtiyor. Babasının zabıt kâtibi, annesinin ev kadını olduğunu belirtiyor. Babasının erken yaşta vefatının, annesinin kendisini hekim olan eniştesinin yanında çalışması için ısrarı ile sonuçlandığını ve hekim olmaya bu sebeple yönlendirildiğini düşündüğünü ifade ediyor. İki ağabeyinin burslu öğrenciler olarak eğitim alarak yüksek orman mühendisi ve yüksek maden mühendisi olduklarını beyan ediyor. Kız

^{25 25} Katılımcı 53’ün eşi. Mülakatlar birbirinden ayrı zamanlarda diğer katılımcının mülakat sırasında ortamda bulunmadığı şekilde gerçekleştirilmiştir.

kardeşi ise ortaokul mezunu ve çeşitli sivil toplum kuruluşlarında görev almış. Eşi lisans mezunu, podolog²⁶. İki erkek çocuklarından büyüğünün ortopedi yüksek mühendisi olduğunu ve genel müdürlük yaptığını, küçüğünün ise otomobil mekanikçi üzerine meslek eğitimi aldıktan sonra kendi firmasını kurduğunu, dokuz çalışanı bulunduğunu beyan ediyor.

Katılımcı 58: 65 yaşında, kadın. İlkokul mezunu. Hasta hizmetleri çalışanı olarak emekli olduğunu söylüyor. Hastaneye başvuran hastaları hastane içerisinde belirli yerlere götürüp getirmek gibi bir görevle ilgilendiğini, kendi göç ettiği dönemde bu mesleği bulduğu için şanslı olduğunu belirtiyor. Babasının okuryazar olduğunu, bir fabrikada işçi olarak çalıştığını, annesinin ise okuryazar olmadığını ve ev kadını olduğunu beyan ediyor. Dört kardeşin ikincisi. Ablasının ortaokul mezunu, ev kadını olduğunu, erkek kardeşinin ise lise derecesinde eğitiminin olduğunu ve bir fabrikada işçi olarak çalıştığını belirtiyor. Eşinin de ortaokul mezunu olduğunu ve birlikte Almanya'ya daha fazla gelir elde etmek için göç ettiklerini belirtiyor. Almanya'da çocuklarının eğitimi için yeterli bilgiye sahip olmadıkları için onların durumlarını iyi takip edemediklerini, bu sebeple büyük oğlunun ortaokulu bitirdikten sonra vasıfsız işçilikte çalıştığını belirtiyor. Küçük oğlunun ise meslek eğitimi aldığını ve metal teknikeri olduğunu söylüyor.

Katılımcı 59: 65 yaşında, erkek. Lise mezunu, erkek. Türkiye'de personel işlerinde memur olarak çalışırken, kardeşinin Almanya'ya eğitim almak için bir arkadaşıyla gizlice göç etmesi üzerine, mesleğinden istifa ederek İşçi Bulma Kurumu'na Almanya'ya gitmek üzerine yazıldığını anlatıyor. Ebeveynlerinin okuryazar olmadığını, babasının seyyar satıcı, annesinin ise ev kadını olduğunu belirtiyor. Okutmak için göç ettiği tek erkek kardeşinin Almanya'da okulu bırakarak evlenmesinin ve bir fabrikada vasıfsız işçi olmasının kendisi için büyük bir hayal kırıklığı yarattığını belirtiyor. Türkiye'de kalmış olsa daha iyi konumlara gelecek olduğuna, oğlunun da daha iyi eğitim almasını sağlayacağına inandığını belirtiyor. Meslek eğitimi alan oğlunun vasıflı kol işçisi olduğunu beyan ediyor.

Katılımcı 60: 70 yaşında, kadın. İlkokul mezunu, bir tekstil fabrikasında üretim bandında çalışarak emekli olduğunu belirtiyor. Türkiye'de büyük bir kentte yaşadığını, ancak herhangi bir iş tecrübesinin bulunmadığını söylüyor. Babası ve annesinin de fabrikada işçi olarak çalıştıklarını anlatıyor. Eşinin kardeşlerinin Almanya'da bulunması sebebiyle doğrudan o kente göç etmeye karar verdiklerini anlatan katılımcının beyanına göre eşi de bir fabrikada işçi olarak çalışmış. Üç çocuklarının olduğunu en büyükleri olan kızının öğretmen olduğunu, iki erkek çocuğunun ise lise mezunu olduklarını söylüyor. Erkeklerden birisi taksici, diğeri ise çalışmıyor.

Katılımcı 61: 79 yaşında, erkek. Türkiye'de tıp fakültesi eğitimi aldıktan sonra, uzmanlık eğitimi almak üzere Almanya'ya göç etmiş. Emekli genel cerrahi ve anestezi uzmanı. Babasının okuryazar olduğunu, çiftçilik ve ticaretle uğraştığını, ancak çok varlıklı olmadıklarını hatırladığını anlatıyor. Zira mesleğine karar verirken üniversitelerin o dönemki harç bedellerinin yüksekliği belirleyici olmuş. Annesi okuryazar değil, ev kadını. Yaşadıkları yörede yedi köyden yalnızca kendilerinin ikamet ettiği köyde okul bulunmasını çok önemli bir şans olarak kabul ettiğini belirtiyor. Lise mezunu olan ağabeyinin çabuk bir şekilde kamu kurumunda işe girerek kendisine iktisaden destek olduğunu ifade ediyor. Her ikisi de ev kadını olan ablalarının biri lise, diğeri ortaokulu bitirmiş. Eşinin hukuk fakültesinden mezun olduğunu belirten katılımcı tek kız çocuklarının kendisi gibi hekim olmasını arzu ettiğini, ancak sonrasında daha cazip olduğu için dış hekimliğine yönlendirdiğini anlatıyor.

Katılımcı 62²⁷: 72 yaşında, kadın. Hukuk fakültesi mezunu. Mesleğini hiç yapmamış, eşinin eğitimi için Almanya'ya göç etmelerinin ardından bir süre tercümanlık, ardından sosyal konutlar dairesinde memurluk yapmış. Almanya'da memuriyetin vatandaşlık zorunluluğu bulunsu da kendi çalıştığı pozisyonun memuriyetle aynı özlük haklarına sahip olduğunu ifade ediyor. Eşinin uzmanlık eğitimi bittikten sonra Türkiye'ye döneceklerini düşündüğünü, öyle bir imkanları olsa kendi dönemi içinde yüksek yargı üyeliği yapabileceğini düşündüğünü belirtiyor. Tek kız çocuklarının turizmle ilgili olduğunu, kendisinin onu bu alanda çalışan kişilerle tanışmak ve bilgi almak yönünde teşvik ettiğini, ancak nihayetinde dış hekimliğinde karar kıldığını ifade ediyor.

²⁶ Podoloji ayak sağlığı ve hastalıkları ile ilgilenen bir bilim dalı.

²⁷ Katılımcı 61'in eşi. Mülakatlar birbirinden ayrı zamanlarda diğer katılımcının mülakat sırasında ortamda bulunmadığı şekilde gerçekleştirilmiştir.

4.BÖLÜM

AKTÖRLERİN HAREKETLİLİK BAĞLAMI VE HAREKETLİLİK ÖRÜNTÜLERİNİN GENEL GÖRÜNÜMÜ

Bu çalışmada kendileriyle mülakat yapılan bireylerin toplumsal hareketlilik hikayelerinin makro bağlamı 1960'lı yıllara kadar ortak fakat Almanya'ya göç ile birlikte adeta aynı gövdeden çıkan iki farklı dal gibi birbirinden ayrılan ama hala aynı ortak gövde ile iletişim ve etkileşim içinde hatta bir anlamda göç edenler bakımından bu ana gövde ile daha da sıkılaştıran ortak bir mahiyete sahiptir. Bu nedenle bu makro bağlamın önemli bileşenlerinin tekil bir anlatımla ifade edilmesi mümkün olan yanları bu bölümde ve özellikle Almanya'ya göç etmiş olanlar açısından ayrılmış olan kısımlar ise orada yaşayan bireylerin hareketlilik stratejilerinin incelendiği altıncı bölümde “Almanya'daki Yapısal Etkenlerin ve Dönüşümlerin Etkisi” başlığı altında incelenecektir.

4.1. AKTÖRLERİN HAREKETLİLİK BAĞLAMI

Kendi çağdaşları ve emsalleri arasında toplumsal hareketlilik ve akışkanlığın en yüksek olduğu toplumlardan birisinin Osmanlı Devleti olduğu genel bir kabuldür. Türkiye Cumhuriyeti de hayata geçirdiği eğitim, istihdam politikaları ve hukuki düzenlemeler ile toplumsal iş bölümü içindeki her konumun kendisine vatandaşlık bağı ile bağlı olan her vatandaşa etnik, dini veya toplumsal cinsiyete dayalı bir kısıtlama olmaksızın açık olması yönünde pratik olarak yetersiz ama bir toplumsal politika önceliği anlamında kararlı bir tavır sergilemiştir.

Bugünkü Türkiye esas itibarıyla on dokuzuncu yüzyılda ortaya çıkmaya başlayan sınıf konumları ve formasyonunun bir yönüyle devamı bir yönüyle ise ciddi kesintiler ve kırılmaların sonucudur. Osmanlı Devleti'nin iktisadi ve hukuki sistemleri, mesleki yapılanma, mülkiyet ilişkileri gibi birçok yapısal değişikliklerle yüzleştiği on dokuzuncu yüzyılı Türkiye'nin modernleşme deneyimi bakımından bir dönüm noktası olarak kabul edebiliriz. Dolayısıyla Türkiye'nin sınıf konumları ve bu konumlar üzerinden gerçekleşen hareketlilik dinamiklerinin kendi tarihi ve coğrafyası olduğunun bilinciyle bir toplumsal tabakalaşma ve hareketlilik anlatısı oluşturmak gerekir.

Osmanlı Devleti'nin tarifi yapılırken sınıf meselesine en yakın gelen eksen olan ancak kendi başına sınıfları içermeyen askeri sınıf ve reaya ile tarifi ilerletmek mümkün olabilir. Kendi başlarına toplumsal yapıyı kocaman iki ayrı sınıfa ayırıyormuş gibi görünen bu bakış açısı

toplumsal iş bölümünün esas omurgasını tarif etmede işe yarar olsa da sınıfları analiz etmede oldukça sorunludur. Zira askeri sınıf kategorik olarak sadece askerlerden oluşmadığı gibi, reaya da farklı iktisadi, onursal ve güç konumlarına sahipliği içerdiğinden kendi başına “köylü” olarak tarif edilemez. Ne reaya ne de askeri sınıf kendi içerisinde türdeş değildir ve bu grupların mensuplarının yaşam için sahip oldukları fırsatlar birbirleriyle eşit değildir.

Askeri sınıf bir şekilde devlet görevlisi olan ve maaşları vergi gelirleriyle ödenen her türlü kişi ve onların bağımlıları olarak tarif edilebilirken, reaya da vergi verme ile karakterize olmuş olsa bile tek bir grubun değil, içerisinde askeri sınıftan birçok meslek grubunun iktisadi varlığını aşan derecede varlıklı tüccarlar, sarraflar ile esnaf ve zanaatkarları bulunduran, bunun yanında toprak işleyerek geçimlerini sağlayan büyük bir nüfusun asli unsur olduğu bir yapıdır. Neredeyse toplumun yüzde doksana yakınının toprak işleyerek şu veya bu biçimde geçimlerini sağlayan ve kendisini kırdaki konumlandırmış olan bir toplumsal düzenden söz edilebilir. Kentte yaşayan nüfus ise daha çok devlet görevlileri, esnaf ve zanaatkarlar ile hane içi hizmetlerde çalışan görevlilerden ibarettir (bkz. Zilfi, 2010).

Zilfi’den (2010, s.6-21) hareketle kısaca ifade etmek gerekirse; bu düzen içerisinde kuşaklararası hareketliliğin nasıl sağlandığı, konum sahipliğinin çocuklara aktarılıp aktarılamayacak olduğu meselesi ise oldukça dikkate değerdir. Zira Osmanlı sistemi bir bütün olarak öyle algılsa da patrimonyal²⁸ bir sisteme sahip değildir. Padişah dışında askeri sınıf içerisinde görev konumlarına gelen kişiler, konumları ve onun imtiyazlarını miras yoluyla babadan oğula aktaramazlar. Sistemin mensupları olarak bulundukları yerleri tıpkı bugünkü devlet memurlarının konumlarında olduğu gibi belli bir süre için kendilerine verilmiş konumlar ve imtiyazları kullanabilirler. Mal sahibi olanları imtiyazlarını çocuklarına aktarabilecekleri sistem daha çok reaya açısından söz konusudur. Dolayısıyla devlet görevlileri kendi konumlarını çocuklarına yasal olarak geçirememeleri anlamında katı bir kapalı grup oluşturma imkanına sahip değildir. Bu bakımdan Osmanlı kendi çağdaşları arasında geçirgenliği en yüksek sosyal sisteme sahiptir.

Osmanlı bürokrasisi kendi içerisinde modern anlamda bir terfi ve tayin sistemi oluşturan bir sisteme sahiptir. Hatta günümüzde uygulanan personel sistemi hala ağırlıklı olarak Osmanlı sisteminin etkisindedir (Heper, 2015, s.87-89). Tımar sistemi, kul sistemi ve özellikle Enderun,

²⁸ Patrimonyal sistem, bir hanehalkı ya da ona benzer bir grubun belli bir mülk veya konum üzerindeki hakimiyetini ve ondan ortaya çıkan imtiyazlarını (onuru, statüsü ve iktisadi imtiyazlar) kendinden sonraki kuşağa aynı görevleri yerine getirmek şartıyla aktarabildiği sistemin adıdır (bkz. Wolf, 2000, s.88-89).

medreseler gibi eğitim kurumları Osmanlı Devleti'nin personel sağlayıcılarıdır. Ne var ki sistemler kendi içlerinde patrimoniyal olmasalar da Osmanlı'nın tarıma dayalı iktisadi tabanı ve bürokratik örgütlerin bugünkü ile kıyaslanamayacak derecede dar ve kısıtlı olan örgüt yapıları nedeniyle çeşitli konumlara yapılacak olan tayinler ve terfilerin liyakate dayalı olmadığı tartışmalarını gündeme getirmiştir. Bu sistemler içerisinde yetişen personelin belirli konumlara ne usulle yükseltildiği meselesi epey tartışmalı²⁹ olmakla birlikte, sınırlı kadronun ve personelde aranan vasıfların yalnızca mesleki yeterlilik değil sisteme sadakat olduğu bir personel sisteminin özellikle bürokraside hedeflere ulaşılmayan dönem olan on dokuzuncu yüzyılda bugün torpil dediğimiz biçime evrilmesi kaçınılmaz olmuştur (Ak ve Sezer, 2018, s.473). Bu elbette ki liyakatin hiç mevcut olmadığı anlamına gelmemektedir. Ancak likayat sistemi içerisinde bile eşitler arasında kimin tercih edilmesi gerektiği sorusuna nepotizm³⁰, etnik bağlar gibi önemli tabanlar ve kapanma eğilimlerinin oldukça önemli etkileri olduğu şeklinde bir yanıt verilebilir. Dolayısıyla Osmanlı'da çeşitli konumlar açısından hami-yanaşma ilişkisinin yani bir nevi himaye içinde yükselmenin bir umudunu sağlayan bir toplumsal hareketlilikten söz edilebilir. Bu hareketlilik piyasa üzerinden işleyen bir hareketlilik değil, kilit konumlarda bulunan kişilerin himayesi vasıtasıyla işleyen bir kayırmacılık sistemine dayanır. Akgüner (2016, s. 12-13), defterdarlık veya nişancılık gibi önemli bürokratik görevlere atanacak kişilerde mesleki yeterlilik ve iyi ahlakın yanında en çok üst düzey yetkililerle olan ilişkilere dikkat edildiğini söylemektedir.

Mal sahiplerinin imtiyazlarını çocuklarına aktarabilecekleri sistem daha çok reaya açısından söz konusudur ve bu aktarım reayanın içerisindeki ticaret erbapları, hayvancılıkla uğraşanlar, esnaf ve zanaatkarlar bakımından mümkündür. İşledikleri toprak modern anlamda kendilerinin özel mülkü olanlar dışında -ki bunların oranı nispeten azdır- Osmanlı'da toprağın rakabesi hükümdarın şahsında devlete aittir. Köylünün miri arazi rejimi içinde sahip olduğu topraklar üzerindeki hakkı kuşaklar arasında devredilebilir olan işleme, barınma ve kullanım haklarını içeren bir haktır. Bu topraklar üzerinde faaliyet gösteren çiftçilerin işleyebilecekleri toprak miktarı ise sınırlıdır. Bu durum devletin kendi tasarrufundaki topraklar söz konusu olduğunda işleme hakkı bakımından bile bir egemen grubun oluşumunu engelleme stratejisi olarak görülebilir ve bu strateji söz konusu grupların çocuklarına aktarım yapabilecekleri kaynak miktarı bakımından önemli bir belirleyicidir. Bunun dışında köylülerin mülk olarak ellerinde bulundurdıkları topraklar ise kendilerinin konumlarını farklılaştıran bir niteliğe sahip olmakla birlikte babadan oğula geçerken bölünmeye uğradığından ve her hanenin bölündükten sonra

²⁹ Aykaç (1990, s.103), Osmanlı'da batılı anlamda sınavlara yer verilmemiş olmasının ve padişahın iradesine bağlı bir atama usulünün olmasının liyakatin uygulanmadığı şeklinde yorumlanamayacağını belirtmektedir.

³⁰ Beşik ulemalığı. Miras haline getirilmiş konumlar bulunmaktadır.

toprak edinmesi kolay olmadığından toprak sahipliği de oldukça bir değişken bir mülkiyet ve tasarruf hukuku oluşturur.

Bunlar dışında Osmanlı köylüsünün mülkiyet hakları bakımından farklılaşan iki sınıfından daha söz edilebilir. Osmanlı'nın belirli bölgelerde özel mülk sahibi beylerin haklarını tanıdığı topraklar ve bu toprağın üzerindeki köylünün o dönemdeki kiracılık hakları Türkiye'deki toprak ağalı sisteminin zeminini hazırlamıştır. Özellikle Cumhuriyet ile birlikte bu kişilere bu topraklar üzerindeki mülkiyet haklarının hukuki zeminde verilmesiyle toprak üzerinde kiracı vasfıyla yer alan büyük bir grubun topraksızlaştığı ve toprak üzerinde o güne kadarki kiracılık hakkının birdenbire marabalağa dönüştüğü bir mahiyet kazanmıştır.

Osmanlı'dan Cumhuriyet'e aktarılan sistemi ve bu sistemin bireylerin konumlarını korumaları ya da değiştirmeleri bakımından ne tür yapılar sunduğunu tarif etmek adına askeriye ve reaya bölünmesini devlet bürokrasisi içinde yer alanlar ile geri kalanlar olarak bölmenin, bir sınıf analizi yapmak için olmasa da yereli anlamak bakımından işe yarar bir yanı vardır. Zira bu bölünme günümüzde sınıf ya da statünün temel belirleyenleri olan sahip olunan varlıklar bakımından temel ayrımlardan önemli bir tanesini işaret eder ki o da toplumsal hareketlilik çalışmalarının bugün gözünü en fazla diktiği sermaye biçiminin kazanılmasının temel aracı olan eğitimidir. Osmanlı'da eğitilmiş olanlar bakımından hareketlilik askeri sınıfa hareketlilik kanalları daha açıktır. Üstelik bu yol Müslüman olması koşuluyla gayrimüslimler için de oldukça etkilidir. Devşirme sistemi adı verilen sistem içerisinde Müslüman olmayan bir çocuk için Müslüman olması ve sonrasında Enderun'da eğitim alması koşuluyla askeriye içerisindeki ilmiye, kalemiye ve seyfiye içerisindeki kariyerde ilerlemek mümkündür. Öyle ki bu çocuklar bir hizmet için seçilmeleri ve başarı göstermeleri durumunda Osmanlı'nın yönetim kademelerindeki seçkinlerin üyeleri olma imkânı yakalayabilmektedirler. Devşirme çocuklar bakımından en kötü ihtimalle yeniçeri olarak yetişerek askeri sınıfa dahil olabilirler (Karpat, 2017, s.32). Ancak hangi yollarla bu mevkilere erişmiş olurlarsa olsunlar bürokrasinin kadrolarını dolduran bu bireyler son kertede hükümdarın hizmetinde çalışan kişilerdir. Kulluğun anlamı da budur.

Reaya bakımından ise Müslüman bir çocuğun hareketlilik imkanları ise hem daha kolay hem de zordur. Müslüman olduğu için dini bölünmenin doğru tarafında yer alsa da eğitim vasıtasıyla yükselmek onun için müstakbel devşirme çocuklar için olduğu kadar kolay değildir. Böyle bir çocuğun taşradan çıkıp kentteki eğitim hayatına ulaşması oldukça zordur ve Müslüman gençlere

yönelik bu yukarı tırmanış genellikle kendileri için eğitim kanallarına ulaşabilecekleri bir hamiye olabildiğince erken ulaşmaktır. Onun dışında reayadan biri için askeri sınıfa giriş savaşa gönüllü olarak cesaret göstermek umuduyla tımar ile ödüllendirilmekten ibarettir (Itzkowitz, 1980, s.60). Bunun yanı sıra sıradan bir Müslüman çocuk için yükselebilenin esas yolu dini kurum olarak görülebilir. Bir köylü çocuğu medreseye yazıldıktan sonra nihayetinde müderris veya kadı olabilmektedir.

Osmanlı bürokratik kesiminin dışında reayanın içerisinde yer alıyor olsalar da eşraf kentin ileri gelen zenginleri, ticaret ya da zanaat sermayesi ile zenginleşmiş olanlar bu kanallara ulaşmada bariz bir biçimde reaya içerisinde yer alan diğer gruplardan daha avantajlı konumdadır. Her ne kadar modern anlamıyla konumları özel mülk niteliğinde ve babadan oğula aktarılamayacak; tayin edilebilir, azledilebilir olsa da bürokrasi mensuplarının çocukları bu fırsatlar bakımından ileridedir. Bu konum mensupları çocuklarının eğitim alabilmeleri ve Osmanlı askeri sınıfı içerisindeki kariyer basamaklarında çocuklarına yer bulabilmek için gerekli bağlantıları vardır. Özellikle kalemiye sınıfında, aile üzerinden adam yetiştirmek, evlilikler yoluyla imtiyazları aktarmak başat gibi görünmektedir ve Itzkowitz (1980, s.61), bu grupların kuşaklar arası konumları kendi saflarından doldurmak konusunda başarılı olduklarını vurgulamaktadır.

Bu bakımdan reayanın da askeriye'nin de kendi içlerinde önemli kaynak ve imtiyaz farklılıkları olması sebebiyle farklı toplumsal hareketlilik kanalları ve imkanlarına sahip olduğu söylenebilir. Üstelik bu yapı büyük ölçüde Türkiye Cumhuriyeti'nde sınıf oluşumunun ve hareketlilik fırsatlarının omurgasını oluşturur. Bu omurganın yaklaşık yüzde doksanlık kısmını oluşturan toprak mülkiyeti ve miktarı neredeyse 1980'lere kadar Türkiye'de tarımda ve kendi hesabına çalışmayı başat konum olarak en yukarıda tutmuştur. 1950'lere gelinceye kadar hanehalklarının gelirlerinin çok büyük bir bölümünün tarımsal üretimden sağlandığı ve yalnızca yüzde 10 ya da yüzde 15'lik bir grubun tüccar, esnaf ve zanaatkar, işçi ve çeşitli memuriyetlerden oluştuğu bir yapının içerisinde hareketliliğin yine bu yapının içerisinde gerçekleşmesi kaçınılmazdır. Yani ülke tarım toplumu olarak devam ettiği yolculuğunda konum değişiklikleri toprak mülkiyeti ve imtiyazları üzerindeki değişiklikler ile mümkün olabilmektedir. Bu yıllarda hala piyasa üzerinden tarif edilebilecek konumlar mevcut olmadığından bu konumlara erişme maksatlı bir akış yerine, örneğin topraklandırma reformu ile bazı köylülerin topraklandırılmasını yeni sınıf mahallerinin yaratılması çabası ve toplumsal hareketlilik deneyimleri olarak okumak gerekir. Topraksız bir hanenin uzun vadeli borçlandırılarak ya da bedelsiz olarak hazine toprakları ile topraklandırılması bu hanelerin birdenbire yukarı doğru hareket etme imkanına kavuştuğu manasına gelir.

1920’li ve 30’lu yıllardan 70’li yıllara kadar toplumda servet bakımından başta gelen kesimin büyük toprak sahipleri olduğunu, bunların kökenlerinin Osmanlı’da birtakım özerklikler tanınan farklı gruplara dayandığını söylenebilir (Kıray, 1998, 164). Ayrıca toprak üzerinde özel mülkiyet rejiminin tanınması ile toprağın sınırlarını belirlemek konusunda çeşitli suiistimallerle neredeyse bir köyün arazisinin tamamını kendi mülkiyetine geçirmiş gruplar da mevcuttur. Özel mülkiyet hukukunun yerleştirilmiş ve anayasaya girmiş olmasından dolayı aslında Türkiye’de belli oranda konumlar üzerinde hareketlilik imkanının garantisini bahsetmiş olarak görülebilir. Birçok analiz topraklandırmanın yoksulluğu ortadan kaldıran değil olsa olsa birkaç kuşak geciktiren bir devlet stratejisi olduğunu söylese de³¹ köylünün sınıf konumunun aşınmasını ve çocukları bakımından marabanın çocuğu yerine çiftçi çocuğu olarak hayata başlama ve toplumsal hareketlilik stratejilerini bu bağlamda oluşturmaları anlamında önemli sonuçları vardır. Dolayısıyla bunu yalnızca kişinin kendi hayatında marabalıktan toprak sahipliğine geçtiği bir hareketlilik olarak değil, aynı zamanda bu kişilerin konumlarını bir sonraki kuşağa aktarma kabiliyetleri üzerinden de düşünmek gerekir.

Cumhuriyet’in ilk yılları aynı zamanda Osmanlı İmparatorluğu’ndan aktarılan çeşitli eğitim kurumlarının toplumun ihtiyaç duyduğu meslek elemanlarını yetiştirmek üzere düzenlendiği yıllardır. Tanzimat Dönemi, mesleki eğitim açısından da önemli adımlar atıldığı bir dönem olmuş ve Cumhuriyet’in ilanına kadar Askeri Baytar Mektebi, Ziraat ve Orman Mektebi, Sanayi Mektebi gibi eğitim kurumları ile birlikte, Müslüman ailelerin kız çocuklarına ortaöğrenim görme imkânı sağlanması bakımından İlk Kız Rüşdiyesi açılmış ve Mekteb-i Tıbbiye’de 1843’te ilk defa ebelik eğitimi verilmeye başlanan kurumlara yenileri eklenmiştir (MEB, 2019, s.43). Özellikle kırdaki eğitimin yaygınlaşması amacıyla köy öğretmenleri ve köyde ihtiyaç duyulabilecek meslek erbabını yetiştirmek üzere 1937 yılında çıkarılan kanun ile Eskişehir, İzmir, Kırklareli, Kastamonu ve Samsun’da köy öğretmen okulları kurulmuş, 1940 yılında çıkarılan Köy Enstitüleri Yasası ile köy enstitüleri kurulmuştur. Köylerin büyük çoğunluğunda yol, elektrik, su ve okul imkanlarının olmadığı bu dönemde köy enstitüleri birkaç yıl içerisinde sayıları 21³² olmak üzere Türkiye’nin çeşitli stratejik noktalarına yayılmış, bu 21 kurum 1953 yılında ilk öğretmen okulları ile birleşinceye kadar yaklaşık 30 bin öğretmen, eğitmen ve sağlık memuru yetiştirmiştir.³³

³¹ Tarımsal üretimde mülkiyet ticaret sermayesi gibi büyümeye eğilimli değildir. Bir hanehalkının sonraki nesilde halen bağımsız olarak üreticilik vasfını ve konumlarını sürdürebilmesi her bir mirasçının en az ebeveynleri kadar toprak sahibi olmasına ya da topraktan çıkarak başka bir konum kazanma girişimine bağlıdır.

³² Türkiye’de açılan köy enstitülerinin listesi için bkz: <https://www.tarihtoplum.org/koy-enstituleri/> (Erişim Tarihi: 10.02.2021).

³³ <http://web.deu.edu.tr/ketam/index.php/hakkimizda/koy-enstituleri-tarihi> (Erişim Tarihi: 10.02.2021).

Cumhuriyet'in ilk yıllarından 1950'lere kadar ise bu eğitim kurumlarının ülke genelinde ve taşrada yaygınlaştırılması amaçlanarak yeni eğitim kurumları kurulmuştur. Edirne, Sivas, İzmir, Bursa ve Konya'da bulunan okullara, Aydın, Trabzon, İzmir, Kastamonu, Diyarbakır ve Kayseri'de açılan Sanayi ve Ticaret Mektepleri, Sanat Okulları ve Enstitüleri, Hastabakıcı, Ebe ve Hemşire Mektepleri eklenmiştir.³⁴ Erkek Sanat Okulları 1943 yılında beş yıl öğretim süreli olarak Erkek Sanat Enstitüsü haline getirilmiş, 1945 yılından itibaren ise Kız Teknik Olgunlaşma Enstitüsü açılmıştır (MEB, 2019, s.131). 1950'li yılların ortalarında köy enstitüleri ile birleşen eğitim kurumları olan ilk öğretmen okullarının sayısı ise 52'ye ulaşmıştır ve o tarihlerde köyde parasız yatılılık imkanları en geniş eğitim kurumları olması sebebiyle yüzde 75'i köy çocukları olmak üzere toplam 20 bin öğrencisi vardır (Eşme, 2003).³⁵

1950'lere kadar Türkiye'de kırdan kente çok az yoğunluklu bir fiziksel hareketlenme olduğu ve bu nedenle kentle temasın çok sınırlı ya da hiç olmadığı görülmektedir (Kıray, 1999, s.170). Öyle ki Boran (1999, s.155-157), köyde nüfuzun önemli bir kaynağının topluluğun kentle bağlantısı olmaktan doğan daha geniş cemiyet ilişkilerinde rol oynamak olduğunu söylemektedir. Bu teması kurmada muhtar dışında en başarılı olanlar ise ev için geçimlik üretimini tedricen pazar için kente taşımayı başarabilenlerdir. 1950 yılında ülke nüfusunun yalnızca yüzde 25'inin kentlerde yaşadığı (DİE, 2003 s.28) düşünülürse, tayine tabi kamu görevlileri dışında kentlerle teması olan bireylerin sayısının oldukça az olduğu fark edilebilir. Dolayısıyla bireylerin temasta oldukları meslek gruplarının hukuki ihtilaflar ile ilgili jandarma, tarımsal faaliyet içerisinde şoförleri traktör sürücülere ve kahyalar, eğitim ve sağlık alanında ise varsa öğretmenler, hekim ve/veya ebelerdir. Kıray (1999, s.171) ünlü monografik karşılaştırma çalışmasında öğretmeni köyde toplumsal yaşamın birçok yönüne müdahale imkânı bulunan sivrilmiş bir meslek erbabı olarak tarif etmektedir.

Kendi hesabına çalışmanın hem kırdan hem de kentte başat olduğu bu yıllar³⁶, tarımda modernleşme ve makineleşmenin etkisiyle ortakçılık ve tarım işçiliğinin erime sürecinin başladığı yıllardır ve büyük toprak sahiplerinin köylülere kredi vermek suretiyle toprak

³⁴ Milli Eğitim Bakanlığı kaynaklarına göre, 1923'te İstanbul Yüksek Ticaret Okulu, 1925'te Hastabakıcı Mektebi ve Hemşirelik Okulu, 1926'da Köy ve Şehir Yatı Mektepleri, 1927 ve 1928'de art arda Kız Enstitüleri, Akşam Kız Sanat Okulları, Akşam Erkek Sanat Okulları açılmıştır. Ayrıntılı liste için bkz: https://mtegm.meb.gov.tr/meb_iys_dosyalar/2019_05/30125511_30093130_mesleki_teknik_egitim_kitap.pdf (Erişim Tarihi: 10.02.2021).

³⁵ "Bu tarihlerde ilk öğretmen okulları, askeri okullar gibi parasız yatılılık imkânları en geniş olan eğitim kurumları durumundaydı. Bunun sonucu olarak öğretmenlik mesleği Cumhuriyet döneminden 1960'lı yılların sonlarına kadar özellikle köy çocuklarının okuması için tek seçenektir. Gerçekte onlar başka meslekleri de çok iyi tanımamaktadırlar. Dolayısıyla her köy çocuğunun gönlünde öğretmenlik büyük bir ideal olarak yaşamaktadır. Ancak bu ideale erişilmesi o kadar kolay değildir. Çünkü her ilçe bünyesindeki köylerden ancak bir iki kişi bu okullara girebilmekteydi."

³⁶ 1950 yılında kendi hesabına çalışan grup, çalışan nüfusun yüzde 87,9'unu oluşturmaktadır (Sönmez, 2007, s.199).

miktarlarını artırmaları, kentlerde yükselmekte olan işgücü talebine karşı koyamayan önemli bir nüfus hareketliliğini ortaya çıkarmıştır. Göç, artık haneler bakımından gelir elde etme stratejisine katılabilecek bir seçenek, işgücünü tarım dışında değerlendirme olanağı anlamına gelmiştir (Keyder, 1999).

Dolayısıyla 1960'lar ismini tarımda makineleşme, ulaşım imkanlarındaki artış ve toprak rejimi dönüşümlerinin sonucunda kentlere akışın yoğun bir biçimde hızlandığı dönem olarak literatüre adını yazdırmıştır. Bu dönüşüm aynı zamanda çalışmalara da konu olan ve bireyler bakımından toplumsal hareketlilik için bir basamak olarak kabul edilen gecekonduları ortaya çıkarmıştır (bknz. Öğretmen, 1957; Yasa, 1966; Yörük, (1968) 2006). Karpat (2016), bu fiziki hareketliliğe büyük topraklı hanelerin üyelerinin ya da ticaret sermayesi sahiplerinin katılmadığını, bu yapıların hareketlilikten ziyade kendi sınıf konumlarını tutmaya ilişkin stratejiler ürettiklerini söylemektedir. Kırdan konumlanan diğer haneler için ise gelir elde etmenin ve kaynakları kullanmanın yollarını aramak zorunlu hale gelmiş, gelecek kuşaklara ilişkin istikbali görerek fazla nüfusu kentlere taşımaları ve/veya tarımsal faaliyete ek işler ve mesleklere yönelmişlerdir.

Kırdan kente göçün yoğun olduğu bu yıllar aynı zamanda bu çalışmada yer alan iki vaka grubunun bu tarihe kadar ortak ilerleyen deneyimlerini farklılaştıran dönemde de tekabül etmektedir. 1960'lı yıllar kırdan kente göç edenlerin hayatlarında olduğu gibi, yurt dışına vasıflı ve vasıfsız emek göçünün hükümetler arası anlaşmalar ile teşvik edildiği ve 1970'lere kadar sürecek olan, yurt dışına göç edenler ve aileleri bakımından yeni yörüngeler ortaya çıkardığı dönemdir. Abadan Unat (2002), bu göç politikası ile vasıfsız kol gücü çalışan arzının fazlasının ihraç edilme ihtiyacının olduğunu belirtse de bu yıllarda, yalnızca vasıfsız ve kır kökenli çalışanlar bakımından değil, aynı zamanda büyük şehirlerden gelen, iyi bir eğitim düzeyine sahip erkek ve kadınları da kapsadığı görülmektedir (Toksöz, 2006, s.219; Nocera, 2012, s.36). Bu anlamda yurt dışı işçi göçü ülkeden topraksız ya da zanaat sahibi olup düzenli geliri olmayarak ayrılan bireylerin geriye dönüp dikkate değer ölçüde toprak ve mülkiyet edinmesi ile önemli bir sınıf atlama basamağı olarak görülebilirken (Martin, 1991'den akt. Toksöz, 2006, s.221) diğer gruplar için ise eğitim kazanımını artırmanın ve gerek Almanya'da gerekse Türkiye'ye dönerek bu eğitimin karşılığı olan meslek konumuna erişmenin bir yolu olarak görülmüştür (Kalaycıoğlu vd. 1998'den akt. Sunar, 2016, s.11). Dolayısıyla 1960'lar ekonominin yapı değiştirmesi ile birlikte yeni istihdam alanlarının ortaya çıkmış olması³⁷ ve

³⁷ 1950 yılında yüzde 87.9 olan kendi hesabına çalışanların oranı, 1960'ta kendi hesabına çalışmanın oranı yüzde 80.4'e gerilemiştir (akt. Sönmez, 2007, s.199).

nüfusun ağırlık merkezini oluşturan köylü ve çiftçilikten tarım dışı istihdama yönelme ve bu suretle mesleki farklılaşma ve buna dayalı olarak fiziki sermaye birikimi veya emek vasfına dayalı olarak toplumsal hareketlilik fırsatlarında büyük bir artış gerçekleştirme imkânı sunmuştur. Zaten Türkiye Cumhuriyeti'nin hedefi de modernleşme sürecinde toplumsal ve kültürel dönüşümü gerçekleştirebilmek adına eğitim ve diğer türden vasıflara ulaşmada toplumun her kesiminden tüm bireylere devletin olanakları ve hizmet araçlarının eşit ulaştırılmasıdır. Bu kapsamda 1923 yılından 1950'lere kadar ortalama ilkokul sayısının üç katına; ortaokul sayısının bir buçuk katına, liselerin sayısının üç katına; fakülte ve yüksekokulların sayısının ise neredeyse beş katına ulaştığı görülmektedir (Tüik, 2014, s.61-70). Ancak söz konusu dönüşümü yaratmak o kadar da kolay değildir zira, aynı istatistiki kayıtlar tarafından 1960 yılına varıldığında, 15 yaş ve üzeri yetişkin nüfusun yalnızca yüzde 38.1'i okuma yazma biliyor olarak kaydedilmiştir. Bu oranlar cinsiyetler düzeyinde ise daha da çarpıcıdır, erkeklerin yüzde 54.7'si okuryazar iken, kadınlarda bu oran yalnızca yüzde 21.1'dir (Tüik, 2014, s.23).

1970'lere gelindiğinde ekonomik olarak aktif nüfusun oranları mesleki yapının dönüşümünü göstermektedir. Bu yıllarda tarımsal üretimde halen kendi hesabına çalışmak başat olsa da (yüzde 94.6), tarım dışı üretimde çalışanların çoğunluğunu artık ücretli çalışanlar oluşturmaktadır (yüzde 72.5) (Sönmez, 2007, s.200). Okur yazarlık oranları da önceki on yıla nazaran artış göstererek 15 yaş üzerinde nüfusun yarısından fazlasını aşmıştır (yüzde 53.6). Kadınlar için bu oran hala yüzde 36.2 gibi düşük bir seviyedeysen, erkeklerin yüzde 71'i artık okuryazar olarak kaydedilmiştir (Tüik, 2014, s.23). Veriler Türkiye'de eğitim imkanlarının yeni konumlara bireyleri taşımak bakımından esasen 1980'lere kadar tüm sınıflar için yaygın bir hareketlilik kanalı olmadığını göstermektedir. Eğitim imkanları bölgesel olarak eşit dağılmış değildir ve özellikle kırsal alanda eğitim meselesi Türkiye'de çok yakın bir tarihe kadar çözülememiştir. Yükseköğretim için de durum çok farklı değildir. 1970 yılında ülkedeki üniversite sayısı 8, 1980'de ise 19'dur ve 2000 yılına gelindiğinde bu sayı 50 devlet, 20 de vakıf üniversitesi olarak 73'e çıkmıştır (Günay ve Günay, 2011, s.6-7). Benzer şekilde yükseköğretim kurumlarına kayıtlı öğrenci sayısı da 1970 yılında 169.793 iken, 2000 yılında büyük bir artış yaşayarak 1.508.205 gibi bir rakama ulaşmıştır (Tüik, 2014, s.69-70). Ancak bu büyüme yükseköğretim kurumlarında eğitim alan öğrencilerin genel nüfus ve bölgesel olarak oranları bakımından ele alındığında dikkate değer bir farklılaşma söz konusudur. 2000 yılında ülke nüfusunun yalnızca yüzde 7.8'si yükseköğretim mezunudur³⁸ (DİE, 2003, s.51) ve bu

³⁸ Bu oranlar 25 yaş ve yukarı yaştaki nüfus için hesaplanmıştır ve 1990 yılında yüzde 5.08, 1985'te yüzde 3.92, 1980'de yüzde 3.6, 1975 yılında ise yüzde 1.85'tir.

oranlar il merkezleri için yaklaşık yüzde 8, ilçe merkezleri için yüzde 4.6, bucak ve köyler için ise yüzde 2'dir (s.152-155). Aynı yıl ortalama yükseköğrenim mezunu öğrenci sayısı ülkenin doğusundaki illerde yüzde iki, Batı Anadolu'da da yüzde dört civarındadır. (DİE, 2003, s. 266-267). İstatistiki göstergeler çoğu yıllar ve değişkenler bakımından yetersiz olsa da yalnızca yükseköğretimde değil eğitimin her basamağında eğitim imkanlarının eşit dağılmadığı ve belirli sınıfların bunlardan belirgin bir biçimde daha fazla yararlanabileceği imasını barındırmaktadır. Sönmez (2007, s.191-192), Türkiye'deki eğitim kurumları ve hizmetlerinin eşitsiz dağılımının Türkiye'deki mesleki yapının dönüşümünün yaratmış olduğu toplumsal hareketlilik fırsatlardan yararlanma imkanını sınırladığını ve bunun da hareketlilikten ziyade hareketsizlik ve kapanma eğilimi yarattığını belirtir. Boratav (2004, s. 52) özellikle "toplumsal tabakalaşma şemasının uçlarında yer alan gruplar için yukarı veya aşağı hareketlilik karşısında güçlü engeller" bulunduğunu söylemektedir. Bu bakımdan 1980'lerle birlikte piyasa yöneliminde daha kararlı bir dönüşüm mevcutken, toprak konumlarının geriye doğru gittiği bir taraftan memuriyet ve işçilik gibi bürokratik örgütlerdeki sınıf yapılarıyla, diğer yandan ise daha büyük ölçekli bir sermayenin konumlarıyla kamu bürokrasisindeki ve özel sektörün örgütlü yapılarındaki gelişmenin neticesinde bir hareketlilik söz konusu olmuştur. Bu dönemi memurun konumunu pekiştirmiş ve devlet bürokrasisi içerisindeki konumları memuriyete bahşetmiş olduğu haklar bakımından arzulanır kılmıştır. Söz konusu yapısal değişimler Türkiye'de kuruluşundan itibaren başat olan kendi hesabına çalışanların konumlarının-tarım hariç- değişmesiyle sonuçlanmıştır. Bu bakımdan Türkiye sınıf, meslek ve iş konumları yaratmak ve bu yolla hareketliliği sağlamak bakımından önemli, ancak dönemsel olarak farklı nitelikleri haiz bir dönüşümü tecrübe etmiştir (Kemerlioğlu, 1973, Boratav, 2004).

Aynı tarihler, 1961'de Almanya ve Türkiye arasında imzalanan işe alım sözleşmesi ile başlayan işgücü göçünün 1971 ve 1973 yılları arasında zirveye ulaşması³⁹ ve sonrasında 1974 yılında işçi alımlarının durdurulmasını, bu tarihten itibaren Türkiye'den Almanya'ya ancak 1980'lerde siyasi sığınma veya başka türden göç hareketlerini mümkün kılmıştır. Bu tarihlerden 1990'lara kadar, Almanya devletinin Almanya'nın bir göç ülkesi olmadığı, zaten göçmen işçilerin ülkelerine geri dönecek oldukları düşünüldüğünden, yoğun bir biçimde yaşanan aile birleşmelerinin uzun vadeli etkilerine dair herhangi bir planlamanın yapılmadığı hatta göçmen ailelerin çocuklarının eğitimlerinin yönünün de buna göre planlanması gerektiği ifade edilmektedir. Ancak planlandığı gibi olmamış ve göçmenlerin beraberinde getirdikleri ya da Almanya'da dünyaya gelen çocukları Almanya'da okula başlamış ve Almanya içerisinde hem

³⁹ 1962'de 11 bin olan sayının 1964'te 54 bine çıktığı görülmektedir (Nocera, 2012, s.28). 1973'te Almanya'da yaşayan 2,6 milyon yabancı işçinin yaklaşık 1 milyonu Türk işçilerdir (Fernandez-Kelly, 2012).

Alman hem de diğer göçmen gruplar arasında en düşük okul başarısı gösteren göçmen grup olarak istatistiklere ve literatüre kaydedilmiştir (Riphahn vd., 2010; Fernandez-Kelly, 2012). Bu durumun önemli bir sebebinin Alman eğitim sistemi olduğu, göçmen çocuklara yeterli dil eğitimi desteği sağlayamadığı için eşitsizlikleri yeniden üreterek başarısızlığa neden olduğu düşünülmektedir (Auernheimer, 2005; Söhn ve Özcan, 2006).

Genel olarak, Almanya'daki eğitim sistemi ilköğretim (birinci ile dördüncü sınıfları kapsayan Grundschule), ortaokul ve yüksek okul olmak üzere üç kademeye ayrılmaktadır. Aynı zamanda 'özel ihtiyaç okulları' olarak tarif edilebilecek *Sonderschulen* vardır. Bunlar, gelişimleri ana okullarda engellilik nedeniyle yeterince desteklenemeyen öğrenciler için tasarlanmış okullardır ve göçmen çocukların çok yoğun bir biçimde bu okullara yönlendirildikleri görülmektedir (Lehmann vd. 1999'dan akt. Auernheimer, 2005, s.81; Miera, 2008). İlkokuldan ortaöğretimin okul türlerinden birine geçiş, eyaletlerde kimi farklı uygulamalar olmakla birlikte orta öğretim seviyesi temelde üç okul türünden oluşmaktadır. Almanya'da, ortaokul *Hauptschule*, ve *Realschule* ve *Gymnasium* adı verilen bu okul türleri, farklı meslek konumları için öğrenci yetiştiren kurumlardır. Çocuklar ilköğretime 4. sınıfa kadar devam ettikten sonra (bazı eyaletlerde 6. sınıfa kadar), çoğunlukla öğretmenlerin mezuniyet belgelerine belirtmiş oldukları bu okul tiplerinden bir tanesine gitmektedirler. *Hauptschule*, (5 ile 9-10. sınıflar arası) pratik konulara odaklanan, alt orta öğretim düzeyinde temel bir genel eğitim sağlayan bir okul türüdür ve yine, sosyal olarak dezavantajlı çocuklar ve göçmen öğrenciler için "geri kalanlar için okul" olarak kabul edilmektedir. *Realschule* (5 ile 10. sınıf arası) ise, öğrencilere daha kapsamlı bir genel eğitim ve mesleki veya yüksek öğretime devam etme fırsatı sunan, alt orta düzeydeki bir okul türüdür. *Hauptschule* ve *Realschule* 'den (veya 10. sınıftan sonra *Gymnasium*'dan) mezun olanlar, iş ve okulu birleştiren ikili bir sistem içinde mesleki eğitim ve öğretime başlayabilmekte veya öğrencileri uygulamalı bilimler üniversiteleri olan *Fachhochschule* adı verilen eğitim kurumlarına hazırlamaktadır. Buna kısaca *Fachabitur* adı verilmektedir. *Gymnasium* (5 ve 13. sınıf arası) ise akademik başarı seviyesi yüksek öğrenciler için tasarlanmış, doğrudan üniversite sistemine öğrenci sağlamayı amaçlayan, derinlemesine bir genel eğitim sağlayan okuldur. Böylelikle, Almanya'da orta öğretim sistemi net bir hiyerarşik sırayla farklı eğitim derecelerini sağlayan üç farklı yolla, yani okul türleri ile karakterize edilir. Sadece *Gymnasium*'dan alınan diploma *Abitur* sertifikası olarak üniversiteye giriş sağlamaktadır *Realschule*'de kazanılan eğitim ise, çoğunluklu olarak mesleki eğitim için aynı anda eğitim almak ve gelir elde etmenin yolunu sağladığı için oldukça caziptir. Bazı eyaletlerde dördüncü bir okul türü olarak bulunan kapsamlı okullar *Gesamtschule*, ise bu üç farklı yolu birleştirerek aralarındaki hareketi kolaylaştırır. Dokuzuncu ya da onuncu sınıftan sonra tamamlanan *Hauptschule* ise, gün geçtikte

istihdam piyasasında zamanla geçerliliğini yitiren bir eğitim türüdür ve neredeyse mesleki konumlarda ancak “vasıfsız” olarak tabir edilen işlere başvuruda işe yararmaktadır (Auernheimer, 2005; Salden ve Hertlein, 2020, s.123-147).

2000'lere gelindiğinde, genel nüfusun yüzde 3'ünden biraz daha azını oluşturan Türkiye kökenli göçmenler Almanya'da en büyük göçmen grubunu⁴⁰ oluşturmalarına ve bu göçmenlerin çocuklarının Almanya'da doğmalarına rağmen, 1999'da Yabancılar Yasası onaylanana kadar vatandaşlık haklarına sahip olmamışlardır. Almanya devletinin doğum yerine göre vatandaşlık kazanma hakkını ancak 1 Ocak 2000 yılından sonra Alman topraklarında doğan yabancı çocuklara⁴¹ vermiş olması (Green, 2000, s.116) bu tarihe kadar Almanya'da doğan tüm çocukların vatandaşlık koşulu bulunan birçok meslek grubuna erişmeleri bakımından çok büyük bir engel teşkil etmiştir.⁴²

Türkiye'de de 1980'lerden itibaren önemli değişimler gerçekleşmiştir. Sönmez (2007, s.200), 1980 yılında tarımsal üretimde çalışanların oranında önceki on yıla göre dikkate değer bir değişim olmadığını, ancak tarım dışı çalışmada kendi hesabına çalışanların oranının yüzde 27.5'tan 16.9'a gerilediğini ve bu akışın tarım dışı ücretli çalışmaya doğru olduğunu göstermektedir. Bu dönem Türkiye'nin diğer OECD ülkeleri kadar olmasa da sektörel değişimleri tecrübe ettiği, 1980'lerin ilk yıllarında Türkiye'ye doğru bir sanayi transferi gerçekleşse de 1990'lardan itibaren daha fazla istihdam ve teknik beceri gerektiren meslekleri talep eden sanayilerin, bu tür iş gücü maliyetinin daha düşük olduğu başka ülkelere kaymıştır. Dolayısıyla orta düzeyli teknik mesleklerin iş gücü içindeki payı da azalmıştır. Aynı zamanda teknolojinin kullanımı, analitik düşünme, problem çözme becerilerini içeren yeni meslek konularına ihtiyacı artırırken; idari işler, veri transferi, analizi, depolaması, telefonla verilen müşteri hizmeti, paketleme, montaj, sıradan hesaplama gibi başka birtakım görevleri yerine getiren mesleklere olan ihtiyacı azaltmıştır (Sunar, 2020, s.40). Bu dönüşümler meslek konumlarına erişmenin koşulları ile ilgili dönüşüm ve uygulamaları da beraberinde getirmiştir.

⁴⁰ Bu tarihte Almanya'daki 7,3 milyon yabancıların yüzde 27'sini, ve neredeyse 3.5 milyon Müslümanın kabaca dörtte üçünü Türkiye kökenli göçmenler oluşturmaktadır (Laurence, 2007, s.55; Nocera, 2012, s.9).

⁴¹ Bu çocuklar yirmi üç yaşına kadar hem Almanya hem de ebeveynlerinin vatandaşlık haklarını kazansalar da bu yaş itibarıyla hangi ülkenin vatandaşı olacaklarına karar vermek zorundadırlar.

Cumhuriyet'in kuruluşundan 1960'lı yıllara gelinceye kadar lise mezunlarının sayısı az olduğundan⁴³, pek çok fakülte ve enstitü eğitim için başvuranları sınavsız kabul etmiştir. 1960'lı yıllarda bazı eğitim kurumları giriş sınavları düzenlemeye başlamış ve 1974 yılında Üniversitelerarası Kurul kararı ile üniversiteye giriş sınavlarının tek merkezden yapılmasına karar verilmiş ve 1750 sayılı Üniversiteler Kanunun 52. maddesine dayanılarak 19 Kasım 1974 tarihinde “Üniversitelerarası Öğrenci Seçme ve Yerleştirme Merkezi (ÜSYM) kurulmuştur.”⁴⁴ Merkezi sınav sistemi ile öğrenci kabulünün temel kriterleri ise, yıllar içerisinde farklı bölümlendirmeler temel eğitim müfredatına göre sorulan sorulardan elde edilen sınav puanları ve öğrencilerin ortaöğretim eğitimlerinin neticesinde elde etmiş oldukları puanlar “Ortaöğretim Başarı Puanı” olarak hesaplamaya tabi tutulmuştur.⁴⁵ Bu hesaplamalarda öğrencilerin henüz ortaöğretim aşamasında seçecekleri meslekleri belirleme zorunluluğu oluşturduğuna dair şiddetli eleştirilere neden olan katsayı uygulaması yapılmaktadır. 1998'den 2010 yılına kadar sürdürülen bu uygulamaya göre, genel liselere giden öğrenciler seçtikleri dal içerisinde; meslek ve imam hatip lisesi öğrencileri de yine bu alanlar içerisinde yükseköğretim tercihinde bulunmadıkları takdirde puan hesaplamalarında katsayıları düşürülmüştür. 1 Aralık 2011 tarihinde YÖK Genel Kurulu'nun kararı ile katsayı uygulamasının kaldırılmasına ve okul tipi fark etmeksizin her aday için aynı katsayı değerinin uygulanmasına karar verilmiştir (Doğan ve Yuret, 2015, s.203).

Benzer düzenlemeler kamu personeli olarak çeşitli mesleklere atanacak olanlar için de yapılarak 1985-1991 yılları arasında “Öğretmenlik Yeterlilik Sınavı” 1999-2000 arasında “Devlet Memurluğu Sınavı”, 2001 yılında “Kamu Meslek Sınavı” gibi sınavlar ile meslek konumlarına yerleştirme yapılmıştır. 18 Mart 2002 yılından itibaren ise 3975 sayılı Bakanlar Kurulu Kararı ile (Resmi Gazete: 03.05.2002 tarihli 24744 sayılı karar) de Kamu Görevlerine İlk Defa Atanacaklar Hakkında Yönetmelik hükümleri düzenlenerek “kamu görevlerine atanacakların seçimi ile kamu kurum ve kuruluşlarında özel yarışma sınavına tabi tutulmak suretiyle girilen mesleklere atanacaklara yapılacak olan sınavların usul ve esasları” belirlenmiştir⁴⁶.

Türkiye'nin geçirmiş olduğu bütün bu dönüşümlerin toplumsal sınıf veya statü konumlarına ne türden etkilerinin bulunduğu, bireylerin bu dönüşümlerle birlikte konumlarını yükseltmek

⁴³ 1960 yılında genel liselerden diploma alan öğrenci sayısı 11977 iken (8649 Erkek, 3328 Kadın), 1970 yılında bu sayı 45678'e (31860 Erkek, 13818 Kadın) ulaşmıştır (Tüik, 2014, 65-66).

⁴⁴ 1981 yılına kadar bu merkez tarafından yürütülen sınav işlemleri, 1981 yılı 2547 sayılı Yükseköğretim Kanunun 10. ve 45. maddeleriyle Öğrenci Seçme ve Yerleştirme Merkezi (ÖSYM), Yükseköğretim Kurulunun bir alt kuruluşu halinde sürdürülmüştür. 3 Mart 2011 tarih ve 6114 sayılı Kanun ile Kurum idari ve mali özerkliğe sahip, özel bütçeli bir kamu kurumuna dönüşmüş, “Ölçme Seçme ve Yerleştirme Merkezi” adını almıştır.

⁴⁵ <https://www.osym.gov.tr/TR,8789/hakkinda.html> (Erişim Tarihi: 06.02.2021).

⁴⁶ <https://www.mevzuat.gov.tr/MevzuatMetin/21.5.20023975.pdf> (Erişim Tarihi: 06.02.2021).

bakımından ne türden avantajlar ya da kısıtlarla karşılaştıklarının ampirik olarak araştırılması ise oldukça ihmal edilmiş görünmektedir. Cumhuriyet ile birlikte sıklıkla telaffuz edilen Türkiye Cumhuriyeti'nin sınıfsız ve açık bir toplum olma ülküsünün akademik literatürde ciddi bir tezahürü olabilecek bir kısırlık içerisinde birtakım toplumsal tabakalaşma ve hareketlilik çalışmaları, Türkiye'de hangi tabakaların olduğunu farklı yönelimler sergileyerek tespit etmeye yönelirken farklı analiz birimleri ile farklı profiller ortaya koymuşlardır. Yine de Türkiye'de ulusal düzeyde süreklilik gösteren veriler toplanmamış olduğundan toplumsal tabakalaşma ve hareketlilik alanındaki çalışmaların çok fazla yapılamamıştır (Sunar, 2016, s.12). Bu çalışmalar Türkiye'de tabakaları toplumsal işbölümü ve mülkiyet ilişkileri temelinde (Boran, 1999; Boratav, 2004) ; siyasal güç ilişkileri ve üretici sınıflar temelinde (Mardin, 2015, s.118; Keyder, 2015; Karpat, 2017) tarif etmekle birlikte, aynı zamanda sosyoekonomik statüye dayalı kapsayıcı bir tabakalaşma modeli oluşturmaya ve bu farklı tabakalara özgü sosyal ve ekonomik özellikleri ortaya koymayı amaçlayan çalışmalar da yapılmıştır (Kalaycıoğlu vd. 2010). Kalaycıoğlu ve arkadaşlarının çalışması (2010), mesleki ve toplumsal statüyü ölçmeye yönelerek, hanehalkını analiz birimi olarak belirleyerek tüm hanenin sosyo-ekonomik statüsünü ölçmeye yönelik önemli bir denemedir. Aynı zamanda uluslararası sınıf şemalarından uyarılma yoluyla Türkiye'deki toplumsal tabakaların değişimini analiz etmede kullanan araştırmalar da mevcuttur (Kaya, 2008). Bu çalışma hiyerarşik olarak belirlediği sınıf kategorilerinde en üst ve en alt gruplarda bir genişleme tespit etmiştir (Kaya, 2008, s.178). Makro düzeyde bireylerin hangi toplumsal tabakalar arasında ne kadarlık bir hareketlilik gösterdiğine ilişkin veri üretebilmek için tabakaları ve ölçüm değişkenlerine ilişkin uzun vadeli bir hazırlık ve sürecini gerektirir. Halbuki, Çağlı vd. (2006); TÜAD (2012), Kalaycıoğlu vd.,(2008); Kalaycıoğlu vd., (2010) ve Sunar vd. (2016) gibi çalışmalar, eğitim, meslek ya da mülkiyet temelli değişkenlerin puanlanması vasıtasıyla bir sosyo-ekonomik statü endeksini ortaya koymayı ve böylece sosyal statü ve sosyal hareketliliği ölçmeyi hedeflemektedirler. Ancak yine de mevcut haldeki sınırlı sayıdaki çalışmanın sonuçları Türkiye için yapının hukuki ve toplumsal düzenlemeler bakımından açık, ancak ampirik olarak pek de öyle olmadığı gerçeği ile yüzleştirmeye yetmekte ve sistemin tümüyle kapalı olmasa da belirli bağlayıcılık içerdiğini göstermektedir (Kemerlioğlu, 1973; Aral, 1980; Boratav, 2004). Nitekim Aral'ın *Türkiye'de Toplumsal Hareketlilik* (1980) çalışmasının verilerinden hareketle hesaplamış olduğu köken-menzil ilişkisine dair oranlarda mesleki hiyerarşi ve bunun ima etmiş olduğu üst tabakalar içinde nesiller arası hareketlilik örüntülerinin daha kapalı bir yapı arz ettiği (yani tabaka içi beslenme oranlarının çok yüksek olduğu), aynı şeyin çiftçiliğin kendi içinde de söz konusu olduğu ancak yine de köylülüğün hiyerarşide kendinden üstte fakat yakın mesleki tabakalara hareket eden nüfusun en önemli kaynağı olduğuna işaret etmesi söz konusu hedefe ilişkin bir sorgulama

yapmanın gerekliliğine işaret etmektedir. Aral, bu çalışmada Goldthorpe'un *Social Mobility in Britain* çalışmasında tartıştığı ve yaygın olarak yukarıya doğru hareketliliğin sınıf hareketliliğinin aslında çok uzun menzilli olarak değil de daha kısa erimli ve kademe kademe gerçekleştiği bilgisinin bir benzerini Türkiye için sunmaktadır. Boratav (2004, s.48-50) 1990'lı yılların başında benzer tablonun devam ettiğini, kendi örneklem grubu içerisinde nitelsiz işçilik dışındaki tüm grupların kendi içinden beslenme oranlarının oldukça yüksek olduğunu teyit etmiştir.

Bu sonuçlar yakın döneme kadar Türkiye'de toplumsal hareketliliğin üst katmanlarda bir kapanma döngüsü içinde gerçekleşmiş olduğunun açık ifadelerinden biridir ve gözlemlenen örüntünün nasıl ortaya çıkmış olduğu açıklanmaya muhtaç bir olgudur. Zira bu sürecin anlaşılabilmesi sadece geçmişin bir muhasebesinin yapılması anlamda tarihsel değil, aynı zamanda bugüne dair ve toplumsal eşitsizliklerin azaltılmasına yönelik birçok kamu politikasının amaçları ile bunların sonuçları arasındaki mesafenin nasıl oluştuğunun açığa kavuşturulmasını gerektirmektedir. Dolayısıyla Türkiye'nin kendi tarihsel arka planına uygun ve onun devamı olarak modernliğin koşulları altında toplumsal hareketliliğe "açık" bir toplum yaratma hedefi ile bu yolda kat edilen mesafe arasındaki farklılık sadece makro verilerin işaret ettiği rakamlardan dolayı olarak çıkarılabilecek bir yorumlama yoluyla değil, bizzat süreci deneyimlemiş olanların kendi deneyimlerinden hareketle anlaşmaya ve açıklanmaya muhtaç bir olgudur ve toplumsal hareketliliğe ilişkin dinamikleri ve mekanizmaların mikro boyutta incelenip tartışılmasının önemi ve ihtiyacı bir kez daha belirginleşmektedir.

4.2. KENDİLERİYLE MÜLAKAT YAPILAN BİREYLERİN DEMOGRAFİK ÖZELLİKLERİ VE HAREKETLİLİK ÖRÜNTÜLERİNİN GENEL GÖRÜNÜMÜ

Bu araştırma kapsamında farklı mesleklerden emekli olmuş toplam altmış iki bireyle yüz yüze derinlemesine mülakatlar gerçekleştirilmiştir. Bu kısımda bu bireylerin temel demografik özelliklerine yer verilerek bu grubun temel hareketlilik örüntüleri betimlenmeye çalışılacaktır. Türkiye'de yedi tanesi kadın, yirmi beş tanesi erkek olmak üzere toplam otuz iki; Almanya'da ise dokuz kadın, yirmi bir erkek olmak üzere toplam otuz bireyle mülakatlar tamamlanmıştır.

Farklı mesleklerden emekli olmuş olan bu bireylerin mesleki konumları, zaten bir sınıf konumunu temsil etmekle birlikte, bu konumlar kategorik olarak çağdaş sınıf kuramlarından Neo-Weberci (Goldthorpe, 2000), Neo-Marksist (Wright, 2016) ya da Neo-Durkheimci (Parkin,

1992) anlamda konumlandırılmamışlardır. İstendiği takdirde belirli meslek konumlarını işgal etmiş olan bu bireyler nihai olarak ulaştıkları menzile ya da hareket ettikleri köken bakımından, elbette ki farklı kuramsal yaklaşımlarda farklı şekillerde ve farklı sınıf konumlarında telakki edilebilirler. Örneğin çok genel hatlarıyla, profesyonel meslek mensupları ve üst düzey yöneticiler Goldthorpe'ye kategorilendirmede “hizmet sınıfına” (Goldthorpe, 2000, s.104; Breen, 2014, s.58-61); Wrightçı anlamda “uzmanlar” (experts) sınıfına (Wright, 2016, s.103-115; Marshall vd., 1988, s.37), Durkheimci anlamda ise “örgütlenmiş meslek birliklerine ve toplumsal kapanma ilişkilerine” göre (Grusky ve Galescu, 2014, s.79) sınıflandırmaya tabii olacaklardır. Ancak buradaki haliyle mesele bir sınıf tartışması yürütmeksizin, hangi kuramsal temelle yerleştirilmiş olurlarsa olsunlar bireylerin bir köken konumundan bir menzile konumuna hareket ediyor olmaları ve tıpkı sınıf tartışmalarında olduğu gibi toplumsal hareketlilik tartışmalarında da bunun kuramsal olarak halledilemeyecek bir durumda olduğuna vurgu yapmaktır.

Dolayısıyla yapılan tasvirler, bireyleri herhangi bir kuramsal yaklaşım temelinde sınıf konumlarına yerleştirmeksizin, meslekler temelinde mülakat yapılan bireylerin kendilerinin kökenlerine nazaran ve onların çocuklarının kendilerine nazaran eğitim durumları ve mesleki konumlarının ne derecede farklılaştığını, hangi konumların daha hızlı boşaldığı hangilerine doğru hızlı bir akış olduğunu görmeyi sağlamaktadır.

Kendileriyle mülakat yapılan bireylerin köken profillerine baktığımızda, önceki bölümde betimlenen Türkiye'nin koşulları ve istihdam yapısıyla tutarlı bir hane profili karşımıza çıkmaktadır. Mülakat yapılan bireylerin yaş aralıkları itibarıyla ebeveynlerinin eğitim düzeylerinin ve mesleki konumlarının Osmanlı Devleti'nin son yıllarına kadar uzandığı ve birçoğunun reaya içerisinde eğitime oldukça mesafeli olan, toprak üzerinde gerek kullanım gerekse mülkiyet hakkı bulunan, genel anlamda mülakat yapılan bireylerce benzer şekilde ifade edilen ancak işgal etmiş oldukları konumlar sebebiyle özünde farklılaşan nitelikleri haiz oldukları görülebilmektedir.

Mülakat yapılan bireylerin ebeveynlerinin eğitimlerinin genel olarak babaların ilköğretim seviyesinde olduğu görülmektedir. Annelerinin ise okuryazar olmadığını veya okur yazar seviyede bulundukları görülebilir. Bunun yanında mülakat yapılan bireylerin büyük ebeveynlerinin Osmanlı bürokrasisi içerisindeki devlet memuriyeti gibi konumlarda yer alan kimselere veya ticaret yapan bir kökene dayanıyor olmasından kaynaklı olarak ebeveynleri

bugün yükseköğretim adını verebileceğimiz seviyede eğitim görmüş bir başka profilden de söz edilmelidir. Zira bu eğitim düzeyi ve onunla aynı doğrultuda edinilmiş meslek konumlarına mensup bireylerin istisnai oldukları bilinmektedir. Katılımcıların köken durumunu biraz ayrıntılı ve niceliksel olarak ifade etmek gerekirse mülakat yapılan bireylerin babalarının bir tanesi hiç Türkçe bilmemekle birlikte, toplam dokuzu okur yazar değildir. On sekizi okur yazar olan babaların okuma yazmayı formel eğitim öğretim dışında ve askerlikte öğrendiği, bir tanesinin de din eğitimi vasıtasıyla ilk olarak Arapça okuyabildiği görülmektedir. Mülakat yapılan toplam altmış iki bireyin yirmi altı tanesinin babası ilkokulu bitirmiş, yalnızca dört tanesi ortaokuldan mezun olmuştur. Lise ve yükseköğretim mezunlarının sayısı ise toplamda beştir; bunlardan bir tanesi lise, bir tanesi meslek enstitüsü, üç tanesi de üniversite düzeyinde eğitim almışlardır.

Mülakat yapılan bireylerin yaşları ile paralel olarak ebeveynlerin doğum tarihleri 1900'lü yıllara kadar gerilere gitmektedir. Bu yıllar için, tahmin edilebilir şekilde, kadınların eğitim almaları çok kısıtlı olduğundan, yaşları daha büyük olan emekli bireylerin anneleri çoğunlukla okuma yazma bilmeyen annelerdir. Buna karşılık, daha genç emekli bireylerin verilerinde bir çeşitlenme olduğu görülmektedir. Yine kabaca bir betimleme yapacak olursak, toplam altmış iki mülakat yapılan bireyden otuz dokuzu tanesi annesinin okuryazar olmadığını, altı tanesi de okur yazar olduğunu ancak formel herhangi bir eğitim almadığını ifade etmiştir. İlkokul seviyesinde eğitim almış olan on dört anne bulunurken, bir tane öğretmen okulundan ayrılmış, bir tane ortaokul, bir tane de üniversite mezunu anne olduğu görülmektedir.

Tablo 2: Kendileriyle Mülakat Yapılan Bireylerin Köken-Menzil Dağılımları

KÖKEN (Ebeveynleri)	MENZİL (Kendileriyle Mülakat Yapılan Bireyler)										
	1.	2.	3.	4.	5.	6.	7.	8.	9.	0.	TOPLAM
1.GRUP (Üst Düzey Yöneticiler)	1	2									3
2.GRUP (Profesyonel Meslek Mensupları)							1				1
3.GRUP (Yardımcı Profesyonel Meslek Mensupları)		2									2
4.GRUP (Büro ve Müşteri Hizmetleri Çalışanları)		2		2			1				5
5.GRUP (Hizmet ve Satış Elemanları)		3	1	1	1						6
6.GRUP (Nitelikli Tarım Hayvancılık, Ormancılık ve Su Ürünleri Çalışanları)		11	2	1	3	1	8				26
7.GRUP (Sanatkarlar ve İlgili İşlerde Çalışanlar)	1	2					4		1		8
8.GRUP (Tesis ve Makine Operatörleri ve Montajcılar)		1									1
9.GRUP (Nitelik Gerektirmeyen İşlerde Çalışanlar)			1	1			5		3		10
0.GRUP (Silahlı Kuvvetler Çalışanları)											-
Toplam	2	23	4	5	4	1	19	-	4	-	62

Ebeveynlerin meslekleri de detaylı bir şekilde ekte yer alan tabloda belirtilmiş olsa da atıfta bulunulan meslek kategorileri altında ifade edilmek istendiğinde şöyle bir görünüm ortaya çıkmaktadır. Yirmi altı bireyin babası nitelikli tarım, hayvancılık ve su ürünleri olarak kategorilenmiş olan altıncı meslek kategorisinde yer almaktadır. Bu kategorinin içerisinde büyük, orta ve küçük ölçekli toprak sahipleri, tarım ve hayvancılık faaliyeti ile geçimlik tarımsal üretimi sağlayan hane halkları bulunmaktadır. Sanatkarlar ve ilgili işlerde çalışan olarak tabir edilen meslek kökenine sahip ve terzi, motor ustası, matbaacı, tornacı ya da presçi gibi vasıflı kol gücü ile kendini karakterize etmiş olan meslek kategorisine dahil sekiz ebeveyn bulunurken, on ebeveynin ise nitelik gerektirmeyen gündelik vasıfsız işlerde çalışan inşaat işçileri, tarım işçileri gibi meslek konumlarında bulunduğu görülmektedir. Bakkal, manifaturacı, nalburiye

gibi kendi hesabına perakende satış işlerinde çalışan babaların sayısı ise altıdır. Buna karşılık, babası profesyonel meslek kategorisinde bir, yöneticilik ve kendi işletmesinde toptan ticaret işi ile uğraşan üç ve kamu memuriyeti gibi büro ve hizmet işlerinde çalışan beş birey bulunmaktadır.

Köken itibariyle vaka grubu içerisinde en fazla yığılma gösteren gruplandırma orta ve küçük ölçekli toprak ve hayvan sahipliği grubundadır. Bu yığılma ile kendileriyle mülakat yapılan bireylerin ailevi kökenleri tarif edilirken dikkate alındıkları zaman diliminde ülkedeki çalışan nüfusun kabaca hangi alanlarda yığılmış olduğuyla benzer bir oran gösterip göstermediğini tespit etmek kolay değildir. Ancak daha önemlisi bunun bu araştırmanın tasarımı bakımından fazla bir önemi de yoktur. Zira vakalar, belli bir evreni, belli bir temsil kabiliyeti ile temsil edecek şekilde belirlenmemiştir. Buradaki nicel tasvirin amacı kendileri ile mülakat yapılmış olan bireylerin ve dolayısıyla onların anlattıkları hikayelerinin ağırlık merkezinin nerede olduğuna dair bir fikir vermesi bakımından önem taşımaktadır.

Bu çalışma niceliksel bir meslek hareketliliği hesaplama çalışması olmadığından ve sayılar, meslek gruplarının tek tek temsil edilemediği bazı noktalara dikkat çekmek bakımından tasvir edildiği için bu yığılma çok önemli olarak algılanmamalıdır. Bilakis burada toprak mülkiyetinin gelecek kuşağa aktarılması konusuna sıkıntı yaşayabileceği aşikâr olan, haneyi geçindirmek bakımından bolca iktisadi kaynağı bulunmayan, ancak toprak ve hayvan sahipliği üzerinden temel geçimini sürdüren hanelerin yoğunluğuna dikkat çekilmesi önemlidir. Elbette bu grubun içerisinde, başta hayvancılıktan elde ettikleri ürünler olmak üzere, tarım ürünlerini de tedricen piyasaya açmış, ticari faaliyet denilebilecek ölçütte olmasa da piyasa ile temas kurmaya başlamış ailevi kökenden gelen bir ya da iki üyenin olduğuna dikkat çekmek gerekmektedir. Aynı durum tarım işçiliği, marabalık/rençberlik, çobanlık gibi mülkiyet hakkı bulunmaksızın toprak ve hayvan üzerinden ücretli mesleki bir faaliyet yürüten grup için de söz konusudur. Sekiz birey babasının bu meslekle ilgilendiğini söylerken, bunlardan iki tanesi hanede hayvancılığın da bir faaliyet olarak iktisadi gelire bir girdi olarak katkı sağladığını ifade etmişlerdir.

Meslek konumları arasındaki akışın kendileriyle mülakat yapılan bireyler ve anneleri üzerinden tarif edilmesi mümkün olmamıştır. Bunun sebebi mülakat yapılan bireylerin ifade ettikleri haliyle, annelerin mesleki konumları hem çok belirgin aynı oranda da oldukça belirsiz oluşudur. Zira ücretli çalışanların durumu daha açık iken, ev kadını olarak ifade edilen elli altı annenin

yalnızca beş tanesinin toprak işçiliği, bir tanesinin de hayvan bakıcılığı/çobanlık yaptığı ifade edilmesine rağmen büyük olasılıkla toprak ya da hayvanlar üzerinden kendi hanesi içerisinde emek sağlayanların sayısı oldukça fazladır, burada ifade edilen sayı yine ücretli olarak başkasının malı üzerinden gelir elde edenlerin sayısıdır. Öte taraftan vaka gruplarında yer alan altmış iki bireyden yalnızca bir tanesinin köken ailesinde annesi avukat/öğretmendir ve yine yalnızca birinin annesi on sekiz çalışanı olan bir ticari işletmenin sahibidir. Dört annenin ise vasıfsız kol işçiliği yaptığı belirtilmiştir.

Bu kökenlerden gelen mülakat grubunun mesleki kategorilerinin dönüşümü kabaca tasvir edilmek istendiğinde, ilk olarak toprakla ilintili herhangi bir mülkiyet ya da ücretli işçilik gibi gruplara mensup ebeveynlerin çocuklarının bu konumları neredeyse tamamen boşalttıkları açıkça görülebilmektedir. Kardeşlerinin konum değişiklikleri bütün bireyler tarafından eksiksiz detaylı anlatılmadığı için mülakat yapılan bireylerin kardeşlerini kaç tanesinin daimî olarak toprakta kaldığı, kaç tanesinin bir süre iktisaden bağımlı kalıp sonrasında başka konumlara hareketlendiğinin tespitini yapmak mümkün olmamakla birlikte açık bir biçimde bu vaka grubu bakımından toprağın hareketliliğin kaynağını oluşturan bir kökeni oluşturduğu söylenebilir.

Öte taraftan eğitim düzeylerine paralel istihdam konumlarını beraberinde getiren en önemli eğitim kurumlarının bireyleri doğrudan mesleki konumlara bağlayan ortaöğretim veya bugünün ön lisans düzeyine tekabül edebilecek öğretmen, hemşirelik, polislik gibi meslek okulları olduğu rahatlıkla söylenebilir. Mülakat yapılan bireylerin dönemi için yaş grubu bakımından farklılık arz etmekle birlikte ortaokul ve lise eğitiminin ise büro işlerine yönelik bir kaynak oluşturmuş olduğu görülmektedir. Öte taraftan lisans ve üzeri eğitim düzeyi ise bireyleri profesyonel ve yönetici meslek gruplarına taşımıştır.

Burada sözü edilen meslek konumları bireylerin nihai menzil konumlarıdır. Dolayısıyla bu konumlar kimi bireyler bakımından yatay veya dikey hareketlenme tecrübelerinin son durağıdır. Bu konumlardaki hareketlilik dinamiklerini oluşturan etkenler ve mekanizmalar verilerde ayrıntılı bir şekilde incelenmiş olmakla birlikte, genellikle vasıfsız kol işçiliği ve özellikle kamuda büro hizmetleri çalışanlarında kuşak içi hareketsizliğin başat olduğu, Türkiye ve Almanya için bu duruma sebep olan mekanizmalar farklı olsa da bu konumların bireylerin ilk ve son menzil konumları olarak kalmada daha belirgin oldukları dikkat çekmektedir.

Almanya’da kendileriyle mülakat yapılan otuz bireyden on iki tanesinin mesleki kariyerlerine Türkiye’de başladıkları ve her birisinin farklı amaçlarla Almanya’ya göç ettikleri görülmektedir. Bu göç deneyimi bireylere mesleki konumları üzerindeki etkisi uzun vadede gelir ve statü hareketliliği sağlasa bile vasıflı meslek gruplarının vasıflarının gittikleri farklı ülkelerde tanınmaması ilk aşamada onlar arasında aşağı doğru hareketlenme söz konusu olmuştur. Bu bireyler arasında, yaşam öyküleri çeşitlilik göstermekle birlikte, göç deneyiminin kuşak içi belirgin bir hareketlilik mesafesi oluşturduğu kimse bulunmamaktadır. Bunun yanı sıra geriye kalan on yedi bireyin için ilk menzil konumlarına Almanya’da yerleştikleri, ancak eğitimlerinin tümünü Almanya’da almamış olmalarından ve yine verilerde açıkça betimlenecek olan farklı dinamiklerden kaynaklı olarak kuşak içi hareketlenme bakımından yoğun bir akışın mevcut olmadığı söylenebilir.

Kendileriyle mülakat yapılan bireyler arasında okur yazar olmayan hiç kimse bulunmamakla birlikte, formel eğitim almadan okur yazar olan yalnızca bir birey bulunmaktadır. İlkokul mezunu on dört; ortaokul mezunu beş, sanat okulu mezunu bir; lise mezunu dokuz, köy enstitüsü/öğretmen okulu iki; enstitüsü ve diğer meslek yüksekokullar (hemşire, polis, tekniker) on beş; lisans mezunu on iki; yüksek lisans ve doktora ile tıpta uzmanlık mezunu ise beş birey bulunmaktadır. Bu bireyler içerisinde eğitimlerinin tamamını Almanya’da almış kimse bulunmamaktadır. Grubun eğitim profiline baktığımızda, onların durumunun köken ailelerin eğitim düzeyinden belirgin bir biçimde farklılaştığı göze çarpmaktadır. Kendi içerisinde tutarlı bir şekilde bireylerin eğitim derecelerinin ileriye gittiği ve genellikle orta öğretim düzeyinde yoğunlaştığı ve dikkate değer bir şekilde lisans eğitiminde de artış görülmektedir. Köken ailelerde lisans eğitimi almış üç baba ve bir anne olmak üzere dört ebeveyn bulunurken, mülakat grubunda on iki lisans ve beş lisans üstü eğitim almış toplam on yedi birey bulunmaktadır. Hangi eğitim seviyelerinin bu eğitim düzeyini beslediği analizine bu betimlemede ifade etmeye gerek yoktur, zira bu çalışmanın ana iddiası halihazırda ebeveynlerin eğitim seviyelerinin bireylerin eğitim kazanımlarında arızı olmadığı ancak nedensel ve dahili de olmadığı üzerinedir. Öte taraftan altmış iki kişilik vaka grubunda bu akışın hangi yöne olduğunun analizi makro çalışmaların ifade ettikleri anlamında işe yarar da olmayacaktır. Burada ifade edilmek istenilen şey ebeveynlerden bir kuşak sonrasında çocukların eğitim düzeylerinin dikkate değer bir şekilde artmış olduğudur.

Eğitim düzeylerindeki bu dikkate değer artış ve çeşitlenme meslek konumlarında da kendisini göstermektedir. Ancak tahmin edilmesi zor olmayacak şekilde eğitim kazanımındaki hareketlenmenin mesafesi kadar bir açılım meslek konumları söz konusu olduğunda mümkün

olmamıştır. Zira istihdam piyasasındaki önemli değişim ve dönüşümlerin getirdiği çeşitlenme ile birlikte yeni konumların ortaya çıkması ve bu konumlara doğru meydana gelen akış beraberinde o konumlara yerleşmek için gereken nitelik ve kazanımların da dönüşümünü getirmiştir. Dolayısıyla daha fazla eğitim almasına rağmen ebeveynlerinden ancak yatay hareketlenme yoluyla farklı mesleklere geçenler oldukça fazladır.

Bu profildeki kökenlere kıyasen kendileriyle mülakat yapılan bireylerin ve kardeşlerinin eğitim düzeylerinin en az bir basamak olmak koşuluyla yükseldiği açıkça görülmektedir. Bunun önemli bir nedeni eğitim arzının ülke genelinde ücretsiz ve yatılı eğitim kurumları aracılığı ile de yaygınlaşması ve formel eğitimin gerekliliğine ilişkin anlayışta meydana gelen dönüşümdür. Tablo dikkatle incelendiğinde benzer şekilde bireylerin mesleki konumlarında da ebeveynlerine kıyasla bir çeşitlenme ve hareketlenme olduğu görüleceği gibi, eğitim düzeylerindeki yükseliş gibi bir yükselmenin mevcut olmadığı dikkat çekecektir. Daha fazla eğitim kazanımı olmasına rağmen ebeveynleri ile aynı konumda yer alan kişilerin yoğunluğundaki sebep istihdam piyasasındaki çeşitlenme ile birlikte mesleki yapılanmada meydana gelen çeşitli mesleklere olan arz talep dengesinin değişmesidir. Bu değişim mesleklere giriş koşullarını değiştirerek daha fazla eğitim kazanımını talep etmektedir, ebeveynlerin dönemi için ilkokulu bitirmenin yeterli geldiği bir konum için mülakat yapılan birey ve kardeşlerinin lise düzeyinde eğitim almaları gerekmiştir. Böylelikle meslek eğitiminin yaygınlaştığı, böylelikle vasıf kazanmanın önemli hale geldiği ve kamu bürokrasisindeki konumların genişlediği ve oraya doğru bir akışın gerçekleştiği söylenebilir.

Kardeşlerin sayısı ve yaş grupları oldukça çeşitlendiği için genelleme yapılması doğru ve mümkün olmamakla birlikte kardeşler arasında genel olarak eğitim düzeyi ve mesleki konum bakımından bir tutarlılık gözlenebilir. Hemen belirtmek gerekir ki bu tutarlılık cinsiyet duyarlıdır, kız ve erkek çocukları için keskin şekilde farklılaşmaktadır. Verilerde bununla birlikte kaynaklar, eğitim düzeyleri ve menzillerde kardeşler arasında görülen farklılaşmanın ya da doğrusal değişimlerin ayırt edici mekanizmaların da neler olduğu açıklanacaktır. Ancak burada mülakat yapılan bireylerin kardeşlerinden çok uç bir mesleki konuma hareketlendiği vakaların yaşam öykülerinde genellikle çeşitli kırılmalara rastlandığı, örüntüleri bozan birtakım gelişmelerin olduğu söylenebilir.

Tablo 3: Kendileriyle Mülakat Yapılan Bireylerin Çocukları İle Olan Köken-Menzil Dağılımları

KÖKEN (Kendileri)	MENZİL (Kendileriyle Mülakat Yapılan Bireylerin Çocukları)										
	1.	2.	3.	4.	5.	6.	7.	8.	9.	0.	TOPLAM
1.GRUP (Üst Düzey Yöneticiler)	1		1								2
2.GRUP (Profesyonel Meslek Mensupları)	10	28	2	1			1				42
3.GRUP (Yardımcı Profesyonel Meslek Mensupları)		5	3		1			1			10
4.GRUP (Büro ve Müşteri Hizmetleri Çalışanları)	1	5		2	1		1				10
5.GRUP (Hizmet ve Satış Elemanları)	1	3		1	1					1	7
6.GRUP (Nitelikli Tarım Hayvancılık, Ormancılık ve Su Ürünleri Çalışanları)				2							2
7.GRUP (Sanatkarlar ve İlgili İşlerde Çalışanlar)	1	11	7	2	4		8	1	4		38
8.GRUP (Tesis ve Makine Operatörleri ve Montajcılar)											-
9.GRUP (Nitelik Gerektirmeyen İşlerde Çalışanlar)			1				1	1	1		4
0.GRUP (Silahlı Kuvvetler Çalışanları)											-
Toplam	14	52	14	8	7	-	11	3	5	1	115

Bu çalışmada mülakat yapılan bireylerin kendilerinin bir köken olarak konumlandığı durumda çocukları ile aralarında olan mesleki dönüşüm süreci kabaca Tablo 3'te tarif edildiği şekildedir. Her ne kadar geleneksel toplumsal hareketlilik araştırmaları bakımından katı bir biçimde bağlayıcı olan veya annenin rolüne halihazırda gözünü kapamış olan araştırma biçimi bakımından ifade ettiği unsurları bu çalışma için ifade etmiyor olsa da bireylerin eşleri ve çocuklarının genel durumunu betimlemenin önem taşıdığı aşıkardır. Başka bir ifadeyle bu çalışma ebeveynlerinin meslekleri ve eğitimleri yoluyla çocuklarının meslek ya da eğitimlerini nedensel olarak birbirine bağlama ya da tahmin etme araştırması olmadığı için burada yapılacak

olan betimlemenin o türden bir beklentiye ortaya çıkarması hedeflenmemektedir. Ancak, izleyen bölümlerde incelenecek olan mekanizmaların ortaya çıktığı grubun niteliklerinin görülmesi ve tarif edilmesinin önem taşıması nedeniyle bu türden bir ayrıntılı tarif yapılmak istenmiştir.

Kendileriyle mülakat yapılan bireylerin ebeveyn olarak kendileri ve eşlerinin eğitim ve mesleki konumlarına bakıldığında okur yazar olmayan dört bireye rastlanmaktadır. Bu bireylerden üç tanesi kadın, biri erkektir. Bunun dışında yirmi altısının ilkokul, birinin ortaokul, birinin sanat okulu, yedisinin lise, yine yedi tanesinin köy enstitüsü ve öğretmen okulu mezunu oldukları görülmektedir. Dört ebeveynin sanat veya eğitim enstitüsü, hemşire ya da polis okulu gibi meslek eğitimi veren yüksekokul derecesinde eğitime sahip olduğu, sekiz ebeveynin lisans, dört ebeveynin de lisansüstü eğitim derecesi vardır. Bu vaka grubunu için en genel haliyle ebeveynler arasında eğitim düzeylerinin meslekler hiyerarşisinin iki ucunda daha eşit bir görünüm kazandığı söylenebilir. Başka bir deyişle, eğitim seviyesi yüksek ve düşük gruplar için çocukların anne ve babalarının eğitim dereceleri eşit gibi görünmekle birlikte, ortaöğretim ve ön lisans derecesinde eğitim almış ebeveynlerin eğitim dereceleri arasındaki mesafe daha fazla açılmış gibi görünmektedir.

Ancak meslek hiyerarşisinin üst ve alt kümelerinde yer alan bireylerin kendileri ve eşleri arasında eğitim seviyeleri bakımından görülen yakınlaşma mesleki konumlara aynı şekilde yansımamaktadır. Aksine kendileriyle mülakat yapılan erkek bireylerin tümü için çocuklarının annelerinin eğitim konumları kendileri ile eşit veya daha geride iken, kendileriyle mülakat yapılan kadınların çocuklarının babaları ile daha eşit eğitim derecesi ve mesleki konumları paylaştıkları görülmektedir.

Diğer ebeveynlerden sekiz tanesinin vasıflı kol gücü ile çalışan meslek sahibi; dördünün vasıfsız zihin işçisi olduğu ifade edilmiştir. On üç tane anne ya da babanın profesyoneller olarak kategorilenen öğretmen, ebe, hemşire gibi mesleklere mensup oldukları yedi tanesinin ise avukat, mühendis, doktor, akademisyen gibi statü ve gelir bakımından daha yukarıda ücretli çalışanlar olduğu görülmektedir. Kendi hesabına çalışanların sayısı ise üç olarak belirtilmiştir ve küçük ölçekli ticaret yaparak yanında altı-sekiz çalışanı bulunduğu ifade edilen de bir ebeveyn olduğu görülmektedir.

Katılımcıların profilleri dikkatle incelendiğinde kendileriyle mülakat yapılan ebeveynlerin çocuklarının tıpkı kendileri ve onların köken ailelerinde olduğu gibi genel bir eğilim olarak eğitim düzeylerindeki mesafenin çok fazla açılmamakla birlikte ilerlemiş olduğu, mesleki

konumların ise yine çeşitlilik göstermek ile birlikte mesleklerin statü ve gelir düzeyleri bakımından da sınıf konumları bakımından da uzun bir hareketlenmeye işaret etmediği anlaşılmaktadır.

Bu verilere bakarak bireylerdeki toplumsal hareketlenmelerin ücretli çalışanlar bakımından köken ailelerine kıyasen eğitim yoluyla ve her kuşakta birer adım atılarak ilerletildiği gibi bir tablo çizilebilir. Zira bu eğitim derecesi ve niteliğinin mülakat yapılan bireylerin kendi ebeveynlerine kıyasen olduğundan daha farklılaştığı, mülakat yapılan bireyler bakımından söz konusu olan meslek eğitiminin yaygınlığının bu mesleki eğitim sonucunda konumlarını edinmiş bireylerin çocukları bakımından geçerli olmadığı söylenebilir. Yani öğretmen veya polis okulları vasıtasıyla öğretmen veya polis olmuş ebeveynlerin çocuklarının eğitim stratejisi bakımından daha farklı bir yöne gittikleri ve lisans ve lisansüstü eğitim dereceleri ile profesyonel ve yönetici meslek konumlarını hedefledikleri görülmektedir. Aynı durum ilköğretim düzeyinde eğitime sahip ebeveynlerin çocukları bakımından da geçerlidir, onlar da mesleki eğitim veren liseler veya önlisans programları ile vasıflı işçilik, teknisyen ve yardımcı profesyoneller ve büro hizmetleri çalışanlarına tekabül eden meslek konumlarına ulaşmayı hedefledikleri ve bu konumlara doğru bir yönelim gösterdikleri görülmektedir.

Erişilen meslek konumları bakımından da başat olarak ücretli meslek konumlarında kalma ve devam etme stratejisinin zaman zaman gelir bakımından uzun menzilli hareketlenme arzusuyla kırılmaya çalışıldığı, ancak çoğu halde ihtiyaç duyulan başka türden kaynakların eksikliği nedeniyle rotanın sermaye yönüne çevrilemediği görülmektedir. Bu sebeple kamu bürokrasisi içerisinde kalma ve mümkün ise eğitim yoluyla hareketlenme stratejisi izledikleri, kendi hesabına çalışma ve küçük ölçekli ticaret yapan bireylere dair yoğun bir veri bulunmasa da sermayeyi koruyarak ilerleme ve sermayeyi artırmaya dayanan ve aynı zamanda statü kazanmaya da odaklanan bir anlayışın söz konusu olduğu söylenebilir.

5.BÖLÜM

TÜRKİYE'DE YAŞAYANLARIN TOPLUMSAL HAREKETLİLİK STRATEJİLERİNİ ETKİLEYEN ETKENLER

Bu çalışma kapsamında kendileriyle mülakat yapılan bireylerin hayat hikayelerine ve genel hareketlilik örüntülerine bakıldığında gerçekten de toplumsal hareketlilik literatüründe yer alan sayısız çalışma ile benzer sonuçlara peşinen varılabileceği öngörülebilir. Zira ebeveynler ve çocuklar arasındaki kuşaklar arası hareketlilikte önem arz ettiği kabul edilen köken konumuna dair başlıca özelliklerin birbirleri ile tutarlı menzıl sonuçları ürettiği, ebeveynleri ile benzer mesleki konumlara yerleşen bireyler ortaya çıkardığı söylenebilir. Ancak bu tabloları geleneksel toplumsal hareketlilik araştırmalarının yorumladığı şekliyle yorumlamak, esasen bu araştırmanın amacıyla çelişmektedir. Bu tür bir yorumlama vasıfsız kol işçiliği yapan fabrika işçisi bir baba ile ev kadını bir annenin çocuğunun da vasıfsız işçi olduğunu ve burada bir hareketsizlik olduğunu bize söylemekle birlikte, aynı ebeveynin aslında askeri okul eğitimi almış bir subay olduğunu ve yaşamında eklemleşmiş olan farklı etkenlerin, mekanizmaların ve stratejilerin etkisiyle sanayi işçiliği yaptığını, dolayısıyla bir ebeveyn olarak kendisini bir subay olarak mı yoksa kol işçisi olarak mı değerlendirecek olduğumuzu, çocuklarına sunduğu kaynaklar ve onların yerleşeceği konum bakımından etkisinin ne olacağını ve son aşamada çocukları bakımından değerlendirildiğinde bunun bir hareketsizlik mi yoksa aşağı doğru hareketlenme mi olduğuna nasıl karar verecek olduğumuzu söylemeyecektir. Öte yandan makine mühendisliği eğitimi almış, ancak müzik öğretmenliği ve şarkıcılık yapan bir başka ebeveynin durumu ile çocuklarının arasındaki mesafeyi ölçmede, babanın eğitim kazanımını mı yoksa menzıl konumunu mu hesaba katmak gerektiğini, toplumsal yaşamdaki hangi kaynak ve kısıtların bu duruma sebep olduğunu söylemeyecektir.

Dolayısıyla, bireylerin kuşak içi ve kuşaklar arası konum hareketlilikleri değerlendirilirken yalnızca meslek konumları, gelir, statü ve sınıf üzerinden bunu yapmak bir dereceye kadar anlamlıdır. Bu sebeple bu çalışmada yer alan etkenlere ilişkin kategorilendirme ya da tarif edilen mekanizmalar pozitivistik bir nedenselliği barındırmamakla birlikte, toplumsal hareketlilik çalışmalarının da sıklıkla açıkça ya da zımnen atıfta bulunduğu mekanizmalar ile birlikte daha önce sorgulanmaya açılmamış olan belirli temaları da içermekte ve toplumsal hareketlilik söz konusu olduğunda bu kategorilendirmelerin sınırlar çizerek kaynakların kısıtlara, kısıtların da belirli kaynaklara dönüşebilecek olduğuna dikkat çekerek her birisini kendi içerisinde sorgulamaya açmaya çalışmaktadır.

5.1. TOPLUMSAL HAREKETLİLİK STRATEJİLERİNE ETKİ EDEN MAKRO ETKENLER

5.1.1. Yapısal Etkenler ve Dönüşümlerin Etkisi

Liberal teorinin sınıai toplumların ayırt edici özelliği olarak gördüğü yapısal dönüşümlerin bireylerin kökenleri ile menzıl konumları arasındaki bağı kopararak eşik etkisi türünden bir etki vasıtasıyla toplumsal hareketlilikte bir artış yaşanmasına neden olacak dönüşümleri geçirdiği ve nüfusun toplumsal konumlara yeniden dağıtıldığı ve yapısalcı sınıf hareketliliği yaklaşımı araştırmalarının makro veriler vasıtasıyla sorguladığı iddiasının çeşitli görünümüleri kendileriyle mülakat yapılan bireylerin ve ailelerinin toplumsal konumları ve yörüngelerinde de tezahür etmektedir.

Her ne kadar liberal teorinin doğuma bağı konumlardan kopuş olarak tarif ettiğı bir iddianın destek görmesi bu çalışmanın vaka grubu büyüklüğü ve mülakat verileri bakımından mümkün olmasa da kendilerinin tarifi ile toplumsal yapıdaki çeşitli dönüşümlerin, tarihsel olgu ve olayların köken ailelerin yörüngelerini değiştirmek bakımından nedensel bir güç olarak ortaya çıktığı aşıkardır. Bu güçlerin iddia edildiğı gibi eskiden mevcut olandan daha yeni ve cazip konumlara ulaşma şansı sunan bir görünüm olmamakla birlikte savaşlar, yönetsel dönüşümler ve bunlar bağlamında ortaya çıkan ulusal ve uluslararası zorunlu ve/veya isteğe bağı göç dinamikleri ile birlikte, tarihsel olarak teknolojik ve toplumsal işbölümünün dönüşümünden ortaya çıkan eğitim sistemi ve mesleki yapının tarımsal üretimden farklı sektörlere doğru bir genişlemenin yarattığı dönüşümlerin bireylerin konumları üzerinde sonuç doğurucu olduğı açıkça görülebilir. Bu anlamda kendileriyle mülakat yapılan bireylerin Osmanlı'dan devralınan konum miraslarının, Cumhuriyet'in kuruluşu ile eğitim sistemindeki dönüşümün, mesleki yapılanmadaki tedrici dönüşümlerin, eğitim sistemi ve ülke içerisindeki arzı ve dağılım olanaklarının, siyasi dönüşümlerin eğitim kurumlarına erişmedeki imkanlar üzerindeki etkisinin hem kendilerinin hem de sonraki kuşaktaki hane üyelerinin konum değişikliği olasılıklarını ve mahiyetini dönüştürücü özelliklere sahip olduğı görülmektedir. Dolayısıyla bu çalışmayla elde edilen verilerin bireylerin çocukluk ve ilerleyen yaşlarda içinde bulundukları dönemin yapısal özelliklerinin kendileriyle mülakat yapılan bireylerin hareketlilik olanaklarını, konumlarını elde etme, eğitim alma, yatırım yapma gibi eylemlerini kısıtlayan yanlarına kendi ifadeleriyle işaret etmek gerekmektedir.

Toplumsal hareketliliği bireylerin yaşamlarında geçmişin izini sürerek değerlendirmek gerektiğinin önemli bir göstergesi toplumsal yapıdaki kırılma anlarının mikro düzeyde bireylerin ve kendilerinden sonraki kuşağın yaşamlarına kökten değiştirici bir etkisinin olmasıdır. Bu anlamda savaşlar toplumsal düzeni kökünden değiştirmeye muktedir toplumsal olaylardır ve ülkelerin ekonomileri, toplumsal düzeni üzerinde değişiklik yaparlar. Kendileriyle mülakat yapılan bireylerin yaşları dikkate alındığında kendilerinin ve ebeveynlerinin toplumsal konumlarının ve yaşamlarının bu önemli dönüşümlerden dikkate değer derecede etkilendiği görülmektedir.

Öyle ki kendisi ve ebeveynleri o dönemde henüz hayatta olmasa dahi ailenin mesleki konumlarının dönüşüm sürecini 1877-78 yıllarında gerçekleşen ve 93 Harbi olarak bilinen Osmanlı Rus Savaşı'nın etkileri üzerinden anlatmaya başlayan bir katılımcının Rusların Erzurum'a girmesinin kendi ailesi gibi birçok ailenin yer değiştirmelerine, göç etmelerine neden olduğunu, dedesinin de tüm ailesi ile birlikte İstanbul'a göç etme kararı almasına, ticari sermayesini elden çıkarmasına ve farklı bir mesleki yörüngeye yerleşmesine neden olduğunu belirtmesi oldukça dikkat çekicidir.

Parasını alıyor, karısını, on bir kızını alıp Erzurum'dan ayrılıyor. İstanbul'a doğru yola çıkıyor. Bir hafta sonra Erzurum'u Rus basıyor. O büyük olay, Nene Hatun olayı.. Ve sekiz gün gecikse idi, Rus bastı diye parasını alamazdı. Göçemezdi de. Hayatımız bambaşka olurdu. Ben olmazdım mesela. İstanbul'a gidiyorlar, paraları var. Eyüp Sultan semtinde ev alıyorlar, büyük bahçe falan filan. Büyük aile. Orada yerleşiyorlar (24- Erkek, 64, Doktora, Profesör).

Ülkede meydana gelen rejim değişiklikleri de bireylerin hareketlilik imkanlarına etkide bulunan önemli dönüşümlerden biridir. Kendileriyle mülakat yapılan bireylerin ebeveynlerinin bir bölümü bu dönüşümü tecrübe etmiş ve sahip oldukları kültürel sermayeyi büyük oranda çocuklarına aktarmak bakımından önemli kısıt yaşamışlardır. Cumhuriyet'le birlikte değişen alfabe, eğitim sistemi ebeveynler arasında zaten düşük olan eğitim seviyesi ve okuryazarlık düzeyini çocuklarına aktarmak ve onların eğitimlerine kaynaklık edebilmeleri bakımından işlevsiz bırakmıştır. Bu anlamda mülakat yapılan bireylerin birçoğunun ebeveynleri bakımından kendilerinden sonraki kuşakla aralarında önemli bir açılma meydana getirmiştir.

...babam yeni ilkokulu bitirmiş köyde. Arapça okumuş cumhuriyetten önce. Tabii Arapça olduğu için sayılmıyor, İstanbul'a gelince yeniden ilkokula başlamış on bir yaşında. Kocaman oğlan, altı yaşındakilerle beraber ilkokula başlamış (62- Kadın, 72, Hukuk Fakültesi, Büro Memuru).

Tarihsel olarak Cumhuriyet'in kendi eğitim kurumları ve eğitim sistemini kurarak yaygınlaştırması ebeveynler bakımından kısıt olan süreci eğitim arzının çeşitlenmesi vasıtasıyla eğitimde meydana gelen yapısal dönüşümlerin mülakat yapılan bireylerin eğitim fırsatları, kazandığı eğitim sermayesini ne ölçüde değerlendirebilecek veya değerlendiremeyecek olduğu konusunda kaynak olarak da işlev göstermesini de sağlamıştır. Türkiye'de eğitim kurumlarının ülkenin her yerine eşit bir biçimde ulaştırılabildiği halen söylenemese de geçmişten günümüze kurulmuş olan bazı eğitim kurumları ve bunlar aracılığıyla sağlanan ücretsiz yatılı eğitim dikkate değer sayıda öğrencinin eğitime ulaşmasına kaynaklık etmiştir. Özellikle kırsal alanda yetişmiş ve kentle bağlantı ve orada yerleşim imkânı bulamayan, iktisadi kaynakları yetersiz olan katılımcılar için askeri okullar, hemşirelik okulları, sanat okulları ve öğretmen okullarının iyi birer basamak sunduğu görülmektedir. Mülakat yapılan bireyler içerisinde yatılı ve ücretsiz eğitim, köken ailelerinin mesleki konumlarından eğitim yoluyla ayrılanların en çok tercih ettikleri ortaöğretim eğitimi biçimidir. Özellikle kırsalda eğitim kurumlarına ulaşmada coğrafya kısıtını aşmak bakımından da önemli bir kaynak olarak iş görmektedir.

Şimdi bizim orada okumak... İlçeye altı, yedi kilometre yürüyüş mesafesi köyden. Sabah kalkar altıda, gün doğmuş, yola düşer. Yani şimdi okuma koşulları da çok zordu. Okuma hevesi yüksekti ama koşullar çok ağırdı. Misal ben şunu söyleyebilirim, bir sene okudum orada, lokantada yediğim yemek sayısı çok azdır. Ekmek, peynir, helva. Başka bir gelir yok yani. Böyle bir maaş olmayınca, hayvanın geliri sınırlıdır. İhtiyaçlar karşılanır, elde bir şey kalmayabilir. O dönem öğretmen okulları çok muhteşimdi. Mesela'taki öğretmen okuluna bizim köyden bayağı öğrenci yerleşiyordu.'deki öğretmen okuluna yerleşiyordu. Hatta Ankara Hasanoğlu'nı yatılı kazanıyorlardı. Yatılı kazandıklarında da ailelerine yük olmuş olmuyorlardı, devlet okutmuş oluyordu. O da güzel bir duyguydu (12-Erkek, 63, Lisans, Sosyal Güvenlik Uzmanı).

Elbette ki eş zamanlı olarak dünyada olup bitenlerin yansımaları da veriler içerisinde dikkat çekilmesi gereken noktalardır. Özellikle İkinci Dünya Savaşı'nın cereyan ettiği 1940'lı yıllar mülakat yapılan bireylerin bir bölümünün eğitim aldıkları ilk gençlik yıllarına ya da mesleki konumlarına eriştikleri yıllara tekabül etmektedir ki, Türkiye savaşta olmasa bile makro düzeydeki yapısal etkilerin ülke ekonomisine, eğitimine yansımalarını kişisel tecrübelerin aktarımında rahatlıkla görülebilir.

40'lı yıllar, harp yılları. İkinci Dünya Harbi'nin içindeyiz, 1945'te. Köy Enstitüsü'nde bile karnımız zor doyuyordu ekmeğe (14-Erkek, 85, Köy Enstitüsü, Sınıf Öğretmeni).

Nüfusun çok büyük bir bölümünün oldukça yakın bir tarihe kadar kırsal konumlanmış olması, Medeni Kanun'la takviye edilmiş olan bölünebilir miras sistemi ile hane halkı düzeyinde toprakların git gide küçülmesine tarımda ve teknolojiye yaşanan dönüşümler eklenince hanelerin iktisadi bekarlarını tarımda gerçekleştirmeleri giderek zorlaşmaya başlamış ve bunun

sonucu olarak da 1950 ile 1980 arasında kırdan kente yoğun bir göç gerçekleşmiştir. Gecekondu yerleşimleri bu yoğun göçün yarattığı yeni bir kentsel varoluşu temsil ediyor olsa da bazı hallerde kamunun diğer politikaları göçmene kentte başka yerleşim imkanları da sunmuş görünmektedir.

İmar İskan Bakanlığı Keçiören’de bize yer verdi, çok çocuklu ailelere arsa dağıtıyorlar. Proje yapıyorlar kredi temini yapıyorlar, ev yapılıyor filan (1-Erkek, 67, Sanat Okulu, Kamu Kurumunda Elektrikçi, Vasıflı Kol İşçisi).

Bunun dışında Türkiye’de dikkate değer sayıda bir nüfus, önce 1930’larda, ardından 1980’lerin ortasından itibaren terör ile mücadele kapsamında yapılan köy boşaltmaları gibi uygulamalar ile zorunlu olarak göç ettirilmiştir. Azımsanmayacak sayıdaki bu haneler için zorunlu yer değiştirme sonucunda mülkiyetin ve meslek konumlarının dikkate değer bir şekilde dönüşümü söz konusu olmuştur. Hayvancılık ile uğraşan kimi ailelere göç ettikleri bölgede aynı değerde hayvan ya da toprak temini yapılmış olsa da hane bileşiminde meydana gelen diğer değişiklikler ile birlikte her bir birey için mekanizmalar değişmiş ve farklı konum hareketlilikleri üretmiştir.

... ve bizi bunlar vahşi bir yaşam içerisinde, bunları ovaya indirin, okul açın falan demişler. Fakat onlar bizi sürgün ettiler. 1938 yılında sürgünde bizi Konya’nın ... kazasının bir köyüne verdiler. Annem ufak tefek Türkçe biliyor ama diğer dokuz kişilik aile, abilerim, kız kardeşlerim ve babam hiçbirimiz Türkçe bilmiyoruz. O köylüler bize bir şeyler söylüyorlardı. Biz bir şey anlamadığımız için diyorlardı yahu bunlar Ermeni mi, bunlar komünist mi, bunlar dil bilmiyor. Bize bir çift öküz verdiler. Yetmiş dönüm kadar arazi verdiler. Dokuz kişilik aile. Ama oraya uyum sağlayamadık ve sürgün edilenler... Edirne, Denizli, Çanakkale, ne bileyim Kayseri falan oralara bütün oralara sürgün edilenler Ankara’ya dilekçeler göndermişler. Biz buraya uyum sağlayamıyoruz, biz geri gitmek istiyoruz. Bunun sonucunda da, günün birinde köyün muhtarı geldi, dedi ki size müjdem var. Hükümet diyor ki, bunlar artık medenileşti, sizi geri göndermek istiyor. (Annem ve babam) ikisi birden böyle yere kapaklandı. Böyle ellerini toprağa sürdüler, yüzlerine sürdüler. Şükür bugüne, şükür bugüne dediler. 1947 yılında hayvanlarımızla birlikte kara trene binerek geri geldik. Geldik ama tabii köye ...’den üç dört saat yaya yol var. Araba yolu yok. Gittik, bütün evler falan zamanında askeriye tarafından harap edilmiş. Dolayısıyla herkes kendi tarlasındaki ağacının altına yükünü koydu. Her aile iki göz, böyle çamurdan, moloz taşlardan bir ahır, bir de samanlık yaptı. O kış da öyle bir kar yağdı ki, öyle bir soğuk vardı ki, biz o hayvanların buharıyla, onların nefesiyle o ahırda kaldık. Köyde okul da yoktu (45- Erkek, 83, Sanat Enstitüsü, Teknik Ressam).

Ülke ekonomisi ve sanayisindeki dönüşümlerle birlikte kentsel planlama ve sanayi uygulamalarındaki fiziki yapıdaki dönüşümler sermayenin de büyüme ve hareket etme koşullarında etki etmiştir. Kendi hesabına çalışan bir katılımcı sanayi sitelerinin kuruluşuyla birlikte farklı alanlarda faaliyet gösteren kendisi gibi ticaret erbablarının sermayelerinde bir büyüme ya da daralma eğilimi tecrübe ettiklerini ifade etmektedir.

...biz 90’dan önce 89’da kurduk yanlış hatırlamıyorsam dükkkanı ama Ankara’da ilk organize sanayiın kuruluşu 1997. Ne Ostim vardı, ne İvedik ne de Sincan Organize vardı.

Ankara'nın sanayide birden... Hele ki son on yılda hem Savunma Sanayii hem de medikal sektörümüzde çok büyük atılımlar ve yatırımlar oldu. İşte savunma sanayii ile ilgili Roketsan'dı ya da Aselsan'dı bunlarla ilgili büyük yatırımlar oldu. Bunların zincir halkalarına giren insanları da şirketleri de grupları da büyüttü. O süreç ile birlikte biz büyüdük. İşte 97 ilk organize sanayinin kurulması, işte oraya başınızı soktuysanız, orada üç beş müşteriniz olduysa, o müşteriyi getirdi, o müşteriyi getirdi. Tabii bir dakikada olmadı, otuz yılın birikimi. Sermayeyi de biriktirdik (23- Erkek, Lisans, Kendi Hesabına Çalışan Esnaf⁴⁷).

Dolayısıyla mülakat yapılan bireylerin her birisi için farklı farklı bağlamlar ile mümkün olsa da yapısal koşullarda meydana gelen tüm dönüşümler bireylerin konum hedeflerinde risk alıp almayacaklarını belirleyen mekanizmalardan önemli bir tanesidir. Bu anlamda piyasa zaman zaman yükselmenin aracı olabilmekte ya da kendine has imkanları ile görece daha güvenli alanlarda (örneğin küçük memuriyet) kalmak gerektiğine dair teşvik eden bir mekanizma olarak da çalışabilmektedir.

Ülkede meydana gelen siyasi olaylar da mesleki yapıdaki arz talep dengesi üzerindeki bağlamı şekillendirmiştir. 1970'li ve 80'li yıllardaki siyasi karmaşa ve çatışma kamuda ilave polis gücü ihtiyacının oluşmasına neden olmuş ve bunun neticesinde polislik mesleğinin mesleki yeterlilik koşullarının esnetilmesi ve birçok vatandaşın sınavsız polis olma hakkını elde etmesiyle sonuçlanmıştır. Bu durum kendileriyle mülakat yapılan bireylerin köken aileleri için geçerli olmayan, ancak kendileri bakımından bir yandan eğitim yoluyla hareketlenmenin önünde önemli kısıt oluştururken belirli meslek kategorilerinde ise konum genişlemelerine neden olmuş veya yeni konumlar yaratmıştır.

Askerlikten sonra başvurduğum kabul ettiler. Sınava girmedim. 71-72 olaylarından dolayı herhalde polise de fazla ihtiyaç vardı. Başvurdum, on beş gün sürmedi. Çağırdılar (20- Erkek, 66, Ortaokul, Polis).

Bireylerin Türkiye'nin hangi siyasi döneminde eğitim ve kariyer basamaklarının neresinde olduklarının dikkate değer bir önemi olmakla birlikte, kendileriyle mülakat yapılan bireyler bakımından köken aileleri ve kendi çocuklarına nazaran konum yörüngelerinde daha fazla aşağı doğru hareketliliğe neden olan bazı dönüşümleri ortaya çıkardığı görülmektedir. Dönem dönem farklı meslek gruplarından çok sayıda çalışanın etkilendiği bu olaylar beraberinde bireylerin konumlarını hiyerarşik olarak etkileyen uzaklaştırmalar ya da ihraçları getirmiştir. 12 Eylül 1980 Darbesi sonrası yayınlanan 1402 sayılı Kanun, kendileriyle mülakat yapılan bireylerin bireysel ve/veya aile üyeleri vasıtasıyla tecrübe ettikleri büyük bir aşağı doğru hareketlilik dinamiği oluşturmuştur.

⁴⁷ Aile üyeleri dışında iki çalışanları bulunuyor.

Arkasından 12 Eylül dönemi, tarumar etti her yeri. Böyle siyasi olaylar falan. Önce benim 1402 ile görevime son verildi. Sıkıyönetim Mahkemeleri'ne karşı açılan ilk davalardan birisidir benimkisi. Hiçbir soruşturmaya uğramadım. Hiçbir isnat edilen suç filan olmadığı halde, üç yıl kadar filan görevden ayrı düştüm. O süre içinde de rahmetli kayınpederimin bir maketi vardı, orada çalıştım (16- Erkek, 69, Yüksek Lisans, Rehber Öğretmen).

Üstelik söz konusu dönemin yalnızca bürokrasideki meslek gruplarını etkilediği, konumlarını kaybetmelerine neden olduğunu düşünmek de eksiktir. Aynı dönemde Fatsa'da esnafılık yaptığını ifade eden bir katılımcı kendisiyle ve ailesiyle birlikte birçok kişinin konumlarının yörüngesinin değiştiğini, normalde risk almaya cesaret edemeyeceği bir kariyer olan şarkıcılığa sermayesinin tümünü kaybetmesi sonucunda cesaretle devam ettiğini ifade etmektedir.

Öyle bir yer açmıştım ki... Ben aynı zamanda çok iyi bir dondurma ustasıyım. Yani hep orada burada çalışıyorsun. Yoksa okulları nasıl okuyacaksın yani. Plaklarım da çıkmıştı o zaman, şahane dükkanlarım da vardı. Dondurma elimle yapardım. Bak, o kadar para kazanıyordum ki, yani memurluk yapmak, mühendislik yapmakla o parayı kazanamazsın. Sonra tabii seksenli yıllarda bir sürü olaylar oldu. Bu Fatsa olaylarında başımıza gelmedik kalmadık tabii. Her şeyi parçaladılar, yok ettiler. Bir sürü şeyler yaptılar. Hiç önemli değil. Demek ki iyi olmuş. Mesela ben bu sayede Almanya'ya geldim (51- Erkek, 73, Mühendislik Fakültesi, Ses Sanatçılığı-Müzik Öğretmenliği).

Siyasetle ilintili olarak üniversitelerde meydana gelen yapısal dönüşümler de mülakat yapılan bireylerin sıklıkla andıkları, eğitim yaşamlarını kesintiye uğratan, mesleki hayatlarında kırılmalar yaşatan süreçler olarak karşımıza çıkmaktadır. 1970 ve 80'li yıllar siyasi olarak eğitim kurumlarının da etkilendiği yıllardır. Eğitim aldıkları kurumların sistemi ve yapılanmasının dönüştürülmesinin sağlanması yönündeki örgütlü mücadele ile yapısal düzenlemelerin katılığı arasında dikkate değer sayıda öğrencinin sıkıştığı ve konumları bakımından beklenenin dışında bir sonuç ürettiğini söylemek yanlış olmayacaktır. Yükseköğretim kurumlarında yaşanan bu tür krizler belirli vasıflı meslek konumları için yetişen bir kitlenin kaybı ile bu nüfusun daha düşük vasıflı konumlara razı olmalarına yol açmış ya da vasıfları tartışmalı olan dikkate değer sayıda meslek elemanının istihdam edilmesi ile sonuçlanmıştır.⁴⁸ Bu koşullar özellikle 70'li yıllarda yükseköğrenim gören üniversite çağındaki dikkate değer sayıda öğrencinin eğitim tercihlerini değiştirmelerine ve farklı konumlara yerleşmelerine neden olmuştur. Üniversite eğitimini yarıda bırakarak ya da anılan sebeple üniversiteye gitmeye cesaret edemeyen ve farklı mesleklere yönelmek zorunda kaldıklarını belirtenlerin sayısı azımsanmayacak kadar fazladır.

⁴⁸ 1978-1979 yıllarında Bülent Ecevit'in başkanlığı sırasında her sınıf için 45 günlük bir hızlandırılmış eğitimin ardından 76 bin eğitim enstitüsü mezununun öğretmen olarak atanması söz konusu dönemlerin en tartışmalı hadiselerinden biridir. (bkz. <http://www.radikal.com.tr/politika/1978-yilinda-ne-olmustu-798498/> Erişim Tarihi:10.02.2021) Öyle ki bu olay, dönemin cumhurbaşkanı Süleyman Demirel'in meşhur sözlerinden biri olan "40 günde kabak bile yetişmez" ile bilinmektedir (<https://www.milliyet.com.tr/gundem/demirelin-unutulmayan-sozleri-2075042> Erişim Tarihi: 10.02.2021).

...bizim gençliğimiz, okul dönemimiz sıkıntılı bir dönemdi. Arkadaşlarımız gözüümüzün önünde gidiyorlar bir ay sağcı bir ay solcu oluyorlardı. Bir ay okula gitmiyorlardı. Ben onu yapamayacağımı düşündüğüm için devam etmedim zaten (6- Erkek, 64, Lise, Serbest Muhasebeci).

Tabii 76'da bitirdim ben, çok yoğun politik boykotlar falan... O zaman şeydi bizim hedefimiz, akademi olmak. Eğitim enstitülerinin akademiye çevrilmesi. Yani üniversite ile enstitü arası bir şey. Akademi hakkımız, söke söke alırız diye hep bunun mücadelesini veriyorduk. Boykotlar yapıyorduk. Ben yatılı olarak eğitim enstitüsüne de girdim. Ama yatılılığı kaldırdılar, bize şey verdiler beş yüz lira burs aylık, yatılılığın karşılığında. Ama biz boykota başladık. Ondan sonra dediler, ya derslere gidersiniz ya da bursu keseceğiz. Biz de keserseniz kesin dedik. Bursu kestiler. Bu sefer de maddi sıkıntı oldu (44- Erkek, 69, Eğitim Enstitüsü, Öğretmen).

Öte taraftan kamuya ait çeşitli kurum ve kuruluşlarda meydana gelen özelleştirmeler de söz konusu kurumlarda çalışan personelin meslek konumları bakımından çoğu zaman yatay bir hareketliliğe sebep oluyor şeklinde algılsa da – bu kuruluşların özel şirketlere devri sırasında genellikle eş niteliklere sahip pozisyonlar teklif edildikleri ve bu yönde bir transfer işlemi gerçekleştirildiği için- yine de bireylerin gelirlerine, statülerine ve yukarı doğru hareketlilik fırsatlarına etkide bulunan bir yanı olduğu aşıkardır. Zira özel sektör ve kamu bürokrasisi içerisinde ilerlemenin koşulları ve olanakları birbirilerinden ayrılmaktadır. Dolayısıyla kurum özelleştirmeleri türünden değişimler yörüngeleri değiştirmiş olmaktadır.

.... [çalıştığı kurumdan bahsediyor] özelleşmeseydi daha farklı konumlarda olabilirdim ama 2000 yılında özelleşince, mecburen artık farklı bir kuruma da geçince artık yataya geçtik. Yani yatay seyirde geçti hep (5- Erkek, 55, Lise, Kamuda Memur, Vastıfsız Büro Personeli).

Şirket özelleştirmeleri örneğin kamu kurumunda memur olan birinin konumunu başka bir yere taşımış olmaktadır. Elbette ki bu dönüşümler esnasında bireylere tanınan tercih hakkını da unutmamak gerekir. Bu durum kamu bürokrasisi içerisindeki yükselme ve konumunu koruma koşulları ile özel sektöre dahil olmak arasında bireylerin iyi bir analiz yapmalarını gerektirir. Kendisiyle mülakat yapılan bir kimya mühendisi özel sektöre geçerek iyi bir atılım gerçekleştirebildiğinden bahsetmekte, bu sayede çok iyi gelir elde ettiği, genel müdürlük konumuna yükselebildiğini ifade etmektedir. Çalışılan fabrikalar, işyerlerinin satılması, yönetim değişimi, bireylerin bir konumdan başka bir konuma geçmelerine neden olan dönüşümlerden önemli bir tanesidir.

Devlet teşekkülüydü, devlet memuru olarak başladım. O firmada üç buçuk yıl mühendislik yaptım. Bu üç buçuk yılın bir buçuk yılı devlet, iki yılı özel sektör. Bir buçuk yıl sonra özelleşti. Özelleştiğinde devlet memuru olduğunuz için size oradan ayrılma hakkı tanındı. Yani üniversitelere, başka devlet kurumlarına... Biz onu kabul etmedik. Zaten onlar da gitmemizi istemedi, özelleştiğinde alan şirket. ... Çok iyi şartlarda çalışıyorduk. Ekonomik şartlarımız çok çok iyiydi. Artık birtakım şeyleri kontrol edebilecek gücümüz vardı. Artık kendi başımıza birçok şeyi düşünme aşamasına gelmiştik. ... Ayrılırken, dediğim gibi

patron çok çok iyi paralar kazandı. Beni de çok memnun etti. Biz de ayrıldık (25- Erkek, 52, Lisans, Mühendis-Genel Müdür).

5.1.2. Menzil Konumlarına Erişmede Bir Kaynak ve Kısıt Olarak Coğrafyanın Etkisi

Rothwell ve Massey (2014, s. 83) coğrafyanın kuşaklar arası hareketlilik üzerindeki nedensel etkisinin çoğu araştırmada göz ardı edildiğini ifade etmektedirler. Öte yandan bazı çalışmalar coğrafyanın bireylerin toplumsal hareketlilik kanallarına ulaşmasına olan en belirgin etkisinin okul kalitesine erişim ve bu vasıtasıyla eğitim başarısına etkisi ile değerlendirilebilmektedir (Sander, 2006; Falch vd. 2013). Yaşanılan coğrafyanın özellikle eğitim fırsatlarına erişmede, daha çok kır için daha geçerli gibi olmakla birlikte farklı coğrafyalar için kentlerde dahi eğitimin farklı kademelerine, mesleki tercihlere yönelik nedensel etkide bulunan bir yanı mevcuttur. Birçokları için ortaöğretim düzeyinden itibaren eğitimin ne yönde ve nerede ilerletileceği meselesi bir tercih değil zorunluluktur. Zira bireyler içinde yaşadıkları bölgenin, kentin, kırsalın, mahallenin bireylere sağladığı türden imkanlardan fazlasına sahip değillerdir. Elbette ki bu kısıtlayıcı yanı farklı kaynaklar aracılığıyla aşmanın yolu mevcuttur, ancak hemen akla gelen iktisadi kaynaklar da çoğu halde bu sınırı aşmanın aracı olmayabilmektedir.

1980'lere gelinceye kadar esasen Türkiye'nin durumu büyük kent merkezleri haricinde birbirlerinden belirgin bir farklılık arz etmemektedir. Özellikle Anadolu kırsalında kent merkezlerinde dahi eğitim kurumlarının arzında önemli zorlukların yaşandığı, ilçe ve köylerde ise ilköğretim seviyesinde bile eğitime ulaşmanın fiziki olarak imkân dahilinde olmadığı bir resim mevcuttur. Kendisiyle mülakat yapılan bireylerin dünyaya geldikleri farklı farklı coğrafyaların yoksulluğuna ilişkin ifadeleri bunun bireylerin kaynakları ile ilgili bir meseleden ziyade yapısal bir problem olduğunu işaret etmektedir. Belirli bölgelerde eğitim imkanlarının dört beş köye bir tane ilkokul düşecek şekilde dağıtılmış olması ve köye veya ulaşılabilir bir mesafeye okul açılncaya kadar ilköğretim yaşını geçmiş olanlar diğer koşullardan bağımsız olarak, eğitim şansını kaybetmektedirler. Sorunlar ve kısıtlar köyde hane üyelerinin iş bölümü ve cinsiyet rollerinden doğan birtakım sorumluluklar ile eklenerek katmerlenmektedir.

Böyle dağınık köyleriz. Bir tek ortak noktada bir okul olurdu ve tüm o çevre köylerin öğrencileri oraya yürüyerek okula giderdik. Ben biraz minyon tipli olduğum için, kışın bayağı bir sıkıntı yaşıyordum. O dönemlerde kar oldukça fazla yağıyordu. İlimiz doğuda olduğu için, çok yoğun bir kar yağışı geçiriyorduk. Uzun bir kış yaşıyorduk. Karı yaramıyordum, karın içinde yürüyemiyordum. Veya mesela dereyi aşmak zorunda kalıyorduk, yağmur çok yağdığı zaman. Derede sular bayağı bir coşuyordu. O zaman karşıdan karşıya geçmekte bayağı bir sıkıntı yaşıyordum. Ya büyüklerimiz gelirdi veya büyük abiler ilkokul beşinci sınıf, dördüncü sınıftaki abilerin sırtında geçip gidiyorduk

okula. Öyle sıkıntılar vardı. Bir de köy çocuğu olduğumuz için tabii sabah erken kalkardık. Sabah kalkardık, af edersin ahıra giderdik. Ahır süpürür toplardık. Evde annemize yardımcı olması gereken işler oluyordu. Onları ayarlıyorduk. Öyle gidiyorduk (28- Kadın, 62, Lise, Kamuda Büro Memuru).

Diğer yandan eğitim kurumlarının kurulduğu bölgelerde doğan çocukların bu imkana erişmek bakımından farklı türden kaynaklar seferber etmesi gereken akranlarına kıyasla önemli bir avantaj sahibi olduğu, ikamet bölgesinde okul bulunmayanların ise eğitime erişmek için kentte ya da başka şehirde yaşamanın iktisadi ve diğer türden maliyetlerini yüklenme zorunluluğu bulunduğu görülmektedir. İktisaden kaynak sahibi olan bir haneden gelenler için bu sınırlılığı aşmada bir zorluk yok gibi görünse de çoğu zaman hanenin asli gelir kaynağının taşınabilirliği önemli bir engel teşkil etmektedir. Kendileriyle mülakat yapılan bireylerin sıklıkla bahsettiği fiziksel şartların önemli bir engel oluşturduğu gerçeği eğitime ulaşmada, piyasaya erişimde, kültürel ve sosyal sermaye kaynakları edinmede, toplumsal sınıflara ve meslek konumlarına ilişkin ufuk geliştirme gibi birçok farklı meselede kendini göstermektedir.

Olmadı, çünkü dışarı gitmek mesele. Liseyi bile biz 'te okuduk. Babam haftada otuz lira para gönderiyor. Şimdi biz bununla ne yapalım? Otuz lira ile ve kirasını mı vereceksin, dışarda gurbette yemek mi yiyeceksin? (19-Erkek, 73, Ortaokul, Polis).

Bugün hala belirgin bir şekilde birçok hane için geçerli olduğu haliyle gelirin asli unsurunun o bölge veya yörede yerleşik olarak sağlandığı durumlarda coğrafya çok belirgin bir kısıtlayandır. Bu bağıllık yaratan unsur toprak, hayvan veya ticari sermaye olsun hane üyelerinin kolaylıkla yer değiştirmelerine izin vermediğinden, kente eğitim ya da istihdam maksatlı olarak gönderilecek olan üyeye -eğitimde yaş küçük olduğundan daha belirleyicidir- nezaret edecek, denetleyecek ve ihtiyaçlarını karşılayacak bir aile büyüğüne ihtiyaç duyulmasına neden olmaktadır. Aynı zamanda bireyler için konumlarını yükseltme olasılığı içeren bir eylemi yapıp yapmama kararı birçok mekanizma ve dinamik ile bağlıdır. Dolayısıyla coğrafyanın engelleyici etkisinin ortadan kaldırılması diğer olası riskleri ortadan kaldırmadığı gibi kırdan kente veya kentten başka bir kente eğitim ya da konum hareketliliği maksadıyla taşınmak eğitim başarısızlığı durumunda yalnızca eğitim alan birey bakımından değil hanehalkı bakımından da konumları hakkında tayin edici etki doğurabileceğinden başlı başına risk taşıyan bir karardır ve bu imkana sahip olanlar bakımından önemli bir kaynak olduğu kadar, bu türden bir imkanı elde edemeyenler için ise engel teşkil etmektedir.

Ortaokulu okuyacaksın ama ortaokula gidip gelme şeyi... O zaman vasıta yok bilmem ne yok. Şimdi otuz kilometre köye kasaba, oraya ortaokula gideceksin. Yürümene de orada ev tutmana da imkân yok (15- Erkek, 82, Öğretmen Okulu, Sınıf Öğretmeni).

...demin de söylediğim gibi köyde yetiştim ben. Benim şehirde ortaokul, lise ve ondan sonra üniversiteye gitme şansım yok. Yani onun için benim ailemin şehirde bir ev tutması lazım. Ondan sonra birisi benim başımda kalacak, benim okulumu tamamlayacak (44- Erkek, 69, Eğitim Enstitüsü, Öğretmen).

Öte yandan bu coğrafya kısıtını aşıyormuş gibi görünen birtakım eylem biçimleri de yine coğrafi sınırların kısıtları içerisinde boğulup yok olabilmektedir. Yalnızca içinde doğulan ve dışarı çıkma imkânı olmayan fiziki konum ve coğrafi şartlar değil, aynı zamanda yer değiştirme de çocukların eğitimlerine veya kariyer imkanlarına dair önemli bir kısıt yaratır. Bilinmeyen bir bölgeye gitmek oradaki eğitim fırsatlarının, kurumlarının niceliği ve niteliği hakkında ilk aşamada bireylere bilgi sağlamadığından ebeveynler güvenli olarak gördükleri yerleşim yerine, ikamet alanına en yakın eğitim kurumunu tercih ederler. Bu aynı zamanda çocukların yaşanılan cemaatin kültürü, mahalle kültürü içerisinde yetişmelerini istemek, aynı sınıf konumunu paylaşanlarla benzer süreçleri yaşamalarını istemek gibi kasti bir stratejinin sonucu da olabilmektedir. Mülakatlarda kırdan göç ederek kenti tecrübe etmiş bireylerin gerek ebeveynlerinin kendileri için gerek kendilerinin çocukları için tasarladıkları “çocuğum mahallenin dışına çıkmasını, bu onu kötü alışkanlıklara götürebilir” gibi ve aynı zamanda da “üst sınıflardan çocuklar benim çocuğumu ezer, o da ayak uyduramadığı için başarısız olur” gibi bir algılayışla hareket ettikleri ve böylelikle coğrafyanın bir kısıt olarak anlayışı şekillendirmek suretiyle işlemeye devam ettiği görülmektedir.

Ankara'ya geldiklerinde zaten Ulus'u bilmezlerdi. Sabah git akşam gel okula. Orada yetiştirilirdi mahallede (4-Erkek, 70, İlkokul, Belediye İşçisi).

Karpat (1976, s.86) köylülerin kentteki akrabalar ya da hemşerileri ile kurdukları bağların kentteki çeşitli ilişkiler ve kimlikler tarafından aşınana kadar önemli bir dayanışma ve yardımlaşmanın tek temeli olduğunu söylemektedir. Akrabalık ve hemşerilik bağları bu çalışmada mülakat yapılan bireyler bakımından da önemli dayanışma ve kente tutunma dinamikleri oluşturmakla birlikte, aynı zamanda bu ilişkiler ve yardımlaşma ile birlikte kente taşınan coğrafyanın bir kısıt olarak işleyişinin yapısal olarak belirli hizmet ve olanakların arzının ülkenin her yanına eşit olarak dağılması ve bireylerin ikamet alanının dışına çıkamama probleminin ibaret olmadığını, bireyin yaşadığı coğrafyanın sınırlarını içinde yaşadığı cemaatin değerleri ve normlarını fiziki olarak o sınırın dışına çıksa bile aşamadıklarını göstermektedir.

..... Mahallesi'nde bir gecekondu yapma imkânı buldum. Belediyede çalıştığım için. O imkanlarımı da kullandım. Bir gecekondu yaptım. İşte o sıkıntılarla birlikte dağ başında gecekondu... Ki akrabaların gelip toplandığı bir bölgede. İşte örf ve adetlerimizi, onların

yaşam koşullarıyla birlikte endekslediğimiz zaman sanki köy hayatını şehre taşımış olduk. O şekilde devam ettirdik geldik (30- Erkek, 62, Ortaokul, Vasıfsız Kol İşçisi).

Literatürdeki bazı çalışmalar (Chen vd., 2018; Wegener, 1991) kentlerin ve belirli yerleşim merkezlerinin eğitim ve istihdam imkanlarının dağıtımı ile alakalı yapısal eşitsizlikler nedeniyle bireylerin hareketlilik fırsatlarında avantaj ve dezavantaj ürettiklerini söylerken yerinde ve makul bir sonucu vurgulasalar da mülakatlarda bireylerin kente taşınmış olmaları ya da halihazırda kent kökenli bir ailede yetişmiş olmalarının eğitim ya da kariyer fırsatları ile doğrudan temasta olmak anlamında bir nedensel avantaj içerisinde olmadıklarını göstermektedir.

Ben daha çok konservatuvar okumak istiyordum ama ona izin vermediler. Yani bilmiyorum, vermediler. Yani ne gereği var... Halbuki Türkiye'nin Ankarası, Ankara'nın da göbeğinde yaşıyorduk. Anıttepe'de yaşadık hep biz. ... Yani o mahalleden hiç ayrılmadım bu yaşıma kadar. ... Ama tabii ailenin, çocuk eğitim görsün falan diye bir şeyi yoktu yani. Senin veli toplantına bile gelmezlerdi. O zaman öyleydi. Yani çocuk okumuş mu, okumamış mı filan ama evde iş istelerdi bizden. Senin de yükümlülüklerin vardı. Haftada bir kere en azından evin altını üstüne getireceksin, sileceksin temizleyeceksin. Hatta ben çok net hatırlıyorum annem ben temiz yapmış mıyım diye kontrol ederdi (32- Kadın, 65, Yüksekokul, Büro Memuru).

Bu çalışmanın verileri, coğrafya kısıtının yer değiştirmeye aşılabilecek bir mesele olarak görülmemesi gerektiğini, bunun belirli bir coğrafyada toplumsallaşmış olmak ile ilintili olan bir anlayış, ufuk meselesi olduğu doğru olmakla birlikte yaşam pratiklerini sürdürmek, uzak bölgedeki okula çocuğunu göndermeyi isteyip istememenin, başka kentlere nasıl gidecekleri ile ilgili ulaşım meselesinin yalnızca bir fiziksel kısıt olarak değil, aynı zamanda bireylerin ufkunu şekillendiren bir kısıt olduğuna işaret etmektedir. Bu bakımdan aktörlerin içinde yaşanan coğrafyanın şartlarını ve imkanlarını dünya görüşü olarak benimsemek zorunda oldukları bir mekanizma olarak işlemeye devam etmektedir.

İlkokulu bitirince ben tamam dedim. Her şey bitti diye düşündüm. Başka bundan daha yüksek okul yok dedim. Ben okuduğum o yer o zaman beş bin nüfusluydu. Ben sanıyordum ki Türkiye bundan ibaret. Şimdi anlıyorum, ufkum çok kapalıymış o zamanlar. Hiçbir şey göremiyordum. Elektrik yoktu, gazete yoktu, radyo yoktu, televizyon yoktu. Hiçbir şey yoktu. Ve inanır mısınız Atatürk'ün öldüğünü üç sene sonra duyduk (52- Erkek, 81, Askeri Okul, Vasıfsız Kol İşçisi).

Coğrafya kısıtını aşmak üzerine strateji geliştirmek, kuşaklararası hareketlenmede önemli bir yatırım olabilir. Ancak bu bireylerin kendi konumları ile ilgili olarak her zaman aynı sonucu doğurmayabilmektedir. Anadolu'daki şehirlerde önemli üretim tesisleri örneğin, mühendis gibi meslek elemanlarına kuşak içi hareketlilik için önemli fırsatlar sunabilmektedir. Ancak burada karar verilmesi gereken bir ikilem de doğurabilmektedir. Anadolu'daki şehirlerin halen eğitim

kurumlarına erişmedeki kısıtları bu bireylerin çocukları için iyi imkanlar sunmadığı gerekçesi ile kendi kariyer yörüngesindeki yükselişten vazgeçerek çocukları için eğitime yatırım yapma gayesiyle taşınma gibi bir değişiklik yapma gereksinimi doğurabilmektedir.

Bu üç yılın sonunda bir karar aşamasına gelmem gerekiyordu. Çünkü kızımız ortaokulu bitirmişti. O zamanlar SBS sınavları vardı. İki sene üst üste Türkiye birincisi olmuştu. Onun farklı bir yerde okuması gerekiyordu. Farklı bir okulda okuması gerekiyordu. Araştırdık ettik, işte Robert Koleji mi olur, ne olur diye. ... Ondan sonra ben altı ay çalıştım. Altı ay sonra dedim gerek yok çalışmaya. Bırakalım artık burada nokta koyalım (25- Erkek, 52, Lisans, Mühendis-Genel Müdür).

Görüldüğü gibi, kentin imkanları ile bağlantı kurmak bireylerin yalnızca kendi konumları bakımından değil, aynı zamanda çocuklarının eğitimleri ve mesleki konumları bakımından da önceleyebildikleri bir strateji olabilmektedir. Mülakat yapılan bireylerden birçoğu kırsal yaşamdaki kısıtlı imkanların kendilerinden daha çok çocukları için bir gelecek sağlamayacak olduğunu fark ettiklerini ya da ebeveynleri tarafından eğitime yöneltildiklerini ifade etmişlerdir. Dolayısıyla coğrafyayı yalnızca yapısal bir kısıtlayan ya da avantaj olarak değerlendirmek yerine, bu kısıtların hangi bireyler için işlediğine, kırsalda yaşayan herkesin aynı türden kısıtla mücadele etmediğine ve bir hane içerisinde hareketliliğin ne derecede öncelendiğine mutlaka dikkat edilmelidir.

5.1.3. Eğitim ve İstihdam Politikalarının Etkisi

Bireylerin toplumsal hareketlilik fırsatlarını etkileyen önemli bir mekanizma da eğitim ve istihdama yönelik politikaların niteliğidir. Bu politikalar bu çalışmanın verilerinde açıkça görüldüğü üzere bireylerin eğitim yoluyla hareketlenmelerinin, iş başvurularının ve istihdam edildikleri konumlarda hiyerarşik olarak ilerlemelerinin kaynağı veya önemli bir engelleyicisi haline gelebilmektedir.

Kendileriyle mülakat yapılan bireylerin eğitim alma döneminde Türkiye’de diğer eğitim kademelerinde olduğu gibi yükseköğretimdeki eğitim arzının kıtlığı bireylerin eğitim kanallarına dahil olabilmelerini engellerken, az sayıda yükseköğretim kurumuna öğrenci kabulüne ilişkin düzenlemeler de bir o kadar zorlayıcı ve kısıtlayıcı olmuştur. Yükseköğretim sisteminin herkesin başvurabileceği koşullara göre düzenlenmemiş olması, uzun yıllar üniversitelere başvuruda bulunmak için bizzat başvuru yapmak ve sonucunu beklemek gibi bir uygulama yükseköğrenime erişmede önemli bir engel teşkil etmiştir. Kendisiyle mülakat

yapılan bireylerin birçoğunun vurguladığı bu husus, meslek tercihi konusunda alternatifsiz bir hedef belirleme zorunluluğunu bireylere dayatmaktadır.

Eskiden böyle merkezi yerleştirme filan yoktu. Gidiyordun, üniversitelerin kapısında bekliyordun, ilkin oranın çoluğunu çocuğunu alıyorlardı. Ondan sonra dışarıdan gelenleri... Çıkıyordun geliyordun, üç gün kalıyordun, dördüncü gün kalacak para cebinde yok. Otelde yatıp kalkıyorsun. Dönüp bir öğreniyorsun ki puanlar düşmüş, senin haberin bile yok orası gitmiş. Benim başıma geldi. Adana'dan Ankara'ya geldim, buradan gittim Konya'ya, ikisini de kaçırdım. Ondan sonra tamam bu meslek bizi götürür ne uğraşacağım dedim (1-Erkek, 67, Sanat Okulu, Vasıflı Kol İşçisi).

Yükseköğretim kurumları dışında 1980'li yıllara varıncaya kadar Türkiye'de ilköğretim ve ortaöğretimi ülke geneline yaygınlaştırmaya yönelik çok hayati sorunların mevcut olduğu kurum, öğretmen ve öğrenci sayılarının her birinden ayrı ayrı anlaşılmaktadır. Ancak aynı zamanda kırdan kente göçün yaygınlaşmasıyla birlikte de çeşitli meslek elemanlarına yönelik ihtiyacın hasıl olduğu ve gezici köy kursları, meslek edindirme kurslarının kırdan kente göç etme arzusu veya ihtiyacı içerisindeki vasıfsız ve eğitimsiz nüfus için önemli bir hareketlenme aracı sunduğunu söylemek mümkündür. Bu kurslar ile birlikte kentle temas kurulması istihdam imkanlarını geliştirmiştir.

İlkokul bittikten sonra da abim beni eskiden gezici köy kursları açılırdı, oraya gönderdi. Sekiz ay ben köy kursuna gittim orada, mobilya üzerine. Orada sekiz ay mobilya kursu gördük. Ondan sonra ben İstanbul'a gittim (49-Erkek, 75, İlkokul, Vasıfsız Kol İşçisi).

Köy enstitüleri, sanat okulları ve askeri okullar gibi ücretsiz ve devlet eliyle görece daha hızla yaygınlaştırılabilen eğitim kurumları da ebeveynlerin kaynaklarını eğitime ayır(a)madığı her durum için önemli bir hareketlilik kaynağı olmuştur. Bu okullar sayesinde ailenin bütçesinden herhangi bir harcama yapılmaksızın eğitim olanağı sunulmasının yanında, doğrudan bir mesleğe yerleştirme imkânı olması bakımından da caziptir. Eğitim ve yaşam masrafları ücretsiz olduğundan ve sonrasındaki zorunlu görev nedeniyle mecburi olarak maaş alacakları için eğitim gören öğrenciler için doğrudan bir konum tahsisi yapılabilmektedir.

En iyi meslek neydi o zamanlar? Öğretmenlik. Yatılı bir okula gitsin, aileye yük olmasın. Kendi ekmeğini kendi kazansın. Aile bütçesine çıktı olarak yükü binmesin. O egemen düşünce vardı. O nedenle yatılı öğretmen okulu tercih edilirdi (16- Erkek, 69, Eğitim Fakültesi Yüksek Lisans, Rehber Öğretmen).

... Köy enstitüsünde sekiz senelik zaten mecburi hizmetimiz vardı. Orada da bedava okuduk, hiç para vermedik. Yedik, içtik, yattık üç sene. Üç yıl daha eklenince, on bir sene mecburi hizmetim oldu. Onun için herhangi bir yere gitmek ve hizmetimizi oraya aktarmak mümkün olmadı. Ben çok arzu ederdim başka bir konuma geçmeyi (17- Erkek, 88, Gazi Terbiye, Müzik Öğretmeni).

Devletin ve çeşitli kuruluşların sunduğu burs gibi imkanların konum taşıyıcı etkisi oldukça belirgindir. Bu kurumlarda burslu olarak eğitim alan öğrencilerin konum yörüngelerini değil, burs almayanların istihdam olasılıklarını da etkileyen bir yanı söz konusudur. Devletin öncelikle kendisine doğan hizmet alacağından ötürü burslu öğrencileri istihdam etmesine dayanan personel atama stratejisi, belirli meslekler için piyasadaki çeşitli şirketlerin sağladıkları öğrenci bursları mezun olduktan sonra onları direkt bir konuma taşıması bakımından dikkat çekicidir.

Fakat sevgili devletimiz o zaman kendi parası ile okuyanları tayin etmezmiş. Devlet bursu ile okuyanları önce tayin ediyor, burs verdim karşılığını alayım diye. Kendi paranla okumuşsan yok. ... Tayin etmemişler annemi, yedi sene etmemişler (24- Erkek, 64, Doktora, Profesör).

Burs aldığım yer Sanayii'ydi. Onun yirmi bir tane fabrikası vardı. O yirmi bir fabrikasında, burs alan öğrencileri her yılın sonunda topluyorlardı. Onların arasında burs derecesine göre, burstaki ve üniversitedeki başarısına göre o yirmi bir fabrikadan en üst düzeyde olan istediğini seçebiliyordu. İkinci olan kalan yirmiden, üçüncü olan kalan on dokuzdan seçebiliyordu. Ben birinci olarak bitirdiğim için ben istediğimi seçmiştim. Çimento'yu seçtim, yeni bir fabrika olduğu için, teknolojik bir fabrika olduğu için. Orada işe başladım (25- Erkek, 52, Lisans, Mühendis-Genel Müdür).

Devletin sunduğu yatılı ve ücretsiz eğitim politikaları da eğitimin tüm basamaklarında iktisadi ve coğrafi kısıtları aşmak bakımından birçok kişiye önemli bir fırsat sunuyor olsa da yatılı ücretsiz eğitimin başarısızlık ya da eğitim sırasında veya sonrasında vazgeçme durumlarında yüzleşilmesi gereken, bugün halen birçok ücretsiz meslek elemanı yetiştirme uygulamalarının içerisinde bulunan yaptırım koşulları ebeveynlerde bu riski alıp almamaya ilişkin hareket alanını oldukça daraltmaktadır. Meslek elemanı yetiştiren bu kurumlar yapmış oldukları yatırımın boşa gitmemesi adına yaptırım gücü olan birtakım şartlarla bireyleri söz konusu meslek konumlarına bağlarlar. En genel haliyle senet ya da mecburi hizmet yükümlülüğü diye bilinen bu süre zarfında bireylerin farklı konum fırsatlarını değerlendirme olanakları yoktur. Bir yandan konumu korumaya yardımcı bir güvence olarak işleyen bu mecburi hizmet sistemi zaman zaman bireylerin yukarı doğru hareketlenme imkanlarını kısıtlayan bir durum arz etmektedir.

O zaman köy enstitüsüne giderken, 1947'de, adliye başkatibinde noterden senet veriyorduk. Yirmi bin lira borçlanıyorduk devlete (14- Erkek, 85, Köy Enstitüsü, Öğretmen).

Niyetim kariyer yapmaktı, üniversitede kalmaktı. Burslu okuduğum için okulu bitirdikten sonra, fakülteyi bitirdikten sonra mecburi hizmet tanıdılar. Fakültede kalmama müsaade etmediler. O zaman benim talebelik yıllarımın sonlarında cerrahi bölümündeki baş asistanlarla, doçentlerle, profesörlerle aram iyiydi. Onlar beni istiyorlardı, orada kalmak istedim. Fakat bursluluktan dolayı maalesef kalamadım. Onun için mecburi hizmet yaptım. Mecburi hizmet yapınca, ondan sonra da askerlik yapınca bana verilen kadrolar başkaları tarafından işgal edildi (61- Erkek, 79, Tıp Fakültesi, Genel Cerrahi ve Anestezi Uzmanı).

Türkiye'nin dönemsel olarak değişen eğitim politikaları aynı zamanda eğitimde fırsat eşitliğini engelleyecek sorunlar yaratmış görünmektedir. Eğitim sistemi içerisinde yer alan okul tiplerinden ticaret liseleri, sağlık meslek liseleri, imam hatip liseleri ve öğretmen okulları gibi eğitim kurumları doğrudan mesleklere eleman yetiştirmek üzerine tesis edilmiş olduklarından, eğitimleri esnasında ya da sonrasında kariyerleri için farklı yörüngeler çizmek isteyenler için engel yaratmışlardır. Öğretmen yetiştirmek amacıyla açılmış öğretmen okulları ve eğitim enstitüleri, sonrasında kurulan meslek okulları gibi eğitim kurumlarının genel liseler ve dengi okullarla eşit kabul edilmemesi buralardan mezun öğrencilerin fakültelere giriş imkanlarını kısıtlayarak yalnızca eğitim aldıkları meslek konumlarına yerleşmelerini mümkün kılmaktadır.

Mezun olduğum okullardan, o zamanlar direkt fakülte sınavlarına giremiyorduk. Öğretmen okulu olduğu için bizim lisenin adı, adında lise yoktur diye o zamanlar ne kadar, düşünebiliyor musun? Yani eğitimdeki fırsat eşitliği yok. Öğretmen olacaksın illa, öğretmenlik yapacaksın. Sonra ben lise bitirmelere girdim. Pardon. Giremeyince yüksekokula gittik. Yani üniversiteye giremeyince eğitimci olarak üst okulu var, eğitim enstitüsüne gittik ...'da. Orayı bitirdik, yine bizi üniversitelere almadılar. Ben lisede öğretmenlik yapıyorum, lise mezunu sayılmıyorum. O neslin önünde böyle güçlükler oldu yani. Çok haksız bir durum. Neticede ben lisede öğretmenken lise diploması almak için sınavlara girdim. Düşünebiliyor musun? (7- Erkek, 67, Hukuk Fakültesi, Bakan Müşaviri).

Çünkü öğretmen okulunu bitirenlerin üniversiteye gitme şansımız yoktu. Ancak eğitim enstitüsüne gidebiliyorduk (44-Erkek, 69, Eğitim Enstitüsü, Öğretmen).

Toplumsal yapıda meydana gelen mesleki dönüşümler istihdam alanları açtığı kadar, konumlara ulaşmanın şartlarını yani istihdam politikalarını da düzenlemektedir. Özellikle yükseköğretim kurumlarının piyasaya arz ettiği mezunların sayısındaki artış istidam politikalarında birtakım kısıtlamalara gidilmesine ve belirli meslek konumları için akranlar veya eşitler arasından kimin istihdam edileceği ile ilgili birtakım seçme kriterleri düzenlenmesine neden olmuştur. Böylelikle geçmişte belirli bir eğitim seviyesine sahip birinin başka şartlar aranmaksızın erişebildiği bir konuma giriş şartları bir ya da birkaç kuşak sonra oldukça zorlaşabilmektedir. Nitekim Türkiye'de devlet memurluğu denilen kamu personel alım sistemi bu yönde bir seyir izlemiştir. Kendi döneminin koşulları içerisinde ortaokul eğitimi ile babanın eriştiği memuriyet konumu, lisans ve hatta yüksek lisans mezunu olan çocukları için gerek sistemin kendisinde gerekse de sisteme giriş şartlarında yaşanan dönüşümden dolayı erişilebilir olmaktan uzak kalmaktadır. Dolayısıyla kuşaklar ilerledikçe ebeveynleri ile aynı ya da benzer sınıf konumunu yakalayabilmek esas mesele haline gelmektedir. Bu durum ücretli çalışanların neredeyse tamamı için geçerlidir. Bu dönüşümler dikkate değer şekilde bireylerin stratejilerini yukarı doğru hareketlenmekten ziyade konumları olabildiğince korumak ve ebeveynler ile benzer konumları yakalamaya yöneltmektedir. Öyle ki, kendilerinin yalnızca eğitim kazanımları sonucunda erişebildikleri mesleki konumları dahil oldukları kurumsal ağları ve ilişkileri

kullanarak çocuklarına sağlamak zorunda kaldıklarını ifade etmişlerdir. Mülakat yapılan bireyler kendilerine kıyasla eğitim sisteminin beklentilerinin ve kazanılan eğitim düzeyinin istihdam piyasasında işe yararlığı konusundaki düzenlemelerin oldukça değiştiğini ve sistemin gerekliliklerini kavramakta zorlandıklarını ifade etmişlerdir. İstihdam piyasasının artık eğitimin verdiği becerilere ihtiyaç duymadığı, bunun yerine vasıfsızlaştırılmış bir işgücü grubunun talep edildiği, böylelikle eğitime “boşta kalmasınlar” ya da “puanı boşa gitmesin” diye yerleştirilen çocuklarının vasıflarının günden güne değersizleştiği belirtilmektedirler. Özellikle meslek elemanı yetiştirme ile ilgili ciddi bir sorunun kendileriyle mülakat yapılan bireylerin çocuklarını kuşatan önemli bir sorun olduğu söylenebilir.

...kız okul birincisi oldu. Üç senedir iş miş yok. Nereye başvurduysa giremiyor bir türlü. Ya beklentisi yüksek... eski genel müdürlerini tanırdım. Yine bir yerde genel müdürdü, konuştum. Asistan olarak gelsin yanıma dedi. Orada çok şey öğrendi. Makam katında ne olur ne biter... Makam katları farklıdır biraz. Tabii orada disiplin daha fazladır, çalışan memurlar biraz daha havalıdır diye personele göre, makam katında ya... (1- Erkek, 67, Sanat Okulu).

...bundan üç dört yıl önceydi. O zaman başbakanı, sayın cumhurbaşkanının katıldığı bir toplantıda işveren temsilcisi... Sendikaların katıldığı bir toplantıydı. İş akdi ile ilgiliydi. İşveren temsilcisi aynen şunu söylemişti. Ya tamam din eğitimi verebilirsiniz de bana ara eleman gönderin. Bu ara eleman dedikleri şey aslında bir meslek elemanından ziyade, her alanda kullanabilecekleri bir eleman şeklinde değerlendiriyorlar. Yani Türkiye’de sanayii ya da sermaye bu anlamda çok geride. Yani eğitilmiş insanlarla üretim yapmayı değil, kendisine biat eden her alanda istediği gibi kullanabileceği bir çalışan yapısı istiyor. O da bence Türkiye’nin en önemli sıkıntılarından (29-Erkek, 61, Ortaokul, Vasıfsız Kol İşçisi).

Dolayısıyla Türkiye’de eğitim başarısının da mesleki başarı ve ehliyet kazanımının da eşit ve kriterlerinin sıklıkla değişmesi ve söz konusu kriterlerin nicelik ve nitelik bakımından arz ve talep dengesinin kurulması gerektiği gerekçesiyle daimî olarak artış göstermesi aynı kökenlerden yola çıkanların farklı menzillere ulaşmalarına neden olan mekanizmalardan önemli bir tanesidir. Hareketlilik kanallarının eşitsiz açıklığı ve bunun git gide görünür hale gelmesi aynı kanallardan eşit ölçüde yararlanamayanlarda başarıyı ve yükselmeyi yakalamada şans aralıkları olduğu inancının doğmasına neden olmaktadır.

İşte kayıkçının çocuğu cumhurbaşkanı. Hiç de öyle değil. Türkiye’de o kanallar belki bazılarına kapalı ama bazılarına da açık. Girmiş yükselmiş. Yani sistem tümüyle tıkalı değil. Efendim Hakkari’de doğmuş Yılmaz Erdoğan, iyi bir sanatçı olmuş. Babası dedesi paşazade değil yani. Yani öbürünün çocuğu da işçi oluyor bazen. ... Türkiye Cumhuriyeti demokratik bir cumhuriyet olarak bazı eşitsizlikler var ise de başarıyı yakalamada şans aralıkları var. Her kesimle ilgili. Ama topyekûn yok tabii (7- Erkek, 67, Lisans, Bakan Müşaviri).

Bu çalışmada eğitim ve istihdam politikaları ile alakalı olarak elde edilen veriler yoğunluklu olarak Türkiye’deki sistemin sağlıklı, yani herkese aynı derecede açık ve erişilebilir, olarak

işlemediği eleştirisine dayanmaktadır. Eğitimin ve istihdamın yapısal olarak bireylere içerisinde kendi eylemleri vasıtasıyla dönüştürebilecekleri ve konum elde edebilecekleri ancak iktisaden veya siyaseten belirli kuralları uyguladığında başarılı olabilecekleri ve bunun da gerçek manada tatmin edici bir konum dağıtımını yapamadığı sonucunu ortaya koymaktadır. Bu durum Türkiye'nin toplumsal ve siyasi atmosferinin bir yandan da mesleklere atfedilen hiyerarşik konumlandırmayla paralel bir statü ve geliri sağlamadığı, aynı zamanda o mesleklerin koşullarını, çalışma şartlarını ve idealizmini de aşındırdığı yönündeki bir kısıt ile oldukça hayati bir resim ortaya çıkarmaktadır.

5.1.4. Toplumsal Cinsiyetin Etkisi

Toplumsal cinsiyetin menzil toplumsal konumlara yönelik etkisini çift yönlü ele almak gerekmektedir. Bu amaçla toplumsal hareketlilik literatüründe toplumsal cinsiyete yönelik duruş -ki bu mesele oldukça tartışmalıdır- kısaca ele alınarak toplumsal cinsiyetin eğitim olanakları ve istihdam alanları ile ilgili olarak kuşaklar arası ve kuşak içi hareketlilik imkanları bakımından ürettiği örüntüleri incelemek yerinde olacaktır.

Toplumsal cinsiyet araştırmalarının köken ailenin bireylerin menzil konumlarındaki etkisini analiz ederken sürekli olarak baba değişkenini öne çıkarmalarında, yani babanın etkisini bu kadar önemsemelerinde kendilerini teyit edebilecek nitelikte veriler söz konusudur. Ancak bu teyit onların babanın rolünü önemsemelerindeki esas aldıkları gerekçeler ile uyumlayabilir. Yani babaların çocukların menzil konumlarına erişimi üzerindeki etkisini artıran şey onların her halde ve şartta çocuklar üzerinde en etkili ebeveyn olmalarından dolayı değildir. Aksine hanedeki diğer ebeveynin ve üyelerin de etkileri ile birlikte şekillenmektedir. Dolayısıyla annenin çocukları üzerindeki etkisi varsayıldığı gibi yok değildir, yalnızca bunun ne türden bir etki olduğunun, annenin hangi vasıflarının bu etkiyi artırıp azaltabileceği üzerine tartışmanın büyük önemi vardır. Zira bu çalışmada elde edilen veriler kadınların anne rolleri vasıtasıyla çocuklarının meslek konumları üzerindeki etkilerinin yine toplumsal cinsiyet rolleri ile sınırlandırıldığını göstermektedir. Özellikle kamusal alanla teması az olan, içinde yaşadığı cemaat ile bağları zayıf olan kadınlar için bu kuşatılmışlık hali çok yoğunudur ve annenin çocuğun eğitim başarısı için ya da mesleki yönlendirme bakımından etkisi, ancak kız çocuklarına ev işi yaptırmama ve onları eğitime kanalize etme ya da genel olarak çocuklarının iyi beslenmeleri, bakım ve ihtiyaçlarını karşılamak gibi aşikaren sınırlı ve arızı bir görünüm arz etmektedir.

Onun pek etkisi olmadı. Anne olarak evdeki ihtiyaçlarını yapıyordu. Yemeklerini, üst başlarını eksik etmiyordu. O tür şeyleri destekliyordu. Odasında rahatça çalışması için filan her türlü şeyi yapıyordu. Ders çalış şunu yap bunu yap gibi baskı kurmuyordu hiç. Meslek konusunda bir şey demiyordu (3- Erkek, 64, Meslek Yüksekokulu, Tahakkuk Memuru).

Çalışma kapsamında elde edilen veriler mülakat yapılan bireylerin kendi ebeveynlerinden bu yana kadınların toplumsal konumlarına ilişkin stratejilerin daimî olarak sorunlu olduğuna açıkça işaret etmektedir. Öyle ki, kendi çocukluklarında üst bir sınıf, statü ve güç sahibi olan ailelerde bu konuma uygun düşen bir şekilde kız çocuklarına eğitim fırsatı tanınması söz konusu olmakla birlikte, bu cinsiyet rolleri ile belli bir şekilde sınırlanmaktadır. Belirli bir haneye mensup olan kız çocuklarının aile statüsüne yakışır şekilde çocuklarını yetiştirmek için gerekli bilgi, görgü ve donanımına sahip olmaları bakımından okumayı öğrenmeleri ancak erkeklerle olan ilişkilerinde sınırlayıcı olması bakımından yazmayı öğrenmemeleri uygun görülmektedir. Üstelik bu konudaki görüş sadece geçmişte belirli bir dönemde mevcut olmaktan ziyade bugün halen varlığını sürdürüyor görünmektedir. Örneğin, aşağıdaki alıntılarda durumun tarif edildiği dönemler arasında yaklaşık elli yıl geçmiştir.

Anneannem ilkokula gidecek, mahalle okuluna. Dedem kızını elinden tutup götürüyor. Hocadan bir ricası var. Hocam diyor, ...'ya okuma öğretin, yazma öğretmeyin. Olur ... Efendi diyor. Karne var, hepsi tam ama okuma var, yazma yok. Bu ufak hile mi diyeyim ne diyeyim, bunun için dedem bir koç hediye ediyor hocaya. Niçin okuma öğret de yazma öğretme? Çünkü eskiden, o dönemde, iyi aile kızları okuyabilirmiş ama yazamazmış. Niye? Erkekler ile mektuplaşsın diye (24- Erkek, 64, Doktora, Profesör).

Başta, en başta kendi ailemden, babamdan. O kız çocuğu okusa ne olacak, erkeklere mektup mu yazacak? Başta, en başta babam. Bir erkek kardeşim vardı. Onu okutmak için hiçbir engel yoktu ama bana... Bana gelince kız çocuğu. İlk cinsiyet farkı orada zaten. Daha sonra mesela ben folklor kursuna gitmiştim. Yurt dışına gidecekler oynamak için. Annem bunu demişti, aman kız çocuğusun ne işin var senin oralarda diye. Bir şey olursa ben insanlara ne derim? İkincisi annem. Yani bende ilk bırakılan iz bunlar. Kendi ailemden duydum hep, aman ne derler, aman ne olur, aman şöyle aman böyle. Hep bu mantık vardı. İş ve evlilik hayatında eşimden de çok duydum. Sen kadınsın, o kadar da olmaz, bu kadar da olmaz (31-Kadın, 56, Lise, Terzi).

Hane içi uygulamalarda toplumsal cinsiyet rollerine ilişkin nasıl bir tavır izlendiğinin kız çocuklarının menzil konumları üzerinde etkisi olduğu da önemli bir gerçektir. Toplumsal yapı halihazırda kız çocukları bakımından belirli eğitim ve mesleki yörüngeleri dayatırken aktörlerin pratikleri vasıtasıyla söz konusu kısıtlar aşılabilmektedir. Cinsiyetinden dolayı zımnen eğitim almasının ya da ancak cinsiyetine uygun mesleklere yönelebileceği eğitimi almasının gerekliliği ile hareket eden ve hane içindeki iş bölümünde buna uygun bir tavır izleyen ebeveynlerin pratikleri ile mutfak, el ya da ev işlerinden kasıtlı olarak uzak tutulan ve cinsiyetlendirilmemiş bir eğitime yönlendirilen çocukların arasındaki fark elbette ki dikkate değer olmaktadır.

Ancak halihazırda içine doğdukları toplumsal yapı, kültür, geleneklerde bir kadının meslek sahibi olduğunu görmemiş bir çocuk için örnek alınabilecek birisi yok demektir. Nitekim kendileriyle mülakat yapılan bireylerin kendi deneyimleri de, neredeyse tümünün bu türden kısıtlayıcı etkenlerle kuşatılmış olduklarını göstermektedir. Öyle ki ilk defa bir kadının meslek sahibi olduğunu gören ilkökul öğrencisi bir kız çocuğunun bir kadının öğretmenlik yapabileceğine dair şaşkınlığını, bu deneyiminin kendisinin bu yönde bir zihinsel arka plan oluşturmaya katkısını ve şaşkınlığını babası ile paylaştığında onun verdiği tepkiyi şöyle ifade etmektedir:

...ilkokul döneminde hayalim hep ilkökul öğretmeni olmaktı. O da şuradan kaynaklanıyordu, şeye gitmiştik... İlkokul ikinci sınıftaydım galiba, komşu köyün okuluna ziyarete gittik. Orada çift öğretmen vardı. Biri bayan, biri erkek. İlk kez bir bayan öğretmeni orada görmüştüm ve öğrenciler sürekli böyle bayan öğretmen geldi, bayan öğretmen gitti gibi sürekli ondan bahsedince, bende çok büyük bir ilgi uyandı. Ben de bayan olacağım. Ben bayanı o dönemde öğretmen olarak tanımlıyorum kendimce. Okuyup bayan olacağım kesinlikle diyordum. Akşam eve gittik. Çok iyi hatırlıyorum. Babamın kucasına oturdum. Baba dedim, ben okuyacağım, bayan olacağım. Babam tabii benim ne demek istediğimi anladı. Gülmeye başladı. Tabii tabii kızım, tabii ki olacaksın bayan diyor. Ama ben tabii babam beni ciddiye almıyor diye kızıyorum. Vuruyorum dizlerine, bak ciddi söylüyorum, doğru söylüyorum diyorum. Ben okuyup da bayan olacağım diyorum (28- Kadın, 62, Lise, Kamuda Büro Memuru).

Öte yandan günümüzde bile halen mesleklerin cinsiyetlendirildiği, ebeveynlerin çocuklarının sahip olmalarını istedikleri meslekler kriterlerinde cinsiyete uygunluğun tahtı sallanamayacak bir güçte yerini koruduğu hesaba katacak olursak, kendileriyle mülakat yapılan kadınlar için o dönemin meslekler kartelasında bir konum bulabilmek ebeveynleri için de kendileri için de çok kolay değildir. Dolayısıyla kız çocuklarını eğitim yoluyla bir mesleğe yönlendirmeyi hedefleyen ebeveynler için onlara uygun meslek aramak için başvurulmuş ilk kaynak olarak genellikle toplumsal yaşamda sağlık hizmetleri ile temasın çok olmasından ötürü ebeler ve hemşireliğin, daha sonralarda da erkek çocuklarına uygun görülen zamandan daha geç de olsa öğretmenliğin hedeflendiği görülmektedir. Bu hedefin önemli bir belirleyeni kız öğretmen okullarından mezun genç öğretmenler tarafından önemli ölçüde kız öğrenciler üzerinde yoğun bir etki uyandıran “çalıkuşu” idealizmidir.

O dönemde kız çocuklarının sadece öğretmen olma şansı vardı. Kız çocukları için başka bir meslek imkânı yoktu. O da tabii yatılı öğretmen okulları sayesinde vardı. Bir de hemşire ve ebe okullarını bitirip ancak meslek sahibi olabiliyordunuz. Babam ebe, hemşire olmamızı hiç istemedi. Size öğretmenlik yakışır, siz öğretmen olun derdi. Yani öğretmenliğin saygınlığını o dönemde demek ki fark etti. Bize de onu uygun gördü. Onun dışında yönlendiren başka kimse de olmadı. Sadece öğretmen okuluna başladığımızda, öğretmenlerimiz çok idealist öğretmenlerdi. Öyle öğretmenlerden eğitim aldık biz. Bizi öyle bir milli ruhla yetiştirdiler ki, ileriki yıllarda bile gözlerimi kapayıp kendimi bir köyde köy öğretmenliğinde hayal ederdim (21- Kadın, 63, Lisans, Öğretim Görevlisi).

Farklı sınıf kökenlerinde derece farklılaşmaları görülse de aktörlerin toplumsal cinsiyet rollerine ilişkin kısıtlamaların dışına çıkmaya yönelik eylemleri de yok değildir. Kız çocukları için evlendiklerinde eşlerinden “kötü muamele” görürse diye erişilmesi istenilen bir ekonomik özgürlük fikri ön plandadır ve genellikle köken ailenin mensubiyetini gelir ve statü bakımından yukarı doğru taşıyacak olan bir hareketlilik çok merkezi bir yerde durmamaktadır. Bu durum aktörlerin ufuklarının ve buna dayanan eylem biçimlerinin sınırlarını ortaya koymaktadır.

Kızım için de olur ya evlenir boşanır bir ekmek yesin, ufak bir memur olsun gene de olsun dedim. Ev hanımı olmasın dedim (10- Erkek 77, İlkokul, Vasıflı Kol İşçisi).

İçinde yaşanan yöreden, bölgeden eğitim için ilk defa bir kız çocuğunun çıkıyor olması toplumsal değerleri, cemaat normlarını değiştirme riski bakımından direnç ile karşılaşarak çoğu zaman bir engelleme yaratmakta, aynı zamanda eğitime başlayan kişinin de diğerlerine eğitim fırsatlarının tanınması bakımından önemli bir sorumluluğu doğurmaktadır. Mülakat yapılan bireyler kendilerinin bu anlamda başarılı olmak ve değerlere zarar vermediklerini ispatlamak gibi bir rol üstledikleri, fakat aynı zamanda yaş itibarıyla kendi akranları ve kendilerinden küçükler arasında kent kültürü (giyim kuşam, davranış biçimleri vb.) yönünde bir değişime aracılık ettikleri görülmektedir. Bunun yanında ebeveynlerin de aynı muhafazakâr yapı ile mücadele etmeleri kaçınılmaz olmaktadır. Bu sürecin bir taraftan ihlal diğer yandan onama ile devam ettirilen bir dönüşüm süreci olduğu söylenebilir.

Üç köyden ilk kız. Önce insanlar hiç demediler ki başarılı olursun. Aaa bakalım bu kız sevgili bulacak mı? İlk önce dediler bakalım geçebilecek mi? Daha küçük kızım yani. Baktılar sınıfı geçtim. Ondan sonra biraz büyüyünce işte bakalım sevgili bulacak mı? Sevgili bulamadım. Yani ondan sonra kızlar okumaya başladı. Bu sınıfı da geçiyor, kötü şeyler yapmadı. Bu kötü bir şey değil bunun yaptığı diye. Yalnız ben kıyafetimi hiç değiştirmedim. Okulda nasılsam köyde de öyle. Kot pantolon giyip geziyordum. Teyzem derdi, buraların gözükiyor, sen elbise giysen iyi olur. Tamam diyordum ona. Yine giymiyordum. Ondan sonra kızlar okumaya başladılar. Hep diyorlardı, sen ordakiler gibi giyin. Biz görmek istiyoruz. Onların isteği şehirdeki kadınların nasıl giyindiğini görmek (50-Kadın, 65, Eğitim Enstitüsü, Öğretmen).

... çünkü muhafazakâr bir çevreydi bizimki. Çok fazla muhafazakardı. İlk üniversiteye giden kişi benim. Kızları göndermiyorlardı. Benim ilkokuldan birkaç arkadaşım ilkokulu bitirince evlenmişti zaten. Bizde mesela kız ortaokula filan gitmeye başlayınca isteme falan olur. Yani akrabalar ister ya da konu komşu. Baştan söylediler, bizim kızımız okuyacak, vermeyeceğiz. Gerekirse ufak çapta böyle sürtüşme gibi şeyler yaşıdılar. Çünkü çevreden de şey yapıyordu. Bir kız çocuğunu okutmak... Hani biraz... İyi değildi bizim dönemimizde oralarda (26- Kadın, 48, Lisans, Muhasebe Şefi).

Büyük kardeşten küçüğe doğru toplumsal cinsiyet rollerinde, kadınların eğitim ve kariyer imkanlarındaki olumlu gelişmeler herhangi bir mücadele alanı yaratmadan da küçük kardeşlerin daha fazla imkân sahibi olmalarını etkilemektedir. Bu etkinin, zamanla bireylerin ebeveynleri ve

sosyal çevrelerinde meydana gelen anlayış, ufuk ve bakış açısındaki değişikliklerden kaynaklandığı söylenebilir. Elbette aktörlerin yapıda kendi konumları ile ilgili mücadele ettikleri eğitim alma, meslek sahibi olma gibi alanlar kendilerinden daha küçük kardeşleri için mücadelesiz dönüşümü ortaya çıkarma kabiliyetleri de önemlidir. Burada abla ya da toplumsal grubun içerisinde örnek teşkil edecek bir kız çocuğunun grubun değerleri ve normları ile ters düşecek bir davranışta bulunmadığının görülmesi de bu konudaki muhafazakâr ve katı duruşta çözünme başlatabilmektedir.

Ankara'nın göbeğinde başkentte olmalarına rağmen, liseden sonra, hatta enstitü yani tam lise de değil, muadili sayılabilecek bir derece ile liseyi bitirdiler. Yani ev hanımı olmaya yöneldiler. Çalışsalardı çok daha farklı olurlardı tabii. Yani söylemem o ki, annem ve babamın, özellikle babamın, öyle aman okusunlar da iş kadını olsunlar da meslekleri olsun da filan gibi bir tavırları olmadı. Yani benim liseden sonra hani, enstitüye gitmem söz konusu bile olmadı. Liseden sonra da çok doğallıkla okumam gerekti. Yani bana gelince çok fazla bir problem... yani çok fazla bir o geleneksel cinsiyet rollerine yönelik bir tavır kalmamıştı artık ailede (27-Kadın, 62, Doktora, Profesör).

Bizden sonra köyün bütün kızları okudular. Yani o değerlerimizden bir şey kaybetmediğimizi görünce köylüler rahatladılar ve bizden sonra devam etti tabii eğitimler (21- Kadın, 63, Lisans, Öğretim Görevlisi).

Eğitim almaya güdülenme ya da bir mesleki konum arayışı konusunda kadınlar için anneleri ile birlikte deneyimledikleri toplumsal cinsiyet rollerine ilişkin sosyalizasyon sürecinin de önemli bir katkısı olduğu söylenebilir. Günümüzde bu oran oldukça azalmış olmasına rağmen kendileriyle mülakat yapılan kadın bireylerin neredeyse tamamı ev içi sorumluluklarının oldukça yoğun olduğunu, çoğu zaman anneleri, büyükanneleri ya da yengeleri tarafından yoğun olarak ev ve el işleri konusunda eğitime yönlendirildiklerini aktarmışlardır. Aynı zamanda eğitim motivasyonunun oluşmasında hane içi sorumlulukları ve görevleri kendilerinden devralabilecek abla, yenge veya kardeşleri gibi başka bir aile üyesinin olmasının da katkısı olduğunu vurgulamışlardır.

Diğer yanda ise hane içerisinde kız çocuklarının eğitim almaları ya da bir meslek sahibi olmaları için gereken desteği vermek yerine bir kısıt üreten anneler durmaktadır. Kendisiyle mülakat yapılan bireylerden bir bölümü de yukarıdaki örneklerle tezat bir biçimde annelerinin ev içi sorumluluklara katkıda bulunması gerekliliğine inandıkları, ahlaki değerlerinden sapkınlık gösterecekleri, iyi bir anne ya da eş olmayacakları gerekçesiyle kız çocuklarının önünde biziatihi engellemeler ortaya çıkardıklarını ifade etmişlerdir. Dolayısıyla annenin kız çocuğuna yaklaşımı, babanın ev içi sorumluluklardaki payı, hanehalkının toplumsal cinsiyet eşitliğine dayanan örgütlenme biçimi, mesleklere ilişkin tasavvuru hem hane düzeyinde çocuklara

aktarmak hem de içinde yaşadıkları cemaatin normlarına ilişkin dönüştürücü bir etkide bulunmak bakımından değerli stratejiler olarak okunmalıdır.

Hatta yani üzülererek söyleyeyim, biz bir Alevi aile... Annem kız kardeşimi okula yollamadı. Nasıl bir düşünce almışsa, kızlar okursa ... olur. Onun için kız kardeşimi okula yollamadılar. O hala diyor ki, annem bana niye böyle yaptı, niye beni okula göndermedi. Şimdi ne bir şey yazabiliyorum ne de okuyabiliyorum (45- Erkek, 83, Sanat Enstitüsü, Teknik Ressam).

Ebeveynler tarafından cinsiyet ayrımcı olarak kariyer yörüngelerine yönlendirilen çocuklardan kız çocukları için ev içi sorumluluklarını, annelik rollerini aksatmayacak hatta bu ev içi görevlerde kendilerine yardımcı olabilecek terzi, el sanatları gibi eğitim alanları uygun görülmektedir. Öyle ki bu eğitim alanları da çoğu zaman kendiliğinden bir kariyer konumuna dönüşmemekte ancak kadınların belirli stratejileri vasıtasıyla bir meslek olarak icra edilebilmeleri mümkün olmaktadır.

Ben o zaman düz konuşayım. Şöyle, babam beni ilkokula kadar okuttu. Daha sonra ne gerek var dedi. Ben çok iyi hatırlıyorum mesela, benim ilkokul hocam geldi eve. Çok ısrar etti, kızımız çok akıllı, çok azimli bir kız. Kızınızı okutun dedi. Babam dedi ki boşver, ne yapacak okuyacak da. Böyle bir mantığı vardı. Annem babama karşı gelemezdi. Biraz o doğu kültürü vardı. Evde erkek ne derse o mantığı vardı. Sonra ben kurslara filan gittim. Kurslara gittim, el becerileri dikiş nakış, şunlar bunlar. Derken bu işe öyle girdim (31- Kadın, 56, Lise, Terzi).

Aile içerisinde veya cemaat içerisinde kadına davranış biçimleri bireylerin ufuklarını konumlandırmada kendilerine önemli bir çerçeve sağlamaktadır. Burada bireysel pratiklerin söz konusu kuşatılmışlık içerisinde ne kadarlık bir hareket kabiliyetinin kaldığı ve başka türden kaynaklara ulaşma kabiliyetine dikkat etmek gerekmektedir. Zira kadınların bu yapıyı kırarak, eğitim almak veya bir meslek sahibi olmaya çalışmak gibi imkanları çoğu vaka için söz konusu olamazken, farklı kaynak ve aktörler aracılığıyla cemaat normlarını kırarak kendini başka bir kariyer yörüngesine taşıma kabiliyetine sahip bireyler de olabilmektedir. Dolayısıyla kadınların kuşak içi hareketlenme imkanlarının kuşaklar arasına nazaran çok daha katı ve hantal olduğu söylenebilir.

Toplumsal cinsiyetin kısıt olarak işleyen etkisi kadınların kuşak içi toplumsal hareketlilik dinamiklerine de şiddetli bir biçimde sirayet etmektedir. Öyle ki ev içi sorumluluklar sebebiyle kariyer yaşamında ilerlemek için fırsat bulamadıklarını, bu sorumluluklar ile ev içi iş bölümü dengesini yakalayamadıklarını hemen hemen tüm mülakat yapılan kadınlar farklı şekil ve derecede vurgulamışlardır. Öyle ki bu durumun sınıfsal olmadığı, yüksek yargı mensubu bir kadının yüksek mühendis ya da profesör olan kadınların eşlerinin kendisiyle bu sorumlulukları

bölüşmek konusundaki isteksizliğini ya da kendilerinin bu sorumluluğu kasti olarak yüklendikleri açıkça ifade edilmektedir:

Meslek hayatımda eşim de hukukçu olmadığı için ve özellikle fen dalında eğitim gören bir kişi olduğu için hukukçuları anlaması ve bana yardımcılığı yönünden bazı sıkıntılar yaşadık. Çünkü yirmi yıla kadar tetkik hakimliği yaptım. O tetkik hakimliği dönemimde mesai zorunluluğu yoktu. Evde de çalışabilir, haftanın belli günlerinde dosyalarınızı'daki heyete anlatmanız gerekiyordu. Tabii bunu eşime anlatmak çok zor oldu. Çünkü bazen, haftada bir gün ya da iki gün gidiyorsun, senden rahatı var mı gibi cevaplar aldığım oldu. Çünkü hukuku ve tetkik hakimliği.... Şunu görmüştüm, yaşamımda ve tanıştığım insanlarda, fen bilimlerinde okuyanların sosyal bilimlerde okuyanlara karşı bakış açısı biraz küçümser şekildeydi (22- Kadın, 67, Lisans, Yüksek Yargı Mensubu).

Fakat işte geleneksel bir ailede büyüdüğüm için ama tüm dünyada olduğu gibi ev işleri, çocukla ilgili temel işler filan kadına düşer. E ben de böyle bir çizgide oldum. Yani önceliğim evim olmadı ama akademik yaşamım da olmadı. İşte birbirleriyle idare ettire ettire geldim. Yani ev içi sorumluluklar, bir kadının, sanıyorum çok hırslı değilse, kendini bir yerlerde görmeye, çok hani hızla oraya gelmeye büyük bir şeysi yoksa, çabası... Sanıyorum, ev içi geleneksel roller, geleneksel cinsiyet rolleri, bir kadının sanıyorum daha rahat meslek yaşamına geçmesine, meslek yaşamının daha rahat daha şey geçmesini engelleyen bir faktör olabilir (27-Kadın, 62, Doktora, Profesör).

Kadınların meslek konumlarına yükselmelerine izin vermeyen tek etken elbette ki yalnızca ev içerisindeki eşitsiz koşullar değildir. Mesleki yapılanmaların erkek egemen niteliği, belirli meslek grupları için kadınların yukarı doğru hareketlenmelerine izin vermemektedir. Kendisiyle mülakat yapılan bir kadın, evli bir kadın olarak dışarıda özellikle kırsal bölgelerde konaklamanın zorunlu olduğu müfettişlik mesleğini bekar ya da boşanmış akranlarına nazaran daha zor götürebildiğini ifade etmektedir. Nitekim kendileriyle mülakat yapılan kimi kadınlar meslek yaşamlarında herhangi bir terfi ve yükselme olanağı ortaya çıktığında kendileriyle eşit konumda bir erkek çalışan varsa doğrudan geri planda kaldıklarını veya kendilerinin hiçbir şekilde değerlendirmeye alınmadıklarını ifade etmişlerdir.

Müfettişlik hayatımda... Şey, erkek egemen bir meslek grubu hakim oraya. Orada bayanların özgürlüğü ne yazık ki kısıtlı. Yani mesela gittiğiniz bir bölgede, gece de kalmak zorunda oluyorsunuz. Bunu yadırgayan, işte evini, eşini, çocuklarını bırakıp gelmiş, başka bir yerde yatıyor kalkıyor gibi böyle ayıplayan, en azından bakışlarıyla insanı rahatsız eden ya da eşinizden ayrısınız ya sanki bir başka erkekle de düşüp kalkacak zihniyete sahipsiniz gibi düşünen erkeklerle çok karşılaştım (21- Kadın, 63, Lisans, Öğretim Görevlisi).

Benim genel müdür yardımcısına ne denmiş? Daha burada bu birimin şefliğini yapacak kapasitede kimse yok. Bunu derken kadın olarak beni düşünmüyor. Erkek olarak düşünüyor. Yani erkeklerin içinden bunu yapabilecek, kurtarabilecek birisi çıkarsa burada şeflik var diyecek, evet şu kişiyi yapalım, bu bunu yapabilir diyecek. Beni düşünmüyor, ben ne kadar yaparsam yapayım yani. Müdür yardımcısı geliyor bana bilgi danışıyor. Başkan yardımcısı bana bilgi danışıyor. Aşağıda genel müdür yardımcılarını telefonlarını açıp bana soruyorlar. Ya evet bu kadın burada şeflik yapabilir diyemiyorlar. Onlar için önemli olan bir erkeğin yetişmesi. (32- Kadın, 65, Yüksekokul, Büro Memuru).

Toplumsal cinsiyet çalışmaları literatüründe sıklıkla vurgulanan, özellikle bürokrasinin üst görevleri, yöneticilik, genel müdürlük gibi meslekler hiyerarşisinin üst grubunda yer alan meslekler için “cam tavan” etkisinin yansımaları da ortaya çıkmaktadır.

Uluslararası toplantılara gittiğim zaman Türkiye’de kadın olmak bir eksi ve bunu son derece üzülerek gözlemledim. Örneğin, bir Sırbistan, Bosna-Hersek’e yapmış olduğumuz bir gezide, ... Başkanı bir bayandı. Rusya’nın dağılması üzerine kurulan ülkelerden gelen Başkanlarının çoğunluğu bayandı. Ne yazık ki Türkiye’de henüz bayan bir Başkanı, ... kuruluş yıldönümü olmasına rağmen, bayan bir Başkanı yok. İnşallah bundan sonra olur (22- Kadın, 67, Lisans, Yüksek Yargı Mensubu).

Mesleki yapının cinsiyet temelli oluşturulmuş olması kadınların belirli mesleklere giriş imkanlarını peşinen ortadan kaldırırken, kendilerine uygun olmadığı düşünülen veya halihazırda herhangi bir kadının o mesleğin eğitimini alacağı düşünülmeyen belirli meslekler bakımından sınırlandırmaktadır. Günümüze nazaran çok daha kısıtlı meslek kontenjanlarının bulunmasına rağmen söz konusu dönemde kırsaldan kente gelerek yüksek eğitim almayı başaramış sayılı⁴⁹ kadın öğrenci için hakimlik, hekimlik gibi profesyonel mesleklere hem geliri hem de itibarı bakımından erişilmesi oldukça önem arz etmektedir. Ancak yine de herhangi bir kamu görevinde bir konum arayışı görece daha varlıklı ailelerin kız çocukları için tercih edilebilir değildir, zira bu köken ailelerde öncelikli amaç çocuklarının evden ayrılmalarının gereği olmadan mesleklerini kendi hesabına (serbest avukatlık, hekimlik vb.) icra ederek sermaye yönünden ilerletmeleridir. Cemaatin de gündelik yaşamında karşılaştığı mesleklerdeki erkek yoğunluklu yapı kadınların bu tür profesyonel mesleklerde olmalarını yadırgamaktadır.

Mezun olunca tabii yazıhane açma koşulları benim ailem yönünden bir sorun yoktu. Yalnız avukatlık stajını yaparken fakülteden bir arkadaşım yolda karşılaştım. Hakimlik sınavı vardı ve çok sevdiğim Anadolu’dan gelmiş, Ankara’yı pek bilmeyen, durumu olmayan bir arkadaşım. Hakimlik sınavına girecekti, hastane soruyordu rapor almak için. Ben onu hastaneye götürmeye karar verdim. Madem bu kadar dolaşıyorum, bari ben de gireyim hakimlik sınavına dedim. O dönemde bayan kontenjanı çok azdı. Ben hakimlik sınavını kazandım. Kurada’ı [Güneydoğu Anadolu’da küçük bir kenti] çektim. Oraya 23 yaşında annemle birlikte bir Kurtalan Ekspresi’ne binerek gittik. Oldukça duygusal bir başlangıçtı. Çünkü gittiğim yerde ben de Ankara dışını hiç bilmeyen son derece Ankara koşullarında rahat büyümüş bir genç kız olduğum için, benim için de zor bir dönemdi. Gittiğimiz yerde ilk bayan hakim olarak çalıştım. Bana hep “hakim bey” diye hitap ediyorlardı (22- Kadın, 67, Lisans, Yüksek Yargı Mensubu).

⁴⁹ Sayılıdır, çünkü kadınların kente gelerek yüksek eğitim almaları mucize niteliğindedir. Kadınlar için genellikle öğretmenlik ve hemşirelik gibi yatılı okul imkanları olan meslekler tercih edilmektedir.

5.2. HANEHALKININ ETKİSİ

5.2.1. Hanehalkı Yapısı ve Kaynak Bölüşüm Stratejisinin Etkisi

Toplumsal hareketlilik çalışmaları büyük oranda tek ebeveyne (ağırlıklı olarak babaya) kıyasla bireylerin menzil konumları üzerine çalışırken, bu çalışmanın verileri ister baba ister anne olsun ebeveynler düzeyinde bir analizin bireylerin menzil konumları üzerindeki nedensel etkiyi tarif etmeye yetmeyeceğini ortaya koymaktadır. İlk olarak mülakat yapılan bireylerin kendi hareketlilik deneyimleri için oldukça dikkate değer bir biçimde etkisi olan, ancak kendilerini ve çocukları arasındaki konum değişikliği dinamiklerini etkileyen, kısaca her bir kuşak için geçerli olan hanehalkının büyüklüğü ve örgütlenme biçiminin etkisinden söz etmek gerekir. Esasen bütün toplumsal hareketlilik çalışmaları külliyatının üzerine kurulmuş olduğu ebeveyn etkisi ve bu etkiden söz ettiğimiz her yerde varsayım olarak anne ve babası ile birlikte büyüyen çekirdek aile kastedilmektedir. Ancak gerçek hayat, işleyişi ile bu varsayımdan oldukça uzak noktalarda durabilmekte ve özellikle coğrafya kısıtları, göç deneyimi gibi etkenler hanelerin parçalanmış bir aile gibi hareket etmelerine neden olabilmektedir, ki bu durum çocukların aylar, yıllar boyunca ebeveynlerinden uzakta toplumsallaşmaları anlamına gelir. Bu çalışmanın verileri, böyle bir durumda babanın ya da annenin mesleği, geliri, eğitimi gibi literatürün çocukları etkileyen bütün niteliklerinin etkisinin sorgulanmasının gerekliliğine işaret etmektedir.

Çocuğu köye kayıinvalideme bıraktım. Eşim asker oldu. Hafta sonları gidiyordum. Beş yaşına kadar çocuğum köydeydi, büyük oğlum. Beş yaşından sonra ancak alabildim yanıma (28- Kadın, 62, Lise, Kamuda Büro Memuru).

Az kaldı okulun belki lazım olur o diploma dedi. Sen bitir öyle gel dedi yani şurada ne kadar zamanın kaldı. Ben istiyorum ki çocuğumu da alayım. Çocuk da babaanneyle dedede kalıyor, beş yüz kilometre ileride Afyon'da. Eşim Kars'ta ben de İstanbul'dayım. Biz bir aileyiz. Düşün yani (50- Kadın, 65, Eğitim Enstitüsü, Öğretmen).

Kaldı ki, mülakatlardan derlenen veriler çekirdek aile örgütlenmesi içerisinde olsalar bile hane üyelerinin kuşak içi ve kuşaklar arası konumları bakımından hedeflerinin oluşmasında etkili olan, bu hedeflere ulaşmada kendilerine yardımcı olacağı varsayılan her türden kaynağı organize ve seferber eden üyenin yalnızca baba olduğunu söylemenin mümkün olmadığını göstermektedir. Bu noktada hanehalkı reisi kavramının önem taşıdığını söylemek gerekir ve her zaman verili bir şekilde eve gelir getiren -ki çoğunlukla erkek ve baba rolünü oynayan aktör kabul edilir- bireyin kabul edilmesinin toplumsal hareketlilik stratejilerini anlamak bağlamında sorunlu olabileceği ifade edilmelidir. Zira hanehalkı reisi eve daimî geliri getiren değil, çalışmıyor olsa bile hane mülkünün çoğunu malvarlığı olarak beraberinde getirmiş olan veya yalnızca hane içi karar alma süreçlerinde başat olması dolayısıyla kadın olabilmektedir.

Böylelikle babanın mesleği, eğitimi ve geliri çocukların konumlarının belirleyicisi olma vasfından aşikaren uzaklaşabilmektedir. Dahası annenin herhangi bir mesleği olmamasından ötürü çocukların motivasyonunun yine babaya yöneleceği şeklinde bir varsayım ile yola çıkılsa da hane içerisindeki iktisadi ve başkaca kaynakların nasıl dağıtılacağı konusunda söz söyleyen/sözü dinlenmesi gereken otoritenin anne olmasından dolayı menzil konumları farklı yörüngelere yönltebilme olasılığı yine tek aktör olan babanın elinden alınmış olacaktır. Mülakat sırasında ailenin az sayıdaki mülkünün kadın tarafından miras yoluyla edinilmiş olmasının, ikamet alanı dışında para kazanmaya giden bir baba figürünün etkisinden veya herhangi bir iktisadi sebebe dayanmaksızın otoritenin annelerinde olduğundan söz eden katılımcılar kaynaklar hakkında karar vericinin, aynı zamanda çocukların eğitim başarıları ve motivasyonları üzerindeki etkide ana aktörün hanedeki başka bir üye olabileceğine de atıfta bulunmuşlardır.

Ailede zaten sürekli annemin lafı geçiyordu. Yani o bir otoriteydi. Bunu babam da kabul ediyordu. Ve hiç şey yapmıyordu, kendi yetersizliğinden değil de, onun da hakkı diye düşünerek... Nasıl diyeyim, bugünkü feminist hareketin bilinçsiz olarak bir uygulayıcısıydı annem (44- Erkek, 69, Eğitim Enstitüsü, Öğretmen).

Babanın mesleği ve eğitiminin bireylerin menzillerini etkileyen nedensel değişken olduğunu kabul eden ve günümüzde sayıları giderek artan kimi araştırmalar iki ebeveynin etkisinin de dikkate alınması gerektiğin vurgulasalar da bu kez hanedeki diğer üyelerin etkilerini yok saymaktadırlar. Mülakat grubunda yer alan bireylerden birçoğu özellikle kendi menzil konumları bakımından ebeveynleri ve kardeşleri dışında geniş aile üyelerinin de etkilerinin de dikkate değer olduğunu belirtmişlerdir. Kendileriyle mülakat yapılan bireylerin yaşamlarını anlatım stratejileri bazı hanelerde ebeveynlerden bir tanesinin geniş aile üyelerinin daha baskın bir biçimde aile içi ilişkilerde yer aldığı, ailenin kararlarına müdahil olmak, çocuklara kaynak ve destek sağlamak bakımından asli görevler üstlendiği ve bu bağlamda analize dahil edilmeleri gerekliliğini ortaya çıkarmıştır. Babanın ailesi ile yoğun ilişkilerin sürdüğü vakalar bakımından amca ya da halaların, anne hanesi ile temas ve ilişkilerin baskın olduğu durumlarda ise dayı ve teyze gibi akrabaların etkisini bireylerin konumları bakımında önemsemek gerekmektedir. Dahası bu üyelerin eğitim ve sermaye yoluyla hareketlenme tecrübelerinin olması durumunda bu etkinin ebeveyn ya da kardeşlere nazaran daha belirgin olabildiği görülmektedir.

Valla dayım vardı. ... Annem büyütmüş küçükken. Bir dayımdan gördüm, öz dayımdan. Maddi ve manevi yönden, her yönden... (4- Erkek, 70, İlkokul, Belediye İşçisi).

Özellikle teyzemin çocukları, dayımın da kızı öyle okudu. Üç tane üniversite bitirdi mesela. Annemin tarafı şey... Annem sadece birinci sınıfta okumuş ama dört rakamlı matematikte kafadan hesap yapardı (8- Kadın, 60, Hemşirelik Okulu, Hemşire).

Aile meclisinde otoritenin kimde olduğu da karar bakımından önem taşımakta, zaman zaman ailenin iktisadi gücünü kontrol etmiyor olsa da yaş bakımından en büyük kişi hane reisi olabilmektedir. Bu kişinin ailenin birçok konuda karar vericisidir ve genellikle kararları sorgulanmaya açık değildir. Eğer iktisadi yönetim de ondaysa kararları üzerinde farklı bir strateji uygulanması mümkün değildir. Büyükanne ve büyükbaba, amcalar, kuzenler ile birlikte örgütlenmiş bir geniş aile sistemi kaynakların bölüşümüyle ilgili meselelerin dışında bir çocuğun eğitim alması ya da hangi mesleği edinmesi gerektiği ile ilgili kararlar bakımından da önemli bir yapıdır. Çekirdek ailede ebeveynlerin çocukları hakkında ve onlar için yapmış oldukları değerlendirmeler, bu yapı içerisinde çok daha fazla aktörün fikir ve ihtiyaç beyan etmesi suretiyle gerçekleştiğinden karar mekanizması ebeveynlerin fikir ve onayından tamamen bağımsızlaşabilmektedir. Söz konusu otorite figürünün ölüm, hastalık veya başka sebeplerle değişmesi ise, sıradaki çocuklar hakkındaki yatırım kararlarını ve dolayısıyla menzil konumlarını etkileyebilmektedir.

Bir karne tatilinde beni annem rahatsız diye çağırdılar. Gittim, bir baktım bana bir kız bulmuşlar. İşte sen yine devam et okuluna dediler. Yok dedim. Ben de kitaplarımı ortaya koydum. Ya bu kitapları sobaya atın ben dönmeyeceğim ya da evlenmem dedim. Tercihinizi siz yapın dedim, tercihi onlar kitaplardan yana yaptılar. Gerçekten, bütün aile bireyleri toplandık, dedemizin evinde, böyle bir mülakat yapar gibi konuştuk ve tercih kitaplardan yana verildi (12- Erkek, 63, Lisans, Sosyal Güvenlik Uzmanı).

Babannemin sözü geçerdi. Her şeyde babaannem böyle bir otorideydi. Evde söz daha çok onundu, öyle diyeyim. Yani evin erkeği reis gözüktür ama mesela önemli kararlar alınacağı zaman... Ne bileyim işte traktör mü alınacak ya da bir tarla mı alınacak, dükkân mı alınacak mutlaka son sözü perde arkasından kadın söyler. Gerçekten bizde de öyleydi. Babaannem daha yetkindi o konuda (16- Erkek, 69, Yüksek Lisans, Rehber Öğretmen).

Zaten amcalarımın da ikisi üçü devamlı gurbette olurlardı. Dışarıya giderlerdi, ...'ya ya da şuraya buraya çalışır getirirlerdi. Gene bir kasada toplanırdı parlar, ihtiyaçlar. Harcamaları o amcam yapardı. Mesela bizim okulda dergi parası isterlerdi. Yirmi beş kuruşu biz amcamdan danışır alırdık, babamdan alamazdık. Amcamdan alırdık, kese ondaydı. Tabii bir demede de olmazdı bu iş. Veririz tamam falan derdi, en son saatte anama bir daha söyle derdik. Amcamdan öyle alabilirdik anca yani (41-Erkek, 62, Ortaokul, Vasıfsız Kol İşçisi).

Geniş aileler aynı zamanda önemli çekişmelerin yaşadığı örgütlenmelerdir ve çekişmeler bireylerin kendi menzil konumları için faydalanabilecekleri kaynaklara erişmede kendilerini alıkoyabilmektedir. Bu sebeple geniş ailelerin birçoğunda verili bir sorun olan gelir ve malvarlığının bölüşüm sorununa da dikkat çekmek gerekmektedir. Hanehalkı reisinin vefatı ya da malvarlığını paylaştırmak istemesi sonucunda kardeşler ve akrabalar arasında bir rekabet ve mücadele ortaya çıkabilmektedir. Oldukça yaygın olarak görülen bu mücadele bireylerin yaşamlarında hareketlilik imkanları bakımından önemli sonuçlar doğurmaktadır. Zira ister büyük bir toprak veya hayvan mülkiyeti olsun isterse de nakdi ya da aynı bir ticari sermaye söz

konusu olsun, hanenin ortak kasasından aldığı pay oranında bölüşüm sonrası kontrol ettiği mal ya da sermaye miktarı değişeceği için bu durum bireyin kuşak içi konumu bakımından etki sahibidir. Öte taraftan sahip olacağı miras miktarı, bireyin çocuklarının menzilleri için kullanabileceği kaynaklar bakımından da önem taşımaktadır.

Kendileriyle mülakat yapılan bireyler ebeveynlerden kalan mirasın çocuklarının eğitimleri ve meslek konumlarına yatırım yapmak için kendilerine önemli bir kaynak oluşturduğunu belirtmişlerdir. Bu anlamda mülakat yapılan bireylerin çocuklarının kendilerinin aksine çekirdek bir aile örgütlenmesi içerisinde büyümüş olmalarına rağmen büyükanne ya da büyükbabanın ölümünün ailenin refah durumu üzerinde etkisi sebebiyle eğitim ve menzil konumlarına ilişkin yatırımlara etkisi söz konusu olmuştur. Ancak bu mirasın haneye devredilme zamanı da oldukça önemlidir. Zira hane üyelerinin menzil konumlarına eriştikleri döneme kadar büyük ebeveynlerin üzerinde kalan bir malvarlığının bireylerin konumlarını yukarı taşımak bakımından aktif olarak yararı yok denecek kadar azdır. Çocukların eğitim ya da mesleki süreçleri belirlendikten sonra dağıtılan mirasın kökten değişikliklerle konumlar üzerinde değişiklik yaratma potansiyeli, peşinen o malvarlığını belirli bir hedef doğrultusunda seferber eden bireylerden daha düşüktür. Dolayısıyla örneğin miras malı bir toprak üzerinden ya da bir mülk üzerinden gelir elde edilse de toplumsal hareketlilikte kullanılmak üzere kaynağa çevrilmelerinin oldukça zor olduğu söylenebilir.

Öte yandan hanenin gelir ve malvarlığı durumunun dönemsel olarak değişiklik göstermesi ya da görece sabit olan iktisadi kaynaklarının nasıl dağıtılacağı, çocukların bunlardan hangi oranda ve ne şekilde faydalanacak olduğu konusunda önemli imalar barındırmaktadır. Bu iki ayrı açıklamayla sistematikleştirilebilir. Ailenin iktisadi kaynaklarının dönemsel olarak değişiklik göstermesi bu değişikliklerin niteliği ölçüsünde çocukların eğitimleri ve mesleki planlamalarının yapılması üzerinde nedensel etkide bulunmaktadır. Hane içi ekonomik bunalımlar, söz konusu dönemde çocuklara yapılacak olan birtakım yatırımların kesintiye uğramasına ve hatta ihtiyaç halinde çocuklardan bir ya da birkaçının işgücüne katılarak hane içi ekonomiyi destekleme zorunluluğu ortaya çıkarabilmektedir. Bu zorunluluk çocukların eğitimden çıkmalarına, herhangi bir mesleki hedefe ulaşmak üzere çalışanların -bir sınav ya da iş kurmak gibi- ellerindeki imkanlar dahilinde yapabilecekleri en uygun mesleği ya da işi tercih etmelerine neden olmaktadır.

Hanenin iktisadi varlığının öyküsünde kaynaklarının önce artan ve sonra azalan bir eğilim gösterdiği hallerde ise en büyük çocuktan en küçüğe doğru menzile konumlarına yapılan yatırımın oranı da gelir değişimi ile paralellik göstermektedir. Başka bir deyişle, kaynakların görece daha bol olduğu dönemde çocukların onlardan faydalanma olanağı fazla olmaktadır ki, ebeveynlerde de zaten bu çocukların “proje” olarak yetiştirilmesi gibi bir niyet söz konusu olabilmektedir. Görece yoksul ailelerde ise kaynakları büyük çocuğa yatırma eğiliminin bu çocukların kendilerinden sonra gelecek olan kardeşleri için fırsatları artıracağı inancı ile hareket edilmektedir. Çalışarak hane ekonomisine katkı sağlayan bu çocuklar ile refah düzeyi yükselen ailelerde küçük çocuklar avantaj sahibidir. Hemen belirtmekte yarar vardır ki kız çocukları çoğu örnekte bu tablonun dışındadır. Kaynak bölüşümünde payı erkek kardeşlerine göre daha kısıtlı olan kız çocukları için herhangi bir kriz durumunda vazgeçilebilir yatırım kendilerinininki olmaktadır.

Bizim zamanımızda fakirlik vardı. Babam rahata paraya kavuşunca imkanlar buldu okuttu onu (küçük kardeşini). Biz hizmetkar olduk ona, köle gibi çalıştık. Paraya kavuşunca son sıradaki kardeşlerimi okutmaya fırsat buldu. Biz kimimiz ineğe gittik, kimimiz oduna gittik, kimimiz bağa gittik (10- Erkek, 77, İlkokul, Kamu Vasıflı Kol İşçisi).

Üstelik bu kararlar hanenin iktisadi bekası bakımından çıkar üreteceğine inanılan rasyonel kararlar olarak değerlendirilse de hakkında karar verilen çocukların muhtemel menzilleri bakımından hiç de öyle olmayabilir. Diğer yandan hane ekonomisindeki dalgalanmalar ve diğer türden kırılmalar ayrıntılı bir bakışı yine de gerektirmekle birlikte, mülakat yapılan bireylerin ifadeleri hanelerin çocuklarına ilişkin söz edilen değerlendirmeyi çoğunlukla eksiksiz bir şekilde çocuğun yeteneklerinin keşfedilmesi, hangi alanda başarılı olacağının tahmin edilmesi, zekasının değerlendirilmesi gibi bugün modern aileye atfedilen ve belki mülakat yapılan bireylerin torunları bakımından geçerli olabilecek bir stratejiyle yapılmadığını göstermektedir. Dolayısıyla hem mülakat yapılan bireylerin kendileri hem de onların çocukları bakımından imkanlar dahilinde yapılabileceklerin bazen sıra hangi çocuktaysa ona denk gelmesi gibi bir durum ile karşılaşmak mümkündür.

5.2.2. Hane İçi Rekabet ve Dayanışma Mekanizmaları

Haneler nicelikselleştirilebilir bütün vasıfları bire bir aynı olsalar bile özdeş toplumsal ve manevi birimler değildir ve toplumsal hareketliliğe kaynaklık ettiği düşünülen bu kadar merkezi bir birim olarak dikkatle ele alınmalıdırlar. Hane halkının tanımı ve mahiyetinin bir analiz birimi olarak iyi belirlenmesi kadar üyelerinin de toplumsal hareketliliğe etkide bulunan

aktörler olduğunu, bunlar arasındaki rekabet, mücadele ve dayanışma ilişkilerinin bireylerin menzil konumları üzerinde nedensel etkileri olduğu unutulmamalıdır.

Bu çalışma kapsamında gerçekleştirilen mülakatlar köken ailenin toplumsal hareketlilik çalışmalarında başlı başına detaylı bir şekilde ele alınması gereken bir birim olduğunu, yalnızca ebeveynlerden birinin mesleki konumlarını ele alarak köken meselesinin tarif edilemeyecek olduğunu, hatta yalnızca o hanehalkı üyelerinin meslekleri ya da sınıf konumları itibarıyla yapılacak bir analizin de yetersiz kalacağını ortaya koymaktadır. Zira hanehalkının aynı zamanda ellerindeki kaynakları ne yönde seferber edeceklerinin ilişkiler düzeyinde dikkatle analiz edilmesi, aktörlerin kökenlerinden menzillerine varırken hangi tür destek veya engel mekanizmalarının olduğuna yakından bakılması gerekmektedir. Bireyler mesleki konumlarına ulaşmak için iktisadi, eğitimsel ve kültürel sermayelerini kullandıkları kadar birtakım toplumsal ilişkiler ve kaynakları da kullanırlar. Dolayısıyla bu kaynakların bireyler için mahiyetleri anlaşılmaaksızın köken menzil ilişkisindeki mekanizmaların ana damarlarından biri eksik bırakılmış olacaktır.

Bu ilişkilerden en önemlisi dayanışma ilişkileridir ki, kardeşler arasındaki ilişkilerin çoğu halde ebeveyn desteği kadar önemli ve etkili olduğu rahatlıkla söylenebilir. Bu destek iktisadi bir destek olabildiği gibi aynı zamanda kardeşlerine eğitim yönünde ufuk ve motivasyon kazandırmak gibi etkileşim ve rol model olma yoluyla paylaşılabilecek kaynakları da içermektedir. Kardeşlerden biri köken ailenin statü, gelir ve güç konumlarından ayrılarak hiyerarşik olarak yükselmesi ile diğerleri için bu türden kaynakları üretme potansiyeline sahip biri olmaktadır. Bu durum mülakat yapılan vaka grubunda çoğunlukla erkek kardeşlerin elde etme ayrıcalığına sahip oldukları bir kazanımdır. Hanede aile mesleğini sürdürme zorunluluğu olan çocukların yaşça büyük olanlar olması halinde küçük kardeşler, iktisadi olarak desteklenme olasılıklarını sürdürmekle birlikte eğitim yoluyla hareketlenmek bakımından potansiyel kaynağı kaybetmiş olmaktadır. Bu durumda kendileri için eğitim bakımından örnek teşkil edecek veya her türden kaynağı üretmede yardımcı olacak başka aktörlere ihtiyaç duyulmaktadır.

Daha sonra ablam... Onun desteğini unutamayız tabii ki, ablam çok çok şey yaptı. Bize destek oldu, o büyüdü halı dokumaya başladı. Sonra kendisi halı öğretmenliği eğitimi aldı. Ama ne yazık ki aldığı eğitimi devam ettirme şansı olmadı. Onun desteğiyle... Sonra öğretmen okuluna gittim ben yatılı olarak (44- Erkek, 69, Eğitim Enstitüsü, Öğretmen).

Araştırma verileri menzil konumları bakımından iktisadi olarak göstermiş oldukları farklı dayanışma örüntülerinin bireylerin toplumsal hareketlilik yörüngelerini etkilediğini göstermektedir. Kardeşlerden birinin bağımsız gelir elde etmesi ve bu geliri diğer kardeşlerinin

eğitim, sermaye gibi konumlarına etki edecek yönde kullanmasının özellikle ebeveynlerin bu yönde bir teşebbüsü olmadığı durumlarda fark yaratıcı olduğu anlaşılmaktadır. Diğer yandan kardeşler arasında kendilerine miras olan kalan malvarlığından kardeşinin iktisadi durumunu yükseltme, bir mülk edinme veya çocuğunu okutmak gibi amaçlarını destelemek için feragat etmek ya da bir süreliğine söz konusu mal ve mülk varlığından doğan geliri birbirlerinin lehine kullandırmak da önemli bir dayanışma stratejisidir ve bireylerin menzıl konumlarından ayrılmaları bakımından kendilerine önemli bir kaynak sağlamaktadır. Babalarından kalan toprağın önce kullanım hakkını, sonrasında ise mülkiyetini kardeşine bırakan bir katılımcı durumu şöyle özetlemektedir:

86'da dedi ki ev yaptıracağım, o zaman ikimize kalmıştı orası. Hasılatı bana ver, iki üç sene bana dokunma ev yaptıracağım dedi. Git senin olsun dedim. Düşün yani. Sonra çocuğu eczacılığı kazandı. Sonra dedi ki, abi biz uğraşamıyoruz, burayı satmayı düşünüyoruz. E satın dedim. Köylüden bilirkşi götürdük, otuz beş milyar lira değer biçtiler o zaman. Çocuğu da öyle okuttu. Benim verdiğim parayla o zaman ev aldı. İki tane mi üç tane mi ne daire aldılar (19-Erkek, 73, Ortaokul, Polis).

Kardeşler arasındaki dayanışma bireyin yaşam yörüngesi içerisinde bulunduğu herhangi bir konuma ve yaşamlarındaki birçok farklı alana sirayet edebilmektedir. Kardeşlerden biri işgal ettiği konum sayesinde kazanmış olduğu çeşitli sermaye biçimlerini kardeşlerinin hareketlilik sürecinin kırılma yaşamaması amacıyla seferber edebilir. Siyasi nedenlerden okula gidemeyen kardeşini kendi tanıdığı öğretmenlerin olduğu okula aldırma ve bu sayede mezun olarak mesleğini kaybetme riskinin önüne geçen ağabey bu durumun bir örneğidir.

...kardeşim de ... Eğitim Enstitüsü'nde şey yapıyor. Ama okula gitme şansı yok, politik nedenlerden dolayı. Dedim en azından naklini aldırayım ben onun Eğitim Enstitüsü'ne. Bizim okulumuza, hocaları tanıyorum, hepsini tanıyorum. Orada dedim, ...'ın kaydını verin lütfen bana, ben ağabeyiyim dedim. Hemen çıkardılar kaydı, verdiler elimize. Aldım İstanbul'a gittim. Derse girmemiş, hiçbir şey yok. Dedi ki, kardeşimiz hepsinden geçmiş sınıfım dedi. Tamam dedi. Ondan sonra onu o şekilde kaydettirdim. (44-Erkek, 69, Eğitim Enstitüsü, Öğretmen).

Kendileriyle mülakat yapılan bireylerin döneminde çocukların hane içerisindeki öncelikli amaçları her defasında eğitim almaları ve bu yolla meslek ve konum elde etmeleri olmadığından, birçoğu hanehalkının geçimine katkıda bulunmak maksadıyla işgücü olarak eş zamanlı olarak toprakta ya da evde çalışmaktadır. Özellikle ebeveynlerden birinin yokluğunda ölümü ya da hane dışında olması durumunda haneden bir çocuğun hane içindeki ya da dışardaki diğer kardeşleri için o ebeveynin rolünü üstlenmesi gerektiğinde, söz konusu rolü üstlenen birey için toplumsal hareketlilik imkanları bakımından farklı bir yörünge çizerken, -örneğin eğitim vasıtasıyla konum kazanma yerine, var ise ve mümkünse aile mesleğini devam ettirme, toprağı işleme gibi konumlar ona daha açık hale gelir-, diğerleri için ise kendilerine iktisadi veya başka

türden kaynak üretebilecek aktörün yokluğu tamamlandığından daha alternatifli bir yörünge yaratabilir. Özellikle küçük kız kardeşler için geleneksel cinsiyet rollerinin kendinden büyük kız kardeş veya kardeşler tarafından üstlenilmiş olması eğitime yönelme ve bir kariyer planlama bakımından daha fazla özgürlük sunabilmektedir.

Biz hepimiz yatılı, erkek kardeşlerim ve ben hepimiz yatılı okullarda okuduğumuz için onu her an evde bulabiliyorduk. O bizim evimizdi. Kız kardeşim bizim evimiz oldu (50-Kadın, 65, Eğitim Enstitüsü, Öğretmen).

...üç kız kardeş olduğumuz için, annem de çalışmadığı için ablalarım ve annem ev işleriyle daha çok meşgul olurlardı. Ben hiç yapmaz değildim. Ama benim önceliğim hep derslerimdi. Yani ben de temizliğe katkıda bulunurdum, ben de bulaşık yıkardım filan ama okul döneminde değil de, hani mümkün olduğunca tatillerde mutlaka ben de işin bir ucundan tutardım. Fakat daha serbesttim galiba, iki ablam ve annem olduğu için (27-Kadın, 62, Doktora, Profesör).

Yalnızca ebeveynler veya kardeşler değil diğer aile üyeleri ve akrabaların göstermiş oldukları destek ve dayanışma faaliyeti bireylerin sadece eğitim başarıları ve kazanımlarını değil aynı zamanda menzil konumlarını şekillendirmeleri bakımından da etkili olabilmektedir. Söz konusu destek hedeflenen menzil konumunda bulunan bir aile üyesi tarafından veriliyor ise o bireyin kendisi veya ebeveynlerinde o mesleği hedef olarak belirleme eğilimi görülebilmektedir.

Sırf okuyabileyim diye eniştemin yanında kaldım. Eniştemin yanında ona yardım ediyorum. O da dahiliye mütehassısı. O zamanlar pratisyen hekimdi. Adana'da eniştem çalışırken, ya enişte dedim bu hastanın sirozu var. Ben de daha genç çocuğum, yaşı 14-15. Eniştem bana şöyle bir baktı, hasta gittikten sonra eşek herif bir daha hastanın yanında konuşma dedi. Ben de onun sirozu olduğunu biliyorum dedi. Anneme demiş ki, anne senin bu oğlanın çok acayip bir şekilde müşahade kabiliyeti var, bunu doktor yapalım demiş. Annem bunun üzerine geldi, illa doktor doktor diye diye beni doktor yaptılar (57-Erkek, 76, Tıp Fakültesi, Genel Cerrahi Uzmanı).

Geniş aile üyeleri ve akrabaların meslek konumlarının kendilerine sağladığı gelir ve statü sayesinde yaşam tarzı bakımından bireylere örnek teşkil etmeleri, özendirici olmaları ve aynı zamanda destekleyerek yönlendirmeleri mümkündür. Kendileriyle mülakat yapılan bireyler eğitim ve kariyer ufkunun oluşması bakımından da eğitilmiş, kentte yaşayan akrabalarının yanlarında kalmanın, onların çocukları ile vakit geçirerek sosyalleşmenin kendilerini kökenlerinden ayrılmaya yöneltti önemli bir dinamik olduğunu ifade etmişlerdir.

Ankara'da yakın olarak dayım vardı. Ailenin tek okuyan insanı olmuş. Hukuk mezunuydu. Yargıtay üyesi oldu, daire başkanı filan oldu. Onlar biraz daha modern diler bize göre. Yani onun dışında öyle rol modeli olacak başka da kimse yoktu etrafımızda. Dayım bir tek üniversite mezunu (27-Kadın, 62, Doktora, Profesör).

Ancak yaz tatillerinde köye geliyordum. Köye geldiğimde de şeydim, bir misafir gibi tatilde şeyde... Benim amcam öğretmendi, ilçede kalıyordu. Benim yaşı 10 bir de oğlu vardı. Ben

hemen oraya kaçıyordum. Ve orada onunla birlikte tatili geçiriyordum. Biraz korundum mu diyeyim, biraz şey yapıldı mı yani pek fazla şeyi hissettirmediler bana. Yani oradaki o tarla işi, şu bu falan onları pek fazla şey yapmadım yaşamadım. Belki benim yapım gereği, fazla benim üzerime gelmediler. O zamanki koşullara göre söyleyeyim, rahat bir çocukluk yaşadım (Erkek, 69, Eğitim Enstitüsü, Öğretmen).

Mülakat yapılan bireylerin birçoğu bakımından köken ikametinin kırdan olması dolayısıyla eğitimlerinin herhangi bir aşamasında kentle ya da okulun bulunduğu bölge ile temas kurmanın önemi ortaya çıkmaktadır. Bugün halen birçok hane için geçerliliği olan, çocuğun eğitimini sürdürürken nerede ikamet edeceği, yemek yiyeceği gibi temel birtakım pratik sorunlara bulunan çözüm genellikle akrabalar ile kurulan dayanışma ağlarının gücü ile çözümlenmektedir. Eğitime ilişkin sunulan fırsatların akrabaların olduğu, aile büyüklerinin gözetim ve denetiminde olunabilecek kentlerle ya da okullarla sınırlandırılması söz konusu olsa bile hanenin kendi kaynak ve kabiliyeti ile çözümlenemeyecek bir mesele akrabalarla dayanışma ile zaman zaman eğitime erişmede veya kentte bir istihdam imkânı elde etmede önemli bir kaynak olmaktadır. Mülakat yapılan bireyler kendi eğitim yaşamlarına veya meslek yaşamlarına ilk başladıklarında çeşitli kentlerde bulunan akrabalarının yanlarında kalarak mezun olabildiklerini veya iktisadi durumlarını istedikleri standarda getirebildiklerini ifade etmişlerdir.

Örneğin bizim mezra dağlık bir bölgeydi. Okul yoktu. Okulun yakın olduğu köy, dayımların köyde vardı. Biz onların evlerinde kalırdık, kışın orada okurduk. Yani onlar da öyle katlanırlardı bu duruma. Böyle bir şeyimiz vardı (29- Erkek, 61, Ortaokul, Vasıfsız Kol İşçisi).

Akrabalar yalnızca haneden bir üyenin yanlarında ikamet etmesi suretiyle hanehalkı ile dayanışma göstermezler. Aynı zamanda yine gelir, statü ve güç arayışında kırdan kente göç etmiş olan hanehalkının akrabalar ve tanıdıklarından oluşan bir bölgedeki cemaatle dayanışma oluşturarak hanenin yeni ikamet alanına iktisaden ve toplumsal olarak tutunmasını kolaylaştırmak gibi bir işlevleri de söz konusudur.

Daha sonraki gurbete, işte İstanbul, İzmir... O dönemlerde Ankara'ya... İşte akrabalarımın olduğu yerde, kendilerinin biraz olsun evlerinde kalmam için bir destek sunacakları için akrabalarımın yoğun olduğu bölgelere gidip orada çalışıyordum. Orada çalışırken de çeşitli yapılarla tanışmış oldum (30- Erkek, 62, Ortaokul, Vasıfsız Kol İşçisi).

Eğitim alırken akrabaların evinde kalmak bireyler için önemli bir kaynak olsa da veriler, ikamet edilen hanede bu çocuklara her zaman tamamen eğitimlerine yönelebilecekleri bir yaşam sunulmadığını da göstermektedir. Özellikle mülakat yapılan bireylerin eğitim dönemlerinde hane içi ilişkilerde sınıf ayrımı olmaksızın evin ihtiyaç ve görevlerinden az ya da çok çocukların da sorumlu olduğu hesaba katıldığında, bireylerin kaldıkları hanenin içerisinde de belirli görevler üstlenmeleri kaçınılmaz olmaktadır. Bu görevlerin niceliği ve niteliği bu çocuklar için

eğitimin bir araç mı yoksa amaç mı olduğu noktasında belirleyicidir. Başka bir deyişle, kaldıkları evde ağır görevler üstlenen, eve iktisadi olarak katkı sunması gereken durumlar bireylerde o koşullardan kurtulmaya yetecek kadar, bir an önce kendisini ekonomik özgürlüğüne kavuşturabilecek seçenekleri aramaya yöneltmekte ve eğitim bu noktadan itibaren minimum hedef dahilinde iş görmeye başlamaktadır. (Bir işe girmeye yetecek kadar ders çalışmak gibi.) Zira akrabalık ilişkileri mahiyeti gereği oldukça karmaşık işlemektedir ve iyi analiz edilmeleri gerekir. Toplumsal rollerin verili bir vaka grubunda nasıl işlediği oldukça önemlidir ki dayanışma örüntüsü gibi görünen bir ilişki biçimi öte taraftan bir engelleme üretebilmektedir.

Dayanışmanın bireylerin toplumsal hareketliliğinde bir kaynak olarak işlev göstermesinin önemli bir boyutu da köken ailenin kaynaklarının miktarı ve onları çocuklarının menzil konumları için seferber edebilme kabiliyetleridir. Kaynak kıtlığı yaşanan ailelerde veya kaynaklarını bu yönde kullanmaya direnç gösteren ebeveynlerin olması durumunda kaynakları bakımından görece daha varlıklı olan bir akrabaya tutunarak hayatta kalmak ve mümkün ise ilerlemek bireylerin gösterdiği en önemli stratejilerden biridir. Ailesinin kendini idame ettirecek kaynağının olmadığı durumda geniş aileden görece varlıklı bir akrabanın yanında çalışmanın kendisi için mümkün olan en iyi kariyer alternatifi olduğunu söyleyen bir katılımcı, alternatif bir menzil planı oluşturmak için kentte yeni bir hayat kuracak imkânı olmadığını, zaten bunun için risk almak da istemediğini ifade etmektedir.

Dayım vardı, dayımın kamyonu vardı. Dayımla beraber çalışıyorduk. Orada beraber çalışmamızın neticesinde de yüzde doksan şoför olurdum. Kamyonculuk, tırcılık gibi yani. O meslekte kalırdım diye düşünüyorum, orada kalmış olsaydım. Öyle çiftçilik yapacak, paramız, aramız yoktu (Erkek, 63, İlkokul, Vasıfsız Kol İşçisi).

Dayanışma ilişkileri, bireylerin kuşaklar arası hareketlilik hedeflerini gerçekleştirmenin yanında aynı zamanda kuşak içi hareketlilik olanaklarını değerlendirmeleri için de önem taşımaktadır. Özellikle toplumsal cinsiyet rolleri bakımından dezavantajlı konumda bulunan kadınlar için evlilik sonrası eğitimi ve kariyeri devam etme imkânı oldukça zorlaştığından hane üyelerinin verdiği destek fark yaratıcı olmaktadır. Kadın katılımcıların bazıları eğitimleri ve kariyerlerindeki dönüm noktalarında aile ve akrabalık ilişkileri ile bağlı oldukları diğer kadınlardan gördükleri desteklerin önemine dikkat çekmişlerdir. Örneğin, üniversite eğitimini çocuğuna kayıinvalidesinin bakması sayesinde bitirebildiğini belirten bir kadın katılımcı bebeği varken sınavlara girmek için bile başka bir şehirden yengesinin gelmesi gerektiğini ifade etmiştir.

Hemen gittim ona, yenge ben sınava giriyorum dedim. Bizimle gelip bebeğe bakmalısın. Kırk günlük bebeği okulun bahçesinde bıraktım yengemle ikisini. Aldım bütün kağıtları ben, şak şak şak diye bütün tam gaz hepsini bitirdim. Verdim, çıktım bir saat erkenden. Bakın üniversite sınavına giriyorsunuz, ben bir saat erken çıkıyorum. Ondan sonra dışarı çıktım, bebekle yengeyi bulamıyorum. Hava çiselemeye başlamış. Ondan sonra hademe acımış, evine almış. Şekerli su yapmışlar, o suyu bebeğin ağzına damlatıyorlar. Öyle rezillikler (50-Kadın, 65, Eğitim Enstitüsü, Öğretmen).

Bazen akraba dayanışmasının ürettiği kaynağın kendisine destek olan aile üyesinin, akrabanın ya da onların çocuklarının meslek konumuna eriştikten sonra geriye dönük o desteğin karşılığının ödenmesi maksadıyla desteklenerek geri dönüştürülebilir kılınması söz konusu olabildiği gibi bu desteğin karşılığını ödemek üzerine kurulmuş olan kariyer planı ise elde edilmiş olan gelirin başka yatırımlara yönelmesi, geçen zaman ile dayanışma ilişkilerinin zayıflaması, bireyselleşme gibi farklı etkenler sebebiyle aşınma ve yok olma ihtimaline de sahiptir. Aynı zamanda bu dayanışma ilişkilerinin bir kısıt olarak işleme ihtimali de akılda tutulmalıdır. Bazı vakalar bakımından akrabalık ilişkilerinin her zaman dayanışma üretmediği, aksine bireylerin kendileri için ulaşılabilir ve güvenilir olarak gördükleri, tecrübe ve bilgilerine inandıkları akrabalarından destek almak suretiyle bir kariyer yörüngesine girmekle aynı zamanda kendileri için bir kısıt oluşturdukları da görülmektedir. Örneğin, akrabanın işveren olmasının başka konumlar bulmak bakımından gösterdiği dayanışma ilişkisi ve bunun kolaylaştırıcı etkisi, zamanla çatışma ve aşağı doğru hareketliliğe dönüşebilmektedir.

Sonradan da ekonomik sıkıntılar yine yakamızı bırakmadı. Bacanağımın İstanbul'da bir kot fabrikası vardı. Bizi oraya götürdüler. Orada beş altı yıl çalıştık. Biraz ekonomik koşulları düzelttik. Düzelikten sonra hala kafamızda... O geçmişte aldığımız sınıfsal mücadele fikri kafamda yer etmişti. Onun peşini bırakmadım, aldığım kültür de beni bırakmadı. Onun mücadelesini verdim çalışmış olduğum fabrikada. Elli kişi çalışıyordu, onları örgütledim. Sonradan da o insanlar patrona gereken bilgiyi verdi. Patron da bacanağımdı. Çocuğun eşi hamile ama sigortası yok. Ben de onları örgütledim. Sigortanızı yaptırın dedim. Geçmiş dönemde sigortalı çalışmanın mücadelesini vermiş bir insan olarak onların öyle sigortasız çalışması beni rahatsız ediyordu. Sonuçta patronum olan bacanağım öğrendi benim bunları örgütlediğimi. Ondan sonra bana ihanet ettin dedi. O arada çelişkiler yaşandı kendisiylen. O anlamda İstanbul'u terk ettim geldim (Erkek, 62, Ortaokul, Vasıfsız Kol İşçisi).

5.2.3. Toplumsal Roller ve Ahlaki Sorumlulukların Etkisi

Bu çalışma kapsamında toplumsal hareketliliğin ele alınıyor olması ve bu doğrultuda mülakatlarda sorulan soruların konum hareketlilik stratejileri üzerine şekilleniyor olması bireylerin gerçekte yaşamlarını hangi amaçlar ve hedefler doğrultusunda kurguladıklarını, eylemlerinde kendilerinin ve çocuklarının konum hareketliliğini ne derecede önceliklediklerini sorgulamayı gerektirmektedir. Zira toplumsal hareketlilik çalışmaları bireylerin kaynaklarını ve hedeflerini yalnızca meslek, sınıf ve gelir konumlarını daimî olarak ileriye taşımak gibi bir gaye

ile yaşamlarını yönlendirdikleri gibi bir varsayımdan yola çıksalar da bu araştırmanın verileri söz konusu iddiayı doğrulamamaktadır.

Hane içerisinde bireylerin sahip oldukları kaynaklar geriye dönük olarak toplumsal hareketliliğe seferber edilebilir olarak görülebilir, ancak hanehalkı üyeleri ya da ebeveynler her halde ve şartta çocukları henüz bir mesleğe giriş yapmamışken veya eğitim alıyorken ellerinde olan tüm kaynakları bu riskli alanlarda tüketmeyi istemeyebilmektedirler. Kimi ebeveynlerin anne ve baba olarak çocuklarına karşı duymuş oldukları sorumluluk onların gelecekteki konumlarına yalnızca eğitim ve sermaye yatırımı yapmak üzerine belirlenmemektedir. Aileler toplumsal rolleriyle ilişkili ve kültürel olarak kendilerine atfedilmiş olan önemli birtakım yatırımlar yapmakla kendilerini sorumlu hissetmektedirler. Bunlardan belki de en önemlisi çoğu zaman erkek çocukları için geçerli olmak üzere gelecekte kendisinin ikamet edeceği bir konuta yatırım yapmaktır. Bu yatırım her halükârda bir toplumsal hareketlilik kaynağı olarak düşünülebilir, ancak herkes için aynı vasıflara sahip değildir. Zira birçok hane için bu gayrimenkul sermayeye dönüştürebilir olmaktan fikir olarak oldukça uzaktır. Çocukların hayatları boyunca barınabilecekleri bir konut sağlamak ebeveynler için önemli bir hedeftir ve birçoğu için bu yatırımı yapmak için kullanılacak olan iktisadi kaynağı riske atmak bir tercih meselesi bile değildir.

Aynı zamanda ebeveynlerin sahip oldukları, mesken olarak kullandıkları evi bir yatırım yapmak, iş kurmak veya eğitimde kullanmak maksadıyla satma kararları yaşamda neyi öncelendikleri ile ilişkili bir mesele olup, kimileri için konumlarda ilerlemek bakımından gözden çıkarılabilir bir vasıf arz ederken, kimilerine göre başını sokacak bir mülkün daimî olarak korunması gerektiğine ilişkin bir ayrım ortaya çıkarmaktadır. Dolayısıyla çocuklarına birer tane ev bırakabilecek durumda olan iki farklı aileden birisi evini çocuğunun eğitimi için satıp elde ettiği geliri eğitim ya da sermayeye hasrettiğinde, diğerine nazaran ebeveynlik rollerinin farklı bir ifadesini göstermiş olacağından bu iki hanenin durumunu toplumsal hareketlilik stratejileri bakımından özdeş tutmak mümkün olmayacaktır.

Tabii ki destekliyorsun, çocuğun var. Mümkün ise evlendirdiğinde bir ev vermek. Efendim, diğerine bir sermaye vermek gerekiyor. Evimizi sattım, çocuğumuza eczane açtık. Belki benim evim olmasaydı çok mutsuz olacaktı. (18- Erkek, 64, Polis Yüksekokulu, Polis Memuru).

Bunun yanında haneler yalnızca iktisadi kaynak biriktirmek ve bunları olabildiğince akılcı bir şekilde konumlandırmak üzerine işleyen yapılar değildir. Hane içerisindeki bireyler hem

çekirdek hem de geniş aileye ilişkin toplumsal rollerine dayanan törensel birtakım sorumluluklar yüklenirler. Ebeveynler çocukları ve hatta kendi ebeveynlerinin çeşitli sebeplerle bu sorumlulukları yerine getirememeleri nedeniyle kardeşleri gibi diğer geniş aile üyelerine ilişkin birtakım harcamalardan sorumlu olmaktadır. Dolayısıyla bireyler için bir aile üyesinin, kültürel geleneklere uygun şekilde evlendirilmeleri, çocuklar için ailenin sınıf ve statü konumlarına uyan ve hatta zaman zaman onu aşan değere sahip çeyiz hazırlanması en az eğitim ve sermaye yatırımı kadar öncelikli konulardır.

Ev alacak durumdaydık ama işte büyük kızı evlendirdiğimiz için onun borçları vardı (4- Erkek, 70, İlkokul, Belediyede Vasıfsız Kol İşçisi).

... Onların hepsini evlendirdim, şimdi evlerinde. Bu da benim görevim. Onları emin kişilerle evlendirip hayatlarının düzenlerini kurmaları (33- Erkek, 70, Yüksek Tekniker Okulu, Vasıflı Kol İşçisi).

(Ailenizin sizin meslek ya da eğitim hayatınızda kullanabileceğiniz ne kadarlık bir malvarlığı ve serveti vardı?). Hiçbir şey yoktu. Ha nedir? Ama bütün buna rağmen annem gözü hiçbir şeyde kalmasın diye böyle en zenginlerin bile yapabileceğinden daha üstün çeyiz hazırladı bana. Dantelinden yorganından gir, tabağından çanağından çık anlatabiliyor muyum? Tenceresine, tavasına aklına ne gelecekse en kaliteliğini gerçekten yaptı. Onun haricinde hiçbir malvarlığı... (32- Kadın, 65, Yüksekokul, Büro Memuru).

Kendileriyle mülakat yapılan bazı bireyler hem ebeveyn olarak çocuklarına hem de bir evlat olarak kendi ebeveynlerine duydukları sorumluluklar nedeniyle toplumsal rollerini terk ederek daha fazla servet, malvarlığı ve konum peşinde koşmanın önlerinde büyük bir engel oluşturduğunu ifade etmişlerdir. Bireyler bir baba olarak çocuklarına sahip çıkmanın değerinin kendisine teklif edilen yüksek gelirli bir mesleki konum veya işten çok daha gerekli ve değerli olduğuna inanabilmektedir.

İyi ama oğlum askere gidecek. Evlendi, torunum oldu. Onları burada yüz üstü bırakacağız, biz hanımla gideceğiz oraya para kazanacağız. Sırf bunu yapmamak için oradaki ikinci bir maaşı teptim. 88 senesinde oraya gitseydim, şimdiye kadar iki maaşla bir eşek yükü para getirirdim buraya. Ama gelinimi torunumu yüz üstü bırakmış olacaktım burada. Biz orada para kazanacaktık ama burada oğlumun gelinimin hali ne olacaktı? Bir de o var. O parayı gözden çıkardık. Allah yukarıda şahittir, bunu düşünerek gitmedik (10- Erkek, 77, İlkokul, Kamuda Vasıflı Kol İşçisi).

Bireyler yaşam döngüsündeki evlenme, çocuk sahibi olma gibi belirli toplumsal ve kültürel eylemleri gerçekleştirmekle, yaşam döngülerini bunlara uygun bir biçimde gerçekleştirmekten de sorumlu tutulurlar. Dolayısıyla normatif beklentilere uygun olarak gerçekleştirilen bu eylemler eğitim döngüsü veya başka türden hareketlilik kanallarının önünde engel oluşturabilmektedir. Bunun için mülakat yapılan bireyler kendi menzil konumlarına katkı sağlaması muhtemel bazı olanakları değerlendiremediklerini sıklıkla vurgulamaktadırlar.

İstedim de 1952'de göreve başladım. 1954'te de evlenince gitmeyi göze alamadım. Hatta köy enstitüsündeki hocamın Ankara'da matbaası vardı. Buraya geldim, bir toplantıda görüştük. Sen niye daha yüksek öğretime gitmedin falan dedi. Mümkün olmadı hocam dedim (14- Erkek, 85, Köy Enstitüsü, Sınıf Öğretmeni).

Bir defa bunu eşime teklif ettim. Dedim ki ben Almanya'da... Türkiye'deki eğitime bazı konularda kızdım, bazı kişilere... Ben Almanya'ya gideceğim deyince o isyan etti. O zaman evliyiz onunla. Beni burada bırakıp bu çocuklarla, gidemezsin dedi. O zaman tebessüm ettim. Hamım gönlünü almak için böyle konuştum. Bağışla dedim. Henüz daha müracaat dilekçemi yazmamıştım. Tamam dedim bir yere gitmedim. Eşimin hatırına gitmedim. Çünkü üç çocuğumuz vardı (17- Erkek, 88, Gazi Terbiye, Müzik Öğretmeni).

Hanehalkının işleyiş ve düzeninin sürdürülmesi, ev içi ve dışı faaliyetlerin sorumluluğunu alacak üyelerin varlığına bağlıdır ve zaman zaman üyelerden birinin rolünü yeteri kadar yerine getiremiyor oluşu, o rolü oynayabilecek bir başka üyenin kendisinin yerine geçmesini gerektirir. Annenin ev içi işleri yerine getiremeyecek şekilde hastalanması evde temizlik, yemek pişirme gibi ihtiyaçları yerine getirmesi için kız çocuklarından birinin bu sorumlulukları üstlenmesi veya haneye bir gelin getirilmesi talebini doğurabilmektedir. Bu talep evlenmesi talep edilen üyenin eğitimini yarıda kesmesine neden olarak bireylerin ilerleyecekleri mesleki konum yörüngeleri üzerinde etki doğurabilme potansiyeline sahiptir. Eğer eğitim ya da mesleği gereği henüz haneden ayrılmamış ise evin en büyük çocuğu ebeveyn eksikliği konusundaki ahlaki sorumluluğu daha fazla hissetmektedir.

Ben okumalıyım dedim. Hatta ben lise sondayken sen yine oku da eve bir gelin lazım, işler yürümüyor dediler. Ben onu kabul etmedim. Çünkü ben evlendiğim zaman benim eğitimim paramparça olacaktı. Yarım kalacaktı, belki bırakacaktım. Fakat orada ben karar verdim. Bir karne tatilinde beni annem rahatsız diye çağırdılar. Gittim, bir baktım bana bir kız bulmuşlar. İşte sen yine devam et okuluna dediler. Yok dedim (12- Erkek, 63, Lisans, Sendikada Sosyal Güvenlik Uzmanı).

Benim annem diyordu işte sen (okumaya) gidersen senin mürüvvetini görmem, evlen filan diyordu. Hatta liseyi bitirdiğim yıllardan sonra da evliliği ileri sürdüler yani. Evlen evlen evlen filan diye. Benim niyetim yoktu o zamanlar. Bir de işte o zamanlar bana gösterdikleri işte falancanın şu kızını, bunun kızını istiyorsan... Onlar ortaokul ve lise mezunuydu. Pek sıcak bakmıyordum o zamanın aklıyla (61-Erkek, 79, Tıp Fakültesi, Genel Cerrahi ve Anestezi Uzmanı).

Biraz da şeydi bizim büyürken, annemin fiziksel sıkıntıları vardı, rahatsızlıklar geçirdi. Birazcık da annelik görevi bana kaldı. Yani şöyle bütün derslerini falan hepsini... Ben duramam, zaten yapı itibarıyla burnumu bir şekilde sokuyorum. Karşıyorum yani. Çünkü şey, annem halen çok model değil. Dolayısıyla annelik boş kaldı. Onu da ben tamamlamaya çalışıyorum (26- Kadın, 48, Lisans, Muhasebe Şefi).

Toplumsal rollerin yoğunluklu olarak bireylerin yukarı doğru hareketini engelleyici etkisinin sadece mülakat yapılan bireylerin deneyimlerinde ebeveynlerinden kendilerine yönelik olduğu söylenemez. Aksine, bu etki birer ebeveyn olarak kendilerinden çocuklarına da yönelik olabilmektedir. Yine de toplumsal roller etrafında beklentiler ile ilgili olarak, onlardan

çocuklarına doğru olan bu etkinin zayıfladığı görülmektedir. Lisansüstü eğitim gibi daha uzun vadeli eğitimin kendisinde, çocuklarının edinmesi gereken toplumsal rol ve sorumluluklardan geri kalmalarına neden olabileceği endişesi oluşturduğunu ve bunun kendisi ve ailesi nazarında bir sapma davranışı olarak kabul edileceğini ve her zaman arzulanır bir kazanım olmadığı mülakat yapılan bir erkek birey tarafından şöyle ifade edilmiştir:

Şimdi mesela ben de korktum. Baktım ki yeterli. Bunlar yuva kurmalıydılar. Şimdi doktora yaparken bir şey olur falan, bunun için ananın babanın yani böyle tilki gibi uykuya yatarsın ya... Onların hepsini evlendirdim, şimdi evlerinde. Bu da benim görevim. Onları emin kişilerle evlendirip hayatlarının düzenlerini kurmaları (33- Erkek, 70, Yüksek Tekniker Okulu, Vasıflı Kol İşçisi).

Ancak yine de toplumsal rollerin getirdiği sorumluluklarla ilgili olarak mülakatlar boyunca kendilerinin ebeveynlerine ve hane üyelerine duydukları sorumluluktan sıklıkla söz eden bireyler, bir sonraki kuşakta, kendi çocuklarında böyle bir sorumluluktan neredeyse hiç söz etmemektedirler. Kendilerinin bir anne ya da baba olarak sorumluluklarından bahsederken çocuklarının toplumsal rolleri sebebiyle kariyer ve konumlarına etki edecek türden tecrübelerini paylaşan olmamıştır. Öyle ki çocuklarından bir beklenti içerisinde olan kimi bireyler bu durumu sitemle ifade etmişlerdir.

...çalıştığı ilk günden bugüne daha maaşını getirmiş değil. Tamam okuttum, benim yaptığım bu kadar. Şu maaşını getir asgari ücret neyse ver. Ben senin maaşında değilim. Alıyor, giyim ile yiyecek başka bir şey yok. Ayakkabı, elbise... Tamam al da bana yardımı yok (4- Erkek, 70, İlkokul, Belediye İşçisi).

Dolayısıyla vurgulamak gerekirse, araştırmanın verileri mülakat yapılan bireyler ve onların çocukları arasındaki kuşakta ebeveynlerin toplumsal rollerine ilişkin sorumlulukların sürdüğü, ancak aksi yöndeki sorumlulukların bireylerin gelirleri ve konumları bakımından kendilerine engelleme yaratmayacak derecede zayıfladığını göstermektedir. Söz konusu roller ebeveynlerinin kendi anne babaları, kardeşleri ve diğer aile üyelerinin sorumluluklarından farklı bir hal almıştır. Mesleki konumlarına erişebilen çocukları için geçimlerini destelemek, sağlık durumları ve temel ihtiyaçları konusunda maddi destek aldıklarını beyan eden bireyler olsa da genellikle eğitimlerini tamamlamış, meslek konumlarına erişmiş olan çocukları için halen kendilerinin görev ve sorumlulukları olduğunu ifade eden bireyler çoğunluktadır.

Tabii bütün her şeyimi kullandım kızıma da oğluma da ama özellikle oğluma maddi yönden çok destek verdim. Hala da oluyorum canım hiç sorma. Zaten emekli çok cüzi bir şey alıyor ama benim öyle lüks şeyim yok, sigaram yok. Çocuklarım tabii ki rahat etsinler diye. Onlara yardımcı oluyorum (8- Kadın, 60, Hemşirelik Koleji, Hemşire).

5.3. İKTİSADİ VE SOSYAL SERMAYENİN ETKİSİ

5.3.1. Gelir, Servet ve Malvarlığının Etkisi

Gelir ve malvarlığı bireylerin toplumsal hareketlilik için işe koşabilecekleri en büyük kaynak olarak görülmekte, geliri ve malvarlığı yüksek ailelerin çocuklarını desteklemek için daha fazla kaynağı olduğu için çocuklarının menzil konumlarının da bu nazarda oluşacağı iddia edilmektedir (Becker ve Toms,1979; Sutton Trust, 2012; Major ve Machin, 2018). Toplumsal hareketlilik çalışmalarının birçoğunun toplumsal sınıflar arasındaki akışı ölçmek bakımından dikkate aldığı ve hatta gelir hareketliliği çalışmalarının merkezine oturan gelir ve malvarlığı bu çalışmanın verileri bakımından da dikkat çekici meselelere işaret etmektedir. Ancak bu veriler literatürün aksine hanelerin sahip oldukları gelir ve malvarlığı ile bunların çocuklarına yatırılma ya da aktarılmasının doğru orantılı olmadığını, en temelde gelir ve malvarlığının toplumsal hareketlilik çalışmalarında sabit birimler olarak ele alınamayacak olduğunu ve bireylerin kendilerini konumlandırma biçimlerine bağlı olarak toplumsal hareketlilik yörüngeleri ve menzil konumları üretebileceğini göstermektedir.

Toplumsal hareketliliğe hasredilmek istendiğinde bu ister bir sermaye yatırımı olsun isterse de eğitim gibi toplumsal hareketliliğe aracılık edecek olan kanallara yatırım olsun herhangi bir iktisadi varlığa sahip olmanın önemi ortadır. Zira en genel hali ile bireylerin ya da hanehalkının sahip olduğu iktisadi varlıkların niceliksel miktarı onların farklı yörüngeler ve menzil konumlarına ulaşmalarına ilişkin alternatifleri artırmaktadır. Başka bir deyişle, iktisadi imkanlar gerçekten de bireylerin konum alternatiflerinde, onların hedeflerini oluştururken bir sınırlayıcı veya destekleyici güç olarak etki gösterebilmektedir.

Valla hocam onu yapmak için önce kendinde maddi yön olacak ki, onu benim veya onun istediği mesleğe göndereceksin. Al bir tek benim emekli maaşım var, bir de ev kirası veriyorsun. Yoksa yok. Sonu ne olacak? Ancak bu kadar oldu. (4-Erkek, 70, İlkokul, Belediye İşçisi).

Ancak bu çalışmanın verileri gelir ve malvarlığı söz konusu olduğunda bireylerin ellerindeki alternatifleri literatürde varsayılan bir çizgide ve tipik bir şekilde kullanıma açmadıklarını, konum değişikliklerinde gelir ve serveti çok olanın çok, az olanın da az harcadığının söylenemeyecek olduğunu göstermektedir. Dolayısıyla toplumsal hareketlilik çalışmalarında gelir ve malvarlığı konusu iyice irdelenmesi gereken bir konudur, zira bu gelir ve malvarlığının hangi gider kalemlerine dönüşecek olduğu, birikim stratejisi, ücretli emeğin karşılığı olan

gelirin sermaye olarak kullanılıp kullanılamayacağı her hanede ve hane içerisindeki bireylerde nedensel ve sistematik işlememektedir.

Öncelikli olarak, kendileriyle mülakat yapılan bireyler bakımından gelirin meslek gruplarının birçoğu bakımından esasen bir toplumsal hareketlilik kaynağı olarak kullanılabilecek bir nitelikte ve mahiyette olmadığı görülmektedir. Veriler, ücretli emeğin gelirin yukarıya doğru hareketlenmek için gerekli şartlar ile birlikte değerlendirildiğinde çoğu halde bir hareketlenme kaynağı olarak mevcut olamadığını göstermektedir. Daha açık bir ifadeyle birçok ücretli meslek grubu için aylık gelir ancak ve ancak kendileri ve hanehalkı üyelerinin konumlarını geriye düşürmemek yönünde uygulanabilecek bir hareketlilik stratejisi bakımından işe yarar bir işlev göstermektedir. Özellikle ücretli emekten çıkarak sermaye yoluyla hareketlenme arzusunun belirgin olduğu vakalarda ücretli emekten kendi hesabına çalışmaya geçişin yalnızca gelir ile mümkün olmadığı görülmektedir. Bu sebeple gelirin toplumsal hareketlilikte kullanılmasının imkân dahilinde olmadığı durumlarda hanelerin yukarı doğru hareketlenmek üzere ek kaynaklara ihtiyaç duydukları söylenebilir. Haneye ek gelir üreten üyeler değişkenlik göstermekle birlikte bu kaynakların kasten ve bilinçli olarak konum hareketliliği üretmek maksadıyla kullanıldığı durumlarda oldukça etkili olduğu görülmektedir. Ücretli öğretmenlik yapan bir bireyin çocuklarının ücretli meslek konumlarından büfe işletmeye ve oradan elde ettiği gelir ile nakliye şirketi kurması ücretli çalışmadan sermaye yoluyla hareketlenmeye; eğitim yoluyla hareketlenme için de okulun badanasını yaparak kızını ve oğlunu okula kaydettirmenin bu türden iktisadi değeri olan kaynak üretmenin örneklerini teşkil etmektedir.

...meslek lisesine kızı kayıt ettirirken, üçüncü kızı, ben buranın boyasını yapacağım dedim. Para vermedim. Para alıyorlardı, vermedim. On beş gün gittim boyasını yaptım meslek lisesinin (4- Erkek, 70, İlkokul, Belediye İşçisi).

Major ve Machin (2018, s.39) toplumsal hareketlilik dinamiklerini yalnızca gelir ile değerlendirmemek gerektiğini, mülkiyetin de dikkate alınması gerektiği konusunda önemli bir ayrıntıya dikkat çekmektedirler. Bu çalışmanın verileri bakımından da malvarlığı ve servet daha işlevsel görünmekle birlikte mevduatlar, gayrimenkuller, toprak ve hayvan mülkiyeti gibi varlık türlerinin her birisinin kendi başına farklı hareketlilik dinamikleri ürettiğini ve bireyleri farklı yörüngelere girmek bakımından sarmaladıklarını ifade etmek gereklidir. Bu kuşatıcılığın köken aileleri bakımından toprağa ve tarıma dayalı bir varoluşa sahip bireyler açısından daha yoğun bir biçimde olduğu söylenebilir. Zira dışarıdan bakıldığında toprak mülkiyeti önemli bir malvarlığı olarak yorumlansa da toprak birçok vasfıdan dolayı toprak sahipliği kökeninden gelen bu bireyleri bu konumdan dışarıya çıkmaya ve yeni konumlar edinmeye zorlamıştır. Kendileriyle mülakat yapılan bireyler toprağın yaşamlarının asli kaynağı olarak niceliği

artırılmadığı müddetçe ve miras yoluyla da bölünebilir olması nedeniyle zamanla aşağı doğru hareketlenmelerine neden olacağını bildikleri için yeni konumlar aradıklarını, ancak bu toprak mülkiyetinden kendilerine kalan mirasın kendileri ve çocuklarının refah durumu bakımından etki edici bir yanı olduğunu belirtmişlerdir. Kendisiyle mülakat yapılan ve belediye başkanlığı görevini yürüttüğü sırada büyük toprak sahiplerinin taleplerini örnek veren bireyin aşağıda alıntılanmış olan ifadesi bu durumu özetlemektedir. Ücretli meslek konumları, daha fazla gelir ve malvarlığı sunmayacak olsa da daha güvenli bir konum olarak benimsenerek toprak sahipliği kökeninden gelen bireylerin bu konumlardan ayrılmaları için kendilerine önemli bir gerekçe teşkil etmiş görünmektedir. Zira köken ailesi toprak sahibi olan bireylerden hiçbirinin toprak sahibi olmadığı görülmektedir.

Nice zenginler var, gelirlerdi adamın biçerdöveri var, traktörü var. Benim oğlan geçici bir işe girsin şurada diye. Yok diyor, bu biçerdöverin traktörün geleceği yok diyor. Yarın benden sonra kimse kullanmaz. (7- Erkek, 67, Lisans, Bakan Müşaviri).

Ha memur olsa... O dönemde kız vermezlerdi memur olmayana. Memur olur, rahat olur, gider kızın gün görür derlerdi, verirlerdi (19-Erkek, 73, Ortaokul, Polis).

...(çocuklarıma) kendi ayaklarınız üstünde durmanız için okuyacaksınız bir yere bir işçi veya memur girip rahat edeceksiniz dedim (10- Erkek, 77, Vasıflı Kol İşçisi).

Gayrimenkul, mevduat gibi diğer iktisadi varlık öğeleri de birçok çalışma bakımından toplumsal hareketliliğe kaynaklık eden iktisadi sermaye kaynakları olarak ele alınmaktadır. Ancak bu çalışmada elde edilen veriler bu tür sermayelere sahip olmanın bireyleri aynı stratejileri izlemeye teşvik eden gibi bir nedensel öge olmadığını göstermektedir. Başka bir deyişle, hanenin içinde barındığı ev ve hatta barınma maksatlı kullanılan dışındaki ev mülkiyeti, evin geçimini sağlamada yardımı olan hayvan sahipliği, ziynet eşyaları gibi bütün bireyler ve aileler nazarında verili durumlarda toplumsal hareketlilik kaynağına dönüştürülebilecek metalar olarak görülmeyebilirler. Örneğin, ailenin konutu olarak kullanılan ev bazı bireyler için satılarak eğitime yatırmak ya da sermaye olarak kullanılmak üzere kolaylıkla kaynağa dönüştürülebilirken bazıları için barınma ve geçinme maksatlı kullanılan tüm mülkler dokunulamaz olarak tanımlanmaktadır.

Efendim, bir sermaye vermek gerekiyor. Eczane açtık. Evimizi sattım, çocuğumuza eczane açtık. Belki benim evim olmasaydı çok mutsuz olacaktı (18-Erkek, 64, Yüksekokul, Polis).

Astsubay okullarının imtihanını kazandım. Rahmetli babama geldim dedim ki, 30 lira istiyorlar. Babaya söyledim 30 lira istiyorlar baba. Yok oğlum dedi. Baba yapma göztünü seveyim dedim. Merzifon'da okuyacaktım, astsubay okulunda, kızım. O da kismet olmadı. Babam otuz lirayı veremedi. Hala diyom. Babamdan çok ağabeyime kızarım. Ya sen delikanlı adamdın. Ne olurdu bir komşudan bir otuz lira bulsan da... İmtihanlarım bitti,

her şeyim bitti. Bak şimdi saçlarım dikildi, üzüldüm de yalan söylemeyeyim. Onun için göndermediler beni. Bu benim içimde kaldı (40- Erkek, 74, İlkokul, Vasıfsız Kol İşçisi).

Aktörlerin bu türden kaynak dönüşümlerini yaparken, eylemde bulunacakları zaman bireysel veya kolektif olarak kaynaklarını nasıl konumlandıracakları konusunda genellikle durumları bakımından risk analizi yaparak kendilerine göre akılcı karar verdikleri, ancak bu akılcılığın her türden risk ve avantajın rasyonel olarak hesaplandığı ve mümkün olan en karlı strateji ve eylemin uygulandığı türünden bir akılcılık olmadığı görülmektedir. Bu akılcılık bireylerin içerisinde bulundukları koşullarda, başka türden toplumsal, ahlaki, kültürel birçok meseleyi de hesaba katarak ilerlemenin mümkün olan en az riski alarak veya kayba neden olmayacak şekilde konumlandırılmasını içermektedir. Dolayısıyla gelir ve malvarlığını konumlandırmak bakımından da aynı yolla, elde olan gelirin tümü hedeflenen bir konum için gözden çıkarılabilir olmadığı gibi, her türden malvarlığı da bir iktisadi kaynağa dönüştürülebilir halde değildir. Burada dikkat çekilmesi gereken eldeki geliri hedefler doğrultusunda hızla kullanmaya çalışmak ile hedefler doğrultusunda uzun vadeli sonuçlar elde etmeye çalışmak arasındaki strateji farklılığının insanları ulaşacakları menziller bakımından farklı noktalara taşıyıp taşımadığıdır. Zaten bireylerin sahip oldukları iktisadi kaynakları kendilerine kullandıran niyetleri, planları ve koşulları anlamaksızın gelir ve servet miktarı kendi başına hareketlilik dinamiği bakımından oldukça az imalar içerirler.

Bireylerin ya da hanelerin iktisadi kaynak olarak kullanabileceği gelir, malvarlığı ve servet öğelerinin her birini ya da tamamen hepsinin toplumsal hareketlilik dinamiği olarak üretim süreçleri oldukça önemlidir ve bazı hallerde her bir vaka için titizlikle incelenmelidir. Zira elde edilen gelirin ya da mevcut servetin hareketlilik için işe koşulacağı, eğitim yatırımı olarak değerlendirilip değerlendirilmeyeceği veya bir sermaye biçimine dönüştürülme ihtimalinin olup olmadığı çoğu zaman belirsizdir. Aynı şekilde iktisadi kaynağın mevcut olmayışı hareketliliği sağlayacak motorun ana malzemesini ortadan kaldırmaz, iktisadi kaynak miktarı ile köken menzil arasındaki mesafe toplumsal hareketlilik literatüründe söz edildiği gibi doğru orantılı ve nedensel değildir. Zira bir ailenin gelir ve servetinin varlığı o kaynakların yukarı doğru hareketlenme veya yatay olarak yer değiştirme gibi çabalar yönünde harcanacağı anlamına gelmediği gibi, görece yoksul bir ailenin kendisinden daha varlıklı olanlara kıyasla daha fazla kaynak ürettiğini söylemek mümkündür. Dolayısıyla “ceketimi satar oğlumu okuturum” diyen ile elindeki sermayeyi bu yönde kullanmaya niyetli olmayan iki ebeveyn arasındaki fark toplumsal hareketliliğin gerekliliği ve hedefler bakımından dikkate değer olmaktadır.

Aynı zamanda bu iki uç yaklaşımın eyleme geçildiğinde sonuçları bakımından muazzam nicelik ve nitelikte çeşitlilik ürettiğini tahmin etmek çok da zor değildir. Bireylerin çocukları için ne yapmak istedikleri ile ne yaptıkları arasındaki farka da atıfta bulunmak gerekir. “Yeter ki çocuğum okusun ben ceketimi satarım” diyen bir ebeveynin çocuğunun eğitim ya da sermaye yatırımına ihtiyaç duyduğunda ceketini satmak gibi “riskli” bir davranışta bulunmadığını görmek bireylerin çocuklarının toplumsal konumları bakımından hedefledikleri ile gerçekte yapabilecek oldukları arasına bir sınır çizmeyi gerektirmektedir. Bireylerin sahip oldukları iktisadi kaynakları kullanma stratejileri çoğu zaman önce elde olanı korumak sonra eğer mümkün ise riske atabileceği, kaybetse dahi onu temelden etkilemeyecek olanı kullanmak gibi bir yaklaşımı içermektedir.

İktisadi güç sahipliği ve bunun konum değişikliğinde kullanımının önemli bir kaynak olmasının sebebi bireylerin aldıkları riskleri tolere edebilme kabiliyetidir. Gelir ve malvarlığının kısıtlı olması hane üyelerine içine girmiş oldukları yörüngeden çıkarak başka bir yol çizme imkânı vermemekte ve bu nedenle bireyler girdikleri yörüngede ilerlemek ya da yarı yolda bırakmak arasında bir tercih yapmak zorunda kalabilmektedir. Bu hal, yukarıda anılan “akılcı” kaynak kullanımı davranışı örüntüsünü düzensizleştirmektedir. Gelir ve servet çokluğu, iyi iktisadi durum içinde bulunanların aynı zamanda daha fazla sayıda eğitim ve yatırım imkanlarına sahip olmalarına, bir yörüngeden diğerine daha az hasarla geçmelerine ve eğitimi mutlak surette konum elde edici bir vasıfta düşünmemeleri gibi bir işleve sahiptir.

Ankara'yı kazanacaksın hangi fakülte olursa olsun dedik. Evimizden ortaokula liseye gider gibi gidip geleceksin, dışarda okutmaya benim gücüm yetmez. Dört tane çocuk, gelirim belli. Maaşım ancak o kadarına yeter dedim (14-Erkek, 85, Köy Enstitüsü, Öğretmen).

Yani bizim evliliğimizde de hiçbir malvarlığımız yoktu. Sıfır, hatta eksilerle başlayan bir evlilik yaptık. Kirada otururken, arabamız da yoktu. Hiçbir şeyimiz yokken çocuğumuzu bir özel okulda, bir kolejde okutmaya karar verdik. İşte o kolej vardı o zaman. Çok uzak bir mesafede, Sincan'da oturuyorduk, o yıllarda ulaşım da sıkıntılıydı, ulaşım imkânı da yoktu. Trenle Sincan'dan şu andaki Gar dediğimiz yere kadar gelip oradan koleje her gün yürüyerek gidip geliyordu. İlkokul üçüncü sınıfta başladı benim oğlum, her gün Gar'dan oraya kadar yürüyor, üçüncü sınıfta bir çocuk kar kış kıyamette ve oradan tekrar dönüyor Sincan'a geliyordu (21-Kadın, 63, Lisans, Öğretim Görevlisi).

Gelir ve malvarlığı sahipliği azaldıkça toplumsal hareketlilik için ayrılan kaynak riske atılması mümkün olmayan bir niteliğe bürünmektedir. Zira bu kaynak alternatifinin üretilmediği, başarısız olunması halinde haneyi bütünüyle geriye düşürebilecek bir kayıp oluşturmaktadır. Dolayısıyla bu durumda olan birçok birey bakımından, sınırlı iktisadi kaynak sahipliği belirli stratejileri izlemekten alıkoyarken kendi başına önemli bir risk alanı doğurmaktadır. Bu durum birtakım bireysel ve hane içerisindeki diğer üyeler için de fedakârlık göstermeleri gereken

durumlar yaratmaktadır. Ailenin sağladığı olanak ve kaynakların mezun olur olmaz gelir getirme ve iktisadi olarak hayatta kalma zorunluluğunun bulunmaması daha yukarı konumların hedeflenmesi bakımından daha fazla risk alınmasını mümkün kılmaktadır.

Ebeveynlerin sahip oldukları gelir ve sermayenin miktarının menzil hedeflerini şekillendiren bir yanı olduğuna da işaret etmek gerekmektedir. Farklı iktisadi imkanlara sahip bireylerin çocuklarının aynı meslek konumları için farklı gelir, statü ve güç konumlarına sahip olacakları kendi hesabına çalışma veya ücretli çalışan olma gibi farklı yörüngelerine girmeleri olasıdır. Çocuğunun bir klinik, büro ya da ofis kurmasına yardımcı olamayacak durumda olanların hedeflerini kesinlikle bu yönde şekillendirmedikleri, aksine olarak da kendi hesabına çalışan, sermaye sahibi ebeveynlerin ise gözlerinin genellikle profesyonel meslek sahibi olmalarını istedikleri çocukları için muayenehane, avukatlık bürosu, eczane gibi işyerleri kurmak konusunda oldukça teşvik edici oldukları söylenebilir. Ancak bu gelir ve malvarlığının şartlı bir biçimde de kullanıma açılıp açılmadığına dikkat etmek gerekmektedir. Kendi belirledikleri, hayal ettikleri ya da kendilerinin gerçekleştirememiş oldukları konumları hedef göstermek ve ancak o yönde ilerlenmesi şartıyla eğitim ya da sermaye kaynağı sağladığını belirten ebeveynler oldukça fazladır. Bu ifade gelirin tek biçimli bir girdi veya kaynak olarak değerlendirilmemesi gerektiğini bir kez daha ortaya koymaktadır.

...babam eczacı olmamı istiyordu. Maddi durumu iyi olduğu için bütün arzusu bir eczane açmasıydı ve benim o eczanede eczacı olarak çalışmamdı (22-Kadın, 67, Lisans, Üst Düzey Yargı Mensubu).

İktisadi kaynakların konumlandırılmasında günümüze doğru oldukça belirginleşen bir eğilimden de söz etmek gerekmektedir. Mülakat yapılan bireylerin önemli bir bölümü çocuklarının gözünde rasyonel olarak hangi konuma ulaşacaklarına dair bir hesaplama yapmadan ziyade hangi sınıf mahallinin yaşam tarzını, tüketim nesnelerini kullandıkları gibi bir sıralama önceliği bulunduğunu ifade etmişlerdir. Bu türden bir strateji ebeveynlerin bulunduğu sınıfın gelir ve statüsüne uygun olmayan kaynak tüketimine ve bireylerin ellerindeki gelir ve malvarlığını rasyonel konumlandıramamalarına neden olmaktadır. Kendileriyle mülakat yapılan bireylerin çocuklarının kendi gelirlerini konumlarıyla oldukça tutarsız bir biçimde değerlendirdiklerini ve bu yüzden kendi kuşak içi konumlarını değiştirmek bakımından bu gelirlerin işlevsizleştiğini belirten ifadeleri sık sık kullanmışlardır.

...gençler şimdi biraz faklı. Özentileri, harcamaları daha şey ya (11-Kadın, 51, Lise, Kamuda Büro Memuru).

Alıyor, giyim ile yiyecek başka bir şey yok. Ayakkabı, elbise...(4-Erkek, 70, İlkokul Belediye İşçisi).

Babam memur, işte aldığı para belli, ben ticaretle uğraşırsam üç gün şu otelde beş gün öteki otelde kalırım. O (oğlundan bahsediyor) hep nasıl daha iyi yaşarım diye düşünürken, biz yaşamayı düşündük. Daha iyisini düşünmedik (2-Erkek, 68, Lise, Kamuda Personel Şefi).

Görüldüğü gibi gelir ve servet meselesi kolaylıkla toplumsal hareketlilikle yüzeysel bir biçimde nedensel ve dahili olarak ilişkilendirilemeyecek bir meseledir. Mülakatlarda gelir ve refah durumunun oldukça parlak olduğu açıkça ifade edilmiş olan ailelerde ebeveynlerin ya da bireylerin eldeki kaynakları tüketim malları üzerinde (beslenmede vs.) belirgin bir biçimde kullanabildikleri, ancak buradan kısarak diğer kalemlere, alanlara aktarmak bakımından önemli problemleri olduğunu göstermektedir. Bu durum söz konusu ailede eğitim ya da sermaye amaçlı kullanılabilecek bir maddi gücün olmadığını değil, bu meseleyi öncelemekle, gerekliliğine inanmakla ya da başka türden müdahil mekanizmaların etkisiyle devşirilemediklerini göstermektedir.

Öte yandan mülakatların işaret ettiği ve survey tipi araştırmalarda dikkat edilmesi çok mümkün olmayan bir mesele ise gelir ve malvarlığının değişim seyrinin dikkate alınması gerekliliğidir. Gelir ve malvarlığı ne köken aile olarak ele alınan ebeveyn ya da hane üyeleri bakımından ne de karşılaştırılan bir sonraki kuşaktaki çocuklar bakımından sabit değildir. Bunların birer veri olarak hangi dönemde kayıt edildiğinin bireyleri gelirleri bakımından hareketli ya da hareketsiz olarak tanımlamada etkisi olacağı aşıkardır. Ancak mülakatlarda bireylerin hikayelerinde çoğunlukla yaptıkları yatırımların, borçlanmaların, kazançların, miras ediniminin ya da yapısal değişimlerin etkisiyle iktisadi durumlarının dalgalanmalar gösterdiği ve toplumsal hareketlilik için hayati önem arz eden kırılma noktalarının bu grafiğin baktığı yönün seyri ile çok yakından ilişkili olduğu görülmektedir. Bu nedenle, ailenin gelir ve malvarlığının yükseldiği dönemlere denk gelen çocuklar ile kriz dönemlerinde eğitim alan ya da mesleğe giren çocukların aileleri aynı aile, ancak kaynakları aynı kaynak değildir.⁵⁰ Ebeveynlerin kuşak içi hareketliliği ailenin refah durumunu yakından etkilediğinden, bu hareketliliğin bir gelir artışına işaret etmesinin kendilerinden sonraki kuşak için temin edeceklerinin alameti olarak değerlendirilmemelidir. Öyle ki, bu hareketliliğin kaynak temini yönünde gösterdiği etkiyi çocukların statü kazanma motivasyonu, eğitim başarısında gösterip göstermediği ise ayrıca tartışılmalıdır.

⁵⁰ Burada yine yukarıda söz edilen hareketliliğin bir gelir artışına işaret etmesinin kendilerinden sonraki kuşak için temin edeceklerinin kesin alameti olarak değerlendirilmemesi, aynı zamanda bu değişikliğin kaynak temini yönünde gösterdiği etkiyi çocukların statü kazanma motivasyonu, eğitim başarısında gösterip göstermediğinin incelenmesi gerektiği akıld tutulmalıdır.

Annem ve babam bizi çiftçilik yaparak büyüttüler. Biz de kardeşimle birlikte onlarla tarlaya gittik. Ondan sonra babam sigortalı bir işe girdi. Yaşam düzeyimiz biraz daha gelişti. Bize tabii her anlamda bir şeyler almaya çalıştılar. (Kadın, 51, Lise, Kamu-İşçi.)

En küçük çocuğum ve ablamla aramda yedi buçuk yaş var. Ben ailemin gelirinin en yüksek olduğu dönemde doğdum ve büyümüşüm (Kadın, 67, Lisans, Üst Düzey Yargı Mensubu).

5.3.2. Yoksulluğun Etkisi

Gelirin ve malvarlığının toplumsal hareketlilikte işe koşulabilecek önemli kaynaklar olduğunun teyidi bu kaynakların hiçbir şekilde elde olmadığı vakaların durumu ile kıyaslanarak daha iyi gösterilebilir. Gelir, toplumsal hareketlilikte, menzil konumlarını tabiri caizse satın alacak nedensel bir varlık olmamasına rağmen, bu gelirin konum değişikliğini sağlayacak veya en azından mevcut konumu koruyabilecek alanlarda kullanılamayacak durumda olması, herhangi bir servet veya malvarlığı kaleminin bulunmaması, yoksulluk haline işaret eder ve söz konusu gelirin yalnızca hayatı idame ettirmek gibi bir işlevi vardır.

Temel ihtiyaçların karşılanmasında güçlük yaşanan (yani mutlak yoksulluk düzeyinde bulunan) hanelerde bireyler eğitim veya sermaye yoluyla hareketlenmeyi arzulasa da çocuklarının eğitim ya da başka bir yolla hareketlenmeleri için kullanabilecekleri kaynaklarının olmadığı görülmektedir. Kendileriyle mülakat yapılan bireylerin ifade ettikleri yoksulluk halleri kır kökenli bireylerin anlatımlarında da sıklıkla ortaya çıkmakla birlikte en fazla 1950’li yıllardaki gecekondu yerleşimlerine geçiş ile daha da belirginleşmekte ve mülakat yapılan bireylerin eğitim çağındaki çocukları üzerinde etkisini göstermiş görünmektedir. Ailenin neredeyse tümünün bir odada uyuyup uyandığı, yaşamını sürdürdüğü, çocukların eğitim kurumlarına ulaşabilseler de kendilerine ait ders çalışma alanlarının olmadığı, hane içerisinde uzun sürelerle aile üyelerinin dışında çalışmaya, okumaya, tedavi görmeye gelen akrabaların veya hemşerilerin bulunduğu genellikle herkesin tek bir odada uyuduğu, yemek yediği hatta yıkandığı varoluş koşulları bireylerin önünde önemli bir kısıt oluşturmaktadır.

... İnsanların sabun almaya parası yok. Çok fakirler yani. Yetiştirdikleriyle yaşıyorlar, sabun almaya parası yok. Bir killi toprak var, o kaynatılıyor, onunla çamaşır yıkıyor. Babam o zaman artık o tarlaları kiralıyoruz, yumurta topluyor köylerden, iki tane sandığa dolduruyor, kasabaya satmaya götürüyor. Ondan biraz bize yağ, sabun almak için para kalıyor. Elbise almamız lazım ama onu yapamıyoruz (50-Kadın, 65, Eğitim Enstitüsü, Öğretmen).

Eski tip, gecekondu tabir edilen eski evlerdi. İki oda, banyosu olmayan, tuvaleti dışarda olan evler. Hep öyleydi evler, benim söylediğim 60’lı 70’li yıllarda. İlk etapda ailede

yedi kişiye yemek... Anne ve baba ile dokuz kişi; hatta babaannem de vardı (3- Erkek, 64, Meslek Yüksekokulu, Tahakkuk Memuru).

Biz Ankara'ya geldiğimizde memleketten bizim yanımıza gelenler oldu. Yani biz on nüfustuk, bir de bu tür yanımıza okumaya gelenler olurdu. On bir on iki kişi olurduk. Böyle akrabalarından gelip kalanlar vardı (1- Erkek, 67, Sanat Okulu, Kamu Kurumunda Elektrikçi- Vasıflı Kol İşçisi).

Yoksulluk deneyimi bireyler için temel yaşam ihtiyaçları olan gıda ve barınmanın öncelenmesini, hane içindeki kısıtlı kaynakların bu yönde kullanılmasını zorunlu kılmaktadır. Bu tür hanelerde eldeki kısıtlı gelirin bunların dışında başka alanda hareketlenmeye hasredilmesi mümkün olmamaktadır. Bu nedenle iktisadi kaynakların yoksunluğu hallerinde hareketlilik yaratmak bakımından başka türden kaynakların olması veya yaratılması gerekmektedir. Bu çoğu zaman hane üyelerinden veya dışarıdan birinin bu yönde bir ufuk geliştirmesi ile söz konusu olabilir.

...bu şartlara göre, bizim seviyemizdeki insanların yaptığı işe göre... Zaten Orta Direk Şaban'ın dediği gibi, orta direğin insanları olarak kendi işini yapıp evini geçindirebiliyorsan ne mutlu. İleride daha düşünecek bir şey yok ki (4- Erkek, 70, İlkokul, Belediye İşçisi).

Hedefin o günü zararsız tamamlamak, kendini geçindirmek olduğu şartlarda yoksulluk bireylerin hedeflerini şekillendiren önemli bir olgu olarak ortaya çıkmaktadır. Çalışmanın verileri, elinde hiçbir iktisadi kaynak olmayan bir birey için uzun vadede kendisine gelir ve statü bahşedeceği vaat edilen mesleğin değerinin yanında kişinin mevcut şartlarını imkan dahilinde ne kadar iyileştireceği, ne derece etki edeceğinin dikkate alındığını göstermektedir. Zira, tamamlayabileceği meçhul olan bir eğitim ya da kariyer yolculuğundan ziyade belki kendisine görece daha düşük bir gelir veya statü bahşedecek olan, ancak kışın giyeceği paltoyu ve çizmeyi kendisine sağlayacak olan eğitim kurumu o çocuğun söz konusu meslek konumuna olan motivasyonunu çok daha ileri seviyede tutabilmektedir.

Dedi ki yavrum sen her iki imtihanı da kazanmışsın. Nereye gitmek istiyorsun? Ben dedim "öğretmenim ben erkek sanat enstitüsüne gitmek istiyorum." Dedi "yahu sen iyi bir öğretmen olursun, köylülere aydınlatırsın." Dedim ki "öğretmenim, sanat enstitüsünde öğrencilere lacivert elbise veriyorlarmış." O benim böyle yoksul durumuma baktı. Peki dedi, peki git öyleyse. Okula gittiğimde bize yeni iç çamaşırı verdiler. Lacivert elbise verdiler. Güzel bir okul şapkası verdiler. Yani sevincimiz yüksekti (45-Erkek, 83, Sanat Enstitüsü, Teknik Ressam).

Bizi aldılar (okula), elbiselerimizi de aldılar. Doğru hamama soktular bizi. Yıkandık, yeni elbisemizi giydik. Kunderalarımızı giydik. Katır katır yürümeye başladık. Nasıl böyle beş beş oluyoruz, seviniyoruz yani çok. Hemen bizi yemekhaneye soktular. Hiç görmediğimiz yemekler, bol yemek. Bardak bir tane değil, herkesin bardağı ayrı, tabağı ayrı filan (52-Erkek, 81, Askeri Okul, Vasıfsız Kol İşçisi).

Yoksulluk aynı zamanda bireylere ücretsiz eğitim arzıyla ortadan kaldırılabilen bir kısıt üretmemektedir, çünkü yoksul hanelerde haneye gelir getiren üyeler yalnızca ebeveynler değildir ve çocukların da bu gelire katkıda bulunmaları ya da en azından eğitim alırken haneye bir maliyet oluşturmamaları gerekir. Kendileriyle mülakat yapılan bireyler, çocuklarının böyle bir tecrübesi olduğundan söz eden bir birey olmasa da kendileri bakımından eğitimin ilköğretim seviyesinden itibaren eğitimin ancak gelir elde etmek şartıyla sürdürülebilir bir strateji olduğunu sık sık vurgulamışlardır.

Çok yoksulluk vardı. Hastalık çok vardı. Başta verem, tüberküloz, uyuz... Bu hastalıklar çok vardı o zaman, hatırlıyorum ben. Ailem fakirdi. Altı çocuk vardı, babam yetiştiremiyordu. Ne öküzümüz vardı ne ineğimiz, hiçbir şeyimiz yoktu yani. Ben beş, altı yaşında köyden ayrıldım. Bizim köyde okul yoktu. On beş kilometre uzaklıkta bir... O zaman bir hâkimin yanında hizmetkarlık yaptım. Hindileri vardı, onları otlattım. Bir de atı vardı, ona baktım. Bir de bakkala gidip alışveriş yaptım. İlkokul biri, ikiyi ve üçü orada okudum. Hanımı vardı, rahmetli bana çok su taşıtırırdı. Akşama kadar su taşırdım. O zamanlar evlerde su yoktu. Böyle bir sopa vardı, onunla su taşırdım. Getirir suyu dökerdim, bir daha git, bir daha git omuzlarım yara oluyordu. (52- Erkek, 81, Askeri Okul, Vasıfsız Kol İşçisi).

İktisadi kaynak yoksunluğu bireyler için menzil arzularını ve hedeflerini belirlerken de önemli bir kısıt oluşturmaktadır. Üstelik bu kısıtların yalnızca profesyonel mesleklere ulaşmak isterken hiyerarşik olarak daha düşük konumlara razı olmak gibi bir kısıt olduğu düşünülmemelidir. Bireyler erişebilecekleri ilk menzil konumları bakımından değerlendirmelerinde kendilerine kaynaklık edebilecek iktisadi gücün neye izin vereceğine ilişkin yaptıkları değerlendirmelerde yatay mesleki konumlar arasında da kısıtlanabilmektedirler. Mülakat yapılan bir bireyin üniversiteye ödenecek harçlar arasındaki farkın kendisinin tercihini belirlediğine ilişkin ifadesi buna iyi bir örnektir. Bu zorunlu tercih ilk bakışta bireyin sınıf konumu çok da etkilemiyormuş gibi görünse de bir mühendis ve hekimin meslek yaşamındaki kuşak içi hareketlilik fırsatlarını ve kariyer yörüngelerini tamamen dönüştürücü olması bakımından oldukça dikkate değerdir.

Orta Doğu Teknik Üniversitesi aşağı yukarı yeni açılmıştı ve İngilizce ile derse başlıyordu. Biraz paralıydı, harçları falan pahalıydı. Ona gitmeyi pek o bakımdan istemedim. İstanbul'a gitsem, bana kim yardım edecek? Parasal bakımdan ağabeyimden aldığım destek bana yetecek mi? Ev tutacağım şusu busu bana masraflı gelecek. Dedim Ankara'daki üniversitelere gideyim. İlk başlangıçta niyetimde yoktu tıp fakültesine ama bu yokluklar dolayısıyla İstanbul'a gitmekten vazgeçtim, Orta Doğu Teknik Üniversitesi'nden de pahalılık yönünden... Oraya gidersem masraflarımı karşılayamaz ağabeyim diye, tıbbiyeyi tercih ettim (61- Erkek, 79, Tıp Fakültesi, Genel Cerrahi ve Anestezi Uzmanı).

Yoksulluk halinde, iktisadi kaynakların hane üyelerinin her birisinin hareketliliği için nasıl kullanılabileceğinin planlanabilmesi ancak buna ilişkin bir anlayış ve ufuk sahibi olunması ile mümkün olmaktadır. Zira imkanların sınırlı olduğu, üyelerinin haneye gelir getirdiği ve ancak bir kişinin yükselmesi için kaynak oluşturabildiği bir sistemde köken konumundan ayrılması

hedeflenen üyenin çok iyi belirlenmesi, o bireyin de buna uygun şekilde mümkün olan en iyi bir performansı göstermesi gerekmektedir. Dolayısıyla yoksulluk çok detaylı ve akılcı bir hareketlilik stratejisi gerektirmektedir.

Kendileriyle mülakat yapılan bireyler arasında iktisadi kaynak bakımından çocuklarına imkân sağlayan, ancak çocukları hedeflenmiş menzile konumuna erişemeyen ebeveynlerin eğitim başarıları ve yukarı doğru konum hareketliliğinde yoksulluğu genellikle bireylerdeki azim ve hırsı ortaya çıkaran nedensel bir olgu olarak değerlendirdikleri görülmektedir. Dolayısıyla, yoksulluk bireylerin yaşamlarında toplumsal hareketlilik arzusunu ortaya çıkarmak bakımından çoğu halde kendisine eşlik eden bir ufuk ve anlayış ile birlikte bireyleri konumlarını değiştirmeye motive eden bir etken olabileceği gibi, aynı zamanda iktisadi kaynakların yokluğunun bu ufku kazanmak bakımından bile zorlayıcı olduğunun dikkate alınmasını gerektirir. Başka bir deyişle, yoksul bireyler için eğitimleri ve konumlarını zenginleştirmek ve ilerletmek için sahip olacakları kültürel sermayeyi kazanmak bile bir mücadele alanıdır.

Mesela örnek vereyim, benim çocuğumun giyinmediklerini ben çok yoksul çocuklara verdim. Ama o çocuklar o kadar azimliydiler ki çok iyi yerlere geldiler. Şimdi bir şeyi verdiğin zaman birine sürekli, yokluğu bilmezler. Çabayı bilmezler, yani hırslanmayı bilmezler. Nasılsa geliyor. Ama diğeri yoksul ya daha çok çabalıyor. ... Bu çocuklar ne oldu biliyor musunuz Biri yüksek mimari, biri avukat oldu. Bunlar çok iyi konumlarda şimdi. Büyük büyük holdinglerde iş yapıyorlar. İşte adaletsizliğin en güzel örneğini size gösteriyorum. Biri her şey önüne serildi, değerlendiremedi. Diğeri de yokluktan var etti (31- Kadın, 56, Lise, Terzi).

Yoksulluk bireyler için önemli bir mücadele alanı yaratmaktadır. Üstelik eğitime erişme veya meslek konumu edinmek için herhangi bir iktisadi kaynağa ihtiyaç duymanın ötesinde, daha temel kültür öğelerine erişmesinin bile mümkün olmadığı yerde kaynakları açısından varlıklı olan akranına kıyasla menzile konumunda avantajlı olduğunun düşünülmesi oldukça subjektif ve sığ bir değerlendirmeye neden olacaktır.

Kadın gazeteyi böyle okuyor (gösteriyor), ben de arkasını okuyorum. Kadın ikide bir bakıyor, ben gözümü kaçırıyorum. Bu birkaç defa oldu böyle. Sonunda kadın gazetesini yanına koydu. Deminden beri bekliyorum ablacığımı, yanımdaki gazeteyi isteyesin dedi. ... Ben ne oldum... Çok utandım. Al bunları, bozuk paran olmayabilir, alamamış olabilirsin, gemiyi kaçırmamak için acele etmiş olabilirsin dedi. Halbuki param yoktu, alamadım. Ben çöpten gazete okuyordum, çöpten. Bunu al, okulda okusun, arkadaşların da okusun dedi. Ama unutma ablacığımı dedi, ne olursa olsun medeni cesaretini kullan. Ufkun açılсын dedi (52- Erkek, 81, Askeri Okul, Vasıfsız Kol İşçisi).

5.3.3. Ağlar, İlişkiler ve Toplumsal Dayanışma Mekanizmalarının İşleyişi

Diğer bütün kaynaklar ile birlikte bireylerin konum değişikliklerinde kaynak ve kısıt olarak işleyen önemli bir alan da bireylerin dahil oldukları ağlar ve sahip oldukları çeşitli dayanışma mekanizmalarıdır. Boxman vd. (1991), sosyal sermayesi fazla olan bireylerin toplumsal hareketlilikte beşerî sermayeye göre daha avantajlı olduklarını ifade etmektedir. Bu çalışmanın verileri de sosyal sermaye kaynaklarının bireylerin eğitim kazanımlarında ve menzil konumlarında nedensel etkilerinin olduğunu, aynı zamanda bireylerin elinden tutan, destek olan, yönlendiren, yardım eden kişi ya da kişilerin kendilerine sunabilecekleri kadarını bir basamak olarak kullanabilecekleri kıymetli, ancak bir o kadar da sınırları çizilmiş bir hareketlilik alanı bulabildiklerini göstermektedir. Aynı zamanda bireylerin meslek konumlarına nedensel etkide bulunan yardımcıları ulaşmada kullandıkları kaynakların kendileriyle mülakat yapılan bireylerin kendilerinden çocuklarına doğru bir dönüşüm geçirdiğini, kendileri bakımından akrabalar, öğretmenler ve uzaktan tanıdıkların aracılar olarak eğitimleri ve konumlarına etkide bulunan ağlara ve sosyal sermaye kaynaklarına taşırken, çocukları bakımından bu görevi ebeveynlerin üstlendiği söylenebilir.

Tanıdık veya aracı olarak adlandırılabilir bu aktörlerin niteliklerinin sosyal temaslar ve iletişimlerin sağladığı kaynakların harekete geçirilmesinde önemli bir etken olduğu söylenmelidir. Marsden ve Hurlbert (1988) aracılık eden kimse ya da kimselerin statüsünün bireylerin menzil konumları üzerinde belirleyici olduğunu söylerken dikkate değer bir noktaya dikkat çekerler, zira bireylerin sosyal sermayelerini harekete geçirmede bu tür etkenlerin sahip oldukları bu türden ilişkilerin sağladığı eğitim motivasyonu bireylerin tam olarak hangi menzillere ulaşmak istediklerini belirlemeleri için her zaman yeterli bir kılavuz olmadıkları, çoğu halde bireyler tarafından “okumak istiyordum, ne olursa olsun”, “eğitime devam etmek istiyordum ama ne yönde olacağını bilmiyordum” şeklindeki gerekçelendirmelerin önemli bir nedeni söz konusu motivasyonun bir meslek konumunun sınırlarını çizmeye yardımcı olabilecek bir mekanizma eksikliğinden kaynaklandığı görülmektedir.

Baktım onlarda da çok çocuk var hep de delikanlı, yedi sekiz tane. Beni okutmak istiyorlar ama onlarda da okuyan yok. Ben okumak için geldim dedim. Tamam haberimiz var bir şeyler yapacağız dediler. Adam kalp hastasıydı, bir şey yapamıyordu. Dışarılara çıkmıyordu. Hanım PTT’de çalıştığı için götürüyor beni, tanıştırıyor onunla bununla. Buna yardım edin okumak istiyor diyor. Onlar da işte Elektrik İşleri Etüt İdaresi’nden, rahmetlik Özal sağdı, oranın genel müdürüydü. Oraya götürdüler. Kabul ettiler, götürün kaydedin bilmem ne derken, nüfus cüzdanıma bakınca baktılar on dört yaşından küçüküm. Olmaz, seni alamayız, yasak dediler. Çıraklık kanunumuza göre on dört yaşından küçük alınamaz dediler. Biz arkamıza bakarak eve döndük. Sonra astsubay okuluna, mızıka, bando... Biraz müzik sevgim vardı benim, hala da vardır. Oraya koymaya çalıştılar, onu da

beceremediler. Ben de konuşmasını beceremiyorum, ne diyeceğimi bilemiyorum. Onlardan bekliyorum. Onlar da beceremediler. Sonra dediler ki, bak sana bakıyoruz. Bizim de hizmetçiye ihtiyacımız var. Senin de gelirin yok giderin yok. En iyisi sen bari yediğine içtiğine yattığına karşılık bize hizmet et (9- Erkek, 77, Hukuk Fakültesi, Hakim).

Mülakatlardan elde edilen veriler bireylerin hareketlilik üretecek ağlara bağlayan sosyal sermaye edinmede aracılık eden bireylerin siyaset alanındaki konumlarının önemini ortaya koymaktadır. Esasen bireylerin sosyal sermaye olarak tabir edilebilecek çok sayıda kaynağa sahip oldukları kesindir, ancak yine de konum elde etme veya bu konumlarda yükselmeye ilgili olarak hangi ağları kullandıkları sorgulandığında ilk olarak ortaya siyasi mekanizmalar çıkmaktadır. Dolayısıyla bireyler için hangi profesyonel meslek ağları ile ilişki içerisinde oldukları değil, siyasi ağlarının sayısı ve kuvvet derecesi konum kazanımı ve bu konumları yükseltmek bakımından daha etkin gibi görünmektedir.

...milletvekili de bizim akrabamızdı, çok da severdi bizi. Gittim, ... Amca böyle böyle dedim. Gel dedi oğlum, polis alıyorlar, seni polis edeyim dedi. Ankara'ya gelmiştim yanına, hiç gitmedim bile geri. Burada dilekçeleri doldurdum, evraklar falan hemen başladım, toplum polisi. Gittik Emniyet Sarayı'na, polis olduk (19- Erkek, 73, Ortaokul, Polis).

Özellikle kırsal alanda yaşayan hanelerin çocukları için eğitime, piyasayla ya da istihdam imkanları ile kavuşmak büyük bir zorluğu barındırmaktadır. Dolayısıyla kentte olan akraba, hemşeri, tanıdık gibi kişiler kırsalda yaşayanları halen kentteki iş görüşmesi, sınav, eğitim gibi etkinliklere bağlayan ağlardır. Kent merkezinde oturan hane çoğu zaman eğitim almaya gelen ancak kalacak yeri olmayan kişilerin durak noktasıdır. Aileden ya da akrabalarından birinin yanına okumaya gitmek ya da kendi hanesini açana kadar ekonomisini toparlayabilmek için belirli bir süre akraba yanında kalmak önemli bir dayanışma mekanizmasıdır ve bireyler için kaynak üretirken onları bu akrabaları ve yakınları aracılığıyla kentteki istihdam ve eğitim sistemine bağlayan ağlara erişimi sağlamaktadır. Bu misafir bireyler için kaynak üreten bu sistem iktisaden geliri ve yaşam standartları düşük olan yoksul ailenin kendileri ve üyeleri için kısıt üretmektedir.

Bizim ilçeden Ankara'ya gelip de okul için olsun, polislik için olsun yani ne olursa olsun, bizim eve gelmeyen insan yoktu. Şimdi belki imkanlar daha şey olduğu için azaldı ama eskiden çok gelen olurdu. Kalırlardı, imtihana girerlerdi. Asker ya da oğlu asker olan anne babalar gelir bizde kalırdı çocuğunu görmek için. Ben de askerlere giderim mutlaka, ihtiyacı var mı parası var mı diye. Tabii manevi olarak da bir gidiyorsun askerin yanına ya da okuyan birisi varsa... Hastane için özellikle gelenler olduğu zaman destek verirdim. Hele 'ye gelecek olurlarsa önce beni bulurlardı zaten. Öyle destek çok verdim. Bazıları hala der, senin sayende işe girdik diye (8- Kadın, 60, Hemşirelik Okulu- Hemşire).

Ancak bu ifadelerin işaret ettiği önemli bir durum bireylerin bu sosyal sermaye kaynaklarının aracılığıyla onları ne tür dayanışma ilişkilerine bağladığına dikkat etmektir. Marsen ve Hurlbert

(1988) ve Bian ve Ang (1997)'in bireylerin sosyal sermaye kaynakları olan ve onların menzil konumlarına ulaşmalarını sağlayan akrabalar, tanıdıklar gibi araçlarının eğitimlerine ve konumlarına, yani ağ kaynaklarının gücünün önemine vurgu yapmalarının temel amacı budur. Gerçekten de bireyleri eğitime ya da meslek konumlarına ulaştıran kişilerin eğitimleri, meslek ve statü konumları önemli bir araçtır. Bu yardımcıların bireyleri ne türden ağlara taşıyabildikleri ne kadar güçlü yardımcıları taşıyabildiklerinin önemli bir belirleyicisidir. Özellikle kadınların bu ağlara ulaşmada çok daha dezavantajlı oldukları dikkate alındığında, herhangi bir eğitim almamış bir akrabanın yanına eğitim almaya da gitse kendisi için eğitime ve istihdama erişmede kaynaklık etmekten daha fazla kısıt ürettiklerini söylemek gerekir.

...tabii ki amcamda okudum, amcamın evinde okudum. Başka bir yere zaten gönderemezdi. Bir kız çocuğu olmamdan dolayı, evin büyük işleri bana yüklendi. Amcamın eşi biraz bu konuda şeydi, gaddardı. Yani mesela sabah kalkardım, kümesi süpürürdüm, kapının önünü süpürürdüm. Hamur yoğurulması gerekiyorsa hamuru yoğurturdu bana. Ondan sonra kahvaltı yapıp okula gidiyorduk. Hafta sonları çamaşırları hep bana yıkıttı. Yani o küçücük yaşımda, ortaokul öğrencisiydim. Çamaşır yıkıyordum. Fırsat buldukça dersimi çalışmaya çalışıyordum. Yani ders çalışmaya bile fırsat bulamıyordum (28-Kadın, 62, Lise, Kamuda Büro Memuru).

Öğretmenler toplumsal hareketlilikte eğitim başarısına etki eden bir şahsiyet olarak dahil olmanın yanında aynı zamanda konumları vasıtasıyla önemli bir sosyal sermaye aktörü olarak kendileriyle mülakat yapılan bireyleri çeşitli ağlara ve statüsü itibarıyla daha etkili yardımcı kişilere bağlamaktadır. Zira birçok vakada öğretmenlerin bireylerin toplumsal hareketlilik dinamikleri üzerindeki rolü, eğitim başarısına etki ediyor veya öğrencinin durumu hakkında karar veriyor olmaktan çok daha öteye geçmektedir. Kendileriyle mülakat yapılan bireylerin eğitimlerinde daha yoğun olmakla birlikte öğretmen aile ilişkilerine müdahale edebilen, fiziksel ve sosyal sermayesini öğrencisinin eğitimi ya da mesleki konumu için seferber edebilen bir rolü de üstlenmektedir.

Giderken baktım öğretmenimle karşılaştım yolda. Sarıldık birbirimize, ne yapıyorsun dedi. İşte dedim okula gidiyorum. Nereyi kazandın? İstanbul'u deyince, ben de seninle geliyorum dedi. Geleceğim, oradaki öğretmenlerin hepsini tanırım ben dedi. Hocam olmaz dedim. Hayır dedi. Hemen o anda, ben eve gidiyorum, sen burada bekle dedi. Bir pastaneye oturttu beni, ondan sonra gitti evden eşyalarını aldı. Bir iki paket lokum yaptırdı oradaki hocalara götürmek üzere. İstanbul'da bir otele yerleştik. Bütün benim yol paramı, her şeyleri çekti ve buna ihtiyacım da vardı yani. Ben de oraya (ilçeye) şey için gitmiştim zaten. Bizim köylü bir öğretmen vardı, ondan para almak için gittim. Ondan sonra kaldık orada. Bu gitmiş öğretmenlerle konuşmuş. Biz sınava girdik, test yaptık. O testte ben çok iyi bir durumda başarmışım. Bu öğrenip geliyordu şeyi hocalardan, otele (44- Erkek, 69, Eğitim Enstitüsü, Öğretmen).

Kırsalda öğretmenin rolü bugün hala kısmen geçerli olmakla birlikte yalnızca eğitim öğretim faaliyeti içerisinde değil gündelik yaşamda, toplumsal ilişkilerde öğrencileri ve aileleriyle

gerçekleştirdikleri etkileşimlere de dayanmaktadır. Öğretmenin rolü zaman zaman ebeveyn rolüne evrilebilir veya ebeveynler ile karşılıklı bağımlılık ilişkisine dayanabilir. Üstelik bu ilişkilerin niteliği öğrencinin eğitim başarısına da etki etme gücüne sahiptir. Bu durumda ebeveynlerin statüsü öğrenciye yardımcı olacak öğretmen ile olan ilişkileri etkiler duruma geçmektedir. Bu noktada kırsalda hayvan ya da toprak sahipliği gibi iktisadi sermayeye sahip, muhtar, imam gibi yerel yöneticiler ya da jandarma, doktor gibi kamu görevlileri ile sosyal sermaye kaynakları da öğretmenle olan iletişimi etkilemektedir. Bununla beraber mülakat yapılan bireylerin anlatılarında kırdaki yalnız yaşayan öğretmenin bakım ve ihtiyaçlarından köy cemaatinin sorumlu olduğu, öğretmenin gündelik ihtiyaçlarının köyde eğitimin kesintiye uğramadan devam etmesi için o cemaatin üyelerinin her biri bakımından önemli bir kaynak üretme biçimidir. Aynı zamanda öğretmenin yaşam tarzını köye yaklaştırdığı durumlarda öğretmenle iletişim kolaylaşmaktadır. Böylelikle eğitime ve mesleklere ilişkin meseleler bir tabu olmaktan veya danışılmaz olmaktan çıkmakta, aynı zamanda öğretmen de ailenin durumunu analiz ederek çocuğa ilişkin nasıl bir eğitim ya da kariyer stratejisi izlemeleri gerektiği konusunda aileyi daha kolay yönlendirebilmektedir.

*Öğretmen de ağızındaki yaraları göstermiş. Demiş ki, siz nasıl yiyorsunuz, bu ekmek hemen kuruyor. Babam onun gazetesini, ekmeğini getiriyor pazardan. Çünkü köyde hiçbir şey yok ki... Bir kahve var. Orada belki lokum ve bisküvi olabilir. Hiçbir şey satılmıyor. Ondan sonra köylüleri toplamış babamın dayısı, demiş böyle olmaz. **Bu bizim çocuklarımızı okutuyor, ağzı yara olmuş ekmekten. Herkes akşam yemeğine çağırısın. Sırayla herkes akşam yemeğine çağırısın, ondan sonra bir sıcak yemek yesin. Bu öğretmen sıcak yemek pişirmeyi bilmiyor, şehirde büyümüş, hiçbir şey bilmiyor.** Ondan sonra öğretmen kahveye gidiyordu. Kahvede ona bir baba geliyordu, köyden birisi, hocam yarın kahvenizi bizde içiyorsunuz diyordu. **Sonra insanlar, kadınlar hayran olurdu ona. Nasıl turşu yiyor, nasıl tarhana çorbası içiyor diye. Bizim gibi yaşıyor o da, bulgur pilavını ne güzel ekmekle yiyor filan diye. Yani bizden biri olmuştu.** Babamla da çok sık görüştüğü için, bu gazete ve ekmek getirme dolayında, babama bir gün demiş ki, kızını bu okuldan sonra başka bir okula göndermen lazım. Yoksa hakkını yersin, günah olur demiş. Babam da demiş ki, ben fakir bir çiftçiyim, şehirde... Şehri biliyor artık, yumurta götürüyor ya. **Orada demiş, daire tutacak param yok ki. Okutamam. Yok demiş öğretmen, yatılı okullar var. O zaman sınavları çok kolay kazanır. Sınavlara girecek, kazanacak. Okulu bitirdiğinde işi ve parası olacak. Hemen işe girecek ve parası olacak. Bunu yapmanız lazım (50-Kadın, 65, Eğitim Enstitüsü, Öğretmen).***

Özellikle yoksul aileler için öğretmen bu noktada önemli bir sosyal sermaye kaynağıdır. Çünkü çocuğunu kentte eğitime devam ettiremeyecek aileler için yatılı okul, burs ya da himayesinde çalışıp okuyabileceği bir aile bulunması hususunda haberdar etmenin; başka bir deyişle kırdaki aktörleri kentteki ağlara, kurumlara bağlamanın önemli bir mekanizması öğretmenler olmuştur. Kırdaki dünyaya gelmiş ve ilköğretimi yine büyük kentlerden uzakta devam ettirmiş bireyler için öğretmenler eğitim kanallarını açmak, belirli eğitim veya istihdam fırsatlarına ulaştırmak bakımından önemli araçlar olmuşlardır. Öğrencileri ve ebeveynleri bir okulun veya sınavın

varlığından haberdar etmek, diğer eğitim kurumlarındaki öğretmenlerle iletişim kurmalarını sağlamak, istihdamlarında yardımcı olabilecek anahtar kişilere yönlendirmek ve hatta desteklediği öğrencilerin maddi ve manevi birtakım ihtiyaçları konusunda kaynak sağlamak gibi destek mekanizmaları üretmektedirler. Bu türden bir aktörün yokluğunda bu işlevi yerine getirecek bireyin kendisine bilgisi, görgüsü ve ufku ile kaynak sağlayan elinden tutan başka aktörlere ihtiyaçları doğmaktadır.

Öğretmenim de köylüydü. Beni çok tutuyordu. Derslerim çok iyiydi hakikaten böyle. Beni seviyormuş ama ben anlamadım yani sevdiğini. İlkokulu bitirince ben tamam dedim. Her şey bitti diye düşündüm. Başka bundan daha yüksek okul yok dedim. Ben okuduğum o yer o zaman beş bin nüfusluydu. Ben sanıyordum ki Türkiye bundan ibaret. İlkokulu ben bitirince vardı ... Bey Amca. Yeğenim dedi, gelsene bana dedi. Gittim, buyur ... Bey Amca dedim. Senin öğretmenin seni askeri okula göndermek istiyor dedi. İstanbul Çengelköy'de askeri okul var dedi. Kuleli Askeri Lisesi, bir de onun yanında astsubay okulu vardı. Oraya göndermek istiyor, ne dersin filan dedi. Söyledim ya, İstanbul neresi, nasıl bir yer ben bilmiyordum. Amca ben bilmiyorum, sen nasıl istiyorsan öyle olsun dedim (52-Erkek, 81, Askeri Okul, Vasıfsız Kol İşçisi).

Lin ve Dumin (1986) hem güçlü hem de zayıf bağlara sahip olmanın bireylere bu türden araçsal eylemlerde yararlı olduğunu söylemektedirler. Kendileriyle mülakat yapılan bireylerin eğitim veya mesleki yaşamlarının kırılma anlarında akrabaları ve öğretmenleri dışında, uzaktan bildikleri veya çok az tanıdıkları kişilerin desteğini aldıklarını belirtmeleri bu anlamda dikkat çekicidir. Eğitim alabilmesi için noter senedine ihtiyaç duyan bir katılımcı akrabasının vazgeçtiğini, köyden kendisini tanıyan biri sayesinde okula kayıt olabildiğini anlatırken, bu zayıf ağa ebeveynlerinden birinin aracılığı ile dahil olduğu da (Granovetter, 1973) görülmektedir.

... 'da biri bana bir vekaletname verecek, senet verecek. O adam kaçtı, bizim bir akrabamız. Kaçtı, ben köşede oturdum ağlıyorum. Birkaç öğrencinin ve bizim oradan bir kızın S... 'nin babası orada, A... Bey. Ben noter dükkanında oturdum ağlıyorum. Evladım sen Y... 'ın çocuğu değil misin dedi bana. Evet amca dedim. Niye ağlıyorsun oğlum diye sordu bana. Bana H.. Amca kefil olacaktı ama çekti gitti dedim. Memur bey, bu çocuğun kaydını yap, kefil benim dedi ve benim noter senedimi... O adam bana kefil oldu (17- Erkek, 88, Gazi Terbiye, Müzik Öğretmeni).

Bireyleri istihdama bağlayan bu türden zayıf ağlara erişimi sağlayan araçlar ve araçlardan bazıları işçi kahveleri, arkadaş mektuplarıdır. Zayıf ağların gücü yaklaşımı bu bakımdan da oldukça makul görünmektedir, zira bireylerin yaşamlarındaki konum değişikliklerinde zayıf ağların önemli etkileri söz konusudur. Bireylerin anlatılarında kimi zaman tesadüf, şans, kader olarak niteledikleri, ama pek çocuğunda kasti erişilen bir ilişki ağının taşıdığı daha zayıf bir ağ konum atlamanın ya da konumunu korumanın anahtarı olabilmektedir.

Sora sora Bağdat bulunur derler. Sora sora buluyorsun, arkadaşın arkadaş oluyor. İşçi kahvesi var, meslek sahipleri var. Askerden geldim, bir arkadaşın mektubunu getirdim, gittim 71'de kaynakçılığa başladım. Ben usta birliğinde tamirhanede çalışıyordum. Arkadaşım da oraya jeneratör kursuna gelmişti. Biz orada tulumları giyiyorduk, aynı büyük sanayide çalışmış gibi çalışıyorduk. Bu arkadaş da abime mektup götür dedi. O zaman telefon falan yok. Götürdük, o da bizim halaoğlu sitede kaynakçı arıyor dedi. Gittik oraya başladık (4-Erkek, 70, İlkokul, Belediye İşçisi).

Kendileriyle mülakat yapılan bireylerin akrabalarının ve tanıdıklarının sahip oldukları sosyal sermaye kaynakları ve ağların bu bireyleri çeşitli yardımcıları ulaştırdığı ve bu anlamda konum ediniminde nedensel etkileri bulunduğu görülmekle birlikte, onların çocukları bakımından bu aracı rolünü daha çok kendilerinin üstlendiği ve kendi sosyal sermaye kaynaklarını çocuklarının eğitimleri ve meslek konumları için seferber edildiği görülmektedir. Böyle bir dönüşümle birlikte akraba ve tanıdıklar değil, ebeveynlerin de çocuklarını belirli ağlara bağlayarak menzillerinin belirleyicisi olma sorumluluğunu hissettikleri söylenebilir.

Onlara [çocuklara] iş bakacağız artık (12-Erkek, 63, Üniversite, Uzman).

Lin ve Dumin, (1986, s.376) bu türden bir aracılığı babanın yapması durumunda babanın mesleğini sosyal sermayenin önemli bir göstergesi olarak kabul erken, Marsden ve Hurlbert (1988) mesleki konuma erişmede yardımcı olacak anahtar kişinin statüsü ve mevkiinin dikkate alınması gerektiğini iddia etmektedirler. Bu çalışmanın mülakatlarından elde edilen veriler de elbette yalnızca babanın değil, her iki ebeveynin de meslekleri ile çoğu zaman ilişkili olan ancak zaman zaman farklı meslek gruplarını da barındıran sosyal çevreleri ve ilişkilerinin çocukların ufkunu ve hedeflerini oluşturmada etkili aktörleri barındırabildiği, eğitim olanakları, personel alımları gibi işlevsel konulardan haberdar olmalarını ya da o konumları elde etmelerini sağladığı gibi, aynı zamanda ebeveynlerin mensubu oldukları meslek konumları ile birlikte işleyen siyasi, etnik ve başka türden mensubiyetlerinin etkisine de işaret edilmesi gerektiğini göstermektedir.

Peki nasıl tayin ettirdin diye sorsana. ... Bu bir torpil meselesi. Türkiye'nin gerçeklerini öğrenmeniz için söylüyorum (17-Erkek, 88, Gazi Terbiye, Müzik Öğretmeni).

*Kaymakamlığı kazandıracak şekilde hatta her şeyi hazırladım. Kitaplar, kaynaklar aldım. Gittim görüştim. Tamam dediler, **senin gibi insanın çocuğuna** biz tercihen kaymakamlığa başlatırız (9- Erkek, 77, Hukuk Fakültesi, Hakim).*

Sosyal ağlar bireyleri eğitime bağlamada dikkate değer derecede aracılık ederler ve yine iktisadi değeri ikame etmenin bir yolu sosyal ilişkileri kullanmaktan geçmektedir. Sosyal ilişkileri vasıtasıyla öğretmenler ile samimi olup yemek, aidat parası vermemek ebeveynin eğitim için kullandığı ilişkilerden biridir. Bunun dışında ebeveynler aracılığıyla okul yönetimi veya

öğretmenlerle kurulan ilişkinin niteliği çocukların dersten geçme durumlarını, not düzeyleri gibi eğitim başarısı öğelerini de etkilemektedir.

...kızı kayıt ettirirken, üçüncü kızı, ben buranın boyasını yapacağım dedim. Para vermedim. Para alıyorlardı, vermedim. On beş gün gittim boyasını yaptım meslek lisesinin. Orada arkadaşın kızıyla okuyordu. Hocalarla samimi olduk, yemek parası vermedi. Aidat parası vermedi (4-Erkek, 70, İlkokul, Belediye İşçisi).

Hem kuşak içi hareketliliğin hem de kuşaklararası hareketlilikte iş bulma, görevde yükselme, eğitim fırsatlarını genişletmede ağlar vasıtasıyla erişilen toplumsal ilişkiler önemli referanslar sağlamaktadır. Kuşak içi hareketlenmede özellikle belirli bir meslek içerisinde gerçekleşecek olan konum değişikliklerinde ağlar birinci dereceden önem taşımaktadır. Belirli bir mesleki cemaat içerisinde bireyleri birbirlerine bağlayan ağlar yatay ve dikey olarak çalışanlar arasında bilgi taşıdıklarından bu bilgiler vasıtasıyla daha geniş ağa sahip olanların konum alternatifleri artmaktadır. Elbette hiyerarşik olarak kendinden yukarıdaki konumlarda bulunanlar ile kurulan ilişkiler bireyler için önemli bir kaynak veya kısıt üretebilmektedir.

Üstleriyle olan ilişkilerine bağlı diye düşünüyorum. Üstleriyle ilişkilerinin çok iyi olması lazım insanın önünün açılabilmesi için. Ne kadar başarılı olursan ol üstlerden bir destek almak şart (6- Erkek, 64, Lise, Serbest Muhasebeci).

Meslek grupları içerisindeki camia içi ağ sistemi de oldukça gelişkindir, kimin hangi konumda ne görevde çalıştığı, kimin işi bıraktığı, nerede hangi pozisyonun boş olduğu ya da değişeceği bilgisi oldukça yoğun bir haberleşme sistemi içerisinde yayılmaktadır. Üstelik bu profesyonel meslekler için geçerli olduğu kadar kendi hesabına çalışan vasıflı işçiler için ya da yöneticiler için de geçerlidir.

Ayrıldığınız gün haberleri olur. Olur, herkesin olur. Siz ayrılın, eğer iyi bir elemansanız anında haberi olur. Sanayinin içerisindeki duayenler. Onlar bilir yani, o dönemki duayenler. Zaten bir elin parmağı kadardır, beş altı kişidir bunlar. Onlar da bilir bu sanayide kim kimdir, ne iş yapar, nereye kadar yapar herkes bilir böyle (25-Erkek, 52, Lisans, Mühendis-Genel Müdür).

Mülakat verileri bireylerin sosyal sermaye kaynaklarını günümüze doğru artan bir şekilde genellikle köken ailelerinin konumlardan beslenerek oluşturduklarını, dolayısıyla kendilerini bir yerden bir yere taşıyan ağlara da yine bu konumları aracılığıyla dahil olduklarını göstermektedir. Ancak bu köken konumları dışında girmiş oldukları birtakım ilişkiler, aktörler de bireyleri bazı etkileşimlere dahil etmekte ve iktisadi, kültürel ya da sosyal sermaye biçimlerinin her birinin bireylerin farklı toplumsal konumlara erişmede kendi başına önemli birer basamak oldukları ve adım atmada kolaylaştırıcı yanları olduğunu ortaya koymaktadır. Ancak bunların her birisi bireylerin yaşamlarında konumlandırılma biçimlerine, kullanım ve

seferber edilme biçimlerine bağlı olarak aynı zamanda sorunlu kaynaklar olarak tekrar tekrar ele alınmaları gerekir. Başka bir deyişle sermaye olarak adlandırılan her bir kaynağın bireylerin konumlarını korumak veya yukarıya taşımakla ilgili olarak aynı zamanda engeller üretip üretmediğine iyi bakılması gerekmektedir. Örneğin, ağabeyinin müşterisi olan bir subayın ailesinin yanına eğitim almaya gelen bir katılımcı (Katılımcı 9) sahip olduğu sosyal sermayenin önemli engellemeleri ile karşılaşmış ve kendisini eğitimin içerisine taşımanın yolunu kaynaklık edemeyen bu ailenin evinden kaçarak yolunu kendi başına bulmak durumunda kalmıştır. Dolayısıyla bireylerin kaynaklarının onları bağladıkları sosyal ağlar ve ilişkilerin niteliğinin ne türden bir hareketlilik imkânı ortaya çıkardığına dikkat edilmelidir.

5.3.4. Çatışma, Torpil, Kayırmacılık Gibi Mekanizmaların İşleyişi

Bireylerin sahip oldukları sosyal sermaye kaynaklarının onları bağladıkları ilişkilerden bazıları onlar için önemli kaynaklar üretirken aynı zamanda daha güçlü ağlara sahip başka aktörler için üretilmiş olan çeşitli kaynakların ise kısıtlar olarak işlemeye başladığı görülebilir. Lin (1999, s.481), işe girmede gayrı resmi kanalların formel olanlara nazaran statü kazanımında bir üstünlük sağlamadığını ifade etse de Türkiye’de sistemin içerisinde genel bir benzetmeyle “hami-yanasma” olarak isimlendirebileceğimiz güç ilişkilerine dahil olamayan bireyler için durumun bir kısıt hikayesi olarak okunabilecek olduğunu, bu tür gayrı resmi ilişkilerle eşitler arasında eğitim kazanımının bile devre dışı bırakılabildiği, bir kayırma mekanizması işletilebildiğini göstermektedir.

Yok yükselmedi, hep aynı seviyede. Çünkü tabii siyasi olaylardan dolayı, şeylerde her gelen hükümette değişen şeylerden dolayı... İşin içine girmedikimiz için öyle bir başarı olmadı yani. İş bilmeyen kişi de geldi bizim tepemize oturdu, onu açıkça söyleyeyim. Onlar siyasi nedenlerle geliyorlardı. Siyasetin içine gelen kişiler geliyordu, kendilerini bir yerden yukarıya şey yapıp gelip oturuyorlardı. Yoksa bizim yaptığımız iş konuyu bilmeyen hakim olmayan kişiler geliyordu başımıza müdür, müdür muavini olarak. Afedersiniz dayısı olan bir yere gidiyordu. Ben de pek üzerinde durmadım, o şekilde hayatımdan memnundum. Dokunmasınlar dedim, çalışmama devam ettim. Çünkü göze batarsınız öyle yerlerde. Biri gelir sizi oradan alır, öbürü gelir oturur. Onun için hiçbir zaman da öyle bir şey düşünmedim. Yapma şansım da vardı bir sefer, onu da denemedim. Müdür muavinliği ya da müdürlük gibi bir şeyi alma şansım vardı ama ondan sonrasını da düşünerek yerimden kımıldamak istemedim (3- Erkek, 64, Meslek Yüksekokulu, Tahakkuk Memuru).

*... İyi okulları hatta iki üniversite bitiren gençler kahve köşelerindeyken, eğitimsiz insanlar siyasi gücü olan insanlar devlete giriyorlar. Şöyle bir örnek vereyim, son bir örneğim, **milli savunma’dan bize adam fotokopi memuruymuş, oradan bize geldi. Şube müdürü oldu, personel müdürü. Ondan sonra da insan kaynakları daire başkanı oldu bu adam. Açık öğretimi bitirdi sonradan ve daire başkanı oldu.** Emrinde çalışan memurlar üniversite mezunu hepsi. Onlar hiçbir şey olamadılar düz memurluğu yaptılar. Fakat o gücünü kullanarak, torpilini kullanarak adam fotokopi memurluğundan daire başkanlığına yükseldi (5- Erkek, 55, Lise, Kamuda Düşük Vasıflı Büro Memuru).*

Farklı meslek gruplarından bireylerin mülakatlardaki ifadeleri meslekler bakımından mesleğin statüsü ve güç konumu fark etmeksizin her birinin içinde bulunmuş oldukları çatışma ve mücadele ilişkilerinin kendi konumlarını korumak veya ileriye taşımak bakımından destek mekanizmasından öteye geçen farklı tür kayırmacılık mekanizmalarına ihtiyaç duyduklarını göstermektedir. Öyle ki söz konusu durum yalnızca kamu veya özel sektör çalışanları bakımından engelleyici değildir, çeşitli hukuki düzenlemelere etki etme yetkisi bulunan kişilerin desteğini kazanmak özel mülkiyet düzenlemeleri sayesinde bireylerin malvarlığı ve servetleri üzerinde de bağlayıcıdır. Mülakat yapılan bireylerden biri geniş ailesinin tüm üyelerinin üzerinde çalıştığı toprakların 1920’lerde özel mülkiyete geçirilmesi döneminde toprak ağası ile aralarında çıkan anlaşmazlığı çözümlmek bakımından kendilerinin bu tür bir destek mekanizmasından yoksun olmalarından dolayı topraklarını kaybettiklerini bir türkü ile ifade etmeye çalışmaktadır:

Mahsuni'nin bir türküsü var, Ankara'da dayın yoktur, Mahmudo kurban niye doğdun diye söyler. Yani dayın olsaydı da doğsaydın ama dayın olmadığı için niye doğdun. Sanki suçlusu doğandan. O anlamda bizim de dayımız yoktu (30-Erkek, 62, Sanayi İşçisi).

Daha önce de söz edildiği gibi bu anlamda sosyal sermaye kaynaklarının bireyleri siyaseten yüksek hiyerarşideki kişilere bağlıyor olmasının konum kazanımında en önemli etken olduğu söylenebilir. Kendileriyle mülakat yapılan bireylerin önemli bir bölümü meslek konumlarını edinme ve korumada kendileri için siyasi destek mekanizmaları çok etkili olduğunu belirtirler:

Git çalışmayanlarla uğraş, çalışan adamlarla uğraşma dedim. Müdüre dahi fırça attım. Niye? Ben doğruyu savunduğum için arkamda da siyasi güç var. Bir partiye kayıtlıyım. En azından partili olarak tanınıyorum. Gariban olsa o lafı konuşamaz. Türkiye burası, kaldırı atar. Ama ben onu kötüye kullanmak için yapmıyorum. Ben görevimi yapmışım, gelmiş bir çay içiyorum. Ne var yani? (4- Erkek, 70, İlkokul, Belediye İşçisi).

Benim teyzemin çocuğu bana dedi ki, biz gençler dururken senin oraya mı girmen gerekirdi dedi. İyi ama ben bu işi yirmi seneden beri takip ediyordum. Bayrak [siyasi parti bayrağını kstediıyor] ne için taşıdım? Buradan ekmek yiyeyim diye. Sen ne tarafta bayrak taşıdıysan oradan alacaksın ekmeğini. Orada benim oraya girmemi istemeyen karşıt görüşlüler, küçük dillerini yuttular. Ekmek yemeni isterler mi? Tabii istemezlerdi (10- Erkek, 77, İlkokul, Kamuda Vasıflı Kol İşçisi).

Çoğunlukla siyasi ağlar ile işletilen bu kayırmacılık mekanizması yapısal olarak oldukça objektif kabul edilen liyakat kriterlerinin etkisini ortadan kaldırarak kazanılan sınavların, mülakatların bile iptal edilmesine neden olabilmektedir. Dahası, politik ağlar içerisine dahil olmakla kurulan ilişkilerin hiyerarşik olduğu da belirtilmelidir. Başka bir ifadeyle, bir bireyin sahip olduğu bu bağlantı vasıtasıyla edinebilecek olduğu imkân veya konum, kendisinden daha üst konumdaki birine ulaşmış rakibi tarafından ortadan kaldırılabilir.

Daha sonra hastane için sınavlar oldu burada, onlara girdim. Yazılıyı kazandım, sözlüyü de kazandım. Fakat sonra kazanmamışım gibi beni elediler. Çünkü buranın eski belediye başkanlarından birisi yardımcı olmuştu. Yazılıyı kazandım, sözlüde olur diye. Eve bile geldi hatta kazandığımı söylemek için. Şimdi hatırlamıyorum 75 mi 70 mi öyle bir puan aldım. Kazandın dediler. Fakat daha sonra elenmişim. Sonuçta ben az puan almışım, daha iyi puanları alanları sokmuşlar. Benim oldu denen işim olmadı (11- Kadın, 51, Lise, Kamuda Büro Memuru).

Ancak bu tür mekanizmaları işleten hatırlı-güçlü bireylerin etkilerinin özellikle siyasi konumlarda olanlar bakımından dönemsel olduğuna da dikkat çekmek gerekmektedir. Bireyler kendileri ve çocuklarının konumlarına etki edebileceği düşünülen destekledikleri siyasi partinin iktidardan uzaklaşmasından sonra bu konuda etkin olamadıklarını, kendileri bu gücü kullanabilecekleri dönemde çocuklarının yaşları küçük olduğundan istihdam konusunda herhangi bir ihtiyacın olmadığını bu sebeple mensubu oldukları siyasi grubun bu anlamda destek imkanını kullanamadıklarını ifade etmektedirler:

Biz yeteri kadarla şey yapamadık, amacımıza ulaşamadık ama yani üst düzeyde yeteri kadarla çevremiz, tanıdığımız olmadığı için, öyle bir dayımız da olmadı. Olmayınca çocuklarımızı da bir yerlere koyma şansımız olmadı. Zaten yasaların değişmesiyle, iktidarların değişmesiyle birlikte çok şeyler değişti. Artık KPSS sınavlarıyla... Eskiden işte bir belediye başkanının torpil yaptığı sınavda formalite de olsa sınava girip kazanılıyordu. O şans da biz... Çocuklarım ufaktı o zaman biz şey edemedik siyasetle uğraşan biri olarak. O dönemde de çocuklarım ufaktı. O tür şeyi yapamadık (30-Erkek, 62, Ortaokul, Sanayi İşçisi).

Yalnızca bireylerin ilişki içerisinde oldukları siyasi aktörlerin dışardan etkilerinin değil, aynı zamanda meslek alanı içerisinde konumlarda ilerlemenin şartlarını belirleyen kilit aktörlerin dini, siyasi ve etnik mensubiyetleri ve cinsiyete dayalı yaklaşımlarının farklı meslek gruplarının konum hareketliliğini belirleyen kaynakları ve kısıtları üreten aktörler olduğu söylenebilir. Kamu bürokrasisinde yüksek statülü profesyonellerin seçiminde seçici kurullarda çalışanların düşünce ve yaklaşımlarının görev konumlarına yükselmeye oldukça etkili olduğu şöyle aktarılmaktadır:

...tabii çevre ve tanıştığımız kişiler, seçici kurullarda görev yapanların sizi yakından tanıma şansını yakalamış olmanız. Çünkü ben şu şekilde düşünüyorum, çok değerli hakimler var yakinen tanırım, mesela bir Yargıtay üyeliğine seçilemiyor. Biraz kısmet denilen... Nasıl niteliyeyim, kısmetin varlığına inanıyorum. Şansın varlığına inanıyorum. Bunda o dönemin seçici kurullarında görev alanların düşünceleri, bazı yaklaşımları etkili olabilir. Buna yalnızca siyasi yaklaşım demeyeyim, çünkü bizim dönemimizde bu tür yaklaşımların çok etkisi yoktu (22- Kadın, 67, Hukuk Fakültesi, Üst Düzey Yargı Mensubu).

Çalışılan mesleki yapı içerisinde yönetici konumda bulunanlara çalışanların konumları, gelirleri, statüleri ve görev konumları aracılığıyla sahip oldukları gücün niceliği ve niteliği üzerinde kontrol yetkisinin bulunması torpil, kayırma gibi kimi bireyler için basamak kimileri için ise

engel üreten yapılar haline dönüşmektedir. Mülakat yapılan bireylerin sıklıkla “dayı” olarak tabir ettikleri bu hatırlı ve güçlü kişilerin çeşitli uygulamalarının sonuçlarını şöyle anlatmaktadırlar:

Tabiri gerekse işte arkada dayın varsa, yoksa aynı noktada kalırsın. Aynı noktada devam edersin hatta düşersin bile. Ve bunları yaşadık. Yani ben yükselmedim, tüm çalışmalarımın karşılığını hiçbir zaman almadım. Hatta çok büyük haksızlıklara uğradığımı söyleyebilirim. Mesela'da çalıştığım dönem, o zaman bir şey. O zaman bir performans uyguladılar. İşte fazla çalışana, güzel çalışana, iyi çalışana, verimli çalışana yüksek puan veriyorsun ve onun karşılığında maaşını ona göre yüksek alıyor. Düşük çalışana da düşük performans ve maaşını ona göre alıyor. Bu yetkiyi de senin başındaki amire bıraktılar. Haliyle, orada amirle aranı ne kadar iyi tutarsan tut, eğer sana karşı bir, siyasi düşüncen olsun, sınıf farklılığın olsun, ne olursa olsun, sana karşı bir şey tutuyorsa, onu mümkün değil değiştiremezsin. Ben tüm dürüstlüğümlle çalışmama rağmen, en düşük puanı alıyorum ve en düşük maaştan faydalaniyorum. Mesela senenin diyelim altı ayını raporla geçiren memura en yüksek puanı veriyordu ve o en yüksek maaşı alıyordu. Müdüre öyle bir yetki şey yapıyorlardı ve bu çok büyük bir haksızlıktı (28- Kadın, 62, Lise- Kamuda Büro Memuru).

Yönetici konumlarında çalışanlar için ise bürokrasinin içerisinde kendi mesleki faaliyetlerini düzenlemesi için onayına ihtiyaç duyulan ve hiyerarşik olarak kendisinden üst konumlarda bulunanların tayin, görevde yükselme gibi konulardaki taleplerinin karşılanmaması bireylerin hem mesleklerini sağlıklı bir şekilde sürdürmede hem de kendi kariyer konumları tehdit etmektedir. Diğer taraftan ise rüşvet, yolsuzluk gibi hareketliliğin gayri resmî araçlarını kullanma, bu konuda etiketlenme ise hareketliliğin önünde çok büyük bir kısıt oluşturmaktadır.

Bir gün milli eğitim müdürü çağırdı. Odasına gittim. Baktım vali muavini de orada. Gene bu tayin meselesi. Milli eğitim müdür dedi ki, muavin beyin yanında konuşmamızın bir sakıncası yok dedi. Sen bu konuda biraz şeysin dedi. Devlet çarkı nasıl işliyor bilmiyorsun dedi. Senin bu duruşuna, tavrına saygı duyuyorum ama vali bey bu işte ısrarlı dedi. Sen bunu yapmazsan vali bizim olacak işlerimizi de engeller dedi. Vali değil de ben rica etsem, sen bu tayini yapsan dedi (44- Erkek, 69, Eğitim Enstitüsü, Öğretmen).

Türkiye’de çeşitli usulsüz faaliyetlerde bulunulması konumunu korumak için bireylerden beklenen bir davranış olabilirken, görev suiistimali, yetki kullanmaktan kaçınma gibi beklentilerin gerçekleşmemesi konumundan ziyade bireylerin can güvenliğini bile tehlikeye atabilmektedir. Sağlık denetiminde üretim faaliyetinin durması için rapor verdiği bir tesisin sahipleri ile yaşadığı çatışmayı doktor katılımcı şöyle anlatmaktadır:

Yenmez, sağlığa mugayirdir diye Hıfzısıhha’dan mektup geldi, rapor geldi. O rapora bir yazı ekledim, savcılığa gönderdim. Savcılık kapattı. Kapattı, mühürledi satış yapılmasını diye. Bu işi yapan kim? Ben ve savcılık. Tehdit etmeye başladılar, vurmaya kalktılar. Dövmeye kalktılar. Ben o zaman durumu kaymakama izah ettim, bir hafta kadar uzaklaştım Ankara’ya geldim. Ortalık biraz sakinledikten sonra döndüm (61- Erkek, 79, Tıp Fakültesi, Genel Cerrahi ve Anestezi Uzmanı).

Kamu ve özel sektör çalışanları fark etmeksizin organizasyon içerisinde hiyerarşik olarak bağlı bulundukları yönetici konumlar ile kurulan ilişkilerin mahiyeti bireylerin konumlarını koruma ve ileriye taşıma anlamında belirleyici olabilmektedir. Bu ilişkiler bireyler için bir basamak olabileceği gibi bu basamakların merdivenlerini görünmez kılabilir. Söz konusu ilişkiler terfi imkanları bakımından belirli kayırmacılık ilişkilerini doğurmaktadır.

...altı buçuk yılın sonunda beklentiler değişti. daha farklı kişilerin yönetici olma ihtiyacı doğdu. bir önceki şirketi beğenmedik de bu şirkete geldiğimizde yine aynı şey oldu. Eş, dost, arkadaş ön plana çıktı. Kayırmacalar oldu. O arada ben teklif aldım. Ben almadım daha doğrusu, teklif iletildi. Genel müdüre iletildi. Genel müdür bana hiç söylemedi. Yani saklamış, üç dört ay saklamış benden. Üç dört ay sonra bir telefon geldi. Oranın genel müdürü aradı, niye bizimle çalışmak istemiyorsun dedi. E dedim benim haberim yok (25- Erkek, 52, Mühendislik Fakültesi, Mühendis-Genel Müdür).

Çalışılan örgüt içerisindeki akranların, aynı kurumda çalışanlar arasındaki ilişkilerinin niteliği, birbirlerine karşı tutumlar ve ilişkiler ağının da önemli rekabet stratejileri ortaya çıkardığını söylenebilir. Bireyler meslek konumlarında ilerlemek için birbirlerinden sır saklayabilmekte, herhangi bir konum alternatifinde ahlaki ve etik gereklilikleri geri planda bırakarak üst konumlara geçmek için mücadele edebilmektedirler.

Aslında ben hafta sonu bile çalışmaya giderdim. Gece bile gittiğimiz oluyordu. Bazen tabii üzüntü duyduğum da oluyor ama tabii yine de... Ama bu birazcık da kişinin amirine olan yalakalığından da kaynaklanabilir. Çünkü insanlar görüldüğü gibi değil, insanların iki yüzü var. Dost gibi gözükür ama onunla ne paylaştığını bilemezsin. Mutlaka çıkarlar ön planda olmuştur. Ben öyle çok hırslı bir bayan da değilim. Sabit. Kendimce mutlu olmasını biliyorum (11- Kadın, 51, Lise, Kamuda Büro Memuru).

Kendileriyle mülakat yapılan bireyler meslek konumlarından hiyerarşik olarak üst konumlara geçebilmelerinin koşullarının her zaman yapısal olarak düzenlenmiş, belirli kurallara ve liyakate dayanmadığını mesleklerinin sahip oldukları güç derecesi dahilinde gayri-resmi veya gayri-ahlaki ilişkiler içerisinde konum yükseltmenin koşullarının inşa edildiğini ifade etmişlerdir. Bireylerin konum değişikliklerini etkileyen koşullar nesnel olarak görünse bile çalışma yaşamında örgüt içerisindeki çatışma ve mücadeleler bu koşulların bireyler bakımından farklı uygulamalara dönüştürülmesine neden olabilmektedir. Üstelik söz konusu durum meslek konumlarının her birisi için farklı derecelerde olmakla birlikte geçerlidir. Akademik kariyer kendi içerisinde belirli eğitim kazanımları ve akademik üretim faaliyetinin sonucuna hareket etme koşullarını taşıyor gibi görünse de bireylerin girmiş oldukları ilişkilerin mahiyeti kendileri için kaynak ya da engel üretme potansiyelini taşımaktadır.

Sizin akademik gelişiminiz ile ilgili kaygıları olmayan hocalar, o sekreterlik ile ilgili birtakım beklentilerini böyle öne çıkarırlardı. Yani bu benim meslektaşım, bu benim

öğrencim, izimden yürüyecek, az sonra aynı öğretim üyeliğinde birlikte çalışacağız filan gibi şeyleri yoktu. Benim öyle tatsız bir yaşamım oldu. O beni çok etkiledi ve çok can sıkıcıydı. Çok sıkışık bir dönemde, master tezimi yetiştirmeye çalıştığım bir dönemde, hocanın bir bildirisi mi makalesi mi ne yazılacaktı. Yazmaya çok gönüllü olmadığım için, bana çok kötü davrandı. Yani verdiği görevi yerine getirmemek gibi bir pozisyona düştüm. Orada işte ben biraz şey yaptım. Bayağı orada tılandım. Çok canım yandı. Orada böyle bölüm içi bir engeli yaşamış oldum (27- Kadın, 62, Doktora, Profesör).

Üstelik meslek konumlarında ilerlemenin koşullarını bulanıklaştıran, bireyleri farklı stratejilere ve yörengelere yönelten bu mekanizmaların etkisi görece bu etkilerden bağımsız olduğu düşünülen meslek konumlarına da ulaşmaktadır. Müzisyenlik mesleği ile hayatını uzun süre idame ettiren bir katılımcı, Türkiye’de müzik piyasasında “mafya” olarak tabir edilen belirli denetim mekanizmaları olduğu ve onların desteği olmaksızın meslekte hareketlilik imkanının bulunmadığını; bu oluşumların desteklediği ya da engellediği, “sanatçılar” arasında rekabetin koşullarının belirsizleştiği, yükselme koşullarının kaygan olduğunu dile getirmiştir.

Sahneye bile çıkıyoruz, orada da mafya örgütleri var. Adam senin mikrofonunun kablolarını kesiyor seni şey yapmak için. Orada da arkada büyük bir kuvvet olması lazım. Yoksa başka türlü bir şansın yok. Türkiye’de sanatçı şöyle olunuyor. Baban, anan ve yanında çok önemli bakanlar mekanlar olursa veya çok meşhur insanlar olursa yani bir haftada sanatçı olursun. Ama benim gibi olursa, en az bir yirmi otuz sene sürer (51-Erkek, 73, Makine Mühendisliği, Ses Sanatçısı).

5.4. EĞİTİM ve KÜLTÜREL SERMAYE

5.4.1. Ebeveynlerin Eğitimi, Meslekleri ve Kültürel Sermayelerinin Etkisi

"Üç çeşit meslek varmış: mühendislik, doktorluk bir de hukukçuluk. Ben ressam olmak istiyordum. Babam, böyle bir meslek olmadığını söyledi." Oğuz Atay-Tutunamayanlar (2020, s.362).

Çalışmanın demografik verileri kendileriyle mülakat yapılan bireylerin köken ailelerinin eğitim durumlarını açıkça göstermektedir. Bu verilerden de açıkça görüleceği üzere vaka grubunun ebeveynlerinin eğitim seviyeleri oldukça düşüktür. Bu tablo vaka grubunun genel eğiliminden ziyade esasen Türkiye’nin söz konusu dönemdeki genel durumunu yansıtmaktadır. Kendileriyle mülakat yapılan bireylerin ebeveynlerinin eğitim çağları cumhuriyet öncesine kadar dayanmaktadır ve söz konusu dönemden 1980’lere kadar olan çok uzun bir dönemde devletin eğitim arzı oldukça sınırlı olmakla birlikte eğitimin bireyleri menzıl konumlarına taşıdığı ve zorunlu olarak kazanılması gereken kaynaklar ürettiği fikri bireylerin toplumsal ufkunda yer almamaktadır. Mülakatlarda bireylerin belirttikleri en önemli hususlardan biri çok uzun yıllar

boyunca ebeveynleri için çocukların okula gitmesinin bir zorunluluk olmadığıdır. Öyle ki kendileriyle mülakat yapılan ebeveynlerin birçoğunda dahi (özellikle yaş olarak büyük olanlarda) çocuklarını okula kaydettirmek ve o yolla hareketliliği sağlamak gibi öncelikli bir çaba içinde olmadıkları görülmektedir. Söz konusu durum eğitime erişmede bir engelleme yaratılmasından daha farklı olarak işlemektedir. Kendi çabaları veya başka bir destek vasıtasıyla eğitime daha kolay dahil olabilmektedirler. Ailesinin kendisini okula kaydettirmemesi üzerine kendisi okula kaydolana bir katılımcı durumu şöyle özetlemektedir:

Ben böyle kadınlardan kışın duydum, işte şu şu çocuklar sonbaharda okula başlayacaklar diye konuşuyorlardı. Benim ismim de onun içinde sayıldı. Sonra öğretmen geldi ve okul açıldı. Kimse beni okula götürüp kayıt ettirmiyor. Annem babam daha tarlada çalışıyorlar. Kimse sormadı bana, senin de okula kaydolman lazım falan filan diye. Salı günü de bekledim. Hiç kimse benimle konuşmadı. Çarşamba günü saat ona kadar bekledim. Yine hiç kimse sormadı. ... Akşamüzeri babam geldi işten. Hemen ona usulca yaklaştım. Dedim ben okula kaydoldum. Babam dedi aferin iyi yapmışsın. Biraz bozuldum. İstedim ki benden özür dilesin ya da neden göstereyim. Ben seni kaydetmek istiyordum ama bak işimiz bitmedi yapamadım, iyi ki sen yapmışsın desin. Biraz şaşırdım ve hayal kırıklığına uğradım (50-Kadın, 65, Eğitim Enstitüsü, Öğretmen).

Bireylerin eğitimi önceleme derecelerinin önemli bir diğer göstergesi de evlilikte eşlerin eğitim durumlarına ilişkin sorgulamadır. Kendileriyle mülakat yapılan bireylerden biri kendileri için eğitimin olması gereken zorunlu bir kazanım, kaynak olarak görülmediğini, eşlerin evlenirken birbirlerinin eğitim durumları hakkında bilgi sahibi dahi olmadıklarını oldukça çarpıcı bir ifade ile dile getirmektedir:

Babaları (eşinden bahsediyor) da hiç okumamış. Onu da evlendikten sonra öğrendim. Hiç okula gitmemiş. Bilmiyordum (56- Kadın, 74, İlkokul, Vasıfsız Kol İşçisi).

Toplumsal hareketlilik araştırmalarında ebeveyn etkisi söz konusu olduğunda bu çoğunlukla babanın mesleği ve eğitimi olarak algılanmakta ve operasyonelleştirilmektedir. Kimi çalışmalar yalnızca babanın eğitim durumu ve meslek konumunun çocukların menzıl konumları üzerindeki etkisine odaklanmasına yönelik olarak aldığı eleştirilere cevaben annenin etkisini de hesaba katan, ancak bu kez de ya biri ya da diğeri mantığı ile hareket eden bir yönelim sergilemektedir (Murnane vd. 1981; Buis, 2013; Baker ve Stevenson, 1986). Hangi ebeveynin daha etkili ve belirleyici olduğu meselesi dikkat çekici olmakla birlikte ve bu çalışmanın verileri gerekli ve nedensel olarak tek bir ebeveynin diğerinden daha etkili olduğunun kesin olarak belirlenmesinin imkân dahilinde olmadığını, aksine bu etkinin tüm haneler için hane içi dinamikleri ile birlikte ele alınması gerektiğine işaret etmektedir.

Rahmetli annem okuma yazma bilmiyordu. Ama okuyabilmemiz için elinden gelen her türlü gayreti gösteriyordu. Okumamız için teşvik ediyordu. Eğer yapamazsak dövüyordu. Yani o

şeysi de vardı. O kendisine göre bir terbiye usulüyle hepimizin okumasını tavsiye etti (4-Erkek,70, İlkokul, Belediye İşçisi).

Kendi gayretleri. Bir de annelerinin üzerlerinde çok büyük bir emeği var (20-Erkek,66, Ortaokul, Polis).

Toplumsal hareketlilik çalışmaları literatürü, ebeveynlerin eğitim durumlarını daha çok kuşaklar arası hareketlilik bağlamında çocuklarına aktarabilecekleri kültürel sermayeyi ebeveynin eğitimi yükseldikçe çocuklarına daha fazla yardımcı olabilecekleri ve bu sayede eğitim ve konum kazanımında avantaj sağlayacakları varsayımı ile değerlendiriyor olsa da (De Graff ve Ganzeboom, 1993; Lucas, 2001, s.1650) ebeveynlerin eğitimleri yalnızca bu anlamda değil çok katmanlı olarak çocukların menzil konumları üzerinde etki sahibidir. Ebeveynlerin eğitim seviyeleri ile paralel olarak mensubu oldukları meslekler ve bunun vasıtasıyla sahip olunan statü, gelir ve gücün dolaylı etkisinin yanında, daha doğrudan olarak hanenin malvarlığı üzerine etkide bulunmaktadır. Ebeveynlerin her ikisinin de okuryazar olmamaları ellerindeki malvarlığı ve servetin hane içerisinde tutulmasını zorlaştıran bir etken olarak karşımıza çıkmaktadır. Mirasın geniş aile üyeleri arasında bölüşümü gibi durumlarda daha sık karşılaşılan bu durum, mülk, toprak ve sermaye sahiplerinin hane dışındaki ilişkileri bakımından da konum kaybına neden olabilecek türden etkiler doğurmaktadır.

...ağanın oğluyla arada çıkan bir husumetten dolayı, ağanın oğluyla yapılan kavga sonucu evlerimizi... Ki biz maraba olarak orada ikamet ediyorduk. Sonradan evlerimizi hayvanlarımızı yakmışlar. Babamın, dedemin, amcalarımın okur yazarlıkları olmadığından dolayı sahte bir senet imzalatıp malımızı davarımızı hacizle elimizden almış oldular. O dönemde de yeteri kadarıyla dedemin babamın okur yazarlıkları olmadığından dolayı, sadece eski yazıyla kendilerini var etmişler, okuma yazması olmayan amcalarım, babam... (30-Erkek,62, Ortaokul, Vasıfsız Kol İşçisi).

Kendileriyle mülakat yapılan bireyler ebeveynlerinin ve büyük ebeveynlerinin mesleklerinin kendi meslekleri üzerinde belirleyici etkisinden söz ederken önemli bir imada bulunmuşlardır. Bu ima aşağıdaki katılımcının ifadelerinde daha açıkça görüleceği üzere, ebeveynlerin eğitimleri ve mesleklerinin etkisinin bu meslekler dışında gözlemleyebilecekleri, temas edebilecekleri, kendilerine ufuk sağlayacakları bir aktarım gerçekleşmediğinden, ebeveynlerin meslekleri veya o meslekler ile yatay olarak aynı gelire ve itibara sahip birkaç meslek konumunun kendileri için mecburi bir hedef haline gelmesi mümkün olabilmektedir.

Yani çevremizdeki insanların, bizden önceki nesillerin, babalarımızın... Yani bizden öncekiler hepsi kendileri ambarda çalışıyorlardı. Yani gelseler ki deseler ki birisi kuyumcuda çalışmış olsaydı, sarrafçı olsaydı, belki hepimiz sarrafçı olurduk. Ama geldik, etrafımızdaki büyüklerimizin inşaat, hamallık işinde çalıştığını gördük. Biz de o mesleği seçtik. İleriye dönük gidebilmemiz için yeteri kadarla, belli bir kültüre sahip değildik, belli bir sermayemizin olmayışı... (30-Erkek, 62, Ortaokul, Vasıfsız Kol İşçisi).

...bilmiyorum ailemin yetiştirmesinden mi kaynaklanıyor neyse dar gelirli insanlara eğilmek, yoksul insanlara eğilmek, ezilen insanların dertlerini dinlemek...(31-Kadın,56, Lise, Terzi).

Gerçekten de toplumsal hareketlilik literatürünün ısrarcı bir şekilde köken aileye ilişkin belirli dinamikleri değişken olarak analizlerine katmadaki ısrarı ile tutarlı bir şekilde bireylerin ebeveynlerinin eğitimleri ve meslek konumlarının kendi menzil konumları üzerinde nedensel bir etkisi olduğu söylenebilir. Ancak bu etkinin basitçe ebeveynlerin eğitim düzeyleri ve/veya mesleki konumları ile bağlantılı olduğunu düşünmek ebeveynlerin eğitim düzeyleri ve mesleklerinin nesinin kendilerinden sonraki kuşağın konumlarını etkiliyor olduğu hakkında hiçbir bilgi sunmamaktadır. Dolayısıyla anne ve babanın meslekleri aracılığıyla elde ettikleri fiziksel sermaye kadar eğitim kazanımları ve mesleki konumlarının bir işlevi olan kültürel ve sosyal sermayelerinin de bireylerin menzil konumları üzerinde etkili olabileceğini gözden kaçırmamak gerekmektedir.

Bugün senin toplumda iyi bir mesleğin var ise iyi bir çevren vardır. Çocuğuna bir şeyler verebilirsin, yani maddi anlamda. Manevi anlamda yön gösterirsin falan. Ama cahil bir anne baba isen ne verebilirsin ki? (18-Erkek,64, Polis Yüksekokulu, Polis).

Çocuğa verilen sunum, çocuk hangi şeyleri alıyor aileden, ne sunuyor anne baba? Sosyal konumu zayıf olan şey, maddi olarak demiyorum yani çevre olarak, sosyal çevre olarak ne sunabiliyorlar veya aldığı eğitim gereği çocuğa yaklaşımları nasıl? Çocuğa nasıl yaklaşıyorlar? Bence belirleyici olan o. O maddiyattan ziyade, çocuğa eğitimine gerekli olan ne sunuluyor (44-Erkek, 69, Eğitim Enstitüsü, Öğretmen).

Hareketlilik çalışmalarının kültürel sermaye ile atıfta bulundukları sermaye biçimi esasen eğitim ve mesleki kazanımdan bağımsız olmamakla birlikte yalnızca eğitim ve mesleki hiyerarşi ile nedensel olarak ilişkili de değildir. Zira bireyler kültürel sermayeyi yalnızca eğitim yoluyla ya da mensubu oldukları meslekler ile verili olarak elde etmediklerinden, eğitim seviyelerinden çok daha etkili olan her gün gazete okumak, ülke gündeminden, ekonomisinden, toplumsal meselelerden haberdar olmak, sosyal ve kültürel faaliyetlere kaynak ayırmakla ilintili kültürel sermaye düzeylerinin dikkate alınması yalnızca ebeveyn eğitimi ya da mesleği ile korelasyon kurmaktan çok daha yararlı veri sağlamaktadır.

En azından lise mezunu olacaksınız derdi. Babamın ileri görüşlü olduğunu da şuradan tahmin ediyorum ben, yani eve geldiğimiz zaman biz, oğlum gazete aldın mı, aldım. Ne kadar aldın? Bir tane aldım. Bir tane gazeteyle gelinir mi? derdi. Köy yerinde, düşünün. İki üç tane niye almadın derdi. Gazeteleri iki üç tane getirdik eve, onları okurdu. Kahvede de insanlara anlatırdı. Bütün dünya halini ve Türkiye'nin halini (37-Erkek, 68, Anadolu Teknik Lisesi, Vastıflı Kol İşçisi-Almanya).

Annem ilkokul mezunu ev hanımı ama eski Osmanlı bayanları gibi bilgilidir. Benim dedem, annemin babası ilkokul mezunuydu, taa o zaman. Gazeteleri okurdu, ajansı dinlerdi, o da yetmezdi. Memurlar işten dönerken, bir köşe vardı ağacın altı, orada memurların çıkış

saatini beklerdi. Bütün memurları durdurur, hükümet nasıl gidiyor, ne durumda... Ajans dinliyor, gazete okuyor, bir de memurları çeviriyor. Ben bu kadar bilgili insan görmedim. İlkokul mezunu olmasına rağmen, zaten demek ki tahsilin çok da önemi yok. İnsanın biraz da içinde olacak (2-Erkek, 68, Lise-Personel Şefi).

Ebeveynlerin evdeki kültürel sermaye kazanımı için ayırdığı kaynak miktarı, çocuğun sinema, tiyatro gibi faaliyetler ile teması toplumun genelinde yaygın normatif meslek grupları dışında bireylerin meslekler ile tanışmalarını sağlamaktadır. Kültürel sermayenin önemi, ebeveynlerin ve çocukların kariyer hareketliliği için kaynaklık edecek anlayış ve ufkun ortaya çıkması bakımından ortaya çıkmaktadır. Ebeveynler ve çocukların mesleklere ilişkin dağarcığının sayılı meslek kategorileri ile sınırlandırıldığı yerde yukarı doğru hareketlilik menzilleri avukatlık, doktorluk, mühendislik gibi profesyonel meslekler ile sınırlı kalmaktadır. Kendileriyle mülakat yapılan bireylerin ebeveynlerinin meslek dağarcıkları ise kendilerine kıyasla çok daha sınırlıdır.

...annem öğretmenken, çok ucuz dünya klasikleri, Hasan Ali Yücel Milli Eğitim Bakanı'yken çevirtti. Yunan klasiği, Roma klasiği, İngiliz klasiği, Fransız klasiği, Rus klasikleri. Temel bunlar. Beş kuruş, on kuruş, on beş kuruş, en pahalısı yetmiş beş kuruş. Dersten aldığı ilk ücretle sırf o kitapları almış. Hepsi vardır. Onları okudum. Ben ortaokulu bitirene kadar bunların hepsini okudum. Bir konser vardı, hemen aldı götürdü beni. Ama bak, o şehre bir şey geliyor, kadın tutuyor çocuğunu hemen götürüyor, işinin gücünün arasında. Bu. (24-Erkek, 64, Doktora, Profesör).

Kültürel sermaye ebeveynler için çocuklarını kendi bulundukları konumlardan yukarı taşımalarını sağlayan önemli bir kaynaktır ve aynı zamanda eğitime dahil olmak, sistemin içerisinde nasıl ilerleneceğine dair bilgi sahibi olmak gibi bugün herkesin zaten bildiğini varsaydığı birtakım eylemleri de içermektedir. Dolayısıyla kültürel sermaye sahipliği kavramını da olabildiğince genişleterek düşünmek gerekir. Zira kendileriyle mülakat yapılan kişilerin ebeveynlerinin de kendilerinin de eğitim sisteminin gerekliliklerine, bir öğrencinin okula nasıl kayıt edileceğine dair bile bilgi eksikliklerinin dikkat çekici derecede mevcut olduğu mülakatların birçoğunda görülmektedir. Eğitim almak için kendisinden büyük birinin vesayetine ihtiyaç duyan öğrenci, himayesindeki aile büyüğü ya da yakını onu okula kaydettirmeyi başaramadığı için okula alınmadığını şöyle ifade etmektedir:

Okul zamanı geldi. Teyze dedim, beni okula yazdırsana. Mahallenin muhtarına götürdü beni anlattı. İkametgah ilmühaberi aldı. Sonra okula gittik. Müdür soruyor, cevap veremiyor. Ben de ne diyeceğimi bilemiyorum. Fakat müdür galiba bir şey istedi. Orada (memlekette) bir sene ortaokula kayıtlı göründüm de abim devam ettirmemişti. O kaydı istiyor galiba. Müdür olmaz dedi. Yapamadı. Müdüren dediğini doğru dürüst anlayıp da bana da anlatamıyor (9-Erkek, 77, Hukuk Fakültesi, Hakim).

Ebeveynlerin meslekleri ve sahip oldukları kültürel sermaye aynı zamanda çocukların hangi eğilimleri olduğunu tespit etmek bakımından da işe yaramaktadır. Ancak şayet bu eğilimler

ebeveynlerin nazarında “uygun olmayan” mesleklere işaret ediyor ise ya da bu eğilimleri destekleyecek iktisadi sermaye altyapısı yoksa bilhassa sanat ve spor gibi alanlar için genellikle ilgi veya hobi düzeyinde kalmasına karar verilmektedir. Spor ve sanatla ilgili kabiliyetler statü ve gelir bakımından makbul meslekler olarak destek görmemekte asli gelir ve statüsünü kazanacağı meslek söz konusu olduğunda tavır yine normatif olmaya başlamaktadır. Asli konumlar kazanıldıktan sonra sanata ilişkin yönelimler desteklenmektedir.

Ben daha çok konservatuvar okumak istiyordum ama ona izin vermediler. Yani bilmiyorum, vermediler. Yani ne gereği var... Halbuki Türkiye'nin Ankarası, Ankara'nın da göbeğinde yaşıyorduk. Anıttepe'de yaşadık hep biz. Babam mazbut biriydi. Hatta benim Türkçe öğretmenim mutlaka konservatuara gitmemi söyledi. Ben bu isteğimi kendilerine ilettiğim zaman olmaz dediler yani (32-Kadın,65, Yüksekokul, Büro Memuru).

...bizim hayatımızda kültür ortamı önemli. Para kazanmak değil. Şimdi biz kızlarımızın psikolog olmasını isterdik. Çünkü çevre var, kaynak var. ... İsterdik (kendi alanını söylüyor). Birçok kişi, doktor çocuğu doktor olsun istemez, hukukçu aman çocuğum hukukçu olmasın zor iş der. Biz isterdik eşimle. Bir baskı yapmadık. Fakat benim sanata meylim olduğu için, ikisi de sanata yöneldiler. Büyük kızımız iç mimarlığa yöneldi, küçük moda tasarımına yöneldi. Bunlar ortaokuldayken, ... gittik. Orayı gezdik, ben hiçbir şey demiyorum. Küçük olan dedi ki, baba bizi buraya niye getirdiğini biliyoruz. Niyeymiş hayatım dedim. (kendi alanını söylüyor) yönelelim diye dedi. Olsun isterdik, olmadı ama şimdi çok gurur duyuyorum sanata yönelmeleriyle. Yani sanatı bilimden üstün görüyorum naçizane (24-Erkek, 64, Doktora, Profesör).

Kültürel sermaye sahipliği, fiziksel sermaye gibi doğrudan ve kolaylıkla aktarılamadığından belirli nüfuz alanları vasıtasıyla çocukların eğitim kazanımları veya mesleki konumları üzerinde etki gösterebilir. Genellikle eğitim yoluyla hareketlenmiş ebeveynlerin çocukları için eğitim konumları korumanın ve ilerletmenin tek doğru yolu olarak görülmektedir. Çocukların hangi alanlarda başarılı olabileceklerine dair öngörüler ve onların zekalarını, kabiliyetlerini analiz etme stratejileri oldukça subjektif olduğu için ebeveynlerin kendi kültürel sermayelerini benimsetmeye, aktarmaya çalışma yollarının bazı durumlarda başarısızlıkla sonuçlanabilecek olduğuna dikkat çekmek gerekmektedir.

Çünkü çocukluğumdan geçen zihniyet, eğitimde kendimi geliştirme, yükselme zihniyetiydi. Çocuklarımızın da tek kurtuluş yolu ve çarelerinin de eğitim olduğunu düşündüğüm için, belki de az önce söylediğim gibi aileden bize kültür aktarımı olarak böyle bir zihniyet yerleşti. Ben de çocuklarım için aynı şeyi düşündüm (21-Kadın,63, Lisans, Öğretim Görevlisi).

Haveman vd. (1991), Weiss ve Liss (1988), Perry Jenkins vd. (2007) gibi araştırmacıların yaptıkları çalışmalar babanın mesleğinin stressiz koşulları olmasının çocuğun eğitim performansını etkilediğini söylerken, bu çalışmanın verileri ebeveynin mesleğinin stresli olması da dahil olmak üzere birçok niteliğinin çocukların ve ebeveynlerin o menzil konumu hakkındaki hedeflerini ve ufuklarını o meslek konumunda kalmak ya da o menzilden çıkmaya yönelik bir

strateji ile kurmaları üzerinde etkisinin olduğunu göstermektedir. Mesleklerin statü konumu, gelir düzeyi, cinsiyete uygunluğu, çalışma koşulları gibi birçok değerlendirme kriterinin mevcut olduğu söylenebilir.

Şimdi biz öğretmenlik mesleğinde belki biz statü ya da saygınlık olarak fazla bir sorun yaşamadık ama maddi olarak gerçekten mesleğin saygınlığına yakışan bir ekonomik yaşam seviyesi ne yazık ki yok öğretmenlik mesleğinde. Bunun hep sıkıntısını yaşadığımız için, dediğim gibi çocuklarımız evlenene kadar belki, biz de bir ev sahibi olmadık. Biz de hep kiralarda yaşadık. Ama hep yatırımımızı eğitime, çocuklarımızın eğitimine yönelttik. İstedim ki çocuklarım öğretmen olmasınlar (21-Kadın, 63, Lisans, Öğretim Görevlisi).

Valla ben fikrimi söyleyeyim. Ben hayvancılığı çok severim. Ben hayvancılık yaparım dedim. Yaptırmadılar. Hayvancılık zor dediler (13-Erkek, 63, Lise, Memur-Kamu).

Ben yönlendirdim daha çok dişçiliğe onu. Baba, doktor yani tıp okuması için... Tıp okumasını istedi. Ben daha çok dişçiliğe yönlendirdim. Çünkü kadınlar için, kızlar için daha pratik bir alandı (62-Kadın, 72, Hukuk Fakültesi, Büro Memuru).

Ebeveynler de her zaman kuşaklar arası hareketliliği öncelemeyebilir, onlar için kendi kariyerlerindeki menzil konumları daha önemli olabilir. Kendileriyle mülakat yapılan bazı bireylerin mülakat boyunca kendi kuşak içi konumları ve bu konumlara ulaşma hikayeleri merkezi bir yer tutarken, çocuklarının eğitimleri, gelir ve sermayeleri ile statülerinin daha az yoğunluklu olarak öncelendiği hemen fark edilmektedir. Özellikle uzun menzilli hareketlilik tecrübesi olanlar için bu oldukça belirgindir. Zira çocuklarının halihazırda ayrılmış oldukları kökenden vardıkları/varacak oldukları menzil konumu arasındaki mesafe kendilerinininki kadar olmayacağından onların hareketsizlikleri ya da kısa menzilli hareketlerine çok fazla değer atfedilmemektedir. Kendi kökenlerinden yukarı tırmanmak üzerine mücadele eden ebeveynlerin çocuklarının mücadele etmeleri için isteksiz olmaları ya da en azından ısrarcı olmamaları da olasıdır.

Babası şöyle bir insan, ben çalışıyorum, yeterince çalıştım, artık dinlenmek zamanı, biraz da kendim için yaşayacağım, ben de küçük yaştan beri çalıştım. Ezildim, döküldüm, baba yüzü görmedim. Yoksul bir ailenin çocuğuydum, artık ben yapacağımı yaptım. Bundan sonra kendi önüne baksın, kendi imkanlarıyla kendi şartlarıyla. Ne istiyorsa onu yapsın (31- Kadın, 56, Lise, Terzi).

Ebeveynlerin meslekleri ve eğitimlerinin bir mekanizma olarak toplumsal hareketlilik çalışmalarındaki merkezi konuma yerleştirilmesi verilerde görüldüğü gibi sosyalizasyonu da temel alan bir varsayımı içermektedir. Ancak bu noktada bireylerin meslek konumlarını belirleyen önemli bir etkenin içinde büyüyüp yetiştiği ve her türden kaynağı, bakış açısını, ufku kendisine aktarma imkânı tanıyan ebeveyn etkisini de sorgulamaya açmak gerekir. Zira ebeveynlere atfedilen manada çocuklara aktarım yapan ebeveynleri dışında birçok farklı aktör bulunmaktadır. Çocukların kendi kendilerini idame edebilecekleri yaşa kadar onlarla en sık ve

uzun süreli teması olan bakıcıları, büyükanneleri ya da hanede eğitim almış ya da kültürel sermayesi yoğun akrabalarından bazılarının da etkisini göz ardı etmemek gerekir. Kendileriyle mülakat yapılan bireyler içerisinde çocukları ilkokula gidene kadar onları görmeyen, bütün kültürel, sosyal, iktisadi yönleriyle yanlarında yaşadığı kişilerin etkisine maruz kalmış dikkate değer bir grubun varlığına da dikkat çekmek gerekmektedir.

5.4.2. Sınıfsal Kapanma Arzusu

Kendileriyle mülakat yapılan bazı bireyler köken ailelerinin kendilerine ve kendilerinin de çocuklarına ilişkin olarak konumların bir aile geleneği olarak korunması ve aktarılması gerektiği beklentisi içinde olduklarını vurgulamaktadırlar. Bunlar genellikle ücretli emeğin güvenli yanını ve ortalama statü ve güç alanını standart, ortalama bir biçimde yakalayan mesleklere sahip olarak emekli olmuş olan bireylerdir. Bu durum belki bir sınıfsal kapanma olarak nitelendirilemez, zira ücretli emeğin içinde bireylerin işgal edebilecekleri birçok sınıf mahali bulunur. Ancak tarihsel olarak belirli meslek konumlarına ulaşmanın koşullarındaki dönüşümün de etkisiyle bireylerdeki hedefin mümkün olduğunca vasatı korumak olduğu söylenebilir.

Ben onların bir memur olacağını zannettim. Memur babası var, memur dedesi var. Memur çocuğu olacak zannettim. Ama onlar gittiler, ticarete atıldılar. Ben hiçbir şey demedim. Memurdan tüccar olmaz demedim. Tutturdular dükkân alacağız diye (2- Erkek, 68, Lise, Kamuda Personel Şefi).

Şimdi karnının doyduğu yerde şükredeceksin. Yani bizim toplumumuzun başına gelen şükürsüzlükten geliyor. Şükredeceksin yani. Elindekinin kıymetini bilmemek (19- Erkek, 73, Ortaokul, Polis).

Aile mesleğini sürdürerek ve eğer mümkün ise daha fazla gelir, sermaye elde etmek de önemli bir stratejidir ve birçok meslek grubu için daha az risk taşıdığı için tercih edilmektedir. Aynı zamanda aile kökeninin genellikle belli bir meslek alanı içerisinde geliyor oluşu bireylerin ufkunu konumlandırmada da etkilidir. Özellikle kamu personeli olarak çalışanlar için devletin çalışanlarına sunmuş olduğu çalışma, maaş ve emeklilik hakları gibi güvenceler sebebiyle yukarı doğru hareketlilik öncelenmeyebilmektedir.

Tabii devletin şöyle bir şeyi var, güvence var. ... Şimdi devletin kuralları var. O kuralların dışına çıkamazsınız. Her şeyi bellidir, sabittir. Yaptığınız iş bellidir. Ama özel sektör öyle değil. Özel sektörün saati belli değil, günü belli değil. Ondan sonra her türlü işi size yaptırır. Emekli olduktan sonra son bir buçuk yıl ben özel sektörde de çalıştım. Her türlü işi yaptırtır, kuralları yoktur. Kural patronun iki dudağının arasındadır. Onun için özelden ziyade ben kamuyu öneririm (5- Erkek, 55, Lise, Askeriyede Düşük Vasıflı Büro Memuru).

Aynı eğilim kendi hesabına çalışanlar için de geçerlidir. Üstelik bu ne türden bir meslek grubu olduğundan bağımsız işlemektedir. Başka bir deyişle kendi hesabına çalışan bir nalbur da dükkanını çocuğuna devretmek istemekte, muayenehanesi olan doktor da birlikte çalışma ya da miras bırakma amacıyla çocuğunun doktor olması yönünde kaynak tahsisi yapmaktadırlar. Ticarete sermaye birikimi yapabilmenin bir yatkınlık, ticari kabiliyet gerektirdiği, bunun da kuşaklararasıda aktarılabilir olduğu düşüncesi de sermaye sahipleri için önemli bir argümandır. Bu ücretli çalışanların çocukları için sermaye biriktirmiş olsalar da o alana girmek konusunda tedirginlik yaşadıkları, ticari sermaye sahiplerinin de başka türden zorlukları sebebiyle çocuklarının ücretli çalışan olarak konumlanmamaları gerektiğine dair bir inanç geliştirmelerine neden olmaktadır. Ebeveynlerin bu yöndeki sınıfsal kapanma arzusu ve bazı mesleklerin aile mesleği olarak devam etmesi gerektiğine dair anlayış, çocuklar bakımından önemli bir kısıt oluşturmaktadır. Profesyonel meslek sahiplerinin kendi hesabına çalıştıkları durumlarda söz konusu kaynak ve sermayeyi kendi çocuklarına aktarma arzuları oldukça belirgindir. Savage ve Egerton'ın (1997, s.667) profesyoneller bakımından tespit ettikleri dikkate değer kapanma eğilimine benzer şekilde, kendileriyle mülakat yapılan bireylerin kurulu bir düzenin devamlılığını sağlamanın hem çocuklarının meslek konumları için onların işlerini kolaylaştırıcı bir yanı olduğunu hem de meslek konumunun sürdürülmesinin itibari değerini önemsedikleri için bu konuda yönlendirme ve yatırım yapma arzuları oldukça gelişkin olduğu görülmektedir.

İçimde bir özlem, bir ümit vardı. Büyük oğlum dedim, operatör doktor olsun, muayenehanemi, kliniğimi dedim ona devredebim. Gelsin yanımda olsun dedim ama oğlum kandan korktuğu için... (57- Erkek, 76, Tıp Fakültesi, Genel Cerrahi Uzmanı).

Dedim önce ben kendim muayenehaneyi hazırlayayım, o tıp fakültesine gitsin. Okulu bitirdikten, ihtisas yaptıktan sonra benim muayenehaneyi devralır. O sıralar bizim doktorluk mesleği parasal yönden cazipliğini kaybetti (61- Erkek, 79, Tıp Fakültesi, Genel Cerrahi ve Anestezi Uzmanı).

Sınıfsal kapanma sayılamayacak olsa da ebeveynlerin meslek konumları ile ilişki içerisinde olan ve onları gelir ve/veya statü bakımından ileriye taşıyabilecek benzer meslek alanları içerisinde kalmaları, çocukların hedeflerini bu doğrultuda etkilemeye çalışmaları menzıl konumları bakımından dikkat çekilmesi gereken bir anlayıştır.

5.4.3. Statü ve Gücün Etkisi

Kendileriyle mülakat yapılan bireylerin ebeveynlerinin özellikle annelerinin eğitim seviyeleri oldukça düşüktür ve bu sebeple mülakat yapılan bireyler bakımından annelerinin kazanmış olduğu herhangi bir eğitim derecesi fark yaratıcı olmuştur. Bunun yanında annenin eşraf ailesi diye tabir edebileceğimiz, içinde bulunulan cemaate önderlik edici, toplumsal yaşamla ilgili temel görgü, bilgi ve değerlere hâkim olması, hesap yapabiliyor olması, gündemi takip ediyor, alım satım işlerinde rol alabiliyor olması da bireylerin kendilerinin eğitim motivasyonları ve başarıları üzerinde oldukça dikkate değer etkiye sahiptir. İktisadi, sosyal ve kültürel sermaye bakımından varlıklı bir anne figürü çocukların menzil konumları hakkında karar verme, yönlendirme, belirli dereceye kadar derslerine yardımcı olma, okul ve öğretmenle ilişki kurma, eğitim yatırımında karar verici olma gibi konularda görece daha etkili olmaktadır.

...annemin tarafında okumuş olan çok fazla. Annemin tarafı şey... Ama tabii eskiden okutmuyorlarmış. Annem sadece birinci sınıfta okumuş ama dört rakamlı matematikte kafadan hesap yapardı. Ölümüne kadar, o gün bile gazetelerini okurdu. Her şeyi okurdu (Kadın, 60, Hemşirelik Okulu, Hemşire).

Elbette yalnızca annenin değil diğer ebeveyn ve aile üyelerinin statü ve güç konumları da menziller bakımından nedensel etkide bulunmaktadır. Bu nedensel etki köken olarak reayadan değil de saray mensubu bir aileden geliyor olmanın getirdiği yalnızca yüksek gelir ve itibar ile işleyen bir nedenselliği değil, bu gelir ve itibarın kaybindan bağımsız olarak kökenle ilişkili bir bilinç ve düşünme tarzını beraberinde getirmektedir ve toplumsal konumu korumanın ya da ilerlemenin önemli dinamiklerinden birini oluşturmaktadır.

Kendileriyle mülakat yapılan bireylerin çekirdek ya da geniş ailelerinin statüsünün içinde yaşadıkları cemaatte önderlik edici bir rol ile bütünleşmiş olması toplumsal konumların belirlenmesinde önemli bir dinamiktir. Kıray'ın (1998) Çukurova köylerinde tespit ettiğiyle paralel bir şekilde, bu araştırmanın mülakat verilerinde de mahalli önderlik etmenin eşraf ailelerinin üyelerinde iktisadi ve siyasi güç ile statü elde etmenin ya da mevcudu korumak anlamında eğitim kazanımını olabildiğince ilerletme, içinde yaşanan cemaatin problemlerinde birebir karşılaşabilecek oldukları hekimlik, avukatlık gibi profesyonel mesleklere üye yetiştirmek yönünde bir gaye ile hareket ettiklerine işaret etmektedir. Bu, hanedeki tüm çocuklar için olmasa da bir misyon olarak hanehalkının öz-bilinç düzeyinde tetiklenen bir arzudur. Öyle ki bu önderlik vasfının kuşaklar arası sürdürülebilir olması gerektiği düşüncesi yeni kuşaklara da aktarılacak istenmektedir.

...babam benim okumam hususunda çok teşvik etti. Kendisi de mahalli önder konumunda, yani yönetici konumunda oldu uzun süre halkın önünde. Muhtarlık görevlerinde bulundu. Meslek örgütlerinde de bulundu. ... Babam hakimlerle kaymakamlarla düşüp kalkıyordu. Öyle bir sosyal tarafı vardı. Onlarla iç içelerdi ve orada konuşulanlar da beni etkiliyordu. Hâkim, kaymakam... Daha bir misyonlu insanlardı. Bu da tabii beni etkiledi. ... Benim için de onların (çocuklarımla) toplumda daha bir statülerinin iyi olması. Hem kendilerine hem de mensup oldukları aileyi temsil kabiliyetinin yüksek olacağı düşüncesiyle yani (7,Erkek, 67, Lisans, Bakan Müşaviri).

Yöneticilik gibi görevleri yapan ebeveynlerin ve hane üyelerinin özellikle küçük kent merkezleri ya da taşrada vali, kaymakam gibi bürokratlarla olan ilişkileri toplumsal hareketliliğin gerekliliğine ilişkin anlayışı ve bununla bağlantılı olarak da eğitim ufkunda belirleyici olabilmektedir. Bu aynı zamanda kuşak içi konumları sürdürmek ya da sonlandırmak bakımından da etki etmektedir. Babanın köy tahsildarlığı, muhtarlık, imamlık gibi görevleri olması köyde kendisine atfedilen statü sebebiyle sözünün dinlenmesi, cemaate önderlik etmesi gibi bir misyon sahibi olmasını sağladığından söz konusu bireylerin söylemleri, eylemleri, aile üyeleri ile ahaliye örnek teşkil edebilecek ve onları belirli türden kararlar alma (kızını okutmak, oğlunu çoban yapmak gibi) yönünde teşvik edici, yönlendirici olma gibi bir vasfı da bulunmaktadır.

Babam çiftçi oluşunun yanında uzun süre köy tahsildarlığını yaptı. Sonra köyde küçük bir bakkal çalıştırdı. Babam aydın bir köylüydü. Annem de aynı şekilde, okumamasına rağmen çocuklarının hep okumasından yanaydı. Hele okumayanlara çok kızardı. Onun için okumamızın önüne bir engel konulmadı (28-Kadın,62, Lise, Kamuda Büro Memuru).

Fakat bazen, eşraf ailesinden olmak, köken olarak cemaat içerisindeki önemli sülalenin bir üyesi olmak bir kaynak olabileceği gibi bireylerin eğitim yoluyla hareketlenmesinde bir kısıt da olabilmektedir. Zira iktisadi bir güç ile desteklenmiş itibarı ve saygınlığı olan bu ailelerin devletin sağladığı ücretsiz yatılı eğitim olanakları gibi seçenekleri cemaatin gözünde kendilerini muhtaç gibi göstereceği için değerlendirmeleri hoş karşılanmaz. Bu nedenle hanenin çocuklarının farklı yörüngelere ve menzillere yönlendirilmeleri baskısı olasıdır. Aile itibarını toprak ya da hayvan sahipliğinden kazanmış ise bunu sürdürmek, yöneticilik gibi itibari bir vasma sahip ise doktorluk, hakimlik gibi profesyonel meslek gruplarına yönelmesi yönünde koşullu yatırım yapma söz konusu olabilmektedir. Öğretmen okulları, sanat okulları gibi orta ve altı statüye meslek elemanları yetiştiren eğitim kurumları kendileriyle mülakat yapılan bireylerin dönemi için gelir ve statü bakımından hiyerarşik olarak görece alt meslek gruplarına mensup haneler için bir yukarı doğru hareketlilik kaynağı olarak görünmektedir.

Şimdi bizim kendi köyümüzde biz ... sülalesi olarak biliniriz. Varlıklı yani köye göre varlıklı. Köyün en tanınmış ailelerinden. ... Ben Profesör ...'nın yeğeniyim. ...'lar oradan geliyor. Ta onun babaları imammış, saray imamlığına kadar gidiyor. Sonra imamlığı

bırakmış tıbbi bitirmiş doktor olmuş o zaman. ... Köy enstitülerine adam arıyorlar, aileler bizi göndermiyorlar. Nerede babası annesi ölmüş olan varsa yetimleri gönderiyorlar (Erkek, 82, Öğretmen Okulu, Öğretmen).

Köken ailenin statü ve güç konumu kadar önemli olan bir mesele de bireylerin menzil konumuna ilişkin statü endişesidir. Çalışmadan elde edilen veriler ebeveynlerin çoğu halde aile konumları ile ilişkili olarak mesleklerin itibari sıralamasını yapmakta olduklarını ve kendilerine göre tatmin edici olan bir menzil yönünde harekete geçmesi şartıyla çocuklarının eğitimlerine ya da mesleki sermayelerine yatırım yapma kararı aldıklarını göstermektedir.

Sonra geldim, tıba başladım. Tabii annem babam... Başka bölüm olmaz dediler. Ben de fen kısmında liseyi bitirmiştım ama tıpla o kadar alakam yoktu. Babam vefat etti. Vefat eder etmez hemen fakültemi değiştirdim. (Erkek, 79, Mühendislik Fakültesi, Bilgisayar Mühendisi).

Öte yandan belirli bir gelir ve statü grubuyla ilişki içerisinde bulunulan ancak hiyerarşik olarak o gruplardan daha alt konumda yer alan mesleklerin de itibari olarak değerli bulunduğu, özellikle sermaye ile bağlantılı sektörlerin içerisindeki mesleki pozisyonların cazibesinin dikkat çekici olduğu görülmektedir. Bunun yanında yalnızca gelir değil, güç konumları ile ilişkili olarak üniformaya atfedilen itibar da oldukça önemlidir.

Bizim sektör biraz nezih bir şeydi. Gerçekten hoş insanlar vardır, okumuş insanlar, saygılı, kültürlü. Öyle bir yerde çalışmak keyifli geldi bana (26-Kadın, 48, Lisans, Muhasebe Şefi).

Üniforma, üniforma. Resmîyet, duruş, karakter ve saygınlık taşıdığı için. Bunları düşünüyordum o zamanlar (31-Kadın, 56, Lise, Askeriyede Terzi).

Mesleğin itibarı, toplum içerisindeki algısı sebebiyle ailenin destek vermediği durumlarda köken ailenin konumundan ayrılmak ve söz konusu desteklenmeyen menzil konumuna ulaşmak ya da ona alternatifi bulmak konusunda sorumluluk bireyin kendisine düşmektedir.

Fakir çocukları polis olabilir mi? Destek mestek kim olacak? Ben Erzurum'dan geldim. Burada müracaat ettim. Hasbelkader oldu. Babam da gel ya çiftçilik yap ya da yapma diyordu. Çünkü polisliğin zorluklarını biliyordu. Çünkü polislik en fazla göze çarpan... Halk arasında yok rüşvet aldı yok... Böyle bir itibarı olduğu için babam istemiyordu yani. Girdik ama. (18-Erkek, 64, Polis Yüksekokulu, Polis).

Türkiye’de konumları korumanın ve yükseltmenin bir yolu olarak işleyen siyasi güç, aynı cazibesini bu güce sahip olunan meslek konumları açısından da sürdürmektedir. Üstelik bu güç konumu mesleğin kendi vasfından doğan bir nitelik olmasa bile bireyler için oldukça kıymetlidir.

Ben doğruyu savunduğum için arkamda da siyasi güç var. Bir partiye kayıtlıyım. En azından partili olarak tanınıyorum. Gariban olsa o lafı konuşamaz. Türkiye burası, kaldırıır atar. Ama ben onu kötüye kullanmak için yapmıyorum (Erkek, 70, İlkokul, Belediye İşçisi).

1970’li yıllara kadar Türkiye’de özellikle köylerde ve taşrada eğitim kazanımının itibari değeri oldukça yüksektir. Zira eğitilmiş bireyler ayrıldıkları bölgeye geri döndüklerinde kentte ve eğitim kurumlarında kazanmış oldukları belirli birtakım davranış kalıpları, kent kültürü ve adabı ile ilgili birtakım yenilikler getiren kişi olma rolünü üstlenirken, bir yandan da iletişim ihtiyacı gibi ihtiyaçlar konusunda da ihtiyaç duyulan, saygı gösterilen bir vasfa sahip olmaktadır.

O zaman Türkiye’de, 158 tane ortaokul ve lise vardı. Bir tane üniversite vardı. Başka bir şey yoktu. Ben 1956 lise mezunuyum. Ben köyümde, bir yere girdiğim zaman herkes ayağa kalkıyordu. Benim köydeki tanıdıklardan hiç kimse benim ismimi söylemez. Hepsi “efendi emmi” der. Okumuşum da o. Benim köyümde ilk asker mektubu yazan benim. O ninelere, ilk kitap, roman okuyan benim. Bizim köyde ilk okuyan da benim. Başka yok (Erkek, 81, Askeri Okul, Vasıfsız Kol İşçisi).

Üstelik bu statü arzusu bireylerin yalnızca eğitim ve konum kazanımları sebebiyle sonradan kendilerine atfedilen bir nitelik değil, aynı zamanda kendilerinin de menzıl konumlarını hedeflerken bilinçli olarak gözettikleri önemli kriterlerden biridir. Bireyler menzıl konumda yalnızca bir mesleğin toplum içindeki statüsünden ziyade, içinden çıkılan cemaatte o mesleğe erişen ilk kişi olmak ve grubun mesleğe atfettiği önem ve duyduğu ihtiyacın etkisinden dolayı geliri bile önceleyebilmektedir.

Yani doktorlar çok para kazanıyor veyahut da zengin olma olanağı fazla olurdu ziyade bizim köyde benim zamanımda her meslekten vardı, doktorluk yoktu. Biraz da o biraz şey yaptı beni doktor olayım diye (61-Erkek, 79, Tıp Fakültesi, Uzman Doktor).

Siyasi güce erişme isteği de toplumsal hareketlilik için harekete geçirici önemli bir unsur olmasına rağmen kendileriyle mülakat yapılan bireyler nadiren kendilerinin siyasi güç elde etmekle ilgili hedefleri olduğundan söz etmişlerdir. Onlar açısından siyasi güç genellikle kendilerinin öncelediği gelir ve statüyü elde etmenin ve korumanın bir aracı mekanizması olarak ufuklarında yer alıyor görünmektedir. Bunun yanında siyasi güçle ilişkilene arzusunun önemli bir vechesi de görece uzun menzilli bir hareketlilik durumunda içinden çıkılan köken ve coğrafyada etkili olma arzusu ve itibar kazanmanın bir biçimi olarak değerlendirilmektedir. Kendileriyle mülakat yapılan bireylerin meslek konumlarını edindikleri dönemler birçoğu için mensubu oldukları hane içinde ve hatta bölgede eğitim yoluyla hareketlenmede emsal teşkil eden bir niteliği haizdir. Dolayısıyla bu bunu başarmış olanlar için geriye dönerek meslek konumlarını ve itibarlarını siyasi güçle pekiştirmek gibi bir arzuları da söz konusu olabilmektedir.

O köye öğretmen olduğunuz takdirde, köyü aydınlatacak tek kişi sizsiniz derlerdi. Gerçekten de öyle oldu, öyle yaşadık. Yani köye gittiğimizde öğretmen olarak, bir gün gece yarısı kapınız çalınır, hocam hastamız var iğne yapar mısın? Doktor iğne vermiştir, bu iğneyi benim yapmamı istiyor. Oysa ben iğne yapmayı hiç bilmiyorum. Masa saati bozulmuştur, hocam bunu tamir eder misin? Tek eğitim almış kişi biz olduğumuz için köyde, her şeyi dört dörtlük bilen kişi sizsiniz. Çok ciddi bir saygı gösterip... Gerçekten haz duygusu çok yüksek bir meslek zaten. ... Daha sonra da işte o yöreden bir milletvekili adaylığım oldu (21-Kadın, 63, Lisans, Öğretim Görevlisi).

Kendileriyle mülakat yapılan bireylerin çocuklarına ilişkin “uygun” meslek kriterlerinde yukarıda anıldığı üzere köken ailenin konumuna uygunluğun bir kriter kabul edildiği, aynı zamanda çocuklarının seçecekleri mesleklerin statüsünün de önemli bir unsur olmaya devam ettiği görülmektedir. Bunun önemli bir sebebi Türkiye’de birkaç meslek dışında mesleklerin sağladıkları gelir ile statü arasındaki uyumsuzluğun ve eşitsizliğin büyük oranda artmış olması ve bu durumun ebeveynlerin o mesleklere yapacakları eğitim yatırımını rasyonel olarak karşılamayacağı endişesidir. Statüyle uyuşmayan gelir sıkıntısı, eğitim kazanımı yüksek, statülü ama gelir darlığı yaşayan geniş bir grubun varlığı bireylerin menzil hedeflerini tayin etmeleri bakımından önemli bir gerilim alanı oluşturmaktadır.

Öyle ki, çocukların ebeveynleri ile eşit ya da onlardan hiyerarşik olarak daha yukarıda yer alan meslekleri seçmeleri gerektiği algısı yalnızca kendileriyle mülakat yapılan bireylerin ebeveyn olarak kendilerinin değil aynı zamanda onların sosyal çevrelerinde yer alan çeşitli aktörlerin de zihninde mevcuttur. Kendileri akademisyen olan anne ve babanın aşçı olmayı hedeflediğini söyleyen kızına öğretmenin sorduğu soruya işaret eden katılımcı bu durumu oldukça çarpıcı bir biçimde özetlemektedir:

[Kızından söz ediyor] Demiş ki, hocam ben aşçı olmayı düşünüyorum. Öğretmeni hemen demiş ki, hımm baban bu konuda ne diyor. Şimdi bu sorunun arkasında ne var? Yani baban duysa hiç hoşlanmaz bundan.'in kızı aşçı olacak, dört yıl okuyacak (24-Erkek, 64, Doktora-Profesör).

Kendileriyle mülakat yapılan bireyler, birer ebeveyn olarak tıpkı kendi ailelerinin kendilerinin meslek-menzil tercihlerine karşı takındıkları tavra benzer şekilde kendi çocuklarının edebiyat, sanat ile ilgili meslek alanlarına olan ilgilerini desteklememekte, başka bir yerden elde edilen gelirle desteklenmediği veya popüler kültürün “sanat” olarak tanımladığı biçimde icra edilmediği takdirde statüsüz bir meslek ya da değersiz uğraşı olarak kabul etme eğilimindedirler. Bu nedenle, onlar açısından sanata olan ilgi ikincil planda tutulması ve ancak asli bir meslek edinildikten sonra uğraşılması gereken ve asli mesleğin eksik bıraktığı statü tatminini gerçekleştirmesi beklentisi hakimdir. Üstelik köken ailenin sanatı bir meslek olarak

icra etmeye yönelik bu bakış açısı köken ailenin sınıfı ve mesleki konumu ile derece farklılaşmasına uğruyor olsa da yoğun bir biçimde geçerlidir.

Benim bütün davam bir sanatkâr olmaktı. Tiyatro sonradan ortaya çıktı ama ben güzel sanatlar akademisinde giriş imtihanlarında heykeltıraşlık ve resim bölümünü kazandım. Orada bize hemen resim yaptırdılar, imtihanları kazandım. Fakat annem dedi ki “ressam olup sokaklarda resim mi yapacaksın” dedi. Annem benim akademiye gitmeme izin vermedi (57-Erkek, 76, Tıp Fakültesi Genel Cerrahi Uzmanı).

Başarılı bir öğrenciydim. Hatta ilkokulda müzik kulağımın çok iyi olduğu söylenirdi ve o dönemin değerli şeflerinden Hikmet Şimşek, benim mandolin hocamdı. Beni konservatuara yönlendirmeye çok çalıştı. Aile kararsız kaldı. Bir hobi olarak müzikle uğraşmamı ağabeyim falan daha uygun gördü (22-Kadın, 67, Lisans, Üst Düzey Yargı Mensubu).

Ancak özellikle kendisini herhangi bir iktisadi sermaye ile destekleyemeyecek bir kökenden gelenler için ses yarışmaları, spor kulüplerine üyelikler gibi organizasyonlar ve sonrasında etkileşimde olunan ağlar ve kurulan ilişkiler, elde edilen sosyal sermayenin niteliği önemli kaynaklar sunsalar da bu konumları kendilerine nihai menzil konumu olarak seçmek isteyen bireylerin olumsuz tecrübeleri, bu meslek gruplarının “sanatla” gelir ve saygınlık elde etmenin farklı türden kaynaklar ve destek mekanizmalarını gerektirdiği ve konumu korumanın yollarının daha riskli ve güvencesiz olduğu düşüncesi de kendileriyle mülakat yapılan bireylerin ebeveynler olarak çocukları için bu meslekleri bir menzil konumu olarak arzulamadıklarını göstermektedir.

Oğlumda kabiliyet görüyordum ama ben futboldan soğuttum onu. Daha sonra benden topçu olurmuş dedi yani. Şu anda otuz yaşın üzerinde. ... Sert bir spor. Ben hala bu yaşta sıkıntılarını çekiyorum. Bugün varsin yarın yok olabilirsin. O yüzden yapılabilecek şey değil. Bir de futbolu bıraktığınızda otuzlu yaşlarınızda oluyorsunuz. O yaştan sonra denizden çıkmış balık gibi oluyorsunuz. Okuma yok, destek yok bir şey yok. Üç beş kuruş para kazansanız o da o arada gidecek. Şimdi aileler her ne kadar çocuklarını ellerinden tutup götürüyorlarsa da bence doğru bir iş değil yani. Yarın bir gün ayağın mı kırılır kafan mı kırılır bilmiyorsun. Yani yarı yolda kalabilirsin. Ondan dolayı ama çok kabiliyetli olabilirdi yani (6-Erkek, 64, Lise, Serbest Muhasebeci).

5.4.4. Kabiliyet, Zekâ, Genetik Gibi Etkenlerin Etkisine Dair Görüşler

Ölçülebilir zekâ ve yeteneğin toplumsal hareketlilik çalışmalarındaki yeri büyüktür ve Saunders (1997) hareketliliğin köken sınıfa bağlı etkenlerden daha çok doğuştan gelen zekâ ve yetenek gibi daha meritokratik sayılabilecek niteliklere dayandığını iddia etmektedir. Shane ve Heckhausen (2013, s.15) ise çalışmalarında bireylerin toplumsal hareketlilikte zekanın, kabiliyetin ya da şansın ne derece etkili olduğunu düşünmelerine neden olan en önemli değişkenin de yine ebeveynlerinin sosyo-ekonomik konumu olduğunu belirtmişlerdir. Kendileriyle mülakat yapılan bireyleri mesleklere taşıyan mekanizmalar tartışılırken kuşkusuz

literatürde büyük önem verilen genetik faktörler olarak da anılabilecek zekâ ve kabiliyetinin etkisinin ne olduğu da sorgulanmıştır. Elbette ki bu çalışmada istatistiksel analizin yaptığı bireylerin zekâ ve yeteneklerinin ölçütü olan belirli bazı değişken ve niceliksel değerler ile analiz yapmanın imkânı yoktur. Aksine, bu kısımda ele alınacak olan hususlar kendileriyle mülakat yapılmış olan bireylerin zekâ ve yeteneğin etkisi hakkındaki kanaatleri ve değerlendirmeleridir.

Kendileriyle mülakat yapılan bireylerin ebeveynleri, kendileri ve çocuklarının yetenekleri, kabiliyetleri ve zekalarını analiz edebilecekleri bir yaşam biçimi (IQ seviyesini tespit edilmesi gibi) ve ebeveynlik anlayışı bulunmamakla birlikte, kendilerinin de çocukları için bu analizi rasyonel bir biçimde yapabildiklerini söylemek mümkün değildir. Bu bireylerden bazılarının çocuklarının doğum tarihlerini, okul ve gelişim çağı dönemlerini bile takip etmedikleri, diğer bazılarının ise kendi arzularını, hayallerini ya da mesleklerinin birtakım özelliklerini çocuklarında seçici olarak görmeye yönelik bir tavır içinde oldukları görülmektedir. Ebeveynler olarak onlar çocukları hakkında değerlendirme yapabilecek objektif kriterlere sahip olmadıklarından kabiliyetin yorumlanması meselesinde oldukça hatalı bir yönelim ile, kabiliyetli ve zeki bir çocuğun mutlaka profesyonel mesleklere yönlendirilmesi gerekir düşüncesinde ısrarcıdırlar.

Annem illa doktor doktor diye diye beni doktor yaptılar. Doktor oldum, ellerin senin çok iyi çalışıyor operatör ol dediler, operatör oldum. Kaldı ki benim ellerimin iyi çalışmasının sanata bağlı olduğunu düşünmediler. Çok güzel dikiş dikerim, çok güzel el işi yaparım, resim yaparım (57-Erkek, 76, Tıp Fakültesi, Genel Cerrahi Uzman Hekim).

Kendileriyle mülakat yapılan bireylerin bir bireyi menzıl mesleklere taşıyan mekanizmalara ilişkin belirgin bir özcülük fikrine sahip olduklarını söylemek gerekmektedir. Onlar, bireylerin yerleştikleri konumların onların karakterleri, zekâları, yetenekleri ve hangi meslekleri yapabilecek olduklarının doğaları gereği belirlendiği, özellikle zanaatkarlık, hekimlik gibi meslek konumlarında bu belirlenimin oldukça güçlü olduğunu ifade etmişlerdir. Bunun halihazırda toplumsal iş bölümünün bir gereği olduğu ve neticede ulaşılabilecek olanın elde edilen olduğu kaderci bir görüş de bulunmaktadır. Kaynakların eşitsiz bölüşümüne vurgudan ziyade toplumsal iş bölümünün gerekliliğine ilişkin vurgu sayesinde genellikle elde ettikleri ve hedefleri arasındaki dengeyi kuramadıklarında kendilerini ikna etmektedirler.

Doktorluk şimdi insanın yaradılışından benim bildiğim kadarıyla. Fazla kültürüm tahsilim olmadığı için. Bakış açım şöyle, her adam doktor olamaz. Her adam sanatkâr olamaz. Bu genden geliyor, insanın yaradılışından. Mesleklerde de o, genden gelen düşünceden

gelen... Şöyle baktığın zaman mesleğe içten gelecek yüzeysel değil (4, Erkek, 70, İlkokul, Belediye İşçisi).

Sanat ve spor akademileri gibi eğitim kurumları bakımından ise eğitim başarısı konusu farklı bir düzlemde tartışılabilir. Zira orada verilen eğitim diğer eğitim seviyeleri için beklenilene ek olarak belirli türden bir sanatsal ya da bedensel kabiliyeti zorunlu kıldığından bu eğitim kurumlarının kriterleri yerine getirilmediği takdirde başka bir seçenek arama zorunluluğu ortaya çıkmaktadır.

...fakat o gönlündeki eğitimi alamadı. Çünkü o tiyatro, sinema okumak istiyordu. Bir türlü... Çünkü orada tamamen mülakat ile yerleştiriliyor, isterseniz Türkiye birincisi olun üniversitede (Erkek, 63, Lisans, Uzman).

Mesleklerin toplumsal iş bölümü için gerekli olduğu fikri, yöneticilik gibi bir mesleki konum için liderlik vasfının taşınması gerektiği ve bu vasfın konumlarda değil bireylerde olduğu inancı bu hususta dikkat çekici bir ifadedir. Mülakat yapılan bireylerden birisi bunun bir kişilik özelliği olduğu ve bu vasfı taşıyan kişilerin her durumda bir menzil konumuna ilişkin bir güdü ve hırs oluşturacağını ve kendi statüsünü tesis etmeyi başaracağını hatta kendi çocuklarının kendiyile aynı kişilik özelliklerine sahip olmadığı için başarılı olamadıklarını ifade etmektedir.

Ben bir liderlik kapasitesi görüyorum kendimde. Yani lider olma şeyi var bende. ... Benim çizdiğim format sürekli gelişme, değişme, yükselme, liderlik onlarda yoktu. Onlar sadece bir fakülte mezunu olmakla yetindiler. Oradan kaynaklandı yani. Bu biraz da insanların ileriye dönük olarak kendilerine nasıl bir misyon ediniyorlar, nasıl konumlandırıyorlar onunla alakalı. O çok önemli yani. Gerek okul hayatında gerek başarıda. Benim tarzım her yerde, bulunduğum ortamda birinci olmaktır (7-Erkek, 67, Hukuk Fakültesi, Bakan Müşaviri).

Matematik becerisinin ve sanat icra etmek için genetik kabiliyetin etkisinin fazla olduğu, doğuştan getirilen birtakım niteliklerin nedensel olduğu ve eğitimin bu konudaki etkisinin ikinci sırada kaldığına ilişkin paralel bir görüşü de anmak gerekmektedir. Kabiliyetin iyi değerlendirilmesinin bireyleri dünyanın her yerinde ortalama olarak benzer konumlara taşıyacağı fikri ise bürokratik konumlar ve hatta profesyonel mesleklerin birçoğu için geçerli olan ülkeler arasındaki dolaşımda vasıfların aşınmasına, görünmez olmasına neden olan yanı teknik ve zanaatta daha avantajlı olduğu gerçeği ile bireylerin ifadelerinde destek bulmaktadır. Ancak gözden kaçırılan önemli bir husus bu yeteneklere sahip olmanın beklenir şekilde, nedensel olarak bir hareketlilik ortaya çıkarmadığına ilişkin bir bilinç eksikliğidir. Araya başka türden müdahil mekanizmalar, arızı süreçler girerek kabiliyet ve toplumsal konum arasındaki ilişkiyi bazen işlemeyecek şekilde koparmaktadır.

Öte yandan bireysel çabanın belirleyici olduğuna inanan bireyler hırslı ve gayretin önemli olduğu görüşü ile bireylerin gösterdikleri çabalar ve fedakarlıklar ile menzil konumlarına yerleşebildiklerini ifade etmektedirler. Sistem içerisindeki en büyük kısıtlayanın bireyin kendi isteksizliği ve hırslı olmaması olduğunu belirten bu görüşmeciler yapısal eşitsizlikler ve başka türden mekanizmalara gözlerini kapamaktadırlar. Öyle ki, kendi durumları hakkında yorum yaparken bile yeterince hırslı olmadıkları, azla yetinmesini bildikleri için konumlarında ilerlemediklerini ifade etmeleri dikkat çekicidir. Bu yorumlamanın içinde bulundukları şartların farkında olarak rasyonel olarak bir hesaplama ve öncelik meselesinden ayrı bir tavır ve bakış açısı olduğunu da burada hemen belirtmek gereklidir.

Adaletsizlik değil, çalışmamazlık. Çalışırsan o işleri yakalayabilirsin. Çalışmazsan kendi kendine gelmez. Cenab-ı Allah bile çalış kulum vereyim demiş. Çalışmazsan hiçbir işte muvaffak olamazsın (10, Erkek, 77, İlkokul, Vasıflı Kol İşçisi).

Bireyin sistem içerisinde aktör olarak yapıp ettiklerinin ve dönüştürücü gücünün, aynı zamanda doğuştan getirmiş olduğu zekâ ve yeteneklerin önemi aşikar olmakla birlikte, toplumsal hareketlilikte bireyleri menzil konumlarına taşıyan makro, mezo ve mikro düzeyde o kadar çok etken vardır ki, burada anılan ve her birisi kendi içerisinde nedensel etkiye bulunan bu bireysel niteliklerin etkisini dönüştürebilmektedir. Diğer bütün koşullar sabitken zekâ fark yaratıcı olabilecek iken, gerçek yaşamda ancak aracı bir değişken olarak işlev gösterebilmektedir.

Öte taraftan çocuklar arasındaki zekâ ve kabiliyet farklılıkları eğitim başarılarına yansımaya yetiyor olsa bile çoğu zaman konumlarında benzer bir farklılıkla sonuçlanmadığı da çalışmanın demografik verilerinin her bir vaka özelinde incelenmesi sonucunda görülmektedir. Zira bireyler menzil konumlarına yalnızca zeka ve kabiliyetten yola çıkıyor olsalar bile – ki öyle değil- nedensel ilişki içerisinde oldukları onlarca değişken arasında bu değişkenler görece önemsizleşmektedir.

5.4.5. Eğitim Başarısı ve Kazanımının Toplumsal Konumlara Erişim Üzerindeki Etkisi

Eğitim başarısı yoluyla hareketlenmek kendileriyle mülakat yapılan tüm meslek gruplarından bireyler tarafından toplumsal hareketliliğin ana kaynağı olarak görülmektedir. Onlara göre bireylere gerçek manada statü ve güç kazandıracak olan meslekler ancak eğitim yoluyla elde edilebilenlerdir ve bu sebeple stratejilerini yoğun olarak eğitim yatırımı üzerine kurgulamışlardır. Eğitim Türkiye’de uzunca bir süre toplumsal hareketlilik mekanizması olarak

işlerliğini sürdürmüş ve önemli bir kaynak yatırım alanı olarak görülmüştür. Kendileriyle mülakat yapılan bireyler için gelir elde etmenin ve statü kazanmanın en güvenilir ve güvenceli yolu eğitim yoluyla konum edinimi olmuştur. 1970'lere kadar ücretli çalışmanın oldukça düşük oranlarda olduğu, kendi hesabına çalışma biçiminin ve toprak sahipliğinin başat olduğu bir toplumsal yapıda meydana gelen dönüşümler ve bunların yarattığı kısıtlarla birlikte bu meslek konumlarının sürdürülebilirliğinin sorgulanması eğitimin önemini dikkate değer şekilde artırmıştır. Bu manada eğitim varlıklı ya da yoksul olsun tüm köken konumlarından ayrılmanın bir aracı olarak görülmüştür. Bu sebeple kendileriyle mülakat yapılan bireylerin kendi konumlarını elde ettikleri dönem için eğitim, basamakları tırmanmanın temel anahtarı olarak görülmekte ve eğitim başarısının toplumsal konumları etkileyen ana yönlerinin yukarıda anıldığı üzere kaynakların sermaye yoluyla hareketlenmeye devşirilmesi bakımından önemli sorunlarının bulunması, aynı zamanda Türkiye'de meydana gelen yapısal dönüşümlerin eğitim kazanımlarını doğrudan istihdamla ilişkilendirmeyi mümkün kılmaktadır.

Hayvanlarımız vardı, bir iki tane tarlamız vardı falan filan. Şu bilince sahiptik. Yani onu bize yansıtırlardı. Okumaktan başka çareniz yok. Yani ya bu köyde kalıp standardı çok düşük yaşamı... Hatta babamız tehdit ederdi. Ya okuyacaksınız ya da okuyacaksınız derdi. Eğitim almaktan başka çareniz yok derdi. Bizi o anlayış ile yetiştirdi. Gerçekten de o yörede öyle. İnsanların eğitim almaktan başka çaresi yok. Çünkü geçim şartları çok zor ve çok sınırlı (21-63, Lisans, Öğretim Görevlisi).

Bugünkü şartlarda daha farklı. Çünkü o dönemlerde bir de tahsil olayı çok farklıydı. Çalıştığınız şeylerde lise mezunlarını bile parmakla sayabilirdiniz (3, Erkek, 64, Meslek Yüksekokulu, Tahakkuk Memuru).

Ancak kendileriyle mülakat yapılan bireylerin eğitim başarılarına ve bu doğrultuda menzil konumlarına etkide bulunan hatta bugün onların çocukları bakımından da geçerli olan çok sayıda etkene atıfta bulunmak gerekmektedir. Mülakat yapılan bireylerin hane içerisinde öğrendikleri anadil ile örgün eğitime dahil olmaları, bu veya başka bir gerekçeler ile eğitime geç başlayarak akranları ile doğru bir etkileşim ve sosyalleşme imkânı bulamamaları eğitim başarısı bakımından kendilerini dezavantajlı kılmıştır. Kendileriyle mülakat yapılan vaka grubunun Almanya'ya göç eden bölümü için bu dezavantaj çocuklarının da yüzleştikleri bir kısıt olmuştur.

Ben ilkokul mezunuyum. Ben dokuz yaşında okula başladım. Okul olmadığı için. Yaş zaten on beş olmuş, ilkokulu bitirmişsin. Ondan sonra ne kadar okuyup da ileri gideceksin yani (48-Erkek, 75, Vasıfsız Kol İşçisi- Almanya).

...hemen söyleyeyim bunları babam bana Türkçe değil Lazca söyledi. Biz Lazca konuşuruz. Ben ilkokula varmadan hep Lazca bilirdim. Altı sene tek kelime Türkçe bilmiyordum ve ben ilkokul birde de kaldım (17-Erkek, 88, Terbiye Enstitüsü, Müzik Öğretmeni).

... öğretmen okuluna gittim. Çok ilginç, öğretmenlerin anlattığının ancak yarısını anlıyorum. Hayatta duymadığım sözcükler. Yarısını anlıyorum. Biz belki kırk sözcükle

yaşadık. İşte tarhana çorbası pişti. Öküzü götür, tavuklara yem at. Yağmur geliyor filan gibi yani. Bir tane kitap gördüm. Başka da hiç kitap görmedim. Bir yıl sürdü bu açığı kapatmam (50-Kadın, 65, Eğitim Enstitüsü, Öğretmen).

Eğitim başarısı aynı zamanda bireylere her zaman köken konumlarından onları uzağa taşıyabilecek bir hareketlilik imkânı getirmediği gibi onları belirli yörüngelere girmek konusunda teşvik edici başka unsurları da içerebilmektedir. Eğitim başarısı her halde ve şartta yüksek statülü ve gelirli meslek konumlarını ulaşmanın nedensel bir aracı olmayabilir. Bireyler yalnızca içinde bulundukları koşulları korumak ve yaşamlarını idame ettirmek amacıyla bu başarıyı sağlamakla sorumlu olabilmektedirler. Ancak eğitimde başarı göstermek aynı zamanda bu başarının “ziyan” olmaması, boşa gitmemesi adına çocukları yüksek statülü, bol gelirli mesleklere yöneltmek konusundaki bilinçsiz çabayı da beraberinde getirmektedir. Artık ilk menzil konumlarının belirginleşeceği üniversite sınav puanları hem kendileriyle mülakat yapılan bireyler hem de onların çocukları bakımından çok büyük ölçüden bu kırılmaya neden olan bir aşama olarak ortaya çıkmaktadır. Ancak bu oldukça riskli bir stratejidir, zira arzu ve tercih edilen mesleğe erişilememesi ya da mesleğin bırakılması uzun mesafeli bir aşağı doğru hareketlilikle sonuçlanabileceği gibi bireyleri köken ailenin gerisine bile düşebilir.

Sınıf birincisi olmaya mecburum. Niye? Çünkü sınıf birincisi olanlara bir çift ayakkabı, üç çift çorap, üç fanila, üç don, bir gömlek, bir elbise verilirdi ve okul kitapları, defterleri okuldan bedava verilirdi. Ve öğlen yemeği bedava verilirdi. Benim de sınıf birincisi olmaya mecburiyetim vardı. Ben de gece gündüz oturur ders çalışırdım, sınıf birincisi olayım diye. Böylece sınıf birincisi oldum (57-Erkek, 76, Tıp Fakültesi, Genel Cerrahi Uzmanı-Almanya).

Puanım her yeri tutuyordu. Fen ve sosyal. Ben sosyal istiyordum, tarih, edebiyat, tiyatro yazarlığı özellikle ama çevredeki bu puan ziyan olmasın... Fen puanı iyi olduğu için bu puan ziyan olmasın...Yani kötü bir rehberlik çevreninki. Puan ziyan olmasın diye fizik bölümüne girdim (24-Erkek, 64, Doktora, Profesör).

Yapılan mülakatlardan elde edilen veriler, eğitim başarısı ile meslek konumlarına erişim arasındaki nedensel bağın kurulmasına çoğu zaman engel olan ve nesiller boyunca da farklılaşan birtakım başka etkenlere de işaret etmektedir. Özellikle kültürel sermaye yoksunluğu öğrencilerin sınavlara ve eğitim kurumlarına ilişkin bilgiyi temin edecekleri başka aktörlere ihtiyacı artırmaktadır. Eğitim başarısının işleyişi, sonuçları, şartları hakkında bilgi eksikliğinin mülakat yapılan bireylerin çocuklarına doğru daha belirsizleştiği söylenebilecek olsa bile öğretmenlerin bu konuda rollerinin daha sabit ve etkin olduğu görülmektedir.

Köy çocuğu öyle bir şey görmemiş. Son sınıfta bizi hepimizi sınava soktular. Bu eğitim enstitüsü için. Önceden bilgilendirmediler bile bizi. Biz nereye gideceğiz yani? Niçin? Herkes kendine yakın olan bir eğitim enstitüsünün adını yazdı ama niye? Devlet okulları varmış. Benim dokuzuncu sırada matematik öğretmenliğini kazandığım yatılıymış. Yani

ben hemen direkt gidebiliyormuşum. Hemen matematik öğretmeni olabiliyormuşum. Ondan sonra ben belki yükseğine giderdim yani liselere matematik öğretmeni olurdum. Bunları bize hiç anlatmadılar. Biz yazdık, doldurduk. Herkes kendine yakın olan bir yere başvurdu. Sınava girdik. Hiç öğrenciler arasında da bu konu konuşulmadı yani (49-Kadın, 65, Eğitim Enstitüsü, Öğretmen).

Bir de rehber öğretmeni de vardı, o da beni yönlendirdi. Dedi ki bakın başarılı bir çocuk değil, meslek okuluna verirsiniz daha iyi. Biz de çalıştığımız arkadaşla konuştuk. Hakikaten meslek okulu olsun dedik, böyle karar verdik (11, Kadın, 51, Lise, Kamuda Büro Memuru).

Toplumsal hareketlilik meselesinde eğitim başarısının ve kazanımının menzil konumlarına etkisi tartışılırken eğitim başarısını ve yörüngesini dikkate değer derecede etkileyen ve yine sorunsallaştırılması gereken bir aktör de yine öğretmenlerdir. Öğretmenlerin meslek konumlarına erişim üzerindeki etkisi geçmişten günümüze azalmış gibi dursa da belirli gruplar bakımından hala eğitim yörüngelerini belirleyebilecek otorite ve güce sahiptir. Bu bakımdan öğretmenler eğitim başarısını artıran ve bu manada yukarı doğru hareketlenmeye zemin sağlayabilirken öğrencilerin durumunu doğru analiz edememeleri durumunda çocukları zorlayıcı bir yörüngenin içerisine dahil etmeleri de olasıdır.

Oğlanı kaydediyoruz. Oğlan dedi ki elektronik istiyorum. Bizim orada bir hoca var, Serhat Hoca, “ya usta, elektrik olmadan elektronik olmaz” dedi. Elektriğe yazalım dedi. Onun zoruyla elektriğe yazdık. O da istemeyerek. Elektrik olmadan elektronik olmaz. Önce elektriği öğreysin ondan sonra elektroniğe geçer dedi. Orada bir çelişki oldu oğlanda (Erkek, 70, İlkokul Belediye İşçisi).

İlkokulda okurken oğlum, bazen okulda mı değil mi diye bakmaya giderdim. Bir öğretmeni vardı. Ona sorardım çocuk nerede diye? Bakkal dükkanına yolladım, bir şey alıp eve götürülecek derdi. Elli tane yüz tane talebe var, başka talebe yok mu bakkala gidecek? Kimisini yolluyorum toz şeker alsın diye, tuz alıp götürüyor eve. Senin oğlun akıllı, onun için onu yolluyorum derdi (10, Erkek, 77, İlkokul, Kamuda Vasıflı İşçi).

Kardeşler ve akranlar eğitim başarısı ve buna bağlı olarak da menzil konumları üzerinde nedensel etkide bulunan diğer aktörler olarak sayılabilirler. Eğitim başarısı bu bireyler arasında farklı biçimlerde etkisini taşıyan bir yana sahiptir. Bu konuyla ilgili olan toplumsal hareketlilik literatüründe yer alan çalışmaların (Blake, 1989; Hauser ve Wong, 1989; Böhlmark, 2008) merkezini kurduğu akademik başarı gibi etkenlerden ziyade daha sosyolojik bir düzlemde sorgulanmaya değer bir etkidir. Mülakat verileri hem mülakat yapılan grup hem de onların çocukları bakımından büyük kardeşin eğitim başarısının hem kaynak üretimi açısından ailede küçük çocukların desteklenmesini mümkün kıldığını hem de hanenin ortalama gelir düzeyinin üzerine çıkarabilecek bir meslek ya da iş konumu edinmesi halinde ekonomik olarak da kardeşlerini desteklemeyi sağlamaktadır (Wang vd., 2019). Ejck (1997) da buna paralel olarak çalışmasında en fazla büyük kardeşlerin eğitim akıbetine ilişkin durumunun ebeveynlerin

durumuna en fazla bağılı olan çocuk olduğunu söylerken diğer kardeşler bakımından yoğunlaşan bir kardeş etkisinden söz etmektedir. Bu kardeş etkisi aynı zamanda eğitimin toplumsal konumlar bakımından yatırıp yapılabılır bir alan olup olmadığına karar vermede de çoğu zaman ebeveynler, geniş aile üyeleri, sosyal çevreleri ve hatta çocukların kendi durumlarını değerlendirmeleri bakımından bir ölçüt olmakta, sonuçları bakımından kaynak veya kısıt üretebilmektedir.

O zaman köy enstitüsüne giderken, adliye başkatibinde noterden senet veriyorduk. Yirmi bin lira borçlanıyorduk devlete. Abim de’ta ziraat okulu vardı. Oraya gitti de oradan kaçtılar geldiler 1945’te. Okumadılar onlar ilkokulu bitirdikten sonra.. O sebepten bir bedel ödediler, babamlar. Başkatip dedi ki.... K... Ağa dedi babama, diğeri kaçtı geldi. Bu da kaçarsa senin ocağın batar (Erkek, 85, Köy Enstitüsü, Sınıf Öğretmeni).

“Ağabeylerim okudu da ne oldu, ben niye okuyacağım.” dedim (Erkek, 68, Anadolu Teknik Lisesi, Tekniker).

Knigge (2015) kaynaklar kıt olduğunda bile kardeş ilişkilerinin çatışmaya değil dayanışmaya dayandığını söylese de mülakat yapılan grupta kardeşler arası rekabetin bireylerin hedeflerini, yatırım ve kararlarının menzıl konumlarını yönlendiren bir etken olduğu görülmektedir. Dayanışma kadar önemli bir etkisi olan ve kimi zaman kaynakları bölüştürme, kimi zaman kıyas yoluyla ebeveynler tarafından da üretilen bu rekabet mekanizması bireylerin eğitim tercihleri ve başarılarının önünde bir kısıt oluşturabilmektedir. Üniversitede ilk kazandığı bölümü ağabeyi ile aynı bölüm olunca kendisine baskı yapacağı, kıyaslanacağı korkusu ile bırakan bir katılımcı durumu aşağıdaki gibi ifade etmektedir. Öte yandan bu tercihlerin bireylerin eğitim başarılarıyla yakından ilişkili olmak üzere çift yönlü bir olasılık doğurduğuna da dikkat etmek gerekir; bireyler bu rekabet içerisinden daha iyisini yapmak veya geriye düşmek gibi bir sonuca doğru da ilerleyebilmektedirler.

Sonra orman mühendisliğini kazandım. Büyük abim, yüksek orman mühendisiydi. Benden on bir yaş yaşlı. Baktım, abim bana sen ufaksın diye devamlı baskı yapacak, onu da istemedim (57-Erkek, 76, Tıp Fakültesi, Genel Cerrahi Uzmanı).

Kardeşlerin eğitim başarıları, kabiliyetleri dışında ebeveynlerin ilgi ve dikkatlerini kendi üzerlerine çekmek için giriştikleri üzerindeki rekabetin bile çocukların eğitim başarıları, meslek tercihleri ve hedefleri üzerinde etkisinin olduğuna dikkat çekmek gerekmektedir.

...kızım tam buluş çağında kardeşi ile çok fazla ilgilenen bir anne ile karşılaştı. Bu nedenle kendisi anne olana kadar, çoğu zaman beni hep sorguladı. Çünkü kardeşi ile çok daha fazla hastalıkları nedeniyle ilgileniyordum ve kendisini yalnız hissettiğini fark ettim. ... onu “sus çocuğum dosya okuyacağım, çabuk yemeğini ye dosya okuyacağım” diyerek ve devamlı zamanla yarışarak büyüttüğüm için hakimlikten nefret etti. Meslek zorluklarını yaşadı ve

bir büroda özel olarak avukatlık yaptı evlenene kadar maaşlı olarak çalıştı. Halen hakimlikten nefret eden bir çocuk (Kadın, 67, Lisans, Üst Düzey Yargı Mensubu).

Eğitim başarısını ve kazanılan eğitim vasfının nasıl değerlendirileceğinde, hangi menzil konumlarında kullanılabileceğinde önemli bir etken de akran grubunun motivasyonu, hedefleri olabilmektedir. Toplumsal hareketlilik çalışmaları literatüründe menzil konumlarının kazanımlar sonucu ortaya çıktığına inanan statü kazanımı modelinin sıklıkla vurguladığı (Ridgeway, 1978; Arnott ve Rowse, 1987; Robertson ve Symons, 2003) sosyal çevre ve akran grubu bu çalışmanın verilerinde de paralel sonuçlar göstererek önemli bir kaynak veya kısıt olabilmektedir. Okulda ya da ikamet edilen mahallede birlikte yetişmiş olan akranların genellikle ortak değerleri, hedefleri oluşmakta ve bu doğrultuda eğitim ve menzil konumlarına ilişkin ortak bir yön ortaya çıkmaktadır.

...çevremizdeki beraber okuduğumuz arkadaşlarımızın ailelerindeki büyüklerinden gördüğümüz kadarıyla onlardan esinlenmelerimiz oldu. Mesela arkadaşlarımdan bir tanesinin abileri ODTÜ'de okuyordu. Onlardan etkileşimler oldu üniversiteye girerken ve üniversiteye girdik. Çevredeki arkadaşlarımızın yakınları orada okuduğu için biz... Bir de seçilmiş öğrenciler olarak, kendi çapında seçilmiş öğrenciler olarak tek hedef koyduk. Yani ODTÜ diye koyduk. Yani hedef kendiliğinden belirlendi. Sınıf ortamı belirledi hedefi. Yoksa bir aile tarafından veya çevre tarafından belirlenen bir hedef yok yani (25-Erkek, 52, Mühendislik Fakültesi, Mühendis-Genel Müdür).

...oğlumun ki kendi arkadaş grubu içinde... Kendi arkadaşları ile hatta şey yapmışlar, böyle bir sözleşme yapmışlar. Ben şu bölümü kazanacağım, sen şu bölümü kazanacaksın diye. Hatta evde saklar onu (5, Erkek, 55, Lise, Askeriye'de Büro Memuru).

Hareketlilik çalışmaları akran rekabetinin eğitim motivasyonu ve başarısında önemli rol oynadığını ifade etse de akran rekabeti eğitim başarısı üzerinde ve bu doğrultuda toplumsal hareketlilik yörüngesinde kısıtlayıcı bir rol de üstlenebilmektedir. Tıpkı kardeşler arasındaki rekabet en az dayanışma kadar güçlü sonuçlar doğurabildiği gibi akranlar arasında da aynı durum söz konusudur. Kendileriyle mülakat yapılan bireylerin vurguladıkları önemli bir nokta da akran grubunun ne türden bir etkisi olduğunu anlamak üzere ebeveynlerin veya aile üyelerinin birbirleriyle etkileşim halinde olmaları, çocuklarının ilgi ve yönelimlerini tespit etmeleri önem taşımaktadır. Söz konusu etkileşim yalnızca akran grubu arasındaki ilişkinin mahiyetini anlamak, eğitim ve mesleki kariyerleri hakkında bilgi sahibi veya yönlendirici olmak gibi bir niteliği haiz değildir. Aynı zamanda akran gruplarının aile üyeleri de bireylerin hedefleri, motivasyonları ve hatta kaynakları bakımından nedensel etkide bulunabilmektedirler.

Akran gruplarının farklı sınıf kökenlerine mensup bireylerden oluşması, yaşam tarzı, giyim kuşam ve tüketim metaları gibi konularda görünür olduğundan bireylerin bu farklılıkları merkeze alarak eğitim sürecinden geri çekilmesine, vazgeçmesi ve başarısızlığa uğramasına

neden olabilmektedir. Nitekim Haveman vd. (1991, s.149) ergenlik dönemindeki yoksulluk tecrübesinin eğitim başarısı üzerinde negatif etkilerini belirtmektedirler. Öyle ki kendisiyle mülakat yapılan bireylerden birisi, çocuğunun eğitim başarısını artırmaya yönelik olarak eğitim kalitesinin yüksek olduğu bir okula gitmesi yönünde ısrarcı olduğunu, bu sayede çocuğunun mesleki konumu için iyi bir yatırım yaptığına inandığını, ancak akran grubu içerisindeki köken aile farklılıklarının çocuğun eğitim başarısını önemli ölçüde düşürdüğünü şöyle ifade etmektedir:

Annem üniversite birde, bütün sene okula, bir tane mavi hırka ile gitmiş. Başka yok. Beşiktaş'tan Beyazıt Meydanı'na gidiyor. Tramvaya biniyor. Sokakta mavi hırka, okulda da o. Başka bir şey yok. Bir başka gömlek, kazak yok içinde. Hep mavi hırka. Arkadaşlarım derdi çeşit çeşit giyinirler. Bir giydiğini bir ay giymiyor bir daha. Bir gün oturmuş, ağlamış. Ben okula gitmeyeceğim demiş annesine. Bıktım, hep bu mavi hırka. İkinci hırkayı alacak paraları yok (24-Erkek, 64, Doktora, Profesör).

Kendisini Ortaokulu'na gönderiyordum, ki bürokrasiden başbakan Ecevit'in, Mesut Yılmaz'ın okuduğu bir okuldur... Gecekondu bölgesinden birden bire o bürokrasinin çocuklarının yetiştiği bir yerde kendisini onların yanında yetersiz saydığı için okuyamadı. Sonradan pişman oldum. Keşke çocuğumu bulduğum bölgede... Biz de işte... Her ne hikmetse insanlarda biraz özentisi var. O özentiden dolayı, biz de çocuğumuz daha iyi bir okula gönderirsek orada daha başarılı olacak inancı taşıdığımız için biz de çocuğumuzu oraya gönderdik ama yanlış bir şey yapmışız. Çocuğum da diğer çocukların yanında eziklik hissettiği için... Belki kültür seviyesi de onların yanında yetersiz olduğu için, belki de yeteri kadartıyla vermiş olduğumuz eğitimin de yetersiz olduğunu hissettiği anda kendisi biraz aşağılık kompleksine kapıldı, okuyamadı (30-Erkek, 62, Ortaokul, Belediye İşçisi).

Kendileriyle mülakat yapılan bireylerin ifadesiyle çocukları ısrarla eğitim içerisinde tutmak, çok uzun süreli ve ısrarcı takviye eğitim almaya zorlamak da eğitim motivasyonunu düşüren, eğitimden uzaklaştırıcı bir etkide bulunabilmektedir. Ebeveynlerin çocuğun belirli yönde bir eğitim başarısı göstermesi yönündeki ısrarı, ilgi, kabiliyet, zekâ düzeyini dikkate almaksızın yapılan eğitim yatırımı menzil konumları üzerinde ilerletici değil, geriletici etkide bulunabilmektedir.

Üç yaşından 2006'ya kadar oğlum hep kreşlerde okullarda etütlerde büyüdü. O yüzden belki biraz da yılgınlığı, bıkkınlığı bundan olabilir. Eğitime bu kadar soğuk durması. Bunu gözlemledim. Ben bunu böyle analiz ediyorum. Ha en iyi kreşlerde eğitim alsın diye çabaladım. Lisede hep takviye kurslara gönderdim, özel ders aldurdım ve Başkent Üniversitesi'nde özel okuttum. Bu sizce yeterli değil mi? (31-Kadın, 56, Lise, Terzi).

Eğitim kazanımını yirmili yaşlarda tamamlanan ve sonrasında konum değiştirmeye etkisi olmayan bir mekanizma olduğunu düşünmemek gerekir. Zira bireylerin yaşamları boyunca aldıkları çeşitli eğitimler onların konumlarını yükseltmeye fayda sağladığı gibi çocuklarına aktaracakları kültürel sermaye birikimlerini de etkilemektedir. Hem kuşak içi hem de kuşaklararası etkide bulunan ve geçici olarak bir iş ya da meslekten elde edilen gelirin eğitimin

devam ettirilmesi için kullanılıp yukarıya doğru hareketlenmeye çalışılması oldukça sık rastlanan bir stratejidir.

...yatılı öğretmen okulunda üç yıl okuduk. Ondan sonra ilkokul öğretmeni olarak atandım. İki yıl öğretmenlik yaptık. Ondan sonra Gazi Eğitim Enstitüsü Eğitim Bölümü'nü kazanınca oraya geldim. Bir yıl ara verdikten sonra öğretmenliğe, tekrar öğretmenlik için başvuruda bulundum. Hem öğretmen olarak çalıştım hem de ... Eğitim Enstitüsü Eğitim Bölümü'nü bitirdim. Ondan sonra'e müfettiş olarak gittim. Kısa süre orada müfettiş olarak çalıştıktan sonra, yurt dışına gönderilecek öğretmenler ile ilgili sınavları kazandım (16-Erkek, 69, Yüksek Lisans, Rehber Öğretmen).

Eğitim başarısının yanında genellikle eğitimle birlikte verili olarak kazanıldığı düşünülen ancak aynı zamanda mesleki deneyim ile kazanılan ve belki kültürel sermaye olarak da kabul edilebilecek meslek bilgisi, teknik bilgi türünden sermaye biçimlerinin kuşak içi hareketlilikte farklı ve dikey konumlara geçmeye yarayan bir yanı bulunmaktadır. Bireylerin daha önceden yaptıkları işler normalde ilerlemelerinin mümkün olmadığı konumlara geçmelerini mümkün kılabilirdiği gibi, zaman zaman meslek içi eğitim programlarına katılmak ve bu suretle edinilmiş olan bilgi ve deneyim bazen bir konuma yükselebilmek için şart koşulan resmi eğitim gereğini de aşmaya yardımcı olabilmektedir. Bazı örneklerde bu sermaye biçimi sosyal sermaye ile de desteklenmiş olabilmektedir. Meslek yaşamına köken ailesinde edindiği toprak bilgisi sayesinde bahçıvanlık yaparak başlayan erkek bir birey, önce konumunu aşağı doğru hareketlenmeyi engelleyecek şekilde vasıfsız ancak güvenceli bir mesleki konum olan vasıfsız kol işçiliğine taşınmış, konumunu korumayı garantiledikten sonra önceden edinmiş olduğu kültürel sermayesini bu konumda ilerlemek için kullanmıştır. Bir diğer katılımcı ise, formel eğitimi esnasında aldığı dikiş eğitimi bilgisini, ulaşmayı planladığı öğretmenlik menziline varamadığından başka bir konum edinebilmek amacıyla kullanmıştır.

Mesela ben şarapçıydım. Fabrika müdürü seni bahçıvan yapacağım dedi, genel müdürlüğe yazı yazdı. Adı geçen kişi kendi isteğiyle şarapçılıktan feragat edip bahçıvan olacak diye. Bahçıvan ama biz vasıfsız işçiydik şarapçıyken. Şarapçılıkta da vasıflı olabilirsiniz ama yıllar geçtikçe fazla kişi yoksa önünde sıran gelirse imtihana girip kazanırsan olabilirsiniz. Mesela bahçıvanlığa geçerken ben, ziraatçılar'dan (il merkezi) iki kişi geldi beni imtihan etti. Mesela çim hangi zamanlarda ekilir, bahçe ne zaman tanzim olur, ne zaman ekilir, kaç türlü aşı vardır, aşılar hangi aylarda olur gibi şeyler sordular. Beni yazılı imtihan etmediler, sözlü. Fabrika müdürümüz yazılı yaparsanız kazanamaz arkadaşlar dedi. Onlar da sözlü bizim için daha kıymetli dediler. Öyle imtihan ettiler beni. Sonra ben üçüncü sınıftım mesela, dördüncü sınıf oldum. Kalifiye işçi. Mesela memurlukta nasıl derece düşer, bizde yükseldikçe... Mesela sıradan işçiler üçüncü sınıftır, bir sınıf yükseldin mi o dört olur. Kalifiye işçi olursun. Ben de yükseldim kalifiye işçi oldum yani (10, Erkek, 77, İlkokul, Vasıflı Kol İşçisi).

Kız sanat ortaokulu. Orada temel dikiş öğrenimini öğrendim. Dikiş eğitimi aldım. İlgi de duyuyordum. Zaten biz fakir aile çocuğuyduk. Devamlı ben böyle sosyete hanımları nasıl giyiniyorlar, nasıl kuşanıyorlar onlara çok hevesliydim (55- Kadın, Açıköğretim Lisesi, Terzi).

Gerçekleştirilen mülakatlar neredeyse 2000'lere kadar Türkiye'de eğitimin yukarı doğru hareketlenmeye izin verecek ölçüde yoğun etkisi olan bir etken olduğunu, profesyonel meslek konumlarını farklı sınıflardan gelen çocuklara açma kabiliyetine sahip olduğunu, ancak son yirmi yılda eğitime yapılan yatırımın menzil konumları bakımından geri dönüşünün oldukça etkisiz olduğunu ve bu yatırımın karşılığının alınamadığını göstermektedir. Eğitimde fırsat eşitliğine yönelik uçurumun genişlemesi, sermaye odaklı eğitimin, köken sınıflarla paralel öğrenci yetiştirme stratejisi yapısal olarak dikkat çekilmesi gereken unsurlardır.

...işçi çocuklarının içinde zeki çocuklara ya da gerçekten yükselebilecek çocuklara olanak sağlanması gerekiyor. Türkiye'de o yapılmamaya çalışılıyor. Özellikle eğitim sisteminde son yıllardaki değişim bunu engellemeye yönelik. Yani yoksul çocuklarını daha ziyade meslek okullarına gitmeyi yönlendiren... Yani böyle toplumsal olarak daha şey mesleklere değil de daha alttan işte lise döneminden ya da ortaokul döneminden başlayarak mesleğe yönelten, sanayiye ara eleman olarak gönderen bir anlayış hakim kılınmaya çalışılıyor. Bu doğru bir anlayış değil. Çünkü siz parası olmayan okumaz anlayışı getirirseniz, zeki çocukların bu ülkede gerçekten yararlanabilecek, kendini geliştirebilecek çocukların önünü kesersiniz. Bence o eğitimde fırsat eşitliğini mutlaka yaratmak gerekiyor ve kamu eliyle o eğitimin verilmesine ihtiyaç var diye düşünüyorum. Bu olmadığı için sanki o insanlar, babası gibi, babasının peşinden, babasının mesleğinin peşinden gitmek gibi bir şeyle karşı karşıya bırakılıyorlar (29-Erkek, 61, Ortaokul, Vasıfsız Kol İşçisi).

Ayrıca bu durumla paralel bir biçimde mülakatlarda oldukça sık tekrar edilen bir başka etmen mülakat yapılan bireylerin çocuklarının eğitim ve kariyer seçimlerinde kendileriyle aynı fikirde olmadığı ve menzil konumlarına ilişkin farklı motivasyon ve hedefler içerisinde olmalarıdır. Eğitimin kendisine yapılan yatırımı geri kazandırmadığı için eğitim almış olsalar da bu eğitimin karşılığı olan gelir, statü ve güç konumlarına erişememiş olmaları gerekçesiyle çocuklarının başka işlere yöneldiğini belirtenlerin sayısı oldukça fazladır.

Ben onların bir memur olacağını zannettim. Memur babası var, memur dedesi var. Memur çocuğu olacak zannettim. Ama onlar gittiler, ticarete atıldılar. Ben hiçbir şey demedim. Memurdan tüccar olmaz demedim. Tutturdular dükkân alacağız diye. Ben kıdem tazminatını almıştım. Onunla arabayı satarak bir tane dükkân aldım onlara. 17 metrekairelik. Şu anda dört milyon kirası var. Çok acayip bir şey değil mi? Salaklık yani ama oradan para kazanıyor (Erkek, 68, Lise, Personel Şefi).

Ancak eğitimin arzının arttığı yerde, başka türden mekanizmalar devreye girmektedir. Liyakat devre dışı kaldığında eğitim başarısının bir kaynak mı yoksa kısıt mı olduğu sorgulanması gereken hale gelmektedir. Zira eğitim her şeyden önce bireyler için hem iktisadi hem de diğer türden sermaye türlerini seferber etmeleri gereken hem de geri dönüşü hayli zaman alan büyük bir yatırım alanıdır. Bu yatırım gelir ve itibarda bir yükseliş getirmesi beklentisiyle yapılmakta ve sonucunda bu hareketliliği tecrübe edememek, bu yatırımı yapmamış olanların da gerisinde bir konum elde etme ile sonuçlanabilmektedir. Bu olasılık bugün bireylerin en derinden yaşadığı eğitim yatırımı konusundaki kararsızlığın en büyük nedeni olarak görünmektedir.

Aynı zamanda mülakatların yapıldığı dönemde çocukları henüz bir eğitim aşamasını tamamlamış ve fakat ilk meslek konumlarına erişmek üzere olan bireylerin de doğruladıkları haliyle, eğitim bir menzil stratejisi olarak oldukça zayıflamıştır. Kendileri eğitimin bu konudaki işlevine halen koşulsuz itimat ediyor olsalar da çocuklarının eğitim dışına başka türden kaynaklara ihtiyaç duyduklarını ifade etmişlerdir. Eğitimin taşıyıcı etkisinin zayıflamasının sonuçlarının elbette ki yine sınıfsal olduğuna hemen dikkat çekilmelidir. Eğitim alt sınıflar için köken konumunu koruyabilmek için yatırım yapılmaya değer bir araç iken çocuklarının konumlarını destekleyebilecek malvarlığı ve sermayeye sahip olabilmiş ücretli çalışan ve sermaye sahipleri için ise kültürel sermayeyi genişletmenin bir aracıdır. Dolayısıyla ne türden bir hareketlilik amaçlanarak eğitim başarısına yatırım yapıldığının iyi anlaşılması gerekir. Eğitim başarısı her zaman gelir hareketliliğini önelemeyebilmektedir. Kendileriyle mülakat yapılan bireylerin birçoğunda gelir ve itibari mümkün olduğunca meslekler vasıtasıyla eşit şekilde yükseltmeyi hedefleyen bir eğilim görülürken, istisnai olarak gelir hareketliliğine ihtiyaç duymayacak olanlarla da karşılaşmaktadır. Eğitimin statüsüne ve gerektiğinde işe yarayabilecek bir varlık olarak elde edilmesine yönelik bir tavır da söz konusudur. Buradan eğitim kazanımının bireyleri istenen konumlara taşımadığı ya da yapısal koşulların buna izin vermediği gibi birçok yorum çıkarılabilecek iken altta meselenin bireylerin niyetlerinin ve hedeflerinin hiç de tahmin edilmediği gibi olabileceği rahatlıkla görülebilir.

Her zaman en iyi okullarda okusun, mutlaka bir mühendislik formasyonu alsın, ister çalışsın isterse de çalışmasın. Yani üniversiteyi bitirdikten sonra istiyorsa çalışsın, istemiyorsa çalışmasın (25-Erkek, 52, Lisans, Mühendis, Genel Müdür).

5.5. TOPLUMSAL HAREKETLİLİK STRATEJİLERİNE ETKİ EDEN MİKRO ETKENLER

5.5.1. Toplumsal Hareketliliğin Gerekliğine Dair Beklenti, Anlayış, Ufuk Farklılıkları

Toplumsal hareketlilik çalışmaları yoğun bir şekilde eğitim motivasyonu ve daha yüksek eğitim derecesinin bireylerin konum hareketliliğine etkisini tartışır (Shane ve Heckhausen, 2013; Mugabe vd., 2016; Haveman vd, 1991) ve bu tartışma ağırlıklı olarak birey odaklıdır ve genellikle öğrencilerin motivasyonları ile sınırlanır. Ancak bu çalışmanın verileri toplumsal hareketlilik meselesine, bireylerin toplumsal konumlara, mesleklere ilişkin neyi önceliklediklerinin; gelir, statü ve gücün ve bunlardaki değişimlerin bireyler için ne derecede

önemli olduğu, yapıların ve faillerin bu hareketliliği herkes için aynı derecede üretip üretmediğinin sorgulamaya açılması bir zorunluluk olduğunu göstermektedir. İlk olarak kendileriyle mülakat yapılan bireylerin ebeveynleri ile kendilerinin bireylerin meslek ya da sınıf konumlarını ilerletmeye dair anlayış ve görüşlerinin aynı olmasının beklenemeyeceği belirtilmelidir. Kendileriyle mülakat yapılan bireylerin ebeveynleri dikkatlerini yoğun olarak savaş, yoksulluk gibi hususlara yöneltmişler ve önceliklerini bu şartlar içinde kurgulamış ya da belirlemişlerdir. Aynı zamanda onların çocuk yetiştirme, onların geleceklerinin nasıl şekilleneceğine ilişkin algılarının bugün birçok bireyin anladığından dikkate değer biçimde farklılaştığına dikkat çekilmelidir. Kendileriyle mülakat yapılan bireylerin ebeveynlerine yönelik olarak değindikleri önemli bir meselelerden biri “ufuk” meselesidir. Kendi dönemleri için en fazla ihtiyacını hissettikleri şeyin ne yönde ilerleyecek olduklarına dair bir strateji eksikliği olduğunu belirten bireyler bakımından bu ufku edinebilecekleri başka bir kaynak olmaması durumunda eldeki kaynakları bir başka konuma yerleşmek üzere nasıl kullanabilecek olduklarına dair bir strateji geliştirme olasılıkları zayıflamaktadır. Dolayısıyla bireylerin ne yönde hareket edeceklerine dair planlamaları ancak kendi ufuk ve anlayışlarının inisiyatifine bırakıldığı bir durum ortaya çıkmaktadır.

Anam babam bir şey veremedi bana. Onların da günahı yok, o memleket bir şey veremedi. Ne okul verdi ne bir şey verdi ne de bir yön gösterdi filan (52- Erkek, 81, Askeri Okul, Vasıfsız Kol İşçisi).

Benim kafamda okumak vardı o an için. Nereye kadar okunabilir, nasıl okunabilir bilemiyordum ama okumak vardı. Onlar (ailesi) da liseden sonra veya ortaokuldan sonra devlette veya bir askeri okul gibi bir şeye kısa yoldan ulaşmamı istiyorlardı (25- Erkek, 52, Lisans, Mühendis-Genel Müdür).

Bu veriler eğitimin ve bu yolla konum yükseltmenin gerekliliğine ilişkin anlayışın tüm bireylerde verili olarak mevcut olmayabileceğine işaret etmektedir. Temel eğitimin olmazsa olmaz sayılması günümüzün anlayışının ürünüdür, geçmişe dönük olarak bireylerin yaşamlarında eğitimi her durumda merkezi bir konumda tutmadıkları rahatlıkla görülebilir. Dolayısıyla bir hanede çocukların mutlak surette eğitim almalarının değil, ailenin ekonomisine sağlayacak oldukları iktisadi fayda, emek gücü çok daha öncelikli olabilmektedir.

O zaman insanların hepsi cahildi. Çocuklar işçi lazımdılar, analara babalara. Jandarma gelirdi, çocukları okula alacaklar çağıracaktı diye samanlıklara saklardı bizi. Gözükmeyin de yazmasınlar okula derlerdi. Biz istedik ama onlar yollamadı (10-Erkek, 77, İlkokul, Kamuda Vasıflı Kol İşçisi).

Ebeveynlerin ya da bir bütün olarak hanehalkının en azından kendi genç üyelerinin gelir, statü ve güç konumlarını yükseltmelerinin gerekliliğine dair sahip oldukları bu ufuk, arzu edilen ile

elde edilen arasındaki mesafenin açılma derecesini belirlemektedir. Örneğin tüm hayvan varlığını çocuklarının eğitimi için satan ile, yine onlara bırakacağı malvarlığını artırmayı hedefleyen ebeveynlerin toplumsal hareketliliğe ilişkin ufuk ve anlayışları birbirinden hiyerarşik olarak üstün olmayan ancak tamamen farklı stratejiler geliştirdiklerini ifade etmektedir.

Hayvanımın hepsini satayım çocuğum okusun duygusu çok yüksekti (12-Erkek, 63, Üniversite, Sosyal Güvenlik Uzmanı).

[Babasının] Amcası ölmeden köyün imamına yedi altın veriyor.'i okut diye. Bakın ailemizin, dedelerimle ninelerimle aramdaki en temel eksen okuma konusudur. Okut diyor. Evlendire diye vermiyor, ona bir öküz ya da at al diye vermiyor. Annem de bana, Fuzuli'nin bir şiirini söyledi. Fuzuli demiş ki, ilimsiz şiir, ilimden bence pozitif ilmi kastediyor, ilimsiz şiir temelsiz duvara benzer, gayet itibarsız olur. Temelinde ilim olmayan şiir, temelsiz duvara benzer, itibarsız olur. Bir kere dedi bunu. (24-Erkek, 64, Doktora, Profesör).

Dolayısıyla bilhassa kırdaki yaşayan haneler arasında daha fazla geçerli olmak üzere çocukların ne türden mesleki konumlara erişebilecekleri, bunun için yapılması gerekenler bakımından belirlenmiş olan en önemli sınırlar ve kısıtlar kendi ufukları olmaktadır. Bunun önemli bir vechesini, bireylerin kendileri ya da birinci dereceden temasta bulundukları meslek gruplarının sayısının bir elin parmaklarını geçmemesi oluşturmaktadır. Bu durumlarda toplumsal hareketlilik içinde bulunulan şartların iktisaden bir gelecek vadetmediği ve her ne yol ve şekilde olursa olsun bu durumdan kendilerini çekip çıkmaları gerektiği gibi fikri ve duygusal zormalanın sonucunda ortaya çıkmaktadır. Yine de bu tür bir bilinç de toplumsal hareketlilik için sahip olunan ufkun önemli bir yapı taşı sayılabilir. Bir o kadar önemli olan bir başka durum ise, bu hareketliliğin yönü ve stratejisinin belirlenmesidir. Kendileriyle mülakat yapılan bireyler hem ufuk hem de kaynak eksikliğinin eldeki imkanlar ve kısıtlar ile hedefte olan arasındaki dengeyi kurabilmek ve bu yönde planlamalar yapmak gerektirdiğini ifade etmektedir.

Meslekler tanınmıyordu. Mesleklerle ilgili bilgi yoktu. En iyi meslek neydi o zamanlar? Öğretmenlik. Yatılı bir okula gitsin, aileye yük olmasın. Kendi ekmeğini kendi kazansın. Aile bütçesine çıktı olarak yükü binmesin. O egemen düşünce vardı (16- Erkek, 69, Yüksek Lisans, Rehber Öğretmen).

Yani o zaman çok düşünmüyorduk ama böyle hastaneye gittiğinde bakıyorsun bembeyazları giymiş, çok hoşuma gidiyordu (8- Kadın, 60, Hemşirelik Okulu, Hemşire).

Valla öğretmen olmak isterdim. Ne bileyim biz köyde bizi okutan öğretmenlerin durumunu görünce, o mesleği daha fazla severdik (20- Erkek, 66, Ortaokul, Polis).

Ben fen mezunuyum. İlk tercihlerimi ne yapacağımı pek bilemedim. Pek de iyi yol gösterilmedi herhalde. İlk üç tercihim şeydi galiba, böyle fenle ilgili bir şeydi. Eczacılık vardı belki filan. ... Yakın bir arkadaşımın akrabası, hala kızı, ...[alanımı söylüyor] girmişti benden bir sene önce. Yani biraz tesadüfen biraz.... Hiçbir fikrim yoktu. Bir ne yapar, hiçbir fikrim yoktu. Rehber öğretmenimiz yoktu. Ama işte böyle bir platonik, böyle

bir romantik şeyle, bilmediğim bir bilim dalına adım atmak istedim (27-Kadın, 62, Doktora, Profesör).

Ebeveynlerin toplumsal konumları ilerletmeye dair ufkunun önemi, yapısal koşullar izin verse de herhangi bir mesleki menzile ulaşamamış olan bireylerin hikayelerinde belirginleşmektedir. Zira istihdam koşullarının belirli meslek konumlarına erişmeyi mümkün kıldığı, kent içerisinde eğitim olanaklarına erişmenin görece kolay olduğu hallerde bile kendileriyle mülakat yapılan bireylerden kimileri için ebeveynlerinin kaynak yerine kısıt ürettikleri söylenebilir. Öyle ki eğitim yoluyla hareketlenme tecrübesi olan ancak kendileri kadar gelir ve malvarlığı olmayan dayısının kızının yabancı dilde kolej eğitimi alırken (eğitimin gerekliliğini öncelemedikleri için) daha fazla iktisadi kaynakları olmasına rağmen bu fırsatın ebeveynleri tarafından kendisine tanınmadığını ifade eden bir katılımcının sözlerine dikkat çekmekte yarar vardır.

Ankara'nın göbeğinde büyüdük. Öyle olmasına rağmen biz geleneksel bir yaşam sanki sürdürdük. Eğitime hani öyle çok fazla asılan, benim kızlarım okuyacak, işte benim kızlarım istediklerini yapabilir filan havası hiç olmadı. Hatta kendisine de söyledim babama, o zaman öyleydi evladım filan derdi ama... İki ablamı da çalıştırmadı. O zaman şimdikinden daha kolay iş bulmak mümkündü. Çevrede iş bulabilecek ahablar vardı. Yani ablamların arkadaşları kolayca işe girmişlerdi ama ablamlar çalışmadılar ... Dayımın kızı ise hem akrabamdı hem de çok yakın arkadaşım. Fakat dayım tabii ki babamdan daha çok eğitimi gözetiyordu.'yı koleje gönderdiler. Bizim ailede hiç öyle bir yabancı dili önemsemek... Yani gönderebilirlerdi. Bütçeyi çok aşmayabilir miydi, çok emin değilim ama çok büyük bir engel varmış gibi hatırlamıyorum. Öyle bir izlenimim yok. Ama eğitime çok önem verilmediğini... Yani çok da şart değil diye baktıkları için herhalde. Böyle bir gelişme olmadı (27-Kadın, 62, Doktora, Profesör).

Bu anlamda literatürde babalarının çocukların eğitim başarıları ve meslekleri üzerindeki etkisini babaların günün büyük bir bölümünü iş yerinde geçirdikleri ve bu sebeple çocuklar üzerinde etkilerinin zayıf olacağı gibi sığ bir nedensellikte açıklamak yerine söz konusu etkinin ebeveynin anlayış ve ufuk eksikliğinden kaynaklandığını söylemek daha yerinde olacaktır. Diğer bir deyişle çocuğunun nasıl bir yol izlemesi gerektiğine dair bir yol haritası sunma imkanı olmayan ya da bunun için çaba göstermeyen bir ebeveynin ellerinde olanlar ile tercih yapma ve strateji belirleme sorumluluğunu çocuğuna bırakmaktadır.

Babam da gel ya çiftçilik yap ya da yapma diyordu (18- Erkek, 64, Polis Yüksekokulu, Polis).

Hiç kimse yoktu, bu kendi azmim. Bu benim kendi isteğimle olan bir şeydi. İlk kez sizinle paylaşıyorum biliyor musunuz? Gerçekten... (31- Kadın, 56, Lise, Terzi).

Bireylerin konumlarında ileri yönde hareket etmelerinin gerekliliğine ilişkin anlayışlarının niteliği de menzil konumlarına erişimde bir belirleyicidir. Zira genellikle hane halkında her şartta üyelerinin gelecekteki konumlarına ilişkin ciddi bir hesaplamalar her zaman yapılan bir

şey olarak düşünülmemelidir. Hatta çoğunlukla ebeveynlerin çocukların bir mesleği olsun fikrinden yola çıkarak, kendi hayatlarını idame ettirebilecekleri ve ilgili Goldthorpe'un belirttiği gibi (2007, s.167) eğer mümkün ise bir adım ileri gitmelerini esas aldıkları bir stratejiyi benimsedikleri söylenebilir. Kendileriyle mülakat yapılan bireyler tıpkı kendi tecrübelerinde olduğu gibi, kendi çocukları için de mümkün olan en kısa ve risksiz yolla istihdama geçişi arzulanmaktadır. Kendi dönemleri içerisinde hiç bilinmeyen bir meslek için yatırım yapmak hangi koşullarda istihdam edileceğini bildiği mesleklere nazaran dikkate değer bir risk oluşturmaktadır. Bu tavır uzun menzilli hareketliliğe dair hesaba katılması gereken ve ,belki de en önemlisi, ufuk eksikliğinin de göstergesi olarak kabul edilebilir. Elbette ki, bireylerin mümkün olan en az riskle, en akılcı tercihleri yapmayı hedeflemeleri anlaşılabilir; ancak zaman zaman ellerindeki kaynakları nasıl değerlendirecek olduklarına, onları nasıl seferber etmeleri gerektiğine dair bir hesaplama yapamamaktan mustarip olmaları bir bilinç ve ufuk eksiliğine işaret etmektedir. Kendileriyle mülakat yapılan bireyler bu eğilimin henüz eğitim tercihindan başlayarak ve mesleki konumlara kadar devam ettiğini belirtmektedirler.

Ben biraz baskı yaptım. Bana şimdi öyle söylüyor, senin yüzünden gittim diyor. Belki Anadolu liselerinden birini tuttururdu ama o günün şartlarında boş kalmasın diye. Boşa çıkmasın diye bir tane yazdı teknik lise, o tuttu (3- Erkek, 64, Meslek Yüksekokulu-Tahakkuk Memuru).

O günün koşullarına göre konuşuyorum. O zaman eğitime fazla bir şey sağlanmıyordu. Herkes kısa yoldan iş hayatına atılıp ailesine katkı... Söylenilen hep şeydi, hemen okulu bitir ve kısa yoldan iş hayatına atıl. Elin ekmek tutsun, evlen falan yani. Bunlar o günkü koşullarda herkes için söylenilen şeydi (5- Erkek, 55, Lise, Askeriye'de Büro Memuru).

Öte yandan ebeveynlerin kendi ufukları, beklenti ve hedeflerine uygun olarak kaynaklarının ne kadarlık bir kısmını çocuklarının menzil konumları için seferber edebileceklerini, ne tür bir kaynağı hangi dereceye kadar çocuklarının kullanımına sunabileceklerini belirtmiş olmaları da bireylerin ufuklarını konumlandırmalarında önemli etkisi olan bir yaklaşımdır. Bu çok daha gerçekçi bir bakış açısı sağlıyor ve hayal edilen ile elde edilen arasındaki açılmayı daraltıyor olsa da aynı zamanda ebeveynlerin ufuklarını konumlandırdıkları nokta kendi meslek konumları ya da onunla ilişkili menzil konumları olduğundan bu kaynakların kullanımı esnasında çocuklarının menzil konumlarına ilişkin bir fikri onlara dayatmaları da söz konusu olabilmektedir.

Yani ben iktisadı çok seviyorum. Ekonomist olun dedim hep. Benden kaynaklandı birazcık. Ben seviyorum bu alanı. Ben hep iktisat okudum. Başka bir şey okumadım (12- Erkek, 63, Üniversite, Uzman).

Ebeveynlerin mesleklere ilişkin anlayışları çocuklarının menzil konumlarını dikkate değer şekilde etkileyebilmektedir. Zira ebeveynler meslekler içerisinde genellikle toplumun genel kanısıyla tutarlı, zaman zaman ise kendi bireysel hassasiyet ve arzularını da katarak hiyerarşik olarak değerlendirmelerde bulunmaktadır. Üstelik bu değerlendirmeleri dahilinde çocuklarının eğitim alacakları alanlar üzerinde kendilerine sağlayabilecek oldukları iktisadi veya başka türden kaynakları şart koşarak belirleyici olabilmektedirler. Mülakat yapılan ebeveynlerin gözünde büyük oranda Türkiye'deki istihdam olanaklarını da dikkate alarak sağlık bilimleri ve fen bilimleri alanında eğitim almanın ve kariyer yapmanın sosyal bilimlere nazaran bir üstünlüğü bulunmaktadır.

...dedim ki, oğlum sosyalci olmayın. Fenci olun. Çünkü günümüzün sosyal, akşamdan sabaha değiştirilen bir kuram ya da kaide halinde yürüyor. Doğru dürüst sosyal kurallar ve kaideler üzerine oturulmuş olsa, insana değer veren, hay hay. Bunların içinde sadece hukuk fakültesine gitmek isterseniz gidin dedim. Kız da öyle yaptı zaten. Onlara hep fenci olmaya çalışın dedim (9- Erkek, 77, Hukuk Fakültesi, Hakim).

Ebeveynler çocuklarının hangi konumlara ulaşabilecek olduklarına ilişkin kendi kriterlerine göre değerlendirme yapmakta ve bu değerlendirmeler sonucunda çocuklarından birini misyon olarak görerek bütün yatırımı ona bağlamak ile bütün çocukları arasında elindeki tüm kaynakları eşit paylaştırmaya çalışmak arasında bir tercih meselesine dönüştürebilmektedirler. Bu anlayışa göre yapılan değerlendirmelerde başarılı olma olasılığı olsa da her halükârda hata payı yüksektir, çünkü ebeveynlerin çocuklarına dair iyi gözlemlenmemiş ve öznel değerlendirmeleri oldukça yükündür.

[çocuklarına ayırdığı ekonomik kaynaklar sorulduğunda] Babamın bana sağladığının belki aynısı olmasa da sağlamaya çalıştım. Babamın bana sağladıkları daha fazladır. Çünkü dedim ya, o beni bir misyon olarak görüyordu (7- Erkek, 67, Hukuk Fakültesi, Bakan Müşaviri).

Çocuklarının konumlarını yükseltmelerine ilişkin kaynak yatırımı söz konusu olduğunda ebeveynler tüm kaynakları seferber etme konusunda tereddüt etmeyeceklerini defaatle ifade etmelerine rağmen, bu hususta dikkat çekilmesi gereken önemli bir farklılaşma kaynakları çocukların eğitimi veya kariyer olanakları için seferber etme zorunluluğunda ortaya çıkan eylemde bulunma biçimleridir. Başka bir ifade ile aktörlerin olası bir durumda nasıl eylemde bulunacak olduklarına ilişkin planları ve varsayımları ile gerçekte nasıl davrandıkları arasında önemli açılımlar meydana gelmektedir. Konum hareketliliği gerçekleştirmek üzere yatırım yapılması gereken dönemlere ilişkin açıklamalarda söz konusu ifadelerle sıklıkla rastlanmaktadır. Öyle ki, söz konusu durum kaynakların neden seferber edilmediğini gerekçelendirmede de söz konusudur. Ebeveynler kendileri için kaynaklarını seferber

etmedikleri çocukların zaten yukarı doğru hareketlenemeyecek olduğunu bildiklerini, eğitim yatırımının başarısız olacağını veya sermayenin sözü edilen alanda herhangi bir kar getirmeyecek olduğundan emin olduklarını; aksi yönde olacağını bilseler bugün “ceketini satma” olarak tabir olunan bütün malvarlığını seferber etmekten çekinmeyeceklerini belirtmektedirler.

Malvarlığını seferber etmeye ilişkin ifadeler ile birlikte, meslekler dağarcığına ilişkin yoksunluğun etkisinin çocukları için de sürdürüldüğü söylenebilir. Artık iktisadi sermayenin toplumsal hareketliliğe hasredilebileceğine dair bilinç daha gelişkin olsa da ya da kültürel sermaye sahipliği bireylerin konumlarında hareketlenme oluşturabilecek bir anlayış mekanizmasını daha kolaylıkla üretebiliyor olsa da halen eğitim yoluyla hareketlenme denilince profesyonel mesleklerden birkaçının, sermaye yoluyla hareketlilikte ise metaya dayalı ticari faaliyetin anlaşıldığı çok açıktır. Ebeveynlerinin meslek dağarcıkları yaklaşık on meslekle sınırlı olan katılımcıların bu konudaki kendi dağarcıklarını belki iki katına çıkardıklarını söyleyebiliriz, ancak günümüz ile karşılaştırıldığında halen muazzam bir sınırlılık olduğu aşîkardır. Dolayısıyla halen formel eğitimin yeterli ve fark yaratıcı olması gerektiği inancı hakimdir.

Bunun yanında kendileriyle mülakat yapılan bireylerin çocuklarına ufuk sağlamak ile iktisadi sermaye seferber etmek arasındaki ayrımı sistematik bir şekilde yapabildikleri de söylenemez. Türkiye’de ebeveynlerin çocuklarının kendi meslek konumlarına kıyasla daha ileriye gitmek için nasıl bir anlayışa sahip oldukları sorgulandığında bu anlayış ve ufuk yerini iktisadi kaynak tüketmenin almış olduğu açıkça görülebilmektedir. Dolayısıyla elindeki kaynakları doğru değerlendiremeyen ve çocuklara yatırım yapmanın anlamına ilişkin bir uzlaşmazlığın çok derin olduğu haneler için çocuklarına teknoloji sağlamak, kaynakları eğitime bilinçsizce yatırmak ile doğru bir analiz ile çocukları yönlendirme ve onlara bilinç ve ufuk kazandırmanın ayrı şeyler olduğunun ayırdına varılması gerekmektedir.

Mülakat verilerinde, belirli bir eğitim türüne ve derecesine yatırım yaparken veya bir mesleki konuma erişmek isterken bireylerin gözlerini alan ve konumlara dair hedeflerini oluşturan şey, o konumu işgal etmenin kendilerine sağlayacak olduğu davranma ve yaşama biçimleri olmaya başladığı görülmektedir. Ancak bireylerde bu hareketlilik algısını oluşturan değişikliklere yönelik algının çok yeni olduğu da düşünülmemelidir. Mülakat yapılan bireylerin sıklıkla sözünü ettiği, bireylerin motivasyonlarını biçimlendiren etmenlerden birisi geçmişte de

Türkiye’de çoğunlukla kent yaşamıyla özdeşleştirilen yaşam tarzları, giyim kuşam ve tüketim alışkanlıklarıdır. Bu sebeple mülakat yapılan bireylerin ebeveynlerinin çocuklarını konumlarından ayrılmalari için teşvik etmede işe yarar bir strateji de onların kent ile bağlarını kurmak ve bir şekilde oradaki yaşam tarzı ile ilişkilennmelerini sağlamaktır. Bu teşviğin gerçek bir hareketlilik üretip üretmeyeceği belirsiz olsa da bugün halen işlevini koruduğu ve hatta konumlara ilişkin yanılgılar üretmeyi sürdürdüğü söylenebilir.

Bireylerin gözünde hareketliliğin yalnızca mesleki konum değiştirerek gerçekleşmediği, bulunulan konumda da saygınlık ve statü elde etmenin yolları olduğu ve onların ufuklarının bu noktada konumlanmış olabileceğine de dikkat edilmelidir. Bireylerin ufkunu nerede konumlandıkları önemli bir mevzu olduğunu ortaya koyan önemli bir husus da -özellikle zanaatkarlık için- mesleklerinin statüsünü kendinden menkul tesis etmeleri ve tanımlamalarıdır. Bu türden bir zihinsel arka plan mesleklerin diğer meslekler içerisindeki statüsünden ziyade, kendi içerisinde yanında yetiştiği usta ya da işyerinin niteliklerini statü kazandırıcı olarak değerlendirmek ve yeterli görmek anlamında bir anlayış geliştirmelerini sağlamaktadır. Yani yatay hareketlenme sayesinde statü kazanımı bireyler için toplumsal hareketliliğe ilişkin önemli bir gösterge olabilmektedir. Özellikle kol işçiliği yapmış olanların beyanlarında çok bariz bir şekilde görülen bir husus olarak çalışma ortamının, kıyafetinin ve çalışma biçiminin değişmesinin etkisi yatay olarak bir hareketlenme olsa bile yukarı çıkmış olarak algılanmaktadır. Hiyerarşik olarak kravat takmanın tulum giymeye her zaman üstünlüğü söz konusudur.

Dedim ya bırak git, takım elbiseni git kravatını tak git kahveye garsonluğa başla ...bulaşık da yıkarım, garsonluk da yaparım, aşçılık da yaparım. Ama belirli bir yere göre, beğendiğim yere. 69’da İzmir’den geldim, ...’ta bir kahve vardı, işçi kahvesi, lokantacılar kahvesi. Oraya vardım. Kalfa lazım dedi garson, hadi gidelim dedi. Olmaz dedim. Ben İzmir’in fuarında yetiştim dedim. Mutfağı beğenirsem, sen de benim işimi beğenirsen pazarlığı yaparız dedim. Olmaz dedi. Şimdi yani gel de burada çalış (4- Erkek, 70, İlkokul, Belediye İşçisi).

Kuşak içi hareketlilikte bireylerin kendileri için öne sürdükleri gerekçeler toplumsal hareketliliğin gerekliliğine ilişkin önemli bir ufuk eksikliği olarak değerlendirilmelidir. Mesleğe girdikten sonra konumda yükselmenin ya da konum değiştirmenin risk olacağı anlayışı ile “kendi kendimizi geçindiriyoruz nasılsa”, “bu yaştan sonra yapılacak bir şey yok” gibi düşünceler bireyleri konumlarını olabildiğince korumaya yönelten stratejilerdir.

Bu yaştan sonra yapılacak bir şey yok diyordum ben. Kendi kendimizi geçindiriyoruz (20- Erkek, 66, Ortaokul, Polis).

Halbuki tıpkı eğitim başarısında literatürün motivasyon olarak adlandırdığı ve daha çok eğitim motivasyonu ile sınırladığı bir değişken olarak kendini gösteren bu etkenin aslında geniş anlamda bir ufuk meselesinin alt kümesi olduğu, bireylerin motivasyonlarının dikkate değer bir bölümünü, kendilerine yatırım yapacak olan aktörlerin bunun gerekliliğine dair anlayış ve yatırım biçimlerinden ileri geldiğinin fark edilmesi gerekmektedir.

5.5.2. Bireylerin Yaşamlarındaki Dönüşümler ve Kırılmaların Etkisi

Bireylerin meslek konumlarına yerleşmeleri ve bu konumlarda hareket etmelerini sağlayan dinamikler yalnızca makro veya mezo dinamiklerden oluşmazlar. Yaşamlarında başlarına gelen belirli kırılma anları onların yörüngelerini değiştiren önemli değişim dinamikleri üretirler. Nitekim literatürde yer alan kimi çalışmalar (Biblarz ve Raftery, 1993; Poppel vd., 1998) babaların ölümünün oğullarının daha düşük sosyal sınıf ya da meslek konumlarına erişmelerine neden olduğunu belirtmekle birlikte bunun nedenleri hakkında bir şey söylememektedirler. Mülakatlardan elde edilen veriler bireylerin, gelir ve malvarlığı miktarları ve bunların kullanım alanlarını, eğitim alma kararlarını ve eğitim başarılarını, meslek hedeflerini, meslek konumlarına erişmelerini ve bu konumlarda ilerlemelerini etkileyen bu kırılmaların yaşamın hangi döneminde meydana geldiğine de büyük oranda bağlı olmakla birlikte bu türden dönüşümlerin toplumsal konumların analizinde dikkate alınması gerektiği göstermektedir. Üstelik bu dönüşümler yalnızca ebeveynlerin ölümü ile sınırlandırılmamalı, diğer aile üyelerinin durumlarına da dikkat çekilmelidir. Ölüm ve hastalık dışında vatandaşlıkla ilgili görev ve sorumlulukların, suç ve mahkûmiyet gibi damgalanmaların da konum yörüngelerindeki etkileri dikkate alınmalıdır. Bu etkenlerin yaşamlarının hangi aşamasında meydana geldiğine bağlı olarak bireylerin planlamalarında farklı şekilde sonuçlandıklarını da söylemek mümkün görünmektedir. Yaşamda meydana gelen bu türden dönüşümler bireylerin kendilerine kaynak oluşturma ihtimali olan ya da onları kısıtlama olasılığı bulunan diğer etkenlerle etkileşime geçerek yörünge değiştirmelerine ya da hedef konumlarına tutunarak şartları bu hedefe göre değiştirmelerine neden olmaktadır.

İlk olarak ailenin bileşimi veya morfolojisinde meydana gelen değişimler hane yapısında, iş bölümünde, gelir ve kaynakların üretimi ve kullanımında önemli strateji değişikliklerini ve farklı eylem dizilerine yönelmelerini zorunlu kılmaktadır. Bireylerin meslek konumlarını edinmeleri ve koruyabilmeleri için fiziksel ve zihni olarak istikrarlı bir yaşama ihtiyaçları olsa da yaşam doğrusal ilerlememektedir. Aynı zamanda belirli türden meslekler için çeşitli konularda yeterli vücut sağlığı ve psikolojik sağlığa ihtiyaç olduğu da hesaba katıldığında

toplumsal hareketliliği tartışırken bireylerin yaşamlarında meydana gelen hem kaynaklarını tüketme hem de önceliklerini değiştirmelerine neden olan dinamiklere dikkat çekmek gerekmektedir. Aynı şekilde bireylerin yaşamları da yaşamları süresince elde etmiş oldukları maddi ve manevi kaynaklar hiçbir zaman durağan ilerlememekte ya da gerilememektedir. İktisadi kaynaklar toplumsal hareketlilik için önemli bir harç oluşturur ancak bu kaynakların birdenbire kesilmeleri ya da beklenmedik bir yolla artmaları her zaman ihtimal dahilindedir. Bu meselelere belirli hanelerin başına gelebilecek münferit olaylar gibi bakmak önemli bir genel durumu ve onun etkilerini gözden kaçırmak anlamına gelecektir zira, kendileriyle mülakat yapılan her bir bireyin farklı görünümlemlerle veya olaylarla tezahür etmiş olsalar da yaşamlarını kesintilere uğratmış olan bir takım kırılma hikayelerinin mevcut olduğu aşikaren görülmektedir.

Hanehalkı bileşiminin değişimi bireylerin toplumsal hareketlilik dinamiklerini derinden etkilemektedir. Örneğin, ebeveynlerden birinin ölümü çocukların yaşamdaki yörüngelerini tamamen yerinden etmeye muktedirdir. Bu değişikliğin sarsıcılığı eğitim hayatından kopmak, sağlanan iktisadi imkanları kaybetmek, psikolojik sarsıntılar ve hatta aileden tamamen kopmak gibi farklı biçimlerde ve derecelerde olumsuz etki yaratabilmektedir. Hayatta kalan ebeveynle birlikte yeni bir hane kurulduğunda imkanlar ve engeller eskisinden farklı bir şekilde yeniden ve çocuklar için aynı köken bu defa farklı menziller üretebilmektedir.

Annemiz ölmüştü. Babamız da işte malı mülkü, tarla takım kalmış, evlenmek zorunda. Evlendi, bir kadın getirdi. Kadının bir çocuğu varmış, kendisi de demiş ki benim de tek çocuğum var. Kadın da senin de tek çocuğum var benim de, öyleyse tamam olur demiş. Evlenmişler. Ama eve gelince biz dört kardeşiz. Her birimiz bir taraftan baba baba diye bağıınca, kadın sen bir çocuğum var dedin bunlar ne dedi. Her taraf çocuk dolu, hep de erkek çocuk. Kadın istemem ben bunlar deyince, babam önce en büyüğünü, abimi kovdu. Ondan sonra onun küçüğünü akrabalarından birisinin hayvanları çok olduğu için onların yanına çoban verdi. Onun küçüğü de ben, bana da diyor ki sen git. Tek çocuğa razı çünkü, en küçüğü istiyor üvey anne. Tek çocuk o da en küçüğümüz olduğu için, sevimli de bir şey, ona razı yani. Ben de o zaman yedi veya sekiz yaşındayım. Ne yapacağımı bilemiyorum. Evden git ne demek onu bile bilmiyorum, anlamıyorum. Annemden kalan altınları kayboluyor, çalınıyor yüzükleri bilezikler falan gidiyor. Üvey annem diyor ki sen çaldın. Ben altını ne bilirim, nasıl alınır nerede satılır. Git diyorlar sadece, bu eve gelme. E ne yapacağım, gittim kamyonlarda yattım. Eski kamyonların içinde yattım. Olmuyor. Sonra abim gel benim yanımda yat dedi. Onun yanında yatmaya başladım. Benden de kurtulmuş oldular (9- Erkek, 77, Hukuk Fakültesi, Hakim).

İkinci olarak, tüm salgın hastalıklar, ölümler gibi olgular hane bileşimlerinde ve sınıf konumlarında önemli değişiklikler yaratarak toplumsal hareketlilik örüntülerini derinden etkilemektedir. Özellikle hanenin gelir getiren üyesinin kaybı veya hastalığı bu anlamda tam bir kriz durumuna işaret ederken, tedaviye ilişkin süreçler de ailenin asli malvarlığının erimesine neden olabilmektedir:

Benim üzerimde de fakülteyi bitirince bir daire vardı. Onun kira geliri bana katkıda bulundu. ... Zaten babamın kazancının büyük bir kısmı yurt dışındaki tedavilere filan harlandı (22-Kadın, 67, Hukuk Fakültesi, Üst Düzey Yargı Mensubu).

Haneye gelir getiren ebeveynlerin vefatı, kendi hesabına çalışanların aile üyeleri için alacaklarının da kaybolması gibi büyük kayıplar da doğurabilmektedir. Bu kayıplar hanenin kaynaklarını dikkate değer ölçüde etkileyerek bireylerin köken konumlarında kalmalarına da o konumdan ayrılmaları için yatırım yapmalarına da yetmeyecek bir vaziyet ortaya çıkarmaktadır.

Babam İstanbul'a gidip mal alıyor. Manifatura, tuhafiyeye açıyor. Açıyor ama bir sene geçmeden babam verem oluyor. Ben babamdan herhangi bir para, beş kuruş bulamadım. Ancak babamın çok alacakları vardı. Manifatura, tuhafiyeden mütevellit. Hiçbirisi o parayı vermedi bize. Çok yakınlarımız bile babama olan borçlarını inkâr ettiler. Ama istedim ben. Okuyorum ben para lazım dedim. Kabul etmediler (17- Erkek, 88, Terbiye Enstitüsü, Müzik Öğretmeni).

Hanenin gelirini temin eden ebeveynin ya da üyenin ölümü sonucunda hanenin iktisadi organizasyonunu yapacak olan bireylerin hanedeki üyelerin eğitimi sürdürmede, kaynaklardan ne oranda ve süreyle faydalanacakları konusundaki kararlarının oldukça önemli olduğuna da dikkat çekmek gerekmektedir.

[Babasından bahsediyor] Üçüncü sınıfta dedem ölmüş. Dedem ölünce iki amcam, rahmetliler, tam demişler okuduğun yeter sana. Babam birdenbire elinden imkanlar gidince, hemen işe başlamış (62- Kadın, 72, Hukuk Fakültesi, Büro Memuru).

Ebeveynlerden birinin vefatı hane reisliğini ve diğer üyelerin gelecekleri ile ilgili kaynak üretme, aileyi geçindirme sorumluluğunu hanedeki çocuklardan birinin yüklenmesine de neden olabilmekte, söz konusu durum bu bireyin yörüngesini kökten bir şekilde değiştirebilmektedir. Zira bu kişi artık kendisi için kaynak üretilen değil, hane üyeleri için kaynak üreten bir aktör konumuna geçmektedir.

Babam rahmetli olunca, çocuklar benim üzerime kaldı. [ağlıyor]. Onların askerlik yapmalarına, evlenmelerine hepsini ben temin ettim. Kendi kendime bir söz vermişim. Onlar babasız kaldılar, onları ben büyütüp yetiştirmem lazım. Amcalarım da dediler bu dört çocuk, yetim kaldılar. En azından bunun eli tutuyor. Öbürleri küçüktü. (41- Erkek, 62, Ortaokul, Vasıfsız Kol İşçisi).

Ailenin işleyişi ve yapısını değiştiren dönüşümlerden biri de hastalıklardır. Ebeveynlerin hastalıkla mücadele ettikleri dönemde hanenin geçirilmesi ve düzenin sürdürülmesi konusunda inisiyatif alabilecek yaşta olan çocukların bu süreçle çok daha yoğun olarak yüzleştikleri söylenebilir. Özellikle bir mesleki konuma henüz yerleşmek üzere olanlar ve isteğe bağlı olarak eğitimini devam ettirmek üzere olanların kararlarında mutlak surette hedeflenen ile

erişilen arasında önemli açılmalar meydana gelmektedir. Bu bireyler mevcut şartlarda mümkün olan en hızlı yolla eve gelir getirme, eğitimi bırakmak suretiyle çalışmaya başlama gibi stratejileri benimserken kendilerinden küçük yaşta olan kardeşler veya diğer aile üyelerinin durumlarını korumaya çalışmaktadırlar.

Babam ben orta ikideyken kanser rahatsızlığına tutulunca ve yurt dışında da tedavi oldu. Benden büyük kardeşler bu hastalıkla daha fazla muhataptılar. Üzüntülü bir ortamda genç kızlığım geçti. Çünkü kanser, arkasından felç babamın ve annemin rahatsızlıkları. Ataerkil bir aile, aile bağları kuvvetli, ben kendimi bazı sıkıntılardan uzaklaşmak için devamlı okumaya verdim. Kütüphanelerden hiç çıkmazdım. Zaten okumayı seven bir insanım. O üzüntülü ortama benim en küçük çocuk olmam nedeniyle beni dahil etmemeye çaba gösterdiler (22-Kadın, 67, Hukuk Fakültesi, Üst Düzey Yargı Mensubu).

Varlıklı olarak nitelenebilecek bir aile için tek gelir getiren hane reisinin ölümü ailenin konumunu bütünüyle değiştirebilir ve diğer üyeler için oldukça yoksul bir gelecek ve kaynak yokluğu ortaya çıkabilmektedir. Böylelikle geride kalan ebeveynin ya da hanedeki en büyük çocuğun sahip oldukları önceki imkanlardan mahrum kalmış bir şekilde aileyi geçindirme zorunluluğu doğmaktadır. Kendisiyle mülakat yapılan bireylerden biri üst düzeyde bir bürokrat olan dedesinin erken vefatının hanehalkı üyeleri için statü ve gelirin ani kaybına yol açtığını ve bu durumun konum değişikliklerinde kullanılacak kaynakları miktarını da aynı oranda etkilemiş olduğunu şöyle aktarmaktadır:

Hocam, 42 yaşında adam ölmüş. Bir çekmecesini varmış. Evin babasının çekmecesini. Dokuz mu, on altın oraya koymuş. Öldüğü zaman bakıyorlar. On altın var. Bir ev üç katlı ve on altın. O öldüğünde annem on yaşındaymış. On yaşından, ilk, orta, lise bitirene kadar, anneannem onu idare ediyor. Varlıklı aile. Yani geliri iyi... Sultan Hamit devrilmeden, halledilmeden saraydan ayrılmış dedem. Yani varlıklı bir aile, iyi bir aile. Soydan da iyi. Beşiktaş'ta bir evleri var. O gün için iyi. O parayla, on altını da bozdurup idare etmişler. Fakat giderek azalmış. Kadının başka geliri yok anneannemin (24-Erkek, 64, Doktora, Profesör).

Hanenin gelir dağılım dinamiklerini etkileyen önemli bir dönüşüm de ebeveynlerden birinin emekliliği olabilmektedir. Emeklilik ikramiyesi çocuklara sermaye sağlamak bakımından ücretli çalışanların hayatları boyunca ellerine geçen -eğer miras yoksa- tek önemli sermaye kaynağı olabilmektedir. Ancak mülakat yapılan bireylerce “tek atımlık bir kurşun” olarak tabir edilen bu kaynak tahmin edileceği üzere, kolaylıkla riske atılabilecek bir sermaye biçimi olarak çalışmamaktadır. Öte yandan bu kaynağa kimin erişeceği ve kullanacağı, sonrasında aktif çalışma yaşamından daha azalmış olan aylık gelirden kimin en çok etkileneceği de bu ebeveynlerin çocuklarının eğitim durumları, meslek konumları ile ilgili hangi devresinde oldukları ile nedensel olarak ilintilidir.

Geniş aile üyelerinden birinin hastalığı bireylerin hane içerisindeki gelir dağılım dinamiklerini olmasa bile, aynı zamanda yaşam evrelerinin akışını değiştirerek eğitimi ya da iş başvuru süreçlerini sektöre uğratabilmektedir. Hane üyelerinin geçirdiği hastalıklar gündelik yaşam döngüsünü etkileyerek bireylerin eğitim başarılarını, mesleki tercihlerini etkiler hale gelebilmektedir.

Bu arada babam bir kalp krizi geçirdi. Şeye geldi Numune'ye, ameliyat oldu falan filan. O arada çocuk imtihanı da kaçırdı. Devlet memurluğu sınavlarını kaçırdı (19-Erkek, 73, Ortaokul, Polis).

Yalnızca hane üyelerinin hastalıkları değil, bireylerin kendi sağlık durumlarının bozulması da eğitim başarıları ve meslek konumlarına erişmek için izleyecekleri stratejilerin durumunu dikkate değer şekilde etkilemektedir.

Pazartesi ders başı yaptık ve çalışkan çocuktum hakikaten. Altı ay sonra sınıf müfessili oldum. Bir sene geçti. İkinci sene derslere başladık. Bende bir öksürük başladı. Sinsi sinsi bir öksürük, terlemeye de başladım. Bir de çok iştahsızlık vardı. Bir arkadaş vardı, o gitmiş sınıf subayına demiş, efendim hiç yemek yemiyor. Geceleri de öksürüyor. Ama ben ne olduğunu bilmiyordum tabii. Komutan götürdü beni, doktor beni soydu arkamı dinledi. Ah canım dedi, çok üşütmüşsün sen. Sulu zatürre, soğukta kaldım ya... Deniz şeyi hep bana arkadan vurmuş, akciğere, karaciğere. Ondan yapıyormuş. Seni Haydarpaşa Askeri Hastanesi'ne göndereceğim dedi. Orada biraz tedavi ol gel dedi. Ben, yüzbaşım ben hastaneye gidersem sınıfta kalırım dedim. O zaman üç karne veriyorlardı. Birinci karne, ikinci karne, bir de kanaat. Ve notlar da on üzerindendi. Dedi ki, sen önce tedavini ol, dersler kolay dedi. Neyse gittik, yirmi beş gün orada yattık. Tuttular bana güzel kızım, dört ay hava değişimi verdiler (52- Erkek, 81, Askeri Okul, Vasıfsız Kol İşçisi).

Özel sektör rekabetin oldukça sıkı işlediği, genellikle güvencesiz çalışma üzerine kuruludur. Dolayısıyla bireylerin yaşamlarında zorunlu ya da tercihen meydana gelen değişim ve dönüşümler kariyer yörüngelerinde önemli kırılmalara ve konum kayıplarına neden olmaktadır. Örneğin erkekler askerlik görevi esnasında çalıştıkları işi veya bu işteki konumlarını kaybedebilmektedirler. Kamu kesiminde istihdam, vatandaşlıkla ilgili bu tür görev ve sorumluluklar ya da bireysel mazeretler sebebiyle daha fazla garanti sunsa da özel sektör bazı meslek grupları için gelir bakımından tatmin edici olmasıyla bu türden kayıpların riskinin alınması gerektiğine bireyleri ikna edebilmektedir. Bu da elbette rasyonel olarak bir fayda maliyet hesabının yapılmasını gerektirmektedir. Aşağıda alıntılanan anlatılar farklı meslek grubuna mensup bireylerin askerlik görevlerinin kariyer yörüngelerini farklı yönlerde etkilediğini örneklemektedir.

Çünkü geri dönme imkanımızın olup olmadığını bilmiyordum. Çok farklı bir sektördü. ... Bir garanti vermediler, dönüş garantisi. Yani normalde askere giden biri gider, askerliğini bitirir, geri gelir, başlar. Öyle bir garanti vermediler. Eşim de orada çalışıyordu. Ona da o garantiyi vermediler. O garantiyi vermiyorsanız biz de istifa ediyoruz dedik ve askere

gitmeden iki gün önce istifa ettik. İstifa ettikten sonra ben askere gittim (25- Erkek, 52, Mühendislik Fakültesi, Mühendis-Genel Müdür).

Sonra askerlik geldi. O zaman ihtilal [1980 askeri darbesi] olmuştu. Kısa dönem askerlik yaptık. Genel Başkanı'na gittim. Benim tazminatımı mı almam gerekir izin mi vereceksiniz diye sordum. Sadece askere gideceksin dediler. İş sözleşmene hiç dokunmuyoruz dediler. Hatta bana harçlık da verdiler. İşte Anadolu'dan gelmiş olmanın verdiği o güzelliğin... Ben ezikliğin demiyorum. Yani bir koruma oldu. Sanki beni bir devlet koruyormuş gibi, devlet sahip çıkıyormuş gibi, ... bana sahip çıktı. Onlar beni bir evladı gibi gördüler.'in çocuğu oldum daha doğrusu. Hep primimi yatırmışlar, böyle bir güzellik yapmışlar (12- Erkek, 63, Lisans, Sosyal Güvenlik Uzmanı).

Mülakat verileri bireylerin yaşamlarındaki kırılmaların onların meslek konumlarını tamamen değiştirecek nedensel güçte olabileceğini açıkça ortaya koymaktadır. Öyle ki ücretli çalışan ya da işsiz birinin geçirdiği kaza sonucu aldığı tazminat onun iş kurmasına ve tacir olmasına neden olabilmekte, bu durum bireyin olağan yaşam akışı içerisindeki olası yatay veya dikey hareketlilik gösterebileceği konum alternatiflerinin dışına çıkmasına neden olması bakımından dikkat çekici hale gelmektedir.

Büyük bir uçak kazası geçirmişti. ... İki yıl hastanede yattı. Neyse, ondan sonra geldi, ...'da bir dükkân açtı. O zaman kazadan dolayı biraz tazminat aldık. Elimizde bir miktar para oldu. Parayı değerlendirmek için de bir market açtı (28- Kadın, 62, Lise, Kamuda Büro Memuru).

Bireylerin konumları ve yörüngelerini hem kuşak içi hem de kuşaklar arası mahiyette etkileyen önemli bir etken de mahkûmiyet ve sonrasındaki damgalanma sürecidir. Bu türden deneyimler çoğunlukla bireylerin konumlarını kaybetmelerine ve sonrasında da önceki konumlarına tekrar erişimi mümkün kılmadığından aşağı doğru bir hareketlenmeye neden olmaktadır. Üstelik bu sonuçlar yalnızca kuşak içi değil kuşaklar arası konum hareketliliği bakımından da geçerlidir. Mahkûmiyet aktörlerin yalnızca kendi konumları değil çocuklarının konumu üzerinde de etki doğuran yanıyla, peşinen çocukların belirli meslek konumlarına erişim yolunu kapamaktadır. Öte yandan eğitim kararlarını, başarılarını ve hedeflerini etkilemek suretiyle de menzil konumları üzerinde etki sahibidir.

...illegal bir faaliyet gösteriyorduk, yine belli bir yapı içerisinde. O yapı içerisinde de yakalandım. Beş yıl hüküm giydim. Beş yıl yattım. Çıktıktan sonra... O zaman da benim iki tane çocuğum vardı. Biri kız, biri oğlan. Onların hayatına iyi bir yön verebilmem için de cezaevinden çıktıktan sonra yeniden hayata atıldım. Gerçi çocuklarımın ikisini de okutamadım. ... Cezaevi koşullarından dolayı da... Kızım bir yere başvurdu, oradan da bizim sicilimiz farklı çıktığı için o sınava da almadılar (30- Erkek, 62, Ortaokul, Vastıfsız Kol İşçisi).

İktisadi değeri olan, toplumsal konumları değiştirmeye yardımcı olacak, kaynaklık edecek malvarlığı öğelerinin deprem, su baskını, yangın gibi sebeplerle aniden kaybedilmesi de

konumlar üzerinde önemli dönüşümler yaratabilme potansiyeline sahiptir. Örneğin, hanenin tüm gelirinin kiralanmış olan bir binadan elde edildiği bir durumda, binanın yanması o hanenin hem mevcut konumuna hem de dolaylı olarak gelecek nesil için aktarımını yapacağı kaynakların miktarını esaslı bir şekilde değiştirmektedir. Öte yandan gayrimenkul sahibi bir hanenin asli gelir kaynağı kesildiğinde evini kiralayarak tali bir gelir kaynağı elde etmesi de halihazırda kaynakları üzerinde dönüşüm yarattığı anlamına gelmektedir.

... Haa bir de ne oluyor, üst katı kiraya vermeye başlıyorlar zor durumda kalınca. İyi. Bir gelir, onunla ekmek, peynir, ıspanak alıp geçiniyorlar. Bir de yangın çıkmaz mı? Binanın yarısı yandı üst katın. Altı kurtarıyorlar. Gitti, o kira da gitti. Sıfır. İbrenin sıfıra vurduğu an (24- Erkek, 64, Doktora, Profesör).

Bireylerin yaşamlarında meslekleri ile ilgili karar alışları her zaman rasyonel ve yukarı doğru hareketlenmeyi hedef alır şekilde ilerlememektedir. Hayatta kendilerinin başlarına gelen birtakım üzücü ya da mutluluk verici olay ve durumlar onların kariyerlerinde ne yönde ilerleyeceklerine duygusal bir biçimde karar vermelerine neden olabilir. Yaptığı iş dolayısıyla çocuğunun yaralanmasına sebep olan bir babanın aldığı mesleği bırakma kararı arızı bir neden oluşturuyor olsa da toplumsal hareketlilik yörüngelerine etki eden bir niteliktedir.

5.5.3. İnanç, Siyasi Görüş ve Etnisitenin Menzıl Konumlarına Etkisi

Bireylerin yaşamlarında menzıl konumlarına ilerlerken kendilerine kaynaklık edebilecek veya kısıt oluşturabilecek çeşitli mensubiyetleri bulunur ve bu mensubiyetleri kendilerinin meslek yaşamlarında kuşak içi bir hareketlenmeye yol açmakla kalmaz, aynı zamanda kendilerinden sonraki kuşaklar üzerinde de etkili olabilirler. Elbette ki söz konusu etki bireylerin içinde bulundukları tarihsel ve toplumsal şartlarla yakından ilişkilidir. Dolayısıyla mülakat yapılan bireyler için köken aileleri ve kendilerinin siyasi, dini, etnik mensubiyetleri ve anlayışlarının toplumsal konumlarına etki ettiği türden bir etki mülakat yapılan bireylerin çocukları için aynı şekilde tezahür etmeyebilir. Ancak yine bu mensubiyetlerin Türkiye’de bireylerin mesleki konumlarına etkileri nedenseldir ve kendileriyle mülakat yapılan vaka grubundan elde edilen veriler bu tür etkenlerin toplumsal hareketlilik çalışmalarında merkezi bir yer tutması gerektiğini açıkça göstermektedir. Kendileriyle mülakat yapılan bireylerin meslek konumlarına ne yolla eriştikleri veya kendilerini belirli konumlara erişmekten alıkoyan etkenlerin ne olduğunu belirtirken mutlak surette hem ülkede yaşanan siyasi olaylar ve bu olaylar sonucu getirilen yapısal düzenlemelere hem de kendilerinin siyasi eylemliliklerin belirli konumlara erişmek veya konumlarını korumak bakımından müdahil rolüne atıfta bulunmuşlardır. Öyle ki kendileri ve ailelerini apolitik olarak tanımlayan bireylerin bile eğitim çağlarında ülkenin

atmosferinin yarattığı korkunun kendilerinin mesleki hedeflerini gözden geçirip hedeflerini yeniden düzenleme zorunluluğu doğurduğu görülmektedir.

O dönemlerde siyasi olayların da büyük etkisi oldu. Farklı görüşte olan şeylerden dolayı öyle her üniversiteye gidemiyordunuz istediğiniz gibi (3- Erkek, 64, Meslek Yüksekokulu, Tahakkuk Memuru).

Siyasi fikirlerini eyleme döken öğrenciler bakımından ise eğitim vasıtasıyla hareketlenmenin önünde kendi tercihlerinin ötesinde yaptırımlar bulunmaktadır. 1970'ler ve 80'ler döneminde üniversite öğrencilerinin üniversitelerdeki eğitim politikalarına ilişkin yapmış oldukları eylemler kendi eğitim yaşamları bakımından önemli sonuçlar doğurmuştur. Özellikle eğitimlerini devletten aldıkları burs gibi bir iktisadi destek ile sürdürenler için bursların kesilmesi gibi yaptırımların hane kaynaklarına duyulan ihtiyacı yeniden ortaya çıkardığı görülmektedir.

Boykotlar yapıyorduk. Boykotun hep örgütleyici, önde gelenlerindeydim. Ben yatılı olarak eğitim enstitüsüne de girdim. Ama yatılılığı kaldırdılar, bize şey verdiler beş yüz lira burs aylık, yatılılığın karşılığında. Ama biz boykota başladık. Ondan sonra dediler, ya derslere gidersiniz ya da bursu keseceğiz. Biz de keserseniz kesin dedik. Bursu kestiler. Bu sefer de maddi sıkıntı oldu. Ondan sonra ablamın gene desteğini gördüm (44- Erkek, 69, Eğitim Enstitüsü, Öğretmen).

Görüldüğü gibi siyasi mensubiyet herhangi bir mesleki konuma yerleşmeden önce bile bireylerin hangi yörüngede ilerleyecek olduklarına dahil bir müdahil etken olabilmektedir. Bireylerin herhangi bir politik görüşte oldukları için kendilerine yukarı doğru hareketlenme imkânı tanıyacak olan eğitim fırsatlarına erişemedikleri yerde toplumsal hareketliliğin yalnızca eğitim başarısına bağlanabilmesi mümkün değildir.

Kısa süre orada müfettiş olarak çalıştıktan sonra, yurt dışına gönderilecek öğretmenler ile ilgili sınavları kazandım. Tabii o dönem çok şeydi, politik nedenlerle göndermediler. Engellediler. Arkasından 12 Eylül dönemi tarumar etti her yeri. Böyle siyasi olaylar falan (16- Erkek, 69, Eğitim Fakültesi Yüksek Lisans, Rehber Öğretmen).

Mesleki konumlarda yükselmeyi sağlayacak eğitim fırsatları önündeki kısıtların yanı sıra ülkede siyasi atmosferin istihdam politikalarına da etkisi söz konusudur. Belirli bir eğitim kazanımı sonucunda erişilmesi mümkün olan mesleki konumlara yerleşmenin tüm niteliklerini haiz bireylerin siyasi kimlikleri nedeniyle statü ve güç konumlarını düşürmek suretiyle yeni konum mahallerinin tesis edilmesi gibi bireylerin hareketlenmesine etki eden yapısal düzenlemeler söz konusu olabildiği gibi, siyasi gücün konumlar üzerinde değişiklik yaratma kabiliyetine de sıklıkla atıfta bulunmuşlardır.

Müfettiş yapmıyorlardı bizi. İlköğretim müfettişlerinin yetkileri var çok fazla ve şey yapmak istemiyorlar politik nedenden dolayı aktif bir görevde bizi görevlendirmek istemediler. Ne yapalım ne edelim diye eğitim uzman yardımcılığı diye bir şey uydurdular. Belli liselere görevlendirdiler. Yetki olarak fena değildi. Müdür yardımcısı yetkisindeydik. İsteyen orada akşama kadar saatini doldurup gidiyordu (44- Erkek, 69, Eğitim Enstitüsü, Öğretmen).

Bireysel olarak birileri bu işe engel değil de, o zamanki siyasi konjonktürde bir iktidarın getirdiğini öteki iktidar görevden alıyordu. Genel bir engelleme diyelim ona. Ben lise müdürü iken il milli eğitim müdür yardımcısı oldum. O zaman iktidar değişti, bizi aldılar görevden. Hiçbir şeyimiz yok, soruşturma falan da yok ama aldılar. O zaman siyasi tercihler biraz kişilerin kaderinde etki ediyordu (7- Erkek, 67, Hukuk Fakültesi, Bakanlık Hukuk Müşaviri).

Bireylerin siyasi görüşleri sebebiyle edinmiş oldukları etiketlerin aile üyeleri ve akrabalar aracılığıyla kuşak içi ve kuşaklar arası aktarılabilirliğine de vurgu yapmak gerekmektedir. Mülakat verileri birçok birey için siyasi mensubiyetlerin konumlarını sürdürme, ilerletme veya kaybetme üzerindeki etkisinin bireysel değil kolektif olduğunu, mensubu oldukları hanenin üyelerinin siyasi fikirleri veya eylemleri sebebiyle belirli konumlar kendilerine açık hale getirilebildiği gibi tersine konum kaybına neden olabildiğini ifade etmişlerdir. Eşinin siyasi görüşleri nedeniyle kendi kariyerinin aşağıya doğru değiştiğini ifade eden bir katılımcı, aynı zamanda çocuğunun kariyer planlamasını da bu etkinin devam edeceği varsayımına göre yapmış olduklarını aşağıdaki sözlerle ifade etmiştir:

... Yani benden kaynaklamayan, eşimden dolayı, bazı siyasal olaylardan dolayı, sürgün edildim başka bir müdürlüğe. Bir beş yıl da orada çalıştım. Yani maaşımın da düştüğü.... Öyle bir yere beni sürdüler. (28- Kadın, 62, Lise, Kamuda Büro Memuru).

Türkiye’de de şartlar belliydi zaten... Babasının da siyasi durumundan dolayı, Türkiye’de bir resmi daireye girmesi filan zor dedik. Yurt dışına gönderdik büyük oğlanı. O şimdi yurt dışında çalışıyor (28- Kadın, 62, Lise, Kamuda Büro Memuru).

Bireylerin bu görüşlerinin yalnızca kendilerini değil diğer aile üyelerinin konumlarını da etkilediğinin bilinciyle bazı aktörler ailenin diğer üyelerine zararı dokunmasın diye göç etmek ya da ebeveynler tarafından aynı nedenle haneden çıkarılmakla bile karşılaşmışlardır. Nitekim bu stratejiler hem kendileri hem de kardeşler gibi diğer hane üyelerinin konumları üzerinde etki doğurmaktadır.

Bizim gibi farklı düşünen insanlara yeteri kadarıyla yaşama hakkı tanımadıkları için orada yaşadığımız birçok şeyler oldu. Ondan dolayı diğer kardeşlerime zararım dokunmasın diye....’da bizim o anlayışımıza ters düşmüş oldu. O nedenden dolayı bizleri rahat bırakmadılar. Artık orada benim gibi düşünen, azınlıkta olan benim kuşağımdan, 78 kuşağından insanların yeteri kadar orada barınma şansları yoktu. Çünkü farklı yapıya sahip olan bir yer. Bizim gibi farklı düşünen insanlar orada dövülür, her türlü şeye maruz kalıyordu. Annemin de bir lafı üzerine... Çocuklarımın başını da belaya koyuyorsun bu şekilde dedi. Senin burayı terk edip gitmen gerekiyor dedi (30- Erkek, 62, Ortaokul, Vasıfsız Kol İşçisi).

Bireylerin siyasi görüşleri ve mensubiyetleri doğrultusunda girişmiş oldukları eylemler ve faaliyetler de mesleki konumlarında aşağı hareketliliği tecrübe etmelerine neden olan kısıtlamaları ve engellemeleri üretmektedir. Kendileriyle mülakat yapılan bireyler işyerlerinde sendikacılık faaliyetleri ile ilgilendikleri için doğrudan ya da dolaylı olarak konumlarını kaybetme riski ile karşılaştıklarını ya da kaybettiklerini aktarmışlardır.

...(sendika) kuruldu. Onun kuruluşunda, yönetim kurulunda da denetim kurulunda da etkin olarak yer aldım. Sendikalar vardı işte. Tabii sendikalar hem örgüt mensuplarının özlük ve meslek ile ilgili sorunlarını dillendirmek hem de kazanımlar elde etmeleri için çaba göstermek, mücadele etmek amacındaydı. Belli şeyler oldu ama bu tür şeyler hep baskıyla karşılaşıyor Türkiye’de. Her zaman üzerimize geliyorlar bu tür şeylerde. İnsanlar tutuklanıyor, göz altına alınıyor, hapse atılıyor. Batıdaki gibi değil bizde ne yazık ki bu tür şeyler. O şekilde insanların önü tıkanıyor maalesef. Yine de sosyal çabalarımızı sürdürdük oradaki örgütlü mücadele içerisinde (16- Erkek, 69, Eğitim Fakültesi Yüksek Lisans, Rehber Öğretmen).

Bacanağımın İstanbul’da bir kot fabrikası vardı. Bizi oraya götürdüler. Orada beş altı yıl çalıştık. Biraz ekonomik koşulları düzelttik. Düzeldikten sonra hala kafamızda... O geçmişte aldığımız sınıfsal mücadele fikri kafamda yer etmişti. Onun peşini bırakmadım, aldığım kültür de beni bırakmadı. Onun mücadelesini verdim çalışmış olduğum fabrikada. Elli kişi çalışıyordu, onları örgütledim. Sonradan da o insanlar patrona gereken bilgiyi verdi. Patron da bacanağımdı. Sonuçta patronum olan bacanağım öğrendi benim bunları örgütlediğimi. Ondan sonra bana ihanet ettin dedi. (30- Erkek, 62, Ortaokul, Vasıfsız Kol İşçisi).

Öte taraftan kendileriyle mülakat yapılan bireylerin birçoğunun kamu bürokrasisinde görev yapmasından ötürü siyasi anlayışın bireylerin toplumsal konumlara erişimi veya koruması üzerindeki etkisini ortaya koyan veri daha çok bu alanda bulunmakla birlikte söz konusu kısıtların bireylerin meslekleri dışında ilerleme alternatiflerinin bulunduğu konumlar açısından geçerli olabileceğine de işaret etmemiz gerekir. Nitekim kendileriyle mülakat yapılan bireylerden birisi sanatın siyaset ile sıhriyeti sebebiyle kariyer yörüngesine devam edemediğini çünkü bu alanda ilerlemenin yaşamlarını idame ettirmek bakımından alınamayacak riskler taşıdığını şöyle ifade etmiştir:

Keşanlı Ali oynuyoruz. Gittik ama 6. şube peşimizde. Komünist oyunu oynuyoruz çünkü. İşte gel dediler buranın çömezi ol. E kardeşim çömezi olsam üç gün sonra beni hapse atacaklar. Tıbbiye kalacak. Ben nasıl geçineyim, anama bakıyorum. Anam ortada kalacak zavallı kadın. Korktum ben, gitmedim (57- Erkek, 76, Tıp Fakültesi, Genel Cerrahi Uzmanı).

Bireylerin siyasi mensubiyetlerinin menzil konumlarına erişmelerini etkilediği kadar dini mensubiyetlerinin de bu yönde etki ettiğinden söz etmek gerekir. Keister (2012), toplumsal hareketlilik çalışmalarının din ile menzil konumları arasında güçlü ilişkiler tespit ettiğini ancak bu ilişkinin altında yatan mekanizmaların tam olarak anlaşılamadığını söylemektedir.

Kendileriyle mülakat yapılan bireylerden elde edilen veriler dahilinde dini mensubiyetlerin yapısal olarak bireyler üzerinde zorlayıcı bir etki doğurduğunu vurgulamak kadar bireylerin bir dinin gereği olarak toplumsal konumlarına dair hedeflerini ve eylemlerini belirlediklerine de işaret etmek gerekmektedir. Bireyler hem kendileri hem de köken ailelerinin mensubu oldukları inanç gereği daha peşinen eğitimin gerekliliğine ilişkin bir sorgulamaya girişerek din eğitiminin resmi eğitime öncelenmesi gerektiği gerekçesiyle kendileri veya çocukları bakımından eğitim kazanımının engelleyicisi olabildikleri gibi, dinin gereği olarak çocuklarını eğitmelerinin kendilerinin görevi olduğuna da inanabilmektedirler. Ebeveynler çocuklarının kariyerlerinden önce kendilerini anne baba olarak yapmakla sorumlu addettikleri belirli başlı görev ve sorumluluklara dikkat çekmektedirler. Bunlardan en fazla vurgulanan çocuklarını “iyi ahlaklı, dürüst ve hayırlı” bireyler olarak yetiştirme arzusudur ve dile getirilirken vurgu yapılan önemli bir gereklilik de formel eğitimden önce çocukların iyi bir din eğitimi almış olmalarıdır. Onlara göre kariyer başarısını, iyi gelir ve statüyü getirecek olan din eğitimi⁵¹ olduğundan yatırım yapılacaksa ona yapılmalıdır.

Daha fazla dini şeylerde... Ne bileyim işte okumamı daha çok isterdi. Mesela daha küçük yaşta bir taraftan dini eğitim verilmesini isteyip imamlara götürürlerdi. Ne bileyim işte orada hocalar hem duaları hem de namaz gibi şeyleri öğretip... Dini eğitim almamı isterdi (16- Erkek, 69, Eğitim Fakültesi Yüksek Lisans, Rehber Öğretmen).

Bireylerin köken ailelerine ilişkin belirgin bir biçimde tasvir ettikleri tavır zorunlu ilköğretim eğitimi bitirdikten sonra kadınlar için genellikle dini eğitim ile birlikte devam eden geleneksel rollere ilişkin dikiş dikme, ev işleri konusundaki hane içi eğitim; erkekler için ise dini yönde ilerleyen nitelikte bir eğitimle beraber devam eden ancak birinci derecede önem ve öncelik arz etmeyen formel eğitim şeklinde ilerleyen bir düzendir. Öte yandan eğitim yoluyla bir konum edinme stratejisi geliştirme zorunluluğu bulunmayan köken aileden toprak veya ticari sermaye devralacağı ihtimali yüksek olan erkek çocuklar için ise eğitim planı çoğunlukla devre dışı kalabilmektedir.

Beşinci sınıfı bitirmiş çocukların hiçbir şansı yok o köyde. Önce namaz kılmayı, dua etmeyi, dini öğreniyorlar. Dede imam, onlara öğretiyor. Dualar öğretiyor, namaz kılmayı, namaz çeşitlerini filan (50- Kadın, 65, Eğitim Enstitüsü, Öğretmen).

Ebeveynlerin veya hanehalkı üyelerinin dini eğitime önem vermeleri, çocuklarını dindar bir yaşama yönlendirmeye zorlamaları esasen hareketliliğin nasıl sonuçlanacağından ve çocukların menzıl konumlarından bağımsız olarak, köken aileden kopmayı teşvik eden bir unsur olarak

⁵¹ Burada bir alt okuma yapılmasının gerekliliği aşikâr olmakla birlikte, iyi bir dini eğitimin kendisinin mi yoksa konjonktür gereği din eğitimi almış olmanın ülkede iyi konumlara gelmenin bir aracı olduğunun mu sorgulanması mümkün olmamıştır. Ancak buradaki ifade bir eleştiri değil samimiyet içermektedir.

işleyebilmektedir. Aynı dindar tavrın sonucu olarak kız çocuklarını erkeklerin olmadığı eğitim kurumlarına göndermek onların belirli meslek kategorilerinde ilerleme olasılıklarını ve dolayısıyla menzil konumlarında oluşabilecek alternatifleri peşinen engellemektedir.

Annem babam da çok dindar insanlardı. Babam camide müezzinlik, imamlık da yapmıştır. Annem de beş vakit namazını kılan, orucunu tutan bir kadındı. Bana yedi yaşındayken söylediği laf hiç aklımdan çıkmıyor. Annem bana demişti ki, kızım bizim dinimizde yedi yaşındaki kız, yetmiş yaşındaki ihtiyara helaldir demişti. Ben o zamandan beri nefret ediyorum bu görüşten. O zamandan beri ben bu İslam dinine karşı bir nefret duyuyorum. ... Yani benim ailem de tabii böyle tutucu bir aile olduğu için beni erkeklerle beraber aynı okula göndermek istemediler. Ben ilkokulu bitirdikten sonra kız enstitüsüne yazıldım. Kız enstitüsünün ortaokul kısmına. Oradan mezun oldum. Yine bir öğretmen okuluna oradan gittim. Orası da sadece kız ilk öğretmen okuluydu (55- Kadın, 67, Lise, Terzi).

Bu fikir görece yoksul gruplar arasında daha sık olacak şekilde, ancak hemen hemen tüm gruplar için geçerli olmak üzere cinsiyete dayalı ve yoğun dini eğitim odaklı eğitim veren cemaatlerle ilişkilenebilir ve çocukların geleceğinin bu yolla garanti altına alınabileceğine ilişkin bir inancın doğmasına yol açmaktadır. Öte yandan bireylerin gözünde dini eğitimin özellikle tercih edilmiyor olması da temelini dini inancın kendisinden alabilmektedir. Zira bireylerin dini anlama, yorumlama ve yaşamlarına uygulama biçimlerinin çocuklarını kendilerinden bağımsız bireyler olarak hangi yönelimle yetiştirmeleri gerektiği konusunda farklılaşabilmektedir. Bu doğrultuda çocukları okutmanın, onlara bir konum kazandırmanın dinin gereği olduğuna, bunu yapmayan ana babaların cezalandırılacağı yönündeki eylem biçimi de aynı inancın farklı bir şekilde yorumlanmasının bir ürünüdür.

Karşımızda bir tane camii var. Dedik ki, biz Kur'an kursuna gidip Kur'an öğreneceğiz. Annem dedi ki, ben Kuran'ı üç kere hatmettim, ezbere biliyorum, okuma yazmam yok dedi. Size meslek lazım dedi. İlk önce okula gideceksiniz, Kur'an olur ya da olmaz dedi. Kur'an'la karın doymuyor dedi. Annem bizi... Annem cahil değildi, okuma yazması yoktu. Annem bizi okula gönderdi. İstikbal okullarda dedi. O kadın yemedi içmedi, bizi okula gönderdi (57- Erkek, 76, Uzmanlık Eğitimi, Genel Cerrahi Uzmanı).

Cenabı Allah, öyle zannediyorum ki ahirette o babalara bunu soracaklar. Çocuklara bir şey vermedik. Türkiye'de de öyle. ... Elinden geldiği kadar yönlendireceksin (52- Erkek, 81, Askeri Okul, Vasıfsız Kol İşçisi).

Bireylerin toplumsal hareketlilik dinamiklerine kaynaklık eden veya kısıt oluşturan önemli bir mensubiyet de etnik mensubiyettir. Toplumsal hareketlilik çalışmaları literatüründe esasen etnisite ima edilerek bireylerin kuşaklar arasında köken ailelerinin sınıf konumlarından hangi konumlara ilerledikleri veya geriledikleri, eğitim başarıları, gelir hareketliliği gibi meseleleri konu edinen çalışmaların birçoğu etnik köken konusuna ya doğrudan değinmekte veya onları ima etmektedir. Öyle ki, bireyler de kendilerinin toplumsal konumlarda ilerleme veya eğitim başarısında göstermiş oldukları performansın sonucunu belirli bir etnik mensubiyete, genetik

faktörlere veya zekaya bağlayabilmektedirler. Bir ırkın ya da etnik kökenin özcü bir anlayışa dayalı olarak başarı getirdiği anlayışı elbette ki çok sübjektiftir ve objektif ölçüm ve kıyaslar bu çalışmanın konusu değildir, yalnızca bireylerin dikkat çektikleri bir mesele olarak ve literatür ile ilişkilendirmek bakımından anlamlı olabilir.

Biz Laz ırkına mensubuz. Laz ayrı bir ırktır. Örf ve adetleri değişiktir. Onun için hayatta başarıyı yakaladım. Ben Türkçeyi Türklerden daha güzel konuşuyorum ama örf ve adetlerimiz benim için hala geçerli (17- Erkek, 88, Gazi Terbiye, Müzik Öğretmeni).

Yukarıda söz edildiği üzere, bu çalışma bireylerin ölçülebilir zekâları ve köken ailelerine kıyasla meslek konumları arasındaki ilişkinin izlerini aramak, eğitim başarısını ve mesleki hareketliliği bir etnik grup ile nedensel olarak ilişkilendirmek gibi bir niyet taşımamakla birlikte etnik kökenlerin bireylerin menzil konumlarına erişirken eğitim ve istihdam olanakları konusunda ne türden kısıtlar doğurabileceği veya ne yönde kaynaklık edebileceğini kaçınılmaz olarak sorgulamaktadır. Nitekim Türkiye’de eğitim fırsatları ve istihdam koşulları bakımından siyasi kimlik, din ve mezhep ile birlikte etnik mensubiyete dayanan birtakım eşitsiz koşullar ve uygulamaların bireylerin menzil konumları üzerinde doğurabileceği etkiyi tartışmaya açmak gerekmektedir. Kendileriyle mülakat yapılan bireylerden elde edilen veriler kuşak içi konum hareketliliği bakımından etnik kökenin önemli bir araç olduğunu ve bu tür mensubiyetlerin konum yükseltilmesinde kaynak veya kısıt oluşturabileceğini göstermektedir. Mülakat yapılan bireyler meslek konumlarını yükseltmelerine yetkin otoritelerin sübjektif değerlendirmelerinin önemli bir ayrımcılık ortaya çıkardığını ifade etmektedirler.

Yani... Memleketinden dolayı ayrımcılık görüyorsun. Mezhepten dolayı ayrımcılık görüyorsun (28- Kadın, 62, Lise, Kamuda Büro Memuru).

Öte taraftan, Türkiye’de eğitim fırsatları ve istihdam olanaklarının yapısal olarak eşitsiz dağıldığı ve farklı etnik kökene sahip hanelerde Türkçe konuşulmuyor olması toplumsal hareketlilik imkanları bakımından tabloyu iyice karanlıklaştırmaktadır. Bu kısıtla birlikte farklı bir coğrafyaya tutunma ve orada ilerleme stratejisi de söz konusu durumda işe yaramamaktadır. Nitekim, ailece zorunlu göç deneyimi olan bir Kürt aile bakımından henüz cemaatle ilişkilerin sağlıklı bir biçimde kurulamadığı yerde başarılı bir toplumsal entegrasyondan ve dolayısıyla da konum kazanımından söz etmek güçleşmektedir.

Annemin ...’de bir ailenin çocuklarına baktığı için birazcık Türkçe öğrenmişti. Ama babam Türkçe bilmiyordu. Annem ufak tefek Türkçe biliyor ama diğer dokuz kişilik aile, abilerim, kız kardeşlerim ve babam hiçbirimiz Türkçe bilmiyoruz. O köylüler bize bir şeyler söylüyorlardı. Biz bir şey anlamadığımız için diyorlardı yahu bunlar Ermeni mi, bunlar komünist mi, bunlar dil bilmiyor. Sonra köylüler babama sataşıyorlar. İşte kaç jandarma

öldürdünüz, kaç asker öldürdünüz de sizi sürgün ettiler? Bu bıyıklar da neyin nesi, sen niye camiye gelmiyorsun? diye. O da cevap veremediği için gelip evde bir köşede ağlıyordu (45-Erkek, 83, Sanat Enstitüsü, Teknik Ressam).

Kendileriyle mülakat yapılan bireylerden bazıları eğitimde ve istihdamda siyasi, dini ve etnik temelli kriterlerin daha fazla sorgulanır olduğunu, geçmişten günümüze artarak derinleştiğini kendi meslek yaşamlarındaki deneyimleri vasıtasıyla ifade etmişlerdir. Öyle ki, onların eleştirel oldukları ve kendilerini yukarı doğru hareketlenmekten alıkoyan bu dinamikleri kendi çocuklarının istihdam edilmeleri sırasında bizatihi yeniden ürettikleri, herhangi bir kurumda mesleki konum edinebilmenin siyasi, dini, etnik kimlikleri vasıtasıyla mümkün olabildiğini açıkça ifade ettikleri görülmektedir. Üstelik, söz konusu öğeler konum ediniminde eğitim başarısı, kabiliyet, zeka, gibi toplumsal hareketlilik çalışmalarının etkilerini araştırdığı alandan oldukça uzaklaşmış ve nedensel bir rol üstlenmeye başlamış görünmektedir.

Mesela ben Türk'üm. Hatta babam derdi ki biz öz be öz Türk'üz derdi. Yani hiç katıksız Türk biziz derdi. Ama ben her yerde pek çok Kürt arkadaşlarımla da çalıştım. Ama hiçbir zaman ne onlar bizi ne de biz onları aşağılamadık. Şimdiki gibi değildi. Hiç kimse kimseye sormazdı yani sen Kürt müsün, Türk müsün? Böyle bir şey yoktu, insanlık ve arkadaşlık vardı. Ne zamanki bu din olayları işin içine girdi, bu devlet kurumlarında da din ağırlıklı insanlar belirli yerlere gelmeye başladı, o zaman her şey bozulmaya başladı. Ondan sonra da zaten sen Kürtsün, Türksün, sen Alevisin olayları ilk o zaman çıktı. Yoksa daha önce hiç yoktu böyle şeyler insanların arasında. Yani solculuksa o solculuğun arasında hepsi vardı. Sağcılıksa sağcılığın içinde de hepsi vardı (32- Kadın, 65, Büro Memu).

6.BÖLÜM

ALMANYA'DA YAŞAYAN TÜRK GÖÇMENLERİN TOPLUMSAL HAREKETLİLİK MEKANİZMALARI VE STRATEJİLERİ

Kendileriyle mülakat yapılan göçmen bireylerin toplumsal konumlarını değerlendirmede yalnızca Türkiye veya yalnızca Almanya'ya ilişkin bir değerlendirmenin yapılması yeterli ve doğru değildir. Zira göç olgusu, bireylerin gündelik yaşamları, meslek konumları, eğitim kararları ve daha birçok farklı konudaki yaşam pratiklerini ulus-ötesi alanlara dayandırmalarını gerektirmektedir. Bu çalışmanın verileri kendileriyle mülakat yapılan bireylerin hareketlilik stratejilerinin yalnızca bir ülkenin sınırları içerisinde gelişmediğini ve birçok farklı ulusötesi oluşum ve faaliyetlerin etkisi ile (Şahin, 2017, s.103) şekillendiğini göstermektedir.

6.1. TOPLUMSAL HAREKETLİLİK STRATEJİLERİNE ETKİ EDEN MAKRO ETKENLER

6.1.1. Almanya ve Türkiye'de Meydana Gelen Yapısal Dönüşümlerin Etkisi

Toplumsal hareketlilik stratejileri ve mekanizmaları bakımından Almanya'ya göç etmiş olan vasıflı veya vasıfsız ilk göçmen grubunun en belirgin özelliği bu göçün hükümetler arasında yapılmış olan anlaşmalar dahilinde ve iş bulma büroları vasıtasıyla ilk menzil konumlarının belirlendiği göçler olmasıdır. Misafir işçilik sistemi 1960'lı yıllardan 1973 yılında misafir işçi alımlarının durdurulmasına kadar belirli süreli olarak başka bir ülkede çalışmak üzere giden bir grup insan bakımından bu kısa süre içerisinde akılcı olarak hedefleyebilecekleri şey, Almanya'da kendileri için bir varoluşun koşullarını araştırmak ve bunlara yönelmek değil, geri döndüklerinde durumlarını iyileştirmeye yarayacak olan kaynakları biriktirmeye yönelmek olmuştur. Bu bireyler için kendileri hakkında yapılmış olan sözleşmelerin koşulları Almanya'ya yerleşmek gibi bir planlamadan ziyade, bütün yapabilecekleri olabildiğince fazla miktarda birikim yapmak ve Türkiye'ye döndüklerinde daha iyi bir hayat kurmayı arzulamak olmuştur.

Dolayısıyla, öncelikli olarak Almanya'ya göç eden vasıflı ve vasıfsız bu işçi grubunun ilk olarak istihdam edilecekleri konumların hükümetlerin anlaşmaları vasıtasıyla işçi bulma kurumları ile Türkiye'den ayarlanmış bir şekilde belirlenmesine dikkat çekilmelidir. Almanya'ya yapılan işçi göçünde niceliksel olarak çok sayıda insanın konumlarını belirleyen şey ilk aşamada onların tercihleri veya çabaları değil, Almanya ve Türkiye hükümetlerinin

karşılıklı olarak yapmış olduğu anlaşmalar, Türkiye’den gelen işçilerin hangi alanlarda ve hangi pozisyonlarda istihdam edileceklerine dair düzenlemelerdir. Kendileriyle mülakat yapılan bireyler, özellikle vasıflı kol işçileri, Türkiye’nin o dönemdeki siyasi yetkililerinin kendilerinin konumlarını olduğundan daha aşağıda kabul edilmesine neden olduklarını, onların kariyer koşulları ile ilgili bir pazarlık yapılmadığının ve dolayısıyla olduklarından daha vasıfsız görevlerde çalıştırıldıklarının altını çizmektedirler.

Kızım bu bize basamak olabilirdi. Yalnız 1962’de başlayan işçi göç anlaşmasında Türkiye’nin başında olan Demirel, İnönü ve ona benzer idarecilerin tamamen ahlaksız kişiler olmasından Türkiye ezildi. Eğer Türkiye Türkiye olmuş olsaydı... (33- Erkek, 70, Yüksek Tekniker Okulu, Vasıflı Kol İşçisi).

Mülakat verilerine göre, çok sayıda göçmen işçinin vasıfsız konumlarda çalıştırılması, zamanla değişen arz talep dengesizliğinden de etkilenmiş işyerlerinde bireylerin konumlarını tehlikeye düşüren engellemeler ortaya çıkmış görünmektedir. Kendileriyle mülakat yapılan bireyler de konumlarını korumak için işverenlerle vasıf ve kabiliyetleri için bir ispat mücadelesine girmek mecburiyetinde kaldıklarını, işyerinde yukarı tırmanmaktan ziyade konumlarını korumaya çabaladıklarını ifade etmektedirler.

Hatta kendi kendilerine söylediler yani bu Türk bizim işimizi yapamaz, bizim işimiz çok hassas diyorlardı. Ben bilmiyorum diye biraz seri konuşuyor ustabaşısı, meisteri. Firmanın müdürü de ‘ya bilemezse atarız’ diyordu. Böyle kolayca. Ama altı ay sonra değişti durum.... Baktılar bu, işi yapabiliyor. Altı ayda yükselme oldu, (maaş) burada aldığının da üzerine çıktı (38- Erkek, 73, Yüksek Teknikerlik Okulu, Vasıflı Kol İşçisi).

Almanya’da özellikle vasıfsız çalışanların mesleki konumlarına erişimleri bakımından 1960’lı yıllardan bu yana önemli değişiklikler meydana gelmiştir. Zira istihdam piyasasında oluşan yoğun emek açığı sebebiyle vasıflı veya vasıfsız kol işçisi olarak konumlarını edinmiş olan bireylerin çocukları için bu konumlara erişmenin koşulları tamamıyla değişmiştir. Kendileriyle mülakat yapılan bireyler Almanya’ya göç etmelerinin kendileri açısından meslek konumlarına erişmelerinde başka herhangi bir koşul aramaksızın yeterli olduğunu ifade ederlerken kendi çocuklarının bu konumlara erişmelerini belirleyen mekanizmaların farklılaştığını ifade etmektedirler.

Şimdi o zamanları, gidip bir firmaya varıyordun direkt soruyodun. Büroya diyodun, ben iş arıyorum. Adam bakıyordu senin şöyle kıyafetine, tamam diyodu alalım. Adamları konuşuyodun, saat ücretini konuşuyodun, işini gösteriyolar. Memnun olursan sözleşmeni yapıyodun, işine başlıyodun. Duyuyodum mesela, bi firma işçi alıyo, ben Ford’u duydum Köln’deki, bir oraya gittim. Çok kabalıktı. Şimdi işler azaldı. Nereye gidersen git iş bulabiliyodun. Şimdi iş bulması çok mucize. İçeride kuvvetli bir adamın olacak da aynı Türkiye’deki işçilik gibi, işe aldırıcaksın (35- Erkek, 71, İlkokul, Vasıfsız Kol İşçisi).

1989 yılında Berlin Duvarı'nın yıkılışı ve soğuk savaş döneminin sona ermesiyle birlikte Doğu Almanya'dan gelen ucuz işgücü ve aynı zamanda birçok üretici şirketin de tesisini doğuya taşıması ile birlikte dikkate değer sayıda çalışanın işlerini kaybetmesine neden olmuş ve bu konumlarda çalışanlar bakımından önemli derecede aşağı doğru hareketlenme ortaya çıkarmıştır. İşyerlerinin Doğu Almanya'ya taşınması, saat ücretlerindeki şiddetli düşüş ve işten çıkarmalar yalnızca bireylerin konumlarında değil aynı zamanda gelecek kuşak için istihdam arzında önemli bir daralmayı da beraberinde getirmiştir.

Bana burada dediler ki, 'biz birleştik fabrikanın bir kısmını doğu Almanya'ya taşıyacağız.' Gelir misin filan dedi. Ben nasıl geleyim dedim. Hanım burada çalışıyor, kızım burada çalışıyor. Çocuklarım okula gidiyor dedim. O zaman biz sosyal plan uygulayacağız dedi. E uygulayın dedim. Biz kırk işçiye çıkış vereceğiz dedi. Hemen bir hafta sonra bana mektup yazdılar, elime verdiler. Düşün, taşın bize cevap ver. Yirmi altı sene çalışmışım orada. Benim o zaman saat ücretim yirmi üç Mark yetmiş beş sentti. Akort çalışıyordum, iyi para alıyordum. Eğer oraya gidersem, sekiz Mark yirmi kuruş saat ücreti. Benim paramla üç kişi çalıştıracak (52-Erkek, 81, Askeri Okul, Vasıfsız Kol İşçisi).

Kendileriyle mülakat yapılan bireyler Alman ekonomisinde meydana gelen değişimlerin istihdam politikalarına yansıdığını ve buna bağlı olarak konumları elde etmeye ilişkin koşulların değiştiğini belirtmektedirler. Bu iddianın önemli bir dayanağı gerçekten de önemli rezerv para birimlerinden biri olan Alman Markı'nın değerinin Euro'ya geçerken dikkate değer ölçüde düşmüş olmasıdır. Söz konusu dönüşüm hem yatırımcıların hem de bireylerin ellerindeki mevduatların neredeyse yarı yarıya azalmasına neden olmuştur. Dolayısıyla istihdam olanakları ve eldeki sermaye de aynı derecede daralmıştır. Bu daralma aynı vasa sahip kişilerin zaman içerisinde daha düşük konumdaki statüdeki işlere girmeleri ile sonuçlanmıştır.

Ne zamana kadar ki...İşte bu oyro çıkana kadar. Oyro çıktı, ondan sonra işte Almanya'nın biraz şekli şemali değişmeye başladı. Büyük fabrikalar küçüldü veyahut da başka ülkelere taşındılar. Sonra işte artık buradaki gençler bile artık başka şeylerden yerlerden iş aramaya başladılar. Yoksa burada kesinlikle bir işsizlik olmazdı (41-Erkek, 62, Ortaokul, Vasıfsız Kol İşçisi).

Ama yavrum bakın ben burada Krankenhaus'da çalıştım, çocuk hastanesinde. Almancam yoktu. Gittim büroya, mutfakta çalışmak için gittim. Ich suche arbeiten dedim, "ben iş arıyorum". Bu kadar. Başka Almancam da doğru dürüst yok. Beni aldılar. Beni aldılar kinderklınikte ben helferin (yardımcı) olarak çalıştım. Şimdi olsa putzfrau (temizlik elemanı) olarak bile almıyorlar (58-Kadın, 65, İlkokul, Hastabakıcı-Yardımcı).

Ekonomik daralma elbette yalnızca ücretli istihdamında değil, kendi hesabına çalışan tacirlerin faaliyetleri ve konumları üzerinde de kısıtlayıcı etkiler üretmiştir. Ticaretin elektronikleşmesi ile birlikte Almanya'da dikkate değer sayıda insanın, ücretli olarak çalıştıkları mesleklerin yanında alım satım faaliyetine yönelmesi sonucunda bu alandan gelir elde edilen tacir kişilerin konumlarıyla ilgili problemler ortaya çıkarmıştır. Bu konumlara olan talebin artışı ile birlikte

elde edilen gelire ilişkin tatminsizlik söz konusu konumların statüsünü de etkileyerek bireylerin hareketlilik dinamiklerini buradan da ücretli çalışmaya doğru bir akış ortaya çıkarmak suretiyle dönüştürmüştür.

Gazeteler üzerinden aranıp bulunuyordu alım satım işleri falan... Oradan alıyordu. Sonra bu işsizlik de çoğalınca, adam işsiz kaldı mıydı başka bir iş bulamadı mıydı bu işlere yönlendiriliyordu (41-Erkek, 62, Ortaokul, Vasıfsız Kol İşçisi).

1992 yılında imzalanan Maastricht Anlaşması ile Avrupa Topluluğu'nun Avrupa Birliği olma yolunda aldığı Ortak Pazar'a ilişkin iktisadi kararların bireylerin istihdam koşullarının önüne çeşitli düzenlemeler getirdiğini söylemek mümkündür. Söz konusu düzenlemelere göre bir işte istihdam için öncelikle Alman, sonra AB vatandaşları, ondan sonra diğerler ülke vatandaşlarının başvuruları değerlendirilmektedir. Ortak Pazar anlaşması dolayısıyla Türkiye'den göç eden bireylerin mevcut konumlar üzerindeki rekabet imkanları neredeyse sıfırlanmıştır. Dolayısıyla bireylerin toplumsal hareketlilik imkanlarını belirleyen yalnızca istihdam talebi ya da o konumlarda çalışabilecek vasıf ve nitelikteki bireylerin arzından ziyade işgücü piyasasına katılımda vatandaşlığa bağlı olarak yeni bir düzenleme getirilmiş olmasıdır.

1992'de bir kanun çıktı burada, unutmuyorum onu ben. Boşalan bir işyeri için önce Almanlar gidiyordu. Ondan sonra eğer Alman kabul etmezse, Avrupa ülkesi vatandaşları ve onlar da beğenmez kabul etmezse o işi, yabancılar geliyordu üçüncü sırada. Ben o zaman bir temizlik firmasında ustabaşı olarak çalışıyordum. O firmanın sorumlusu da bize o yazılı kâğıdı vermişti. Çünkü işçi alma ve çıkarma işine de aynı zamanda biz bakıyorduk ustabaşı olarak. Çıkacağı çıkarıyorduk, yeni işçi alınacaksa alıyorduk ve artık bu işin böyle olmadığını bize göstermek için o kanun kâğıdını, yani çıkmış kanunu yazılı olarak elimize verdiler (47- Erkek, 53, İlkokul, Vasıfsız Kol İşçisi).

Geldik, iş buluyorum ama o zaman ortak Pazar üyesi on dört taneydi. On dört devlet vardı. Bu işyerine ortak pazardan bir eleman talip olmazsa sana vereceğiz. İş buluyorum, gelip ortak pazardan birisi alıyor. Fıttırdım. Hayatımın en acı günlerini yaşadım (52- Erkek, 81, Askeri Okul, Vasıfsız Kol İşçisi).

Almanya'da meydana gelen yapısal dönüşümlerin etkisi yalnızca belirli meslek gruplarını etkilememiştir. Her ne kadar kendileriyle mülakat yapılan bireylerin çoğunluğu vasıflı ve vasıfsız kol işçilerinden oluştuğu için bu meslek konumlarının dönüşümünü daha fazla vurgulanıyor gibi görünse de profesyonel meslek sahiplerinin de istihdam piyasasının dönüşümünden dikkate değer derecede etkilenmiş oldukları söylenebilir. Almanya'nın mühendisler ve doktorlar gibi profesyoneller ile ilgili olarak uyguladığı göç politikaları sıklıkla değiştiğinden piyasada bu mesleklere duyulan ihtiyaca göre söz konusu meslek sahiplerinin konum edinimi olanakları değişmektedir. Almanya'nın dönemsel olarak belirli mesleklere duyduğu ihtiyaç dalgalanmalarına paralel olarak yapmış olduğu kısıtlamalar ve kota

uygulamaları diğer meslek gruplarının da yurt dışındaki konum kazanımını ve kariyer fırsatlarını etkileyebilmektedir.

O zaman ben buradayken inanın insan bir saate iş bulabiliyordu. Yani o kadar ihtiyaç vardı insanlara (46- Erkek, 79, Mühendislik Fakültesi, Bilgisayar Mühendisi).

Çünkü ihtiyaçları vardı doktora. On sene sonra bu ihtiyaçları biraz azaldı. Buradaki yabancıları, Türkleri geri göndermeye çalıştılar. Ben gitmek istemedim (61-Erkek, 79, Tıp Fakültesi, Genel Cerrahi ve Anestezi Uzmanı).

Özellikle hekimler açısından çok belirgin bir şekilde gözlemlenen bu durum içerisinde bireyler açısından, ihtiyacın azaldığı dönemlerde, konumda yükselmek değil, konumu korumayı başarmak bile oldukça zordur. İhtiyaç halinde oturma iznini, çalışma iznini işverenin hallettiği bir halden ihtiyacın azaldığı durumda ülkeden ayrılmaya zorlayacak siyasi ve idari kararların devreye girebildiği bir hal içinde bireylerin de toplumsal hareketlilik stratejilerini hızlı bir biçimde dönüştürme ihtiyacı ortaya çıkmaktadır.

Ben genel cerrahi ve anestezi ihtisası yaptım. Bu arada on sene kadar hastanelerde çalıştım. Buraya zamanında turist olarak gelmeme rağmen, kabul ettiler. Çünkü ihtiyaçları vardı doktora. On sene sonra bu ihtiyaçları biraz azaldı. Buradaki yabancıları, Türkleri geri göndermeye çalıştılar. Ben gitmek istemedim (61- Erkek, 79, Tıp Fakültesi, Genel Cerrahi ve Anestezi Uzmanı).

Üstelik sağlık politikalarında yapılan düzenlemeler ile yaratılan bu dalgalanmalar kimi durumlarda kısa vadeli de olsa kendileriyle mülakat yapılan bireylerin döneminden başlayıp onların çocuklarına kadar ulaşabilen dönüşümleri de içermekte, bireylerin konumları bakımından ciddi bir güvencesizlik yaratarak bu mesleklerin statüsü ve gelirindeki değişim ve dönüşümler bireylerin çocukları bakımından farklı meslek konumlarını hedeflemelerine neden olmaktadır. Aynı birey, doktor arzının istihdam talebi ile uyuşmadığı bir dönemde kızı için şöyle bir strateji izlediğini ifade etmektedir:

O sıralar bizim doktorluk mesleği parasal yönden cazipliğini kaybetti. Çünkü ödeme yapmıyorlardı. Doktor fazlalığı vardı, doktor çoktu. Mesela diyorsun ki... Çok çalıştığın zaman çok para kazanmıyordun. Bir araya şey yapıyorlardı... Diyordu ki üç ayda bin tane hasta kazanırsan bunun parasını alırsın, bin beş yüz kazanırsan fazlasının parası yok. ... Ondan sonra kızımı doktor olmaktan vazgeçirdim. Dedim sen durumu bilmiyorsun. (61-Erkek, 79, Tıp Fakültesi, Genel Cerrahi ve Anestezi Uzmanı).

Almanya hükümetinin ülkeye ihtisas yapmak için gelmiş olan yabancı hekimlere ihtisas süresince ikamet hakkı verirken ihtisas sonrası istihdamda önemli engeller çıkarıyor ve ülkeden ayrılmak istemeyenler için hekimlik izni verilmiyor oluşu bireylerin yaşamlarındaki yörüngeleri kökten bir biçimde değiştirmeye sevk edebilmektedir. Bu durum hekim olan birinin biriktirdiği

sermaye ile ticarete atılma planı yapılmasına bile neden olabilmekte ve bu durum meslek ve sınıf konumları bakımından beklenmeyen derecede önemli dönüşüm potansiyeline işaret etmektedir.

Senin inadın için gitmem dedim. Gitmezsen gitme, ben de sana müsaade vermeyeceğim dedi. Hakikaten vermedi. Çok yer buldum, müraaat ediyorum gel bizle çalış diyorlar. E müsaade alın. İki gün sonra diyorlar ki müsaade alamadık. Niye? Müsaade vermiyorlar dediler. Belli, çünkü kara listeye aldılar. Burada şey yaparım... Hakkım... İmkanları denerim. Veyahut da Almanca'yı biraz toparladım, biraz da param var ticaret yaparım (61- Erkek, 79, Tıp Fakültesi, Genel Cerrahi ve Anestezi Uzmanı).

Kendileriyle mülakat yapılan göçmen bireyler Türk vatandaşı oldukları için⁵² işe alınmada vatandaşlık kriterlerinin bulunduğu konumlar, ki özellikle kamu bürokrasisindeki birçok konum için bu durum geçerlidir, içine hareket etmenin imkân dahilinde olmadığı konumlardır. Dolayısıyla bireylerin bu konumlara hareket etmeleri diğer tüm şartları sağlamış olsalar da mümkün değildir. Vatandaş olmayanlar memurlar ile aynı statü konumunda olan ama emeklilik hakları ve maaşlar bakımından farklılık arz eden konumlara istihdam edilebilmektedir.

On beş yaşında Ausbildung ile başlıyorlar. Onunla başlıyor, daha on beş yaşından itibaren üç sene orada, devlet dairesinde çeşitli dairelerde şeyini yapıyor. Üç sene sonra imtihana giriyor, verdiği zaman da belirli bir yere atanıyor ve memur statüsünde. Memur statüsüne yabancı olarak girilemezdi. Alman vatandaşlığı aldıktan sonra da girilmezdi. Ama memur statüsüyle... Angestellte statüsündeydim ben. Ne deniyor Türkçesi, angestellte? Bütün her şey bakımından aynı memurla. Memurların yalnız şeyleri değişik, maaşları değişik, emeklilikleri değişik ama diğer bütün haklar yüzde yüz aynı. İşçiyle şey arası değil. Yani ondan daha düşük seviyede değil. Aynı konumda (62- Kadın, 72, Hukuk Fakültesi, Büro Memuru).

İşyerlerinin çalışanların eğitim seviyeleri ile ilgili düzenlemeleri ve eğitim zorunluluğu koyması söz konusu konumlara erişmeye ilişkin önemli bir kriter haline gelmiştir. Aynı zamanda kuşaklararası hareketlilik bakımından da aynı konumu ulaşılması zor, hiyerarşik olarak daha yukarıda kabul edilen bir niteliğe getirmiştir. Öte yandan işyerlerinin eğitim derecesine yönelik koydukları erişim şartlarının aynı zamanda yukarı doğru hareketliliğe kaynaklık eden bir yanı da söz konusudur. Eğitim döneminde elde edilmemiş olan derece, sonrasında yükselmenin bir koşulu ve fırsatı olarak bireylerin karşısına çıkabilmektedir.

... Çalışmaya başladı o meslekte, sonra başka bir işe girince o işyeri şart koştu. Dedi ki, sen diplomamı yükselt dedi. Tuttu, satıcı olarak bir üst kademeye çıkacak şekilde üç sene okula gitti (43- Erkek, 62, İlkokul, Vasıfsız Kol İşçisi).

⁵² Meslek yaşamlarının ilerleyen safhalarında hukuki süreçler ile vatandaşlık hakkı elde ettiğini belirten üç katılımcı bulunmaktadır.

Profesyonel meslek sahipleri için de mesleklerini sürdürebilmeleri bakımından yerine getirmeleri gereken belirli şartlar bulunmaktadır. Örneğin doktorların kendi kliniklerini açabilmeleri için sağlamaları gereken ve her yıl yerine getirilip getirilmediği denetlenen belirli kriterler onların konumlarını koruyabilmeleri veya herhangi bir kurumda ücretli çalışan konumundayken kendi hesabına çalışan olarak mesleki hareketlilik gösterebilmeleri bakımından önemli etkenlerdir.

Burada mesela klinik açtınız değil mi? Her sene bazı puanlar toplayacaksınız. Konferanslara gideceksiniz, seminerlere gideceksiniz. Oradan bir nokta, oradan üç nokta, buradan beş nokta puan toplayacaksınız. Senede sizden nere gidip, yeni neler öğren... İnovasyon... Onlardan ne öğrendiğinizi sizden isterler. Onların dokümanını yapacaksınız. Eğer onlar olmazsa elinizden muayenehane iznini alırlar (57-Erkek, 76, Tıp Fakültesi, Genel Cerrahi Uzmanı).

Elbette ki bu yapısal düzenlemelerin belirli eşitsizlik ve dezavantajlı uygulamalar ortaya çıkarması mümkündür. Özellikle göçmen gruplar bakımından onların kazanılmış haklarına yönelik düzenlemelerin konumlar açısından aşağı doğru hareketlenme yönünde adeta bir uçurum yarattığı söylenebilir. Eğitimle ilişkili olarak verilen haklar, istihdam aşamasında geri alındığında bireyler için söz konusu durum konum korumaya yönelik bir mücadeleyi zorunlu kılmaktadır. Aktörlerin yapısal düzenlemelerin konumu sürdürmeye ilişkin yarattığı engellemeler ile başa çıkmada hukuki mücadelenin yolunu bilmeleri ve bulmalarının fark yarattığı söylenebilir. Dolayısıyla eğitim derecesi daha yüksek, dil becerisini daha fazla geliştirmiş gruplar olan vasıflı çalışanlar ve profesyonellerin bu konuda avantajlı olduğu söylenebilir.

Buradaki yabancıları, Türkleri geri göndermeye çalıştılar. Ben gitmek istemedim. Çok uzun sürdü bu işler, mahkemeye verdim. Mahkemeyi kazandık, temyiz ettiler. Vatandaşlığa geçmek istedik, reddettiler. Avukat tuttum, tekrar reddettiler. Bir üst mahkemeye gittik. Üst mahkemede benim vatandaşlık isteğimi, burada çalışma isteğimi kabul ettiler. Ondan sonra burada kaldık. Kalınca, vatandaşlığı aldık. Muayenehane açtık (61- Erkek, 79, Tıp Fakültesi, Genel Cerrahi ve Anestezi Uzmanı).

Ülkedeki yapısal düzenlemelerin göç eden gruplar üzerindeki etkisi Almanya’da ikamet ettikleri ve çalıştıkları eyaletlerin yönetimlerinin siyasal ideolojileri dikkate değer biçimde farklılaştırmaktadır. Hristiyan Demokratlar ile muhafazakarların yönetim biçimleri arasında bireyler açısından istihdam fırsatları, konumları koruyabilme olasılıkları bakımından değişiklik göstermektedir. Bu noktada göç edilen ülkenin yanı sıra içinde ikamet edilen coğrafyanın da işin içine dahil edilmesi zorunludur zira bulunan eyaletin yabancılarla ilişkin tavrı bireylerin konum edinmeleri ve bu konumlarını koruyabilmeleri bakımından önemli bir etkidir.

O zaman bu eyalet Hristiyan demokratların yönetimindeydi o kadar yabancıları sevmiyorlardı. Oturma müsaadesi falan vermiyordu.'da formalite olarak kaldım, zaten o eyalette de iş bulabildim sonra (46- Erkek, 79, Mühendislik Fakültesi, Bilgisayar Mühendisi).

Göç eden gruplar bakımından yalnızca hedef ülkedeki yapısal düzenlemeler değil aynı zamanda kaynak ülkelerinin düzenlemeleri de konumlar üzerinde bağlayıcı olabilmektedir. Türkiye’de meydana gelen yapısal dönüşümler de bireylerin kendi konumlarına ilişkin karar vermek için dikkate almak zorunda oldukları hususlardan birisidir. Örneğin, Türkiye’ye geri göç etme konusunda karar alındığı tarihte Türkiye’nin toplumsal, siyasi ve iktisadi atmosferi planlarda değişime gitmeyi ve Almanya’ya dönüşü ve burada yeniden iş arama sürecini beraberinde getirebilmektedir ki bu mesleki konumlarda git gel yaşanması anlamına gelmektedir.

Dedim ki, biz döneceğiz. Beş yıllığına geldik, biz döneceğiz dedim. Bir Cuma günüydü sanıyorum. İki gün sonra da uçağımız kalkıyor. Televizyona bakıyorum. Baktım televizyonda Türk askerleri falan. Dedim bir anormallik var. Türkiye’de ne oluyor? Almanca da yok. Hanım geldi, dedim ne var Türkiye’de? Türkiye’de darbe olmuş dedi. Hadi bakalım. Sol darbe diye de bir söylenti var. Acaba nasıl bir şey? Telefon açtım arkadaşlara. Dediler ki sakın uğrama, gelme. Kal orada bir ortalık yatışana kadar. Hadi bakalım, yeniden bavulu açtık. Kalış, o kalış. Bu sefer öğretmenlik aramaya başladım (44- Erkek, 69, Eğitim Enstitüsü, Öğretmen).

Türkiye’de meydana gelen dönüşümlerin ve olayların Almanya’daki konumlara sirayetini vurgulayan bireyler de vardır. Askerlik görevi için geldiğinde Türkiye’deki siyasi ve toplumsal atmosfer sebebiyle geri gönderilmediği için Almanya’daki işini kaybettiğini katılımcı şöyle ifade etmektedir:

Askerliğimi yapıp bitirdikten sonra Kıbrıs Savaşları başlamak üzereydi. Kıbrıs karıştı, 1974’ün başıydı. Burası, firmam istek yaptığı halde, gelemedim. Çünkü askerlikle alakası yoktur diye yazı istiyordu Alman irtibat bürosu, konsolosluk. Onu almak için askerlik şubesine gittiğimde, sen hazır askersin, tecrübeli askersin, biraz köyünde bekle bakalım, bak Kıbrıs karışmak üzere, seni Almanya’ya değil, Kıbrıs’a göndereceğiz cevabı aldım. Gelemedim. Hazır asker olarak köyümde on bir ay beklettiler beni. Ondan sonra artık Almanya’ya gelemeyeceğim düşüncesi vardı (37- Erkek, 68, Anadolu Teknik Lisesi, Vasıflı Kol İşçisi).

1994’te Türkiye’de yaşanan enflasyon da yine Almanya’da yaşayan göçmenlerin iktisadi gücünü ve Türkiye’ye yatırım yapma kabiliyetini etkilemiştir. 2 Türk Lirası’nın 1 Alman Mark’ına tekabül ettiği dönemde Almanya’da elde edilen sermaye birikimi ve bu sermayenin Türkiye’de yatırım olarak kullanılması bireylerin konumları bakımından önemli sonuçlar doğurmuştur.

Gerçekten enflasyon geldi ve Asya ülkelerini yerle bir etti. Avrupa’ya gelmedi o. 1994’te Türk parası şey oldu. Ben oraya girdikten sonra devalüe oldu. Bir mark iki marka çıktı. Ben

markı olanın iki bin marka oldu. Türk parası iki kat değer kaybetti. Ondan sonra bizim para birden çoğaldı (50- Kadın, 65, Eğitim Enstitüsü, Öğretmen).

6.1.2. Almanya’da Menzil Konumlarına Erişmede Bir Kaynak ve Kısıt Olarak Coğrafyanın Etkisi

Kendileriyle mülakat yapılan bireylerin gençlik dönemlerinde Türkiye’de kendi eğitim ve iş bulma hikayelerinde bir engel teşkil ettiği aşikâr olan coğrafya bu bireylerin çocukları için bir Avrupa ülkesinde bir kısıt olmayı sürdürmektedir. Avrupa’ya göç etmiş bireyler için sınırların ortadan kalktığı, eğitim almak, çalışmak veya yaşamak için özgürce yer değiştirebilecekleri fikri birçok ailede bir tasavvur edilmiş bile değildir. Aile üyelerinin kendilerinden önce göç etmiş olan akrabalarından kopmamak, cemaat bağlarını sürdürmek için ya da en iyi gelirli iş fırsatlarını yakalamak için büyük kentlere değil daha küçük şehirlere yerleşme stratejisinin çocukların, özellikle de kız çocuklarının eğitim fırsatlarını olumsuz etkileyen süreçler olduğu söylenebilir. Zira küçük kentlerde farklı ülkede bilse olsa Türkiye’deki ile benzer sosyal gruplar ile sürekli temas çocukların eğitimleri, sosyal ve kültürel gelişimleri bakımından engelleyici bir vasfa bürünmektedir.

Biz ilk önce Köln’e gelmiştik. Köln’den buraya, ...’de kayınımalar buradaydı eşimin abisi. Onlar buraya gelmişlerdi. Biz de... Dediler bir arada olalım, beraber olalım. Başka kimsemiz yok çünkü kalabalık bir aile değiliz. Onlar’te diye biz de buraya 74 yılında geldik. Bir daha da burada kaldık (60- Kadın, 70, İlkokul, Vasıfsız Kol İşçisi).

Ancak ebeveynlerin birçoğunun bu farkındalıktan ziyade bilakis çocuklarının yaşadıkları cemaat kültürünün dışına çıkmasından son derece korku duydukları için Almanya’daki başka bir şehirde eğitime ancak günübirlik tren yolculuğu ile kat edilebilir olduğu sürece onay verilmektedir. Bu durumun cinsiyet eşitsizliğine aşırı duyarlılığı da hemen belirtilmelidir.

Belki gurbette olmanın sıkıntısı vardı. O zaman Frankfurt üniversitesini kazanmış idi. Oraya biz dedik ki bu kız nasıl gidip gelecek? Biz nasıl gideceğiz, o günün şartlarında ehliyet yok, araba yok mesela onun buraya gelmesi gitmesini biz bir sıkıntı olarak gördük. Dedik ki üniversiteye... Burada bir yerde olsaydı, Köln veya Düsseldorf gibi günübirlik gidip geleceği yer olsaydı biz belki evet diyebilirdik ama öyle olunca olmaz dedik (41- Erkek, 62, Ortaokul, Vasıfsız Kol İşçisi).

Üstelik söz konusu durum çocukların eğitim başarılarının bile önüne geçebilecek derecede kısıt oluşturmaktadır. Elbette ki söz konusu durum bireylerin eğitime ve yukarı doğru hareketlenmeye ilişkin motivasyon, anlayış ve ufuklarından bağımsız değildir, ancak yine de eğitime erişim olanaklarının mülakat yapılan bireylerin kendi çocukluklarında tecrübe

ettiklerine kıyaslanamayacak kadar gelişmiş olduğu bir Avrupa ülkesinde coğrafyanın bu defa farklı gerekçeler ile bir kısıt olmayı sürdürmeye devam etmesi oldukça dikkat çekicidir.

Bir kişiye şahit oldum. İyi okullara gitmeye yönlendiriyordu mesela, sen çocuğunu gymnasiuma gönder diyorlardı. “Yook orası çok uzak ben gönderemem” diyordu (48- Kadın, 68, İlkokul, Vasıfsız Kol İşçisi).

Dolayısıyla coğrafya göreceli olarak kapalı, kendi normlarını, kültürünü oluşturmuş göçmen gruplar için Almanya’da toplumsal konumlarda hareketlenme bakımından önemli bir kısıttır. Zira bu cemaate dahil olan haneler için normlar ve değerler Türkiye’de yaşayanlardan da Almanya genelinden de farklı bir şekilde işlemektedir. Haneler için bu bağları koparmak en fazla korkulan şeydir, çünkü Alman kültürü içerisinde erime endişesi, diğerleri tarafından dinini, değerlerini kaybettiği, Almanlarla iş birliği yaptığının düşünülmesi kesinlikle istenmeyen bir durumdur. Öyle ki, kendileriyle mülakat yapılan bireylerden biri çocuklarının veli toplantısına gittiği, eğitimlerini takip ettiği için arkadaş grubunda kendisiyle alay edildiğini şöyle ifade etmektedir:

Valla ben giderdim okulda toplantılarına hepsine katılırdım. Burada anlatırdım da buradakiler gülermiş. Adam deli mi ney derlermiş. Onlar ne bilsin. Toplantılarda konuşuluyordu. Çocuklarınızı şuraya savın, şuraya gitsin, şuraya gelsin... (42- Erkek, 83, İlkokul, Vasıfsız Kol İşçisi).

Portes ve Rumbaut (2005, s.995) göçmen grupların ev sahibi toplumla kaynaşma şekillerine bağlı olarak göçün toplumsal hareketlilikte birçok sonuç üretebileceğini söylerler. Nitekim, kendileriyle mülakat yapılan vaka grubunun üyelerinin büyük bir bölümünün, yıllar boyunca kapalı bir sosyal grupta yaşamaları, eğitim ya da başka gerekçeler ile Almanya’da yaşayan diğer toplumsal gruplarla temas etmemeleri toplumsal hareketlilik ufuklarının belirlenmesi, kendilerinin kullanımına uygun stratejilerin öğrenilmesi konusunda da önemli bir kısıtlayan olmuştur. Tıpkı Türkiye’deki gibi sürdürülen bir hayat içerisinde kendileri ve çocukları için mesafe kat etmelerine yarayacak olan herhangi bir kazanım elde etmeleri mümkün olmamıştır.

Bütün dünya görüşü böyle küçük bir çevrenin içinde, küçük bir çerçevenin içerisinde dünyadan habersiz yaşayan insan grubu. Elli seneden beri burada olduğu halde, hala köyündeki hayatı yaşayan insanlar (55- Kadın, 67, Lise, Terzi).

Coğrafya ve ikamet edilen bölge farklı meslek grupları için değil, farklı gerekçeler ile kaynak ve kısıt oluşturmayı sürdürmektedir. Vasıflı bir maden işçisinin kariyer koşullarını maksimum faydaya ulaştırabileceği bir bölge, hasta yoğunluğu bakımından Türkiye’den göç eden doktor için uygun bir iş yeri mekânı oluşturabilmekte ya da o bölgedeki doktor sayısı fazla olduğu için

başka bölgelere göç etmesini zorunlu kılabilir. Ya da ticaret yapmak isteyen bir tacir için sattığı ürünün sağlığa uygunluğu hususunda on altı eyaletten on beşi kendisi için uygun bir pazar olamazken, ticaret faaliyetine izin veren bir eyalette çok ciddi bir servet oluşturma imkânı söz konusu olabilmektedir.

Frankfurt'tan bana bir teklif geldi. Frankfurt'ta şehir merkezinde bir bayan... Bir Alman eczacı bayan müşterisi çok fazla Türk olan bir eczanesi olduğundan bahsetti. Hatta iki tane Türk eczacı hanımın yanında çalıştığından bahsetti. Benim eczanenin üzerinde boş bir yer var, orayı sana muayenehane olarak hazırlayayım buraya gel dedi. Ben de gittim. Hakikaten dediği doğrudu. Bir eczanesi var, çoğu müşterisi Türk. İki tane Türk bayan eczacı çalışıyor. Yukarıyı boş yeri, benim isteğim üzerine güzel... Plan verdim ona, hazırladı. Orada muayenehane açtım, beş sene kadar çalıştım (61- Erkek, 79, Tıp Fakültesi, Genel Cerrahi ve Anestezi Uzmanı).

6.1.3. Alman Eğitim ve İstihdam Sisteminin Etkisi

Almanya'da eğitim ve istihdamda devlet politikaları ve sistem Türkiye'dekinden oldukça farklı biçimde işlemektedir. Kendileriyle mülakat yapılan bireylerin sıklıkla ifade ettikleri önemli bir mesele Almanya'da eğitim almanın bireylerin gelir ve malvarlığı ile Türkiye'deki kadar desteklenmeye ihtiyacı olmadığıdır. Bu anlamda Almanya'da eğitim sisteminin Türkiye'den farklı bir işleyişle, bireylere çeşitli imkanlar sağladığı, ancak aynı zamanda birtakım eşitsizlikleri ortadan kaldırma amaçlı bu tür kaynakların diğer yandan eğitim sistemi içerisinde üretilen çeşitli kısıtlamalar ile sürdürülerek bireylere sınırlı eylem alanı bırakıldığı söylenebilir. İstihdam piyasası ile doğrudan bağlantılı olan bu sistemin, eğitimi ülke dışında almış olan tüm bireyler için menzil konumları bakımından da bir kısıt üreticisi olduğu bu çalışmanın verilerinde açıkça görülmektedir. Devletin eğitim konusunda dikkate değer iktisadi yardımları, eğitimin ücretsiz oluşu, özel eğitim kurumlarının devlet kurumları ile rekabet haline olmayışı kendileriyle mülakat yapılan bireylerin sıklıkla vurguladıkları kaynaklar olmakta, haneye fazladan iktisadi yük getirmeyecek olduğunun bilinciyle ebeveynlerin çocuklarını eğitime dahil etmeleri yönünde teşvik edici bir işlev göstermektedir.

Hayır illa paraya ihtiyacı yok. Burada yani devletin... Türkiye'deki gibi değil. Burada devletin yardım kurulları var (33-Erkek, 70, Yüksek Tekniker Okulu, Vasıflı Kol İşçisi).

Eğer okumak istiyorsa burada devlet de yardım ediyö. Yani ille de sen bunu ödeyeceksin, şunu yapcan, bunu yapcan diye bir şey yok. Devletin de katkısı var yani (35- Erkek, 71, İlkokul, Vasıfsız Kol İşçisi).

Ben burada yedi, sekiz kilometre falan bir mesafede oturuyorum. Oğlum burada ... gymnasiuma başladı. Oğlumun da bilet parasını veriyorlardı, her ay biletini veriyorlardı (38- Erkek, 73, Yüksek Teknikerlik Okulu, Vasıflı Kol İşçisi).

Bunun yanında Alman eğitim sisteminin ilk meslek konumları ile eğitim derecesi kazanmaya devam etme imkanları arasındaki bağı koparmama konusundaki avantajları da dikkat çekicidir. Meslek eğitiminin dereceleri bireylere eğitim alırken gelir elde etme imkânı sunduğu için hızlı bir biçimde gelire ihtiyaç duyan grupların sıklıkla tercih ettikleri bir yörünge olmakla birlikte, bu meslek eğitiminin üniversiteye gitme imkanını da bireylere veriyor olması⁵³ toplumsal hareketlilik kanallarını açık tutması anlamında kendisine dikkat çekilmesi gereken bir niteliktir. Aynı zamanda kendileriyle mülakat yapılan bireylerin eğitim sistemi içerisinde sınav zorunluluğunun bulunmuyor olması da sıklıkla vurgulanan niteliklerden bir tanesidir.

Burada imkan çok çok. Burada okumak da çok kolay. Her yönden okuyabiliyon burada. Türkiye’de öyle değil. Sonradan da okuyabiliyon. Mesleği yaparken de okuyabiliyon. Burada o dostumuz olan öğretmen derdi ki, burada okumayan aptal derdi. Nerden dolaşırsan dolaş, okuyabilirsın. Mesleğini de yap oku, okuyabiliyorsan. Yani her yerden açık. Biz de bunları duydukça niye dedik yani bizim çocuklarımız okumasın (48-Kadın, 68, İlkokul, Vasıfsız Kol İşçisi).

...ama Türkiye’de okullarda imtihan var. Burada o yok. Şimdi benim torun, üniversiteye gidecek bu sene. Öğretmenlik istiyor, öğretmenliğe gidecek. Burada istediğine gidiyon. Bura serbest. Türkiye’de imtihanla, giremiyon ki okullara. Sonra bir şey öğretmiyorlar Türkiye’de (42- Erkek, 83, İlkokul, Vasıfsız Kol İşçisi).

Alman eğitim sistemi eğitim kazanımı için bireylerden büyük yatırımlar beklemediği gibi eğitim sistemi içerisinde çeşitlilik yaratarak bireylerin talepleri bakımından süreci cazip hale getirmekte oldukça yeteneklidir. Eğitim kurumlarının çeşitliliği ve yaygınlığı bireylere eğitim konusunda yapısal bir kısıtlama içerisinde olmadıklarını düşündürmektedir. Ancak eğitim sisteminin önemli bir bölümü aktörlerin sistemin içerisindeki hareket kabiliyetlerine bağlıdır. Hangi okul tipine hangi öğrencilerin gidebileceği, sistemin işleyişi ve yapısı hakkında bilgi sahibi olmadan eğitim sistemi yalnızca eğitim kurumlarının öğrencileri hapsederek oradan oraya devrettiği bir çarka dönüşebilmektedir. Devletin eğitim ve istihdam için sunduğu teşviklerin ancak onları kullanmanın yolunu öğrenen bireyler bakımından bir hareket merdiveni olabildiğini de akılda tutmak gerekmektedir.

Şimdi burada çocuğun kabiliyeti iyiye dördüncü sınıfta ayırıyorlar yani. Sınıfı ayırıyorlar, yükseğe gidebiliyor yani. Ama kabiliyeti iyi değilse, ortaokula falan gidiyor. Ondan sonra kabiliyeti düzelirse, yani okuması düzelirse üniversiteye devam edebiliyor yine. Yani burada okuyamayan çocuk hiçbir yerde okuyamaz. Çok samimi söylüyorum, Almanya’da

⁵³ Lise eğitiminin en üst derece okulu olan *Gymnasium*, öğrencilere doğrudan üniversite eğitimi almaya tanıyan tek lise türü gibi görünse bile diğer eğitim kurumlarına giden öğrencilerin de üniversiteye gitme imkanları devam etmektedir. Meslek eğitimi tamamladıktan sonra *fachabitur* denilen sistem ile üniversiteye devam etme imkanı bulan dikkate değer sayıda öğrenci grubu için meslek eğitimi sürdürürken hem eğitim yoluyla hem de kariyer içi fırsatlar ile ilerleme imkanı söz konusudur. Öyle ki bu hususlarda işyerleri de destek sağlamaktadır.

okuyamazsa hiçbir yerde okuyamaz. Çünkü kafaya göre okul var. Meslek kursuna gitmek istiyorsan meslek kursuna gidiyorsun (49-Erkek, 75, İlkokul, Vasıfsız Kol İşçisi).

Bak dediğim gibi kızım, bir işçinin çocuğu da burada devlet imkân veriyor. Profesör de olabilir her şey olabiliyor ama onu kullanması gerek. Onu kullanmasının yolunu bilmesi gerekiyor. Yani kızım annenin babanın çok şeyi var ya, bir çocuğun okumasında, okumasında (46- Erkek, 79, Mühendislik Fakültesi, Bilgisayar Mühendisi).

Eğitim politikaları vasıtasıyla öğrencilere destek sağlamak eğitim kademeleri bakımından her grubun eşit olduğunu ifade etmekle birlikte, gerçekte eğitimin nasıl düzenlediği ve hangi konumların hangi gruplara açık olduğu irdelendiğinde Alman eğitim sisteminde mesleklere giriş şartlarının sınavlarla düzenlenmiş, eğitim basamakları kesin sınırlara ayrılmış durumda olduğu görülmektedir. Eğitim sistemi istihdam piyasasına sıkı sıkıya bağlanmış durumdadır ve eğitim alınan alan ve sonrasında yerleşilecek konum başından belirlenmiştir. Kendileriyle mülakat yapılan bireylerin bir bölümü eğitim ve istihdam arasındaki bu bağlantıyı eleştirmekte, farklı eğitim kazanımları ile farklı meslek konumlarına yerleşmeyi bir fırsat olarak tanımlamışlardır. Almanya’da özellikle ücretli mesleklere erişmenin yolu mutlak surette eğitim kazanımından geçtiğinden, vasıflı ya da vasıfsız olsun birçok iş meslek haline getirilmiş ve herkesin bir mesleği olması gerektiği düşüncesi yaygın olduğundan ve meslek sahibi olmak bir konum sahibi olmayı getirdiği için esas hareketsizlik ya da aşağıya doğru düşüşe sebep olan şey mesleksizlik olarak kabul edilmektedir.

Valla ben küçük oğlumun seyahat acentasında meslek yapmasını çok istedim. O da birkaç sefer sınavlara falan girdi. Puanları yeterli gelmedi. Şimdi burada ufak bir meslek için sanki üniversiteye gidiyor gibi soru soruyorlar. Acayip yani bu sınav. Çocuk başarılı olamadı ve mesleksiz, şu anda mesleksiz (34-Erkek, İlkokul, Vasıfsız Kol İşçisi).

Türkiye’deki yakınlarımıza bu son on, on beş senedir soruyoruz. Öyle söylüyorlar, ben görüyorum da. Benim yakınlarım da öyle mesela, büyük abimin oğlu polis oldu dediğim, dört senelik şey bitirmişti, öğretmenliği... Öğretmenliğe giremedi, gitti polis kursuna gitti, polis oldu çalışıyor. Burada öyle bir şeyin yok. Öğretmenliği bitirip de, onu orada bırakıp hemen polisliğe kursunu görerek gidemezsin. Burada ayrıca polis okulu okuyacaksınız falan. Öyle bir prosedür gerekli. Orada öyle değil ama orada bazı imkanlar sunuluyor, iki seneliği bitirenlere. Daha iyi. Çalışmak isteyene, uğraşmak isteyene Türkiye’de her imkân var. Burada öyle imkanlar yok (43- Erkek, 62, İlkokul, Vasıfsız Kol İşçisi).

Tüm meslekler bakımından toplumsal hareketlilik önünde bir kısıt olup olmadığı tartışmalı olan bu mesele gerçekten de Almanya’da Türkiye’den farklı olarak işlemektedir. Meslek değiştirmenin koşulları oldukça farklı ve şartlara bağlanmıştır. Örneğin profesyonel meslekler için uygulanan mesleğe kabul sınavlarında başarısız olma durumunda bu kişilerin başka mesleklere girebilmeleri de eğitimi aldıkları mesleğe devam etmeleri de imkânsız hale gelmektedir. Söz gelimi hukuk eğitimi sonrasında avukatlık sınavını veremeyen bir kişinin bunun yerine beyaz yakalı olarak tabir edilen başka mesleklere yönelerek oralarda konum

araması Almanya için oldukça zordur. Dolayısıyla kendi meslek alanlarına giriş koşullarını sağlayamadıkları takdirde birdenbire ancak vasıfsız işlerde çalışmaları mümkün olan ve oldukça uzun mesafeli bir aşağı doğru hareketlilik yaşama riski ile karşılaşan bireylerden de söz etmek gerekmektedir.

Ama burada bazı çocuklar da şeyi bitiriyor, avukat okulunu bitiriyor veyahut da öğretmen okulunu bitiriyor, tekrar bunu imtihana sokuyorlar. Kazanamayınca, o okuması bitiyor. Okuma bitiyor. Benim burada kaç tane arkadaşım var, çocukları avukatlık okulunu bitirdiler, imtihana girdiler. Avukatlığı kazanamayınca işi bitti. Ondan sonra evlendi, ev hanımı oldu (35- Erkek, 71, İlkokul, Vasıfsız Kol İşçisi).

Sunduğu bütün çeşitlilik ve avantajlara rağmen Almanya eğitim sisteminin bu türden çok ciddi bir sınırlayıcılığı olduğunu söylemek mümkündür. Zira eğitim sistemi bütün bu zenginliğin içerisinde hangi eğitim kurumuna gideceğinin belirleyicisi aktörün zekâ ve kabiliyetiymiş gibi görünse de sistemin çok ciddi bir eleyici özelliği olduğu, bireylerin eğitimin içerisinde çok ciddi bir biçimde köken sınıfları doğrultusunda ilerledikleri görülmektedir. Çocukların hangi okullara gidecek olduğu henüz ilkokul sonrasında belirlenmekte⁵⁴, öğrencilerin eğilimlerinin, başarı kriterlerinin henüz belirginleşip olgunlaşmadığı bir safhada neredeyse menzil konumlarını belirleyen eğitim alanlarına kanalize edilmelerinde önemli kriterlerden birisi çocukların köken sosyal sınıfları olmaktadır. Dolayısıyla yapının kendi başına bireyleri menzil konumlarına dağıtmada bel kemiği olarak işlev gösteren eğitimi düzenlerken sistemi bütünüyle açık hale getirmeye dayanan bir rolü ve niyeti olmadığı aşıkardır. Hedeflenen konumların tüm sınıf kökenlere açık olması iken devletin rolü Türkiye ile benzer ve hatta bu sistematikleştirilmiş ve baştan ayrılmış eğitim kurumları vasıtasıyla belki biraz daha yoğun bir şekilde var olan eşitsizlik durumunu sürdürmek üzerine işliyor görünmektedir.

Burada dıştan bakınca Alman sistemi şey gibi... Çok ilginç geliyor. Ama çok eleyici bir sistem. Eğitim şansı geldiği sosyal çevreye göre yöneliyor. Yani çok belki kaba, yüzeysel olacak ama akademisyen çocuğu akademisyen, işçi çocuğu işçi gibi... Böyle, kabaca. Hepsi değil tabii, işçi çocuğundan da şey yapan olabilir. Belirleyici olan çocuğun geldiği sosyal çevre. Çünkü sistem o şekilde. Yani buradaki eğitim sistemi, dört yıllık bir ilkokul, bu bazı yerlerde eyalet şeyinden dolayı altı yıl ama ondan sonra çocuklar yöneliyor. En başarılılar liseye... Önceden, temel okul diye bir okul vardı, şimdi onu kaldırdılar. Ve

⁵⁴Esasen Almanya'da *gesamtschule* adı verilen sosyal demokratların kurduğu, yoksul ve dezavantajlı grupların çocuklarına da yükselme şansı tanıyabilmek için akademik eğitime aracılık eden ara eğitim kurumları olarak işleyen yoksul tabakanın/alt sınıfların yükselebilmelerinin önemli araçları olmuş bir okul tipi de mevcuttur. Bu okullar geleneksel Alman eğitim sisteminin ilkokul sonrasında menzil konumlarının az çok belli olduğu okul tiplerine baştan ayırmayan ve çocukların yetenek ve kabiliyetlerindeki dönüşüme izin vererek daha sonra ayrılmaya müsaade etmesi bakımından daha az sınırlayıcı olmalarıyla dikkat çekmektedir. Bu bakımdan daha çok küçük yaşta menzil konumlarına katı bir biçimde ayıran sisteme nazaran daha avantajlı bir eğitim sistemi yaratılmaktadır. İlkokulda kendini gösteremeyen çocukları için -ki bu çocuklar dil sorunundan, adaptasyon probleminden kaynaklı göçmen çocuklar oluyor- önemli bir hareketlilik imkânı tanımaktadır. Ancak bu okul Almanya'da ülke genelinde yaygınlaşabilmiş bir okul olmadığı gibi günümüzde sayıları oldukça azalmış durumdadır

ondan sonra bir de orta dereceli okul vardı. Şimdi o temel okul ve orta dereceli okulu birleştirdiler. Geri kalanı da buraya yolluyorlar. Bu liseye yollanan çocukların üniversite okuma şansı var. Abitur yapmak lazım liseye gitmek için. Ama bu temel ve orta dereceli okulu bitirenlerin üniversite şeyi yok. Onlar belli şeylerden sonra, çok aşamalardan sonra üniversiteye gitme kapısı var. Kimler ayrılıyor o liseye, ona baktığında hep şeyler, sosyal çevresi, sosyal konumu iyi olan ailelerin çocukları o tarafa yollanıyor (44-Erkek, 69, Eğitim Enstitüsü, Öğretmen).

Toplumsal hareketlilik kanallarını olabildiğince kapatan bu eğitim sistemi içerisinde öğrencilere hareket kabiliyeti kazandırmaya yardımcı olabilecek çeşitli aktörlere ihtiyaçları vardır. Bu aktörler ileride ayrıntılı bir şekilde açıklanacak olan gerekçeler ile çoğu zaman ebeveynler olamadığından Türkiye'nin Almanya'daki göçmen ailelerin çocuklarına Türkçe eğitim vermek üzere görevlendirdiği öğretmenlerin, sendikaların ve sivil toplum kuruluşlarının bu konuda önemli bir roller üstlenmeleri gerekmektedir. Sendikal faaliyet, Türkiye'de mülakat yapılan bireylerin tecrübesinden⁵⁵ farklı olarak bireyin etiketlenmesi ve bazen konum kaybına sebebiyet veren, yani aşağı doğru toplumsal hareketliliğe zemin hazırlayan bir etkinlik değil, öğretmenler vasıtasıyla çocukların eğitim başarıları, göçmen çocukların eğitime entegrasyonları, eğitim dağılım oranları gibi hususlarda bilgilendirildiği ve politikaların oluşturulmasında etki sahibi olan bir mahiyette ortaya çıkmaktadır. Öyle ki, kendileriyle mülakat yapılan bireylerin bazıları Almanya'daki eğitim ve istihdam politikalarına Türkiye'nin müdahil olması gerektiği bireylerin kendi eylemleri sonucunda üstün yetenekli çocukların değerlendirilmesi, desteklenmesi ve hareketlilik oranlarının artırılmasında kendilerinin yetersiz kaldıklarını belirterek çeşitli dezavantajları aşmada daha makro düzeyde müdahalelerin yapılması gerektiğini ifade etmişlerdir.

Burada sendikada görev aldım. Alman sendikasına üye oldum. Orada da şaşırdım. Türkiye'deki o gruplaşmalar, politik gruplara göre o sendikalarındaki yönetim kavgası... Burada baktım çok garip geldi bana. Eyalet kurulunda da şeyi temsil ettim ben, bütün öğretmenleri. O şeyin fonksiyonu şuydu, yılda dört sefer en az toplanıyorduk, bütün Almanya'daki eyalet temsilcileri olarak. Her eyalet kendi yabancı çocukların eğitimi ile ilgili sorunlarını koordine kurmaya çalışıyorduk. Ondan sonra sendikaya görüş bildiriyoruz. Sendika da yabancı çocukların eğitim politikasını oluşturunuyordu (44- Erkek, 69, Eğitim Enstitüsü, Öğretmen).

Konsolosluk bunları araştırıyor, hangi bölgelerde kabiliyetli, önleri açılması gereken veyahut da yardım edilmesi gereken... Yani maddi yönden, olur ki annesi olmayabilir, babası olmayabilir, çocuk üstün zekalı olabilir. Bunlar araştırılmıyor. Bizim Avrupa'da olmadığımız ülke yok, köy yok, kasaba yok. Bunlar araştırılması lazım. El vereceklere el verilmesi lazım, para yardımı yapılacaklara para yardımı yapılması lazım. Bunlara devlet, millet bütünlüğünün izah edilmesi lazım. Burada iğneyle kuyu kazar gibi insanlar bir yerlere gelmeye çalışıyor. Benim bilgi kapasitem bu seviyededir onun dışına çıkamam ama devlet güçlüdür. Bunları alır toparlar ise biz burada daha güçlü olur, daha iyi yerlere geliriz. Anlatabildim mi? (41- Erkek, 62, Ortaokul, Vasıfsız Kol İşçisi).

⁵⁵ Kendileriyle mülakat yapılan bireyler arasında bu türden faaliyetler aracılığıyla konumlarında yükselme tecrübesi yaşadığını beyan eden kimse olmasa da, sendikal faaliyetlerin bu türden bir işlevi olabileceği de akılda tutulmalıdır.

Almanya’da eğitim ve istihdam politikaları sıkı sıkıya birbirine bağlı olduğundan -göçmen işçilerin istihdamında ayırt edici olmadığı düşünülse de- eğitim almış vasıflı bir sanayi işçisinin durumu ile sanayide iş üzerinde yetişerek vasıf kazanmış olanların durumları gayri resmi bir biçimde bile olsa hareketlilik imkanları bakımından farklılaşmaktadır. 1960’larda Avrupa ülkelerine yoğun bir biçimde başlayan işçi göçmenlere ilişkin standart bir eğitim politikasından söz edilememektedir. Bugün bu politikalarda sınırlı da olsa bir dönüşüm sağlanmış olsa bile kendileriyle mülakat yapılan bireyler kendileri ve ailelerinin özellikle dil eğitimlerine yönelik problemleri nasıl aşabilecekleri yönünde bir çalışmanın olmadığını, mültecilere uygulanan dil eğitim programlarının çalışmak için gelen nüfus ve aileleri için işverenler ya da devlet tarafından uygulanmadığından şikâyet etmişlerdir. Söz konusu kısıt hane üyeleri bakımından sistemin içerisinde nasıl ilerlenecek olduğu bilgisini peşinen felce uğratan bir kısıttır. Vasıf düzeyi daha yüksek olan çalışanlar bakımından bu imkanlar işverenler tarafından sınırlı bir biçimde sağlanmış olsa da özellikle vasıfsız göçmenler için söz konusu kısıt hem işverenleri hem de kendileri bakımından öncelikli olarak görülmemektedir. Eğitim politikalarını kavrayarak strateji geliştirmenin en önemli koşulu sistemi öğrenmekten geçtiği için bunu yapabilmenin başlıca aracı da dil öğrenmektir. Eğitim sisteminin bilinmemesi, hangi okul tipinin hangi menzil konumlarına ulaştırmada daha etkin olduğunu, istihdam alanlarının neler olduğunu, mesleklere giriş koşullarının takip edilmemesi ile sonuçlandığından aktörleri sistemin içerisinde çok daha belirgin bir biçimde sınırlamada oldukça başarılı olmaktadır.

Almanca da bilmiyorduk. Burada herhangi bir Almanca öğrenmedik. Geldiğimiz zaman bizi çalıştırdılar. Şimdi burada ilticaıyla gelenlerin hepsini kursa yolluyorlar. Bize vermediler o zaman. Hiçbir şey yapmadılar, sadece çalıştırdılar bizi. On saat, on iki saat her gün çalışıyorduk. Ayın otuz gününün otuzunda da çalıştığım zamanlar oldu benim (59-Erkek, 65, Lise, Vasıfsız Kol İşçisi).

6.1.4. Almanya’da Yaşayan Bireyler için Toplumsal Cinsiyetin Etkisi

Kadınlar için Almanya’da bir konum edinmek veya hareketliliği sağlamak iki kat zorluk oluşturmaktadır. Özellikle eğitim kazanımı ve vasıfları düşük olan kadınlar, çoğu halde kendileri ile aynı niteliklere sahip olan eşleri ile eşit konum edinimi ve konumlarda yer değiştirme imkanlarına sahip olamadıklarını ifade etmişlerdir. Tahmin edileceği gibi söz konusu duruma neden olan en önemli kısıt ev içi sorumlulukları olmakla birlikte, kendilerinin bu konudaki mücadelelerinin eşlerinden gelen açık bir engelleme ile durdurulduğu da görülmektedir. Üstelik eşlerinin konumları da bu engellemeyi üretmek bakımından sınıfsal olarak farklılaşmamaktadır. Aynı kısıtı bir doktor da polis de vasıfsız kol işçisi de üretebilmektedir. Dolayısıyla kadınlar için konum değiştirmelerini veya konumlarını

koruyabilmelerinin önündeki en büyük etkenlerden birisi eşleridir. İşyerindeki görevleri ile ilgili zor duruma kalmalarına neden olmak, kendilerini geliştirebilecekleri eğitim olanakları, dil öğrenme gibi kamusal yaşamla temas kurabilecekleri fırsatların eşleri tarafından kasten engellendiği kendileriyle mülakat yapılan kadınlarca ifade edilmiştir.

Mesela ben sosyalamt'ta (sosyal işler dairesi) çalışırken bana telefon ediyorlardı daireden, adam sen kiminle konuşuyorsun, o kim, neyin nesi diyerek alıyordu telefonu karşı tarafa sövüyordu. Devamlı bana engel oldu. Mesela küçük çocuğumuz vardı. Çocukla hiç ilgilenmedi. Ben çocuk bakıcısı değilim dedi. Ben çocuğumu komşulara bırakıp işe gidiyordum. Çocuğu kindergarten'a bıraktım, almazdı oradan çocuğu. Ben bazen işten geç kalıyordum, çocuğu kreşteki görevliler eve getirip bırakıyorlardı komşulara. Bunun çok acısını yaşadım ben. Adam böyle zırzop. Eğitilmiş birisi olsa bile, kendi geleneklerini göreneklerini yaşayan, sanki kendi köyünde yaşıyormuş gibi yaşayan bir adam. Hiç okuduğu kitapların ona bir faydası olmamış. Adamla oturup konuştuğunuz zaman bakıyorsunuz adamdan bilgi fışkırıyor. Sanki tarih ansiklopedisi. Fakat yaşantısı köy hayatı. Beni evde devamlı bırakırdı, kahveye giderdi, kumar oynardı. Ben evde dört duvarın arasında, kaderime ağlardım bazen. Ondan sonra dedim ben niye ağlıyorum? Benim yapacak bir sürü işim var. Almanca kursuna gideyim öğreneyim, oraya gideyim buraya gideyim de kendimi geliştireyim dedim ya. Ben bu adamın niye kölesi oluyorum dedim. Ve kendimi yetiştirmeye uğraştım. İyi ki yapmışım (55- Kadın, 67, Açıköğretim Lisesi, Terzi).

Ancak kadınlar için kendi kariyerlerini önceleyen bir göç sürecinden daha fazla ister vasıflı ister vasıfsız olsun, farklı meslek gruplarından eşlerin kariyer olanaklarını artırmak amacıyla yapılan göç başattır ve kadınlar için aşağı hareketlenme ya da konum kayıplarına sebep olmaktadır. Göç etme kararında tek taraflı bir şekilde kendi kariyerindeki yükselişi önceleyen erkeğin eşi için aynı fırsatları gözetmiyor oluşu kadınlar için Türkiye'de ulaşabilecek oldukları menzile konumlarından çok daha farklı bir şekilde sonuçlanabilmektedir. Elbette bu durumun bireylerin eğitim aldığı alanların Almanya'da eşdeğer kabul edilmesi ile ilgisi de büyüktür. Türkiye'de 1970'li yıllarda hukuk eğitimi almış bir bireyin söz konusu dönemde Yargıtay, Danıştay gibi önemli kurumlarda bürokratik görevlere gelmesi olasıdır, ancak hukuk mezunları için Almanya'da konumunun ikamesini elde etme şansı oldukça zordur ve göç onun için yukarı doğru hareketlenmenin değil, olsa olsa Türkiye'deki muhtemel konumu ile eşdeğer bir konuma ulaşmanın mücadelesini doğurmuştur. Nitekim hukuk fakültesi mezunu bir kadın, eşinin konumuna getirecek olduğu katkı için Almanya'ya göç kararını verdiklerini, kendisinin eğitiminin meslek kariyerinde büro işleri, küçük düzeyde memuriyet gibi konumları ancak mümkün kıldığını ifade etmektedir.

Nişanlanınca... Nişanlanınca dedi ki ben Almanya'ya gitmek istiyorum. Ama ben dedim... Dedim ama ben ne yapacağım yani? Okulu bitirince ben Almanya'da ne yapacağım? Dedi ki, dört sene sonra geleceğiz. İhtisas yapacağız, ihtisas bittikten sonra döneceğiz. Ben çünkü daha diplomamı bile almadım. Çıkış veriyorlar ya biter bitmez, onu verdiler bana bir kâğıt, elime... Onunla ben buraya geldim. Dört sene sonra döneceğiz diye. Çünkü hiçbir şey yapamadım. Ne avukatlık ne hakim... Hakim olmak istiyordum. Hakimlik yapardım yani (62- Kadın, 72, Hukuk Fakültesi, Büro Memuru).

K62: Benim açımdan konuşuyoruz ama. Ben mesleğimi yapamadım (62- Kadın, 72, Hukuk Fakültesi, Büro Memuru).

K61: Oradaki meslektaşlar istedikleri zaman Avrupa'nın her tarafına gelip gidemiyorlar (61- Erkek, 79, Tıp Fakültesi, Genel Cerrahi ve Anestezi Uzmanı).

K62: Senin... Senin tarafın bu. Benim tarafım da bu. Benim tarafımda benim diplomam dürüldü, büküldü... Bir borunun içinde... Bir tek işte sekiz sene sonra iş için müracaat ettiğimde... O zaman işte bir tercümanlık işi teklifi aldım sosyal işler dairesinde. O zaman diplomamı ilk defa çıkardım gösterdim. Ancak o zaman faydası oldu (62- Kadın, 72, Hukuk Fakültesi, Büro Memuru).

Bu konum kaybı elbette tüm eşler için olasıdır, ancak mülakatlardan elde edilen veriler hareketlilik stratejilerinin yoğun bir şekilde erkek lehine planlandığını ortaya koymaktadır. Aynı zamanda burada kadınların eşinin mesleğinde ilerlemesinin koşulları gereği kendi gelişimine yeterli zaman ayıramayacak kadar fazla sorumluluk üstlenmiş olmalarının ve annelik rolünü kendi rızaları veya zorla öncelemiş olmalarının etkisini de unutmamak gerekir.

Göçmen politikalarının kadınlar için onları eşlerinin konumlarından ayrı olarak bir konum kazanmalarına yarayacak şekilde düzenlenmesinin etkisinden de söz etmek gerekir. Avrupa ülkeleri zaman zaman tekstil, gıda ve daha az yoğunluklu olarak hizmet sektörlerinde çalıştırmak üzere kadın işgücüne ihtiyaç duyduğundan Türkiye gibi ülkelerden çok sayıda kadın göçmeni istihdam etmişlerdir. Bu politikanın teoride Türkiye'de hane olarak sınıf konumları belirsiz, geniş aileye bağımlı çok sayıda evli çiftin yurt dışında istihdamı aracılığıyla kadınlara ayrı bir hane oluşturmalarına olanak tanıyan, hatta çoğu zaman hane reisi olarak kadını konumlandıran bir yanı olması bakımından dikkat çekicidir. Aynı zamanda kadının mesleki pozisyonundan doğan iktisadi gücü, statüsü itibarıyla dolaylı olarak değil doğrudan bir konuma yerleştirilmesine de olanak tanımaktadır.

Eşlerinden önce Almanya'ya göç eden ve çoğu kere vasıfsız kol gücü çalışanı olan bu kadınlar ise, işyerlerinde erkek göçmenlere kıyasla dezavantajlı olduklarını ifade etmişlerdir. İşyerinde özellikle *meister* adı verilen ustabaşılık gibi görevlere kendilerinin getirilmediğini, bunun yapılan işin ağırlığı ile ilişkili olabileceğini düşündüklerini ifade etseler de kadınların yaptıkları, ürün paketleme, sayım gibi işlerin yöneticiliğinin de yine erkeklerde olduğu çeşitli mülakatlarda belirtilmektedir.

Olabilirdi belki ama o zamanlar kadınlardan değil de genellikle erkeklerden vardı ustabaşı filan. Ağır iş olduğu için herhalde bilmiyorum. Bayan yoktu (48- Kadın, 68, İlkokul, Vasıfsız Kol İşçisi).

Vasıflı veya vasıfsız emek sahibi olsunlar, göçmen hanelerinde kadınları kamusal yaşama bağlayan en önemli mekanizma yaptıkları işlerdir. Literatürdeki çalışmaların da dikkat çekici bir

biçimde vurguladığı ve bu çalışma kapsamında mülakatlardan elde edilen veriler de Almanya’da kadının çalışmasının hem kendi kariyer yörüngesini oluşturmada hem de kuşaklar arası hareketlilik stratejilerinde daha başarılı olmasında dikkate değer bir etkisi bulunmaktadır. Göç, çalışmayan kadınları çok ciddi bir biçimde eve kapatan, eğitim sistemi, yasalar, istihdam olanakları hakkında herhangi bir bilgi kanalına erişmelerini neredeyse imkânsız kılan bir dinamik olduğundan, kadınların göç yoluyla istihdama dahil olmaları veya eşlerinin kariyeri nedeniyle göç etmiş olsalar da sonrasında çalışma yaşamına girmeleri çocuklarının menzil konumları üzerinde daha detaylı planlar yaparak uygulamalarını sağlamaktadır.

Ancak, elbette ki, kadınların çalışma yaşamında bulunmalarının ürettiği dezavantajlar da işlemeye devam etmektedir. Öyle ki, erkek çalışmıyor olsa bile ev içi roller ve sorumlulukları kadının iki kat sorumlulukla bir düzenleme yapmasını gerektirmektedir. Dolayısıyla ev içinde iş bölümünün iyi düzenlenmediği bir hanehalkı örgütlenmesinde de kaynakların nasıl üretilecek, nasıl kullanılacak olduğunun kararı ile çocukların sağlıklı gelişim ve eğitim başarısı göstermelerinin sağlanması için gerekli şartların temini sorumluluğu gibi her türden karar ve sorumluluğun tek kişide olması rasyonel bir planlama yapılmasını imkânsız kılmaktadır. Almanya’da eşi okuma yazma bilmediği için çalışmayan, ancak çocuklarının bakımı ile de ilgilenmeyen bir kadın katılımcı, eşinin annelik rolünü üstlenerek çocukları ile ilgilenemediğini, kendisinin ise hem para kazanmak hem de çocukları ile ilgilenmekten sorumlu olduğunu ifade etmektedir.

Ben işte biraz daha, kocam hani çok çalışmadığı için... O çalışsaydı hep, belki ben çocukların başında otururdum. Ben de çıkardım, çalışmazdım. O çalışmıyordu, işten çıkarıyorlardı. Okuryazarlığı da yok, belki de onun için (56- Kadın, 74, İlkokul, Vasıfsız Kol İşçisi).

6.2. HANEHALKININ ETKİSİ

6.2.1. Almanya’da Hanehalkı Yapısı, Kaynak Üretim ve Bölüşüm Stratejilerinin Toplumsal Konumlara Etkisi

Almanya’ya göç eden ailelerde de tıpkı Türkiye’de olduğu gibi tek biçimli bir hanehalkı yapılanmasından söz etmek elbette mümkün değildir. Ancak göç literatüründen de aşına olduğu haliyle birçok aile için aile birliğinin sağlanmasının 1990’lara kadar sürdüğü, genellikle ebeveynlerden birinin ya da ikisinin Almanya’ya göç ederek çalışmaya başladığı, çocukların Türkiye’de tek ebeveyn ile veya büyükanne ya da büyükbaba ile büyüdüğü bir hane

yapılanmasının oldukça yaygın olduğu hemen fark edilebilir. Bu anlamda hanehalkı örgütlenmesinin iktisadi ve diğer türden kaynakları ve kararlarının bir bütün halinde işlediği uzun yıllardan söz edilebilir. Kendileriyle mülakat yapılan bireylerin deneyimlerinde, hanenin bir ya da birden fazla üyesinin tekrar Türkiye'ye dönmek üzerine kaynak birikimi yaptığı, Türkiye'de Almanya'dan gelecek olan gelire ihtiyaç duyan hane üyelerinin bulunduğu durumlar kaynak bölüşüm stratejisi bakımından önemli zorlukların mevcut olduğu vakalardır. Türkiye'ye göndermek amacıyla bir kaynak biriktirmek zorunda olmayan ya da halihazırda yaşamını Almanya'da kurmak üzere göç etmiş hanelerin kolaylıkla çekirdek aile biçimine evrildikleri ve ellerindeki geliri bu doğrultuda Almanya'da çeşitli yatırımlar yapmaya yönelttikleri bir görünüm söz konusudur.

İlk duruma örnek teşkil eden göçmen ailelerde genellikle hane reisi ve gelir getirici rolleri birbirinden ayrılmaktadır. Çoğu durumda geniş ailenin hüküm sürdüğü, hane üyelerinden bir ya da birkaçının diğer üyeler için kaynak ürettiği, eş ve/veya çocuklarının diğer aile üyeleri ile birlikte Türkiye'de geride bırakıldığı, dolayısıyla çekirdek aile yapısının korunması ve gelirin buna göre seferber edilmesinin oldukça zor olduğu söylenebilir.

Evliydim ben, evli geldim. Fakat ben hanımı üç, dört sene hanımı getiremedim. İşte imkan, biraz para şey yapalım falan derken, ondan sonra biraz düğünleri (kardeşler gibi diğer aile üyelerinin düğünlerinden bahsediyor) yaptık, şey yaptık hayat düzelince hanımı getirdim (39-Erkek, 70, İlkokul, Vastıfsız Kol İşçisi).

Almanya'dan gelen kaynağın kesilmemesi amacıyla geniş aile yapısının bozulmasını istemeyen baba veya anne de çoğunlukla gelin ve torunlarının Almanya'ya gitmelerine razı olmamaktadır. Ayrıca, Türkiye'de kalan gelinin hane içindeki işleyişe yaptığı katkı da bu gönülsüzlüğü ortaya çıkara etkenlerden biridir. Gelin, evdeki yaşlı kayınvalidenin yapamadığı, fiziksel olarak daha yoğun tarım işçiliği, hayvan bakımı, ev içi işlerde kullanılacak önemli bir emek kaynağıdır. Bunun ardında yatan önemli bir niyet zannedildiği üzere Almanya'da çalışanın nasılsa Türkiye'ye geri döneceği gibi bir beklentiden ziyade, eşlerini ve çocuklarını Almanya'ya götürürler ise orada kendi bütçeleri, kaynakları olan ayrı bir hane kuracakları ve Türkiye'deki geniş aile ile bağlantının ve nakit aktarımının duracağı korkusudur. Üstelik kendileriyle mülakat yapılan bireyler Almanya'dan Türkiye'ye transfer edilen bu kaynaktan gönderen kişinin eşi ve çocuklarının geniş ailenin diğer üyelerine nazaran en az faydalananlar olduğunu fark ettiklerinde eşleri ve çocuklarını da Almanya'ya götürerek iktisadi olarak özerk bir aile yapısı kurduklarını ya da kendi ifadeleri ile “ben kazanacağım da siz mi yiyeceksiniz” diyerek Türkiye'ye geri dönme kararı aldıklarını da belirtmişlerdir.

Çünkü babalarımız istemiyordu. Hanımları buraya getirsek, bir yuva kurulacak, ev kurulacak, eşyalar alınacak. Babamgile fazla para gitmeyecek. Yani çok engellediler getirmemizi. Ben 73'te getirdim hanımı ama zorla (35- Erkek, 71, İlkokul, Vasıfsız Kol İşçisi).

İki yüz tane koyun, beş yüz tavuk, beş tane mantıfan inek. Sen şuna bak. Kayınbabam var ya gönderir mi adamı. İlla göndermeyecek diyolar. Oturuyoduk, kaynanama diyom ki, kız ben oraya gitsem, kafamı açarım, dudağımı neyi boyarım, gözümüne sürme çekinirim, dalıma çanta takınırım di mi anne? Kaynanam böyle fitturiyo. Kayınbabam gönderirse gönderir, göndermezse göndermez diyo. Allah Allah diyom ya niye kayınbabam bizi göndermiyo? Oğlan küçük ya, kayınbabam diyo ki orada süt müt yook. E niye? Almanya'da süt müt yok kızım sen ne yapacağın? Beni kandıracak ya... (36- Kadın, 68, Okuryazar, Temizlik İşçisi).

Esas amacın sermaye biriktirmek olduğu bu tür ailelerde konum fark etmeksizin olabildiğince hızlı biçimde aileye kaynak getirmek birinci derece önemli olduğundan hanedeki tüm fertler birikim için çalışmaktadır ve bu esnada henüz öz bakım becerini yerine getiremeyecek yaşta olan çocuklar ya evde komşuda bırakılmakta ya da Türkiye'de büyükanne, büyükbaba, hala, amca gibi akrabalarının yanında ebeveynleri tarafından Almanya'ya getirileceği günü beklemektedirler. Mülakat yapılan bireylerin ifade ettikleri haliyle bu çocuklardan bazıları eğitime Türkiye'de başladıktan sonra Almanya'da tamamlamak üzere bazıları da Türkiye'de tamamladıktan sonra hazır işçi olarak sırasıyla Almanya'ya çağırılmaktadırlar.

Ben dedemin yanında büyüdüm. Babamgil buraya geldiğinde... En büyükleri benim. Ben altı yaşındayken onlar buraya gelmişler. Hepimiz de dedemizin ve ebemizin yanında büyüdük. Dediğim gibi ilkokulu bitiren de buraya geldi. Okumaya pek önem vermeyen bir aileden geliyorum diyebilirim. Babamın o zaman amacı burada bir an önce çalışıp para kazanıp biriktirip, Türkiye'de dayısının oğluyken bir Singer fabrikası açmayı düşünüyordu. O yüzden de fazla okuyamadık, hepimiz de işçi olduk burada sıradan. İlkokulu bitiren geldi, bitiren geldi. Buna biz karar vermedik, babam annem getirdi bizi, biz de geldik. Belli bir yaşa gelince işçi olup çalışmak, para biriktirmek, evlenmek ve yuva kurmak gibi, ilerleyen senelerde bu gibi şeyler düşündük. Biz de aynısını yaptık işte.. (47- Erkek, 53, İlkokul, Vasıfsız Kol İşçisi).

.....'a giderdik saat onda, çocuklar Yugoslavların evinde yatarlardı. Koca sporthalle'yi (spor salonunu) temizlerdik. Bir gün Alman bizi aldı gitti, ağzımız oruç. Çocuklar da küçük, onlar da oruç. Şunu yaptık, bunu yaptık. Vakit geldi. Amcana dedim, onlar ne yiyecek? Adam bana bir kola getirdi Esra, o kolaya bak hala üzülürüm. Bir yandan içiyom ya, bu yandan böyle akıyo, ağlıyom. Geldiydim, büyük kız ne yapmış biliyon mu önlük takmış makarna pişiriyor, kardeşlerinin yemesi için. Şimdiki aklım olsa gitmezdim. Esahtan gitmezdim (36- Kadın, 68, Okuryazar, Temizlik İşçisi)⁵⁶.

Almanya özellikle göç sürecine ilk katılan hanelerin birçoğunun hedefinde geçici bir meskendir ve ne kaynaklarını bu ülkeye yatırmak ne de kendilerinden sonraki kuşaklar için bir gelecek planı yapmak gibi bir girişim ve hazırlıkları bulunur. Onlar için öncelikli olan olabildiğince hızlı ve çok miktarda sermaye biriktirmek ve Türkiye'ye aktarmak olduğundan, mümkün hallerde çalıştığı işyerine eşini, çocuklarını ve kardeşlerini de alarak çok sayıda maaşın hane kesesinde toplanmasını sağlamaktır. Zira birkaç yıl sonra Türkiye'ye döneceklerine, geri döndüklerinde

⁵⁶ Abadan-Unat (2002, s.161) bu çocukların kardeşlerine bakma yükümlülüğü altında ezildiklerini belirtmektedir.

kendilerine yarayacak olanın biriktirdikleri mevduatlar ve gayrimenkuller olduğuna dair sağlam bir inançları vardır. Bu doğrultuda Almanya’da kendileri ve çocukları için kalıcı konumlar oluşturmaya yarayacak ne eğitim ne de başka türden yatırımları yapmayı öncelememişlerdir. Oysa ki, geri dönme planları tutmamış, kendileri, çocukları ve hatta torunları Almanya’ya kök salarak yaşamlarını devam ettirmişlerdir. Dolayısıyla Türkiye’ye yapılan malvarlığı yatırımlarının bu durumda olan hanelerin çocuklar için bir toplumsal hareketlilik kaynağına dönüştürülebilmeleri oldukça zor olmuş, bu bireylerin çocukları gayrimenkulleri satarak tekrar Almanya’ya taşıma ihtiyacı duymuşlardır.

[Firmada ustabaşı olmak, şef olmak gibi bir yükselme imkânı olabiliyor muydu?] Olabilir de yalnız okula gitmemiz gerekirdi. Okula gitmediğimiz için böyle bir şey olmadı. (Okula neden gitmedin?). Olmadı. Düşünemedik onu. Dedim ya 23 yaşında geldim buraya. O anda buraya gelirken biz çalışalım, kazanalım, tasarruf yapalım diye geldik. Hanım kızım Allah riyadan korusun, iki evim şehirde oldu, dairem. Bir evim de köyde oldu. Üç evim oldu. Ben gelirken bir tek göz odam vardı. Demin dedim ya, pişman değilim (40- Erkek, 74, İlkokul, Vasıfsız Kol İşçisi).

Ben hiçbir zaman öyle maddiyat düşünmedim. Düşünseydim hanımı işçi yapardım, iki kişi çalışırdık. Daha fazla katkı sağlardık. Tabii herkesin kendisine ait, kendi aile yapısı kendisine ait tabii. Ama birçok arkadaşımız kendi işyerlerine çocuklarını aldılar. Çocuğu çalıştı, hanımı çalıştı, iki çocuğu çalıştı. Yani dört maaş geldi. Bunların Türkiye’de Allah çok versin apartmanları oldu. Tarlaları, malları oldu. Ha, ne oldu. Allah gecinden versin, öldüler, ölüyorlar... Burada kalan çocuklarımız gidiyor onları satıyor, yiyor. O servet yine Almanya’ya gidiyor. Kar olarak kalan çocuklar kalıyor. Çocukların çocukları kalıyor (37- Erkek, 68, Anadolu Teknik Lisesi, Vastıflı Kol İşçisi).

Bunun yanında Türkiye’ye yatırım yapma stratejisi de genellikle güdümlüdür, özellikle küçük toprak sahipliği ya da tarım işçiliği kökenlerinden gelen kimi aileler için kendilerinden sonraki kuşağın toprağa dönmesini kasten engelleme gibi bir amaçla Türkiye’de toprağa yatırım yapmak arzu edilen bir sermaye biriktirme yöntemi olmasa da Türkiye’ye aktarılan kaynakların büyük bir bölümünün hane üyelerinin kullanımına açmak veya kiralamak üzere gayrimenkule ve hayvan mülkiyetine yapıldığı söylenebilir.

Ben tarla almadım hiç. Toprak almadım. Niye dersin, adamın biri dedi ki bana bizim köylünün birisi, sen tarla almadın mı emmioğlu dedi. Bizim akrabaydı. Hee dedim. Niye almadın dedi? Sen dedim filanın kapısında çalışırken biz buğday ekiyoduk dedim. İki çift, üç çift öküz koşardık biliyon mu? Benim çocuğum olursa dedim, yoğudu, okusun meslek yapsın. Tarlayı ben gördüm. Dedem derdi ki, oğlum rençberlik insanı aç komaz, öldürmez de... Çöp başı derdi (41- Erkek, 62, Ortaokul, Vasıfsız Kol İşçisi).

Kendileriyle mülakat yapılanlar arasında göç sürecinin başından itibaren Türkiye’ye geri dönme planları olmayan, yurt dışında bulunma amaçları zaten çocukları için bir gelecek hazırlamaya çalışmak olan bir grup da bulunmaktadır. Bu ailelerin kendi stratejilerini yukarıdaki örneğe nazaran daha doğrusal kurdukları, hane örgütlenmesi ve kaynak oluşturma biçim ve

yöntemlerini Almanya’da kalmaya yönelik olarak gerçekleştirdikleri, kaynaklarını daha rasyonel bir biçimde konumlandıkları söylenebilir.

Serveti falan düşünmedim. Servet kaldı kaldı. Normal yaşantımı sürdürdüm. Derneklere, vereinlara para ödedim. Ki hala biz hanımla beraber öyle derneklere para ödüyörüz. Kalan kaldı, kalmayarı harcandı. Ha servetim olmadı mı, elbette oldu. Kalanla yine Türkiye’de birkaç dairemiz oldu. Hısım akrabaya da faydamız oldu. Bu Almanyalıların hepsinin hısım akrabaya faydası olduğu gibi hepimizin de etrafımıza faydası oldu. Allah bereket versin, öyle diyeyim yani (37- Erkek, 68, Anadolu Teknik Lisesi, Vasıflı Kol İşçisi).

Dolayısıyla Almanya’da kalıcı bir konum edinmeyi, çocuklarının menzil konumlarına bu ülkede erişmesini hedeflemiş olan aileler için kaynakların kullanım stratejileri tamamen farklıdır. Bu haneler Türkiye’ye kaynak aktarımı zorunlulukları bulunmadığından ya da bilinçli olarak bunu yapmayı reddettiklerinden, sahip oldukları kaynakları ve sermayeyi çocuklarının eğitime harcamaktan çekinmediklerini belirtmektedirler.

Çocuğa biraz şey yaparsan, hani büyük olmasa da küçük bir yere yerleştirirsin. Burada okumayan çocuk afedersin aptal derdi Abi. Hakkatan da öyle. Türkiye gibi değil.. Biraz para harcayacaksın çocuğun için de... Yani çocuğun için harcıyacan. Yapma Ordu’da köyde evi ya da başka şeyi. Harca, çocuğun büyüdükten sonra yap yapacaksan. Biz bir şey yapmadık valla burada (48- Kadın, 68, İlkokul, Vasıfsız Kol İşçisi).

Hane reisliğinin ve kaynak kullanım düzeninin Türkiye’den ve geniş aile ile olan iktisadi ve diğer türden bağımlılık veya birlikte idaresinden uzaklaştırılabilmiş olsa dahi yeni bir ülkeye göç etmiş olan bir hane için gelir kullanımı biçimine ve kaynakların bölüşümüne karar verecek yeni bir aktörün varlığına ihtiyaç duyulmaktadır. Göçmen ailelerde bu kişi zorunlu olarak gelir getiren kişi olmak durumunda değildir. Eğer kadın göçmen işçi olarak ya da başka bir mesleki konumda erkekten önce göç etmişse, bu durum ‘eve ekmek getiren’ ve aileyi tek başına geçindiren erkek modelinin aşınmasını ve kadınların da kaynakların tüketimine dair bir otorite elde etmesini sağlamıştır. Bir başka profil de erkeğin günde iki ya da üç vardiya olmak üzere birden fazla çalıştığı hanelerde kadının toplumsal yaşamın işleyişinden bihaber olarak kaynakların dağılımını örgütlemesi üzerine ortaya çıkmaktadır. Aile üyelerinin konumlarına yönelik harcamaların gerekliliğine dair anlayışla ilişkili bu farklı tip bölüşümler hane içerisinde kimin kaynaklardan ne kadar pay alacağını, çocukların hangisine ne türden bir yatırım yapılması gerektiği, gelirin nasıl harcanacağı veya ne türden bir birikim haline dönüştürüleceği konusunda belirleyici olmuştur. Bazı çocuklara daha fazla ekonomik kaynak ayrıldığı mülakat esnasında bireylerin çocuklarının menzil konumlarına erişmeleri için ebeveyn olarak ne türden kaynaklar kullandıklarını belirttiklerinde açıkça görülmektedir. Buna bazı çocuklara belirli konumlara erişmeleri gereken proje çocuklar olarak bakılması ya da daha yetenekli, kabiliyetli, zeki olduklarının düşünülmesi, ailenin kaynak miktarının belirli bir çocuğun olduğu dönemde

bollaşması ya da azalması gibi birçok etken neden olabilmektedir. Bu kaynak ayırım stratejileri çoğunlukla öznel değerlendirmelere dayandığından en fazla kaynak ayrılan çocuğun her zaman en iyi değil, bazen de hedeflenen konuma uygunluk bakımından en uygunsuz aday olması da mümkün olabilmektedir. Çocuklarından birine yoğun bir şekilde yatırım yaptığını, ancak sonrasında okulunu habersizce bıraktığı için evden kovduğunu anlatan bireyin durumu iyi bir örnek oluşturmaktadır.

Babasının söz hakkı yok ki. Söz hakkı yok. Onlar işte çalışıyor, getiriyor aylık kağıdını koyuyor. İçinden yüz, iki yüz lira harçlık alıyor. Tamam geri kalan avratta. ... Çocuklar da ilgisiz kaliyo ortada yav. Avradın derdi para, çocuğu ne etsin. Zaten yemeği yapıyo, masaya koyuyo, oğlan gelirse yiyor, kız yiyor, çekip gidiyor. O kadar (42- Erkek, 83, İlkokul, Vasıfsız Kol İşçisi).

Bireylerin gelirlerini ne yönde harcayacakları ve aile içi planlamaları ve stratejileri nasıl düzenleyecekleri aynı zamanda içinde yaşadıkları cemaatle bir mücadele de gerektirebilmektedir. Herkesin sermaye biriktirmek için çalıştığı yerde tüm kaynaklarını çocukların eğitimi için harcıyor olmak diğer üyeler arasında dışlanmaya, etiketlenmeye bile neden olabilmektedir.

Geldik buraya, çocukları da topladık. Ben de işçi oldum. Çocukları da okula yönlendirdim. Herkes bana aptal demeye başladı. Ne lüzum var dedi, ver fabrikaya çalışsın dedi. Sana para lazım, arazi alırsın dedi. Benim araziyle alakam yok dedim. Ev yaptırırsın, ver fabrikaya çalışsın dedi. Hayır dedim. Ondan sonra hanımı da benim yanıma aldım, o firmaya. Herkes bize aptal dediler. Ve çocuklarımı okuttum, Allah'ıma çok şükür. Beni aştılar yani. Yüksel tahsil yaptılar yani (52- Erkek, 81, Askeri Okul, Vasıfsız Kol İşçisi).

Temel ihtiyaçlardan kısarık çocuklarının eğitimine yatırım yapan ile gayrimenkul yatırımı yapmayı tercih eden bireyler arasında hem kendileri ve çocuklarının konumlarını korumak ve ileriye taşımak bakımından önemli strateji farklılıkları bulunmakta ve dolayısıyla mesleki konumlara ilişkin yörüngeleri ve menzilleri birbirlerinden farklı sonuçlanmaktadır.

Ben burada çok kimseler tanıyorum, normal bir işçi ama o işçi... Söyleyeyim. Gidip eti kasaptan almıyordu, kesimhanelerden alıyordu. Artık etleri alıyordu. O adam pazara gidip normal muz almıyordu. Pazarın kapanmasına yakın gidip atılacak dereceye gelmiş, atılacak gibi olan muzları alıyordu. Evinde şunu yapıyordu, tasarruf ederekten üç, dört çocuğunu okutabiliyordu. Ama annenin babanın bu işi bilmesi lazım. Ama bizim burada çocuklarımızı, özellikle erkeklerimiz, hemen bir anda alıtlarına araba alsınlar, bir para kazansınlar. Ama buna karşın burada diyorum ya normal işçi olduğu halde iki tane üç tane çocuğunu okutan, kafaları çalışan... Adam ne dedi bana biliyor musun? Ben okumadım cahil kaldım, çocuklarım cahil kalsın istemiyorum dedi. Çocuklarım cahil kalsın istemiyorum dedi. Böyle anne babalar var burada. Çocuklarını okutuyorlar. Saçlarını fırça edip çocuklarını okutan... (57- Erkek, 76, Tıp Fakültesi, Genel Cerrahi Uzmanı).

6.2.2. Hane içi Rekabet ve Dayanışma Mekanizmalarının Etkisi

Almanya’da kendileriyle mülakat yapılan bireyler için, yukarıda sözü edilen kaynak üretme ve bölüşme ile de ilintili olarak, hane içi dayanışmanın en önemli ve en bilindik hali Türkiye’de kalan ve herhangi bir mesleğe girme, gelir elde etme olasılığı düşük olan kardeşleri veya akrabaları Almanya’ya getirmektir. Bu dayanışma oldukça stratejiktir, zira ailesi içinde böyle bir göç ağını oluşturan birey, böylelikle hem onları bakma sorumluluğundan kurtulmakta, aileye ikinci bir gelir aktarım kanalı oluşturulmuş olmakta hem de onların ve çocuklarının yaşamlarını şekillendiren, kendi ifadeleriyle “kurtaran” bir işlevi olmaktadır. Bu aynı zamanda toplumsal konumlarda menzil potansiyeli yaratma gücü bakımından oldukça dikkate değer bir stratejidir. Mülakat yapılan bireylerin bu ifadelerinden birden fazla hanenin toplumsal hareketlilik yörüngelerine etkiye bulundukları sonucu rahatlıkla çıkarılabilir. Göç ağları, geride kalanları hedef ülkeye taşımakla onların konumlarında bir değişiklik yaratarak bir hareketlilik dinamiği üretmektedir. Üstelik bu dinamiğin sonuçları yalnızca göç eden birey bakımından değil, onun aile üyelerine yönelik olarak da görülebilir. Nitekim Hagan vd. (1996, s.381), coğrafi olarak hareketlenen bireyler için yapılan analizlerde, yalnızca hareketlenmeye sebep olan anahtar kişinin kariyer yörüngesine olan odaklanmanın eksik olduğunu ve bu yer değiştirmenin diğer aile üyelerinin yaşamlarında yaratmış olduğu etkileri de incelemek gerektiğini söylemektedir. Öte taraftan yukarıda anlatılan kaynak bölüşümü sıkıntıları sebebiyle bu ağı oluşturan bireylerin kaynaklarında bir dönüşüm yaratabilmektedir. Aile üyelerinin bakımı sorumluluğunu göç eden diğer üye ile bölüştüğünden kendisi ve aile üyelerinin konumlarına yatırma potansiyeli olan kaynaklarında artış meydana gelebilmektedir.

Literatürde göç ağı olarak tarif edilen, akrabalar, kardeşler ya da tanıdıklardan yurt dışına gidenlerin geride kalanları getirmesi üzerine işleyen sistemin aslında toplumsal hareketlilik mekanizmaları üzerinde de nedensel etkileri olduğunu fark etmek gerekir. Zira bu sistem hem Almanya’da olanlar hem de Türkiye’de kalanların hareketlilik yörüngeleri üzerinde sonuç doğuran bir yanı vardır. Her zaman zorunlu olarak yukarı doğru bir hareketliliğe neden olduğu anlamında olmasa bile her iki taraftaki kişiler ve haneler için refah seviyesi bakımından, sosyal sermaye kaynakları bakımından, yurt dışında bir etnik cemaatleşme yaratma bakımından bireylerin ve onların çocuklarının konumlarına ulaşmalarına kaynaklık eden veya engel üreten bir örüntü ortaya çıkarmaktadır.

E: Türkiye’de kalan yok muydu hiç?

K42: Yok.

E: Herkes burada mıydı, kardeşlerin yedisi de burada mıydı?

K42: Hep buraya getirdiydim. Ben getirdim idi.

E: İlk sen mi geldin?

K42: İlk ben geldim (42- Erkek, 83, Erkek, Vasıfsız Kol İşçisi).

Ama abimin oğlunu ben getirttim, yükü sırtımdan atayım diye. Artık dedim çocuğun biri gelsin de benim sırtımdan yük gitsin (48- Kadın, 68, İlkokul, Vasıfsız Kol İşçisi).

Bu vaziyette bir köylü çocuğu ne yapabilir okumadığı müddetçe. Bir yerden bir gelirin olmadığı müddetçe çalışacağız. Ağabeyim falan daha 65'te geldiler ya, onlar gelince biz de heves ettik buraya [Kardeşlerin akrabaların yardımcı olup olmadığı sorulduğunda] Olurlar, olurlar hamdolsun. Ha amcası dayısını getirdi, dayısı teyzesinin oğlunu getirdi turist olarak. Beni bir teyzemin oğlu getirdi, rahmetli oldu gerçi de. Trende gelirken onlar beraber geldik (40- Erkek, 74, İlkokul, Vasıfsız Kol İşçisi).

Ancak bu tip durumlar için aile üyelerini destekleyerek Almanya'ya göç etmelerini sağlamak da yeterli olmamakta, bu bireylerin kendilerini idame ettirebilecekleri bir gelir ve yaşam standardına erişmeleri için maddi olarak desteklenmeleri ya da başarısız olurlarsa Türkiye'ye geri dönmeleri bakımından yardım edilmeleri gerekebilmektedir. Aksi halde aileye farklı açılardan yük oluşturan yeni bir grubun asılı kalmış konumlarını yüklenme zorunluluğu da bireylere yeni sorumluluklar doğurabilmektedir. Öyle ki, yaşları sebebiyle Almanya'ya göç etme imkânı olmayan ağabeyleri için Türkiye'deki kariyerini bırakıp yurt dışına göçen aşağıdaki katılımcı, bu desteği sağladıktan sonra bile Türkiye'ye dönemediğini, yaşamını ve kariyer olanaklarını burada kurmaya çalıştığını ifade etmiştir.

Almanya'ya geliş sebebim şu, iki ağabeyim var, yaşlı. İş bulma kurumu aracılığı ile gelemiyorlar. Çünkü o zaman 24-25 yaşındakileri alıyorlar. Dedim ben gideyim, bunları istek yapayım. Gerçi maaşımdan her birine ufak ufak bir şeyler veriyorum ama taşıma suyla değirmen dönmüyor. Ve geldim. Bir zaman sonra geri döneyim dedim. Kardeşlerim dedi ki, bizi bırakıp nereye gidiyorsun? Ben aynı zamanda fabrikanın tercümanıyım. Bizi bırakıp nereye gidiyorsun? Doğru dedim, onlar için kaldım (45- Erkek, 83, Sanat Enstitüsü, Teknik Ressam).

Söz konusu göç ağlarının niteliğinin de bireylerin hareketlilik yörüngeleri üzerinde nedensel bir etkisi bulunmaktadır. Başka bir ifadeyle Almanya'ya önce gelen kardeş ya da yakının sonra gelenler için nasıl bir ortam hazırladığı oldukça önemlidir. Zira bu bireylerin planlamada neyin önceleneceği, kimlerle ilişki kurulacağı, ne tür stratejiler uygulanacağı, yeni cemaatin içerisinde yönelimin aktarıcısı durumunda bu kişiler, hangi ağa bağlanacaklarını önemli ölçüde belirlediklerinden, sonradan gelenlerin Almanya'daki yörüngeleri bakımından nedensel rolleri olan aktörlerdir.

...eşim o zaman ben gelene kadar şey yapmış, biraz para biriktirmiş. Onunla beni Almanca kursuna yolladı (44-Erkek, 69, Eğitim Enstitüsü, Öğretmen).

Almanya'dan Türkiye'ye transfer edilen kaynaklar yalnızca geliri elde edenin ve ailesinin tasarrufunda kalabilen bir nitelikte değildir. Bu iktisadi kaynaklar çoğunlukla orada kalan

ebeveynler, kardeşler ve hatta bazen akrabaların refahını etkileyecek bir şekilde kullanıma sunulmaktadır. Bilinçli ve özgür iradeyle gönderilip gönderilmediğinden bağımsız olarak bu aktarım Türkiye’de kalanlar için önemli bir kaynak yaratma aracıdır ve en az Almanya’dan yardımı sağlayan birey ve ailesinin iktisadi kaynaklarının eksilmesi sonucu tecrübe edecekleri kadar yoğun bir şekilde yardım edilenlerin konumları üzerinde değişiklik yapma kabiliyetine sahiptir. Almanya’ya göç ettikten sonra çocuklarının meslek konumlarından gelir elde etmeye başlamalarını sağladıktan sonra gerekli yatırımı yapmak, mülk edinmek üzere Türkiye’ye kaynak aktarımı kaçınılmaz olmaktadır. Söz konusu durum, Almanya’da bir malvarlığı ve sermaye birikimine engel olan önemli kısıtlardan birisidir.

Babam buradayken babama veriyorduk. Babam 2005’te gitti, bir daha gelmedi. Sonra o oradayken buradan para istediğinde biz gönderiyorduk üçümüz de. Başkalarına değil, aile içindeydi bu para transferleri (47-Erkek, 53, İlkokul, Vasıfsız Kol İşçisi).

Mülakat yapılan bireylerin ifade ettikleri haliyle kendileriyle en fazla dayanışma içerisinde olan aile üyeleri kardeşler olmaktadır. Bu anlamda, yukarıda anıldığı gibi, ya kardeşleri de çalışmak üzere Almanya’ya getirmek ya da Türkiye’de onların görece daha iyi koşullarda eğitim almaları veya istihdam edilmeleri için gerekli kaynakları oraya aktarmak oldukça kıymet verilen, öncelenen bir stratejidir. Özellikle ebeveyn yokluğunda bir kişinin geride kalan tüm aile üyelerini desteklemek durumunda olduğu durumlarda Almanya’da olan kişinin gelirini Türkiye’deki kardeşleri için kullanma biçimi oldukça belirleyicidir. Öyle ki, bu türden deneyimi olan bireylerin anlatılarında kendi çocuklarından çok kardeşlerinin ön planda olduğu, Almanya’da kazandığının çok büyük bir oranını kardeşleri ya da ebeveynleri için Türkiye’ye aktarmış oldukları dikkat çekmektedir. Elbette ki Türkiye’de bulunanların bu kaynakları ne türden bir amaçla kullandıkları, bu iktisadi kaynakların kendileri için bir konum değişikliği mekanizması olarak işlev gösterip göstermediği vakalar arasında farklılaşmaktadır.

Ben kendimi, kendi ailem için feda ettim. Ben dedim her şeye dayanacağım ama bunlar, çocuklar, bunlar bana babamın emaneti. Bunlara bakacağım, en iyi şekilde. Halen de daha şey yapsalar bana, abi sıkıntıdayım deseler, ben şey yaparım (41- Erkek, 62, Ortaokul, Vasıfsız Kol İşçisi).

...biraderlerin biriyle beraber duruyorduk (Almanya’da). En büyüğümüz rahmetli ayrıydı bizden. İki numarayla beraberdik, aşağıdaki küçükle de. İşte biz buradan kazandık gönderdik. İşte orada bir şeyler yapsın kendileri diye. Kardeşimize kamyon aldık, onu çalışmaz hale getirdi. Sonra, bu olmuyor dedi, bir tır alak dedi. Tır aldık, onu çalışmaz hale getirdi. Bizim o yedi, sekiz senelik işte ne biriktirdiysek, o işte sekiz yüz, bin lira civarında Mark bazında aldığımız paradan, onu da ona yatırdık (43-Erkek, 62, İlkokul, Vasıfsız Kol İşçisi).

Söz konusu bu iktisadi akış ve kaynak üretme sürecini ilk bakışta anlamak çok mümkün görünmese de daha dikkatli bakıldığında, Almanya'ya göç etmiş olan bireyler için köken konumlarından ayrılmanın farklı derecelerde bir izolasyon problemi doğurduğu görülmektedir. Bir başka ifadeyle, çoğu zaman fiziksel hareketliliğin de eşlik ettiği, gelir ve statü konumları değişiklikleri zihniyet, yaşam tarzı, dil, tüketim, gündelik hayat gibi birçok toplumsal pratik itibarıyla bu bireyleri kökenlerinden koparmaktadır. İzin dönemlerinde memleketlerine gittiklerinde bu kişiler artık oranın yabancısıdır ve bu durum da bireyler bakımından yalnızlaşma ve izolasyon korkusunu beraberinde getirmektedir. Üstelik çoğu halde yeni konumlarının ve yaşamlarının davranış ve tüketim örüntülerini de benimsemiş oldukları halde memleketlerinde ailelerinin yanında köken ailelerinin normları ve değerlerine uyum gösterme gereği ve zorunluluğu hissedilmekte ve artık farklı bir konumda bulunulsa bile köken ailenin refahına katkıda bulunma süreci, dayanışma gösterme gerekliliği devam etmektedir. Öyle ki, kendisiyle mülakat yapılan birçok bireyin artık başka mesleki konumlarda bulunuyor olsalar bile, Türkiye'ye döndüklerinde hanehalkı için tarım işçiliği, hayvan bakımı gibi iktisadi değer üreticisi faaliyetlerini sürdürdükleri ifade edilmiştir.

...(yaz tatillerinde) ben harman işini yapıyorum. Bana o görevi verdiler. Amcamlar ekin işini yapıyorlar. Harmana getiriyorlar. Ben atlarla harman sürüyorum. Tınaz yapıyorum. Savrulacak hale gelince amcama haber veriyorum. Diyorum gel bitti. Savuruyorlar, alıp götürüyorlar taneleri. Diğer işlerin hepsini ben yapıyorum. Köyün içinde binmiyorum ata, ayıp sayılıyor. Köyün dışına çıkınca ata biniyorum (50- Kadın, 65, Eğitim Enstitüsü, Öğretmen).

Biz buradan memlekete giderdik, ya mercimek yolmaya giderdik, ya sap çekmeye giderdik. Ya havlu süpürmeye giderdik, ya davar sağmaya giderdik. İzin alıp da bir yere gidemezdik (36- Kadın, 68, Okuryazar, Temizlik İşçisi).

Göç ağları ile aile üyelerinin göç ederek Almanya'da mesleki konumlara yerleşmeleri, gelir elde etme sürecinde yardımcı olmak hemen tüm meslek grupları bakımından sıkça rastlanan bir dayanışma pratiği olmakla birlikte, aileden üyelerinin ya da akrabaların eğitim yoluyla hareketlenmelerini sağlamak, bu bireylerden biri ya da birkaçının eğitimini üstlenmek, ona bir yaşam alanı, iktisadi ya da başka türden kaynak sağlamak Türkiye'de görüldüğü kadar sık ifade edilen bir dayanışma biçimi değildir. Kendileriyle mülakat yapılan bireyler böyle bir desteğe devletin eğitim konusundaki yardımlarının yeterli olduğu gerekçesiyle gerek görmediklerini ve kendilerinin de bu konuda destek sağladıkları biri olmadığını belirtmişlerdir. Bu konuda istisani bir örnek olan aşağıdaki görüşmeci, Almanya'da yaşayan akrabalarından birinin çocuğunun eğitimi için onunla evini paylaştığını, derslerine yardımcı olduğunu ve bir mesleki konum edinene kadar kendisini iktisadi ve sosyal anlamda desteklediğini anlatırken, esasen ebeveynleri ile kaldığında kendisi için ortaya çıkması muhtemel yörüngeye bir alternatif üretebildiklerini ifade etmektedir.

Benim kuzenim var, onun oğlu lisedeydi. Böyle uyumlu sessiz bir çocuk. Ondan sonra dokuzuncu sınıfta iki kere kaldı. Sonra annesi babası boşandı. Onuncu sınıfta senenin sonunda bütün okullar dolmuştu. Onu alacak okul olmadığı için sokakta kaldı. On sekiz yaşında bir adam. Yaşı da geçti çünkü, bir sene sınıfta kaldığı için. Sonra ben ona yardım edebilirim dedim. Kendimi suçlamayayım diye onu aldım yanıma. Önerdim, benimle yaşa, eşit şartlarda yaşarsınız dedim. Başka da şansı yoktu zaten. Geldi beraber oturduk biz bir yıl. Ondan sonra ben o gelmeden eve geliyorum. Bu duyguyu vermek için koşuyorum ondan önce evdeyim. Bir ay falan sesimi çıkartmadım. Testler gelmeye başladı. 2-3 yazıyor. Gymnasium'dan düşmüş tümleşik okula ve iki, üç yazıyor. Benim için yanlış bir şey bu, iyi değil yani kötü. Ben ona hiçbir zaman ders çalış sözünü kullanmadım. Baktım dedim ben de onunla ders çalışmıyım. Çünkü kopmuş okuldan. Ya siz matematikten ne öğreniyorsunuz onuncu sınıfta ben merak ediyorum diyorum. Bütün akşam biz matematik çalışıyoruz (50-Kadın,65, Eğitim Enstitüsü, Öğretmen).

6.2.3. Almanya'daki Bireyler İçin Toplumsal Roller ve Ahlaki Sorumlulukların Etkisi

Göçün anlamı ve mahiyetinin bireylerin dayanışma örüntüleri ve kaynak bölüşümünü etkilediği ve bunların en temelde bireylerin toplumsal rollerine bağlı olarak duyduğu sorumluluklar üzerinden temellendiği söylenebilir. Vaka grubunda hemen her bireyin ebeveyn olmak ya da evlat olmakla ilgili birtakım iktisadi veya gayri iktisadi sorumlulukların altına girdiği, kaynakların bir bölümünün zorunlu olarak bu türden harcamalara ayrıldığı söylenebilir. Ancak bu sorumlulukların aynı zamanda bireylerin toplumsal hareketlilik dinamiklerini derinden etkileyen yanı olduğundan söz edilmelidir. Özellikle kendileriyle mülakat yapılan bireylerin kendi ebeveynleri ve aile üyelerine duydukları bu sorumlulukların hareketlilik stratejilerine ne türden kaynak ve kısıtlar ürettiğine yakından bakmak gerekmektedir. Zira bireyler, Almanya'ya çalışmak için göç eden bir birey ya da hanenin, çoğu vakada o birey ya da haneden ibaret olarak göç planını yapmadığı, gelir ve kaynaklarını konumlandırmadığı görülmektedir. Daha önce belirtildiği gibi, göç etme eylemi bireylerde ait oldukları toplumdan, kültürden ve bağlarından koparma korkusu yarattığı için yurt dışına giden bireylerin geride bıraktıkları aile ile bağlarını, akrabalık ilişkilerini kaybetme korkusu da gelirini ve sahip olduğu kaynakları bölüşme sorumluluğu hissetmelerine neden olmaktadır.

Babam benden her ay para isterdi buradan. Oğlum işte şu kadar para gönder. Göndersen bir türlü göndermesen bir türlü. Ben eskiden şunu düşünürdüm. Biz kardeşler hayatta hiç darılmadık, hiç küsmedik. Küsersek dünyanın sonu derdim. İstediler, gücüm yettiği kadar gönderdim yani (39-Erkek, 70, İlkokul, Vastıfsız Kol İşçisi).

Türkiye'de, Almanya'dan gelecek olan aynı ve nakdi desteği bekleyen genellikle ebeveynler, kardeşler ya da kayınlar, akrabalar gibi geniş ailenin birçok ferdi bulunmakta ve halihazırda ilk göç edenlerin eşleri ve çocukları gibi çekirdek aile üyelerinin de Türkiye'de kalması sonucunda gelirin önemli bir bölümü zorunlu olarak Türkiye'ye gönderilmektedir. Kendileriyle mülakat

yapılan bireylerin bir bölümü, sürecin devamında çekirdek ailenin üyelerini yanlarına almış olsalar bile geride kalan diğer aile fertlerinin Almanya kazandıkları gelirden paylarının eksilmediğini belirtmişlerdir. Bireyler toplumsal rollerin gereği olarak baba ve annenin ölümlerine kadar geçimleri ve bakımlarına, kardeşlerin eğitimleri, iş kurmaları ve evlenmelerine daimî olarak destek sorumluluğunu üstlenmektedirler. Aynı zamanda Almanya'daki aile ferdi ya da fertlerinin Türkiye'ye aktardıkları kaynakların nasıl harcanacağını planlaması da çoğu zaman kendilerinden bağımsız bir karar mekanizmasına bağlıdır. Çoğu, Türkiye'de hayatta olan anne ve babalarının nereye, kimin adına, ne kadarlık bir yatırım yapılacağına karar verdiklerini söylerken, aynı zamanda hanedeki diğer üyelerin törensel harcamalarının da Almanya'dan gelen kaynaktan karşılandığını belirtmişlerdir.

Aileye bakma şeyi bana biraz daha düştü böyle. Geldik, iki kardeşim nişanlı, düğün parası lazım. Biz para kazandık (39- Erkek, 70, İlkokul, Vasıfsız Kol İşçisi).

Kazandığımız parayı kendimiz yemedik gözüne kurban olduğum kızım. Keşke kendimiz yeseydik de o kadar temizlik işlerinde koptuk. ... Her sene gittiğimizde kaynımın düğününü etmeden dönmüyoduk ki... Yirmi bin mark, bir kaynımın düğünü için. Kayınbabam kışın nişanlıyodu, yazın biz everiyoduk. Altlarına her şeylerini biz alıyoduk (36- Kadın, 68, Okuryazar, Temizlik İşçisi).

Mülakat yapılan bireylerin, Türkiye'deki ebeveynlerinin kendilerinin Almanya'da biriktirdikleri sermaye ile yatırım yapmalarını veya iş kurmalarını kendilerine düşen payın azalacağı endişesi ile engelledikleri, Türkiye'ye aktarılan kaynağın yatırım yapmak için izinsiz bir biçimde gönderen kişi adına kullanılmadığı, Almanya'daki çocukları veya kardeşlerinden gelen para ile kendilerine mülk edinenlerin sayısının oldukça fazla olduğu görülürken, öte yandan Almanya'dan bu sermayeyi sağlayan çalışanların kendi mülkiyetlerinde olan mülkleri ile ilgili olarak tasarruf hakkını bile zaman zaman kaybettikleri görülmektedir. Türkiye'de bir kent merkezinde ev alma istediğinin babası tarafından defalarca reddedildiğini, bunun yerine babası için hayvan aldığı, kredi borcu ödediğini söyleyen katılımcı, evi almaya başardığında ise kendisinden habersizce kiralandığını ifade etmektedir.

Diyom ya, 150 mark kiraya 3000 mark alıyodum. Üç binden aşağıya hiç düşmüyodu. O zamanlar Türkiye'de bir şey almaya kalktımcı, koparak alıyorduk. Babama bir şey alalım dedimce, adam oğlum diyordu, oranın suyu içilmez, şeyi içilmez, yazın şehirde mi yaşanır diyodu, tekerimize daş koyuyodu. Arsa falan, ...'den [şehir merkezinden]. Arsa, daire bir şeyler almaya kalktımcı, oğlum orada su içilmez, sıcakta durulmaz, sen nasıl yaşayacan orada diyodu. Çünkü neden alırsan kendilerine para veremeyecen. Neden? Kendileri davar alacak, inek alacak. Biz her sene vardı mıydı, Ziraat Bankası'na on milyar, yirmi milyar neyse kredisini kapatır gelirdim. Ertesi sene bir daha kredi açılırdı. Biz babamın duasını alalım, intizarını almayalım dedikçe adam borcu yapıyordu.... Şimdi sen oraya ev yaptırdın. Parayı verdin, otuz bin mark mı ne verdin yaptırdın. Memlekete ev yaptırıyor, gidiyo onun içine kiracı oturturuyo. Ben oturturmadım. Ben gitmeden ev biter bitmez anahtarı alıp kiracıya vermişler. Bize soran olmadı ki... (35- Erkek, 71, İlkokul, Vasıfsız Kol İşçisi).

Söz konusu kaynak aktarım biçimi bireylerin hem Türkiye’de hem de Almanya’da kendi çocuklarının veya kendilerinin konumlarında hareketlenmek için kullanabilecekleri malvarlığı ve servet edinme kabiliyetini felce uğratmaktadır. Bu türden eylemlerin yanında duygusal olarak aile olmanın, akrabalık rollerine yüksek adanmışlık bireylerin doğrudan aşağı doğru hareketliliğine de yol açabilmektedir. Görece iyi bir konumdaki meslek konumunu bırakarak Almanya’ya vasıfsız işçi olarak göç eden bir katılımcı kardeşini okutmak için razı olduğu bu konumun kendi hareketlilik imkanları bakımından önemli bir kısıt olduğunu ve sonrasında çocukları için bir olumsuz etkisi bulunduğunu belirtmektedir. Üstelik Türkiye’de kalsa eğitim düzeyi akranlarından daha yüksek olduğu için yukarı doğru hareketlilik imkânı çok daha yüksek olan bu birey bakımından spektrumun ucu iyice daralmakta ve aslında bireyin kaybettiği yalnızca o andaki mesleki konumu değil, potansiyel olarak erişebileceği menzile geriye olduğu konum arasındaki mesafe kadar olmaktadır. Üstelik aile üyelerine yapılan yatırım her zaman istenilen şekilde sonuçlanmadığında vazgeçilen gelir ve statünün etkisi daha yıkıcı olabilmektedir. Kendisi için fedakârlık yapılan ilişkiler de bu tür kayıplar sebebiyle değişip dönüşmekte, hatta bozulmaktadır.

Buraya Almanya’ya geldim. Münih taraflarına geldim. Kardeşim orada Münih taraflarındaydı. Kardeşimi buldum. Dedim kardeşim ben çalışıyorum, sen okula. O ara bir Alman kızıyla bu arkadaşlık yapıyor. Okumadı, yapmadı. Çocuğu oldu. ... Hep pişmandım, hep pişmandım buraya geldiğime. Çünkü (Türkiye’de) benim çalıştığım yerdeki insanlar hepsi çok iyi yerlere geldi. Çocukları okudu, kimisi doktor, kimisi mühendis oldular. Benim işim onların hepsinden iyiydi. Yani ileri seviyeye gitmem için açıldı benim önüm. Yükseltilirdim (59- Erkek, 65, Lise, Vasıfsız Kol İşçisi).

Geniş aileler için kaynak üreten tek kişinin Almanya’ya göç eden olduğu bireylerin geniş ailedeki üyelerinin konumlarını ilerletmelerine katkı sağlayabilecek kaynak temini yaparken kendi yaşamlarını düzenleyebilecekleri ve bu suretle kendileri, eşleri ve çocuklarının eğitimleri ve mesleki kariyerleri için bir yörünge planı oluşturmaya ihtiyaçlarından hiç söz etmemiş olmaları dikkat çekicidir. Bu durum o kadar şaşırtıcıdır ki, mülakatlar esnasında sorgulandığında bu bireyler çocukları için aynı türden fedakarlıkları yapmamış olduklarını idrak ettikleri ve hatta kendi çocuklarının bile Türkiye’deki akrabaları için emek sarf ettiklerini belirttikleri görülmektedir.

Kendileriyle mülakat yapılan bireylerin, ebeveynler olarak kendi çocukları için yaptıklarını somutlaştıran, toplumsal rollerinden doğan ihtiyaçlar elbette ki yalnızca toplumsal hareketliliğe katkıda bulunacağı düşünülen stratejik yatırımları içermemektedir. Aynı zamanda göçmen bireylerin memleketlerinden uzakta, bir ebeveyn olarak kültürel değerlerini, çocuklarına aktarmak adına Almanya’da bulunmanın gereği olarak yapmış oldukları yatırımları da

bulunmaktadır. Ebeveyn olarak çocukları için kültürel geleneklere uygun bir düğün yapmak, yeterli ve toplumsal konumuna yakışır seviyede çeyiz hazırlamak ebeveynlerin öncelikle yatırım alanlarının başında gelmektedir. Üstelik bunu herhangi bir borç yükümlülüğü olmadan yapmak önemli bir statü göstergesidir ve biriktirilen kaynaklardan ayrılan önemli bir kalem olarak görülmektedir.

Bak borçsuz üç tane çocuk evlendirdik. İki düğünü bir senede yaptım ben. Biliyorsun burada bir salon on bin oyro. Bu hep insanın tek başında çalışmakla yaptığı şey. Allah'a çok şükür kimseye mahcup olmadık (39- Erkek, 70, İlkokul, Vasıfsız Kol İşçisi).

Yine kültürel olarak makbul ve makul bir evlilik yapmaları için gerekli yatırımları gerçekleştirmek de ebeveynlerin görev olarak üstlendikleri konulardan biridir. Birçok ebeveyn için eğitim yatırımdan daha çok Türkiye'den çocukları için makbul bir damat veya gelin getirmek çocuklarının “daha iyi konumda” olmaları için yaptıkları yatırımlardan biri olarak kendileri tarafından kabul edilmektedir.

Bunun haricinde beş tane çocuk yetiştirdik burada. Bunlar hep parayla dönüyor. Üç tane damat getirdik Türkiye'den, bunlara yardımcı olduk (34- Erkek, 69, İlkokul, Vasıfsız Kol İşçisi).

Kendileriyle mülakat yapılan bireylerden bazıları hane içi üstlendikleri roller bakımından kendi erkek çocuklarının da belirli bir yaştan itibaren babalarından para istemeleri hoş karşılanmadığı için ve Almanya'da meslek eğitiminin koşulları da aynı anda hem eğitim alma hem de kazanç sağlamaya imkân tanıdığından bu tür bir kariyer planının kendileri için de çocukları için de daha cazip olduğundan söz etmişlerdir. Bu vurgu önemli bir vurgudur, zira bu bakış açısı doğrultusunda bir eğitim ve kariyer yörüngesi tercihinde bulunulması tam anlamıyla toplumsal rollerin bireylerin hareketlilik imkanları ve menzil konumlarına sirayetini göstermektedir.

Yani bir içgüdü var, her zaman için bir babadan anadan yardım beklemeden kendi ayakları üzerinde dursun. O da diyor ki baba ben senden hep para istiyorum, sen de hiç yok demiyon veriyon. Ama ben artık ben senden para istemekten çekiniyorum diyo. Ben artık ayaklarımın üzerinde duracağım, üniversiteye gidiyorum harcımı sen yatırıyor diyo. Ben artık 22 yaşında değilim, ben bunları senden istemek istemiyom diyo. Sen bize yeteri kadar yardımcı oldun diyo (41- Erkek, 62, Ortaokul, Vasıfsız Kol İşçisi).

6.3. İKTİSADİ VE SOSYAL SERMAYENİN ETKİSİ

6.3.1. Almanya’da Gelir ve Malvarlığının Etkisi

Türkiye’de yaşayan emekli bireylerin beyanlarındakine kıyasla, gelir hareketliliğini sağlamak Almanya’da kendisiyle mülakat yapılan birçok birey tarafından belirgin bir biçimde öncelenmiş görünmektedir. Sınıf ve statünün geri planda kaldığı bu hareketlilik stratejisi genellikle Türkiye’de bıraktıkları köken ailelerinin gelir durumları ve olası menzil konumlarından elde edecek oldukları gelir düzeyine kıyas yoluyla belirlenmektedir. Ancak bu kıyaslamalar Türkiye ile yapıldığı için sınıf ve meslek konumları bakımından hareketsizliğe işaret eden bir menzil konumu bireyler için Türk lirası ile hesaplanmaya devam edildiği için yukarı doğru dikey hareketliliği sağlamış olarak görülebilmekte ve değerlendirilebilmektedir.

Ringdal (1993, s.327), göçün statü ve gelir kazanımına etkisini incelediği çalışmasında kent varışlı, uzun mesafeli göçün kırsal alanda kalanlara kıyasla daha avantajlı olduğunu, göçün doğum yerinin koyduğu sınırları kaldırmaya yardımcı olduğunu söylemektedir. Gerçekten de Türkiye’de herhangi bir iş yapmayan, meslek sahibi olmayan, herhangi bir geliri olmayanlar için Almanya her şeyin ötesinde bir gelir hareketliliği sağlamaktadır. Dolayısıyla gelirini Almanya’da kazanmaya başlayanlar, Almanya’nın kendileri için gelir sağlamanın tek imkânı olduğu, Türkiye’deki gelirin büyük olasılıkla ailenin ortalama gelir düzeyi ile aynı ya da onun aşağısında kalacağı, gelirin tüm aileye yetmeyeceği, ancak Almanya’ya göç sayesinde gelir düzeylerinde artışı yakaladıklarını ifade etmişlerdir.

Ancak hemen hatırlatılmalıdır ki, göç her zaman sınıf konumları ya da mesleki konumlar bakımından yukarı doğru hareketliliği sağlamayabilir. Zaten birçok kişi için göçün amacı da bu değildir. Onların öncelediği şey Türkiye’deki durumlarına kıyasla gelir seviyelerini artırmaktır ve nitekim bu konuda birçok başarıya ulaştığını ifade etmiştir. Türkiye’de zanaatkarlık yapan bir kimsenin Almanya’da vasıfsız işçi olması ilk bakışta toplumsal hareketlilik bakımından hane için başarısız bir göç deneyimini işaret ediyor gibi görünse de daha fazla gelir elde ettiği ve ailenin hedeflerini gerçekleştirmesine fırsat tanıyan bir kaynak üretim süreci olarak görülebilir.

İlk zamanlar biraz zor oldu, zorlandım da yaş ilerledikçe geldiğime de sevindim yani. Çünkü aile burada bir refah içinde yetişti. Ben küçüklüğümde görmediğim ya da uzanıp da alamadığım şeyleri çocuklarıma aldım burada. Yani çocukluklarını yaşadılar (34- Erkek, İlkokul, Vasıfsız Kol İşçisi).

Her ne kadar, gelir ve malvarlığını artırma meselesi Almanya'ya göç edenlerin büyük bir bölümü için önemli bir hareketlilik ölçütü olsa da onlar bu değerlendirmeyi çoğu zaman kur farkını hesaba katarak yaptıklarından, bu gelirin de gerçek manada bir hareketliliğe işaret edip etmediğine dikkat edilmelidir. Gelir hareketliliğinin öncelenmesi hanenin tüm üyelerinin gelire destek olması beklentisini ortaya çıkardığından ebeveynler tarafından çocuklara yönelik stratejiler de bu duruma göre belirlenmektedir. Gelir yoluyla hareketlenme sağlama amacıyla olmayan hanelerin ise kaynaklarını eğitim gibi farklı hareketlilik kanalları vasıtasıyla kullanabildikleri söylenebilir.

Almanya'ya göçün bireylerde daha çok gelir hareketliliğini hedef olarak ortaya çıkarmasının ardında yatan sebepler çoğu halde onların göç öncesinde yaşamış oldukları yoksulluğun hem nesnel hem de öznel olarak şartlarını nasıl okumaları gerektiği hakkındaki kanaatlerinde yatmaktadır. Almanya'da elde edilebilecek olan gelirin Türkiye'de malvarlığı ve servet edinimini kolaylaştırması Almanya'nın yaşam standartlarını yükseltmesi, tüketim alışkanlıklarını değiştirmesi ve Türkiye'de erişilemeyen tüketim mallarına kolaylıkla erişim sağlayabilmeleri onlar açısından hem nesnel hem de öznel olarak bir statü hareketliliğine işaret etmektedir. Bu durum araştırmaların kavramsallaştırma sorunlarına işaret ettiği kadar, süreci deneyimleyenlerin kavrayış ve değerlendirme sorunlarına da aynı ölçüde işaret etmektedir.

Dolayısıyla vurgulamak gerekir ki, Türkiye'den Almanya'ya yapılan göç pratiğinin içerisinde kaçınılmaz olarak bir toplumsal hareketlilik arzusu söz konusudur. Bu kimi gruplar için eğitim yoluyla statü ve gelir hareketliliği elde etmek iken, diğerleri için gelirini Türkiye'de malvarlığına dönüştürerek Türkiye'de bir statü kazanma stratejisi üzerine kuruludur. Bu bireyler için göç süreci Türkiye'de kendilerine yeterli bir gelir ve statü sağlama imkânı bulamadıklarından kalıcı veya geçici sürelerle yurt dışında bunları biriktirmeyi amaçlaması anlamına gelmektedir. Bu manada esasen göçün kendisini genel anlamda bir toplumsal hareketlilik stratejisi, planı olarak görmek mümkün olsa dahi, bu deneyimin Türkiye'de ya da Almanya'da toplumsal hareketliliğin niceliksel ölçümünü yapan çalışmalar bakımından hiç de bir hareketlilik olarak kabul edilebilir olmadığı vakalar çok fazladır.

Göç, gerçekten de bütün meslek grupları için sermaye biriktirmenin önemli bir kanalıdır ve veriler farklı niyetlerle olsa da Türkiye'den Almanya'ya göç eden tüm meslek gruplarının farklı sermaye türlerini elde etmeyi amaçladıklarını göstermektedir. Göç literatüründe sıklıkla karşılaşılan “misafir işçi” kavramının kendisi aslında vasıflı veya vasıfsız işçiler olarak

Almanya'ya göç eden grubun toplumsal hareketlilik stratejisini açık eder. Bu süreç belirli bir süre ile de olsa, Türkiye'de elde edebileceğinden daha fazla bir geliri tasarruf etmiş olarak geri dönmek ve bu suretle ülkeden ayrılırken sahip olduğundan daha iyi bir refah ve servet düzeyine erişmek amacı etrafında örgütlenmektedir. Ancak göç ile elde edilen gelir ve birikimin bir toplumsal hareketlilik aracı olarak kullanılıp kullanılmadığını, mülakat yapılan bireyler için bu planlamaların nasıl sonuçlandığını değerlendirmek burada yapılması gereken temel sorgulamadır. Çalışmanın verilerinden hareketle sıklıkla tekrar edildiği üzere, kendileriyle mülakat yapılan bireylerin birçoğu göç etmede bütün amaçlarının Türkiye'ye geri götürmek üzere iktisadi kaynak biriktirmek olduğunu belirtirler de, bu iktisadi kaynakların çocukları üzerinde eğitim ya da sermaye yoluyla hareketlenmeleri bakımından ne tür etkileri olduğu belirsizdir. Bu belirsizlik mülakatlar esnasında sorgulanmadığı için değil, Türkiye'de edinilen malvarlığının yaşları çoktan büyümüş, eğitim dönemlerini tamamlamış, hatta birçoğu menzil konumlarında bile sona yaklaşmış olan çocuklar için artık ne türden bir işlevinin olacağına ilişkin bir belirsizliktir.

Yok kızım, para. O zamanlar para. Para paraydı milletin zoru. O vardı Türklerde genelde. Para onlar için çok önemliydi. Döneceğiz ya geldik buraya (48-Kadın, İlkokul, Vasıfsız Kol İşçisi).

Yukarıdaki katılımcının insanların en büyük gayesinin para kazanmak olduğuna yaptığı vurgu oldukça önemlidir. Zira, o dönemde (yani onların göç ettikleri 1960'lar ve 1970'lerin başında) Almanya'da çalışmak tüm meslek gruplarına Türkiye'de kazanacak olduklarının, kur farkından bağımsız olarak iki ya da üç katını elde etme imkânı tanıdığından kesin olarak bir hareketlenme aracı sunma kabiliyeti olsa da yaşamlarını Türkiye'den koparamamış bireylerin bu kaynakları konumlandırmakta dikkate değer sıkıntıları olduğu görülmüştür.

Valla Türkiye'dekinin en az, iki üç misli fazlasıydı. Bilmiyorum kaçta bozuluyordu Mark. Türk parasına çevirdiğin zaman iki, üç katına denk geliyordu neredeyse (49- Erkek, 75, İlkokul, Vasıfsız Kol İşçisi).

Bu bireyler için iktisadi kaynak biriktirme arzusu o kadar belirgindir ki, ister Almanya'da kalacak olsunlar isterse bir gün Türkiye'ye dönecek olsunlar, kültürel sermaye elde etmeye yönelik herhangi bir girişim çoğunda görülmemektedir. Nitekim bireyler bu iktisadi kaynakları Almanya'da konumlarını yükseltmek gibi bir amaçla kullanmayı düşünmediklerinden, onlar için önemli olan bu geliri, Türkiye'de bir malvarlığına dönüştürmektir. Bu sebeple, sermaye birikimine katkıda bulunması amacıyla gelir getirecek ikinci bir iş için Almanca öğrenmekten vazgeçtiklerini, kursa ödeyecek oldukları ücretin hesabını bile yaparak bu konuda herhangi bir harcama yapmadıklarını ifade etmişlerdir. Öyle ki, Türkiye'de öğrenmiş oldukları zanaatı

Almanya’da ikinci iş olarak kullanarak daha fazla gelir elde etmeyi hedeflediklerini belirtmişlerdir.

K58: *Hiç kursa gitmedim. Hiç okula gitmedim Almanca.*

E: *Gitmek istemediniz mi?*

K58: *E bizim imkânımız yoktu. İki çocuğum var yavrum. Hiç kimsemiz yok. Sonra bizim şeyimiz hep bir ev alalım, Türkiye’ye gideriz. Temelli gideriz. Hep o düşünce vardı. (58, Kadın, İlkokul, Hastabakıcı-Yardımcı).*

Para biriktirmek için Almanca kursuna gitme şansı da... Gitmedik yani. Çünkü paraya ihtiyacımız vardı. Ben para için geldim buraya (39- Erkek, 70, İlkokul, Vasıfsız Kol İşçisi).

Sutton Trust (2012, s.11) ebeveynlerin gelir düzeyi yükseldikçe onların çocuklarının konum hareketliliği için seferber edecekleri kaynakların artması ile birlikte, daha az stresli, daha destekleyici olduklarını söylese de, burada tarif edilen tipoloji tamamen para kazanma odaklı, gelir biriktirmeyi hedefleyen, senelik izne gidince Türkiye’den toprak, tarla satın almak veya ev yaptırmak üzerine, yani bütün kaynakları Türkiye’ye aktarmak üzerine kurulu olan ve içerisinde uzun vadede çocuklara miras kalacağı ima edilen yani üretken veya değil ama servet yoluyla onların konumlarına yatırım planını içeren bir stratejidir. Ancak bu yatırım önceliği çocuklarını da kuşattığı ve onlara eğitim yoluyla bir hareketlilik sağlamadığı da yeterince aşıkardır. Bu durum bütün seneyi bu izin süresince yapacağı yatırımlar için kemer sıkarak geçirdiğini, Almanya’da herhangi bir harcama yapmaksızın 25-30 bin Mark ile izne gitmenin kendileri için birinci öncelikte olduğunu ifade eden bir katılımcının sözlerinde şöyle ifade edilmektedir.

Söylemesi ayıp beş altı bin mark net elimize geçerdi. Türkiye’ye gitti miydik, bir şey satılıyor dendiğinde hiç aklımıza bile gelmiyordu. Elimizi cebimize atınca... Her izne gittiğimizde en azından 20, 25 bin marktan gidebiliyoduk. ... Üç beş kuruş kazanırım, tarla tapan alıyım, biçer alıyım veya traktör. Ama yaşantı sıfır (35- Erkek, 71, İlkokul, Vasıfsız Kol İşçisi).

Görüldüğü gibi Almanya’ya göç çoğu birey için bir gelir elde ederek yaşamını hayali olarak Türkiye’de malvarlığını artırarak konum hareketliliği sağlama idealini barındırmaktadır. Döviz kurundaki farklılığın da sağladığı katkı ile Almanya’da yapılan birikimleri Türkiye’de ticaret yapmak ya da bir iş kurmak için sermaye olarak kullanma stratejisi de göç eden hanelerde oldukça yaygın olarak görülmektedir. Ancak bunlar uzun vadeli planlar olduğu için hedeflenen konum değişikliğinin akıbetine ilişkin meseleler oldukça çetrefilli ve farklı sonuçlar doğurabilmektedir. Dolayısıyla bu sermaye birikimi de her halde ve şartta Türkiye’de bir malvarlığı edinmeyi veya işletme kurmayı mümkün kılmayabilmektedir. Gönderilen birikim daha önce işaret edildiği gibi aile üyelerinin ihtiyaçlarına, borçlarına harcanabilmekte, gönderen kişinin değil gönderenlerin mülkiyetinde olacak şekilde yatırım yapılmasıyla sonuçlanabilmektedir. Bu da sermayeyi sağlayan göçmen bireylerin Türkiye’ye döndükten

sonra kendi konumlarını yukarıya taşıma potansiyeli bulunan kaynak oluşturma stratejilerini başarısız kılmaktadır.

Hep gönderdik, hep gönderdik. Şunu alın bunu alın diye. Hiçbir şey de yapmadılar. Çok şeyler var da, söyleyen söz olur, söylemeyen dert olur derler (58-Kadın, 65, İlkokul, Hastabakıcı, Yardımcı).

Adam ne diyor bak, para gönderdim diyor, abimin beş katlı evi bitti. Benim bir katlı bitmedi diyor. Böyle şeyler var hepimizde... (38-Erkek, 73, Yüksek Teknikerlik Okulu, Vasıflı Kol İşçisi).

Bunun yanında beklenmedik toplumsal olaylar, doğa olayları, bireylerin yaşamlarındaki çeşitli kırılma ve dönüşümler de bireylerin sermaye yatırımını kayba uğratabildiğinden ve Türkiye’de iş kurmak üzere tüm sermayesini malzeme satın almak ve hazırlık yapmak için kullanan bir birey ve çocukları bakımından bu türden dönüşümlerin herhangi birisi kaçınılmaz olarak en baştan bir yörünge oluşturacaktır. Zira, o birey artık Almanya veya Türkiye için başka türden bir strateji belirlemek ve o doğrultuda ilerlemek zorundadır.

Tuttuk kayınpederle ortak bir torna atölyesi açtık Sakarya’da. İki torna aldık, buradan aletler götürdüm ben falan derken... 1999’da deprem oldu. Depremde biz yerle bir olduk. Dokuz ölü verdik. Benim iki tane dairem vardı, biri yıkıldı, biri de şey oldu, hasar gördü (39- Erkek, 70, İlkokul, Vasıfsız Kol İşçisi).

Kendileriyle mülakat yapılan göçmen bireylerin kendileri ve çocukları için biriktirdiklerini ifade ettikleri kaynaklar esasen oldukça dikkate değer bir malvarlığına tekabül etmektedir. Ancak bu ciddi birikim eğitime ya da Almanya’da yerleşik olarak sürdürülebilecek bir ticari faaliyete ayrılması gerek geniş aile meclisince gerekse hane reisince uygun bulunmayan bir kaynaktır. Onlara göre, Almanya’da elde edilen gelirin kur farkı dolayısıyla bireylere tanıdığı avantajı kaybetmemek için Türkiye’ye yatırım yapılmalı ve hatta çocukları da mümkün ise bu sermaye birikimine yapacak oldukları katkıyı tamamladıktan sonra Türkiye’de konum edinmelidirler.

...eğer dürüst olursan, kazanırsan burada dürüst davranırsan burası daha uygun. Bire altı katlıyor ya şimdi. Hah, bir oyron altı lira yapıyo ya, buğa misal yani. Gelir de dürüst olur kazanır da dönersen faydalısın (40- Erkek, 74, İlkokul, Vasıfsız İlkokul İşçisi).

Bu strateji ile tutarlı şekilde bireylerin bir bölümü Türkiye’de yapılacak yatırım planı için olabildiğince hızlı biçimde ailedeki tüm üyelerin katkıda bulunacağı konumlara çocuklarını ve eşini yerleştirmeyi amaçlamışlardır. Misafir işçiler veya yabancı işçiler gibi ülkeye davet edilenler dışında kol işçileri vasıf kazanmak için üç yıllık bir meslek eğitiminden geçmek zorunda olduklarından köken ailesi vasıfsız kol işçiliği olanların eğitim dışında vasıflı işçi olabilmeleri için başka bir imkanları bulunmamaktadır. Ancak sermaye birikiminin birinci

derecede öncelendiği ailelerde çocuklara vasıf kazandıracak eğitim süresi bile kayıp sayılabilmektedir. Mesleğe hazırlık kursları gibi kurslar ise ancak vasıfsız kol işçisi olarak bir konum edinebilmek için işe yarardır.

Meslek eğitimi en az üç yıl burada. Ondan sonra bırak onu, orayı bitirsen de sonunda nasılsa işçi olacaksın gel buraya fabrikaya. Hadi o çocuğun meslek eğitimini bıraktırıp oraya götürüyor. Düz işçi olarak şey yapıyor. Halbuki o mesleği bitirse, çoktan o aradaki kaybettiği şeyi kapatacak. Maaş ödemesi olarak, saat ücreti olarak farklı. Bunların farkında değil (44- Erkek, 69, Eğitim Enstitüsü, Öğretmen).

Geride bırakılan köken ailenin iktisadi imkanları az çok yeterli olan ve /veya arzu edilen konum hedeflerini Almanya’da gerçekleştirmek üzerine tasarlayan bireyler diğer gruba kıyasla gelir ve malvarlığı öğelerini Almanya’da kaynak olarak kullanabilmektedirler. Hayatını Almanya’da devam ettirmeye karar vermiş ya da bunu öngörmüş olanlar çocuklarının bu yeni ülkede konum elde edebilmelerini hedeflemiş ve yatırımlarını o doğrultuda dönüştürmeyi başarmışlardır. Mülakat yapılan bir görüşmeci Türkiye’ye yatırım yapma ihtiyacının olmadığını çünkü hayatını Almanya’da kurmak üzere göç ettiği için kaynaklarını bu yönde harcamayı tercih ettiğini şöyle ifade etmiştir.

Valla hiç görmedi gözüm dönmeyi mönmeyi. Okuyorsa çocuk, burada okuyacak. Ne kadar elimden geliyorsa harcadım. Benim bildiğim bilgiyen (48-Kadın, 68, İlkokul, Vasıfsız Kol İşçisi).

[ailesine, kardeşlerine para gönderip göndermediği sorulduğunda] Onların ihtiyacı yok. Dedim ya fakir aileden gelmiyorum (46- Erkek, 79, Mühendislik Fakültesi, Bilgisayar Mühendisi).

Ancak, Almanya’da ilk aşamada kazandıkları menzıl konumlarını ilerletme ve gelecek kuşaklar için yine Almanya’da sürdürme niyetinde olanlar için ise ihtiyaç olan sermaye birikimi yalnızca iktisadi değil, aynı zamanda kültürel sermaye birikimini de içermelidir. Bunun için de ilk olarak göç eden ebeveynlerin ve sonrasında çocukların herhangi bir şekilde eğitim sistemi ile entegrasyonları gerekmektedir. Yurt dışına göç eden ebeveynlerin orada almış oldukları dil eğitimi ya da başka türden bir meslek eğitimi kuşak içi hareketlenmede önemli bir basamak oluşturmasının yanında kendinden sonra çocuklarına aktarılabilecek kültürel ve sosyal sermaye birikimini de artırmaktadır. Öyle ki, planlarını daimî olarak Türkiye üzerinden kuran ve uygulayan ebeveynler de Almanya’da herhangi bir eğitim almadıkları, hatta dil öğrenme gayreti içerisinde bile bulunmakta gönülsüz olduklarını pişmanlıkla ifade etmişlerdir. Bu durum kendilerinin konumlarına etki ettiğinden çok daha fazla, dilini bilmedikleri bir ülkede doğup yetişecek, eğitim alacak ve meslek konumu edinecek olan çocukları üzerinde etkili olacaktır.

Almanca bilgim iyiydi. Çünkü ben hemen ilk maaşımla Almanca kursuna başladım burada. Venedigschule diye bir okul vardı. Orada Almaca kurslarına katıldım. Yani ilk aşamada Almanca'yı öğrendim diyebilirim (37- Erkek, 68, Anadolu Teknik Lisesi, Vasıflı Kol İşçisi).

Geldiğimizde yaptığımız en büyük hata, fazla kalacağımızı düşünmediğimiz için kurslara gidip Almanca öğrenmemek. Almanca öğrenmediğiniz zaman da birini anlayıp birini anlamadığınız zaman da sizin de hayatınızı etkiliyor, çocuklarınızın hayatını da etkiliyor (60- Kadın, 70, İlkokul, Vasıfsız Kol İşçisi).

Gerçekleştirilen mülakatlardan elde edilen veriler göç yoluyla elde edilen yüksek gelir ve sermaye birikiminin niceliğinden daha önemli olan şeyin nasıl bir kullanım stratejisine dönüştürüleceği olduğunu göstermektedir. Kuşaklararası hareketliliği önceleyenler ve Almanya'da çocukları için mesleki yükselmeyi hedefleyenler için, yani göç sürecinin kendisini bu hedefle kurgulayanlar için durum farklı ilerlemekte, kaynaklar daha farklı şekilde seferber edilmektedir.

İşçi olmadan evvel ben hanımla buraya gelirken dedim ki, çocuklarım beni aşacak haberin olsun dedim. Çocuklarım mutlaka beni aşmalı dedim. Bu bir. İkincisi de dedim, on bin Mark aylık alsam dahi bir yan gelir olacak, şart. Uçağa binerken elini tuttum, bunu konuştum (52, Erkek, 81, Askeri Okul, Vasıfsız Kol İşçisi).

6.3.2. Almanya'da Yoksulluğun Etkisi

Mülakat verileri bazı haneler için kaynak probleminin elde olan kısıtlı kaynağın nasıl harcanacağı, kendileri için olabilecek en karlı yatırım ve konumlandırma biçimini bulma sorunu olmadığını açıkça göstermektedir. Onlar için herhangi bir toplumsal hareketlilik için seferber edilebilecek, kendi tabirleri ile riske atılacak kaynak yoktur ve kazanılan gelirin her bir birimi ailenin barınma, yeme içme gibi en temel ihtiyaçları için kullanılmak zorundadır. Bireylerin en temel ihtiyaçlarını karşılayamadıkları yerde onlar için gelir bir toplumsal hareketlilik kaynağı olmaktan uzakta, yaşamı idame ettirmeye yarayan, bazen de hiç olmayan bir mahiyet arz etmektedir. Almanya'da kendileriyle mülakat yapılanlar arasında gelirinin yalnızca yaşam masraflarına yettiğini, bunun dışında bir harcama ya da birikim yapmaya müsaade etmediğini belirten kimse bulunmamaktadır. Ancak bu tür bir yoksulluk deneyimi içerisinden gelen oldukça fazla birey vardır ve esasen bu deneyimlerinin onların daha sonra elde ettikleri geliri bir kaynak olarak şekillendirme biçimlerini etkilediği açıkça görülmektedir. Yoksul kökenlerden çıkarak gelir elde etme amacıyla göç eden haneler için bu yoksulluğun aşılması ve yaşam standartlarının geliştirilmesinin nihayetinde bir hareketlilik planlamasının yapılması o kadar da kolay değildir. Zira göç ettikleri dönemde temel ihtiyaçların karşılanamadığı, banyo ve tualetin bile ulaşılabilir olmadığı evlerde ufkun bu standartları düzeltmekten daha öteye konumlandırılabilmesi elbette ki mümkün olamamaktadır.

Ev var ama şeyi yok, tuvalet aşağıda, banyosu yok. Eskiden öyleydi yavrum. Banyo yok, iki çocuk. Tuvalet hele, ta keller'da. [bodrum kat]. İkinci katta oturuyorum, ta kellaya iniyorum. Öyle (58-Kadın, 65, İlkokul, Hastabakıcı- Yardımcı).

Göç her ne kadar bir altın anahtar olarak görülse de Almanya'da da yoksulluk yaşanmaya devam etmektedir. Ayrıca yoksul kökenlerden gelen bireyler için gelir hareketliliği sağlanmış olsa bile öğrenilmiş yoksulluk devam ettirilmektedir. Zira, edinilmesi hayal edilen ev, arsa, hayvanlar ancak bu yoksulluk sürdürüldüğü müddetçe elde edilebilecek bir şeydir. Dolayısıyla bireylerin gelirlerini nasıl değerlendirecek oldukları meselesi çok hızlı değişimler göstermeyebilir, uzun yıllar içerisinde çıkmış oldukları yoksulluk deneyimini kıırarak hareket etmeleri çoğu zaman mümkün olmamaktadır.

Para bol geliyordu ama herhalde yimesini mi bilmiyoduk? Biz eve Almanların koltuğunu getirdik. ... para hususundan ev hususundan, hiçbir problemim yoktu. Gormedik yani. Ama işte almayı mı bilmedik, satmayı mı bilmedik... Bir göreliksizlik mi oluyodu ne oluyodu... Kör gibi yaşıyoduk... Şimdi gözünü gırpmadan bakıyon televizyon pır pır ediyomu, bu götürüyon atıyon, yenisini alıp geliyon. Evelden dışarda bir eski televizyon görürdük, ula götürelim şunu eve goruz diyoduk (35- Erkek, 71, İlkokul, Vasıfsız Kol İşçisi).

6.3.3. Almanya'da Ağlar ve İlişkilerin Toplumsal Konumlara Erişime Etkisi

Almanya'ya göç edenlerin amaçlarını gerçekleştirmek doğrultusunda iktisadi açıdan da manevi açıdan da yaşam maliyetlerini olabildiğince düşürmeye yönelik dayanışma örüntüleri gösterdikleri görülmektedir. Özellikle *heim* adı verilen yurtlarda kalan vasıflı, vasıfsız kol işçilerinin hedefledikleri sermaye birikimini yapmak üzere birbirlerini cesaretlendirdikleri, ek iş buldukları bir yaşam tarzı içerisinde dayanışmanın olması kaçınılmaz olmaktadır. Bireylerin ifade ettikleri haliyle, bu strateji genellikle Almanya'da hayatta kalmaya yetecek kadar para harcayarak geri kalan tüm kazancın Türkiye'ye aktarılması üzerine kuruludur.

Akraba, kalabalıktık biz. Beş altı kişi bir arada yirdik, bir arada yatardık. Bizim akrabamız, yeğenim, kardaşım. Evin işine dedim ki ben, iki kişi alışverişe bakacak. Onlar bilmiyorlardı, rastgele alıyorlardı. İlk gelen didim, patatesi soyacak, soğanı soyacak hazırlayacak. İkinci gelen yemeği yapacak, son kalan da didim bulaşığı yıkayacak. Para bir yerden çıkacak. Bunlar yüz elli, iki yüz lira para verirlermiş ayda. Ben seksen liraya düşürdüm. Kaufpark'tan [market] alışveriş yapıyok, otobüsle götürüyok. Araba yoktu o zamanlar. İki tane Türk'te araba vardı, başka yoktu kızım. Ben 1800 lira alıyordum, 100 lirasını heima veriyordum, 100 lirasını da yiyordum. Geri kalanı Türkiye'ye yolluyorduk, bir şey alıp satıyorduk. Tarla alıyorduk, bağ alıyorduk, ev yapıyorduk (42- Erkek, 83, İlkokul, Vasıfsız Kol İşçisi).

Türkiye'den irtibat büroları aracılığı ile hazır bir iş sözleşmesine bağlı olmaksızın gelenler ya da bu sözleşmeleri bittikten sonra başka bir iş arayışında olan özellikle vasıfsız çalışanlar için için yatay konumlar arası hareket etmede kesin surette tanıdıklık ve ağlar konum elde ederken etkili

olmaktadır. Aynı zamanda daha iyi gelirli işlerde yer değiştirmede de ağırlar çok hızlı çalışarak göçmen bireylerin birbirlerini haberdar etmelerini sağlamaktadır.

Benim bir tanıdığım oluyor, ben tanıdığa soruyorum, o tanıdıklarına soruyor. Böylelikle, hani çevre şeyiyle...İş bulma konusunda şey diyorduk, yani söylüyorduk o çalışanlara tanıdığınız biri varsa bize işçi lazım, getirin diyorduk. Getiren de oluyordu yani yüzde doksan grubun içinde oluyordu bu gibi şeyler. Komşudan, şuradan buradan (47-Erkek, 53, Vasıfsız Kol İşçisi).

Vasıfsız işgücü içerisinde oluşturulmuş olan bu ağın çok iyi çalıştığı aşikâr olsa da kendileriyle mülakat yapılan bireylerin nerdeyse tamamında daha geniş bir toplumsal ağa dahil olmak ve sosyal sermayelerini o yönde geliştirmek gibi bir stratejiye yönelmediklerini ve kendi içerisinde sistemi besleyerek yatay hareketlilik dinamiği oluşturabildikleri görülmektedir. Yukarı doğru bir hareketlilik göstermek adına kendileri veya çocukları için dayanışma gösterebilecekleri aktörler ve dahil olabilecekleri ağırlar oldukça sınırlıdır.

Almanya’da çocukların toplumsal yaşama katılmada, aile ilişkileri ve daha birçok konuda zihinlerini açacak, ufuklarını genişletecek farklı ağırlardan farklı nitelikleri haiz kişilere ihtiyaçları vardır. Esasen Alman sistemi ile göçmenin geleneksel aile yapılanması arasındaki dengelenmeyi sağlayabilmek bakımından çocuklarla dayanışma gösterebilecek, onların elinden tutabilecek ve onları çeşitli ağırlara bağlamak konusunda en etkili kişiler Türkiye’den gelen öğretmenlerdir. Kendileriyle mülakat yapılan bireyler bu etkinin yeni kuşak ebeveynlerin toplumsal entegrasyon meselesinde daha başarılı olduklarından günümüze doğru azalmış olduğunu belirtmeler de öğretmen etkisi halen dikkate değer şekilde devam etmektedir.

Büyük sınıflarda ben hiç teneffüse gitmezdim. Masanın tepesine otururdum, gitmezdi çocuklar da. Yüz tane soruları var. Anne babayla konuşamıyor. Anne baba köydeki dünyalarında yaşıyor daha. Ama yeni bir dünyaya gelmişler, o dünyayı onlara anlatacak kimse yok. Çocuğun biri dedi ki, babam yüzmeye gitmeye izin vermiyor. Bunun neresi yanlış? Dedim baban korkuyor. Çünkü o hayatında yüzmeye gitmemiş. Böyle problemlere çözüm arıyorduk. İki kültürün arasında sıkışıp kalmışlardı çocuklar. Her gün onlar geziye çıkıyorlardı. Öbür ülkeye gidip dönmüş gibi oluyorlardı okul ve ev arasında. Sabah çıkıyor bir ülkeden okula gidiyor başka bir ülkeye, dersten çıkıp tekrar başka bir ülkeye dönüyor. Başka başka kurallar geçerli (50- Kadın, 65, Eğitim Enstitüsü, Öğretmen).

Elbette Türkiye’den gelen öğretmenlerin öğrencilerin eğitim başarılarını artırmak, onlara ufuk kazandırmak ve onları daha farklı meslek gruplarının bulunduğu daha geniş ağırlara bağlamak gibi bir etkilerinin olduğuna dair güven ebeveynlerin tümünde bulunmadığı için bu dayanışma örüntüsünü oluşturmak konusunda birçok ebeveyn gönülsüzlük göstermiştir. Öte taraftan Almanya da bu öğretmenlerin rollerini Türkiye’den gelen öğretmenler aracılığıyla Türkiye devletinin politikasının eğitim sistemine dahil edilmemesi maksadıyla sınırlandırmak istemekte,

göçmen ailelerin bir bölümü de Türkiye’den milli ve dini değerlere karşıt, radikal öğretmenlerin Almanya’ya sürüldüğü, bu sebeple çocuklarının kültür ve değerlerinde bozucu etkileri olabileceği düşüncesiyle olabildiğince temkinli yaklaşmaktadırlar.⁵⁷ Böylelikle kendilerini sistemdeki sosyal sermaye kaynaklarına bağlayacak olan aktörlere ilişkin bir reddetme ya da kopma söz konusu olmaktadır.

Buraya gönderilen öğretmenlerin hiçbir tanesi böyle Türklük şuuruyla şuurulanmamış. Yani devletini milletini özümseyen bir girişim içerisine girmemiş. Adeta bunların kulu kölesi olmuşlar. Alman’a kendi benliklerini adeta kiralamışlardır. Maalesef buraya gelen öğretmenlerimiz, çok aşırı uçlarda geldiler. Çocuklarımıza yeteri kadar faydadan çok zararları oldu. (41-Erkek, 62, Ortaokul, Vasıfsız Kol İşçisi).

Dolayısıyla eğitim sistemi ve istihdam olanaklarını kendi dil becerilerini geliştirmek suretiyle araştırma imkânı olan bireylerin dışında kalanların içine hapsedikleri sınırlı ilişkiler ve dolayısıyla onları yeni ve yukarı konumlara bağlayacak herhangi bir etkileşim ağına dahil olunamaması ciddi bir toplumsal hareketlilik kısıtına sebep olmuştur. Çok sayıda dernek ve cami gibi örgütlenmelerin bu anlamda etkisi ne yazık ki bu çalışma içerisinde yer alan gruplar bakımından kendi içinde kapanma oluşturmak üzerine işliyor görünmektedir. Bu sebeple sistemin işleyişi hakkında bilgilerin yayılması da mümkün olamamıştır.

Bana gelip de yardımcı olup, ya ... sen oğlunu veya kızını şu okula gönder, şöyle şöyle imkanların var diye söyleyen olmadı. Bilinçsizlikten de bazı şeyleri biz burada kaybettik. Ama şimdi öyle değil, internet var, herkes birbirine daha yardım ediyor. İnsanlar daha çok birbirine kaynaştı, bu dernekler kuruldu (58- Kadın, 65, İlkokul, Hastabakıcı-Yardımcı).

6.3.4. Çatışma, Torpil ve Kayırmacılık Gibi Mekanizmaların Almanya’daki Görünümleri

İnanç ve etnik mensubiyetin bireylerin konumlarında ilerlemelerine izin vermeyen bir yanı olup olmadığı, toplumsal konumlara erişmede, eğitim fırsatlarında Alman vatandaşları ya da diğer etnik mensubiyete sahip göçmenler ile rekabet ve çatışma ilişkileri mülakatlar sırasında dikkatli bir biçimde sorgulanmış ve kendileriyle mülakat yapılan bireylerin de çatışma ilişkilerini sıklıkla çeşitli mensubiyetlere dayandırdıkları görülmüştür. Bireyler diğer göçmen grupların ev sahibi Almanlar ile çatışma ilişkisine daha az girmelerinin önemli bir sebebini aynı dine mensup olmaları olarak göstermekte ve en önemlisi bu grupların sistem içerisinde kayırıldıklarını tespit ettiklerini ifade etmektedirler. Dolayısıyla konumlarını yükselmek için koşullar içerisinde

⁵⁷ Özellikle Türkiye’ye dair böyle bir etkinin mevcut olduğunu Almanya’da Türkiye’den görevli olarak gelmiş bulunan öğretmenler de ifade etmektedirler.

kendilerine engel olan her yapı ve aktör ile mücadele etmelerinin zorunlu olduğunu ifade etmektedirler.

Şimdi bizim gençlerimiz, bunlardan daha çok başarılı olmasına rağmen, notlarını, şunları bunları geri itiyorlar. Efendim bir İspanyol'a, Portekizliye, İtalyan'a... Onu öne çekiyorlar, bizi geri itiyorlar. Yani bakarsan onlar daha başarılı. Ama azimli olan gençlerimiz, insanlarımız bunu bile yeniyorlar bir yerde. Nasıl ki bir futbol maçında hakemi bile yeneceksin deniyor ya, yeniyoruz yani. Biz ondan çok mutluyuz. Belirli güzel kademelere gelen gençlerimiz var yani Allah'a şükür (41- Erkek, 62, Ortaokul, Vasıfsız Kol İşçisi).

Öte taraftan kendi çalışma yaşamı hikayelerinde çalıştıkları yerlerdeki Türk yönetici ya da denetçilerin de Türklere yönelik kayırmacı davranışlarının bulunduğunu ifade etmeleri iki tür sorgulamanın yeniden yapılmasına neden olmaktadır. İlk olarak etnik gruplar arasında birbirlerini kayıran davranışların bulunmasının her halde ve şartta toplumsal konumlarda ilerlemeyi engelleyecek türden davranışlar mı olduğuna dikkatlice bakılması ve kendi durumlarını tarif ederken belirli görevlerde kendi halleri için “dayanışma” olarak tanımadıkları davranışları bir başkası söz konusu olduğunda farklı bir nitelermeye girişip girişmediklerinin sorgulanması gerekmektedir. Öte yandan kendi denetmen ve yöneticilerinin işyerlerinde onların konumlarını korumak konusunda desteklendiklerini söylemeleri, yine de o görevlere gelebilen bireylerin varlığına işaret etmesi dolayısıyla dikkat çekicidir. Bu elbette ki bireysel birtakım ayrımcılıklara maruz kalan, çeşitli görevlere gelme konusunda bu sebeple geride kalan kişilerin olmadığı anlamında gelmemelidir. Yalnızca bunun yapısal bir uygulamaymış gibi algılanması ile bireysel farklılıklar ve inançların doğurduğu ırkçı ve ayrımcı pratiklerden ayrılmalrı gereğine dikkat çekmemiz gerekmektedir.

... o çalıştığım firmada ustabaşım Türktü ya benim. Benim de böyle yerlere geldiğimi bildiği için bana biraz daha toleranslı davranırdı. Yani sıkıntıları pek görmezdim ben. Bazen arkadaşlar şikayet ederdi, ya işte meistar şunu dedi, Alman şunu yaptı, bunu yaptı diye ama ben rastlamadım yani. Benim başımdaki adam, yirmi dört sene diyorum yani beraber çalıştığımız için, Türk olduğumuz için... Ha onun başında da Alman vardı ama bize fazla karışmazdı (43- Erkek, 62, İlkokul, Vasıfsız Kol İşçisi).

Toplumsal hiyerarşide meslek konumlarına yerleşmede ya da o konumlarda ilerlemede kararların yüzde yüz objektif kriterlere bağlı olamadığı, olsa bile karar vericilerin yine aktörler oldukları durumlarda belirli kayırmacılık ve iltimas ilişkileri kurulmaktadır. Halihazırda Almanya'da da bu tür ilişkiler mevcuttur ve hatta buna Vitamin B, (*Vitamin Beziehung*) Türkçe ifadeyle *İlişki Vitamini* denilmektedir. Bu, bireylerin sosyal çevrelerindeki informal ilişkileri vasıtasıyla, mesleki hiyerarşide yükselmenin sübjektif koşullarından faydalanmalarını içermekte, koşulları kişilere göre evriltme işlevini yerine getirmektedir. Kendileriyle mülakat

yapılan bireyler söz konusu durumun derecesinin Türkiye’deki kadar anormal olmadığını, fazla belirgin olmasa da işleyen bir torpil sisteminin mevcut olduğunu ifade etmişlerdir.

Burada çok az. Diyelim ki... Burada şansınız daha yüksek. Mesela bizim bir firmamız var. Sen bizde şey olarak çalıştın, praktikum (staj) yaptın. Biz seni tanıyoruz ve bizim takıma çok uyuyorsun. Bizimle iyi çalışacağından biz eminiz. Ama bunu ilan vermek zorundayız. Sen İspanyolca da biliyorsun. Mesela ilan verirken İspanyolca’yı da sokuyoruz seni alabilmek için. Ama seni biliyoruz, sen bu işe uygunsun. Baştan biliyoruz bunu. Sen böyle hiçbir yeteneğin yok ama amcan bakan, onun için almıyoruz seni. Uyuyorsun bize. Diğerleri mahkemeye vermesin diye senin özelliklerini yazıyoruz. Bu tip şeyler mümkün olabilir diye düşünüyorum (50- Kadın, 65, Eğitim Enstitüsü, Öğretmen).

Torpil ve tanıdıklık mekanizması çok az işliyor. Bunların vitamin b dediği şey, burada pek fazla yok. Ama yabancı açısından tabii yine... İşte istatistikleri yine aklımda tutamıyorum. İşyerine iş başvurularında eğer yabancı varsa, onların işe alınma oranı oldukça düşük. İsme ve fotoğraftaki görüntüye bağlı. Çok yaygın olarak şimdi bir tartışma var. Başvurularda karar vericiler isim ve fotoğrafı göremesinler diye. Diğer verilere bakacaklar, notuna ve özellikleri nedir diye. İşe alındıktan sonra görsün adını, yüzünü. Öğrense ne olur adını, öğrenmese ne olur? Yani o tip bir şey (44- Erkek, 69, Eğitim Enstitüsü, Öğretmen).

Kendileriyle mülakat yapılan bireylerden bir bölümü ise, bu sistemin bir kayırmacılık olarak tarif edilemeyeceğini, performansa dayalı olarak, liyakat ilkelerine dikkat edilen bir referans sistemi olarak işlediğini belirtmişlerdir. Bu türden ilişkilerin bireylerin niteliklerinin görünür kılınması için dayanışmanın bir biçimi olarak ve istihdam arzı ve talebinin eşleşmesi için gerekli ve önemli olduğunu ifade etmişlerdir.

Burada çok az, tanıyorsan bir iki adam, işte filan yerde çok güzel iş var müracaat et derler. Bunların (çocuklarından bahsediyor) tanıdığı da çoktu spordan dolayı. Ama öyle adamını bulayım, şey yapayım yok. O zaten alacaksa alır. Ama bir faydası oluyor. Çok iyi tanıyorum ben diyor müdürüne, bu çocuk iyi bir çocuk hayatımı biliyorum diyor. Alırsan memnun olurum diyor. Ama o da şansına artık (48- Kadın, 68, İlkokul, Vasıfsız Kol İşçisi).

Belirli bir dönem Türkiye’de de görev yapmış bireylerin bu kıyası daha net yapabildikleri ve Türkiye’de çalışma tecrübesinde yaşanan ayrımcılık, mücadele, örgüt içerisinde girilen çatışmalar, önder ya da yönetici konumundaki kişilerin siyasi birtakım ağlar içerisindeki stratejik kişileri tanıyor olmasının etkisinin çok belirgin olduğunu, ancak Almanya’da özellikle bu tür bir siyaset tabanlı ayrımcılık mekanizmasının işletilemediğini ifade etmiştir.

Ben Türkiye’deyken beni yani birkaç yerden şikâyet ettiler. ... Bu muhtar da şeydi o zaman, Kayserili bir sağlık bakanı vardı o zaman diye, belki ismini duymuşsundur. Onun yakınıymış. Muhtar da işte sağlık bakanı dostu olduğu için onun seçmeni olduğu için... demiş, nasıl olsa söylesem bana bir şeyler yardımı olur (61- Erkek, 79, Tıp Fakültesi, Genel Cerrahi ve Anestezi Uzmanı).

Dolayısıyla Alman öğrencilere ve çalışanlara yönelik genel bir iltimas yapıldığı iddiası, iyi analiz edilmediği müddetçe bu çalışmanın verileri bakımından iddia olarak kalmaya

mahkumdur. Zira çocuklarının gerçek durumları hakkında bilgi sahibi olmayan, eğitim motivasyonlarını, başarı seviyelerini dikkatli bir şekilde izlemeyen ebeveynlerin bu iddiada bulunmaları kendilerinin çocuklarının durumu hakkında gerçek fikirleri olmadığı için mi yoksa gerçekten ayrımcılığa maruz kaldıkları için mi eğitimde ilerleyemedikleri konusundaki belirsizliği aydınlatmaya yetmeyecektir. Tıpkı literatürde yer alan, bireylerin yetenekleri ve performanslarını dikkate almanın gereksiz olduğunu, sosyoekonomik statüsü yüksek ebeveynlerin çocuklarına kayırmacılık gösterildiği için başarılarının yüksek olduğunu iddia eden çalışmalar gibi (Wilson, 1959), kimi bireyler ebeveynleri iyi Almanca konuşan çocuklara ayrımcılık yapıldığı iddia etmişlerdir. Ancak bu bireylerin aynı zamanda Almanca öğrenmek için herhangi bir gayret göstermedikleri, yatırımlarını çocuklarının eğitimleri yerine başka türden gayrimenkul ve servet öğelerine yatırım yaptıkları görüldüğünde bunun doğrudan bir ayrımcılık ile ilişkilendirilemeyecek olduğu görülmektedir. Öte yandan bunun meslek konumlarına bağlanması da zordur, zira bunu iddia eden bireyler de kendi arkadaşlarının çocuklarının ne kadar saygın ve iyi gelirli meslek konumlarına ulaştığının örneğini sıklıkla vermektedirler.

Ayrımcılık yapıyorlar. Şimdi hala var. Ailesi zengin olan burada, okula maddi yardım eden Almanca tabii güzel olan... Var çevremde öyle, onların çocukları güzel yerlerde okuyorlar. Ama Almanca olmayan anne babaların çocukları, zeki bile olsa onları şey yapıyorlar (58- Kadın, 65, İlkokul, Hastabakıcı- Yardımcı).

Bunun yanında işyerindeki çatışmalar ve anlaşmazlıkların sonucundaki konum kayıplarının benzer konumlar ile telafi edilmesinin zor olduğunu belirten görüşmeciler de oldukça fazladır. Üstelik bu durum yalnızca vasıfsız çalışanlar için değil, yüksek statülü meslekler için de geçerlidir. Kendisine vaat edilen yüksek konuma ilerleyemediği için yöneticisiyle çatışan bir hekimin sözleri bunun için iyi bir örnek oluşturmaktadır.

... buradaki namussuz doktor şef, bana şef muavinliği teklif etti. Şef muaviniyim diye buraya geldim. Namussuz doktor bana burada üç ay ne şef muavinliği parası verdi ne şef muavinliği yaptığım nöbet parasını verdi. Bana asistan parası verdiler. Ben herkese şef muaviniyim dedim. Ama hep ismim asistan. Bu ne biçim bir şef dedim. Ağzımı açtım küfür ettim. Benim küfürüm şefin kulağına gitmiş. Beni çağırdı. ... Ondan sonra beni odasına çağırdı, sizi işten attım dedi. Burada işten atıldığında öyle kolay değil. Bir daha ölseniz iş bulamazsınız (57- Erkek, 76, Tıp Fakültesi, Genel Cerrahi Uzmanı).

6.4. EĞİTİM VE KÜLTÜREL SERMAYENİN ETKİSİ

6.4.1. Almanya’da Ebeveynlerin Eğitimleri ve Mesleklerinin Toplumsal Konumlara Etkisi

Yukarıda birçok kez anıldığı üzere Almanya’da eğitim sistemi ebeveynlere çeşitli nedenlerle oldukça büyük bir sorumluluk yüklemektedir. Ayrıca bu sorumluluğu paylaşabilecekleri aktörlerin sayısı göçte yaşanan izolasyon ve sosyal çevre kısıtı sebebiyle oldukça sınırlı hale geldiğinden ebeveynlerin çocuklarının eğitim başarıları veya hangi meslek konumuna doğru ilerleyecek olduklarını takip, analiz etme ve yönlendirme ihtiyaçları Türkiye’ye nazaran dikkate değer seviyede artmaktadır. Esasen ebeveynlerin özellikle çocuklarının zekâ, başarı, eğitim ve dil becerisi hakkında öğretmenler ile sürekli iletişim halinde olması gerekmekte, aksi halde sistem bu çocukları ilk aşamada yerleştirildikleri kategoride ilerletmeye devam etmektedir. Örneğin, dil becerisi zayıf, Almancayı öğrenememiş bir çocuğu öğrenme güçlüğü olanların gönderildiği okula göndermek konusunda öğretmene halihazırda sistem içerisinde büyük bir yetki tanınmıştır. Dolayısıyla bu noktada ebeveynlerin oldukça dikkatli olmaları, çocuklarının durumlarını iyi analiz edebilmeleri, eğitim sisteminin işleyiş ve kurallarını iyi biliyor olmalarına ihtiyaç vardır.

Ama yani aile uyanık olacak. Bir sefer okumayı sevecek, çocuğunun arkasında olacak, çocuğun tekamülü hangi dersten eksikse yardım alacak, kurslarına götürecektir... Öyle her şey bedava gelmez. Bir arkadaşın kızı akıllı fikirli bir kız, ama ailesinin desteği olmadığı için alt sınıfa atılır. O şey var ya gerizekalılar sınıfı. Gittim söyledim, bak dedim bu okula bu çocuğun geleceği yok. Aman abi ilgilen dedi, yardım et. Sonra o yardım kurslarına gitti kız altı yedi ay, hoop sivrildi. Bakıyorlar ki bu aileden takip edilmiyor, aman boşver diyorlar. Sen görmüyorsan biz de görmemezlikten geliriz (33- Erkek, 70, Yüksek Tekniker Okulu, Tekniker).

Bu noktada Türkiye’deki ile benzer şekilde ebeveynlerin eğitim ve meslekleri ile yoğun bir nedensel ilişki içerisinde olan ama yalnızca ebeveynlerin eğitimi ile kavramsallaştırılmaması gereken kültürel sermayenin toplumsal hareketlilik yönünde hasredilmesine vurgu yapılması gerekmektedir. Almanca bilmenin bu grup için en önemli ögesi sayılabilecek bu sermayenin bulunmayışı ile birlikte eve çeşitli yayınlar alma, Türkiye ve Almanya’nın toplumsal ve siyasi durumunu, Almanya’daki eğitim politikaları, toplumsal ve siyasi dönüşümler, istihdam olanaklarını takip etme veya kültürel sermayesini Almanya’ya yönelik geliştirme yönünde bir eğilimin olmaması bireylerin kendi konumları ama daha çok çocuklarının konumları bakımından önemli bir kısıt yaratmaktadır. Böyle bir tavır ve anlayış ile ilerleyen ebeveynlerin ufuk ve anlayışları da sanki hala Türkiye’de yaşıyorlarmış gibi, hatta Türkiye’nin durumunu da tam olarak bilmediklerinden daha belirsiz bir yolla şekillenmektedir.

...yani ilkokul mezunusun bir o var, bir yabancılık var burada... Belki Türkiye’de olsa öğrenme şeyi daha kolay olurdu. Dersleri, okul sistemini öğrenmesi. Senin de bildiğin bazı şeyler olabilirdi. Burada hiçbir şeyi anlamıyon (43- Erkek, 62, İlkokul, Sanayi İşçisi).

Blau ve Duncan’ın (1978, s.274), göçün kendi başına mesleki başarıyı artırmadığı, ancak bireyleri potansiyellerini gerçekleştirebilecekleri yerlere daha çok kanalize edebilecek seçici bir mekanizma olarak çalıştığı konusundaki vurgularına benzer şekilde, toplumsal koşulların, sistemin tamamen farklı işlediği bir coğrafyada yaşamını kurmak isteyenlerin bu bilinçle yerleştikleri yeni toplumsal yapı içerisinde kendilerine uygun adımları atabilmek için öncelikle dil öğrenme, eğitim sisteminin koşulları konusunda yardım alma, bürokratik işlemlere ilgili olma ve yaşamaya başladıkları bölgedeki yerel halk ile ilişki içerisine girmek gibi bir tavır benimsedikleri görülmektedir.

Almanca bilgim iyiydi. Çünkü ben hemen ilk maaşımla Almanca kursuna başladım burada. ... Jimnastik eğitmeni diploması aldım. Belediye başkanı verirken bu diplomayı dedi ki, burada 17 bin Türk var, ilk defa bir Türk’e jimnastik eğitmeni diploması veriyorum dedi. Nereden geldi bu heves? Yapmak istiyordum, öğrenmek istiyordum. Öğrenme hevesi vardı içimde (37-Erkek,68, Anadolu Teknik Lisesi, Vasıflı Kol İşçisi).

Esasen niceliksel bir çalışma ile ebeveynlerin dil becerisi sorgulanıyor olsaydı, kendileriyle mülakat yapılan bireylerin, bu vaka grubu için daha çok babalar olmak üzere, Almanca bilgilerinin var olduğu kabul edilebilirdi. Ancak, mülakatlarda kendi durumlarını anlattıklarında herhangi bir kurs ya da eğitim almamış olanların bu dil becerisinin yalnızca işyerindeki yapılan işle ilgili temel terminoloji ve kulak aşinalığı ile öğrenilen bir kelime dağarcığından oluştuğu anlaşılmaktadır. Bireyler, işyerinde yapmaları gereken görevleri anlasalar da toplumsal yaşamda, herhangi bir belgeyi okumak, yazmak ya da kendilerini herhangi bir konuda ifade etmek istediklerinde yetersiz kaldıklarını ifade etmişlerdir. Dolayısıyla, bu dil becerisi çocuklarının eğitim sistemini anlayıp müdahil olabilecekleri bir seviyeden çok uzaktadır.

Almancam da sadece işyerindeki iş arkadaşlarımdan veya patronlardan, çalıştığımız yerde öğrendiğimiz Almanca (43-Erkek, 62, İlkokul, Vasıfsız Kol İşçisi).

Bu durum dil becerileri zayıf olan kimi ebeveynlerin okula giderek çocuklarının durumunu öğretmenlerle konuşmaktan kaçınmalarına, ebeveyn öğretmen etkileşiminin yok denecek kadar azalmasına ve çocuklarının eğitim ile hareketlenmelerinin hedeflenip hedeflenemeyeceği konusunda ebeveynlerin bir strateji belirlemelerine engel olmaktadır. Almanya’da kendileri ve çocukları için bir gelecek planı olanlar ise, bu durumun bilinciyle davrandıklarını, konuşulanları anlamasalar dahi veli toplantıları, okul etkinlikleri gibi organizasyonlarda kasıtlı olarak yer aldıklarını, bunun çocuklarının eğitimi için önemli olduğunu farkında olduklarını ifade etmişlerdir.

Çünkü sen buraya gelmişsin, o çocuğun peşine düşeceksen düşeceksin. Alman eğitmeyecek ki çocuğunu sen eğiteceksin. Biraz da öğretmene bırakılmayacak çocuklar. Öğretmenler valla beni gördü mü seviniyordu. Yani çocuğuyla ilgileniyor diye. O zaman da çocuğu ile ilgilenene çok şey yapıyorlardı. Alıyor, çocuğu ile ilgileniyor, soruyor. Almanca bilmediği için insanlar yanaşmıyordu o zaman, çocuklarını nasıl sorsunlar? Sormuyorlardı. İyi kötü ben hep şey yapıyordum. Diyorum şimdi, bu Almanca ile ben nasıl okutmuşum sizi diyorum bunlara. Çekinmiyordum, iyi kötü anlaşıyordum öğretmenlerle. Gidiyordum soruyordum. Alırken soruyordum, hep merhabalaşıyorduk. Yani ben hiçbir zaman sorun yaşamadım. Öğretmenlerden de yaşamadım (48-Kadın, İlkokul, Vasıfsız Kol İşçisi).

Yani o zamanlar aile birlikleri filan vardı. Okullarda olan toplantılarda, anlar anlamaz yine çocukların okul toplantılarına gidiyorduk. Birini anlasak beşini anlamıyorduk. Ama orada olmak, çocuklarımızın arkasında olmak için gidiyorduk. Anladığımız kadar anlıyorduk, anlamadıklarımızı çocuklarımızla görüşmelerde filan onlar bize tercümanlık yapıyordu. Geldiğimizde yaptığımız en büyük hata, fazla kalacağımızı düşünmediğimiz için kurslara gidip Almanca öğrenmemek. Almanca öğrenmediğiniz zaman da birini anlayıp birini anlamadığınız zaman da sizin de hayatınızı etkiliyor, çocuklarınızın hayatını da etkiliyor. Belki bizim de belirli bir meslek olmadığı için, normal...(60,Kadın, 70, İlkokul, Vasıfsız Kol İşçisi).

Toplumsal hareketlilik ufkunu taşımayan, strateji ve kaynaklarını bu yönde konumlandırmayan ebeveynlerin, kendi konumlarını ilerletme gayeleri olmadığı gibi, çocukları için görece uzun menzilli bir hedef belirleme ve onları bu yönde teşvik etmeye ilişkin arzuları da oldukça zayıftır. Bu kısmen sistemin içerisinde ne türden eylemlerde bulunması gerektiğinin bilincinde olunmaması ile ilgili bir durum iken, kısmen de bireylerin toplumsal konumlarda yükselmeye ilişkin anlam dünyalarının ciddi bir farklılaşma geçirmesinden ileri gelmektedir. Bu bireyler, kendileri vasıfsız işçi iken çocuklarının vasıflı işçiler olmalarını, işverenler ile Almanca pazarlık edebiliyor, hakları ve taleplerini dile getirebiliyor olmalarını tatmin edici bir yükseliş olarak görmektedirler. Kendileriyle mülakat yapılan bireyler çoğunlukla kol işçiliğinden büro işçiliğine geçişten övgüyle söz etmekte, çocuklarının, torunlarının kendilerinden çok daha iyi Almanca bilmelerini, bürokratik işlemleri zorlanmadan halledebilmelerini yeterli bir başarı olarak gördüklerini ifade etmişlerdir.

Benim Almancam da pek şey değil yani. Hala daha Almancam...Torunum der hatta dede ya Almancan yok, Türkçen yok ne biçim adamsın diye... (Gülüyor). İşte böyle geldik,i kazandık. Bir şeyler yaptık. Para biriktirmek için Almanca kursuna gitme şansı da... Gitmedik yani. Çünkü paraya ihtiyacımız vardı. Ben para için geldim buraya. Hani tahsilli bir şansım yoktu (39-Erkek, 70, İlkokul, Vasıfsız Kol İşçisi).

(Almanca bilgisi) tam seviyede değil. Yüzde beş. Bunlar (daha sonra gelen gençleri işaret ediyor) bilir de, ben yüzde beş. Şimdi ben çocuklarımın yanında konuşurum. Onlar güler, baba bu Almanca değil diye. Ben de ne olursa olsun onlara sorarım. Allah'a hamdolsun üç çocuğum var mesela, anadili gibi şimdi Almancayı bilirler. Zorluk kalmadı (Erkek, 74, İlkokul, Vasıfsız Kol İşçisi).

En küçüğü bile sanki tercüman gibi konuşuyor. Kızlar hele, maşallah çocukların ikisi birden meslek yeri buldu. Niye? Almancası kuvvetli olduğu için. Bizler meslek falan görmedik, biz direktman işe girdik. Ha babam de babam... Şimdiki gençler var ya

Almanlara boyun eğmiyor. Şimdikipleri Alman'a rest çekiyor (Kadın, 68, Okuryazar, Temizlik İşçisi-Almanya).

Buis (2013), Murnane vd., (1981) gibi kimi araştırmacılar çalışmayan annelerin çocuklarının eğitim başarılarında daha etkili olduklarını söylese de mülakat yapılan bireylerin çalışmayan eşleri için Almanya, hangi eğitim seviyesi ve meslek grubundan olursa olsun alışveriş dışında kendi başlarına kamusal alanla temas halinde olmadıkları bir yaşamı beraberinde getirdiğinden çocuklarının eğitimleri ya da başka türden meslek konumları ile ilgili herhangi bir gelişmeyi takip edebildikleri söylenemez. Bu anneler ya da babalar eğitim kurumlarıyla, devletle, bürokrasiyle muhatap olmadıkları için bunlarla ilgili birtakım yöntem ve usullerden bihaber durumdadırlar. Öyle ki, sonraki yıllarda Almanya'da kendileri ve çocukları için gerçekleştirebilecekleri çok sayıda kazanım olduğunu öğrendikçe kendilerine ve dolayısıyla çocuklarına haksızlık yaptıklarını dile getirmişlerdir.

Adamla oturup konuştuğunuz zaman bakıyorsunuz adamdan bilgi fışkırıyor. Sanki tarih ansiklopedisi. Fakat yaşantısı köy hayatı. Beni evde devamlı bırakırdı, kahveye giderdi, kumar oynardı. Ben evde dört duvarın arasında, kaderime ağlardım bazen. Ondan sonra dedim ben niye ağlıyorum? Benim yapacak bir sürü işim var. Almanca kursuna gideyim öğreneyim, oraya gideyim buraya gideyim de kendimi geliştireyim dedim ya. Ben bu adamın niye kölesi oluyorum dedim (55-Kadın, 67, Açıköğretim Lisesi- Terzi).4

Eşim de kendi başına gider alışverişini yapardı. Genelde de beraber giderdik. Onun işlerini de ben takip ederdim. Ev kadınıydı kendisi herhangi bir işte çalışmadı (41-Erkek, 62, Ortaokul, Vasıfsız Kol İşçisi).

Bu tür örneklerde gelir getiren diğer ebeveynin-özellikle olabildiğince hızlı bir şekilde gelir biriktirmek gibi bir amaç varsa- günlük çalışma saatleri on sekiz saate kadar çıkabilmekte⁵⁸ ve evde dış dünya ile sınırlı iletişimi olan diğer ebeveynin etkisi belirginleşmektedir. Bu etki de çocukların olabildiğince Türkiye kültür ve geleneklerine uygun olarak yetiştirilmesi üzerine şekillenmektedir.

...biz 16 yaşında geldik buraya. Geldim, bir ay yılbaşı tatiline de rastladım, ondan sonra işe başladım. O günden beri de 38 sene hiç durmamak şartıyla 2010'a kadar çalıştım. Bir işten çıktım, öbür işe gittim. Ama çocukların da yani okumasını her zaman istedik. Bizim zamanımızda yoktu tabii. İstedik ama büyük kıızı zaten 13 yaşında küpe taktılar. Nişanladılar (35-Erkek, 71, İlkokul, Vasıfsız Kol İşçisi-Almanya).

⁵⁸Kendisiyle mülakat yapılan bireylerden birinin oğlu mülakat sonrasında fikirleri sorulduğunda durumu şöyle özetlemiştir; “Babamgil, bunlar sürekli çalıştığı için bizi akşamdan akşama eve gelince görürlerdi. Babamgilin zamanında, okula varıp da benim çocuğum ne durumda diye soran yoktu. Okula gidiyor mu bu çocuk, gidiyor. Şimdi biz ne yapıyoruz, toplantısı oluyor gidiyoruz, bir eğlencesi oluyor gidiyoruz, bir şeyisi oluyor gidiyoruz. Her şeyinde bulunmaya çalışıyoruz. Ama babamgilin şeyinde yoktu bu. Bunlar, okuldan bir şikâyet gelecek de, eve telefon gelecek, şikâyet oğlun şunu yaptı, babamgil öyle gidecek okula.” (Katılımcı 35'in oğlu).

Makul bir konum hareketliliği stratejisi oluşturmak için ebeveynlerden en az birinin kamusal alanla temas etmesi gerekse de, sanki Almanya’da yaşamıyormuşçasına tamamen yalıtılmış bir aile atmosferi içerisinde bilinçli bir strateji oluşturmakta başarısız olunmaktadır. Almanya’da yapılan mülakatlardan elde edilen verilerde, çalışan annelerin çocuklarının eğitimi ile daha ilgili ve çaba harcayan ebeveynler olarak algılanmalarının önemli bir sebebi bu ebeveynlerin eğitim kurumlarıyla, mesleğe giriş koşullarıyla, bürokrasiyle temas etmiş olmalarından ileri gelmektedir.

Bir kişiye şahit oldum. İlk geldiğimiz o zamanlarda bu iyi okullara gitmeye yönlendiriyordu mesela. Sen çocuğunu gymnasiuma gönder diyorlardı, bazıları “yook orası çok uzak ben gönderemem” diyorlardı. Bilmiyor adam realschule nedir, gymnasium nedir. Biz de bunları hep Türk öğretmenlerinden öğrendik. Çağırması, ya sen deli misin adam senin çocuğunu gymnasiuma gönderiyor demiş. Böyle şeyler olur mu demiş. Uzak dediği ne ki? Ben çocuğum için şeye taşınırım okuyacaksa. Yok kızım, para. O zamanlar para. Para paraydı milletin zoru. Para onlar için çok önemliydi. Döneceğiz ya para için geldik buraya. Valla hiç görmedi gözüm dönmeyi mönmeyi. Okuyorsa çocuk, burada okuyacak. Ne kadar elimden geliyorsa harcadım. Benim bildiğim bilgiyle. Ben dedim kız sanatın üçüncü sınıfından çıkmışım, terk etmişim. Siz bu asırda okumazsanız... Di mi? (48-Kadın, İlkokul Vasıfsız Kol İşçisi).

Öyle ki, bir katılımcı, göçmen Türklerin Almanya’nın toplumsal, tarihsel, güncel meseleleriyle ilişkilenemeyi reddettiklerini ya da bunun için çaba göstermediklerini, kendisini gazete okuduğu için eleştirdiklerini, Almanya’da ebeveynlerin eğitim seviyeleri düşük olsa bile çocuklarının eğitimleri için meseleleri kavramak, çabalamak yönünde bir azim göstermediklerinden şikâyet etmekte, kültür düzeylerini geliştirmek yönünde bir çaba harcamadıklarına işaret etmiştir.

Bana diyor boşuna para veriyorsun bu gazeteye. Ya yoluna gitsene sen ya, boş mu dolu mu ben biliyorum. Biz hanımla beraber kahvaltı yapmadan gazeteyi okuyacağız. Habersiz olur mu? Teknolojinin bütün nimetlerini sayacaksın. Alabiliyorsam alacağım. Niye almayayım ki? (52- Erkek, Askeri Okul, Vasıfsız Kol İşçisi).

Alman hukuku ve aile politikaları ebeveynler ile çocukları arasındaki ilişkiyi düzenlerken geleneksel Türk aile kültürel sisteminden farklı olarak ebeveynlerin çocuklar üzerindeki müdahaleci ve yönlendirici etkisini kısıtlayarak, çocukların eğitim tercihleri üzerinde ya da yaşamları üzerinde ebeveyn etkisini azaltmaktadır. Herhangi bir sorunlu durum ihbar edildiğinde çocuklar ebeveynlerinin elinden alınabilmekte ya da reşit olduklarında evden ayrılabilirler gibi, ebeveynler de çocuklarının evden ayrılmasını isteyerek iktisadi desteklerini kesebilmektedirler. Bunun yanı sıra sistem içerisinde çocukların iktisadi özgürlüklerini kazanmaları fikri çok önemli olduğundan, öğrencilerin büyük bir oranının çalışarak eğitimlerini devam ettirmeleri bir norm olarak kabul edilmektedir. Bu uygulama ve değerler Türkiye’den göç etmiş olan ebeveynlere de belirli ölçülerde sirayet etmiş durumdadır.

Başka bir ifadeyle, bu durum çocukların belirli iktisadi destek mekanizmalarından mahrum olmalarına neden olmakla birlikte, aynı zamanda köken konumundan koparak bağımsız kararlar alabilme ve eylemde bulunma olanağı yarattığı için bir hareketlilik dinamiği üretebilmektedir. Ebeveynler çocuklarının ekonomik özgürlüklerini elde etmeye ilişkin fikirleri daha kolay onaylıyor olsalar da devletin kurallarının çocuklarını istedikleri gibi yönlendirme, bir yönde eğitim almaya ya da mesleki kariyer yapmaya zorlamak konusunda bir engelleme yarattıklarını ifade etmişlerdir.

Ben kukla değilim beni oynatacağın elinde diyordu bana. Böyle işte 15-16 yaşlarında. Belki de 17 miydi, evden kaçtı gitti. Buraya geldi, biz köy yerindeydik. Buralarda kaldı. Sonra burada artık üniversiteye gitti (56-Kadın, 74, İlkokul, Vasıfsız Kol İşçisi).

Ebeveynlerin çocuklarının durumlarını iyi analiz edememeleri ve asimilasyon korkusu ile çocukları bakımından eğitim ya da meslekler bakımından çocukları için birtakım kısıtlar üretmek istemeleri, kendilerinin kaynak olarak gördükleri yatırımları da doğru ve yerinde gerçekleştirememelerine neden olmaktadır. Çocuklara kaynak sağlamak adına üretilen bu kısıtların, uzun vadede çocukların üzerinde tahakküm kurmanın engellenmesinden daha ciddi sonuçları olduğu ve konumlarda hareketsizlik ya da gerileme ile sonuçlandığı görülmektedir.

Çocuklarımıza biz yeterince eğitim evde veremiyoruz. Okul eğitimi veremiyoruz. Çocuklarımıza hâkim olamıyoruz. Çocuklara hâkim olacaksın. Biraz çocuklara nasıl döverek... Bizde bir şey var. Gitmeyeceksin, yapmayacaksın, gelmeyeceksin. Öyle bir şey yok. Biz böyle yapıyoruz. Halbuki İtalyanlar, Almanlar bunu böyle yapmıyorlar. Alman kalkıp da bir çocuğunu dövmez ama çocuğunu şımartmaz da. Çocuğun beş lira parası vardır, beş lirasını verir. Bizim çocuklar beş lirasını alır, anne bir beş lira daha ver. Alman'da çocuğun parası beş liradır. Onu yerse yer, yemezse yemez. Tamam. Yani biz çocuklarımızı burada okul için eğitmiyoruz. O da bizim annenin babanın eğitimsizliğinden (57-Erkek, 76, Tıp Fakültesi, Genel Cerrahi Uzmanı).

Üstelik ebeveynlerin eğitim ve mesleki konumlarının çocuklar üzerindeki etkisi daha yüksek gelir ve statülü konumlara doğru gidildikçe zannedildiği kadar artmamaktadır. Zira bu ebeveynlerin tümü eğitimlerini Türkiye'de almışlardır ve bu eğitim elbette ki tamamen yabancı bir ülkede bir noktaya kadar etki sağlamaktadır. Ancak bu eğitimi Almanya'da başka türden bir kaynağa dönüştürmek önemlidir. Eğitim seviyesi ve mesleki konumları yüksek olan ebeveynler de Almanya'da eğitim almak, dil öğrenmek, sistemin işleyişini anlamak gibi kendisi ve çocukları için kaynaklık edecek başka bir sermaye yaratmak zorundadırlar.

6.4.2. Almanya’da Statü ve Gücün Etkisi

Köken ailenin statüsü Almanya’ya göç eden bireyler için Türkiye’den birlikte getirilen önemli bir kaynaktır. Bu kaynak en az ebeveynlerin gelir ve malvarlığı düzeyleri kadar etkide bulunmaktadır. Ancak bu etki yurt dışında da zayıflayarak devam etmektedir. Türkiye’de genellikle bireylerin statüleri toplumsal hareketlilik kaynağı olarak daha doğrudan ve nedensel bir etkide bulunurken Almanya için bu statü etkisi -özellikle çoğunlukla geride bırakılan köken ailenin- daha arızı bir nitelik arz etmektedir. Elbette ki bu ifadeden statünün önemsiz bir mekanizma olarak değerlendirilmesi gerektiği anlamı çıkarılmamalıdır. Zira köken ailenin statüsü, kendileriyle mülakat yapılan bireyler bakımından Almanya’ya göç etmekle neyi hedefledikleri, elde ettiklerini ne yönde kullanacakları ve bunu kendi çocuklarına ne yönde bir kaynak veya kısıt olarak aktaracakları ile önemli ilişkisi olan bir etkidir. Bunun yanında topluma entegrasyon, cemaat bağları ve toplumsal yaşamın akışında ne türden bir konum ve konum hedefleri belirleyeceklerini belirlemektedir. Özellikle kadınlar için köken ailesinin statüsü belirgin bir etkiye sahip gibi görünmektedir. Kent kökenli eşraf ailesinden gelen kadınlar Almanya’daki yaşam tarzı, eğitime dahil olma, kamusal yaşamda var olma gibi konularda daha başarılıdır ve bu sayede daha tutarlı toplumsal hareketlilik stratejileri geliştirebilmişlerdir. Almanya’ya geldiğinde nasıl davranacağına karar vermede annesini örnek aldığını söyleyen bir katılımcı annesini kentli ve yüksek statülü bir ailenin üyesi olarak şöyle tarif etmiştir.

Annem daha uyanık. Annem mesela İstanbul’da öğretmen okulu, kadın... Aksaray’dan sonra giderken orada bir öğretmen okulu varmış, oraya kaydedilmiş ama başlayamamış (54-Kadın, 80, Hemşirelik Okulu, Ebe-Hemşire).

Ancak, köken ailenin statüsü ve sınıf konumu her zaman bireyler için toplumsal hareketlilik anlamında bir kaynak sağlamayabilir. Bu ailelerin kendilerinden sonraki kuşaklar için uygun gördükleri meslek konumlarının statüleri ve başarılı olma misyonu aynı zamanda bireylerin başarılarını kısıtlayan, menzil konumlarında tercih haklarını sınırlayan ve hatta bazen bu itibardan kopma arzusuyla farklı eylem biçimleri ortaya çıkarabilmektedir. Bireyler için kendi varlığını kanıtlamak adına bir protesto biçimi olarak başarısızlık da söz konusu olabilmektedir ve fark edilmemesi halinde önce eğitim başarısızlığını ve bu doğrultuda toplumsal konumlarda olası menzil konumunu aşağı yönde bir yörüngeye çevirebilmektedir.

O zaman öğrendim niye sınıfta kaldığımı. Hiç kimse bana ilgi duymadı. Benim durumum kötüleşti. Öğretmenim bile sen niye kötüleştin demedi. Hiç kimse için ben anlam ifade etmiyorum. Ben yok olabilirim. Ve sınıfta kalmış. Sınıfta kalma nedeni bu (50-Kadın, 65, Eğitim Enstitüsü, Öğretmen).

Almanya’da ise statü gruplarının sınırları eğitim kurumları ile çok belirgin bir şekilde çizilmektedir. Dolayısıyla statü ve güce ilişkin ayrımlaşma Türkiye’de ile bir nebze benzer ama daha derin bir biçimde ilerlemektedir. Köken ailenin sahip olduğu statü konumu çocuklarının eğitim yörüngelerinden başlayarak ortaöğretimden itibaren etkisini göstermektedir. Latince eğitim veren bu eğitim kurumlarından alınan kapsamlı eğitim iyi bir üniversite ve sonrasında meslek konumuna yerleşmek için oldukça önemli olduğundan bu kurumların itibarı oldukça yüksektir ancak okula devam eden öğrencilerin kökenleri belirgin bir biçimde belirli sınıfları, hatta statü gruplarını işaret etmektedir. Eğitim alan öğrencilerin profilleri daha çok ebeveynlerinin de bu kurumlarda eğitim aldıkları kuşaklararası aktarılan bir sistem olarak tarif edilebilir. Aynı sınıf konumunu paylaşan ebeveynlerin çocuklarının bile birtakım nitelikleri haiz olmaması sebebiyle etiketlendiği bu sistem teoride herkes için açık, pratikte oldukça kapalıdır.

Tabii eşim de yine aynı liseyi bitirmiş. Orası çok ünlü bir okul burada. Latince ile başlayan bir eğitim veriyor (44-Erkek, 69, Eğitim Enstitüsü, Öğretmen).

*Sen öğretmenine sor bir bakalım öğretmenin ne diyor dedim. demiş ki, ben kızımı R... M... Gymnasium’a göndereceğim. Onlarda ilk dil Latince. Eski dilli lise. ... Bir hafta ağladı. Çünkü onun sınıfından kimse gitmedi o okula ama yeni arkadaşlar buldu. “Ben senin annen baban olsaydım, seni o okula gönderirdim.” demiş oğluma. **Sonra ilk veli toplantısına gittiğimde okulda hep doktorlar, avukatlar... Latince bilen kesim yani. Üniversite mezunu kesimin çocukları. Orada işçi çocuğu çok azınlıkta, yok gibi bir şey o okulda. Hatta bana sordular, ben Latince biliyor muyum diye. “Yoo” dedim. Beni horladılar. Çocuğunu böyle bir okula nasıl gönderebilirsin diye. Ben de onlara garip baktım. Dedim “ben öğretmenim, benim zaten bir işim var. Ben öğrenmeyeceğim, oğlum öğrenecek” dedim. Ona lazım, bana lazım değil (50-Kadın, 65, Eğitim Enstitüsü, Öğretmen).***

Bu eğitim kurumları eğitim başarısı yüksek olan çocukları üst düzey meslek konumları için yetiştiren, ancak çoğu halde köken konumları ile bağlantılı bir biçimde bunu gerçekleştiren okullar olsalar da Türkiye’den göç eden ve eğitim yoluyla hareketlenmeyi hedefleyen ebeveynler için tatminkâr bir menzıl konumundan önceki ilk hedef olmaktadır. Zira bu sayede eğitim başarısının meslek konumunu ile bağına sağlamaya yönelik bir stratejiyi içermektedir.

Şimdi gittiği okulda Latince ile başladı. Burada Gymnasium diye bir okul var. Çok çok eski bir okul o, beş yüz senelik bir okul. İlk dil olarak Latince ile başlıyorlar. Yabancı dil olarak Latince iki sene gördükten sonra üçüncü sene İngilizce, dördüncü beşinci sene İspanyolca... Yok Fransızca, ondan sonra İspanyolca (62-Kadın, 72, Hukuk Fakültesi, Büro Memuru).

Profesyonel meslek grupları ve eğitim yoluyla hareketlenmeyi önceleyen gruplar dışındaki meslek grupları için statü hareketliliği kol emeği zihin emeği arasındaki temel ayrım üzerinden ilerlemektedir. Zihin emeği hiyerarşik olarak her zaman diğerinden üstün olarak

değerlendirildiğinden kol gücüne dayanmayan bir meslek konumu statü kazanmanın temel bir göstergesi olabilmektedir. Bu gruplar için çoğu halde uzun menzilli bir hareketlilik zaten hedeflenmemektedir.

... Benim için bir yere yerleşmesiydi öncelik çocuklarım için... Oturarak böyle... Bizim gibi çalışmasınlar dedim. Ama o da kafa yorucu gerçi bunların işi de ama yine bizden biraz iyi, farklı olsunlar dedik. ... O kadar lükslerde de şeyim yoktu. Ama bir yere bir meslek... Okusunlar istedim. Yok böyle çok büyük bir şey olsunlar... İsterim ama düşünmedim öyle bir şey. Çok yükseğini de düşünmedim. Bir okuyup bir yere yerleşsinler burada (48-Kadın, 68, İlkokul, Vasıfsız Kol İşçisi).

Almanya ve Türkiye için itibarın kazanılma biçimleri profesyonel meslekler bakımından da birbirinden ciddi biçimde ayrılmaktadır. Türkiye’de profesyonel mesleklerin saygınlığı kendini destekleyen bir gelir olmaksızın sürdürülebilir olmamaktadır. Bunun yanında Almanya’da saygınlık ve gelir ilişkili ancak Türkiye’de olduğu kadar birbirinden ayrılamaz nitelikler değildir. Türkiye’de genellikle doktorluk ya da avukatlık mesleğine ilişkin saygınlık uyandıran önemli öğeler iyi bir gelir ve bu gelirle tutarlı bir yaşam tarzını sürdürebilme olanağının bulunmasıdır. Almanya için ise mesleğin gereklilikleri ile uygun hareket edebiliyor olmak, tüm sınıflar ile etkileşim haline bulunuyor olmak ve kazanılan itibarı sürdürebilmenin tatmini gelire nazaran önem taşımaktadır. Bu nedenle profesyonel mesleklere sahip olan bireylerin mülakatlarında dikkat çeken önemli bir ayrıntı da statüye ilişkin farklı tanımlamaları ve Türkiye’de profesyonel mesleklerin seçkin bir yaşam sürdürdükleri, mesleklerini toplumsallaştıramadıkları ve bunun kendilerini git gide itibarsızlaştırdığı, statü ve gelirlerini yabancılaşmak için kullandıklarını ve bunun gerçek anlamda bir “yükselme” olarak kabul edilemeyecek olduğu eleştirisini yapmaları oldukça dikkate değerdir.

Almanya’da mesleklerin statüsüne ilişkin değerlendirmelerde, içinde bulunulan orta ölçekli etnik ya da dini cemaatle veya en genel manada ise Türkiye ile bir kıyasın yürütüldüğü görülebilir. Bu oldukça dikkat çekicidir zira Almanya’daki mesleki hiyerarşinin içerisindeki konum hareketliliği birçok birey için birincil öncelik değildir. Mülakatlardan elde edilen veriler bu durumun Almanya’da bulunan meslek gruplarının hemen her birinin az ya da çok yoğunlukta kendi içerisine kapalı olduğu, farklı gerekçeler ile yerli grup ile rekabet ederek konumlarını ilerletmek konusunda bir mücadele alanı yarat(a)madıklarını göstermektedir. Dolayısıyla statülerini yine Türk cemaati veya diğer göçmen gruplar arasında sürdürme imkanını kendileri için yeterli bir strateji olarak benimsemişlerdir. Profesyonel mesleklerin statülerine ilişkin yapısal birtakım düzenlemeler de statüsünü kendi cemaati içerisinde koruma ve sürdürmeyi imkân dahilinde tutmaktadır.

Şimdi dışardan gelen, fakülteyi burada okumayanların statüsü değişik oluyor. Burada çalışmak için valiliğin sağlık müşavirliği diye bir bölümü var. Oradan müsaade alması lazım. Bu müsaadeyi de bir iki senede bir veriyorlar. Önünü göremiyorsun. Sonra burada yabancı doktorların hepsi şeydir, benim doktor titulumda tr yazar. Bunun anlamı, tıp tahsilini burada yapmadığını ifade etmek için kullanıyorlar bunu (61-Erkek, 79, Tıp Fakültesi, Genel Cerrahi ve Anestezi Uzmanı).

Öğretmenlik de burada, yani severek yaptığım bir iş değildi. Ama başka da yapacak bir işim yoktu. Severek yaptığım bir iş değildi, çünkü şeyi hep hissediyorsun burada. Yani farklısın sen. Şeydeki öğretmenler... Yani maaş ödemesi de farklı. Yabancı (Alman) öğretmenler bir kademe yüksek başlatılıyor. Ondan sonra öğrencilerin derse gelmeleri zorunlu değil, isteğe bağlı. Böyle huzursuz bir şey (44-Erkek, 69, Eğitim Enstitüsü, Öğretmen).

6.4.3. Almanya’da Eğitim ve Eğitim Kazanımının Toplumsal Konumlara Etkisi

Almanya ve Türkiye arasında eğitim kazanımının bireyleri konumlara yerleştirmedeki etki farklılığı bireylerin köken konumlarından uzaklaşabilme stratejisine ve bu konuda alacakları risk derecesine de yansımaktadır. Başka bir deyişle, Türkiye özellikle son yıllarda eğitim arzı ile istihdam piyasası talepleri arasındaki uyumsuzluğundan ötürü eğitim kazanımını bireyleri almış oldukları eğitim derecesi ile paralel mesleki konumlara yerleştirme yeterliğini önemli ölçüde kaybetmiş olarak görülürken, Almanya, eğitim ve istihdam politikalarını birbirine sıkı sıkıya bağlama konusundaki başarısı nedeniyle arz talep dengesini kurabilmiştir. Dolayısıyla bireyler için eğitimin derecesini önemli hale getiren kriter, kendilerini uygun sınıf konumuna taşımasıdır. Bireyler de bunun farkında olarak Türkiye’de lisans mezunlarının eğitimleri ile tutarlı meslek konumlarına yerleşemedikleri, oysa Almanya’da herkes aldığı eğitim seviyesine uygun konumlara gidebildikleri için profesyonel meslek konumlarını hedeflemenin kendileri için birincil öncelikte olmadığını ifade etmişlerdir. Her ne kadar Almanya eğitim sisteminin öğrencileri peşinen belirli sınıflara mensup meslek sahipleri olarak yetiştirmeye dayanan yanı irdelenmeye açık da olsa, Türkiye’ye nazaran, eğitime erişme, sürdürebilme ve elde edilen eğitim kazanımını daha üst konumlara ulaşmada bir sermaye olarak kullanabilme imkanları ise belirgin bir biçimde daha fazladır.

Şu an halen Türkiye’de herkes, ne olsun, benim oğlum doktor olsun, avukat olsun derdinde. Ama şimdi bakıyorum ki mesela Türkiye’de şu anda televizyon programlarında, işte neresi Gazi Üniversitesi, neresi Marmara Üniversitesi ama iş yok. Yani bir insan okuldan çıktığı zaman, hemen sıcaklığına o işe girmeli... Şimdi mesela benim oğlum şu anda 2800 Oyro maaş alıyor, okuldan sonra da işi garanti (33-Erkek, 70, Yüksek Tekniker Okulu, Tekniker).

Alman eğitim sistemi, mülakat verilerinde sıklıkla belirtildiği gibi, oldukça sınırlayıcı ve daha ortaokuldan itibaren çocukların hangi menzil konumlarına ulaşabileceklerini kesin olmasa da büyük oranda belirleyen bir niteliğe sahiptir. Bu sisteme göre, öğrenciler ilkokulda göstermiş

oldukları eğitim başarısı ölçütüne göre ve öğretmenlerin kararına göre belirli seviye gruplarını ima eden okul tiplerine ayrılmaktadırlar. Önceki yıllarda bu ayrıştırmanın tek karar vericisi öğretmen olmakla birlikte, son yıllarda ebeveynlere bu yönlendirmeye itiraz etme ve çocuklarını başka eğitim kurumlarına kayıt ettirme hakkı tanınmıştır. Ancak çoğu durumda, özellikle ebeveynlerin çocuklarının durumlarını analiz edebilme ve önerilen okula uygunluğunu değerlendirebilecek kültürel sermayeye sahip olmadıkları durumlarda halen büyük oranda öğretmenlerin değerlendirmeleri ve okul performansları ölçütüyle okullara dağıtılmaktadır.

Gelişigüzel hadi şöyle deyip çocuğa yön vermiyolar. Çocuğu tam dört dörtlük şey ettikten sonra nereye gidecekse... Zaten okula senin notunu veriyolar. Sen şu okula gidebilirsin, şu okula gidebilirsin, sen ancak şunu kaldırabilirsin diye çocuğu önceden yönlendiriyolar. Anne baba ne kadar dese de ben şu çocuğu şuraya gönderiyom diye imkânsız olmuyo. Yani çocuk onu kaldıramıyo. Öğretmenleri onu doğru yönlendiriyö. Sen şu okula gitcen, bu okula gitcen diye (35-Erkek, 71, İlkokul, Vasıfsız Kol İşçisi).

Alman eğitim sistemi öğrencileri ortaokuldan itibaren belirli meslek konumlarına yetiştirmek üzere okullara dağıtırken akademik performansı tek kriter olarak ele almaktadır. En başarılı öğrenciler *gymnasium* adı verilen liselere ve buradan da tercih ettikleri alanlarda profesyonel mesleklere yetişmek üzere üniversiteye gitmektedirler. Üniversiteye gitmeye hak kazanamayan öğrenciler ise meslek eğitimlerine devam etmekte, okullarını bitirmeye altı ay kala staj eğitimlerini yapmak üzere bir işyerinden kabul almaları gerekmektedir. Bu kabul bireylerin meslek konumlarına yerleşmelerinin ilk koşuludur.

Okulu bitirmeye yaklaşıp, altı ay kala dilekçesini veriyor. Zaten alan yer de notuna bakıyor, bir de çocuğun ön konuşma şeyleri oluyo, onun için çocuğu ön konuşması neyini düzgün görürlerse çocuğu mesleğe alıyolar yani. Diploması da düzgün ise, direktman...(35-Erkek, 71, İlkokul, Vasıfsız Kol İşçisi).

Yukarıdaki görüşmecinin bahsettiği ve *Ausbildung* adı verilen mesleki eğitim sisteminin hem hareketliliği teşvik eden hem de kısıtlayan yanıyla çift yönlü bir etkiye sahip olduğu söylenebilir. Bir taraftan öğrencilere kısa vadede meslek ve gelir temini sağlaması bakımından cazibesini koruyan bu sistem, aynı zamanda eğitim sisteminden garantili bir çıkış vaat etmektedir. Diğer taraftan ise bireyleri eğitim sisteminden tamamen koparmadan Türkiye'deki açıköğretim sistemine benzer şekilde işleyen ve *fachabitur* denilen bir eğitim vasıtasıyla bireylerin lisans eğitimlerini tamamlamalarına olanak sağlama işlevini de sürdürmektedir.

Ancak bu eğitim kurumlarındaki meslek eğitimi çoğunlukla menzil konumları olarak vasıflı kol ve büro işçiliği gibi konumlara hazır eleman yetiştiren bir nitelikte olduğundan ve eğitim esnasında bir gelir garantisi sağladığından kendileriyle mülakat yapılan ebeveynlerin birçoğu

için cazip bir eğitim kanalıdır. Öte yandan vasıflı-vasıfsız işçi ayrımını gözetmeyen, kısa sürede mümkün olduğu kadar gelir elde etmeye çalışanlar için ise üniversite eğitiminden ziyade meslek eğitimi bile zaman kaybı sayılmaktadır. Hem meslek içi yükselme fırsatları bakımından hem de üniversiteye giderek başka mesleklere dikey geçiş yapmak bakımından özellikle vasıfsız kol işçiliğinden yukarıya doğru güvenli ve risksiz hareket etmek için meslek eğitimi önemli bir işleve sahip olmasına rağmen ebeveynlerin gözünde “vasıflı” olsun ya da olmasın fabrikada çalışacak biri için daha fazla yatırım yapmak gerekli görülmebilmektedir.

..ustabaşlık gibi görevlere şey yapmak eğitim ile ilgili, meslek eğitimi ile ilgili. Bizim Türk ailelerde bu şey yok. Meslek eğitiminin önemi yok. ... Ne yapacak, meslek öğrenecek, en azından orada bir kalifiye pozisyona gelsin. Bunun için burada çok önemli meslek eğitimi. Bunun farkında değil Türk anne babalar, belki ötekiler bunun farkındalar. Örneğin kendisi Opel fabrikasında çalışıyor söz gelimi. Duyuyor bir iş boşalmış. Ama çocuğu da o anda gitmiş meslek eğitimi yapıyor. Meslek eğitimi en az üç yıl burada. Ondan sonra bırak onu, orayı bitirsen de sonunda nasılsa işçi olacaksın gel buraya fabrikaya. Hadi o çocuğun meslek eğitimini bıraktıracak oraya götürüyor. Düz işçi olarak şey yapıyor. Halbuki o mesleği bitirse, çoktan o aradaki kaybettiği şeyi kapatacak. Maaş ödemesi olarak, saat ücreti olarak farklı. Bunların farkında değil. Aman yanına işçi olarak gelsin, gözümün önünde olun bilmem ne falan. Bu anlayış var (44-Erkek, 69, Eğitim Enstitüsü, Öğretmen).

Diğer yandan, mesleki eğitim dışında bir eğitim kazanımı hedefleyen ebeveynler için ise statü bölümünde anlatılan gerekçelerden dolayı ve çocuklarının eğitim başarılarını da dikkate alarak çocuklarının *realschule*'ye gidebilecek -doğrudan üniversite eğitimine izin vermeyen bir okul tipi olmasına rağmen- bir eğitim başarısı gösterebilmeleri önem taşımaktadır. Bu eğitim kurumları yine meslek eğitimi vasıtasıyla bireylerin vasıfsız çalışanlar olarak kalmalarını engelleyerek bireyler için ufuklarını konumlandıkları seviyede bir hareketliliği sağlamış olmaktadır. Bu eğitim kazanımı vasıfsız kol gücü ile çalışan ebeveynler için vasıfsız işçilikten vasıflı işçiliğe geçmek anlamına gelen bir adım, bir basamak veya vasıflı kol işçileri için ise konumunu korumak ve eğer mümkün ise meslek eğitiminden sonra daha az risksiz bir biçimde üniversiteye devam edebilme imkânı demektir.

...velilerin en önemli şeyi, eğer çocukları realschulede ise, çok büyük bir okula gitti demek o. Yani onlarda statüyü şu an çocuğum realschule'de demek sağlıyor. Realschule'yi bitiren şu an çok iyi meslekler öğreniyor. Berber olabilirsin, doktor yardımcısı olabilirsin, tamirci. Yani çok eğitim yerleri bulamıyorlar Aslında realschule bir temeldir yani. Onun üzerine daha çabuk meslek öğrenirsin, akşam lisesine gider oradan üniversiteye gidebilirsin. Burada şansın hiç ölmüyor (50-Kadın,65, Eğitim Enstitüsü, Öğretmen).

Robertson ve Symons (2003, s.32), Goldring ve Philips (2008) ve Sutton Trust (2012, s.13) öğrencilerin okul seçimlerinde, okulun çocuklar için sağlayacağı pozitif etkilerin aile bireyleri tarafından araştırılmasına bağlı olduğunu söylemektedirler ve mülakat verileri ebeveynlerin eğitimle ilgili bütün bu kararları verebilmeleri, çocuklarının hangi meslek konumlarına ne yolla

yönlendirilebilecek olduklarını rasyonel bir şekilde analiz edebilmelerinin yolunun esasen okul ve öğretmenle olan iletişim ve etkileşimleri ile nedensel bir bağ içerisinde olduğunu göstermektedir. Alman eğitim sistemi içerisinde ebeveynler olmazsa olmaz bir aktördür ve veli toplantıları denilen öğretmen ebeveyn görüşme saatleri hem öğrencinin başarısını artıran hem de öğretmenin öznel değerlendirmesinin çocuğun aleyhine işlemesini bir ölçüde engelleyen bir denetim mekanizması olarak işlemektedir. Alman eğitim sistemi içerisinde önemli aktörler olarak veli lobilerinin oldukça güçlenmiş oldukları görülmektedir. Zaman zaman etnik gruplaşmalar ya da statü grupları olarak örgütlenen bu veli birliklerinin eğitim kurumları üzerinde dönüştürücü etkileri söz konusudur. Çocukların gönderilecekleri okul konusunda öğretmenlerin kararları üzerinde manüplatif bir etki doğurdıkları da görülen bu örgütlenme ve faaliyetlerde yer almanın önemi oldukça büyüktür.

Bu toplantılara önem veren aileleri tabii öğretmenler tutuyor. Bakıyor ki, haa bu çocukla ilgileniliyor. Bu çocuk olacak. Öğretmen de senin çocukla ilgileniyor. Sen de ilgileniyorsun. İki taraflı olduğu zaman çocuk başarılı oluyor. Bu Türk çocuğu için de geçerli, Alman çocukları için de geçerli (37-Erkek, 68, Anadolu Teknik Lisesi, Vasıflı Kol İşçisi).

Çünkü ben yaşadım. Ben çocuklarım daha iyi okuyabilir diye uğraştım. Bak, benim Mehmet'e hauptschuleyi teklif etti. Halbuki Mehmet çok zeki bir çocuktur. Hayır olmaz dedim. Gymnasium dedim. Siz bir düşünün dedi. Bizi dışarı çıkardı Mehmetle, oğlum dedi ki baba çok iyi başladın, en son realschule başka olmaz dedi. Ve realschuleye girdi çocuk. Dört ay sonra sınıfının mümessili oldu (52-Erkek, 81, Askeri Okul, Vasıfsız Kol İşçisi).

Dördüncü sınıfta okurken öğretmeni, bu herkesin gittiği hauptschule var, oraya gidebilir diye karnesine öyle yazdı. Hayır dedim ben. Birkaç defa eltern... Anne baba konuşma saati veriyorlar, oraya gittiğimiz zaman biz çocuklarımız için geldik, burada yaşamımızı ona göre ayarladık. Ben yani çocuklarımı okutacağım dedim (54-Kadın, 80, Hemşirelik Okulu-Ebe, Hemşire).

Alman eğitim sistemi içerisinde bir aktör olarak öğretmenlerin etkisinin çok yoğun olduğu rahatlıkla söylenebilir. Onların etki düzeyi, mülakat yapılan bireylerin Türkiye'deki eğitim yaşamlarındaki ile onların çocuklarının Almanya'da tecrübe ettikleri ile benzerlik göstermektedir. Diğer bir ifadeyle, Türkiye'de kendileriyle mülakat yapılan bireylerin kendi eğitim dönemlerinde öğretmenlerin rolü ile Almanya'ya göç ettikten sonra kendi çocuklarının karşılaştıkları öğretmen profili oldukça benzerlik göstermektedir. Günümüzde bu etkinin daha da zayıfladığı söylene bile halen Türkiye'ye kıyasla öğretmenler çocukların eğitim başarıları ve bunun nasıl değerlendirileceği konusunda oldukça etkilidirler. Öyle ki, mülakat yapılan bireylerin çocuklarının eğitimlerine devam ettirilmeleri, erken evlendirilme ya da hızlı bir biçimde eve gelir sağlamaları maksadıyla eğitimden çıkarılmamaları için aile kararlarına müdahil olmaktadır.

...hatta büyük kızımın üniversite şansının olduğunu öğretmeni bizzat bana söyledi. O zaman da nişanlanma olayı vardı. Duyduğuma göre sen çocuğunu nişanlamışsın dedi. Daha o zaman 16 yaşındaydı. Ben de nişanlanma olayında her şey kızımdan oldu, ondan kaynaklandı dedim. Eğer okumak isterse dedi, üniversite şansı var, bizzat ben de yardımcı olurum dedi. Ama o iş öyle kapandı yani. Nişanlandı, sonra düğününü yaptık (34-Erkek, 69, İlkokul, Vasıfsız Kol İşçisi).

Ebeveynler ve öğretmenler gibi aktörler, çocuğun eğitim başarısının konumlandırılması ve yönlendirilmesinde göstermiş oldukları farklı yönelimler ile farklı sonuçlar doğurmaya muktedir olmakla birlikte, göç etmiş olmanın kendisi çocukların eğitim başarılarını etkileyen bir niteliğe sahiptir. Daha önce de belirtildiği gibi, göçmen ebeveynlerin çocuklarının yaşamları her bir çocuk için farklı deneyimler içerebilmektedir. Çocuklar Almanya ve Türkiye arasında ebeveynlerinden çok daha fazla yer değiştirmektedir. Almanya'ya yerleşmeden önce Türkiye'de bırakmak, bir süreliğine büyük ebeveynleri ile bırakmak, eğitim için bırakmak, kesin dönüş kararı öncesi bırakmak, askerlik, hastalık vs. gibi sebeplerle geçici süre Türkiye'de bulunma zorunluluğu sebebiyle bırakmak gibi birçok farklı sebep yüzünden çocukların yaşamlarının önemli zamanlarına ilişkin kesintiler ortaya çıkmaktadır. Kendileriyle mülakat yapılan bireylerin çocuklarının eğitim başarılarındaki farklılıklarında dikkat çeken önemli bir kıstas eğitime başlanılan ülkenin yarattığı farklılıktır. Eğitime bulunduğu ülkede başlayıp kesintisiz devam edenlerin eğitim başarıları ve bununla paralel olarak köken-menzil mesafesi artmaktadır. Bu anlamda sıklıkla ülke değiştiren çocukların Almanya'daki eğitim başarısını etkileyen önemli etkenlerden biri göçmen çocuklar için eğitim yaşamlarına Türkiye'de başlamaları olmaktadır. Nitekim Böhlmark da (2008), çocuklarda göç edilen yaşın artmasının eğitim başarısında önemli bir düşüş yaratacağını söylemektedir. Kendileriyle mülakat yapılan bireylerin çocukları bakımından önemli bir sebebi, eğitim sistemleri arasındaki uyumsuzluk, dil sorunu gibi değişkenlerin çocukların başarı durumları ne ebeveynler ne de eğitimciler tarafından doğru bir biçimde analiz edilebilmesi ve başka ülkede eğitime başlayan çocukların yeni ülkede doğru eğitim basamağına yerleştirilmesi zorlaşması olmuştur.

Türkiye'de benim kızımı ortaokuldan aldım geldim ben buraya. Bu durumdayken buraya getirdim çocukların Almanca sıfırdan başladılar ve benim kız ortaokulu bitirdi, o kadar (39-Erkek, 70, İlkokul, Vasıfsız Kol İşçisi).

Eğer benim çocukları ben Türkiye'ye göndermeseydim... Burada ben çok büyük haksızlık yaptım yani. Ben iş yapacağım Türkiye'de diye. Sen neye yapacaksın iş? O hususta kaybım var, çok büyük kaybım var yani (39-Erkek, 70, İlkokul, Vasıfsız Kol İşçisi).

O zaman geldiğimizde böyle bu kadar uzun kalma niyetimiz yoktu. Birkaç sene kalıp dönmeyi düşündük. Hatta kızımız okula başladığında Türkiye'de okula verdik. İki sene Türkiye'de gitti, birinci ve ikinci sınıfa. Anneannesinin yanında bıraktık. Biz de dönmeyi düşünüyorduk ama maalesef temelli kaldık buralarda (60-Kadın, 70, İlkokul, Vasıfsız Kol İşçisi).

Çocuğun kendisinin kavramları, şemalarını oluşturduğu, içinde düşünmeye başladığı dil bu tür ailelerde iyi konumlandırılmamış ve ailede konuşulan dilleri tam olarak öğrenememiş ise, Almanya’da Almanca eğitime adapte olmak konusunda önemli sıkıntılar yaşayabildiklerinden, anadilini doğru ve tam öğrenmiş olması ve eğitime hangi dilde başladığı önem arz etmektedir. Ebeveynlerin farklı dilleri konuştuğu ailelerde ise dil meselesi katmerli bir sorun haline gelmiş görünmektedir. Zira bu ailelerde anadili Türkçe olan çocuklardan daha da başarısız bir dil kazanımı söz konusu olabilmektedir.

...çocukların eğitim başarısı üzerinde, Türkiyeliler açısından işi ele almamız gerekirse... Büyük bir kargaşa. Dil bilimcilerinin bir saptaması var. Eğer bir çocuk kendi dilini, anadilini çok iyi derecede bilirse, ondan sonraki dili de çok rahat öğrenir. Fakat bunu bizim Türk ailelerinde şey yapmak birazcık zor. Düz mantık denilen şey yürütülüyor. Şimdi burada çocuklar Almanca öğrensinler, Türkçeyi de biz bunlara ağırlıklı olarak öğretirsek karıştırırlar. Bunun farkında değil ve Türkçe hep ötelenmiş. Kürtçe ise... Zaten Kürtçe perişan durumda, zaten onların durumu pek bir farklı. Peki anadili ne burada yetişen bir çocuğun? Soru o. Anadil çocuğun bence ilk kavramlarının olduğu, en hakim olduğu şey. Yani düşünmesinin, ilk kafasındaki anlamlandırma şeylerinin olduğu dil. Yani bu Almanca da olabilir. Türkiye kökenli birisidir ama eğer ailedeki hakim dil Almanca ise çocuğun anadili o bence ve ona ağırlık verilmeli. Yani geldiği etnik köken değil. Çocuğun içinde bulunduğu ilk motiflerin olduğu şey olmalı ve ona ağırlık verilmeli. Ve burada o desteklenmeli (44-Erkek,69, Eğitim Enstitüsü, Öğretmen).

Öte yandan, akranların etkisi de dikkat çekici olabilmektedir. Ebeveynlerin atıfta bulundukları önemli aktörlerden birisi akran gruplarıdır ve çocuklarının ne türden faaliyetler ile bu akran grupları ile motivasyonlarını belirledikleri önemli taşımaktadır. Hareketlilik çalışmalarının bireylerin neyi arzulayacak oldukları ve eğitim başarılarını etkilediklerini söyledikleri “önemli ötekiler” (Sewell vd. 1969;1970) bu çalışmalarda operasyonelleştirildiği gibi yalnızca sadece en yakın arkadaş değil, aynı zamanda içinde bulunduğu akran grubunun diğer üyeleri de olabilmektedir. Üstelik hane içerisindeki etkileşimin azalması ya da otoritenin kaybolması akran grubunun etkisini artırmakta ve meslek konumlarına motivasyon ve arzu düzeylerine nedensel olarak daha fazla etki etmeye, bireylerin toplumsal hayata ve meslek konumlarına ilişkin beklentilerini o nispette şekillendirmeye başlamaktadır. Bu durum yukarıya ya da aşağıya doğru hareketlenme yaratma potansiyeli bulunan, iki yönlü bir süreçtir. Örneğin, spor faaliyetleri çocukların akranları ile kıyas yapma, rekabete girme, etkileşim içinde öğrenme, dayanışma ve motive olma gibi eğitim başarısını sağlayan unsurları içermekte ve çocukların akran gruplarının profilinin sınırlarını çizerek belirli bir grup dinamiği oluşturması ve benzer hedefleri taşımayan arkadaş çevresinden uzaklaştırma işlevi taşıdığı görülmektedir.

Benim kızım ilkokuldan sonra burada Gymnasium’a başladı çok başarılı olduğundan dolayı. Sınıf öğretmeni de bunu önerdi. O şeyde ilerlemesi için ben dört sene özel öğretmen tuttum, üniversitede okuyan saat ücretli yardımcıları tuttum. O zamanlar ben maddi olarak her şeyi yaptım. Ama belli bir yaştan sonra yanlış arkadaşlar şeyiyle bıraktı. Ben hastalık

geçirdim, hastalık geçirdikten sonra zaten o da sanıyorum okulu pek ciddiye almadı. Altı ay sonra beş tane zayıfla okuma hayatı sonlandı. O da işte gitti arkadaşı gibi doktor yardımcısı oldu. Doktor yardımcısı derken, doktor değil doktorun yanında çalışan bir eleman. Dediğim gibi ben hastalık geçirince, zaten ilk bir, bir buçuk sene kendimde değildim. Ondan dolayı çocuklarla biraz ilgilenemedim. Bir de yanlış arkadaş... Arkadaş derken, kız arkadaşları oldu. Ve bu kız arkadaşları o zaman meslek öğreniyorlardı, okumamışlardı. Ortaokulu bitirip işte dokuzuncu sınıftan sonra... Onlarla takılmaya başlayınca benim kız tamamen okuldan soğudu. Ben arkadaşlarının çok büyük etkisi olduğunu sanıyorum (47-Erkek, 53, İlkokul-Vasıfsız Kol İşçisi).

Spor yapan çocuk kötü yoldan çekiliyor. Burada spor çok önemliydi eskiden. Şimdiki gençler bakıyorum da spora hiç şey yapmıyorlar. ... Bir de sporcuydu benim çocuklar, Alman öğretmenler tanıyordu. Yani iyidiler sporda da, üçü de sporcuydu çocuklarımın. ... (48-Kadın, 68, İlkokul, Vasıfsız Kol İşçisi).

Çocukları spora, sanata yöneltmek gibi bir strateji ebeveynler açısından Almanya'da da Türkiye'dekine benzer bir işleve sahiptir. Spor ve sanatın bu anlamda iki yönlü bir etkisi olduğu söylenebilir: Ya kestirmeden uzun menzilli bir konum hareketliliğine kapı aralaması ya da eğitime daha iyi kanallı olma ve eğitim başarısını artırma ve bu yolla uzun menzilli bir hareketlilik için gerekli vasıfları edinmedir.

Çocukların önce futbolcu olmasını istedim. Karda, yağmurda futbola getirdim götürdüm. Kulüplere yazdırdım. Hiçbir zaman çocukları boş bırakmadım. Yani çocuklar dört yaşını geçtikten sonra, devamlı Alman derneklerinde Verein diyoruz onlara biz, üye yazdırdım oraya. Ya karateye gittiler ya tekvandoya gittiler ya da müzik okuluna gittiler. Ki, birisi şimdi bana dua ediyor. İyi ki baba göndermişsin gitar okuluna diyor. Gitar diploması var. Şimdi müzik okulunda gitar dersi veriyor (37-Erkek, 68, Anadolu Teknik Lisesi, Vasıflı Kol İşçisi).

Mülakat verileri 1960 ve 1970'lerde Almanya'ya göç etmiş olan birinci kuşak göçmenlerin çocuklarının eğitim yoluyla hareketlenmelerine olan ilgilerinin daha çok dış aktörlerin müdahalesi ile gerçekleştiği fakat onların torunları olan kuşak için bu konuda ufukları ve ilgilerinin genişlediğine işaret etmektedir.

...kısa bir zamanda millet açılmaya başladı. Kim olursa olsun yüksekokullara gidebiliyor. Zaten şu durumda bütün buradaki yüksekokullara giden doktor, avukat, hakim olanlar üçüncü kuşak. İş adamları... İş hayatında atılanlar, öyle zengin Türklerimiz var ki burada milyonların içine girmişler. Bunu üçüncü kuşak yapıyor. Almanca süper, bütün her şeyini biliyor, bir Alman onun hakkını yiyebilir mi? Çatır çatır konuşuyor onunla. Miletvekilleri, parti başkanları... Şimdi hepsi var (35-Erkek, 71, İlkokul, Vasıfsız Kol İşçisi).

Gel gelelim bunu açık söylüyorum, şimdiki Türklerin gözü açık, çocuklarını okutmak istiyorlar ama eski zamanda, biz geldiğimiz zaman öyle değildi. Diyordular ki beş sene, on sene kalıp Türkiye'ye döneceğiz. Olmadı (46-Erkek, 79, Mühendislik Fakültesi, Bilgisayar Mühendisi).

6.5. TOPLUMSAL HAREKETLİLİK STRATEJİLERİNE ETKİ EDEN MİKRO ETKENLER

6.5.1. Göç Etmenin Anlamı ve Biçimindeki Farklılıkların Toplumsal Hareketlilik Stratejilerine Etkisi

*Yedi gardaş iki darla, git oğlum git
Almanya'ya... (30- Erkek, 62, Ortaokul,
Vasıfsız Kol İşçisi).*

Bireylerin gerek kuşak içi gerekse kuşaklararası hareketlilik yoluyla ulaşacakları menzile konumlarına etki eden önemli bir mekanizmanın göç olduğu doğrudur, ancak bu mekanizmayı önemli kılan ve yörüngelerin belirlenmesi noktasında etkileyen şey, göç etmiş olmanın kendisi değil, göç etmenin anlamı ve mahiyetinin bireylerin konumlarına ilişkin izledikleri stratejiye nasıl sirayet ettiği. Bunun için göç etme kararı alan bireylerin konumlarını kendi çabaları sonucu mu tayin ettikleri yoksa zaten kendileri için hazırlanmış bir konum için mi göç etme kararı aldıklarına iyi bakmamız gerekir. Bu durum bireylerin konumları ile ilgili takip edecek oldukları stratejileri belirlemede dikkate değer bir öneme sahiptir. Türkiye'den turist olarak gelerek iş arama, iş bulma kurumu, davet ya da Türkiye'deki işyeri aracılığıyla gelmek yerleşilen ilk konumların nitelikleri, imkanları ve koşullarının farklı olması sebebiyle halihazırda farklı dinamikler doğurmaktadır.

[Kendi kendimize] İş bulmadık, biz devlet kanalıyla geldik. İş ve işçi bulma kurumuna başvurduk. Böyle adamı bir haftada gönderiyordu (33- Erkek, 70, Yüksek Tekniker Okulu, Vasıflı Kol İşçisi).

İş Bulma Kurumu vasıtasıyla Almanya'da istihdam açığı olan hazır meslek konumlarına yerleşen bireylerden farklı olarak kendileri bireysel olarak göç kararı alan bireyler için meslek konumlarına yerleşmek daha meşakkatli olmaktadır. Bu bireylerin devlet tarafından sağlanan vize ve çalışma izni imkânı olmadığı için resmi yolla gelenlerin konumuna erişmek için gelir ve statü imkanlarının olağanüstü düşük olduğu çalışma koşullarında önce turist olarak çalışmaları gerekmektedir.

Hanım kızım, 1969 Şubat'ın 21'inde gurbete çıktım. Şu anda 50 senem doldu. Dört sene turist çalıştım. ... Bir ay çalıştım, 14 Mark verdiler. Turistlik zamanımda. ... Almanya'dan tekrar Türkiye'ye gittim. Altı ay Türkiye'de kaldım. Tekrar geldim turist. (Türkiye'ye neden geri gittin?). İş bulamadım. Turist idim o zaman, iş bulamadığım için (40- Erkek, 74, İlkokul, Vasıfsız Kol İşçisi).

Kendileriyle mülakat yapılan bireyler göç etmenin kendileri için çoğu halde içinde bulundukları konumu terk ederek uzun menzilli bir hareketlilik imkânı sağlayacak olduğunu düşündüklerini ifade etmişlerdir. Bu anlamda, Almanya'nın kendilerine basamaklık edeceğine kesin olarak inanan bireyler yola çıkarken ufuklarının kesin olarak gelir hareketliliğine sabitlendiği ve bu hareketliliği göç yoluyla sağlayarak Türkiye'de malvarlığı ve servet edinme stratejisi üzerine şekillendiği görülmektedir. Bu hedef kimi zaman içerisinde futbolcu olmak, ünlü olmak gibi rasyonel olmayan birtakım stratejileri içeriyor olsa da en temelde Almanya'da birikim yapmaya ve bu birikimi gelecekte Türkiye'de işe koşturmakla dayanan bir mahiyet arz etmektedir. Göç deneyiminin bireylerin uzun menzilli hareketlenme fırsatı olarak görülmesinin önemli bir dayanağını ise elbette ki bütün bir yıl boyunca birikim yaptıktan sonra cüzdanları ve bavulları dolu halde izne gelen diğer göçmenlerin Türkiye'de ancak üst sınıfların ulaşabileceği birtakım tüketim metalarına, yaşam tarzlarına ulaşmış olmalarına duyulan hayranlıktır.

... ilk izne gelenleri, birisi'nın babası, Almanya'yı öyle anlattılar ki ben zannettim millet hep havada uçuyor. Öyle bir hevesle geldik. Almanya'ya girdik trenle, bana dediler Almanya burası. Ben kendi kendime dedim, bu nasıl Almanya'yımış. Anlattıkları başka, gördüğüm Almanya başka. Böyle olacağını bilsem, belki de gelmezdim. O anda aklımdan geçti yani o (34-Erkek, 69, İlkokul, Vasıfsız Kol İşçisi).

Trene bindim, Sirkeci'den, Salzburg'a gelene kadar Almanca dokuza kadar saymayı öğrendim trenin içinde. Böyle de bir çabamız vardı yani. İstiyorduk ki burada bir şeyler olalım. Çalışıp kazanalım da tasarruf yapalım diye istiyorduk (40- Erkek, 74, İlkokul, Vasıfsız Kol İşçisi).

Hayalim ben Almanya'ya gelirken, bunlar güzel para kazanıyo diye, Türkiye'ye geldiklerinde tuğ gibi geliyolardı. Şimdi doğrusunu konuşalım, burada ne olduğunu biz bilmiyoruz. Resmi elbise giyiyolardı, bir de gözlük bi tane... Buraya geldiğimde üç beş kuruş para kazanıyım, kendimi kurtarıyım diye geldim (35- Erkek, 71, İlkokul, Vasıfsız Kol İşçisi).

Almanya'ya işçi olarak gitmekle ilgili beklentileri oluşturan en önemli unsur, Türkiye'de yoksullukla mücadele eden haneler için oraya gidenlerin kesin olarak iyi bir gelir elde etme fırsatı yakalayacakları, oranın refaha erişmelerine yardımcı olabilecek bir merdiven olduğuna dair gözlemler ve Türkiye'de buna alternatif olabilecek başka türden bir konum ihtimallerinin bulunmamasıdır.

O zamanlar çok popülerdi Almanya'ya gelmek. Buradaki işler çok revaçtaydı. Yani Almanya'ya gelen ne olursa olsun, işte burayı bilmedikleri için, insanlar kızlarını bile Almanca'ya vermeyi tercih ediyorlardı. O kadar böyle bir avantaja... Gerçekten de yani, ülkemiz o 60'lı 70'li yıllarda çok fakirdi. Gelen Almanın gözünün içine bakardık sabahleyin bize ne hediye verecek acaba, bize bir gömlek verecek mi? Efendim okula giderdik bize bir kalem açacağı verir mi acaba diye onun umudunu şey yapardık. Onun için heveslenmemek mümkün değildi (41-Erkek, 62, Ortaokul, Vasıfsız Kol İşçisi).

Bireyler, Almanya'nın bir gelir elde etmek, bir mesleki konuma erişmek için kendileri için son çare olduğunu ve giderken geride kaybedecekleri bir konum bulunmadığından, geride bıraktıkları hane üyelerini vasatın üzerinde tutmak, diğer üyelerin ya da akrabaların bakımına muhtaç olmamak gibi bir hedefle yola çıktıklarını ifade ederken esasen bunun çok dar anlamda bir hareketlilik hedefi olduğunu, ufukların geçinmeyi sağlayacak, eğer mümkün ise birikim yapmayı mümkün kılacak bir noktaya dek konumlanabildiğini ifade etmektedirler.

...işte kimseye muhtaç olmasınlar. Yani evlerine ekmek taşısınlar, kendi ayakları üzerinde durabilsinler diye o niyetle beni buraya getirdiler (41-Erkek, 62, Ortaokul, Vasıfsız Kol İşçisi).

Türkiye'de istihdam konusunda yaşanan sıkıntılar yalnızca vasıfsız işgücü için değil aynı zamanda belki daha çok vasıflı çalışanlar için de önemli bir kısıtlayandır ve bireyler için bir göç motivasyonu oluşturmaktadır. Dahası bireylerin gelir yoluyla hareketlenme hedefleri yalnızca vasıfsız çalışan alt sınıflar bakımından değil, aynı zamanda profesyonel mesleklere geçişteki ara konumlarda da geçerlidir. Üstelik bu bireylerde, göçün kendilerine sağlamasını hedefledikleri hareketlilik miktarı bir tarla parası biriktirip dönmek isteyen vasıfsız işçinin durumundan kolaylıkla ayırt edilebilir değildir. Profesyonel mesleklere geçiş sürecindeki aşamalar gelir bakımından yetişkin bir bireyin geçmek istediği çeşitli aşamaları geçmesine veya bir mülk edinmesine izin verecek yeterlilikte olmadığından bireyleri kendi kendilerini idame edecekleri bir gelire ihtiyaçları duymaktadırlar. Bu bakımdan daha iyi gelir elde edebilecekleri, üstelik kur farkı sayesinde Türkiye'de istedikleri standartlarda bir yaşam kurabilecekleri göç süreci kendilerine oldukça rasyonel ve cazip görünmektedir.

Param yoktu. Türkiye'de asistanken aldığım para bana yetmiyordu. ...çünkü çok az para veriyorlar. 1300 lira maaş veriyorlardı. E 1300 lira maaşla benim geçinmeme imkan yoktu. ... Ev kiramı veriyordum, annemin parasını veriyordum. 600 de bana kalıyordu. Ben de hani sevgilim mevgilim var ama işte idare ediyorduk. Zar zor. Yani dolayısıyla bir arkadaşım Almanya'ya gidecekti. ... Komünist olduğu için davası var. Dedi ki, sen gider misin? Ben de sanki yani gel burada bir çay içer misin diye sormuşlar gibi, gider misin dedi, e ben de olur dedim. Kalktım, tek kelime Almanca bilmeden Almanya'ya geldim. Hadise bu. Parasızlıktan. ... Almanya'da ben üç sene kalacaktım. İşte o zaman altıma bir araba alırım dedim. Buradan bir iki ameliyat malzemesi alır Türkiye'ye giderim dedim. Orada operatör doktorluk yaparım dedim. Olmadı. Üç sene için geldim, kırk altı sene oldu (57- Erkek, 76, Tıp Fakültesi, Genel Cerrahi Uzmanı).

Buraya getiren şey, ben ihtisas öğrenmek için, ihtisasımı yapmak için... İhtisas esnasında aldığım para bana yeter, aileme muhtaç olmam. Çünkü Türkiye'de asistan olarak çalıştığımız zaman aldığımız para kıtı kıtına anca yetiyordu. Okulu bitirmişsin, bir sürü emelin var. Araba alacaksın, evleneceksin, evini tutacaksın, ev eşyası alacaksın, şusunu busunu alacaksın, para lazım. Okulu bitirmişsin, yok benim param yok. Annen baban durumu iyiye onlardan para isteyeceksin. Ayıp bir şey ya (61- Erkek, 79, Tıp Fakültesi, Genel Cerrahi ve Anestezi Uzmanı).

Almanya'ya göç etme kararı kendisiyle mülakat yapılan bireylerin birçoğunun ifade ettikleri haliyle rasyonel bir biçimde hesaplanmış, kendileri ve çocukları için kariyer planı yapılarak alınmış değildir. Aksine kimi birey ya da haneler için aniden içinde bulunulan yoksulluktan, işsizlikten kurtulmak için çıkılan ve ötesi düşünülmeyen bir yolculuktur. Dolayısıyla hanehalkının her bir üyesi ve hatta gelecek kuşak için detaylı bir yörünge ve menzil stratejisi oluşturulabilmek imkan dahilinde değildir.

Almanya yolculuğu... Çeşme yapılıyordu, ben de oraya çimento götürüyordum. Sen nereyi götürüyön çimentoyu dediler.'ne götürüyom dedim, çeşme yapılyo. Biz Almanya'ya gidiyok, gidersen dediler. Ondan sonra ben hemen gittim, kaynatamda para vardı. Haberim vardı benim. Ondan sekiz yüz lira aldım. Sabahanan'ye gittim. Paşaportu çıkattırdım. Ertesi gün köyden çıktım. Bir günde. Öyle karar verdim (42- Erkek, 83, İlkokul, Vasıfsız Kol İşçisi).

Ancak tüm bireyler için göçün anlamı yalnızca geçinmek ya da gelir biriktirmekten ibaret değildir. Kimi bireyler -ki özellikle vasıf düzeyleri yüksek olanlar için- göç etmede vasıflarına uygun mesleklerde elde edecekleri tutarlı bir gelir ve statü konumlarına erişmeyi de hedefleyebilmektedirler. Esasen kendi içerisinde eğitim kazanımına uygun bir mesleki konuma erişmek bireyler bakımından yukarı doğru bir hareketlilik olarak ölçülmemektedir. Ancak eğitim ve istihdam arasındaki bağın koptuğu yapılarda, bireylerin zaten eğitimleri vasıtasıyla erişmeleri gereken konumlara ulaşmak için mücadele etmeleri, gerektiğinde göç etmeleri ve bunun sonucu elde edecekleri konumu bir hareketlenme olarak tabir etmeye veya algılamaya müsait hale getirmektedir. Kendisini yerleşmeyi istediği mesleki konuma taşıma ihtimali bulunan farklı sermaye kaynaklarından da yoksun olduğu için şansını Almanya'da denemeye karar verdiğini söyleyen aşağıdaki birey belirgin bir yukarıya doğru hareketlenmeye dair bir hedeften ziyade kendi eğitim kazanımına uygun bir menzil arayışında olduğunu ifade etmektedir. Ancak hemen belirtmelidir ki bireylerin Türkiye'de kazanmış oldukları vasıfların birçoğunun başka bir ülkede tanınması bazı meslekler için mümkün olmadığından bu göç deneyimi aynı zamanda kariyer yolculuğuna basamakların en başından, hatta daha geriden bile başlanılmasını zorunlu kılabilir.

Mesleğimde aşağı yukarı üst noktada sayılırdım. Yüksek teknikeri bitirdim, askerliğimi bitirdim. Türkiye'de resmi yerlerde iş aradım. Fakat hiç kimse benimle alakadar olmadı. Çünkü torpilimiz yoktu. ... O zamanki kafayla bir Almanya'ya gidelim bakalım nasıl olacak diye... İşte öyle geldik (38- Erkek, 73, Yüksek Teknikerlik Okulu, Vasıflı Kol İşçisi).

Dolayısıyla, göç her zaman yukarı doğru hareketlenmeyi vaat eden bir niteliği haiz değildir. Aynı zamanda bir düşüşün, konum kaybının engellenmesi amacıyla ya da bir konum kaybının etkilerini en aza indirilmesi amacıyla yapılabilir. Almanya yolculuğu herkes için benzer

hedeflerle başlamamakta, bireyler bir hedefe ulaşmak için olduğu kadar kayıplardan kaçınmak için de göç etmektedir ve bu kaçış neticede uzun menzilli ve şiddetli bir aşağı doğru hareketlilikle sonuçlanabildiği gibi kaçılan düşüşün şiddetini yumuşatmada bir araç olarak da değerlendirilebilmektedir. Bazı bireyler etnik, dini ve siyasi kimliklerinin Türkiye'nin farklı dönemleri için konumlarına tehdit oluşturduğunu ve göç etmeyi kendileri ve çocuklarının gelecekteki konumları için daha doğru bir strateji olarak düşünerek yola çıktıklarını belirtmişlerdir. Öyle ki zaman zaman bireyler göç edebilmek için gerçekte mensubu oldukları meslekleri gizleme ya da yok sayma gibi çözümler ürettiklerini aktarmışlardır.

Müdür] Bakanlık müfettişleri geldi vızır vızır seni arıyorlar dedi. Sıra sana geldi dedi. O yıllık iznin devam ederken sen pasaportunu al, bir an önce çek git dedi. Baktım adam haklı yani. Olayın içinde olunca insan fark etmiyor. Dıştan çok daha rahat görünüyor tehlikenin boyutu. Ondan sonra verdi bana izni, ben gittim ne kadar eşyam varsa bir bavula koydum. Arkadaşlarla vedalaşmadan böyle ilk otobüsle ayrıldım oradan. Ondan sonra pasaport alacağım. O anı da hiç unutmuyorum. Çünkü bir form dolduruyorduk pasaport almak için. Orada bir soru var, mesleğin... Ben oraya ilköğretim müfettişi yazsam bakanlıktan izin gerekli çıkış için. Mümkün mü bana izin versinler? Oraya "işsiz" dedim. O kadar zor geldi ki bana oraya o şeyi yazmak. O şekilde sorunsuz pasaportu aldım (44-Erkek, 69, Eğitim Enstitüsü, Öğretmen).

Düşünün, o zamanlar altmışlı yılların sonuydu, 68 veya 69. Cihangir'de evim vardı, dairem var. İşimiz çok güzeldi. Yaşam şartlarımız düzgündü. Altımızda araba vardı. O zaman herkeste araba olmadığı zamanlar. Şartlarımız yani buraya gelecek gibi değildi. ... Türkiye çok karışık durumlar yaşıyordu politik olarak. Üniversite ayaklandı, nümayişler falan. Böyle bir yakınımız vardı, bir öğretmen. Dedi ki, "Türkiye'nin şartları gittikçe bozuldu. Buradan kaçmaktan başka çare yok." Almanya'ya böyle karar veren bendim (54- Kadın, 80, Hemşirelik Okulu, Ebe- Hemşire).

Eğitim almak amacıyla Almanya'ya gelenlerin bir kısmı için göçün mahiyeti ise eğitim sonrasında dönmek ve bu eğitimi gelir ve statü kazanımında kullanmak amacı bakımından diğer göçmenlerin amaçları ile bir noktada kesişiyor olmakla birlikte Almanya'da izledikleri strateji ve yörüngeler bakımından farklıdır. Zira bu grup içinde aynı zamanda hedeflerini Almanya'da eğitim alarak orada bir mesleki konum edinmek isteyenler de bulunmaktadır. Ancak her iki halde de bu grup için hedeflenen şey yalnızca gelir hareketliliği ya da konum kaybını engellemek değildir; stratejileri ve göç etmenin anlamı belirgin bir biçimde ayrılmaktadır. Eğitim amaçlı göçün toplumsal konumlar bakımından imkân ve kısıt olarak çalışan yönleri bulunmaktadır. İhtisas yapıp dönme niyetiyle Almanya'ya göç eden bireyler için burada alacak oldukları eğitim, kazanacakları deneyim ve beceriler kendilerini Türkiye'de yukarı konumlara taşıyabilecek nitelikte kaynaklardır. Ancak bu kazanımların mesleki hiyerarşide kendilerine bir yükselmeyi zorunlu olarak vadetmeyeceğini bildiklerinden döndüklerinde kendilerine konum sağlayacak olan fırsatların yitirilmiş olabileceğine dair bir endişeyle birlikte Almanya'da bir

konum edinme planı yapmak durumunda kaldıkları ve stratejilerini bu yönde belirlemeye yöneldikleri görülebilir.

Bu üç arkadaş biz iki ay kaldıktan sonra Ankara'da, biri dedi ben Almanya'ya gitmek istiyorum abimin yanında. Diğer arkadaşım dedi ki ben de gidiyorum. Ben de mecbur kaldım yani Türkiye'den Almanya'ya gelmeye. Yoksa Türkiye'de tıp fakültesinde okuyacaktım. Geldik işte şey öyle demek ki...(46- Erkek, 79, Mühendislik Fakültesi, Bilgisayar Mühendisi).

Niyetim burada biraz lisan öğrenip ihtisas yapıp, üniversiteye geri dönmekti. Niyetim kariyer yapmak, üniversitede kalmaktı. ... Almanya'ya geldikten sonra o şansı tamamen kaybettim. Geri dönme şansım pek olamazdı. Çünkü gitsem üniversitede bana yer yoktu. Bütün tanıdıklar, hepsi bir taraflara gitmişti. Burada beş sene çalıştıktan sonra ihtisas aldım. Buraya alıştıktan sonra Türkiye'ye gitme biraz ertelendi. Gitmemeyi düşündüm (61- Erkek, 79, Tıp Fakültesi, Genel Cerrahi ve Anestezi Uzmanı).

Hem eğitim sonrasında Almanya'da mesleki kariyerine devam etmek zorunda olanlar için hem de Türkiye'den siyasi, etnik veya dini mensubiyetleri sebebiyle zorunlu göç tecrübesi olanlar bakımından göçün anlamı ve kendilerinin toplumsal konumları bakımından hedef alanı yine değişmektedir. Özellikle iktisaden yeterli bir kaynak sahibi olan ve statü endişesi olmayanlar için göçün demokrasi, düşünce özgürlüğü, kendini ifade etme özgürlüğü gibi önemli kriterlerle öne plana çıktığını, daha az maliyetle daha fazla sosyalleşme ve yaşam kalitesi gibi unsurlar toplumsal konumları ileri taşıma hedefini geri planda bırakabilmektedir. Zira bireylerin yukarı doğru hareketlenme ile amaçladıkları şeyler, daha kaliteli bir yaşam, tüketim nesnelerine ulaşım gibi standartları yükseltebilmek olduğundan, başka bir ülkeye göç etmenin bunları temin edebiliyor olması toplumsal hareketliliğin önemini geri plana atabilmektedir. Kendisiyle mülakat yapılan bir öğretmen düşünce ve seyahat özgürlüğü, yaşam kalitesi, tüketim alışkanlıkları bakımından cazip olan Almanya'da insan hakları, adalet gibi olguları daha yüksek gelir ve statüye tercih ettiğini şu şekilde gibi ifade etmektedir⁵⁹:

Ben bizim kütüphanede en yeni çıkmış kitapları okuyordum. Kitabevine gidip en yeni çıkmışları yazıyordum. Kütüphaneye gidiyordum, adıma ayırıyordum hepsini. Mektup geliyordu. 1 Mark ya da 1 Euro. Gelen kitaplar da ismime ayrılıyordu, gidip alıyordum. Her türlü şansın var. ... Ve bunun için zengin olman gerekmiyor. Ama fakir ülkelerde zengin değilsen, bunları yapamazsın. Şehrin en dışında oturuyosan, kiranı ödeme gücün ancak ona yetiyorsa akşamları tiyatroya gidemezsin İstanbul'da. Çünkü ulaşım o kadar gelişmiş değil. Ama Berlin'de yapabilirsin. Bir yüzmeye gidersen, iki buçuk oyrodur burada. En fazla üç oyrodur. Yüzer gelirsin. İstanbul'da sen bir otele gitmelisin ya da bir kulübe üye değilsen onu yapamazsın. Denizin kenarında olduğun halde mümkün değildir. ... Bir de düşünceni rahat söyleyebilirsin. Angela Merkel'in yüzüne söyleyebilirsin. Senden memnun değiliz, şu politikayı da iyi yapmadın diye yüzüne söylersin. O hakarete uğramış hissetmez kendini, oturup seninle konuşur. İki defa bakanlık yapmış birisi benim mahallede oturuyor. Geçen gün parkta gördüm onu. SPD'nin son şeylerinden, bakan olarak çalıştı.

⁵⁹ Bu gibi etkenler kimi bireyler için kesin olarak göç etmenin aslı amacından ziyade sonuçlarını olsalar da göç deneyimine atfedilen ve yaşamınlarını hangi ülkede kurmak istediklerine ve stratejilerini bu yönde belirleyebilmeleri hususunda önem taşımaktadır.

İnsanlar yakın birbirlerine. Açıkça düşündüğünü söyleyebilirsin. İnsanlar burada eleştiri kaldırıyor (50- Kadın, 65, Eğitim Enstitüsü, Öğretmen).

Öte taraftan bazı bireyler hukukun işleminin toplumsal yaşamın tüm alanları ile birlikte toplumsal konumlarında yaşadıkları eşitsizliklerle, bu eşitsizliklerin neden olduğu konum kayıpları ve aşağı doğru düşüşlerle mücadele imkanının bulunması, kariyerle ilgili kayıplarının hukuk aracılığıyla tazmin edilme imkânının bulunmasının göçün sağladığı önemli bir avantaj olduğunu belirtmişlerdir. Türkiye’de bireyler gerekçesiz işten çıkarılmalar, ayrımcılık sebebiyle terfi imkanlarını yitirmek ya da konumunda geriletilmek gibi mesleki konumlarında meydana gelen olumsuzlukları hukuken tazmin edici mekanizmaların etkin olmaması veya yetersiz olması, buna karşılık Almanya’da bu tür haksızlıklarla daha kolay mücadele edebileceklerini düşünerek veya hissederek hareket etmiş görünmektedirler⁶⁰.

Burada haklı olduğun zaman haklılığını mutlaka şey yaparsın... Gerçekleştirirsin. Ama Türkiye’de haklı olsan bile haksız çıkarırlar. ... Bir yabancı olarak valiliği şikayet ediyorum bak. Valiliği şikayet ediyorum. ... Valiliği mahkemeye verdim. Mahkemeyi kazandık, dediğim gibi temyiz ettiler. Bir üst mahkemeye gittik, üst mahkemeyi kazandıktan sonra vatandaşlık verdiler bana (61- Erkek, 79, Tıp Fakültesi, Genel Cerrahi ve Anestezi Uzmanı).

... ama sonra, bir sebepten bana çıkış verdi. Yani sendika kuruyoruz diye, işçi temsilciliği kuruyoruz diye. Bana çıkış verince, ben eve gittim tabii. Sonra mahkemeye verdim. Ben bir ay evde oturdum böyle. Mahkemede ben haklı çıktım. Patron benim evde kaldığım bütün paraları ödedi. Yani görüyorsunuz adalet tam yerini buluyor Almanya’da. Haklarınızı aradığınız zaman hakkınızı elde ediyorsunuz. Bir Alman köylüsü demiş ya, Berlin’de hakimler var diye. Burada da hakimler var. İnşallah Türkiye’de de öyle tarafsız düşünen, tarafsız hareket eden hakimler olsun (55- Kadın, 67, Lise, Terzi).

Böylelikle belirtmek gerekir ki, bireylerin toplumsal konumlarındaki yörüngeleri yurt dışına göç etme amaçları ve o amaç doğrultusunda ilerleyip ilerleyemedikleriyle ilişkili bir şekilde seyretmektedir. Fakat aynı zamanda, göç etme eylemi bazı hallerde bireylerin zihinlerindeki ile gerçekte olan hareketlilik mesafesi ve yönü hakkında önemli çelişkiler üretmektedir. Bireyler için yaşam tarzından kaynaklanan değişikliklerden doğan algılama biçimiyle yukarı doğru hareketlilik olarak kabul edilen bir göç deneyimi aslında niceliksel olarak belirli meslek ya da sınıf konumlarına yerleştirilen ve aradaki mesafenin ölçüldüğü bir hareketlilik çalışmasının yaklaşımı bakımından bir düşüşe işaret ediyor bile olabilir. Birçok meslek grubu bakımından ülkeler arasında yer değiştirme, mesleki vasıfları belirsizleştirmek suretiyle tanınmaz hale getirdiğinden, bu esasen bir aşağıya doğru hareketlenmeye işaret etse de, bazı kişiler gelirleri başlangıçta Türkiye’dekinden daha az olsa da yaşam tarzı ve diğer fırsatlar bakımından tatmin

⁶⁰ Bu çalışmanın verilerinden hareketle ifade edilmiş olan bireylerin bu türden tecrübeleri, diğer birçok araştırmanın verileri tarafından ortaya konulmuş olan göçmen gruplara yönelik ayrımcılık pratikleri ve başka türden hukuki usulsüzlüklerin varlığına göz kapamak ya da onları yok saymak yerine, bilakis bireylerin kimilerinde bu güveni oluşturan etkenler ve mekanizmaların diğer kimi kişiler ve gruplar bakımından ne türden sonuçlar doğurduğunun detaylı olarak araştırılması ve sorgulamaya açılması gerektiğine işaret etmektedir.

edici bir standart yakalanmasından dolayı bunu yukarı doğru bir hareketlilik olarak tarif etme eğilimindedirler.

6.5.2. Topluma Ayak Uyduramama, Yabancılaşma, Sisteme Dahil Olamamanın Etkisi

Göç olgusunun kendisi bireylerin toplumsal hareketlilik dinamiklerini nedensel olarak etkilemeye muktedir olmakla birlikte, bu etkinin ne derecede ve ne yönde olduğuna dikkat edilmesi gerekir. Şahin'in çalışmasında (2010, s.115-118) belirttiği sonuçlarla benzer şekilde kendileriyle mülakat yapılan birinci kuşak göçmenlerin kendi çocuklarına kıyasla çok daha yoğun bir biçimde Türk kültürüne, Türk kimliğine, yaşam pratiklerine ve tüketim alışkanlıklarına bağlı kaldıkları ve bu tavır alışın hem Türkiye'de farklı bölgelere hem de yurt dışına göç etmiş bireylerin hem kuşak içi hem de kuşaklar arası toplumsal konumlarını yeniden düzenlemede etkili olduğunu göstermektedir. Ancak bu değişimin yönünün ne olacağı birçok farklı nedensel ve arızî değişkenin müdahalesi ile anlaşılmaya ve açıklanmaya muhtaç hale gelmektedir.

İlk olarak, bazı bireylerin Türkiye'de yaşamış oldukları zorunlu göçler ve yerinden edilme deneyimi onların hem mülkiyet hakları hem eğitim koşulları hem de mesleki konumları bakımından önemli sonuçlar doğurmaktadır. Dersim'den ailesi ile birlikte İç Anadolu'nun bir köyüne gönderilen ve sonrasında memleketine geri dönme hakkı tanınan bir bireyin anlatısı, aynı yaşamı üç defa yeni baştan kurmak ve bunun için her seferinde yeni ve farklı kaynak, emek ve strateji biçimlerine ihtiyaç duyulduğunu göstermektedir. Zira bu bireyler her göç etme süreci sonrasında, mal ve mülk edinme, iş kurma veya bulma, kesintiye uğrayan eğitimi sürdürme ya da sürdürmeme kararını yeniden vermek durumundadırlar.

1938'de ...'den'a yerleşmiş ailem. Tabii ki o dönemde, sürgün hayatları başlayan dönemlerde birçok insanların sürülmesi ile birlikte bizim aile de sürülmüş oldu. Daha sonra ailemiz'a yerleştikten sonra 12 tane kardeşin en son kardeşlerin oğluyum. O günün koşullarında feodalizmin kol gezdiği bir dönemde ekip biçtiğimiz tarlaların üçte birinin ağa tarafından verilip üçte ikisinin kendisi tarafından alındığı bir dönemi yaşamış olduk. ... Biz maraba olarak orada ikamet ediyorduk (30- Erkek, 62, Ortaokul, Vasıfsız Kol İşçisi).

... 'de aşiretler arasında kavgalar vardı ve bunun üzerine vali demiş ki biz, onların tepesine ineceğiz. Mustafa Kemal Atatürk o zaman hastaymış. Başbakan Celal Bayar ve bizi bunlar vahşi bir yaşam içerisinde, bunları ovaya indirin, okul açın falan demiş. Fakat onlar bizi sürgün ettiler. 1938 yılında sürgünde bizi'nın kazasının bir köyüne verdiler (45- Erkek, 83, Sanat Enstitüsü, Teknik Ressam).

Bu anlamda gerek kırdan kente göçte gerekse yurt dışına göçte, göçmen ağırları ve gidilen yerde oluşturulmuş olan göçmen cemaatleri şartlara bağlı olarak bazen göçmenlerin yeni kültürel ve toplumsal alışkanlıklar ve beceriler edinmesine engel oluştururken bazen de yeni bir kültürel çevre ile iletişime geçmenin kısıtlı da olsa çeşitli imkanlarını sunmaktadır ve bu durum zorunlu göç süreci için de geçerlidir.

Maddi yönden manevi yönden bir destek görmedim. Yol gösteren de olmadı. Örneğin 66'da Çinçin Mahallesi'nde Tercüman gazetesi aldım okuyorum. O zaman Yozgat'tan yeni geldim. İki kişi geldi bu gazeteyi niye okuyorsun diye. Bir daha okumayacaksın dediler. Gazeteyi yırtılar, beni de tokatlayıp gittiler. Buyur burdan yak. Ben de anladım ki ya bu sağ gazete o sol gazeteymiş. Orada yazarlar var, onu okuyordum. Ne demek yani? Düşüncesi ne olursa olsun. Anladım ki onların solcu olduğunu, o gazeteleri okuyanların da solcu olduğunu öğrendim (4- Erkek, 70, İlkokul, Belediye İşçisi).

Öğretmen okuluna gittim. Çok ilginç, öğretmenlerin anlattığının ancak yarısını anlıyorum. Hayatta duymadığım sözcükler. Yarısını anlıyorum. Biz belki kırk sözcükle yaşadık. İşte tarhana çorbası pişti. Öküzü götür, tavuklara yem at. Yağmur geliyor filan gibi yani. O kadar kitap hiç görmedim. Bir tane kitap okudum beş yılda. Bir defa ben midem ağrıyor dedim. Annemle yengem gülmekten yerlere yattılar. Onun adı kursak. Kursak kuşlarda olana diyoruz aslında. Onun için onlara çok yabancı geldi, kahkahalarla güldüler mide dedim diye (50- Kadın, 65, Eğitim Enstitüsü, Öğretmen).

Fakat gözden kaçırmamak adına belirtmek ve vurgulamak gerekir ki, aynı ülke içerisindeki göç deneyimi bile ciddi bir entegrasyon problemi doğururken Almanya gibi dili, dini, kültürü, değerleri ve toplumsal yapısı geldikleri ülkeden tamamen farklı olan bir ülkeye göç etmek söz konusu olduğunda, bireylerde bu farklılığın içinde kaybolacakları endişesi belirginleşmektedir. Mülakatlardan elde edilen veriler, ebeveynlerin bu endişeyi kendilerinden ziyade daha çok çocukları için yaşadıklarını göstermektedir. Kimi aileler dillerini, dinlerini kaybedecekleri korkusu ile çocuklarının sistemle bütünleşmesinden endişe duymuşlar ve onları mümkün olduğunca denetim altında tutmaya gayret göstermişlerdir. Kendileri için bu meşru bir asimilasyondan kaçınma mücadelesi olarak görülse de toplumsal hareketlilik bakımından önemli bir kısıt yarattığı ortadadır. Kendi değerlerini, normlarını, dilini ve dinini koruma pahasına çocukların yalıtılıyor olması eğitim başarıları ve kariyer fırsatları için riskler doğurmaktadır. Üstelik Türkiye'de çocukların eğitim yaşamları, kariyer olanakları yalnızca aile denetimi ya da bilgisi vasıtasıyla değil başka kurum ve kişilerin takibi ile paylaşılmasına rağmen Almanya'da bu durum fazlaca ailenin kültürel ve sosyal sermayesinin miktarına ve ufkunun genişliğine bırakılmış durumdadır.

Ebeveynlerin bu sorumluluğu yerine getirmek adına çocuklarını yalıtılmış bir halde tutma girişimleri çocukların akranları ile arasındaki mesafenin açılmasına sebep olmaktadır. Bu da akranları ile benzer gelişim ve eğitim aşamalarından geçmemiş olan çocukların zekâ ve kabiliyet düzeylerinin öğretmenlerce iyi analiz edilmemesi, etiketlenmeleri ve eğitim

kurumlarında alt basamaklara yönlendirilmeleri ile sonuçlanmaktadır. Mayo giymesinler diye kız çocuklarının yüzme dersine gönderilmemesi, okulda yemek yenilen ortamlardan kaçınma ya da çocuğu bu mekanizmalardan uzak tutma davranışları çocukların eğitim başarılarına ket vuran eylem biçimleridir.

Çocuk ufakken kreşe göndermiyor. Domuz eti yemesin diye diğer şeylerle irtibatını sağlamıyor. Çocuk okul yaşına geldiği zaman okula gidecek, lisanı iyi bilmiyor. Oyun devresindeki bütün imkanları yaşamış değil. Okula başladığı zaman zekası geri değil fakat şartlardan dolayı diğer çocuklarla eşit durumda değil. Gerisinde kalıyor. O zaman öğretmen de onunla tek başına meşgul olmaktan ziyade bu biraz geri zekâlı diye, diğer çocuklarla aynı durumda değil diye onu dışlıyor. Onlar geri zekâlı diye o zaman okula gitmekten başka yöne...(61- Erkek, 79, Tıp Fakültesi, Genel Cerrahi ve Anestezi Uzmanı).

Almanya'ya göç eden özellikle kır kökenli bireylerin beraberinde getirdikleri yaşam tarzını sürdürme eğilimleri kendilerinin sisteme adaptasyonlarını oldukça zorlaştırmıştır. Bu bireylerin birçoğu eğitim sistemi ve bürokrasinin işleyişi bir kenara henüz temel ihtiyaçlarını karşılayacak düzeyde bilgi sahibi olmadıklarını, üstelik bu durumun yalnızca dil bilmiyor olmalarından kaynaklanan bir problem değil, aynı zamanda toplumsal yaşama, tüketim mallarına ilişkin bilgi ve görgü sahibi olmadıklarından kaynaklandığını ifade etmişlerdir. Önceki kısımlarda vurgulanan ilk ve ikinci kuşak için Almanya'da yapılacak her türlü yatırımın gereksiz kabul edilmesi durumunun hem eğitim ve sermayeye hem de tüketim mallarına, yaşam kalitesine yönelik yatırımlar için de geçerli olması bu entegrasyonu engelleyen önemli bir süreç olarak karşımıza çıkmaktadır ve tam da bu sebeple Türkiye'de elde edilen malvarlığı ve servet bireylerin kendileri ve çocuklarının iktisadi kaynak sahipliği bakımından bir anlam ifade etse de bu bireylerin çocuklarının Almanya'da devam eden yaşamlarında kendilerine kaynaklık edebilecek diğer farklı yatırımlardan elde edebilecekleri karşısında işlev bakımından daha yetersiz ve zayıf kaldığı söylenebilir. Türkiye'de sahip oldukları onlarca gayrimenkul, Almanya'da işe girecekleri zaman ya da eğitim alırken ne yapacak oldukları konusundaki kültürel sermaye yoksunluğunu gidermeye yetmemektedir. Kendileriyle mülakat yapılan bireylerin sanki Türkiye'de yaşıyor gibi yaşamaya devam etmeleri ev sahibi toplumun üyeleriyle hiçbir temas etmeden sistemin içerisinde hareket kabiliyetlerini elbette ki azaltmıştır.

...evvela bizim Alman toplumuyla hiçbir ilişkimiz yoktu (45- Erkek, 83, Sanat Enstitüsü, Teknik Ressam).

Bireylerin bir bölümü için ise zaten hareketliliğin ifadesi Almanya'da akan farklı bir toplumsal yaşam, algı ve yaşam perspektifini yakalamaktır ve onlara göre bireylerin statü konumlarını yükseltmelerinin yolu içinde bulundukları toplumun norm ve değerlerine uyum göstermekten geçmektedir.

Bir kere bizim bu yaşlı kesim, biz ilk gelenler... Bunlar (Almanlar) sırt çantası denen bir çanta taşıyorlar. Biz buna alışamadık. Ama ikinci kuşak bizim çocuklarımız, torunlarımız onlar taşıyorlar. Uyum sağladılar. Bazen bazı arkadaşlarımız diyor ki, ben Türkiye'den evlenmek istiyorum. Biz diyoruz ki bak Türkiye'den gelen insan buranın dilini bilmiyor, buranın töresini bilmiyor. Dolayısıyla da buraya uyum sağlayamaz (45- Erkek, 83, Sanat Enstitüsü, Teknik Ressam).

Bu alıntıda söz konusu edilen kültürel uyum eleştirisi Almanların yaşam tarzlarına, tüketim alışkanlıklarına atıfta bulunan; ayakkabıyı dışarda çıkarmak, balkona çamaşır asmak gibi davranışları gösterip göstermemeleri, aynı zamanda bireylerin sınıf konumlarının tezahürü olarak da çalışan sınıf kültürü öğeleri ve eylem biçimleri mülakat yapılan bireylerin gözünde Almanya'da yükselmenin temel koşulu gibi tarif edilmektedir.

Canım biraz da uyacaksın buraya. Yaptığın şeye, gelmişsin bu memlekete. Şimdi biz Suriyelilere nasıl diyoruz uysun diye. Geliyor bizim memlekete uymuyor. Sen de uyacaksın bu memlekete burada yaşıyorsan. Bir şeyini yapıcan. Almancasını dilini öğrenicen çalışmaya geldiyse çalışıcan (48- Kadın, 68, İlkokul, Vastırsız Kol İşçisi).

Bir apartmana giriyorsunuz, Türk'ün oturduğu belli oluyor daireden ya. Burada Türk oturuyor diyorsunuz. Ben bile diyorum. Ayakkabıları dışarda. On beş yirmi tane ayakkabıyı dışarı koymuş. Almanlarda yok böyle bir şey. Düzgünler, disiplinliler. Belirli şeyler uymak z... Bizinkiler uymuyor. Ne görünüş bakımından uyuyorlar ne dil bir bakımından uyuyorlar. Ne bileyim yani hiçbir bakımdan uymak da istemiyorlar. Bize uysun diyorlar. Böyle şeyleri de yok, müdanaları da yok (62- Kadın, 72, Hukuk Fakültesi, Büro Memuru).

Bireylerin bu öznel değerlendirmeleri elbette ki bir kimsenin bulunduğu meslek konumlarında ilerlemesinin kriterleri değildir. Hiç kimse balkonuna çamaşır astığı ya da ayakkabısını kapının önünde çıkardığı için yanlış bir hareketlilik stratejisi gütmüş değildir. Ancak bu eylem biçimleri esasen belirli sınıf konumlarını ima eden ve bazı grupların o konumlarda olmasalar dahi verili şekilde giyinip kuşanmakla, davranmakla, tüketmekle kendilerini o konumda takdim etmelerine yarayan araçlardır. Öte yandan bu araçların sonuçları itibariyle sebepleri besleyici bir yanı vardır ki, toplumsal hareketlilik dinamiklerini üretmede işe yaramaktadır. Belirli bir sınıfa mensup gibi davranmak bireyler için o sınıf konumuna ulaşmanın koşullarını öğrenmek bakımından işe yarar stratejiler üretmelerine yardımcı olmaktadır. Söz konusu durumda Alman toplumunun üyeleri ile benzer davranış örüntüleri içerisinde girerek toplumsal normları, hukuki kaideleri, eğitim sistemini bir sosyalizasyon süreci içerisinde öğrenmek mümkün hale gelmektedir. Burada sözü edilen ilki göçmen Türklerin kendi içerisinde, ikincisi diğer göçmen gruplar ve yerli grup arasında işleyen ve ilki için toplumun geneli içerisinde bir hareketlenme hedeflemeyen iki statü grubundan söz edilebilir. Elbette ki burada sözü edilen sistemin içerisinde hareket etme stratejisi yalnızca bu yolla kazanılan ve işlevsel hale getirilen bir şey değildir. Aynı zamanda sabit devam eden bir yanı da bulunmamaktadır, kimi bireyler için büyük çocukları bakımından daha başarısız olsa da zamanla daha başarılı bir entegrasyon ile köken

menzil mesafesi artırılabilir. Sistemin yeterince iyi bilinmemesinden dolayı ilk çocuklarının vasıflı büro işçiliğine erişebildiğini, eğitim stratejisinin yeterince iyi kurulamamış olduğunu ifade eden aşağıdaki görüşmeci bakımından çocukların konumları da küçüğe doğru gidildikçe kademeli olarak yükselmiştir.

Ama şöyle söyleyeyim, ilk iki tane çocuğumda yönlendirmeyi yanlış yaptım. Çünkü o zaman bilmiyordum. Almanca bilen yoktu. Bu da bilinçsizlikten. Ben o zaman şimdiki kafam olsaydı... Ona dedim ki, bundan yirmi beş sene evvel şu kafam olsaydı sizi başka yönlendirirdim dedim. Ne dedi biliyor musun? Baba hiç üzülme dedi. Biz hayatımızdan memnunuz, işçi değiliz kart basmıyoruz dedi. O zamanın şartları öyleymiş dedi (52- Erkek, 81, Askeri Okul, Vasıfsız Kol İşçisi).

Elbette ki eğitim derecesi yüksek olanlar ve eğitim almak amacıyla göç edenler için ilk etapta dil öğrenmek birinci öncelik olduğu için, topluma entegrasyon daha kolay gerçekleşmekte ve bu kısıt daha sınırlı bir biçimde işlemektedir. Normları, kuralları işleyişi takip etmek kaydıyla fırsatların açıldığı durumlarda, bu bireyler problemlerle başa çıkma, sistemi çözme bakımından avantajlı duruma geçmektedirler.

Bence fırsatların ülkesi de, değerlendirmesini bilersen. Her konuda. İlk önce süper Almanca konuşman lazım. Şeylerini bilmen lazım, kanunlarını. Yardım eden bazı insanlar var şimdi aramızda (58- Kadın, 65, İlkokul, Hastabakıcı-Yardımcı).

Kısacası, Almanya’da çalışmak ve konum kazanmak Almanya’da var olan istihdama ilişkin zihniyet ve bu zihniyeti anlamak ile ilgili bir meseledir. Türkiye’deki koşullar ve işleyişin orada geçerli olmadığını anlamak ve ona göre strateji belirlemek gerekmektedir. Kapitalist üretimin sürekliliğini etkileyecek her türden davranış işverenlerin hoşuna gitmemekle birlikte, Türkiye’de çalışma kültürünün önemli öğeleri olan kişisel ilişkiler, değerler, din gibi olgular Almanya’da çalışma sistemi içerisinde etkide bulunabilen şeyler değildir. Dolayısıyla ramazanda otuz gün boyunca rapor alarak işe gelmeyen ya da yoruldum deyip üretimin yoğun döneminde doktordan kendisine rapor vermesi için kişisel ilişkisini devreye sokan, özelde iş yaşamının genelde de o toplumun normlarına riayet etmeyen bir çalışan, herhangi bir terfi imkânı doğduğunda kaçınılmaz olarak akranları arasında ikinci planda kalmaktadır.

6.5.3. Toplumsal Hareketliliğin Gerekliliğine İlişkin Anlayış ve Ufuk Farklılıklarının Etkisi

Göç süreci her ne kadar sonradan değiştirilebilir olsa da başında peşinen oluşturulmuş ve uygulamaya konulmayı bekleyen bir hareketlilik planıdır. Dolayısıyla bireyler yola çıkarırken kendisinden ayrıldıkları onların fiziki yerleşimleri olsa da aynı zamanda meslek mahalleri, sınıf

konumları ve köken konumlarıdır. Bu konumlar arasındaki mesafeyi oluşturacak olan ise kendilerinin ne kadarlık bir beklenti sahibi oldukları, alınabilecek mesafenin gerekliliğine dair anlayışları, kısaca ufuklarının genişliğidir. Dolayısıyla bireyleri tatmin eden ve beklentilerini karşılayacak kadar gelir elde etmeleri her şartta onların farklı konumlara ilişkin hedeflerini nedensel olarak ortaya çıkarmayan, hatta kimi zaman ufuklarını baştan konumlandırmalarına neden olan bir değişken haline gelebilmektedir.

Bu bira fabrikasında da güzel para kazanıyorduk. Çok güzel para kazanıyordum. İlk önce girdiğim işyerinden daha fazla kazandığım için... İşte başka şeylere de yönelmedik (47-Erkek, 53, İlkokul, Vasıfsız Kol İşçisi).

Bireylerin gelir hareketliliği onları tatmin edebilecek niteliğe sahip olabilir. Ancak statü ve sınıf konumlarında kuşak içi ve kuşaklar arası bir hareketlilik gelir hareketliliğinden çok bireylerin ufuklarını nerede konumlandıklarıyla düğümlenmektedir. Kendileriyle mülakat yapılan göçmen bireylerin dikkate değer bir bölümü için elde edilen gelir ile Türkiye'ye yapılan/yapılacak olan yatırım önemli olurken, diğerleri için kendi konumları bakımından olmasa da, kuşaklar arası hareketlilikte Almanya'da bir mesleki konum elde etmenin, yalnızca iktisaden değil, kültürel ve sosyal sermaye alanlarını da genişletmiş olmanın gereksinimi söz konusudur. Bu ikisi arasındaki ayrıma dikkat etmek gerekmektedir. Kendileriyle mülakat yapılan bireylerden biri, göçmen işçilerin hayatlarını *Duisburg Treni* (2015) gibi çeşitli eserlerinde işleyen ünlü yazar Fakir Baykurt'un Almanya'da bir dostuyla karşılaştığını, göçmenler arasında bireylerin ne kadar başarılı olduklarını Türkiye'ye yaptıkları yatırım miktarıyla ölçtüklerinden (kaç daire aldın, kaç apartman yaptın gibi) söz ettiğini, dostunun ise Almanya'da profesyonel meslek konumlarına erişmiş olan çocuklarını bunlar benim iki buçuk apartman diyerek takdim ettiğini rivayet etmektedir. Bu örnek esasen bireylerin yatırımlarını nereye konumlandırarak olduklarının kararına dikkat çekmek bakımından önemlidir. Bu stratejilerden birinin diğerine üstün, daha başarılı ve önemli olduğunu söylememekle birlikte, her bir vaka için alınan mesafede yaratacağı etkinin farklılaşabileceğini söylemek gerekir, bu çok farklı alanlara konumlandırılan ufuk meselesinin ta kendisidir.

Eğitim yoluyla hareketlenmeyi önceleyen ücretli kol gücü ile çalışan ebeveynlerin kullandıkları önemli bir strateji çalışma koşullarını görmesi için çocuklarını işyerinde çalıştırmak suretiyle eğitime yöneltmeye ikna etmektedir. Bu eylemin arkasında mesleğin zorluklarını görerek başka konumlara yönelmelerini sağlayacağı beklentisi yatmaktadır.

... altı hafta yaz tatillerinde kendi çalıştığım fabrikaya götürdüm. Orada staj yaptılar, beş hafta. Gördüler Türk işçilerin nasıl çalıştığını, Alman işçilerin nasıl çalıştığını, ne işlerde

çalıştığını, işler zor mu kolay mı, para zor mu kazanılıyor, kolay mı... Hayatı gördüler. Hatta birisi okumayacaktı, meslek edinecekti oğlanın birisi. Dedi ki, baba ben gördüm, ben bu şekilde çalışmam fabrikalarda dedi. Ben okuyayım bari dedi. O bile bir teşvik sayıldı tabii benim çocuklar için (37- Erkek, 68, Anadolu Teknik Lisesi, Vasıfsız Kol İşçisi).

Eğitimin gerekliliğine dair anlayış ebeveynlerin sahip oldukları eğitim kazanımı veya kültürel sermaye ile dahili ancak zorunlu ve gerekli nedensel bir ilişki içerisinde değildir. Ebeveynlerin kültürel sermayeleri zorunlu olarak eğitim yoluyla hareketlenmeye dair bir ufuk geliştirmedikleri gibi, bu tür bir sermayeye sahip olmasa bile çocuklarının eğitim basamaklarında nasıl ilerlediklerini olabildiğince takip etmeye çalışmak gibi bir anlayış da sonuç üzerinde etkili olabilmektedir.

İki çocuğum aynı sınıfa giderdi yavrum. Ev ödevini yaptınız mı, yaptık baba derlerdi. Getirin bakayım. Birininki beş yüz elli, birininki beş yüz elli beş. Yanlış. Bildiğimden değil onun dersini ama biri neden beş yüz elli de diğeri beş yüz elli beş. Misal veriyom. Bunu düzeltin derdim. Bilerek gibi, bilmiş gibi konuşurdum. Onlar çözüm ararlardı ikisi bir (40- Erkek, 74, İlkokul, Vasıfsız Kol İşçisi).

Eğitim konusu ve başarısında ebeveynlerden birinin çocukları yönlendirmesi konusunda literatürde de özellikle annelerin rolüne ve işlevine çok büyük vurgu yapılmaktadır, çünkü her iki ebeveynin çalıştığı hanelerde biraz daha azalsa da çoğu halde babaların rolü gelir getirici olmakla sınırlı olmaktadır. Çok fazla iş saati olan babaların çocuklar üzerindeki etkisi yok denecek kadar azalmaktadır. Dolayısıyla çocuğun eğitimle ilişkisini, okulla olan bağına takip eden, yönelimleri konusunda analiz yapabilecek olanın anne olduğu düşünülmektedir. Ancak göçmen kadınların birçoğu için bunu yapmak oldukça zordur, zira birçoğu Almanya'ya eşlerinden yıllar sonra gelmiş ve Almanya'da toplumla temas edebilecekleri bir alanları olmadığı gibi, bunun için bir çaba da çoğu zaman gösterilmemektedir. Diğer ailelerdeki Türk kadınlar ile gündelik yaşamlarını sürdürdükleri, kamusal hayatla yalnızca eşleri ile birlikte gittikleri alışveriş sırasında temas ettikleri bir düzende çocukları için dikkate değer bir ufuk sağlamaları zaten imkânsız hale gelmektedir. Ancak bunu bir hedef olarak belirleyen, ufkunu hareketliliği gerçekleştirmek üzerine konumlandıran bireylerin başından itibaren bürokrasiye dahil olmaya çalışan, dili kavrayan ve öğretmenlerle, eğitim sistemiyle bir şekilde ilişkilendikleri için tek taraflı da olsa bir ebeveyn desteği sağlanmayı başarabildikleri görülmektedir.

...eşimin birinci derecede faydası oldu. Çünkü biz eşimle konuştuk, ettik. İstersen seni dedim ben bir okula göndereyim, ki geldiği zaman gençti daha. Bir okula gidebilirdi. Ortaokul mezunu Türkiye'den. Ben dedi çocuklarla ilgileneneğim, birimizin çocuklarla ilgilenmesi lazım dedi. Tamam dedim, sen çocuklarla ilgilen o zaman. Ben çalıştım, tek çalıştım. O çocuklarla ilgilendi. Çocukları eşim yetistirdi desem yalan olmaz. Bütün... Almanca da vardı ama Türkçesi muazzam olduğu için, çocukların yetişmesinde,

okumasında eşimin en büyük desteği oldu. (37- Erkek, 68, Anadolu Teknik Lisesi, Vasıflı Kol İşçisi).

Bireylerin konumlarını korumak ya da yukarı çıkarmak konusunda bir arzuları var ise gerek kuşak içi gerekse kuşaklararası bir ufuk ve anlayışa dayalı eylemler geliştirmeleri zorunludur. Bireyler beklentileri ve hedeflerini açıkça belirleyerek bu konuda sistemin işleyişini öğrenmezler ise “ne yapmam gerektiğini bilmiyordum” gibi kendilerinin fail etkisini göz ardı eden bir özne tarif etmiş oluruz. Toplumsal hareketlilik meselesi tam manasıyla bir stratejidir, bu sebeple gerçekten ihtiyaç duyan, merak eden kişilerin sistemi kurcaladığı, merak ettiği, yolunu aradığı bir kurguyu ve failliği zorunlu kılmaktadır. Öyle ki, bu ufuk meselesi bireyler tarafından tıpkı Marks’ın sınıf bilinci tarifine benzer şekilde tarif edilmektedir. Yoksul kökenlerden gelen işçi ebeveynler çocuklarının işçi sınıfının bilincine erişmelerini, ancak farklı bir yönelim ile kaynakların yetersiz dağıtımının farkına varmaları ve bu kaynaklar ile mücadele ederek köken konumlarından ileriye gidebileceklerini ifade etmişlerdir. Zaman zaman bunu etnisite ile de bağdaştırmakta ve bu ufkun olması gerekliliğine işaret etmektedirler. Üstelik bu bilinç yalnızca ebeveynlerin kendileri için değil aynı zamanda çocuğun hedefleri ile ilgili gerçek durumu, istihdam olanaklarını, eğitim şartlarını öğrenmesini sağlayarak, hayal ettikleri ile yapabilecekleri arasında daha akılcı ve makul strateji izlemesini kolaylaştırmaktadır.

Dört dil birden bilince dedi ki anne ben turizm alanı istiyorum. Eğlenceli bir alan istiyorum dedi. Yani böyle değişik ülkelere gidicem, gezicem, değişik insanlar tanıcam. Genç kız olarak o vardı hayalinde. Ben onu aldım şeye götürdüm burada, iş ve işçi bulma kurumu’na. İşin esasını öğrenelim diye, yani bu turizm okumak isterse neler yapması gerekir, neler okuması gerekir. Bir saat oradaki bir memur bize anlattı. Yani hakiki bir turizmci olmak isterse Viyana’da veya Münih’te okuyacak dedi. Ve üç dört dalda birden fakülteyi okuyacak. Mesela coğrafya bölümü, iktisat bölümü. Üç dört branşta birden şey vermesi lazım, ağır dedi. E bunu bitirdikten sonra dedi kızım, peki ben bir otele müdür olarak atanacak mıyım? İlk sorusu. Hayır dedi memur, siz belki on sene belki de on beş sene çalışacaksınız, kendinizi göstereceksiniz. O zannediyormuş ki hani turizm şey yaparsa hani dil de var, hemen şey olacak (62- Kadın, 72, Hukuk Fakültesi, Büro Memuru).

Bireylerde bu türden bir ufuk varlığı aile içerisinde kaynağın ayrılma, biriktirilme şeklini doğrudan etkilemekte olup, kaynakların nasıl dağıtılacağı stratejisindeki farklılaşmaları da bir yönüyle açıklamaktadır. Zira kaynaklar söz konusu olduğunda doğrudan kendisi veya çocuğunun adıyla ve ne için kullanılacağını belirleyerek o kaynağı toplumsal hareketliliğe hasretmekle ya da çalışsaydı, okusaydı, isteseydi verirdik gibi bir tavır arasında hem kökende hem menzilde farklılaşmalar olması kaçınılmazdır. Öte taraftan, toplumsal hareketlilik araştırmalarının aktörleri verili olarak her zaman yukarı doğru hareketlenme çabası içerisinde kabul eden ve tüm amaçlarını, niyetlerini, kaynaklarını bu yönde kullanmaya çalışması gereken özneler olarak tasavvur etmesinin aksine, bireylerin ufuklarının hiç de farz edilen şekilde konumlanmamış olabildiğine dikkat çekilmelidir. Bu çalışmada gerçekleştirilen mülakatlardan

elde edilen veriler yukarı konumlara çıkıldıkça artan statü ve güçle doğru orantılı olabilecek olan sorumlulukların herkesin kendi adına üstlenmeyi tercih edeceği ya da arzulanacağı bir şey olmayabileceğini ortaya koymaktadır. Dolayısıyla geliri ve statüsü cazip gibi görünse bile daha fazla sorumluluk gerektiren meslek konumu birey için hiç de cazip olmayabilir. Daha fazla gelir, statü veya güç sahibi olmak bireylerin yaşamlarında her zaman arzu ettikleri bir şey değildir. Bazıları için işteki rahatlığını bozmamak, yeni veya ilave sorumluluk almadan konumunu sürdürmeye çalışmak daha öncelikli olabilmektedir.

Yani bir yandan da sorumluluk. Olursan onu bayağı bir sorumluluğu oluyo yani. Öyle kolay değil. Ama benim çalıştığım yerde öyle sorumluluk falan yok. Serbestsin yani. Biz bu kadar yeter dedik (49- Erkek, 75, İlkokul, Vasıfsız Kol İşçisi).

[Neden ustabaşı olmak gibi bir görev istemedin?] Yok, o görev sorumluluk. Seni çağırıyor şefler, mesiterlar. Ötekini çağırıyor ki. Bana demişler ki... İspanyollar çalışıyordu, çokudu, Araplaran. Mesela pres bozulmuş, odabaşı bozdu derlermiş. Meister beni çağırdı, iyi bir meisterdi. Odabaşı dedi senin sekiz yüz lira borcunu verdik dedi. Nereye la? Dedi ki, Almanca iyi biliyordum o zaman ben, tamire. Ben pres bozmadım ki dedim. Hep böyle söylüyorlar. Hep onlar bozuyor dedim, acemi diye. Bir tek de ben Türküm ya içlerinde... Beni söylüyorlar dedim. Haa dedi mesiter ondan sonra. Meister bana presi bir gösteritti, ben tıkr tıkr yapıyom. Ondan sonra işi değiştirdik. Ben de istemedim zaten. O sorumluluğa ben girmem (42-Erkek, 83, İlkokul, Vasıfsız Kol İşçisi).

6.5.4. Hayatlarındaki Dönüşümlerin Göçmenlerin Hareketlilik Stratejilerine Etkisi

Almanya yolculuğu her zaman sermaye ya da servet birimine kaynaklık etmediği gibi kaynakları toplumsal hareketliliğe katkıda bulunacak şekilde seferber etmeye de izin vermemektedir. Toplumsal yaşam bireylerin öznel hikayelerinde münferit gibi görünen, ancak her bir bireyin öyle ya da böyle temasının olduğu, mustarip olduğu birtakım doğal ya da suni, hayat akışını dönüştüren olay ve olgular ile örülüdür. Dolayısıyla bireylerin kaynakları, hangi dönemde olduğunun dikkate alınması kaydıyla başlarına gelebilecek her türlü hastalık, afet gibi zarar doğuran durumların tazmini için de kullanılabilir.

... Bu arada abim ağır bir hastalığa düşer oldu. Benim sabit maddi bir gelirim olması gerekiyordu. Onun için geri dönüp Türkiye’de bir iş kurma şeysi çok hayaldi. Burada kazancım, yani ikinci iş yerinde güzel olduğu için kaldık (38- Erkek, 73, Yüksek Teknikerlik Okulu, Vasıflı Kol İşçisi).

Elbette hastalık, ölüm gibi mesleki konumunu ilerletmek ya da sabit tutmada önemli bir risk bulunduran ve yaşamı kesintiye uğratan olayların, meslek yaşamında bir süre kaynak biriktirme imkânı bulduktan sonra tecrübe edilmesi mesleki konumdan çıkma ile de sonuçlanabilmektedir. Yurt dışında olmanın bu türden kırılmalara belirgin bir biçimde etki edebilmesi bu olayların tam

olarak bireylerin yaşamlarının hangi dönemine rastladığı ile de ilgilidir. Örneğin, yeterli birikim sağlanamadığında özellikle hastalık gibi bireysel tecrübeler sert bir düşüş yaşatabilecek iken, bu olayın birikim yapıldıktan sonra ortaya çıkması riski bir miktar azaltabilmektedir. Vasıfsız ücretli işgücü için bu olayların seyrinin tam olarak nerede ve ne zaman kesiştiği oldukça önemlidir. Ebeveynler çocuklarının geçirdiği psikolojik rahatsızlıkların da tüm çocuklarının eğitim ve kariyer olanaklarını etkilediğini ifade etmişlerdir. Öyle ki, kendileriyle mülakat yapılan bireylerden biri, daha iyi eğitim alacağı düşünüldüğü için diğer aile üyelerinden ayrı bir biçimde Türkiye’de eğitim alması istenen çocuğunun hastalanmasının ailenin bütün kaynaklarının onun tedavisi için seferber edilmesi zorunda kaldıklarını belirtmektedir. Bu vaka örneği, toplumsal hareketlilikte esasen söz konusu aile, çocuk ve kardeşleri özelinde eğitim başarısı, ebeveyn mesleği, eğitimi gibi bütün değişkenlerin nedensel etkilerinden süreci koparan bir süreci dikkate almaya davet etmektedir.

İşte başka şeylere de yönelmedik. Dediğim gibi zaten de nasip olmadı, yedi, sekiz sene sonra hastalık geçirdim oraya başladıktan sonra. İş hayatım sonlandı (47- Erkek, 53, İlkokul, Vasıfsız Kol İşçisi).

Boşanma ise, Türkiye’den farklı olarak Almanya’da kadınlar ve çocuklar için istihdam ve eğitim olanaklarının sürdürülebilirliği bakımından önemli sonuçlar doğuran bir dönüşüm olarak anılmalıdır. Zira kadının eşinden bağımsız elde ettiği bir gelir yoksa veya boşanma sonrasında kendi ekonomik özgürlüğünü elde edemezse, ki uzun yıllar evde kapalı kalmış göçmen kadınlar için Almanya’da bu olasılık oldukça düşüktür, çocuklarıyla birlikte Türkiye’ye dönmek genelde zorunlu bir süreç olarak kadınların yüzleştikleri bir durum olmaktadır. Bu durum anneleri ile beraber yaşadıkları ülkeyi değiştirmek zorunda kalan çocukların eğitim yaşamlarında önemli ve çoğu halde olumsuz bir kırılmaya sebep olmaktadır. Aynı zamanda çalışan, ancak boşanma sonrası Almanya’da çocuklarının ihtiyaçları bakımından yeterli olanağı bulunmayan ve yine zorunlu olarak dönüş stratejisini izleyen kadınlar için bu olumsuz etki hem kendi konumunu ve/veya olası konumları kaybetmek hem de yine çocukları bakımından tamamen ayrı bir yörünge takip etmek gibi çift yönlü işlemektedir.

Mülakatlarda sıklıkla dile getirilen ve birçok hane için tüm planın üzerine kurulu olduğu Türkiye yatırımları ise Türkiye’de meydana gelen deprem gibi doğal afetler sonucunda bazen ailenin bütün malvarlığını alıp götürdüğünden geri dönüş kararını gözden geçirmeye ve kendi hesabına çalışmak üzere iş kurma planı olan veya farklı konumlara hareketlenme amacıyla eğitim almayı planlayan bireylerin yörüngelerini yeniden düzenleyerek Almanya’da ücretli çalışan olarak yaşamlarını sürdürmelerine neden olmuştur.

Bir sürü üniversite mezunu işsiz gezerken, tabii beni kadrolu işe almadılar. Benim çok zoruma gitti o zaman. Türkiye'ye gittim, işte liseyi dışardan bitirdim. Diplomayı aldım. Dedim ben üniversite diplomasını da alacağım. Fakat deprem oldu, dağıldık. Bir sürü maddi kaybımız oldu, gidemedim. Ondan sonra tekrar buraya geldim. Burada da yine terzilik işime devam ettim (55- Kadın, 67, Lise, Terzi).

Tuttuk kayınpederle ortak bir torna atölyesi açmaya karar verdik Sakarya'da. İki torna aldık, buradan aletler götürdüm ben falan derken... 1999'da deprem oldu. Depremde biz yerle bir olduk. Dokuz ölü verdik. Benim iki tane dairem vardı, biri yıkıldı, biri de şey oldu, hasar gördü. Böyle... Bu arada kardeşlerimize yardım derken, biz çalışmaktan başka bir şey yok (39-Erkek, 70, İlkokul, Vasıfsız Kol İşçisi).

Yalnızca hastalık, ölüm gibi doğal süreçler değil, aynı zamanda bireylerin suç eylemleri ve bunun sonucunda etiketlenmeleri onların kariyer rotalarını değiştirme kabiliyetine sahiptir. İlegal birtakım faaliyetler bireyleri servet bakımından oldukça uzun menzilli bir hareketliliğe yöneltebileceği gibi, bu dikey hareketliliğin aşağı veya yukarı hangi yöne doğru gerçekleşecek olduğu ise içinde bulunulan bağlama bağlıdır. Zira bu türden faaliyetler ile normal gelir seviyesinden on kat fazla kazandığını ifade eden bir görüşmecinin hareketlilik şartları ve imkanları ile ülkeye bir daha girmemek üzere Almanya'dan ihraç edilmiş bir bireyin menzil konumları bakımından yörüngelerinin iki uca seyreden bir görünüm arz etmesi kaçınılmazdır.

...zaten iyi bir şirkette çalıştım. 500-600 lira maaş alınan bir devirde ben 5000 lira alıyordum. Makine satıyorduk, komisyon veriyorlardı. Ama yolları bozduktu, vicdanım rahat etmedi (53- Erkek, İktisadi ve Ticari İlimler Akademisi, Yeminli Tercüman).

Oğlanların birisi on dokuz yaşına kadar buradaydı. Bura doğumluydu. Yanlış bir çevrenin içine daldı. Arkadaş kurbanı oldu. Onu Türkiye'ye sürgün yaptılar (34- Erkek, 69, İlkokul, Vasıfsız Kol İşçisi).

6.5.5. İnanç, Görüş, Etnisitenin Almanya'da Bireylerin Toplumsal Hareketlilik Stratejilerine Etkisi

Göç etme eyleminin kendisi bireylerin dini, etnik ve siyasi mensubiyetlerini birçok bakımdan sivrilten ve bu mensubiyetlerin belirli bir konuda nasıl eylemde bulunulması gerektiğine ilişkin fikirlerini etkileyen bir niteliğe sahiptir. Öyle ki, bazı bireylerin daha henüz yeni göç kararı aldıklarında, çevrelerinde tanıdıkları bireylerden 'bizim memleketimizde yiyecek ekmek yok mu, başka ülkeye hizmet etme' şeklinde milliyetçi fikirler işe eleştirildikleri olmuştur.

Beni yetiştiren öğretmen çarşıda gördü beni ...'da. Duydum Almanya'ya yazılmışsın dedi. Evet hocam dedim ben, yazıldım. Bilseydim dedi senin onlara hizmet edeceğini, seni yetiştirmezdim dedi (37- Erkek, 68, Anadolu Teknik Lisesi, Vasıflı Kol İşçisi).

Kendileriyle mülakat yapılan bireylerin de toplumsal konumları bakımından neyi öncelemeleri gerektiğine ilişkin fikirlerinin ve bu doğrultuda eylemlerinin bu tür mensubiyetlerinden beslendiği görülmektedir. Bu bireyler, kendileri ve çocuklarının dini, kültürel ve ahlaki

bakımdan başka bir toplum ve onun kültürüne asimile olmaksızın yaşamalarını öncelediklerini belirtmektedirler. Bu durum özellikle inanç biçimleri ile hem kendileri hem de diğer aile üyeleri açısından dini eğitimi önceleyen, cemaat sınırlarını aşmak konusunda isteklilik göstermeyen bireylerin açık bir biçimde eğitime ilişkin fikirleri ve toplumsal konumları değiştirme dinamiklerine de yansımaktadır.

Bizim insanlarımız biraz bu kanaati verdirdi bu Almanlara. Çok geri kaldılar buradaki insanlar, dine kapıldılar. Din grupları o kadar çok ki burada. Büyük bir grup dinci grup burada. Cemaatler var, cemaat cemaat aynı Türkiye'deki gibi. Ve kendi içlerinde kapanıklar. Dışarıya kapalılar. Hiçbir ilerleme de yok onlarda. Hep dine vermişler kendilerini. (62- Kadın, 72, Hukuk Fakültesi, Büro Memuru).

Abadan-Unat'ın belirttiği gibi (2002, 229-249) gerek kamusal dini kuruluşların gerekse de tarikata dayalı çeşitli derneklerin bireylerin üzerinde etkisinin çok büyük olduğu, bu yapıların çok kuşatıcı ve kapalı olabildikleri ve kendilerine mensup olan bireylerin nasıl yaşayacaklarına, çocukların eğitime, mesleklerine kadar her türlü konuda icazet alınan yerler oldukları ve çoğu birey bakımından bu yapılardan dışlanmanın kabul edilemez olduğu mülakatlar ve bu mekanları ziyaretler esnasında gözlemlenmiştir. Öyle ki, Almanya'da profesyonel meslek ya da yöneticilik konumlarına erişmiş kimi bireylerin mutlaka ahlaki, dini değerlere ters düşen birtakım işler yapmış olduklarını ima eder şeklinde oldukça kuvvetli bir inanışın etkisinden bile söz edilebilir. Bu fikirlere sahip muhafazakâr, dindar aile profili özellikle yurt dışında çok daha engelleyici bir rol üstlenebilmektedir. Zira çocuklarının dinini kaybedeceği, inançsızlaşacağı, bir mesleğe girmeleri için dinin kurallarına aykırı olan, domuz eti yemek, şarap içmek gibi birtakım eylemleri yapmak zorunda bırakılacağı endişesi onları toplumsal hareketlilik gayesinden uzaklaştıran olgular haline gelmektedir.

İşte şey diyorlar mesela, hakim olmak için domuz yemiştir diyor. Zorla domuz yediriyorlarmış insanlara diyor, hakim olmak istiyorsan sınava girdikten sonra şarap ve domuz yediriyorlarmış diye bir düşünce var (62- Kadın, 72, Hukuk Fakültesi, Büro Memuru).

Bunlar camide körü körüne... Bu şekilde anlatılıyor onlara, kendi aralarında ve camilerde. Başka nerede öğrenecek? Almayacaksınız, şöyle yapacaksınız, böyle yapacaksınız... Yine hastanede çalışırken bir genç bayan mide kanaması geçirmiş, acilen kan verilecek. Kanı son derece azalmış. Kabul etmiyor. Beni çağırdılar, dediler ki bu hasta ölecek çok kan kaybetmiş. Kan vermemiz lazım, kanı almak istemiyor. Ne yapalım? Ölüme terk edemezsin. O da yasak kanunen. Beni çağırdılar gittim, hanım dedim bu vaziyetin. Çok kan kaybettin, sana kan vermeleri lazım. Yoksa hayatın tehlikede, ölebilirsin. Niye kabul etmiyorsun? Çünkü dedi onlarda domuz şeyi vardır. Ya dedim öyle düşünme. Domuz şeyi varsa sen buraya niye geldin o zaman? Burası Hristiyan memleket (61- Erkek, 79, Tıp Fakültesi, Genel Cerrahi ve Anestezi Uzmanı).

Bireylerin inançları ya da milli kimlikleri nedeniyle belirli bir yönde ilerlemek konusunda gönülsüz olmaları ve bunun sonuçlarına katlanmaya hazırlıklı ve razı olmaları ve dolayısıyla bu tavır alışlarının onların hareketlilik dinamiklerini ve stratejilerini etkilemesi kendi içinde tutarlıdır. Bu hal tam olarak Weber'in manevi akılcılık kavramsallaştırmasının (*substantive rationality*) bir örneğidir (Weber, 1995, s.44; Karlberg, 1980, s.1155). Bir kişi inancı gereği eğitime yatırım yapmayı ya da belirli meslek konumlarına erişmeyi öneclemiyor olabilir. Ancak bu tutarlı davranış ve sonuç ilişkisiyle, çelişen ve sorgulanması gereken önemli bir mesele bireylerin bu durumu gerekçelendirme biçimleridir. Mülakat yapılan bireylerin özellikle kendi kuşak içi hareketlilik dinamiklerinde konumlarını yukarı doğru taşıyamamış olmalarında belirttikleri önemli engelleyici dinamikleri inançlarından dolayı ayrımcılık gördükleri ve bu sebeple kendilerinin daha üst konumlara yükselmelerinin engellendiği yönündedir. Çalışmada elde edilen veriler onların bu ifadelerinin bireylerin doğruyu söylemedikleri anlamına gelmediği gibi aynı zamanda bireylerin konumlarından hareketlenmelerinin asli engelleyicisi de olmadığını göstermektedir. Zira aynı iddiada olan bireylere, konumlarında ilerlemek için herhangi bir eğitim alıp almadıkları sorulduğunda cevapları çoğu zaman olumsuzdur. Bu bireylerin diğer etnik kökenlere mensup işçilerden bahsederken, “*okula gittiler meister (ustabaşı) oldular, tabii Hristiyan ile seni bir tutmuyor*” ifadesi her ne kadar dini mensubiyetle alakalı bir vurguyu içeriyor gibi görünse de, diğer grubun kendilerinden farklı olarak sahip oldukları tek şeyin dini inançları değil, aynı zamanda eğitim kazanımları olduğu görülmelidir. Zira hiçbir kursa gitmeye yönelik isteklilik göstermemiş, sorumluluk almaktan kaçınmış bir yönelim sergileyen bir çalışan ile eğitim alma motivasyonu gösteren çalışan arasında tercih yapılması gerektiğinde ikincisinin tercih edilmesinin yalnızca inanç farklılığına dayanan bir ayrımcılıkla açıklanması mümkün değildir.

Mesela o Polonyalıların geldiği seneyi hatırlamıyorum, kaç ıdı ya? İlk getirdiklerinde, bizim o meistarlık yapıyor hala, o adam işçi olarak geldi. Sonra burada okula gitti adamlar, şey oldular. Meistar oldular. Tabii böyle tamamen göze çarpmasa da tabii Hristiyanla seni bir tutmuyor adam. Ya bu gayet normal bir şey yani. Sen Müslümansın, öteki adam Hristiyan. O adamın yanına vardıği zaman onunla beraber çekiyor, sen çekmiyon falan (43-Erkek, 62, İlkokul, Vasıfsız Kol İşçisi).

Elbette buradaki amaç, bireylerin dini hassasiyet ve mensubiyetlerini eleştirmek ya da ifadelerinin doğruluğu ya da yanlışlığına karar vermek olmasa da yalnızca bir inancın mensubiyeti olmaları dolayısıyla bireylerin meslek konumlarının ilerlemesi ya da gerilemesinin mümkün olmadığını, bu inançların ortaya çıkardığı eylem ve düşünme biçimlerinin bireylerin konumlarını hareket ettirebilecek güç ve yeterlikte olduğuna vurgu yapmak gerekmektedir. Kapitalist üretim ilişkisi içerisinde işvereni ilgilendiren şey bireyin Hristiyan veya Müslüman olmasından ziyade işin nicelik ve niteliği olmaktadır. En azından vasıfsız ücretli işgücü

bakımından bu durum böyledir. Kendileri ile mülakat yapılan ve genellikle Türkiye kökenli göçmenlerin aile hekimliğini üstlendiklerini ifade eden iki doktor da özellikle Ramazan ayında işçilerin kendilerinden usulsüz bir şekilde rapor düzenlenmesini talep ettiklerini, bu raporu aldıktan sonra başka yerlerde de çalıştıklarının tespit edilmesinin konumlarını kaybetmelerine neden olduğunu ifade etmişlerdir.

Çalışan kesim olarak benim de çok üzerinde durduğum şey, çok rapor alıyorlar. Mesela oruç zamanı rapor alıyor orucum diye. Bu Alman'ı ilgilendirmez ya. Sen buradan para alıyorsan çalışacaksın. İş disiplini yok Türklerde. Rapor alıyor, hem orucunu tutuyor hem de başka işte çalışıyor. O çalıştığı işten de vergi vermiyor. Ama esas çalıştığı yere, işte hastayım ben gelemeyeceğim, çalışamayacak durumdayım diyor. E bu Alman'ın tabii ki hoşuna gitmez. Gerçekten "krank"san, yani gerçekten hastaysan tabii ki mesele yok. Haliyle düzeline kadar hastalıktan dolayı evde kalacaksın veyahut tedavini yaptıracaksın. Ama hasta değilsen boş yere şey almışsın... E sen patron olsan, senin mahiyetinde çalışan bir işçi senin yaptığını yapsa onu tolere eder misin? Kabul eder misin? (61- Erkek, 79, Tıp Fakültesi, Genel Cerrahi ve Anestezi Uzmanı.)

Vasıflı emek bakımından ise dini mensubiyet etnik kimliğin yanında daha da zayıf bir belirleyendir. Başka bir ifadeyle, mesleki konumlarda hiyerarşik olarak yukarı çıkıldıkça bireylerin konumlarındaki hareketlilik imkanlarını etkileyen bir etken olarak etnik kimliğin dini mensubiyetlerden daha kuvvetli olduğu söylenebilir. Etnik mensubiyetin yarattığı bu engellerin bir bölümü, daha önce anıldığı üzere, belirli mesleklere giriş imkanlarının yapı tarafından peşin olarak kısıtlanmış olmasıyla alakalı iken, bir kısmı da bu örüntüleri üretmeye devam eden aktörlerin pratikleridir. Elbette burada dikkat edilmesi gereken önemli bir konu, bireylerin söz konusu konumlara getirilme şartlarını yerine getiriyor olup olmadıklarının mülakatlar boyunca kontrol edilmesinin sağlanmasıdır. Kendileriyle mülakat yapılan bireyler etnik mensubiyetlerinin sıklıkla kendileri için konum değiştirme engeli yarattığını, Almanların farklı etnik kökene sahip bireylerin yöneticilik gibi konumlarda kendilerini denetlemelerinin istenmeyen bir durum olduğunu vurgulamışlardır. Almanların yalnızca Türklere özel olmasa da etnik grupların yönetici konumlara erişmelerine dair tıpkı kadınlar için geçerli olan cam tavan uygulamalarının olduğunu söylemek gerekir. Her ne kadar görünürde hiyerarşik olarak üst konumlara erişmeye ilişkin yasal bir engel olmasa da yöneticilik gibi kilit konumlar farklı etnik grupların hukuki düzenlemelerinin farklılığından bağımsız olarak, farklı etnik gruplara çok da açık değildir.

...yine Alman kültürünün verdiği şeyle onu devam ettirmek istiyor. Almanlar bir yabancının kendisine amir olmasını istemez. Ben hastanede biliyorum, meslekte yükseliyorsun, yükseliyorsun... Yükseldiğin zaman mahiyetindeki Almanlar çoğalıyor. Seni istemiyorlar, yükselmeni engelliyorlar. Mesela şef olmanı istemiyorlar. Şey değilse yani, eğer ufak bir yerse onu şey yaparlar, amme menfaati diye. Yabancının o şeyini tolere ederler ama büyük yerlerde etmezler. Mesela bazı arkadaşlar başasistan oldu. Şef öldü, şef olma durumunda. O zaman duraklatıyorlar, onu engelliyorlar. Başka yerden şef geliyor, o şef diyor ki ben

bununla çalışmam. Bu şef durumuna gelecek olan kişiyle çalışmam diyor. Onu bir kanunla, ona para vererek, abbindungla, bir anlaşmayla ekarte ediyorlar. Onun şef olmasını engelliyorlar. Çünkü şef olduğu zaman bir sürü Alman'a amirlik yapacak. Alman da bunu istemiyor (61- Erkek, 79, Tıp Fakültesi, Genel Cerrahi ve Anestezi Uzmanı).

Öyle bir şey olma imkânımız yoktu. Belki şu olabilirdi, vorarbeiter, yani ustabaşı falan. Onu da olmadık veya Almanlar genelde kendilerini gözetlediler, kendi insanlarını. Gerçi şu anda Türklerden var, meister olarak ustabaşı olarak var. Ama o zaman öyleydi, bizim vorarbeit Almandı, meister Almandı. Yani yabancıya da bir ihtiyaç yoktu yani. Yabancıyı bolca çalıştırıyorlardı, başka bir şey yok. Çünkü ben vorarbeit olsam, ustabaşı olsam, çalışmayacağım, elimi işten çekeceğim. Ben de güzel yetişmişim o işte, o işten de almak istemediler. Son zamanlarda bir Türk'ün birini vorarbeit yaptılar, onun da ömrü uzun olmadı yani (34- Erkek, 69, İlkokul, Vasıfsız Kol İşçisi).

Gerçekten de gerek göç gerekse hareketlilik literatürdeki çalışmalar (Kaas ve Manger, 2011; Thijssen vd., 2019; Klink ve Wagner, 1999; Skrobanek, 2009) göçmen bireylerin göç ettikleri toplumda eğitimde, istihdamda ve sosyal yaşamda çeşitli ayrımcı tavırlar ve düzenlemelerle karşılaştıklarını, bu durumun bireylerin çoğu zaman aynı konuma başvuruda bulunan rakiplerinden daha vasıflı olsalar bile tercih edilmediklerini göstermektedir. Bu verileri yok saymak imkansızdır, ki halihazırda bu çalışmadan elde edilen veriler de bütün vasıf düzeylerinde etnik temelli ayrımcılığa izin verme olasılığı bulunan birtakım uygulamalara işaret etmektedir. Bununla ilgili olarak Almanya'da birçok işyerinde işe almada isim ve fotoğraf ile başvuru yerine, başvuru numarası gibi başvuru usulleri kullanılmasına ilişkin düzenlemeler yapılmaktadır.

İşyerine iş başvurularında eğer yabancı varsa, onların işe alınma oranı oldukça düşük. İsmi ve fotoğraftaki görüntüye bağlı. Çok yaygın olarak şimdi bir tartışma var. Başvurularda karar vericiler isim ve fotoğrafı göremesinler diye. Diğer verilere bakacaklar, notuna ve özellikleri nedir diye. İşe alındıktan sonra görsün adını, yüzünü. Öğrense ne olur adını, öğrenmese ne olur? Yani o tip bir şey. Bu ne yazık ki burada yabancılar için negatif bir şey. Oldukça negatif bir şey. İşe girmede, işte yükselmede. Yani çok fevkalade bir başarı göstereceksin ki, ondan sonra seni işe alma şansın, yükselme şansın şey olacak (44- Erkek, 69, Eğitim Enstitüsü, Öğretmen).

Doğrudan vatandaşlığa değil bununla birlikte etnisiteye dayanan, istihdamda ve konumlarda ilerlemek bakımından farklı koşulları olan bir başka uygulama ise hekimlere ilişkindir. Almanya'da tüm hekimlerin muayenehane açma ya da bir kurumda ücretli çalışmaya ilişkin faaliyetleri bakımından eşit imkanları yoktur ve tıp eğitimini farklı ülkelerde alanlar için unvanlarının önünde eğitimini aldığı ülkenin ibaresi bulunmaktadır ve hekimler hem bu eğitim durumu hem de vatandaşlıkla ilgili olarak statülerinde ve mesleklerini icra koşulları bakımından çeşitli kısıtlamalara tabi olduklarını belirtmişlerdir.

Aprovasyon burada ihtisasını bitirip belirli bir zaman çalıştıktan sonra müracaatla verilen bir şey, fakat genellikle vermiyorlar. Yetki meselesi deyip herhangi bir şekilde reddediyorlar. Ama mahkeme ile kazandığın zaman bunu reddetme durumu yok.

Vatandaşlık almadan daha aprovasyon verirlerse o Alman doktoruyla seni eşit kılıyor. Müsaade diye bir şey ortadan kalkıyor, yer bulduğun müddetçe gider çalışırsın orada. Ben şimdi yer bulduğum zaman bitmiyor. Bir de regierung'tan, valilikten müşavirlikten müsaade alacağım. Bunu da iki senede bir veriyorlar, altı ayda bir veriyorlar. Bir senede bir veriyorlar. O bakımdan aprovasyon çok mühim. Sonra burada yabancı doktorların hepsi şeydir, benim doktor titulumda tr yazar. Bunun anlamı, tıp tahsilini burada yapmadığını ifade etmek için kullanıyorlar bunu. Dr. med. TR. (61- Erkek, 79, Tıp Fakültesi, Genel Cerrahi ve Anestezi Uzmanı).

Bu uygulama hekimlerin kendi mesleki sınıfları içindeki normlar, dayanışma ve rekabet ilişkileri bakımından da önemli bir kriter olabilmektedir. Örneğin, hasta profilini Alman etnik kökenine mensup bireylerin oluşturduğu bir hekim kliniğini başka bir etnik kökene mensup meslektaşına devretmekte gönülsüzlük yaşadığı gibi Türk hastaların çoğunlukta olduğu bölgelerde Alman hekimlerin kendi ihtiyaçları ve sorunlarına cevap veremedikleri gerekçesiyle talep görmedikleri söylenebilir.

Birkaç tane muayenehane buldum devralmak için, şey yapmadılar. Meslektaşlar dediler, ya bizim hastalar pek yabancı doktor istemiyorlar. Onun için benim muayenehaneyi sana satma durumum olmayacak dediler. Burada yer aramama rağmen aşağı yukarı bir seneye yakın, uygun bir yer bulamadım (61- Erkek, 79, Tıp Fakültesi, Genel Cerrahi ve Anestezi Uzmanı).

Meslek konumlarına erişmede Alman kökenli bireylerin göçmenlere nazaran ileriye geçmelerini ayrımcı pratikler ile nitelemek mümkün olabilir. Ancak Almanya'da farklı etnik kökene mensup çok sayıda göçmen yaşamaktadır ve farklı etnik kökenlere mensup çocukların eğitime erişmede ve eğitim başarılarında farklılıkları söz konusudur. Mülakat yapılan bireylerin bir bölümü herhangi bir rasyonel gerekçesi olmaksızın yine ayrımcı pratiklerin devreye girdiğini, diğer milletlere nazaran Türkiye kökenli göçmenlerin kasten geride bırakıldıklarını ima eden ifadelerde bulunmaktadır. Aşikardır ki, Almanya'da bulunan bir etnik grubun diğerlerine kıyasla kasti olarak konumlarda ilerlemelerine engel olma, eğitimde başarısızlığına neden olmak gibi rasyonel olmayan bir nedensellik kurmak çok mümkün değildir. Türkiye'den gelen göçmenlerin hareketlilik dinamiklerinin diğer göçmen gruplara kıyasla çok daha kısa menzilli ve durağan olması dikkate alındığında, bunun etnisiteye dayanan bir yapılanma olduğuna dair algının nispeten sorunlu bir algılama biçimi olduğu söylenebilir. Bu, etnisiteye dayanan bir ayrımcılık iddiaları ve pratiklerinin özellikle toplumsal hareketlilik fırsatları konusunda daha iyi değerlendirilmesi gerektiğini ifade etmenin gerekliliğidir. Eğitime verilen önem, bilinç ve yatırım konusunda Avrupa ülkeleri ve diğer etnik gruplar arasında bir farklılaşma olup olmadığı meselesi hem gündelik yaşamda hem de akademik literatürde dikkatleri meşgul eden bir konudur. Bu tartışma ister istemez ayrımcılık, kimlik, yapısal düzenlemeler, aktörlerin engellemeleri gibi birçok farklı dinamiği beraberinde getirmektedir. Ancak yapılan araştırmalar

ile tutarlı olarak esasen bunun o etnik grubun kendini eğitim sistemi ile entegre etme derecesi, bireylerin menzilleri bakımından eğitimi ne derecede önemli buldukları ile alakalıdır.

Bu çalışmada elde edilen mülakat verileri Almanya’da siyasi görüşün toplumsal konumların edinimi ve korunması bakımından nedensel bir mekanizma olarak işlemediğini göstermektedir. Almanya’da gerçekleştirilen mülakatlarda bireylerin konumlarını edinmelerinde ya da korumalarında siyasi görüşlerinin ne Alman vatandaşları ne de kendileri için kaynak veya kısıt işlevi gösterdiğini belirten bir katılımcı bile olmamıştır.

Burada Türkiye gibi değil işte. Türkiye’de adam profesör oluyor, belki de en iyi profesör ama işte iş bulmada adam olacak, o partiden olacak... Burada parti marti işi de yok. O şeyler hiç burada konu olmaz işe girerken. Ama Türkiye’de maalesef. Ben görüyorum Türkiye’de, eğer o partidensen orada da iyi bir işe yerleşiyorsun. Ama öbüründensen mümkün değil iş bulmak. Ağzınla kuş tutsan yok. Burada o politika işi hiç yok işyerlerinde. Hiç önemli değil (48- Kadın, 68, İlkokul, Vasıfsız Kol İşçisi).

İşyerlerinde konum kaybına sebep olan siyasi görüşleri yansıtan grev gibi eylemler ise hukukun yerinde işlemesiyle telafi edilebilmektedir. Sendikal hakları için faaliyet yürüttüğü için işten çıkarılarak konum kaybı yaşayan bir katılımcı, hukukun yerinde ve doğru işlemesi sayesinde mesleğini geri kazandığını, bu konuda herhangi bir tedirginlik yaşamadığını ifade etmiştir⁶¹.

...Ama sonra (patron), bir sebepten bana çıkış verdi. Yani sendika kuruyoruz diye, işçi temsilciliği kuruyoruz diye. Bana çıkış verince, ben eve gittim tabii. Sonra mahkemeye verdim. Ben bir ay evde oturdum böyle. Mahkemede ben haklı çıktım. Patron benim evde kaldığım bütün paraları ödedi. Yani görüyorsunuz adalet tam yerini buluyor Almanya’da. Hakkınızı aradığınız zaman hakkınızı elde ediyorsunuz. Bir Alman köylüsü demiş ya, Berlin’de hakimler var diye. Burada da hakimler var. İnşallah Türkiye’de de öyle tarafsız düşünen, tarafsız hareket eden hakimler olsun. Bir diktatörün ağzına bakmadan karar versinler (55- Kadın, 67, Lise, Terzi).

Burada haklı olduğun zaman haklılığını mutlaka şey yaparsın... Gerçekleştirirsin. Ama Türkiye’de haklı olsan bile haksız çıkarırlar. ... Bir yabancı olarak valiliği şikayet ediyorum bak. Valiliği şikayet ediyorum. ... Valiliği mahkemeye verdim. Mahkemeyi kazandık, dediğim gibi temyiz ettiler. Bir üst mahkemeye gittik, üst mahkemeyi kazandıktan sonra vatandaşlık verdiler bana (61- Erkek, 79, Tıp Fakültesi, Genel Cerrahi ve Anestezi Uzmanı).⁶²

⁶¹ Belirtmekte yarar vardır ki, bu mesele Türkiye’de daha yoğunluklu olarak kamuda çalışanlar açısından gündeme getirildiğinden ve Almanya’daki grup açısından deneyim alanı tam bir simetri göstermediğinden, bu türden bürokrasi içindeki kayırmacılık ya da yasal mücadelenin yolları ve alanını tam olarak yansıtmıyor olsa da yine de bireylerin adalet sistemine duydukları güvenin, örgüt içi ilişkilerin işleyişinin bir vechesini sunmaktadır.

⁶² Öte yandan, aynı bireyin Türkiye’de yerine getirdiği denetim görevi hakkında soruşturma açılırken, Almanya’da kamu idaresine karşı hukuki mücadelesini kazandığını ifade etmesi, aynı meslek konumundaki bir bireyin Türkiye’de ve Almanya’daki hukuki süreçlerle ilgili deneyimini karşılaştırma olanağı sağlamaktadır.

7.BÖLÜM

HAREKETLİLİK STRATEJİLERİ VE SONUÇLARININ KARŞILAŞTIRILMASI

İlk iki bölümde Türkiye ve Almanya’da ikamet eden emekli bireylerin deneyim ve beyanlarından hareketle ayrı ayrı ele alınmış olan hareketlilik stratejilerine etki eden etkenlerden ortaya çıkan örüntüler ve her bir etkenin diğer etkenlerle bir araya gelerek nasıl bir etki doğurduğu sorunu şüphesiz ki her bir meslek kökeninden gelen veya her bir meslek konumunda bulunan bireyler için eşit derecede bir nedensel etkiye sahip değildir. Mekanizmalar tarif edilirken kısmen ima edilmiş olsa bile benzerlik ve farklılıkların daha iyi tarif edilebilmesi için hem her bir ülkede yaşamakta olanların meslekler temelinde hem de her bir meslek grubunda bulunanların ülkeler arasında karşılaştırmasını yapmak gerekmektedir. Zira bireylerin içerisinden çıktıkları farklı meslek kökenlerinin kendileri için oluşturdıkları farklı dinamikler gibi, kendileri de içinde bulundukları farklı meslek konumları ile çocukları için farklı yörengeler oluşturmak bakımından karşılaştırılmaya ihtiyaç duymaktadırlar.

Bu karşılaştırma 6 ve Bellamy’nin (2012, s.212-225) vaka içi ve vakalar arası karşılaştırma olarak tarif ettikleri usule uygun olarak dört başlık altında yapılacaktır. Bunlar: 1) Türkiye’de ikamet etmekte olanların hareketlilik stratejilerinin karşılaştırılması, 2) Almanya’da ikamet etmekte olanların hareketlilik stratejilerinin karşılaştırılması, 3) Türkiye ve Almanya’da ikamet eden aynı meslek gruplarının hareketlilik stratejilerinin karşılaştırılması ve 4) Türkiye ve Almanya’da kısa ve uzun menzilli hareketlilik stratejilerinin karşılaştırılmasıdır.

7.1. TÜRKİYE’DE İKAMET EDENLER İÇİN MESLEK GRUPLARI BAZINDA KARŞILAŞTIRMA

Kendileriyle mülakat yapılan bireylerin köken ailelerinde çok çocuklu büyük toprak sahiplerinin toprağın miras yoluyla bölünebilir olmasından dolayı izledikleri önemli bir strateji çocuklarının menzillerine ilişkin bir planlama yapma, hangi çocuğun nereye yerleşebilecek olduğuna ilişkin bir öngöründe bulunma gerekliliğidir. Eğer ebeveynler bu öngörüye sahip değilse ve çocuklarından bazılarını belirli mesleklere, eğitime yönlendirme gibi herhangi bir çabaya girmediyse aşağı doğru hareketlilik birçok çocuk bakımından kaçınılmaz hale gelmektedir (berberlik, zanaatkarlık öğrenmeleri vb.). Mülakatlarda çiftçilik ve hayvancılıkla uğraşan ailelerden gelen üyelerin neredeyse tümü toprağın işlenmesi, hayvanların bakılması, ev içi

görevlerin yapılması gibi görevler olarak ortak refah için kaynak ürettiklerini, aynı zamanda bu üretimin kendilerinin gelecekteki konumları bakımından işe yarar olmadığını fark ettiklerini belirtmişlerdir.

Kendileriyle mülakat yapılan bireyler bakımından, toprak sahibi ebeveynlerinin kuşaklararası hareketlilik ufkunu oluşturmaya yarayan küçük üreticiliğe geçiş sürecini vurgulamakta yarar vardır. Zira köyde ürettiği malları ya da başkalarının ürettiklerini toplayarak şehre götürüp tedricen küçük bir ticari faaliyete girenler bakımından piyasayla, kent veya en azından kasaba yaşamıyla bir temas söz konusudur. Bu tarım ve hayvancılıktan ticari faaliyete geçiş süreciyle bir hareketlilik imkânı yaratmasının dışında kentle temas aracılığıyla dahil olunan yeni ağlar ve ilişkiler vasıtasıyla bireylerin çocuklarına ilişkin eğitim ve mesleklere ilişkin ufuklarını genişleten bir yanı olması sebebiyle önemlidir. Tarımsal faaliyetin mümkün olmadığı ve gelirin asli unsurunu hayvancılığın oluşturduğu bölgelerde ise bireylerin ihtiyaç duydukları fiziksel hareketlilikte olmak ve geçim kaynaklarına ilişkin alternatif oluşturabilme zorunlulukları nedeniyle kaynakları ve mekanları çok hızlı bir şekilde devrişebildikleri söylenebilir. Bu durum gerek kendileri gerekse çocukları bakımından bireylerin kolay karar alabilmeleri ve uygulayabilmelerini sağlamaktadır.

Ticaret sermayesinin ise ücret karşılığı çalışanlara ve toprak sahiplerine kıyasla başka türden bir kaynak sağladığını da söylemek gerekir. Muhtemeldir ki toprak kadar hantal bir yapısı olmaması sebebiyle ticari sermaye sahipleri yerleşim yerlerini ve kaynak dönüşümlerini diğer gruplara kıyasla görece daha kolay gerçekleştirmektedirler. Bu durumda kırsalda yaşayanlar için kentle temas sayesinde kazanılan ufuk ve bilincin etkisi olabileceği gibi, iktisadi olarak diğer konumdakilere kıyasla eğitime daha fazla kaynak ayırabilme kabiliyetlerinin olması ve halihazırda çocuklarına devredebilecekleri belirli bir miktar varlık ve servetlerinin bulunması da toplumsal hareketlilik kaynaklarını değerlendirirken dikkate alınması gereken değişkenlerdir. Ayrıca Türkiye’de ticari sermayedeki iktisadi gücün bir başka alana aktarılması veya başka bir güç birimine dönüştürülmesi mümkün olduğundan -örneğin ticaretten siyasi alana geçiş- ve siyasi gücün bireyleri menzil konumlarına ulaştırmadaki etkisi malum olduğundan, aynı zamanda sermaye yoluyla ve bürokrasi içerisinde ilerlemenin koşulları mümkün olabilmektedir. Ancak, elbette ki bu konumlar birlikte sürdürülemeyebilirler, bazı meslek konumları bakımından kimi bireyler için siyasi gücü elde ettikten sonra tekrar ticari konumlarını sürdürmeleri mümkün olmayabilmektedir. Askerlik mesleği de konum değişiklikleri bakımından oldukça hiyerarşik ve dışarıya kapalıdır ama siyasi güç ile oldukça ilişkili ve bu bakımdan bir hareketlilik kanalı yakalama imkanı bulunan meslek gruplarından bir tanesidir.

Ticari sermayenin çocuğa sağladığı kaynak ücretli çalışan profesyonel meslek mensuplarından fazla gibi görünse de bu her durumda herkes için geçerli değildir. Ticari sermaye sahibi olanlar iktisadi olarak daha fazla kaynağa sahip olabilmekle birlikte, bu kaynakları işe koşmada onları destekleyecek ve yukarıda siyasi güçle ilişkilendirilene benzer şekilde, başka türden sermayeye ihtiyaç duymaktadır. Başka bir ifadeyle, ne yönde kullanacağına dair bir kültürel sermayenin ya da sosyal sermayenin iktisadi sermayeye eşlik etmesi gerekmektedir. Ama tabii öbür taraftan fiziksel sermaye olmaksızın kültürel sermaye ve sosyal sermayenin etkileyciliğinin kısıtlandığının da kabul edilmesi gerekmektedir.

Toprak ve ticari sermaye sahibi hanelerin aynı zamanda, tersine bir hareketlilik stratejisi izledikleri de kimi zaman görülmektedir. Zira bu sermaye biçimlerine gelecek nesilde kimin önderlik edeceği, onu kimin devam ettireceği ve hatta çoğaltacağı kararı çoğu zaman ebeveynler için çocuklarının bu husustaki zeka, kabiliyetlerinin doğru değerlendirilmesi sorununu olarak ortaya çıkarmaktadır. Kendi içerisinde tutarlı ancak diğer taraftan ise dikkate değer bir yönelim olarak bu hanelerde zeki ya da kabiliyetli olarak görülen çocukların bu mesleklerin devam ettiricisi olarak konumlandırılmaya çalışıldığı, daha az kıvrak zekaya sahip olduğu düşünülenlerin ise eğitim yoluyla hareketlilik imkanlarını denemesi gerektiğine dair bir bilinç olduğu görülmektedir. Bu strateji zekanın ve kabiliyetin toplumsal hareketliliği ortaya çıkardığı genel yaklaşımın tersine bir şey söylemekte ve zeki olanın hareketsizlik tarafında olduğunu ima etmektedir. Ebeveynleri ve kendileri tacir olan katılımcılar ticaretin bir strateji işi olduğu ve bunun bir karakter meselesi olduğu inancıyla bu sermayeyi idare edebilecek vasıftaki çocukları bakımından bilinçli veya bilinçsiz olarak bir kapatma stratejisi güttüklerini ima etmektedirler. Aynı zamanda kendi hesabına çalışanlar ve ticaret erbabları için ticari sermayeyi çocuklarına aktarmanın dışında benimsenen önemli bir strateji de sermayeye katkıda bulunmasının arzu edildiği mesleklere yönlendirme yapmaktır. Triko atölyesi olan bir babanın kızını tekstil mühendisliğine, sınai yedek parçaları işi ile uğraşanın ise makine mühendisliği ya da uluslararası ticaret gibi meslekleri arzulamalarının arkasında bu türden bir gaye yatmaktadır. Esnafılık ve küçük ölçekli ticari faaliyet birçok halde aile üyelerinin fiili olarak işi takip etmesinin gerekli olduğu ya da arzu edilir olduğu bir mahiyet arz ettiğinde, ailenin tüm üyelerinin o işyerine emekleri yoluyla katkı sağladıkları durumlarda sistemin dışına çıkabilmek zannedildiği kadar kolay olmayabilmektedir. Zira ebeveynler bunu desteklese bile çocuklar bilinçli ya da bilinçsiz bir şekilde aile mesleğine odaklı kalmakta ve çocukları sistem içerisinde çıkarmak kolay olmamaktadır.

Kendi hesabına çalışan kökene sahip bireyler için aynı zamanda eğitim yoluyla hareketlenmek sermayeyi artırma yönündeki katkısı ve aynı zamanda bu iktisadi sermayeyi kültürel sermaye ile de destekleyen bir statü konumunu edinmek bakımından caziptir. Aksi halde kendi hesabına çalışma, profesyonel mesleklerin oldukça statülü olduğunu kabul ediyor olsalar da kendi kendinin efendisi olmak, belirli bir gözetim, denetim ve mecburiyetten uzak bir konumda bulunmak onlara daha arzu edilir görünmektedir. Ücretli çalışmanın bireyleri gelir ve servet edinme konusunda sınırladığı ancak sermayenin bu anlamda sınırsız bir ufuk sunduğuna dair görüşün de bu hususta etkisi büyüktür. Öyle ki, kendi işine sahip olunmadığı, ücretli çalışan olarak kaldığı her durumda bunun bir kölelik sistemi olduğu ve bu sebeple iyi eğitilmiş donanımlı bir bireyin hiçbir anlamda yararına olamayacağı için ücretli emek sistemi içerisinde yükselmenin hiçbir anlamının olmadığı görüşü başattır. Ticaret geleneğinden ve kökeninden gelmiş kişiler için maaşlı çalışmak bir aşağı doğru hareketlilik göstergesi olarak bile kabul edilirken, çoğu zaman gelir elde edebilecekleri başka alanlar bulmaya çalışmak kullandıkları önemli bir strateji olarak dikkat çekmektedir. Ancak hedefler ile elde edilen arasındaki açılmanın varlığından da söz etmek gerekmektedir. Zira gerçekte, ebeveynler başka bir menzile konumuna yönelik özendirici olmaya çalışsalar bile hazır kurulu bir sermaye sistemi çocuklar için cazip olabilmektedir. Esasen küçük ölçekli ticaret yapan ebeveynler için Türkiye’de ticaret oldukça riskli bir alan olarak görüldüğünden aile üyelerinden en az birinin ücretli ve güvenceli bir gelir ağına dahil olması arzulanır bir şeydir. Sermaye sahipleri bakımından özellikle bu sermayenin oluşum, gelişim veya kriz dönemlerinin çocukların eğitim kararlarının verileceği dönem ile kesişiyorsa, burada tercih ticari sermayeye katkıda bulunabilecek işgücünden yana kullanılabilir. Bunun kısa vadede akılcı bir çözüm getirdiği, sermayenin bu sayede korunabilecek olduğu düşüncesi genellikle bu stratejinin arka planında yatan ana fikri oluşturmaktadır. Ticaret, yapısal ve teknolojik dönüşümlerle birlikte sermayeyi olabildiğince korumak ve hatta düzenli bir biçimde artırmaya yönelik bir faaliyet olduğundan ebeveynlerde çocuklarının buna ayak uyduramayacağı endişesi de söz konusudur. Öte taraftan güncel teknolojik gelişmeler ve küresel ekonominin etkileri ile ticari sermayeyi büyütmenin önemli bir şartı ithalat ve yurt dışı bağlantısı kurmak olduğundan tacir ebeveynlerde çocukları için bu imkân ve bağlantıları oluşturabilecek beyaz yakalı profesyonel meslek konumlarına yönelik olarak yatırım yapma arzusu öne çıkmaktadır. Ticari sermaye profesyonel meslekleri, profesyonel meslekler de sermayeyi bu manada beslemektedir.

Ücretli çalışanlar için ise vasıflı ve vasıfsız meslek grupları bakımından farklı dinamiklerin işlediği ve farklı stratejilerin güdüldüğü söylenebilir. Dolayısıyla, işçinin çocuğunun işçi kalması ile patronun çocuğunun patron olmasını sağlayan mekanizmaların aynı türden

mekanizmalar olmadığı aşikardır. Kol gücü ile çalışan ya da alt düzey memuriyete mensup ailelerde -hele ki haneye gelir getiren kişi tek ise- eğitimden beklenti konum yükseltmek üzerine değil, ailenin mevcut konumunu koruyarak aileye giren iktisadi kaynakla miktarını sabit tutmak veya olabildiğince artırmak üzerine kuruludur. Bu grupların içinde bulundukları konumda, statü kazanımı önceledikleri bir şey değildir, aksine statü ihtiyacı iktisaden hayatta kalmayı başardıktan sonra ortaya çıkan bir hareketlilik arzusudur. Birçok hane için, aileye katkı sağlayabildiği ya da en azından kaynaklardan pay almadığı sürece çocukların konum değişikliği arzusunun daha yoğun olduğu söylenebilir. Zira konum değişikliği birtakım iktisadi kaynakları riske atmak anlamına geleceğinden kısıtlı kaynaklar bunun için yeterli gelmemektedir. Bunun için gelir ve malvarlığı bakımından yoksul ebeveynler çocukları için sağlayabilecekleri iktisadi kaynakların yetersizliği nedeniyle eğitim hedefi olarak genellikle onları yatılı okullara yönlendirmek istemektedirler. Söz konusu durum, aynı zamanda gelir ve malvarlığı bakımından herhangi bir yoksulluk içerisinde olmayan, ancak eğitim yoluyla hareketliliği öncelemeden haneler için de geçerlidir. Kendileriyle mülakat yapılan ebeveynler, hanede gelir ve malvarlığının bol olmasının bir eğitim ya da sermaye yatırımı kararı alınması için yeterli olmadığını, bu kaynakların kimin kullanımına açılacağına kararını veren otoritenin bu konudaki ufuk ve anlayışının önemli etkisinden söz etmektedirler.

Kol ve beden gücü ile çalışanlar ve düşük vasıflı büro memuriyeti gibi kökenlere sahip haneler için toplumsal hareketliliğin ana hedefi gelir iken, yüksek düzey memuriyet ve profesyoneller genellikle güç ve statüyü öncelenmektedirler. Bu sınıflara mensup meslek grupları için eğitim başarısı ya da yüksek gelirli bir meslek kadar önemli olan bir şey daha vardır ki, o da yukarı doğru hareketliliğe işaret eden ve kültürel sermaye kavramıyla da atıfta bulunabileceğimiz belirli türden eğitim kurumlarından eğitim alma, sanatla haşır neşir olma, belirli sınıflara mensup yaşam tarzı ve tüketim alışkanlıklarına sahip olmaya doğru bir statü endişesi ile belirmektedir. Üstelik bireylerin çocuklarının bu hedefleri gerçekleştirememeleri durumunda aynı hedefler için torunlara kaynak sağlanma arzusunda olmaları oldukça dikkat çekicidir.

Eğitim seviyesi ve/veya kültürel sermayesi yüksek, eğitim yoluyla hareketliliğin gerekliliği ve önemine inanan bireyler için ise çocuklarının ulaşacakları mesleklerin itibarı gelirinden daha önemlidir. Onlar için çocukları sınıf konumlarını yükseltmeseler bile iyi eğitim aldıkları saygın mesleklere erişmelidirler. Bu yalnızca iyi gelirli meslek gruplarının ifade ettiği bir arzu olmadığı için köken ailenin sınıf konumu bu konuda doğrudan bir belirleyen değildir. Ancak eğitim yoluyla hareketlenmede iktisadi, sosyal ve kültürel yoksulluktan profesyonel mesleklere giden yolda işleyen mekanizmalar ve stratejiler ile bu sermayelerin en az birinin varlığıyla yola

çıkanlar bakımından aynı türden değillerdir. Bu sermaye biçimlerinin özellikle eğitim yoluyla hareketlenmede birbirinin yerine geçen ve kimi zaman şaşırtıcı biçimde eklemelenmeler ve kırılmalar ile devam eden, bağlama bağlı birçok müdahil değişkenlere dönüştükleri görülmektedir.

Toplumsal hareketlilik araştırmalarında niceliksel olarak çok sayıda vak'a üzerinden yapılan istatistiksel analizlerin gösterdiği önemli verilerden birisi yüksek statü ve gelir düzeyinin kuşaklararası aktarımda ortalamaya doğru bir gerileme göstermesidir. Elbette ki bu yönelimin tek bir sebebi yoktur. Ancak bu çalışmanın verilerinin dikkat çekmesi gereken önemli bir dinamik yüksek statülü ebeveynlerin çocuklarında, özellikle bu ebeveynler uzun menzilli bir hareket elde etmişler ise, ebeveynler ile çocuklar arasında gelişen rekabettir. Ebeveynin kendi köken konumuna nazaran kat ettiği mesafe kendileri tarafından korunmak ve hatta çocukları vasıtasıyla ileriye taşınmak istenmektedir. Ancak söz gelimi vasıfsız ücretli kol işçisi ebeveynlerine kıyasla ücretli profesyonel meslek konumuna ulaşan bir bireyin çocuklarının kendisi kadar bir mesafeyi kat etmeleri olası olmadığı gibi, (eğitim vasıtasıyla bir o kadar daha kat edilecek mesafe olmadığından) ancak sermaye yoluyla hareketlenmesi mümkündür. Öte taraftan iki ya da daha fazla nesildir ücretli çalışanların hedeflenen sermaye hareketlenmesini kolaylıkla göstermesi yine mümkün olmayacaktır. Diğer yandan, ebeveynin çocukları üzerinde konumlarını ilerletmek bakımından kurdukları sınırlamalar ve sınıfsal kapanma stratejileri konumlarda eğitim vasıtasıyla hareketsizlik ya da aşağı doğru hareketlenme ile sonuçlanmaktadır.

Ancak buna rağmen, yüksek gelirli ücretli profesyonel meslek grupları veya onların çocukları bakımından ticari sermayeye duyulan ilgili ciddi bir biçimde artmış görünmektedir. Maaşlı çalışmanın hedefledikleri sermaye birikimine izin vermediğini fark ettiklerini ve kendi hesabına çalışacakları bir ticari faaliyete doğru hareketlenme arzusu içerisinde oldukları kendileriyle mülakat yapılan profesyonellerce sıklıkla dile getirilmiştir. Ücretli çalışan diğer meslek gruplarının da benzer şekilde “memur” aile geleneğine bir tepki olarak kendi hesabına çalışmaya dair bir hedef içinde olsalar da kendilerini destekleyecek bir iktisadi gücün yokluğunda bunun gerçekleştirilmesi çoğunlukla mümkün olmamaktadır. Aynı zamanda bu alandaki bir grup sermayeden yoksun olanlar, bunun yerine kendilerinde mevcut olan diğer başka sermaye biçimlerini kullanmaya yönelerek hareketlenme konusunda bir strateji izlemektedir. Malvarlığı ve serveti vasıtasıyla çocuklarının gelecekteki gelirini garantiye almış olanlar için ise önemli olan şey eğitim kazanımı ve bu sayede elde etmiş olduğu statü ile gelir beklentisi olmaksızın hayatlarını sürdürmeleridir.

Bireyler eğer sanatla ilgili bir kökenden gelmiyorlar ise, menzıl konumları bakımından sanatın tercih edilebilir veya hedeflenebilir olmasının koşulu köken sınıflarında yaşam tarzı bakımından sanatla ilişki içerisinde olması gereken bir mesleki konumun kendilerine sağladığı bir deneyimin olmasıdır. Bu da yine yaşamı idame ettirebilecek bir iktisadi güvence ile bu ufku oluşturmaya yarayan kültürel sermayeyi zorunlu kılmaktadır. Bunun yanında yüksek gelirli popüler kültür düzeyindeki “sanat” faaliyeti diğer gruplar için bir kısayol (shortcut) sunması bakımından caziptir. Ancak yine de bu kısayol söz konusu mesleki cemaatle ilişkili bir sosyal sermaye sahibi olmayı gerektirdiği için alt sınıflar için çok fazla cesaret edilen bir strateji olarak ortaya çıkamamaktadır.

7.2. ALMANYA’DA İKAMET EDERNLER İÇİN MESLEK GRUPLARI BAZINDA KARŞILAŞTIRMA

Almanya’da ikamet edenler arasında hemen hemen tüm meslek grupları için gelirin daha öncelikli olduğu, bireylerin toplumsal konumlara erişmede Türkiye’deki kadar statü endişesi taşımadıkları görülmektedir. Bu durumun iki önemli nedenden beslendiği görülmektedir. İlk olarak Almanya’ya ilk misafir işçilik göçlerin kısa süreli olması planlandığından zaten orada yeni bir hayat kurma ihtimali veya imkânı peşinen sınırlanmıştır. Planlama ancak geçicilik üzerine kurulabilir durumdadır. Bu durumun diğer önemli bir nedeni Almanya’da meslekler arasındaki statü hiyerarşisinin Türkiye’deki kadar keskin algılanmamasıdır. Zira Türkiye’de eğitim almaksızın herkesin yapabileceği vasıfsız olarak tabir edilebilecek işler, Almanya’da eğitim sisteminin içerisinde istihdam piyasası ile bağlantılandırılarak meslek haline getirilmiş ve her birisine kendi içerisinde atfedilen bir statü bulunmaktadır. Bu da insanlarda kazanmış oldukları eğitim düzeyine uygun bir mesleğe erişmiş olmanın tatmin duygusunu oluşturmakta, statü endişesini azaltmaktadır.

Kendileriyle mülakat yapılan vasıfsız kol gücü çalışanları ve onların ebeveynleri için hareketlilik Türkiye’de aktarmak üzere sermaye biriktirmek, Türkiye’de olabildiğince malvarlığı edinmek anlamına gelmektedir. Ancak onların çocukları için Almanya’da bir yaşam kurmak, yerleşik olmak, ülkenin sosyal kültürel her türlü imkanlarından faydalanmak gibi niyetler ile geliri bir sermaye olarak biriktirmekten ziyade kendi ebeveynlerine göre daha rahat yaşamak, onların giyemediklerini, Türkiye’ye para göndereceğiz diye harcamaya kıyamadıklarını harcamak anlamına gelmektedir. Ebeveynler çocuklarının izlediği bu stratejiyi sert bir biçimde eleştirmektedir. Zira, kendileri Almanya’da olmasa bile Türkiye’de önemli bir malvarlığı ve servet biriktirebildiklerini, statülerini Türkiye üzerinden tatmin edebildiklerini,

ancak çocuklarının bu anlamda kendi tabileri ile “ne uzayıp ne kısaldığını” belirtmektedirler. Vasıfsız işgücü grubu için Almanya’da çalışarak Türkiye’ye sermaye biriktirmek en iyi alternatif olarak görünmektedir. Zira Türkiye’de kendileri için alternatif konum olabilecek sanayi, inşaat veya tarım işçiliği gibi konumlardan elde edecekleri gelir kendilerine mevcut yatırımlarını yapma ihtimali vermeyeceğinden malvarlığı ve sermaye bakımından ayrıldıkları ülkede konumlarını yükseltmiş olarak kabul etmektedirler.

Vasıfsız kol işçileri için bariz olarak Türkiye’de elde edebileceklerinden daha fazla bir gelir imkânı bulunmasına rağmen, statü ve güç bakımından konumlarını Almanya’da ileri taşımak için oradaki toplumsal koşulları, kuralları ve sistemi anlama mücadelesine girişme zorunluluğu bulunmaktadır. Ancak halihazırda bu bireyler kendilerini halen Türkiye ile kıyasladıklarından, orada kalan kardeşleri, arkadaşları ve akranlarından daha iyi gelir sahibi oldukları⁶³ için hayatlarında kariyer fırsatlarını ve bu yolla yükselmenin koşullarını öncelememektedirler. Tutarlı bir biçimde de Türkiye’de halihazırda ulaştıklarından daha üst konumlara ulaşamayacak olduklarını, Almanya’nın kendileri için en azından gelir bakımından tatmin edici sonuçlar yarattığını belirtmektedirler. Bu sonuçların şaşırtıcı olmayan şekilde yine yaşam tarzını işaret eden, esasen meslek konumlarıyla nedensel bağlantısı olmayan meseleler olduğuna da ayrıca dikkat çekmek gerekmektedir.

Özellikle vasıfsız kol işçilerinin çoğunlukta olduğu bu vaka grubu içinde bireylerin çocuklarının eğitim yoluyla hareketlenmelerini öncelemedikleri aşikâr olarak görülmektedir. Bunun önemli bir nedeni asli hedeflerinin kendilerini kıyasladıkları Türkiye’deki aile üyeleri, akrabalar veya akran grupları nazarında statü konumlarını yükseltme ve mümkün olduğu kadarıyla sermaye biriktirme arzusu olmasıdır. Bu nedenle söz konusu bireyler Almanya’da kendileri ya da çocuklarının konumlarını ilerletebilecekleri sermaye yatırımı yaparak bu yolla hareketlenmeyi de riskli olarak değerlendirdiklerinden toplumsal hareketliliğe dair bütün menzil konumlarını belirleyecek tüm nedensel etkenlere herhangi bir kaynak ayrılmamış ve bir anlamda bu konu çocukları tarafından halledilmesi gereken bir meseleye dönüşmüştür. Yani bir sonraki neslin karar ve gayretine bırakılmıştır. Dolayısıyla Türkiye’den gelen vasıfsız işgücünün vasıf kazanma amacıyla herhangi bir çabaya girişmemiş olmasının etkisi yalnızca kendilerinin değil, çocuklarının eğitim ve kariyer yolculuklarını da etkilemiştir. Ancak onların kendilerine kıyasla iltimas tanındığını düşündükleri diğer göçmenler ve Türkiye’den gelen ve Almanya’da

⁶³ “Daha iyi gelir” ifadesi çoğu mülakatta detaylı bir biçimde sorgulanmış ve neticede bu görelî iyilik tanımlamasının içinde Almanya’daki yaşam koşulları, ekonomik düzen, alım gücü gibi faktörlerin olduğu görülmekle birlikte esasen kendilerini kıyasladıkları kişiler ile yüzleştikleri ve kur farkı sebebiyle kendi gelirlerinin katlandığı zamanları kastettikleri söylenebilir.

hareketlenmeyi önceleyen vasıflı/vasıfsız diğer çalışanların genellikle kendileri veya çocukları için vasıf kazanmak üzerine stratejiler belirledikleri, ufuklarını bu doğrultuda konumlandırarak kaynaklarını kullandıklarına dikkat çekilmesi gerekmektedir. Bu gruplar için Türkiye’den farklı olarak Almanya’da eğitim yoluyla hareketlenmenin gücüne ve gerekliliğine olan güven ile bireylerin köken konumları ile aradaki bağı koparmada daha başarılı oldukları görülmektedir.

Öte taraftan kendileriyle mülakat yapılan vasıfsız çalışanların çocuklarının menzıl konumlarının daha çok vasıflı işçilik ya da kendi hesabına çalışan zanaatkarlıkta yoğunlaştığı görülmektedir. Bu durum Almanya’da meslek eğitiminin cazibesinin ve güçlü tesirinin bir sonucudur. Meslek eğitiminin görece daha hızlı konum kazandırıcı niteliği ve diğer taraftan hizmetler sektöründeki pahalı işgücü gelir bakımından zanaatkarlığı, bireylerde kendi hesabına çalışmayı teşvik etmektedir. Zira mülakat yapılan vasıfsız kol işçilerini kendileri ve çocukları için statü hareketliliği yaşadıklarına ikna eden önemli bir emare de işveren ya da ustabaşının kendilerine duydukları güven ya da işlerini iyi yapıyor olmalarından dolayı takdir edilmiş olmaları, kendilerinin diğer işçiler adına sözcülük, tercümanlık gibi görevleri almış olmaları, çocuklarının çok iyi dil bilgisi sayesinde işverenlere karşı haklarını savunabilmeleridir. Bunun dışında daha fazla sorumluluk almaktan doğacak olan görev yükselmeleri konusunda genellikle oldukça hevesiz görünmektedirler.

Vasıflı kol ve büro işçileri için Almanya’ya göç etme deneyimi, konumları bakımından ilk aşamada mutlak bir düşüşe tekabül eden bir hareketlilik yaratmaktadır. Zira Türkiye’de eğitim ya da deneyim yoluyla kazanmış oldukları vasıfları yurt dışında kabul ettirmek hem formel hem de iş yaşamı içerisindeki enformel bağlamda oldukça zordur. Vasıflı kol işçilerinin de işyerinde yükselme koşulları ve geliri, statüsü daha yüksek olan farklı işyerleri arasında yer değiştirmelerinin koşulları kendi vasıflarını ne yönde geliştirmeye uğraştıklarına bağlı olarak önemli ölçüde farklılaşmaktadır. Zira Almanya’ya göç ettikten sonra Türkiye’den getirdiği mesleki bilgisine hiçbir ekleme yapmamış, dil becerisini geliştirmek için herhangi bir yatırımda bulunmamış bir işçinin vasıflı da olsa dil kursuna yazılarak Almanca öğrenen, çalıştığı firmada kullanılan yeni tip cihazların kullanımına ilişkin eğitimler alan akranına kıyasla yukarı doğru hareket etme şansı oldukça düşüktür. Öyle ki bir süre sonra bu kişilere işyerinde verilen görevler hiyerarşik olarak belirlenmekte, herhangi bir konum yükselme fırsatında birisi diğerine açıkça tercih edilir olmaktadır.

Yüksek statülü, profesyonel meslek sahipleri ve vasıflı zihin işçiliğinde konumları yükseltmenin kuralları yapısal olarak belirlenmiştir ve bu koşullar içerisinde eğitim başarısı öncelenmekle birlikte ilerlemek genellikle ana hedeftir. Sermaye birikimi de aynı şekilde Almanya’da kendileri veya çocuklarının bir konum kazanmaları bakımından kaynak oluşturabilecek bir nitelikte görülmektedir. Göç, bu bireylerin Türkiye’den ayrıldıkları konum ile ikame edebilecekleri benzer bir sınıf konumunu yakalamalarını sağlasa da ülkelerin kendi sınıf yapılanmalarından ötürü gelir ve statü konumları bakımından farklılık arz etmektedir. Göçmenlik statüsü özellikle vasıflı çalışanların mesleki konumlarında gelir ve statülerine etki eden olumsuz bir etikete neden olmakta, bu etiket de ya var olan vasıfların tanınmaması ya da aynı meslek konumunu işgal eden yerli bir çalışandan statü ve gelirleri bakımından geride kalma ile sonuçlanmaktadır. Buna rağmen, bu gruptaki bireyler arasında konumlarını korumak ya da yükseltmek bakımından kendilerine engel olduğunu ifade ettikleri etnisiteye ya da dine dayalı ayrımcılık tecrübesi diğerler meslek gruplarına nazaran oldukça azdır. Bunun önemli bir sebebi bu tür kısıtları aşmada eğitim, vasıf kazanma, sistem içine dahil olma ve mücadele etme stratejisi geliştirme konusunda daha başarılı olmalarıdır. Aynı zamanda profesyonel meslekler bakımından göç etmenin kendi eğitim ya da mesleki vasıf düzeyine uygun bir menzile yerleşmesini garantilemediğini, Türkiye’den göç eden bir hekimin Almanya’da yine bir hekim olarak çalışması mümkün iken, bir hukukçu için aynı menzil konumuna yerleşmenin ve o konumda ilerlemenin olanak ve kısıtları birbirlerinden tamamen farklı olduğuna da dikkat çekmek gerekmektedir.

7.3. TÜRKİYE VE ALMANYA’DA İKAMET EDENLER İÇİN GENEL KARŞILAŞTIRMA

Hem Türkiye hem de Almanya’da kendileriyle mülakat yapılan bireylerde yukarı doğru uzun menzilli hareket etmiş ebeveynlerin neredeyse tümünün çocuklarında genel olarak var olan konumu sürdürme ya da bundan geriye düşme eğilimi görülmektedir. Ebeveynler genellikle bu durumu çocukların kendileriyle rekabet duygusunu aşamamış olmalarından kaynaklandığını belirtirler de söz konusu hareketsizliğe neden olan birden fazla mekanizma vardır. Çoğu halde bu konumlardaki bireylerde yoğun bir sınıfsal kapanma yaşanmaktadır, ki bu durum oldukça beklendik bir sonuçtur. Zira ücretli profesyonellerin çocukları için hareket edebilecekleri yüksek menzil konumları oldukça sınırlıdır. Bu mesleki konum çoğu halde gelir ya da statü bakımından farklılaşabilen ancak yine de aynı sınıf konumuna tekabül eden meslek grupları için üyeler yetiştirmektedirler. Ücretli çalışan olarak istihdam edilmeleri dışındaki alternatifler ise ebeveynlerinin kendilerine dikkate değer miktarda sermaye veya malvarlığı aktarımı yapmış

olmalarına bağlıdır. Ancak bu durumda sermaye yoluyla hareketlenme söz konusu olabilmektedir, aksi halde bu bireyler ebeveynleri kadar kat edecekleri bir menzil mesafesine sahip değildirler. Dolayısıyla hareketliliğin yönü ve ufku ya yataya dönmekte ya da bu başırlamadığında aşağıya yönelmektedir.

Öte taraftan uzun menzilli yukarı doğru hareketlenmiş ebeveynlerin kuşak içi hareketlilik dinamiklerinin çocuklarının menzil konumlarına erişecekleri veya mesleklerini belirleyecekleri dönemlerde sürüyor olması bu ebeveynlerin kendi konum değışiklikleri, kendi başarıları, hırsları ve idealizmlerinin çocuklarında bir rekabet duygusu oluşturduğu ve ebeveynin aşırı belirlemeciliği veya kendi kariyer yörüngesini öncelemesi nedeniyle pasifize olmalarının söz konusu olduğunu da belirtmek gerekmektedir. Bu bireyler çocukları için birer ebeveyn olmanın yanında onlarla aynı zaman diliminde belirli eğitim aşamalarından, konum değışimlerinden geçmeleri sebebiyle hareketlilik hikayelerinde tıpkı akran rakipler gibi görünmektedirler⁶⁴.

İktisadi kaynak eksikliği olan bireyler için her iki vaka grubunda da öncelikli olanın, hanenin ya da bireyin iktisadi konumunun korunması olduğunu, sonrasında belirli iktisadi şartlar sağlandıktan sonra statü ve güç konumlarında hareketlenmenin mümkün olduğu söylenebilir. Ancak yine de statü ve güç kazanımı için çabanın Türkiye'dekiler için daha öncelikli olduğunu belirtmek gerekmektedir.

Her iki ülke için de vasıflı ve vasıfsız kol ve zihin işçiliği için ortak olan ilginç bir durum ise şudur: Çoğu halde benzer veya hiyerarşik olmayan konumlar arasında yer değıştirmeyi bir yükselme ve düşüş olarak değerlendirmek hemen hemen tüm meslek gruplarında ortaya çıkmaktadır. Ancak onlara durumlarını böyle vasfedilmeye uygun gösteren şey gelir artışı ile birlikte gelen tüketim standartlarındaki çok da köklü olmayan değışimlerdir. Birçok kişi gelirindeki artışı bir yükselme olarak değerlendirmekle birlikte, yukarı hareketliliği kendilerinden daha üst sınıf ya da meslek konumlarındaki bireylerin yaşam şekilleri ile kıyaslayarak tarif etmektedirler. Dolayısıyla hareketlilik çalışmalarında, çoğu zaman yatay olarak konumlandırılmış olan bir hareketlilik onlar tarafından bir yükseliş ya da düşüş olarak tanımlanabilmektedir. Bunun önemli bir sebebi bireylerin aynı sınıf konumuna tekabül eden meslekler arasında öznel bir hiyerarşi kuruyor ve bu bağlamda değerlendirme yapıyor olmalarıdır. Öyle ki hareketlilik arzularını, hedeflerini anlatırken de bunu nadiren sınıfın

⁶⁴ Bu durum, söz konusu edilen bireylerin mülakatlarında da açıkça göze çarpmaktadır. Bireylerin ebeveynlerine kıyasla almış oldukları mesafeyi anlatımları ile kendileri ve çocukları arasında mesafeyi dile getirmeleri arasında önemli niceliksel ve niteliksel farklılar bulunmaktadır. Mülakatın dikkat çekici ölçüde büyük bir bölümü kendi hikayelerinden oluşmaktadır.

göstergeleri üzerinden yapmaktadırlar. Çoğu zaman belli bir sınıf konumuyla desteklemediği sürece hiçbir anlamı olmayan, ancak zaman zaman ve günümüzde daha çok sınıf konumlarından bağımsız olarak işleyen birtakım eylem biçimleri ya da meta tüketimi ile kendini gösteren bir hareketlenme arzusu göze çarpmaktadır (bale kursuna gönderme, tatilde İngilizce kitap okuyan çocukları görüp öykünme gibi). Kendileriyle mülakat yapılan bireylerin, çocuklarının hedeflerini oluşturan en önemli etkenin hangi mesleği yaptığından bağımsız olarak erişebilecekleri yaşam fırsatları ve tüketim ile ilgilendikleri, bunları kendilerine sağlayacak olan konumların elde edilme şartları, aşmaları gereken engelleri, bedelleri ile ilgilenmediklerine dair eleştiri içerikli değerlendirmeleri düşündürücüdür. Bu bakımından iki ülke kıyaslandığında, Almanya'nın tüketim nesneleri ve belirli bir yaşam tarzına erişmek bakımından neredeyse tüm sınıf konumlarına yaşam fırsatlarını sunması oldukça önemli bir kriterdir ve hatta Almanya'da yaşayan Türklerin yaşam tarzı bakımından Almanları geçtiği bu yüzden oldukça başarılı oldukları algısını üretmektedir. Bu durum bir yandan Pakulski'nin (2014) postmodern dönem sınıf tartışmalarını hatırlatırken, diğer yandan özellikle Inglehart'ın (akt. Bilton, 2003, s.211) kültürel değişimin içeriğinin materyalizm sonrası kültüre doğru ilerlediği ve bu devrin “insanların dikkatlerini maddi esenlik ve fiziksel güvenliğin üzerindeki ezici vurgudan, hayatın niteliği üzerine yapılan daha büyük bir vurguya” kaydığında dair gözlemlerini hatırlatmaktadır.

Bu sebeple toplumsal konumlarda hareketliliği değerlendirirken Goldthorpe'un öznelerin gözünü hangi noktaya kadar dikkate alacağımız tartışmasını bizim de açmamız gerekmektedir. Zira gerçekte yatay bir hareketlilik halinde olsalar da yaşam tarzı ve tüketim alışkanlıkları bakımından üst sınıfa atfedilen bir standardı yakaladıklarında bunu bir hareketlilik olarak tarif etmek gibi çok güçlü bir eğilim bulunmaktadır. Çocuklarının ve onlar aracılığıyla kendilerinin başka bir yaşam biçimi ile tanıştırılmış olmalarının önemli bir hareketlilik göstergesi olduğunu söyleyebiliriz. Aynı sınıfta olsalar bile yukarıda tabir edilen statü grubunun ya da sınıfın davranış biçimlerini kazanmış olmak çok kıymetlidir. Bu çalışmanın verileri, aktörlerin gözünde mesleki konum ve eğitim kazanımının kendi başlarına toplumsal hareketliliği gerçek manada sağlamadığı bireylerin davranışları, ideolojisi ve yaşam tarzı ile gerçek konumlarına eriştikleri ve gösterge olarak bunun kabul edilmesi gerektiğini ima etmektedir. Bir başka ifade ile onlar nezdinde hareketlilik iktisadi olan ile en azından yaşam tarzının sıkı sıkıya eklemleştirdiği ve bir ölçüde de güç ile desteklendiğinde gerçek anlamına kavuşmaktadır denilebilir.

Almanya'da da bireylerin mesleklere atfettikleri toplumsal değer hiyerarşik olmakla birlikte Türkiye'deki kadar keskin bir hiyerarşi barındırmamaktadır. Eğitim basamaklarının bireyleri taşıyacak olduğu meslek ve sınıf konumları oldukça belirli bir sistem dahilinde işlediğinden

bireylerin aldıkları eğitim veya sahip oldukları sermaye ile erişebilecekleri menziller daha rasyonel kabul edilmektedir. Gelir ve statü uçurumu profesyonel mesleklerle diğerleri arasında Türkiye'ye kıyasla daha makul seviyelerde olduğundan bireylerin gözünde yukarı doğru toplumsal hareketlilik yalnızca uzun bir menzile, yani profesyonel meslek konumları veya büyük ölçekli sermaye sahipliğine işaret etmemektedir. Almanya'da kendileriyle mülakat yapılan bireylerin herkesin profesyonel meslekleri hedeflemesinin makul ve mantıklı olmayacağı yönünde oldukça rasyonel görüşleri bulunmakla birlikte, bunun yerine ne türden bir strateji oluşturulması gerektiğiyle ilgili sorgulanması gereken görüşleri de bulunmaktadır. Ancak yine de sistem içerisinde eğitim ve istihdam eşleşmesinin Türkiye'ye nazaran çok daha sağlıklı işliyor olmasının, eğitim kazanımının yerinde ve yeterli şekilde bireyleri konumlara taşımasının, gelir ve statüye erişimde liyakatin daha ön planda olmasının etkileri bireylerin menzil konumlarına dair hedeflerini ve stratejilerini belirlemede önemli kriterler olarak kendini göstermektedir.

İktisadi, kültürel ve sosyal sermaye kıtlığı oldukça büyük riskler alınması koşuluyla uzun menzilli hareketliliği mümkün ve olası kılabilmektedir. Bireyler bu riskleri alırken bir ihtiyat akçesine, yalnızca maddi varlık değil, kendisini aşağı düşmekten alıkoyacak her türlü kaynak, bulundurmuyorsa bu yolculuğun hem söz konusu birey için hem de hanedeki diğer üyeler için aşağı doğru yönelme riski artmaktadır. Bu sebeple bireylerin toplumsal hareketlilikte menzil meslek konumlarına ulaşmak için yaptıkları her türlü yatırımı stratejik konumlandırmaları gerekmektedir. Konum hareketliliğine eğitim vasıtasıyla kazanmış oldukları kültürel sermaye daha fazla etkide bulunmuş olanların kuşaklararası hedeflerinde de gelirden önce itibar ve gücü öncelikledikleri, gelir ve servetleri aracılığıyla yükselenlerin ise gözlerinin daima geliri artırmak, eğer mümkün ise buna ek olarak statüyü de yükseltmek gibi bir hedefleri olduğu söylenebilir.

Kol gücü ile çalışan işçilerde buna bağlı olarak iki ülke için de eğer mümkün ise çocuklarını kendi çalıştıkları yerde işe aldırma gibi benzer bir eğilim görülmektedir. Bu eğilimin nedenleri farklılaşabilir, Türkiye'de eğitime yapılan yatırımın geri dönüşünün zor olduğu fikri, Almanya'da ise olabildiğince hızlı sermaye biriktirme çabası ebeveynleri bu yönde tercihler yapmaya sevk etmektedir. Mesele en temelde bir çocuğu sonunda iş bulamayacağı dört senelik bir eğitime dahil etmenin masrafı ve bu dört yıl içerisinde elde edeceği gelirin rasyonel hesabına dayanmaktadır.

Almanya’da vasıfsız ücretli çalışan ebeveynler bakımından iş bulma kolaylığı, eğitimin bireyleri daha doğrudan bir şekilde istihdama ve gelir kazanmaya götürebilme işlevi öncelenirken, Türkiye’de eğitimin bu konumlara taşıma kabiliyetinden çok, eğitimin statü kazandırıcı işlevi idealize edilmiş görünmektedir. Bu durum öncelikli olarak yaşamlarını idame ettirme kaygısında olanlardan çok, uzun menzilli hareketliliği hedefleyerek her türlü kaynağını üniversite eğitimine yatırmış aileler için geçerlidir. Üniversite eğitimi alan çocuklarının profesyonel meslek sahibi olması gerektiğine ya da kamuda istihdama yönelik bir garanti beklentisi ve sonrasına elde edilen arasında büyük açılmalar meydana gelmektedir. Aralarında vasıflı ve vasıfsız kol gücü çalışanlarının daha fazla olduğu Almanya’daki grup bakımından gayrimenkule yatırım arzusu üst seviyelerdedir. Memlekette toprak, ev sahibi olmak onlar için bir güvencenin yanında mülk sahipliği dolayısıyla kendi cemaati içerisinde önemli bir statü sağladığı gibi, olası bir geri dönüş durumunda Türkiye’de kendileri için güvenli bir konum veya konumlara erişmek için kaynak sağlamış olmaktadır. Mülk sahipliği doğrudan bir konum sağlamasa bile onları dönüştürebilme imkanıyla, sermaye ya da toprak sahipliği gibi bir olasılığı kenarda tutmalarını mümkün kılmaktadır.

7.4. TÜRKİYE VE ALMANYA’DA KISA VE UZUN MENZİLLİ HAREKETLİLİK STRATEJİLERİNİN KARŞILAŞTIRILMASI

Kendileriyle mülakat yapılan bireylere hedefledikleri menzil konumlarına erişip erişemedikleri ve eriştikleri veya içinde bulundukları konumlardan memnuniyet duyup duymadıkları sorulduğunda, çok büyük bir kısmı elde edileni kabul edip yüceltme ve hayal edileni geride bırakma eğilimi belirten ifadelerin hemen ardından “şunu tercih ederdim ya da bu olsaydı” gibi ifadeler kullanmışlardır. Dolayısıyla bu bireyler için hedeflenen ile gerçekte elde edilen arasında bir açılmanın olduğu söylenebilir. Elbette ki toplumsal yaşamda bireylerin kendileri veya çocuklarının eriştikleri konumlara ilişkin bu türden bir değerlendirme yapmaları kaçınılmazdır, ama burada önemli olan bu açılmayı etkileyen etkenlerin neler oldukları ve açılmanın hangi gruplarda daha fazla meydana geldiğidir. Bu arada hemen belirtmek gerekir ki bireylerin hedefleri her zaman profesyonel meslek konumları ya da köken konumundan yukarıda bulunan meslekler değildir. Aksine, yapısal koşulların ve aktör olarak kendilerinin değer ve anlam attettikleri konumlar bireylerin hedeflerini oluşturabilmektedir. Yine de hedeflenen ve elde edilen arasında açılma söz konusu olabilmektedir.

Arzu edilen ve elde edilen arasındaki açılma daha çok Türkiye’deki meslek gruplarında görülmektedir. Özellikle hiyerarşinin altında yer alanlar için bu durum çok daha belirgindir.

Bunun önemli bir sebebi, kaynaklarını gerçekçi konumlandırmalarına rağmen, tasavvurlarını öyle yapmamış olmalarından kaynaklanmaktadır. Çocuklarının kabiliyetleri, zekâ düzeyleri, motivasyonlarına bakmaksızın hepsi için hedeflenen gelirin, statü veya güç konumunun oldukça yüksek olduğu profesyonel veya benzeri mesleklerdir. Ancak mesele bu hedefleri uygulamaya geldiğinde gerek o uzun menzili kat etmeye yetecek kaynakların elde bulunmaması sebebiyle gerekse çocukların kabiliyetleri ve yeteneklerinin objektif bir şekilde değerlendirilememesi nedeniyle farklı gerekçelendirmelere başvurulmaktadır. Genellikle etrafta dolaşan başarı hikayeleri örneklendirmesi üzerinden çocukların azmine yönelik eleştiriler yapılmaktadır. Bu eleştiriler özellikle politikacıların toplumsal kökenleri sürekli olarak örnek gösterilerek yapısal koşulların her şartta bireyleri yukarı taşıma kabiliyeti bulunduğu, ancak bireylerin yeterli azim ve kararlılık olması gerektiği iması yaparak aktörlere tam sorumluluk yüklemektedirler. Yapının sorumluluğu aktörlerin üzerine atmış olduğu “ilerlemediysen, başaramadıysan bu senin suçundur” mesajını bireylerin de içselleştirdiği görülmektedir.

Futbol okulları, güzellik ve ses yarışmaları gibi uzun menzilli bir hareketlenme getireceğine inanılan ve kestirme yollar olarak tabir edilebilecek araçların da mülakat yapılan bireylerin kendileri veya çocukları için bir hareketlenme stratejisi olarak kullanmak istedikleri göze çarpmaktadır. Bireylerin toplumsal konumlarını herhangi bir kaynak tüketimine girmeksizin, dolayısıyla risk almadan ilerletmelerinin bir yolu da kabiliyet kullanımıdır. Türkiye’de bu durumun en fazla örneğini teşkil edenler ise, futbolcular, şarkıcılar ve politikacılarıdır. Medyada da sıklıkla anılan başarı hikayeleri hem Türkiye hem de Almanya’da yaşayan aileler için - muhtemeldir ki dünyanın birçok yerinde olduğu gibi- çocukları için yatırım yapılması daha kolay ve gerekli alanlar olarak görülmektedir. Ancak gerçekte bu menzillerin de farklı türden yatırımlar gerektirdiği ya da kısıtlar ortaya çıkardığı görüldüğünde bu yönde ilerlemesi arzu edilen birey için başka bir alana -örneğin eğitime ya da iş kurması için sermayeye- yatırım yapma imkânı daha zor olmakta ve elde edilen ve hedeflenen arasındaki açılma maksimum seviyeye ulaşmaktadır. Belirli mesleklerin gelirleri sayesinde elde etmiş oldukları yaşam tarzı ve tüketim alışkanlıkları hedeflerin belirlenmesinde önemli bir kriterler olmasına rağmen, eldeki kaynakların öngörülebilir engellerin bu hedefe gerçekçi olarak ulaşmayı mümkün kılıp kılmadığına ilişkin bir değerlendirme çoğu halde eksik bırakılması bireyler için hedef ile menzil konum ilişkisinin bağını koparan önemli bir engeli oluşturmaktadır.

Geleceği ve geliri hiç bitmeyecek bir meslek arzusunda olan bireyler için vurgulanması gereken önemli bir kısıt meslekler ve istihdam alanlarına ilişkin bilgi yoksunluğudur. Bu durum hem kendileriyle mülakat yapılan bireylerin ebeveynleri hem de kendilerinin çocukları hakkındaki

meslek hedeflerini ifade edişleri bakımından geçerlidir. Her iki kuşakta da ciddi bir mesele çocuklarının içine yetişecekleri istihdam piyasasının neyi talep ettiğine ve hangi mesleklerin kendi çocukları için cazip menzıl konumları olabileceğine dair bilgi, anlayış ve ufuk eksikliğidir. Bu ebeveynlerin kendi dönemleri içerisinde hayal edilen sabit mesleki konumlar ve eğitim biçimleri kendileri açısından hedef oluşturmaktadır.

Hedeflenen ve gerçekte elde edilen arasındaki açılma aynı zamanda yapısal koşulların dönüşümü sonucu da ortaya çıkmaktadır. Şöyle ki, eğitim düzeyi yüksek bir bireyin yerleştiği yüksek statülü bir meslek grubu bakımından gelir hareketliliği öncelendiğinde hedeflenen ve elde edilenin mesafesi artabilir. Zira belirli meslekler bakımından gelir düzeyi hiyerarşik olarak artıp azalmadığından, üstelik mesleki yapılanmadaki değişiklikler, istihdam piyasasındaki arz-talep dengesi vasıtasıyla zaman içerisinde mesleklerin gelirlerinde büyük dalgalanmalar meydana geldiğinden eğitim yoluyla arzu edilen gelir hareketliliği sağlanamayabilmektedir. Dolayısıyla gelirin öncelendiği yerde bireyler kendi gelirlerini vasıf düzeyi daha düşük mesleklerin kazancı ile kıyaslayarak toplumsal hareketliliğin gerekliliğine ilişkin anlayışlarını değiştirebilmekle birlikte, hayal ettikleri ve vardıkları menzillerin aynı olmadığını fark edebilmektedir.

Söz konusu açılmanın azaltılabilmesi ise bireylerin konumlarını yükseltmelerine olanak tanıyacak olan bütün eylem ve stratejilerinin esasen birer yatırım olduğu, eğitimin, sermaye kullanımının her birisinin kendi başına riskler taşıyan ve karşılığını almak için öncelikle birtakım fedakarlıklar yapılması, kaynaklar harcanması, riskler alınması gerektiğinin farkına varılmasına bağlıdır. Elindekini koruma ile onu riske atarak ilerleme arasında verilecek olan rasyonel karar bireylerin menzillerini farklı yere ulaştırmada önem taşımakla birlikte, hedefine ulaşmada bu kararları verirken yapısal koşullar da dahil tüm değişkenlerin dikkate alınmasının gerekliliğini de gözden kaçırmamaları gerekmektedir.

Ebeveynlerin kendi yaşamları ve içinde yaşadıkları toplumsal, tarihsel koşullar, çocuklarının hedeflerini belirli bir yönde oluşturmak bakımından göstermiş oldukları ısrar ve kaynaklarını şartlı olarak belirli bir menzıl konumuna erişim için seferber etme durumu da hedef ve menzıl arasında tutarsızlık yaratan bir başka önemli strateji biçimidir. Bununla beraber, ebeveynlerin çocuklarının gerçek durumu hakkındaki kanaatleri ve hedefleri genellikle oldukça tutarsızdır. Dolayısıyla bu durum rasyonel, gerçekçi bir planlama yapılmasını mümkün kılmadığından aynı zamanda Türkiye için eğitim başarısı ve toplumsal konumlardaki menziller arasındaki ilişki

neredeyse kopmuş durumda olduğundan hedeflenen ve elde edilen bağıntısı daha arızı bir nitelik arz etmektedir. Almanya için ise bireylerin genel olarak hedefleri ile elde ettikleri arasındaki mesafeyi kapatmak için stratejik değil daha çatışmacı bir yönelim izlediklerini, şikayetçi ama çabalamayan, mücadele alanları söylemlerden ibaret tutum geliştirdikleri görülmektedir.

Türkiye’de eğitim kazanımı yüksek bireyler için bununla tutarlı bir meslek konumu elde edememiş olmak eğitimin boşuna yapılmış bir yatırım olduğu hissiyatını oluşturmakta ve hayal edilen ile gerçekte elde edilen arasındaki dengeyi sarsmaktadır. Aynı durum söz konusu eğitim kazanımının geçerli bir karşılığının olmadığı başka bir ülkeye göç edenler bakımından da geçerlidir. Bu tutarsızlığı ortadan kaldıran önemli eylemlerden biri eğitimin statüsünü kullanarak bu konudaki kültürel sermayesinin yardımıyla bir miktar gelir ve daha çok statü kazanımı yoluyla zararı tazmin etmeye yetecek konumlara yerleşmektir. Örneğin hukuk fakültesi mezunu ancak Almanya’da avukatlık yapamamış biri için oradaki cemaatin hukuki sorunlarına destek olmak gibi bir meslek konumunda statü tatmin duygusu elde edilebilmektedir.

Kendileriyle mülakat yapılan bireylerin çocuklarının kendileriyle aralarında oluşan bir anlayış farkını da dikkate almak gerekmektedir. Kendileriyle mülakat yapılan bireylerin konumlarına yerleştikleri dönemler için eğitim yoluyla hareketlenme başattır ve bireyler köken ailelerine göre yukarı konumlara geçmek istiyorlar ise bunu en iyi eğitim vasıtasıyla yapabileceklerine inanmaktadırlar ve hakikaten de bu çalışmanın vaka grubu içerisinde bunu başaranların sayısı dikkat çekicidir. Ancak son otuz yıllık dönemde meslek konumlarına yeni yerleşmiş ya da bir mesleki konum için çabalayan çocuklar için⁶⁵ aynı anlayış ve koşulların geçerli olmadığı aşıkardır. Eğitime yapılan yatırım yoluyla erişilen menzil konumları karşılığını vermemekte, eğitim sistemi bireyleri konumlara dağıtmak konusunda oldukça başarısız olmaktadır. Üniversite mezunu olanların köken ailelerinin sahip olduklarından daha yüksek gelir ve statüye sahip olmaları beklenirken çoğu zaman ona bile erişemedikleri görülmektedir. Öte taraftan medyanın ve tüm popüler kültür öğelerinin toplumsal hareketliliğin eğitim ya da sermaye birikimi değil daha kolay yolla gerçekleştirilebileceğine ilişkin mesajları, ebeveynlerinin tüm çalışma yaşamları boyunca edindikleri malvarlığını günler içinde kazanan ya da kaybeden

⁶⁵ Mülakatlardaki verilerin emekli bireylerden derlendiğinden, yalnızca çok erken yaşta emekli olan iki ya da üç katılımcının çocuklarının mülakatların gerçekleştirildiği dönemde henüz konumları belirsizdir. Diğer bireylerin yukarıda dikkat çekilen hususları daha çok torunları için dile getirdiklerini söylememiz gerekir.

ikonlar oluşturması yeni dönem için farklı bir toplumsal hareketlilik stratejisi okuması yapmayı mutlaka gerekli kılacaktır.

Kendi hesabına çalışan ya da belirli bir sermaye birikimi olan gruplar için eēitim vasıtasıyla hareketlenme karlı bir strateji olarak grnmeyebilmektedir. ocuēun eēitim aldıēı süre içerisinde kendisine yapılan eēitim masrafları ticari sermayenin büyümesi için kullanılabilir gibi bir düşüncenin yanında, niversite mezunu ērencilerin dönüp yine baba mesleēi ya da esnaflık gibi bir meslek yapıyor olması eēitime yapılan yatırımın gerekliliēini sorgulamalarına neden olmaktadır. Bireylerin ocukların bilinçsiz eēitim almalarından kaynaklandıēına işaret ettikleri bu sorun hakkında iyi düşünmek gerekir. Yanlış eēitim tercihleri kadar, yapısal olarak eēitim arz ve talep dengesinin planlanması, eēitim alanları ile meslek alanları arasındaki tutarsızlıkların deēerlendirilmesine ihtiyaç olduēu da aşıkardır.

DEĞERLENDİRME VE SONUÇ

Survey verilerine dayalı olarak yapılan toplumsal sınıf ve hareketlilik çalışmaları bireylerin kökeni ile erişmiş oldukları menzil arasında ve bireylerin ilk işi ile sonraki hareketlilik örüntüleri arasında gözlemlenmiş olan birlikte değişme ilişkileri veya örüntülerinin nedensel bir açıklamasını sunmak istediklerinde, yani belli bir sonucu üreten etkenlerin ne veya neler olduklarını işaretlemek istediklerinde, açıklama biçimleri ismen aynı olan köken konumlarının sıfat olarak da aynı niteliklere sahip oldukları gibi bir algı ile yola koyulmaktadır. Halbuki toplumsal hareketliliğe etki eden etkenler veya sebepler makro-yapısal, mezo ve mikro hangi seviyede konumlandırılmış olurlarla olsunlar, her bir bireyin ve/veya ailenin içinde yaşamış olduğu koşullar ve gerçekte sahip olduğu kaynak ve kısıtlar muazzam bir çeşitlilik göstermektedir. Dolayısıyla adlandırma düzeyinde aynı isme sahip etkenler veya sebepler aktörlerin gerçek bağlamında gerçekte veya sıfat olarak aynı etkenler olarak onların karşısına çıkmamaktadır. Bu nedenle makrodan mikroya ve mikrodan makroya doğru iki yönlü bir etkileşim içinde aktörlerin gerçekte kendilerine içinde buldukları ve eylemde bulunabilecekleri bağlam her defasında, onlar tarafından anlaşılması, değerlendirilmesi ve sürekli olarak yeniden gözetlenmesi gereken arızı bir bağlamdır. Böyle bir bağlamda etkenlerin etkisini deneysel yöntemin mantığını izleyerek ölçmek ve hangilerinin şartları, hangi etkenin gerçek sebep olduğunu ifade edebilmenin yolu da bulunmamaktadır. Bu nedenle bireylerin hareketlilik sorunu onların kendi beyanlarının içeriğinden hareketle onların neyi, niçin nasıl yaptığının izi sürülerek bir süreç olarak ele alınmalıdır. Bunun için en uygun olan ise etkenlerin aktörlerin kendi bağlamında nasıl bir mekanizma haline dönüştürüldüğünün izini sürmek olmalıdır. Bununla birlikte, bu muazzam çeşitlilik bütünüyle tekilleştirilebilir bir hüviyet taşımamaktadır. Aksine bunlar sınırları geçirgen ve muğlak bazı örüntüler de ortaya koymaktadır.

Toplumsal hareketlilik süreçleri, toplumların dinamik ve statik yönlerinin ayrılmaz bir parçası olarak meydana gelir. Sınıf ve statü konumları dönüşerek yeniden üretilebilirler, aynı zamanda yeni konumlar açılabilir ve aileler çocuklarını bu konumlara uygun bireyler olarak yetiştirmek isterler ve bireyler de çeşitli amaçlarla belirli menzil konumlarının peşinden giderler. Ancak bu çalışmanın verileri göstermektedir ki, tüm bu süreçler, toplumsal hareketlilik literatürünün baskın varsayımı olan sabit işleyiş çerçevesinden dikkate değer derecede farklılaşmaktadır. Bireyleri belirli köken konumlarından menzillere taşıyan sistem ancak ve ancak istikrarsız, karmaşık ve dönüşümsel olarak kısaca tarif edilebilir. Bu çalışmanın verileri beşinci ve altıncı bölümlerde detaylı bir biçimde tartışılmış olan makro, mezo ve mikro seviyedeki tüm etkenlerin birbirleriyle etkileşim halinde olduğunu ve hiçbirinin sabit dinamikler üretmediğini ortaya

koymaktadır. Çalışmanın ortak tarihsel ve toplumsal kökenlere mensup, ancak farklı ülkelerde menzil konumlarını bulmuş olan iki farklı vaka grubu için Türkiye ve Almanya’da meydana gelen tüm yapısal dönüşümlerle birlikte, elbette ki köken ailelerden gelen aktarımların, bu aktarımlar dışındaki arayışlar, çabalar ve her türlü eylem biçimlerinin bireylerin önlerinde kaynak, fırsat ya da kısıt, engel olarak işleyebildiği görülmektedir. Bertaux ve Thompson (2006, s.1) bireylerin toplumsal hareketlilik yolculuklarını bazen hareketli ve çalkantılı bazen de sakin sulara yüzmeye benzetmektedir. Toplumsal hareketlilik süreçlerinin bu istikrarsız görünümü, aynı zamanda hareketlilik dinamiklerinin zamana bağlı oldukları, verili bir zamanda ve toplumsal bağlamda başarılı olmuş stratejilerin diğerlerinde işleyeceğine dair bir çıkarım yapılmaması gerektiğine işaret etmektedir. Bireylerin köken ve menzil konumları arasındaki deneyimleri, atfedilen anlamlar ve bütün bunların altında yatan karmaşık süreçler sanki evrenselliği yansıtıyor gibi kabul edilemezler.

Bir birey ya da hane için verili bir anda bir menzil konumuna ulaşmak için olasılıklar sınırsız değildir. İktisadi, kültürel, sosyal kaynakların varlığı veya yokluğu bu olasılıkları şekillendirmektedir. Öyle ki, belirli sınıf, statü veya güç konumlarını işgal eden grupların kısıtlarla başa çıkmak, dönüşüm süreçlerine ayak uydurmak ve mevcut konumları sürdürmek ya da yeniden üretmekle ilgili belirli avantajları bulunduğu aşıkardır (Sönmez, 2007, s.176). Bu türden avantajların konumların korunumu ya da değişimi için kullanılmasında üretim ve aktarım yeri ailelerdir. Özellikle iktisadi sermaye ve kaynaklar söz konusu olduğunda bu avantajların doğal olarak koşulsuz ve tek yönlü bir biçimde aktarıldığı varsayımı oldukça belirgindir. Ancak bir ebeveynin ister iktisadi isterse de başka türden sermaye sahipliği ile çocuğunun aynı sermaye türlerine erişimi, kazanımı arasındaki ilişkinin yönünü test etmiş olmak bu sermayenin ne şekilde, hangi oranda ve ne türden hedefler için seferber edildiği survey tipi çalışmalar vasıtasıyla yakalanamayacak bir husustur, çünkü bu süreç çok sayıda etkenin çok değişik şekillerde eklemleşmesi suretiyle oluşan ve aynı ölçüde farklılaşan mekanizmalar üretmektedirler.

Elbette hemen belirtmelidir ki, iktisadi kaynak sahipliği, gelir ya da malvarlığının bolluğu bireylerin alternatif yörüngelerde hareket edebilmeleri, risk alabilme kabiliyetleri üzerinde bir sigorta görevi görmektedir. İktisaden toplumsal hareketliliğe hasredilebilecek kaynak ne kadar fazla ise, bireyler o kadar farklı sayıda yörüngeye yönelebilir ve aynı zamanda bu yörüngeler arasında da hareket edebilirler. Ancak aynı zamanda, toplumsal hareketlilik literatüründe operasyonel hale getirilmesi görece en kolay olan gelir ve malvarlığı gibi iktisadi kaynakların bile menzil konumları bakımından etkisinin ne olduğunun yakalanması ancak ve ancak

bireylerin hayatları ve tercihlerini şekillendiren öznel algıları ve değerlendirmeleri sonucu ortaya çıkan eylemleri dikkate almak gerekliliğini göstermektedir. Başka bir deyişle, iktisadi kaynakları bakımından aynı nitelikleri haiz iki ailenin bu kaynakları çocuklarının menzil konumlarına yönelik kullanım alanları muazzam çeşitlilik gösterebilmektedir. Gelir ve servet bakımından herhangi bir yoksunluğu bulunmayan sermaye sahipleri için bu serveti artırmak ya da korumak çocuklarının menzil konumları için öncelikli olabileceği gibi, bu servetin miras yoluyla bölünebilir olması ya da arzu edilen sınıf ya da statüdeki menzil konumlarına ulaştıramayacak olması nedeniyle eğitim yatırımı da öncelikli olabilmektedir. Benzer şekilde iktisaden yoksunluk içerisinde bulunan ancak ufkunu profesyonel mesleklere konumlandırmış ve eğitim yoluyla hareketlenme çabasında olanlar için ise kimi zaman kaynakları çok bol olanlara nazaran iktisadi değeri olan kaynak üretimi mümkün olabilmektedir.

Dolayısıyla birçok bakımdan objektif görünen tüm kaynaklar ve kısıtların bireylerin onları seferber edebilme ve aşabilme konusundaki ufukları ve eylemleri tarafından aracılık edilen değişkenler vasıtasıyla anlaşılabilir olduğu görülmektedir. Bu çalışmanın verileri de dışarıdan birbirine oldukça benzeyen hanelerde bireylerin kendileri ve diğer farklı türden etkileşimlerine bağlı olarak farklı sonuçların elde edildiğini göstermektedir. Bireyler hangi türden olursa olsun kaynaklarını konumlandırırken ya da belirli engelleri aşmada belirli eylem biçimlerini tercih ederlerken çok karmaşık neden sonuç süreçlerinin işlediği, yalnızca menzil konumu odaklı değil, aynı zamanda yapısal kısıtlamalardan etkilenen, etnik, dini siyasi mensubiyetle sıkı temas halinde olan, değerler, ahlaki sorumluluklar ile belirlenen ve nihayetinde hedefleri ve elde ettikleri menzil konumları arasındaki mesafeyi açabilecek sonuçlarla yüzleşerek karar verirler. Bireylerin bu anlamdaki öznel kararları, onların subjektif olarak hesaplamaları vasıtasıyla ortaya konulan menzil konumlarının asli bir parçasıdır. Üstelik bu bileşenlerin kimileri sabit iken kimileri ise değişkendir. Bireylerin etraflarında yer alan önemli ötekiler ile deneyimleri, yaşamlarındaki dönüm ve kırılma noktalarının yorumlanması, takip ettikleri veya reddettikleri süreçler içinde bulundukları bağlamlarda yorumlanmayı hak etmektedir.

Bu yorumlamanın önemli bir bölümü de tıpkı kaynaklar meselesinde olduğu gibi, çalışmalarda bir analiz birimi sorunu olarak bireyin mi yoksa hanenin mi seçilmesi gerektiği meselesini bir adım ileriye taşınmasını içermelidir. Aileler, bireyleri menzil konumlarına götüren bir sıçrama basamağı olarak koşulsuz kabul görse de ve bu varsayımın dikkate değer haklılık payı olmasına rağmen tüm ailelerin aynı türden basamaklar olmadığına, kimi zaman bireyleri ikinci basamağa erişmekten alıkoyan yapılar olduklarına dikkat çekmek gerekmektedir. Toplumsal hareketlilik çalışmalarının da analiz birimi olarak genellikle baba ve oğuldan oluşan iki kişiyi

seçmeleri, birbirleriyle dayanışma, rekabet, sorumluluk, sevgi, iyi niyet ve mücadele alanlarına göz kapamaları anlamına gelmektedir. Bireyler hangi tür toplumsal ve kültürel yapılanma içerisinde olurlarsa olsunlar ailevi ve mesleki anlamda birçok bağlama dâhildirler ve özgün özellikleri ile sosyal becerileri olan bireyleri üreten şey bireysel faillikten çok aile pratiğidir. Dolayısıyla bireylerin toplumsal konumlarını değiştirmeye ilişkin nedensel mekanizmalar yalnız ve yalnızca kendi doğalarında mevcut olsa bile bu güçlerin ve mekanizmaların harekete geçmeleri bireylerin dışında gerçekleşen birtakım harici ve arızı şartlara bağlıdır.

Aynı zamanda bir çalışmada analiz birimi olarak ailenin ya da hanehalkının seçilmesi de sorunu çözmeye yetmeyecektir. Nitekim ailenin ve hanehalkının tanımlanması ve birbirinden ayırt edilmesi gerekmektedir. Mülakatlardan elde edilen veriler, hanehalkının her vaka için özel olarak tanımlanması gereken bir alan olması gerektiğini, hanenin içerisinde yer alan bireylerin otoriteleri, kaynakları kullanım kararları ve diğer türden sorumluluk ve görevleri bakımından farklı hareketlenme dinamiklerini üretici yapılar olduğunu ortaya koymaktadır. Dolayısıyla bu birimler bir ampirik araştırmada istihdam edilirlerken, her bir toplum ya da kültür için kendi sınırlarının belirlenmesi gereken birimler olduğu unutulmamalıdır. Bu birimlerin içerisine kimlerin dahil edileceği ya da dışarıda tutulacağı, birbirlerine karşı hangi sorumlulukları duydukları ya da bunları reddettiklerinden hareket ederek tanımlanması gerekmektedir (Sönmez, 1998, s.121). Zira her bir aile ya da hanehalkı sınıf konumlarında değişiklik yaratma hususunda üyelerini aynı oranda desteklemeyebileceğinden, aileyi ya da hanehalkının üyelerini yukarı sınıf konumlarına taşımak ya da konumlarını korumak bakımından eşit oranda güç sarf eden ya da engel teşkil eden özdeş birimler olarak düşünmemek gerekmektedir. Aileler üyelerinin gayretlerini, kudretlerini üreten ve onları bebeklikten yetişkin toplumsal bireylere dönüştüren toplumsal yeniden üretim birimlerdir. Bireyleri yetiştirmek onların fiziksel olarak büyütülmesi kadar psikolojik ve kültürel hallerinin şekillendirilme sürecini de ima eder. Dolayısıyla bunu gerçekleştirmenin aracı yalnızca gelir ve konut gibi maddi kaynaklar değil, dil, yerel çevre; sosyalleşme, onların belirli kabiliyet ve karakterlerini geliştirmeleri için ebeveynlerin ilgisi ve çabası vasıtasıyla eğitilmesidir. Ebeveynlerin emrinde olan maddi ve kültürel kaynaklar sınıf ve diğer yapısal özelliklere olduğu kadar belirli aile geleneklerine bağlı olduğundan aile bir analiz birimi olarak her zaman çoğul formu (aileler) düşünülmelidir.

Ebeveynler sadece sahip oldukları kültürel, ilişkisel ve diğer türden sermayelerini de benzer şekilde farklı stratejiler güderek çocukları ya da kendilerinin menzıl konumları için seferber etmektedirler. Her aile kendi değerlerini, öncelikleri ile farklı maddi, kültürel, ilişkisel, ahlaki ve psikolojik kaynakları etrafında örgütlemiş bir açık sistemdir. Bu sistem içerisinde bireyler ve

ebeveynleri kendi durumlarını kaynakları ile kıyaslayarak akılcı bir biçimde değerlendirme ve bu yönde eylemde bulunmayı tercih etmektedirler. Bu akılcılık kendi durumuna koşulsuz bir objektiflik ile bakmayı zorunlu kılan bir akılcılık olmak zorunda değildir. Bu akılcılık içinde bulunduğu şartları olabildiğince sürdürme ve mümkün ise yukarı doğru hareketlenmeye yöneltebilecek bir stratejiye dayalıdır. Bu sebeple, hareketlilik çalışmalarının istatistiklerinin gösterdiği şekilde ebeveyn sermaye girdileri mekanik ve tertemiz bir menzile çıkmasına aslında sahip olamazlar. Aktarım denen şey, uzun vadeli ve incelikli bir süreçtir. Ebeveynler çocuklarına kendileri için uygun olmayabilecek ve etkili kullanımlarını garanti edemeyecekleri birtakım kaynaklar da sağlamaktadırlar.

Ailenin sağladıkları ve çocukların kullanabildikleri arasındaki çeşitlenmeyi anlayabilmek için araçsallıktan öte aileleri bir arada tutan duygusal ve ahlaki bağların oynadığı önemli rolü fark etmek gerekmektedir. Örneğin kaynak kıtlığı çeken bir ailede bir üyeyi desteklemek gerektiğinde veya yaşlı ya da engelli bir üyenin bakımı için bireylerin toplumsal rolleri üzerinden edindikleri sorumluluklar devreye girmekte ve çoğu halde yukarı doğru hareketlenmenin önünde bir kısıt olarak işlev göstermekte ya da bireylerin farklı menzile konumlarına götürecek olan yörüngelere girmelerine neden olmaktadır. Bireyler hanedeki konumlarına bağlı olarak kimi zaman evlat olmanın kimi zaman ise bir ebeveyn gibi davranmanın maliyetlerinden kaçabildikleri ölçüde hareketlenme imkânı bulabilmektedirler. Böyle zamanlarda kaynakların nerede ve nasıl kullanılacağına ilişkin bir rasyonel eylem veya araçsal bir kar isteği devrede değildir. Onun yerine ahlaki normlar, akrabalık ilişkileri, duygusal bağlar ve kalbi sebeplerle durum değerlendirilmesi yapılmaktadır. Bu nedenle toplumsal hareketlilik bir araştırma konusu edilirken bireyleri hareketlenmeye yönelten eylemleri üreten sebepler kadar onu muktedir kılan ve başka eylemleri, inançları ve sebepleri içermeye ihtimali olan koşullara da bakmamız gerekmektedir. Bireyler, yalnızca bir etnik mensubiyet ya da iman ettikleri din gereğince belirli eylemleri yapmaktan kaçınabilmektedir. Çocuklarını dindar müminler olarak yetiştirmenin eğitim yatırımı yapmaktan çok daha gerekli ve önemli olduğunu düşünen bir birey için menzile konum değerlendirmesi yalnızca meslek, sınıf, gelir ya da malvarlığı üzerinden yapılamayacaktır. Weber'in işaret ettiği gibi, toplumsal dünyanın yalnızca algılar ve temsillerden ibaret olmadığını, aynı zamanda failliğin altını çizen öznel boyutu ile kavranması zorunlu olan bir alan olduğunu, dolayısıyla insanların toplumsal hareketlilikteki oyunun kurallarını kavramak için en iyi kaynaklar olduklarını kabul etmemiz gerekmektedir.

Ancak mevcut toplumsal hareketlilik çalışmaları bu süreçleri kavramadaki hem teorik hem de metodolojik zorluklardan dolayı ortaya koydukları gönülsüzlük, bireylerin köken ve

menzillerini başka başka aracı ya da bağımsız değişkenlere bağlama eğilimi ortaya çıkarmaktadır. Bunlardan en önemlisi eğitime atfedilen o önemli ve kuşku duyulmaz roldür. Ancak bu çalışma ile elde edilen veriler, eğitim ve menzil konumları arasındaki ilişkinin de sanıldığı kadar kolay tarif edilebilir olmadığını göstermektedir. Tıpkı kaynaklar ve aile meselesinde olduğu gibi eğitimin de emek piyasasına girişin tekil bir biçimi olmadığı, eğitim kazanımı denilen vasfın işlevinin zaman içerisinde değişmiş olması gibi birçok nedenden dolayı farklılaştığı ve meslekler düzeyinde yeniden analizine ihtiyaç bulunduğu görülmektedir. Başka bir ifadeyle bir memur ile kendi hesabına çalışan birinin menzil konumlarına ulaşırken tüm stratejileri olduğu gibi eğitim kazanım süreçleri de kendine hastır. Değerlendirme yapılırken yüksek eğitim başarısının meslekler hiyerarşisinde yüksek konumlar getireceği gibi bir doğrusallık ile düşünülmemelidir. Aynı zamanda bireylerin eğitim kazanımı ile neye ihtiyaç duyduklarına, onları eğitimde başarmaya yönelten diğer aktör, etken ve mekanizmalara bakılmaksızın eğitim başarısını menzil konumuna götüren bir değişken olarak ele almamız mümkün değildir.

Kendileriyle mülakat yapılan bireyler, belli bir eğitimi seçerken içinde bulundukları koşulların değerlendirmesini yaptıklarını, kimi zaman bunu kendilerini bir meslek konumuna taşıyacak bir kanaldan ziyade, yoksulluktan kurtulmanın yolu, kimi zaman ise kültürel sermayeyi artırmanın bir aracı olarak değerlendirdiklerini ifade etmektedirler. Dolayısıyla toplumsal hareketlilik araştırmacıların bu durumu anlama sorumluluğu, bu kararı almalarının onlar için öznel manasını anlamının ötesine geçerek, onların menzil konumlarını ve hayatlarını şekillendiren bir bilgi olarak kabul etmemiz gerekmektedir. Ancak böyle bir anlayış ile bireylerin öznel kararlarının toplumsal konumlarının bir parçası olduğunu, bu kararların kimisinin sabit kimisinin ise zorunlu olarak kuşaklararası değişimlerden geçtiğini fark edebilebilir.

Çalışmanın verilerinin analiz edildiği bölümlerde açıkça ifade edildiği üzere, birçok bakımdan objektif, sayılabilir ve istatistik marifetiyle analiz edilebilir görünen tüm kaynak ve kısıtlar bireylerin onları seferber edebilme ve aşabilme konusundaki ufukları ve eylemlerine aracılık eden değişkenlerdir. Toplumsal hareketlilik literatürü bireyleri her zaman hiyerarşik olarak yukarı doğru hareketlenme çabası içerisinde olan, daima bu yolda yatırımlar yapan ve engelleri aşmaya çalışan aktörler olarak tarif etse de bireylerin hedefleri ve ufku hiç de öyle bir noktada konumlanmamış olabilir. Buna ek olarak elbette menzil hedefleri ekonomik ihtiyaçlar, bireysel gerekçeler ya da başka türden etkenler tarafından sınırlandırılabilir. Üstelik bu sınırlar meslek kategorilerinin sınırları ile de paralellik göstermektedir.

Toplumsal hareketliliği sınıflar, meslekler ya da başka türden kategoriler arasındaki akış olarak betimlemeyi tercih eden diğer araştırmalarla paralel bir şekilde bu çalışmanın vaka grubu bakımından da hareketliliğin ne hedef ne de gerçekleştirilen menzil bakımından uzak mesafeli değil, kısa mesafeli ve kademeli olarak gerçekleştiği görülmektedir. Bu yapı bilhassa kendileriyle mülakat yapılan bireylerin kendi kuşağı bakımından çoğu halde ücretli çalışanlar ve sermaye sahipleri arasında kendi içerisinde konumların kapatılmış olduğu bir görünüm arz etmektedir. Başka bir deyişle ücretli çalışan ebeveynlerin çocuklarının yine ücretli çalışanlar oldukları, sermaye sahiplerinin ise sermaye yoluyla hareketlenme imkânı yakaladıklarının görüldüğü bir tablo söz konusudur. Bunun önemli bir istisnası -ki köken bakımından en fazla sayıda bireyi barındırır- toprak sahipliğidir. Toprak sahipliği kökenine mensup bireylerin menzil konumlarının bu kökenlerden farklı meslek kökenlerine dağıldığı, ancak bunun yine de toprak sahipliğinin farklı farklı biçimleri ile ilişkili olduğu görülmektedir. Toprağın bir gelecek vaat etmediği konusunda hemfikir olan ebeveynlerin çocuklarını farklı menzil konumlarına yerleştirme arzusu, aynı zamanda onların iktisadi, kültürel ve sosyal sermayelerini yine ne şekilde seferber ettiklerine bağlı olmuştur. Kentle bağlantı kurma konusunda başarı gösterenler ya da ülke genelinde yaygınlaşmamış ücretsiz eğitim kanallarından birine girmeyi başaranlar bakımından topraktan teknisyenler ve yardımcı profesyoneller, büro hizmetleri çalışanlarına doğru bir hareketlenme mümkün olabilmiştir. Bu bakımından avantaj sahibi olan bir grup da kendi hesabına çalışan bakkal, nalburiye, demirci gibi esnaf gruplarıdır. İster sermaye isterse de eğitim yoluyla hareketlenme arzu edilsin, bu gruplar için kırdan kente göç etmek, bir dükkân açmak toprağın elden çıkarılması ya da devşirilmesinden daha pratik bir şekilde konumlandırılabilir.

Kendileriyle mülakat yapılan bireyler bakımından eğitim olanaklarından görece en fazla yararlananların ise profesyoneller ve yöneticilerin çocukları olduğu söylenebilir. Aynı zamanda ticari faaliyeti kendi hesabına çalışmadan bir miktar ileriye taşımış olanlar için de eğitim olanaklarının çok daha açık olduğu görülmektedir. Bu gruplar için kültürel sermaye iktisadi sermaye ile ikame edilebilir bir sermaye biçimi değildir ve eğitim kıymet verilen, menzil hedeflerinin belirleyicisi olan bir hareketlenme aracıdır. Profesyoneller için yükseköğretim gibi bir eğitim kazanımı halihazırda onları kuşaklararası bir hareketlenmeye değil, yine yatay olarak benzer profesyonel meslek konumlarına taşıyacağı için bu yoldan dikey bir hareketlenme oluşturabilecek vasıfta olmasa da sermaye sahipleri için sermayeyi artırmanın bir biçimi olarak işlev gösterebileceği düşünülen bir strateji olarak ortaya çıkmaktadır. Başka bir deyişle, eğitim kazanımı sermaye sahipleri için “eğitimli, okumuş olmak” önemli bir statü kazanma aracı olsa da aynı zamanda yapılan ticari faaliyeti tamamlayıcı bir eğitim aracılığıyla sermayeyi artırmak

da hedeflenebilmektedir. Ticari faaliyet içerisinde yer alan bireylerin yürütülen faaliyeti tamamlayıcı meslek gruplarına çocuklarına yönlendirme eğilimleri çok belirgindir. Benzer bir eğilim kendi hesabına çalışma olanağı bulunan profesyoneller ve yöneticiler için de mevcuttur. Onlar, ücretli çalışmanın sınırlarına ulaştıklarını, bu alan içerisindeki statü ve gelir tatminini tecrübe ettiklerini ve kendi kendinin patronu olmak, sermaye kanalına geçmek yönünde yoğun bir arzu taşıdıklarını ifade etmişlerdir. Kendi hesabına çalışma olanağı olan avukat, doktor gibi profesyonellerin ise aynı mesleği çocuklarına devretme yönünde bir kapanma stratejisi izlemeleri de bunun bir görünümüdür.

Kendileriyle mülakat yapılan bireylerin kendi tecrübelerinden çocuklarının kuşağına doğru değişen önemli bir dinamik eğitimin taşıyıcı etkisinde meydana gelen dönüşümlerin stratejilere yansımalarıdır. Mülakat yapılan bireyler kendi dönemleri için mesleki ve yapısal dönüşümlerin getirdiği meslek konumlarında büyüyen talebin ve dönemin mevcut eğitilmiş nüfustaki sınırlı arzın bireylerin ufuklarını toplumsal hareketliliğin çocukları için ancak eğitim yoluyla mümkün olacağına çevirmelerine neden olmuştur. Esasen bu kendileri için oldukça rasyonel bir strateji olarak görülebilir. Zira kendileriyle mülakat yapılan bireyleri birer köken konum sağlayıcıları olarak kabul ettiğimizde, artık kendilerinin sınırlı da olsa sahip oldukları toprak ya da sermaye arasında meydana gelen dönüşümü sağlayabilecekleri bir iktisadi gücün mevcut olmadığı görülebilir. Ücretli çalışmanın içerisinde yer alan bu meslek grupları için, strateji yine benzer şekillenmektedir. Eğitim kazanımının menzil konumlarına yerleştirmede başat etkisine inanılsa da bu konuda hasredilen sermayenin biçimi ve miktarı belirleyicidir. Bu manada ebeveynler olarak kendileriyle mülakat yapılan bireylerin de tıpkı kendileri gibi farklı farklı kaynaklar ile çocuklarının farklı farklı yörüngelere yerleştikleri görülebilmektedir. Bu kaynakların kullanım biçimi, iktisadi sermaye sahipliğiyle ilişkili olmakla birlikte, gelirden çok malvarlığına dayanmış gibi görünmektedir. Gelir çoğu hane için yaşamı idame ettirmenin, gündelik ihtiyaçları karşılamının bir aracı iken; miras ya da başka bir yolla edinilmiş kaynakların bir tarafta aktarılabilir, harcanamaz öğeler olarak durduğu, diğer tarafta ise eğitim ya da sermaye yoluyla hareketlenmenin araçları olarak satılabilir, dönüştürülebilir olduğu görülmektedir. Aynı zamanda iktisadi kaynakların yokluğunda, bu kaynakların yerini alan sosyal sermaye alanlarının devreye girdikleri söylenebilir. Bu sermayenin bireyleri dahil ettikleri ağlar ve ilişkiler elbette ki sınıf, statü ve güç ilişkilerinden bağımsız değildir. Yine de bu kaynakların zaman zaman onların iktisadi ya da kültürel sermaye yoksunluklarını ikame eden önemli vasıfları olduğu vurgulanmalıdır. Zira kültürel sermaye denilen sermaye biçimi esasen bireylerin yalnızca eğitim yoluyla elde ettiği bir sermaye biçimi değildir. Kültürel sermaye, bireylere menzil konumları konusunda ufuk sağlayan, toplumsal hareketliliğin gerekliliğine ilişkin karar almada nedensel

etkisi bulunan önemli bir kaynaktır. Bu kaynak, sosyal sermaye sahipliği aracılığıyla kazanılan ya da desteklenen bir yapıdadır.

Kendileriyle mülakat yapılan bireyler ve onların çocukları için de geçerli olmak üzere sosyal sermayenin menzıl konumları üzerinde dikkate değer bir etkisinin olduğunu ancak bu sermayenin niteliği ve vasfına göre bu etkinin yönünün değiştiği söylenebilir. Ebeveynler mensubu oldukları meslek konumları gereğince sosyal sermaye kaynakları edinebildikleri gibi, etnik, dini, siyasi olmak üzere farklı mensubiyetleri üzerinden farklı ağlara ve ilişkilere erişebilmektedir. Çalışmanın verileri, Türkiye’de özellikle siyasi mensubiyetin bu alanda neredeyse başat bir rolünün olduğunu söylemek mümkündür. Öyle ki, bireylerin çoğu zaman “adamı olmak” tabiriyle ifade ettikleri bu kaynak gerek kuşaklararası gerek kuşak içi hareketlilik imkanlarını eğitim kazanımı gibi ana bir değişkenin etkisine bile aracılık edecek, hatta kimi zaman bu etkiyi yok edecek güçtedir. Kendileriyle mülakat yapılan bireylerin tamamına yakını, eğitimin artık konum kazandırıcı etkisini kaybettiğini, bireylerin eğitimleri ile yerleştikleri konumlar arasında statü, gelir ve güç konumları bakımından tutarlılığın kaybolduğunu, bireyleri konumlarına yerleştiren mekanizmanın etnik ve dini mensubiyet temellerine dayanan siyasi kimlikler ve aidiyetler olduğunu ifade etmişlerdir. Bireylerin sahip oldukları bu tür kaynakların torpil ve kayırmacılık ilişkilerine dönüşmeleri sonucunda menzıl konumlarına yerleşmenin farklı koşulları oluşmuş, bireylerin kendilerini belirli konumlara eriştirebilecek sistemin kurallarını öğrenmeleri zorunluluğu ortaya çıkmıştır.

Bireyleri mecazen “oyunun” kurallarını yeniden öğretmeye mecbur bırakan önemli bir olgu da göç etmektir. Bireylerin ister gelir ister statü isterse de güç konumları peşinde olsunlar, içinde bulundukları şartların ve kaynakların onları bu yörüngelere yerleştiremeyeceklerine karar verdiklerinde kendileri için en rasyonel eylem olarak tarif ettikleri göç etme yoluna başvurdukları görülmektedir. Farklı süreçler, kaynaklar ve kısıtlar ürettiği akılda tutularak göç etme eyleminin ister kırdan kente isterse de uluslararası olsun bireyleri konumlara yeniden dağıtıcı bir işlevi olduğu ortadadır. Bu işlevin hiyerarşik olarak yukarı doğru mu yoksa aşağı doğru mu sonuçlanacağı ise literatürde de oldukça tartışma yaratan bir meseledir. Bu çalışmanın verileri göç etmenin amacı ve mahiyeti ile bireylerin sahip oldukları ufkun nedensel etkenler olarak bu fiziki hareketliliğin ne türden bir toplumsal hareketlilik yörüngesine dönüşeceği ne nedensel belirleyici etkenler olduklarını göstermektedir.

Elbette bu çalışma örneğinde Almanya’da yaşayan bireylerin Türkiye’den getirmiş oldukları vasıflar ve kazanımların etkisi de yok sayılamayacaktır. Türkiye’den belirli bir eğitim kazanımına ve/veya iktisadi sermayeye sahip olarak göç yolculuğuna çıkanların diğer gruba nazaran görece Almanya’da bir yaşam kurmayı daha fazla hedefleyerek yola çıktıkları, çocuklarının eğitimleri ve meslek konumlarını bu yeni ülkede kazanmaları için gayret göstermeye yöneldikleri, peşinen böyle bir niyetle yola çıkmamış olsalar bile yaşamlarının yörüngesinin değiştiğinin bilinciyle planlarını zamanla Almanya’nın koşullarına göre evriltmeyi başarabildikleri görülmektedir. Türkiye dönme niyetiyle, belirli bir birikim yapmayı hedefleyen ve yıllarca içinde yaşamış oldukları toplumun eğitim, istihdam sisteminden habersizce Türkiye’ye yönelik yatırım ve birikim yapmayı başaranların ise hareketlenme konusunda çok daha belirsiz, savruk, karmaşık örüntüler izlediklerini ve diğer gruba nazaran hantal kaldıklarını ifade etmek mümkündür. Kaynakları geri dönme ve bir konum elde etme hedefiyle Türkiye’ye aktarmak diğerinden hiyerarşik olarak aşağıda olmayan ancak tamamen farklı stratejileri içeren bir hareketlilik olanağı sağlamaktadır. Bireyler Türkiye’de kazanacak oldukları olası konuma yıllar boyunca büyük yatırımlar yapmakta, elde ettikleri tüm kazancı Türkiye’deki yakınlarına göndermek suretiyle yoğun bir biçimde gayrimenkul yatırımı yapmaktadırlar. Bu yatırımların Türkiye’ye yöneltilmesinin önemli bir nedeni de yine aile ve akrabalık ilişkilerinden doğan toplumsal rollerin getirdiği sorumluluklardır. Bu bireyler için uzun yıllar kendilerinden menkul çekirdek aile olma olanağı olmadığı gibi, çoğu zaman göç eden ve mümkün ise eşinin çalışıp geniş ailenin birçok üyesine bakmak, ihtiyaçlarını karşılamak, düğün dernek gibi törensel sorumluluklarını finanse etmek, eğitimlerini sağlamak ve hatta onlar adına mülk satın almaya varıncaya kadar bir kaynak bölüşümü zorunluluğu ortaya çıktığı görülmektedir. Bu zorunluluk Türkiye’de yalnızca kendileri için birikim yapmayı olanaksız hale getirdiği gibi, aynı zamanda Almanya’da kendileri ve çocukları için eğitime ya da başka hareketlenmeye izin verecek kanallara yatırım yapılmasının önünde en büyük kısıt oluşturmuştur. Bu anlamda aile bağlarının sıklığı yukarı doğru hareketlenmeyi engelleyecek bir etken olarak ortaya çıkmaktadır.

Diğer taraftan göçmenlerin gerek Türkiye gerekse Almanya’daki konumlarına ilişkin öznel değerlendirmelerine dikkat çekmek gerekmektedir. Bu değerlendirmeler kimi çalışmalarda “göçmen optimizmi” olarak tarif edilen bir zihni arka planı içerisinde barındırsa da, çoğunlukla Türkiye ve Almanya’daki yaşam tarzı, tüketim alışkanları üzerinden kıyaslamaya giderek bulundukları konumu niteledikleri bir değerlendirme biçimidir. Bireyler Almanya’da eğitim sistemi, istihdam yapısı ya da dil becerisi gibi kendilerini sınıf, statü ya da meslek hiyerarşilerinin içerisinde hareketlendirecek olan kural ve işleyişlerden bihaber olsalar bile yalnızca gelir ile tüketim tutarlılığını sağlayabilmiş olmanın veya Türkiye’de bulunan akrabalar

ve yakınlarla kıyasla daha iyi bir yaşam kalitesine sahip olmalarının kendilerini yukarı doğru hareketlenmiş olarak kabul etmelerine neden olmaktadır. Bu dikkate değer bir değerlendirmedir, zira bu göçmen optimizmi, esasen kendilerinin hedefleri ile elde ettikleri arasındaki mesafenin en fazla kapandığı noktadır. Sistem hakimiyeti ve bireylerin Almanya’da temas ettikleri önemli diğerlerinin niteliği ise bu mesafenin dar veya geniş olmasını belirleyen diğer etkenlerdir. Başka bir deyişle, bireyleri yurt dışına taşıyan göçmen ağları özellikle eğitim seviyesi bakımından düşük gruplar bakımından sisteme dair bir kavrayış geliştirmede yardımcı aktörlere erişim sağlamamaktadır. Hatta ve hatta etnik ve daha çok dini cemaat ağlarının sıklığı, bireyleri yabancı bir ülkede tutunmak ile halen Türkiye’deymiş gibi yaşam sürdürmeye devam etmek arasında bir seçim yapmaya itmekte ve çoğunlukla yeni konumlara hareketlenme arzusunun ket vuran engelleyici bir etken olarak işlev göstermektedir. Bu durumla bireylerin ufuklarını genişletmeleri, çocuklarını eğitime kanalize etmede etkili olabilecek anahtar aktörlerin varlığına ihtiyaç duyulmaktadır, ki bu aktörler tıpkı çocuklarından ortalama yirmi, otuz yıl önce köylerde kendi kuşakları için aynı önemli rolü oynamış olan öğretmenler olmaktadır. Zaman zaman Alman öğretmenler için ayrımcı, Türk öğretmenler için ise radikal oldukları iddiası gündeme gelse de çocuklarının başarı ve kabiliyet durumlarını takip eden, eğitim kurumları ile iş birliği içerisinde eğitim sistemine dahil olmaya çalışan ebeveynlerin çocuklarının meslek konumlarında hiyerarşik olarak kendilerinden yukarı çıkabildikleri görülmektedir. Çocuklarının Almanya’da bir mesleki konum edinmelerini hedefleyenlerin veli birlikleri ya da iletişim halinde oldukları öğretmenler ya da başka kültürel sermaye sahibi aktörler aracılığıyla bu yeni ülkedeki oyunun kurallarını kavramaya çalıştıkları, bunun için gerekli yatırımları yapmaktan çekinmedikleri ve sonucunda aynı meslek konumlarından, aynı kökenleri temsil ediyor olsalar bile, çocuklarını daha iyi gelirli, statülü meslek konumlarına taşımak için farklı bir sıçrama tahtası olabildikleri ortaya çıkmaktadır.

Son kerte, toplumsal hareketlilik çalışmaları bakımından bireylere, kaynaklara ve engellere atfedilen bu objektifliğin pozitivizmin ima ettiği şekilde nedenler ve sonuçlar arasında düzenli örüntüler olarak değil, süreçlerin, etkenlerin dahili ve arızı bir biçimde etkileşimi sonucunda geçmiş, şimdi ve gelecekle iç içe geçmiş olduğu, bu durumun da toplumsal hareketliliğin bireyler açısından öznel manasını anlamaktan öte bireyleri hayatlarını şekillendiren çeşitli bağlamların bilgi sahipleri olarak değerlendirmemiz gerektiğini, böylelikle toplumsal konumlarda hareketliliğe ilişkin hem gerçek hem de yorumlayıcı bilgiye erişmenin yolu olduğunu fark etmemiz gerekmektedir.

KAYNAKÇA

- Abada, T., Hou, F., Ram, B. (2008). Ethnic Differences in Educational Attainment among the Children of Canadian Immigrants, *Canadian Journal of Sociology*, 34(1), 1-30. <https://doi.org/10.29173/cjs1651>
- Abadan-Unat (2002). *Bitmeyen Göç: Konuk İşçilikten Ulus-Ötesi Yurttaşlığa*, İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi.
- Andrews, D., Leigh, A. (2009). More Inequality, Less Social Mobility, *Applied Economics Letters*, 16(15), 1489-1492. <https://doi.org/10.1080/13504850701720197>
- Ak, M., Sezer, Ö. (2018). Kamu Personel Sisteminde Çalışanların Görevde Yükselmesinde Kayırmacılık Sorunu, *Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, Geybullar Ramazanoğlu Özel Sayısı, 739-757. <https://dergipark.org.tr/tr/pub/sduiibfd/issue/53209/713808>
- Akgüner, T. (2016). *Kamu Personeli Yönetimi*, İstanbul: Der.
- Amato, P.R., Patterson, S., Beattie, B. (2015). Single-Parent Household and Children's Educational Achievement, *Social Science Research*, 53, 191-202. <https://doi.org/10.1016/j.ssresearch.2015.05.012>
- Aral, S. (1980). Social Mobility in Turkey, (içinde) (Ed. E. Özbudun, A. Ulusan) *The Political Economy of Income Distribution in Turkey*, 481-499. New York: Holmes and Meier.
- Arnott, R., Rowse, J. (1987). Peer Group Effects and Educational Attainment, *Journal of Public Economics*, 32(3), 287-305. [https://doi.org/10.1016/0047-2727\(87\)90034-X](https://doi.org/10.1016/0047-2727(87)90034-X)
- Astone, N.M., McLanahan, S.S. (1994). Family Structure, Residential Mobility and School Dropout: A Research Note, *Demography*, 31, 575-584. <https://doi.org/10.2307/2061791>
- Atay, O. (2020). *Tutunamayanlar*, İstanbul: İletişim.
- Atkinson, A.B. (1980). On Intergenerational Income Mobility in Britain, *Journal of Post Keynesian Economics*, 3(2), 194-218, [doi: 10.1080/01603477.1980.11489214](https://doi.org/10.1080/01603477.1980.11489214)
- Auernheimer, G. (2005). The German Education System: Dysfunctional for an Immigration Society, *European Education*, 37(4), 75-89. <http://dx.doi.org/10.2753/EUE1056-4934370406>
- Aykaç, B. (1990). Personel Yönetiminde Yeterlik İlkesi, *Amme İdaresi Dergisi*, 23(4), 91-109.

- Barber, B. (1957). *Social Stratification: A Comparative Analysis of Structure and Process*. New York: Harcourt, Brace and World.
- Baron, J.N., Bielby, W. (1980). Bringing the Firms Back in Stratification, Segmentation and the Organization of Work, 45(5), 737-765. <https://doi.org/10.2307/2094893>
- Becker, G.S., Tomes, N. (1979). An Equilibrium Theory of the Distribution of Income and Intergenerational Mobility, *Journal of Political Economy*, 87(6), 1153-1189 <https://doi.org/10.1086/260831>
- Bell, D. (1972). On Meritocracy and Equality, *The Public Interest*, Vol.29, 29-68.
- Beller, E. (2009). Bringing Intergenerational Social Mobility Research into the Twenty-First Century: Why Mothers Matter, *American Sociological Review*, 74(4), 507-528. [doi:10.1177/000312240907400401](https://doi.org/10.1177/000312240907400401)
- Bertaux, D., Thompson, P. (1997). *Pathways to Social Class: A Qualitative Approach to Social Mobility*. Oxford: Clarendon.
- Bian, Y., Ang, S. (1997). Guanxi Networks and Job Mobility in China and Singapore, *Social Forces*, 981-1005. <https://doi.org/10.1093/sf/75.3.981>
- Biblarz, T.J., Raftery, A.E. (1993). The Effects of Family Disruption on Social Mobility, *American Sociological Review*, 58(1), 97-109. <https://doi.org/10.2307/2096220>
- Biblarz, T.J., Raftery, A.E., Bucur, A. (1997). Family Structure and Social Mobility, *Social Forces*, 75(4), 1319-1341. <https://doi.org/10.1093/sf/75.4.1319>
- Bilton, T., Bonnett, K., Jones, P., Lawson, T., Skinner, D., Stanworth, M., Webster, A. *Sosyoloji*, (Ed.B. Özçelik), (2. Baskı), İstanbul: Siyasal.
- Björklund, A., Chadwick, L. (2003). Intergenerational Income Mobility in Permanent and Separated Families, *Economic Letters*, 80(2), 239-246. [https://doi.org/10.1016/S0165-1765\(03\)00084-3](https://doi.org/10.1016/S0165-1765(03)00084-3)
- Björklund, A., Jaentti, M. (1997). Intergenerational Income Mobility in Sweden Compared to the United States, *The American Economic Review*, 87(5), 1009-1018. <https://www.jstor.org/stable/2951338>
- Blanden, J., Machin, S. (2017). Home Ownership and Social Mobility, CEP Discussion Paper (CEPDP1466). Centre for Economic Performance, London School of Economics and Political Science, London, UK. <http://eprints.lse.ac.uk/83596/>

- Blake, J. (1989). Number of Siblings and Educational Attainment, *Science*, 245, 32-36. doi: 10.1126/science.2740913
- Blau, P. (1992). Mobility and Status Attainment, *Contemporary Sociology*, 21(5), 596-598. <http://www.jstor.org/stable/2075538>
- Blau, P., Duncan, O.D. (1967). *The American Occupational Structure*. New York: Wiley.
- Boran, B. (1999), Toplumsal Yapı Araştırmaları, (içinde), (Ed. O. Baydar), *75 Yılda Köylerden Şehirlere*, [Adobe Digital Editions]. Erişim adresi Tarih Vakfı Yurt e- Lib.
- Boratav, K. (2004). *İstanbul ve Anadolu'dan Sınıf Profilleri*, Ankara: İmge.
- Bourdieu, P. (1986). The Forms of Capital, (içinde) (Ed.J.G. Richardson), *Handbook of Theory and Research for the Sociology of Education*, 241-258. Westport: Greenwood.
- Bourdieu, P. (2017). *Ayrim: Beğeni Yargısının Toplumsal Eleştirisi*, (Çev. D. Fırat, G. Berkkurt), Ankara: Heretik.
- Boxman, E.A.W., De Graaf P.M., Flap, H.D. (1991). The Impact of Social and Human Capital on the Income Attainment of Dutch Managers, *Social Networks*, 13, 51-73. [https://doi.org/10.1016/0378-8733\(91\)90013-J](https://doi.org/10.1016/0378-8733(91)90013-J)
- Böhlmark, A. (2008). Age at Immigration and School Performance: A Sibling Analysis Using Swedish Register Data, *Labour Economics*, 15(6), s.1366-1387. <https://doi.org/10.1016/j.labeco.2007.12.004>
- Bratberg, E., Rieck, K.M.E., Vaage, K. (2014). Intergenerational Earnings Mobility and Divorce, *Journal of Population Economics*, 27, 1107-1126. <https://doi.org/10.1007/s00148-014-0515-y>
- Breen, R. (2008). Social Mobility in Europe, (Ed. D.Grusky). *Social Stratification: Class, Race and Gender in Sociological Perspective*. Boulder: Westview.
- Breen, R. (2014). Neo-Weberci Sınıf Analizinin Esasları, (Çev.Ü. Akıncı), içinde Wright, E. O. (Ed.), *Sınıf Analizine Yaklaşımlar*, İstanbul: Notabene.
- Breen, R., Goldthorpe, J.H. (2001). Class, Mobility and Merit the Experience of Two British Birth Cohorts, *European Sociological Review*, 17(2), 81-101. <https://doi.org/10.1093/esr/17.2.81>

- Breen, R., Jonsson, J. (1997). Inequality of Opportunity in Comparative Perspective: Recent Research on Educational Attainment and Social Mobility, *Annual Review of Sociology*, 31, 223-243. <https://doi.org/10.1146/annurev.soc.31.041304.122232>
- Breen, R., Karlson, K.B. (2014). Education and Social Mobility: New Analytical Approaches, *European Sociological Review*, 30(1), 107-118. <https://doi.org/10.1093/esr/jct025>
- Breen, R., Luijkx, R., Müller, W., Pollak, R. (2009). Nonpersistent Inequality in Educational Attainment: Evidence from Eight European Countries, *American Journal of Sociology*, 114(5), 1475-1521. <https://doi.org/10.1086/595951>
- Breiger, R. (ed.) (1990). *Social Mobility and Social Structure*, Cambridge: Cambridge University.
- Bromiley, P., Johnson, S. (2005). Mechanisms and Empirical Research, (Ed. D.J. Ketchen, D.D. Bergh) *Research Methodology in Strategy and Management Vol.2*, 15-29, Bingley: Emerald Group.
- Buchmann, C., DiPrete, T.A., McDaniel, A. (2008). Gender Inequalities in Education, *Annual Review of Sociology*, 34(1), 319-337. <https://doi.org/10.1146/annurev.soc.34.040507.134719>
- Buis, M.L. (2013). The Composition of Family Background: The Influence of the Economic and Cultural Resources of Both Parents on the Offspring's Educational Attainment in the Netherlands between 1939 and 1991. *European Sociological Review*, 29(3), 593-602. <https://doi.org/10.1093/esr/jcs009>
- Burt, R.S. (1997). The Contingent Value of Social Capital, *Administrative Science Quarterly*, 42(2), 339-365. <https://doi.org/10.2307/2393923>
- Chadwick, L., Solon, G. (2002). Intergenerational Income Mobility Among Daughters, *American Economic Review*, 92(1), 335-344. [doi: 10.1257/000282802760015766](https://doi.org/10.1257/000282802760015766)
- Coleman, J.S. (1988). Social Capital in the Creation of Human Capital, *American Journal of Sociology*, 94, 95-120. <https://doi.org/10.1086/228943>
- Coleman, J.S. (1990). *Foundations of Social Theory*, Cambridge: Belknap Press of Harvard University.
- Coser, L.A. (1975). Presidential Address: Two Methods in Search of a Substance, *American Sociological Review*, 40(6), 691-700. <https://doi.org/10.2307/2094174>

- Crul, M. (2000). Breaking the Circle of Disadvantage. Social Mobility of Second-Generation Moroccans and Turks in the Netherlands, (Ed. H. Vermeulen, J. Perlmann), *Immigrants, Schooling and Social Mobility: Does Culture Make a Difference?*, 225-244, London: Macmillan.
- Daniels, K. (2019). *Status Attainment in the 21st Century: The Importance and Incorporation of Race within the Transition from School to Work*. University of Cincinnati. (Elektronik Doktora Tezi). <https://etd.ohiolink.edu/>
- Davis, K. (1962). The Role of Class Mobility in Economic Development, *Population Review* Vol: 6, s. 67-73.
- De Graff, N.D., De Graaf, P.M., Kraaykamp, G. (2000). Parental Cultural Capital and Educational Attainment in the Netherlands: A Refinement of the Cultural Capital Perspective, *Sociology of Education*, 73(2), 92-111. <https://doi.org/10.2307/2673239>
- De Graff, N.D., Flap, H.D. (1988). With a Little Help From My Friends: Social Resources as an Explanation of Occupational Status and Income in West Germany, The Netherlands and the United States, *Social Forces*, 67(2), 452-472. <https://doi.org/10.1093/sf/67.2.452>
- De Graff, P.M., Ganzeboom, H.B.G. (1993). Family Background and Educational Attainment in the Netherlands for the 1891-1960 Birth Cohorts. içinde (Ed. Y.Shavit, H.P. Blossfeld), *Persistent inequality: Changing Educational Attainment in Thirteen Countries*, 75-99, Social Inequality Series: Westview. <https://pure.uvt.nl/ws/portalfiles/portal/854501/familyb.pdf>
- Devlet İstatistik Enstitüsü (DİE) (2003). *2000 Genel Nüfus Sayımı: Nüfusun Sosyal ve Ekonomik Nitelikleri*, Ankara: Devlet İstatistik Enstitüsü.
- DiMaggio, P. (1982). Cultural Capital and School Success: The Impact of Status Culture Participation on the Grades of U.S. High School Students, *American Sociological Review*, 47(2), 189-201. <https://doi.org/10.2307/2094962>
- DiMaggio, P., Mohr, J. (1985). Cultural Capital, Educational Attainment and Marital Selection, *American Journal of Sociology*, 90(6), 1231-1261. <https://doi.org/10.1086/228209>
- Doğan, M.K., Yuret, T. (2015). Üniversitelere Yerleşmede Farklı Katsayı Uygulamasının Etkileri, *Ankara Üniversitesi SBF Dergisi*, 70(1), 195-220.
- Duncan, O.D., Artis, J.W. (1951). Some Problems of Stratification Research, *Rural Sociology*, 16, 17-29.

- Duncan, O.D., Featherman, D.L., Duncan, B. (1972). *Socioeconomic Background and Achievement*, New York: Seminar.
- Duncan, O.D., Haller, A.O., Portes, A. (1968). Peer Influences on Aspirations: A Reinterpretation. *American Journal of Sociology*, 74(2), 119-137. <https://doi.org/10.1086/224615>
- Eijck, K.v. (1997). The Impact of Family Background and Educational Attainment on Cultural Consumption: A Sibling Analysis, *Poetics*, 25(4), 195-224. [https://doi.org/10.1016/S0304-422X\(97\)00017-X](https://doi.org/10.1016/S0304-422X(97)00017-X)
- Elder, G.H. Jr. (1968). Achievement Motivation and Intelligence in Occupational Mobility: A Longitudinal Analysis. *Sociometry*, 31(4), 327-354. <https://doi.org/10.2307/2786398>
- Elder, G.H., Jr., Caspi, A. (1990). Studying lives in a Changing Society: Sociological and Personological Explorations, (içinde) (Ed. A.I. Rabin, R.A. Zucker, R.A. Emmons, S.Frank), *Studying Persons and Lives*, 201-247. New York: Springer.
- Elder, G.H.Jr. (1994). Time, Human Agency and Social Change: Perspectives on the Life Course, *Social Psychology Quarterly*, 57(1), 4-15. <https://doi.org/10.2307/2786971>
- Ensel, W.M. (1979). *Sex, Social Ties and Status Attainment*, Albany, NY: New York at Albany.
- Erikson, R. (1984). Social Class of Men, Women and Families, *Sociology*, 18(4), 500-514. <https://doi.org/10.1177/0038038584018004003>
- Erikson, R. Goldthorpe, J.H., Portocarero, L. (1979). Intergenerational Class Mobility in Three Western European Societies: England, France and Sweden, *The British Journal of Sociology*, 30(4), 415-441. <https://doi.org/10.2307/589632>
- Erikson, R., Goldthorpe, J.H. (1992). *The Constant Flux: A Study of Class Mobility in Industrial Societies*. Oxford: Clarendon.
- Erikson, R., Goldthorpe, J.H. (2002). Intergenerational Inequality: A Sociological Perspective, *Journal of Economic Perspectives*, 16(3), 31-44. [doi: 10.1257/089533002760278695](https://doi.org/10.1257/089533002760278695)
- Erikson, R., Goldthorpe, J.H. (2008). Trends in Class Mobility: The Post-War Experience, (Ed. D.B.Grusky), *Social Stratification: Class, Race and Gender in Sociological Perspective*. Boulder, Colo. : Westview.
- Eşme, İ. (2003). Öğretmen Yetiştirmede 130 Yıllık Bir Sürecin Öyküsü: Yüksek Öğretmen Okulları, *Milli Eğitim Dergisi*, Sayı: 160. http://dhgm.meb.gov.tr/yayimlar/dergiler/Milli_Egitim_Dergisi/160/esme.htm

- Falch, T., Lujala, P., Strom, B. (2013). Geographical Constraints and Educational Attainment, *Regional Science and Urban Economics*, 43(1), 164-176. <https://doi.org/10.1016/j.regsciurbeco.2012.06.007>
- Featherman, D.L., Hauser, R.M. (2008). A Refined Model of Occupational Mobility, içinde (Ed. D.Grusky). *Social Stratification: Class, Race and Gender in Sociological Perspective*. Boulder: Westview.
- Featherman, D.L., Jones, F.L., Hauser, R.M. (1975). Assumptions of Social Mobility Research in the U.S.: The Case of Occupational Status. *Social Science Research*, 4(4), 329-360. [https://doi.org/10.1016/0049-089X\(75\)90002-2](https://doi.org/10.1016/0049-089X(75)90002-2)
- Fernandez-Kelly P. (2012). The Unequal Structure of the German Education System: Structural Reasons for Educational Failures of Turkish Youth in Germany, *Spaces and Flows: An International Journal of Urban and Extraurban Studies*, 2(2), 93-112. <https://doi.org/10.18848/2154-8676/cgp/v02i02/53849>
- Fox, T., Miller, S.M. (1965). Occupational Stratification and Mobility, *Studies in Comparative International Development*, 1, 1-9. <https://doi.org/10.1007/BF02802137>
- Ganzeboom H.B.G., Luijkx R., Treiman D.J. (1989) Intergenerational Class Mobility in Comparative Perspective, *Research in Social Stratification and Mobility*, 8: 3-84. [http://www.harryganzeboom.nl/pdf/1989%20-%20Ganzeboom-Luijkx-Treiman-ComparativeSocialMobility-\(RSSM\).pdf](http://www.harryganzeboom.nl/pdf/1989%20-%20Ganzeboom-Luijkx-Treiman-ComparativeSocialMobility-(RSSM).pdf)
- Glass, D. (ed.) (1954). *Social Mobility in Britain*, London: Routledge and Kegan Paul.
- Goldring, E.B., Phillips, K.J.R. (2008). Parent Preferences and Parent Choices: The Public-Private Decision about School Choice, *Journal of Education Policy*, 23(3), 209-230. <https://doi.org/10.1080/02680930801987844>
- Goldthorpe, J.H. (1980). *Social Mobility and Class Structure in Modern Britain*. Oxford: Clarendon.
- Goldthorpe, J.H. (1983). Women and Class Analysis, *Sociology*, 17(4), 465-488. <https://doi.org/10.1177/0038038583017004001>
- Goldthorpe, J.H. (1985). On Economic Development and Social Mobility, *The British Journal of Sociology*, 36(4), 549-573. <https://doi.org/10.2307/590331>
- Goldthorpe, J.H. (2007). *On Sociology: Second Edition, Volume Two: Illustration and Retrospect*, California: Stanford University.

- Goldthorpe, J.H. (2014). The Role of Education in Intergenerational Social Mobility: Problems from Empirical Research in Sociology and Some Theoretical Pointers from Economics, *Rationality and Society*, 26(3), 265-289. <https://doi.org/10.1177/1043463113519068>
- Goldthorpe, J.H., Payne, C. (1986). Trends in Intergenerational Class Mobility in England and Wales: 1972- 1983, *Sociology*, 20(1), 1-24. <https://doi.org/10.1177/0038038586020001003>
- Granovetter, M. (1973). The Strength of Weak Ties, *American Journal of Sociology*, 78(6), 1360-1380. <https://doi.org/10.1086/225469>
- Green, S. (2000). Beyond Ethnoculturalism? German Citizenship in the New Millennium, *German Politics*, 9(3), 105-124. <http://dx.doi.org/10.1080/09644000008404609>
- Grusky, D. (2001). Social Stratification: in Sociological Perspective, içinde (Ed. D.Grusky). *Social Stratification: Class, Race and Gender in Sociological Perspective*. Boulder: Westview.
- Grusky, D., Galescu, G. (2014). Neo-Durkheimci Bir Sınıf Analizinin Esasları, (Çev.Ü. Tatlıcan), içinde Wright, E. O. (Ed.), *Sınıf Analizine Yaklaşımlar*, İstanbul: Notabene.
- Günay, D., Günay, A. (2011). 1933'den Günümüze Türk Yükseköğretiminde Niceliksel Gelişmeler, *Yükseköğretim ve Bilim Dergisi*, 1(1), 1-22. [doi: 10.5961/jhes.2011.001](https://doi.org/10.5961/jhes.2011.001)
- Güveli, A., Ganzeboom, H., Platt, L., Nauck, B., Baykara-Krumme, H., Eroğlu, Ş., Bayrakdar, S., Sözeri, E.K., Spierings, N.(2016). *Intergenerational Consequences of Migration: Socio-economic, Family and Cultural Patterns of Stability and Change in Turkey and Europe*. UK: Palgrave Macmillan.
- Hagan, J., MacMillan, R., Wheaton, B. (1996). New Kid in Town: Social Capital and the Life Course Effects of Family Migration on Children, *American Sociological Review*, 61(3), 368-385. <https://doi.org/10.2307/2096354>
- Haller, A.O., Portes, A. (1973). Status Attainment Process, *Sociology of Education*, 46(1), 51-91. <https://doi.org/10.2307/2112205>
- Hango, D.W. (2016). The Long Term Effect of Childhood Residential Mobility on Educational Attainment, *The Sociology Quarterly*, 47(4), 631-664. <https://doi.org/10.1111/j.1533-8525.2006.00061.x>
- Hauser, R.M., Wong, R.S. (1989). Sibling Resemblance and Intersibling Effects in Educational Attainment, *Sociology of Education*, 62(3), 149-171. <https://doi.org/10.2307/2112864>

- Haveman, R., Wolfe, B., Spaulding, J. (1991). Childhood Events and Circumstances Influencing High School Completion, *Demography*, 28, 133-157. <https://doi.org/10.2307/2061340>
- Heper, M. (2015). *Türkiye’de Devlet Geleneği*, Ankara: Doğu Batı.
- Hirschman, C. (2001). The Educational Enrollment of Immigrant Youth: A Test of the Segmented-Assimilation Hypothesis, *Demography*, 38, 317-336. <https://doi.org/10.1353/dem.2001.0028>
- Hodge, R.W., Siegel, P.M., Rossi, P.H. (1964). Occupational Prestige in the United States: 1925-1963. *American Journal of Sociology*, 70(3), 286-302. <https://doi.org/10.1086/223840>
- Hope, K. (1981). Vertical Mobility in Britain: A Structured Analysis, *Sociology*, 15, 19-55. <https://doi.org/10.1177/003803858101500102>
- Horan, P.M. (1978). Is Status Attainment Research Atheoretical?, *American Sociological Review*, 43(4), 534-541. <https://doi.org/10.2307/2094777>
- Hsung, R.M., Hwang, Y.J. (1992). Job Mobility in Taiwan: Job Search Methods and Contacts Status, *XII International Sunbelt Soc. Network Conference*. San Diego, February.
- Inglehart, R. (1990). *Culture Shift in Advanced Industrial Society*, Princeton, NJ: Princeton University.
- Itzkowitz, N. (1980). *Ottoman Empire and Islamic Tradition*, Chicago: University of Chicago.
- Jackson, M., Goldthorpe, J.H., Mills, C. (2005). Education, Employers and Class Mobility, *Research in Social Stratification and Mobility*, 23, 3-33. [https://doi.org/10.1016/S0276-5624\(05\)23001-9](https://doi.org/10.1016/S0276-5624(05)23001-9)
- Jackson, M., Goldthorpe, J.H., Mills, C. (2005). Education, Employers and Class Mobility, *Research in Social Stratification and Mobility*, 23, 3-33. [https://doi.org/10.1016/S0276-5624\(05\)23001-9](https://doi.org/10.1016/S0276-5624(05)23001-9)
- Jacobs, J.A. (1996). Gender Inequality and Higher Education, *Annual Review of Sociology*, 22(1), 153-185. <https://doi.org/10.1146/annurev.soc.22.1.153>
- Jan, S. (2009). Perceived Discrimination, Ethnic Identity and the (Re-) Ethnicisation of Youth with a Turkish Ethnic Background in Germany, *Journal of Ethnic and Migration Studies*, 35(4), 535-554. <https://doi.org/10.1080/13691830902765020>

- Jenks, C., Crouse, J., Mueser, P. (1983). The Wisconsin Model of Status Attainment: A National Replication with Improved Measures of Ability and Aspiration, *Sociology of Education*, 56(1), 3-19. <https://doi.org/10.2307/2112300>
- Kaas, L., Manger, C. (2011). Ethnic Discrimination in Germany's Labour Market: A Field Experiment, *German Economic Review*, 13(1), 1-20. <https://doi.org/10.1111/j.1468-0475.2011.00538.x>
- Kalaycıoğlu, S., Kardam, F., Tüzün S., Ulusoy, M. (1998). Türkiye İçin Bir Sosyo-Ekonomik Statü Ölçütü Geliştirme Yönünde Yaklaşım ve Denemeler, *Toplum ve Hekim*, 13(2), 2-14.
- Kalaycıoğlu, S., Türkyılmaz, S., Çelen, Ü., Çelik, K. (2010). Temsili Bir Örneklemede Sosyo-Ekonomik Statü (SES) Ölçüm Aracı Geliştirilmesi: Ankara Kent Merkezi Örneği, *Sosyoloji Araştırmaları Dergisi*, 13(1), 183-220.
- Karlberg, S. (1980). Max Weber's Types of Rationality: Cornerstones for the Analysis of Rationalization Process in History, *American Journal of Sociology*, 85(5), 1145-1179. <https://doi.org/10.1086/227128>
- Karpat, K.H. (1976). *The Gecekondu: Rural Migration and Urbanization*, Cambridge: Cambridge University.
- Karpat, K.H. (2016). *Türkiye'de Toplumsal Dönüşüm*, (Çev.A.Sönmez). İstanbul: Timaş.
- Karpat, K.H. (2017). *Osmanlı Modernleşmesi: Toplum, Kuramsal Değişim ve Nüfus*, (Çev. Ceren Elitez). İstanbul: Timaş.
- Kaya, Y. (2008). Proletarianization with Polarization: Industrialization, Globalization and Social Class in Turkey: 1980-2005, *Research in Social Stratification and Mobility*, 26(2), 161-181. <https://doi.org/10.1016/j.rssm.2007.11.003>
- Kemerlioğlu, E. (1996). *Toplumsal Tabakalaşma*. Bilinmiyor: Saray.
- Kerr, A. (1960). *Schools of Europe*, London: Bowes and Bowes.
- Keyder, Ç. (1999). Türkiye'de Tarımda Küçük Meta Üretiminin Oluşumu, (içinde), (Ed. O. Baydar), *75 Yılda Köylerden Şehirlere*, [Adobe Digital Editions]. Erişim adresi Tarih Vakfı Yurt e- Library.
- Kıray, M. (1999). Sosyo-Ekonomik Hayatın Değişen Düzeni: Dört Köyün Monografik Karşılaştırılması, (içinde), (Ed. O. Baydar), *75 Yılda Köylerden Şehirlere*, [Adobe Digital Editions]. Erişim adresi Tarih Vakfı Yurt e- Library.

- Ki, D.Y., Kulkarni, V.S. (2009). The Role of Father's Occupation on Intergenerational Educational and Occupational Mobility: The Case of Second-Generation Chinese Americans in New York, *Sociological Forum*, 24(1), 104-134. doi:10.1111/j.1573-7861.2008.01088.x
- Klink, A., Wagner, U. (1999). Discrimination Against Ethnic Minorities in Germany: Going Back to the Field, *Journal of Applied Social Psychology*, 29(2), 402-423. <https://doi.org/10.1111/j.1559-1816.1999.tb01394.x>
- Knigge, A. (2015). *Sources of Sibling Similarity: Status Attainment in the Netherlands during Modernization*. Published PhD Dissertation, Utrecht University: Netherlands.
- Knottnerus, J.D. (1987). Status Attainment Research and Its Image of Society, *American Sociological Review*, 52(1), 113-121. <https://doi.org/10.2307/2095396>
- Korupp, S.E. (2000). *Mothers and the Process of Social Stratification*, Utrecht University (Elektronik Doktora Tezi). <https://dspace.library.uu.nl/handle/1874/802>
- Kroneberg, C. (2008). Ethnic Communities and School Performance Among the New Second Generation in the United States: Testing the Theory of Segmented Assimilation, *The ANNALS of the American Academy of Political Science*, 620(1), 138-160.
- Leibowitz, A. (1974). Education and Home Production, *The American Economic Review*, 64(2), 243-250. <http://www.jstor.org/stable/1816048>
- Leibowitz, A. (1977). Parental Inputs and Children's Achievement, *The Journal of Human Resources*, 12(2), 242-251. <https://doi.org/10.2307/145387>
- Lehmann, R. vd. (1999). *Leseverständnis und Lesegewohnheiten Deutscher Schüler und Schülerinnen*. Weinheim: Beltz.
- Li, W.L., Randolph, S.L. (1982). Return Migration and Status Attainment Among Southern Blacks, *Rural Sociology*, 47(2), 391-402.
- Lin, N., Dayton, P.W., Greenwald, P. (1978). Analyzing the Instrumental Use of Relations in the Context of Social Structure, *Sociological Methods and Research*, 7(2), 149-166. [doi:10.1177/004912417800700203](https://doi.org/10.1177/004912417800700203)
- Lin, N., Dumin, M. (1986). Access to Occupations Through Social Ties, *Social Networks*, 8(4), 365-385. [https://doi.org/10.1016/0378-8733\(86\)90003-1](https://doi.org/10.1016/0378-8733(86)90003-1)

- Lin, N., Walter, M.E., Vaughn, J.C. (1981). Social Resources and Strength of Ties: Structural Factors in Occupational Status Attainment, *American Sociological Review*, 46(4), 393-405. <https://doi.org/10.2307/2095260>
- Lin, N. (1988). Social Resources and Social Mobility: A Structural Theory of Status Attainment, (içinde) (Ed. R. Breiger), *Social Mobility and Social Structure*. Cambridge: Cambridge University.
- Lipset, S.M., Bendix, R. (1959). *Social Mobility in Industrial Society*. California: University of California.
- Lipset, S.M., Zetterberg, H. (1959). Social Mobility in Industrial Societies, içinde (ed. S.M. Lipset, R. Bendix), *Social Mobility in Industrial Society*, London: Heinemann, s.11-75.
- Logan, J.R. (1978). Growth, Politics and the Stratification of Places, *American Journal of Sociology*, 84(2), 404-416. <https://doi.org/10.1086/226790>
- Lucas, S.R. (2001). Effectively Maintained Inequality: Education Transitions, Track Mobility and Social Background Effects, *American Journal of Sociology*, 106(6), 1642-1690. <https://doi.org/10.1086/321300>
- Macionis, J.J. (2015). *Sosyoloji*. (Çev.Ed. V. Akan). Ankara: Nobel.
- Major, L.E., Machin, S. (2018). *Social Mobility and Its Enemies*, UK: Pelican.
- Mardin, Ş. (2015). *Türkiye’de Toplum ve Siyaset: Makaleler 1*, İstanbul: İletişim.
- Marks, G.N. (2008). Are Father’s or Mother’s Socioeconomic Characteristics More Important Influences on Student Performance?: Recent International Evidence, *Social Indicators Research*, 85, 293-309. <https://doi.org/10.1007/s11205-007-9132-4>
- Marsden, P.V., Hurlbert, J.S. (1988). Social Resources and Mobility Outcomes: A Replication and Extension, *Social Forces*, 66(4), 1038-1059. <https://doi.org/10.1093/sf/66.4.1038>
- Marshall, G., Rose, D., Newby, H., Vogler, C. (1988). *Social Class in Modern Britain*, London: St. Edmundsbury.
- Martin, P. (1991). *Bitmeyen Öykü: Batı Avrupa’ya Türk İşçi Göçü*, 44-47 Ankara: ILO.
- Mayring, P. (2011). *Nitel Sosyal Araştırmaya Giriş*. Ankara: BilgeSu.

- MEB (2019). *Geçmişten Günümüze Fotoğraflarla Mesleki ve Teknik Eğitim*, Ankara: Milli Eğitim Bakanlığı, Eğitim, Analiz ve Değerlendirme Raporları Serisi.
- Mercy, J.A., Steelman, L.C. (1982). Familial Influence on the Intellectual Attainment of Children, *American Sociological Review*, 47(4), 532-542. <https://doi.org/10.2307/2095197>
- Merriam, S.B. (2013). *Nitel Araştırma: Desen ve Uygulama için Bir Rehber*. Ankara: Nobel.
- Miera, F. (2008). *Country Education Report: Germany*. http://emilie.eliamap.gr/wp-content/uploads/2009/08/edumigrom_backgroundpaper_germany_educ.pdf.
- Mugabe, C., Brug, P. Catling, J.C. (2016). Cross-Cultural Difference in Academic Motivation, Academic Self-Esteem and Upward Social Mobility within a Student Cohort, *Psychology Teaching Review*, 22(2), 53-68. <https://eric.ed.gov/?id=EJ1146562>
- Murnane, R.J., Maynard, R.A., Ohls, J.C.(1981). Home Resources and Children's Achievement, *The Review of Economics and Statistics*, 63(3), 369-377. <https://doi.org/10.2307/1924354>
- Neuman, W.L. (2007). *Toplumsal Araştırma Yöntemleri: Nitel ve Nicel Yaklaşımlar*. (Çev. S. Özge). Cilt 2. Ankara: Yayın Odası.
- Nisbet, R.A. (1959). The Decline and Fall of Social Class, *Sociological Perspectives*, 2(1), 11-17. <https://doi.org/10.2307/1388331>
- Nocera, L. (2012). *Manikürlü Eller Almanya'da Elektrik Bobini Saracak*, (Çev. F. Mat), İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi.
- Otto, L.B., Haller, A.O. (1979). Evidence for a Social Psychological View of the Status Attainment Process: Four Studies Compared, *Social Forces*, 57(3), 887-914. <https://doi.org/10.1093/sf/57.3.887>
- Öğretmen, İ. (1957). *Ankara'da 158 Gecekondu Hakkında Monografi*. Ankara: Ajans-Türk.
- Pakulski, J. (2014). Bir Sınıf-Sonrası Analizin Esasları, (Çev.B. Yıldırım), içinde Wright, E. O. (Ed.), *Sınıf Analizine Yaklaşımlar*, İstanbul: Notabene.
- Parkin, F. (1992). *Durkheim*, Oxford: Oxford University.
- Pascarella, E.T., Smart, J.C., Stoecker, J. (1989). College Race and the Early Status Attainment of Black Students, *The Journal of Higher Education*, 60(1), 82-107. <https://doi.org/10.1080/00221546.1989.11778825>

- Perri 6., Bellamy, C. (2012). *Principles of Methodology: Research Design in Social Science*. London: Sage.
- Perry-Jenkins, M., Goldberg, A.E., Pierce, C.P., Sayer, A.G. (2007). Shift Work, Role Overload and the Transition to Parenthood, *Journal of Marriage and Family*, 69(1), 123-138. <https://doi.org/10.1111/j.1741-3737.2006.00349.x>
- Portes, A., Hao, L. (2004). The Schooling of Children of Immigrants: Contextual Effects on the Educational Attainment of the Second Generation, *Proceedings of the National Academy of Sciences*, 101(33), 10920-11927. <https://doi.org/10.1073/pnas.0403418101>
- Portes, A., Wilson, K.L. (1976). Black- White Differences in Educational Attainment, *American Sociological Review*, 41(3), 414-431. <https://doi.org/10.2307/2094251>
- Poppel, F.v., Jong, J.d., Liefbroer, A.C. (1998). The Effects of Paternal Mortality on Sons' Social Mobility: A Nineteenth-Century Example, *Historical Methods: A Journal of Quantitative and Interdisciplinary History*. 31(3), 101-112. <https://doi.org/10.1080/01615449809601193>
- Ridgeway, C.L. (1978). Conformity, Group-Oriented Motivation and Status Attainment in Small Groups, *Social Psychology*, 41(3), 175-188. <https://doi.org/10.2307/3033555>
- Ringdal, K. (1993). Migration and Status Attainment Among Norwegian Men, *Acta Sociologica*, 36(4), 327-342. <https://doi.org/10.1177/000169939303600402>
- Riphahn, R.T. (2003). Cohort Effects in the Educational Attainment of Second Generation Immigrants in Germany: An Analysis of Census Data, *Journal of Population Economics*, 16-711-737. <https://doi.org/10.1007/s00148-003-0146-1>
- Riphahn, R.T., Sander, M., Wunder, C. (2013). The Welfare Use of Immigrants and Natives in Germany: The Case of Turkish Immigrants, *International Journal of Manpower*, 34(1), 70-82. <https://doi.org/10.1108/01437721311319665>
- Robertson, D., Symons, J. (2003). Do Peer Groups Matter? Peer Group versus Schooling Effects on Academic Attainment, *Economica*, 70(277), 31-53. <https://doi.org/10.1111/1468-0335.d01-46>
- Rothwell, J.T., Massey, D.S. (2014). Geographic Effects on Intergenerational Income Mobility, *Economic Geography*, 91(1), 83-106. <https://doi.org/10.1111/ecge.12072>
- Sadeghi, S. (2008). Gender, Culture and Learning: Iranian Immigrant Women in Canadian Higher Education, *International Journal of Lifelong Education*, 27(2), 217-234. <https://doi.org/10.1080/02601370801936382>

- Salden, S., Hertlein, J. (2020). Is It Fair? The German Education System and Its Stumbling Blocaks for Adolescents, (içinde) (Ed. M. Watzlawik, A.Burkholder), *Educating Adolescents Around the Globe: Becoming Who You are in a World Full of Expectations*, Switzerland: Springer.
- Salikutluk, Z. (2016). Why do Immigrant Students Aim High? Explaning the Aspiration-Achievement Paradox of Immigrants in Germany, *European Sociological Review*, 32(5), 581-592. <https://doi.org/10.1093/esr/jcw004>
- Sander, W. (1992). The Effects of Ethnicity and Religion on Educational Attainment. *Economics of Education Review*, 11(2), 119-135. [https://doi.org/10.1016/0272-7757\(92\)90003-L](https://doi.org/10.1016/0272-7757(92)90003-L)
- Sander, W. (2006). Educational Attainment and Residential Location, *Education and Urban Society*, 38(3), 307-326. <https://doi.org/10.1177/0013124506286944>
- Saunders, P. (1990). *Social Class and Stratification*. London: Routledge.
- Saunders, P. (1997). Social Mobility in Britain: An Empirical Examination of Two Competing Explanations, *Sociology*, 31, 261-288. <https://doi.org/10.1177/0038038597031002005>
- Savage, M. (1997). Social Mobility and the Survey Method: A Critical Analysis, içinde (Ed. D.Bertaux,, P.Thompson). *Pathways to Social Class: A Qualitative Approach to Social Mobility*. Oxford: Clarendon.
- Savage, M., Egerton, M. (1997). Social Mobility, Individual Ability and the Inheritance of Class Inequality, *Sociology*, 31(4), 645-672. <https://doi.org/10.1177/0038038597031004002>
- Sayer, A. (2017). *Sosyal Bilimde Yöntem: Realist Bir Yaklaşım*. (Çev. Sabri Gürses). İstanbul: Küre.
- Semyonov, M. (1981). Effects of Community on Status Attainment, *The Sociological Quarterly*, 22(3), 359-372. <https://doi.org/10.1111/j.1533-8525.1981.tb00667.x>
- Sewell, W.H. (1970). The Educational and Early Occupational Status Attainment Process: Replication and Revision, *American Sociological Review*, 35(6), 1014-1027. <https://doi.org/10.2307/2093379>
- Sewell, W.H., Haller, A.O., Ohlendorf, G.W. (1970). The Educational and Early Occupational Status Attainment Process: Replication and Revision, *American Sociological Review*, 35(6), 1014-1027. <https://doi.org/10.2307/2093379>

- Sewell, W.H., Haller, A.O., Portes, A. (1969). The Educational and Early Occupational Attainment Process, *American Sociological Review*, 34(1), 82-92. <https://doi.org/10.2307/2092789>
- Sewell, W.H., Hauser, R.M. (1975). *Education, Occupation and Earnings: Achievement in the Early Career*, New York: Academic.
- Sewell, W.H., Hauser, R.M., Wolf, W.C. (1980). Sex, Schooling and Occupational Status, *American Journal of Sociology*, 86(3), 551-583. <https://doi.org/10.1086/227281>
- Sewell, W.H., Shah, V.P. (1967). Socioeconomic Status, Intelligence and the Attainment of Higher Education, *Sociology of Education*, 40(1), 1-23. <https://doi.org/10.2307/2112184>
- Shane, J., Heckhausen, J. (2013). University Students' Causal Conceptions about Social Mobility: Diverging Pathways for Believers in Personal Merit and Luck, *Journal of Vocational Behavior*, 82(1), 10-19. <https://doi.org/10.1016/j.jvb.2012.08.003>
- Solon, G. (1992). Intergenerational Income Mobility in the United States, *The American Economic Review*, 82(3), 393-408. <https://www.jstor.org/stable/2117312>
- Sorokin, P.A. (1959). *Social and Cultural Mobility*. London: The Free Press.
- Söhn, J., Özcan, V. (2006). The Educational Attainment of Turkish Migrants in Germany, *Turkish Studies*, 7(1), 101-124. <https://doi.org/10.1080/14683840500520626>
- Sönmez, A. (2007). The Transformation of Occupational Structure and Chances for Mobility in Turkey in the Context of Studies on Social Class Mobility, *Bilig*, 41, 175-204.
- Sönmez, A. (2018). *Sosyolojik Düşünce de Kuramlaştırmının Doğası ve Klasiklerin Konumu*. Ankara: Lykeion.
- Sönmez, A. (2020). Yapısallaşmış Toplumsal Eşitsizlikleri Tarif Etme ve Yorumlamada Bir Araç Olarak Toplumsal Hareketlilik Oranlarını Hesaplama Yöntemleri, *İnsan&Toplum*, 10(4), 41-75.
- Strauss, A.L. (1987). *Qualitative Analysis For Social Scientists*. Cambridge: Cambridge University.
- Sutton Trust (2012). *The Social Mobility Summit: Report of the held at the Royal Society*. London: Sutton Trust. <https://www.suttontrust.com/wp-content/uploads/2020/01/st-social-mobility-report.pdf>

- Sunar, L. (2016). Giriş: Türkiye’de Tabakalaşma ve Eşitsizliği Tartışmak, (içinde) (Ed. L.Sunar), *Türkiye’de Toplumsal Tabakalaşma ve Eşitsizlik*, 1-27. İstanbul: Matbu.
- Sunar, L. (2020). Türkiye’de Mesleki İtibar Dönüşen Çalışma Hayatı ve Mesleklerin Sosyal Konumu, *Journal of Economy, Culture and Society*, 1, 29-59. <https://doi.org/10.26650/JECS2020-0053>
- Swanson, C.B., Schneider, B. (1999). Students on the Move: Residential and Educational Mobility in America’s Schools, *Sociology of Education*, 72(1), 54-67. <https://doi.org/10.2307/2673186>
- Şahin, B. (2010). Almanya’daki Türk Göçmenlerin Sosyal Entegrasyonunun Kuşaklar Arası Karşılaştırması: Kürtleşme, *Bilig*, 55, 103-134. <http://bilig.yesevi.edu.tr/yonetim/icerik/makaleler/2644-published.pdf>
- Şahin, B. (2017). Hollanda’ya Gerçekleştirilen Türk Göçü ve Ulusötesi Faaliyetler, *Sosyoloji Konferansları*, 55(1), 85-106. <https://dergipark.org.tr/tr/pub/iusoskon/issue/30651/328315>
- Teachman, J.D. (1987). Family Background, Educational Resources and Educational Attainment, *American Sociological Review*, 52(4), 548-557. <https://doi.org/10.2307/2095300>
- Teachman, J.D., Paasch, K., Carver, K. (1996). Social Capital and Dropping Out of School Early, *Journal of Marriage and Family*, 58(3), 773-783. <https://doi.org/10.2307/353735>
- Thijssen, L., Lancee, B., Veit, S., Yemane, R. (2019). Discrimination against Turkish Minorities in Germany and the Netherlands: Field Experimental Evidence on the Effect of Diagnostic Information on Labour Market Outcomes, *Journal of Ethnic and Migration Studies*, <https://doi.org/10.1080/1369183X.2019.1622793>
- Toksöz, G. (2006). *Uluslararası Emek Göçü*, İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi.
- Treiman, D.J. (1970). Industrialization and Social Stratification, *Sociological Inquiry*, 40(2), 207-234. <https://doi.org/10.1111/j.1475-682X.1970.tb01009.x>
- Tumin, M.M. (1967). *Social Stratification: The forms and functions of inequality*. New Jersey: Prentice-Hall.
- TÜİK (2014). *İstatistiki Göstergeler: 1923-2013*. Ankara: Türkiye İstatistik Kurumu.
- van Ours, J.C., Veenman, J. (2003). The Educational Attainment of Second-Generation Immigrants in the Netherland, *Journal of Population Economics*, 16, 739-753. <https://doi.org/10.1007/s00148-003-0147-0>

- Wang, M.T., Degol, J.L., Amemiya, J.L. (2019). Older Siblings as Academic Socialization Agents for Younger Siblings: Developmental Pathways across Adolescence, *Journal of Youth and Adolescence*, 48, 1218-1233. <https://doi.org/10.1007/s10964-019-01005-2>
- Weber, M. (1995). *Toplumsal ve Ekonomik Örgütlenme Kuramı*, (Çev. Ö. Ozankaya), Ankara: İmge.
- Weber, M. (2008). *Sosyoloji Yazıları*, (Çev. T. Parla), İstanbul: Deniz.
- Weber, M. (2013). *Protestan Ahlakı ve Kapitalizmin Ruhu*, (Çev. G. Rızaoğlu), İstanbul: Oda.
- Weiss, M.G., Liss, M.B. (1988). Night Shift Work: Job and Family Concerns, *Journal of Social Behavior and Personality*, 3(4), 279-286.
- Wilson, A.B. (1959). Residential Segregation of Social Classes and Aspirations of High School Boys, *American Sociological Review*, 24(6), 836-845. <https://doi.org/10.2307/2088572>
- Woelfel, J., Haller, A.O. (1971). Significant Others, The Self-Reflexive Act and the Attitude Formation Process, *American Sociological Review*, 36(1), 74-87. <https://doi.org/10.2307/2093508>
- Wolf, E.R. (2000). *Köylüler*, (Çev. A. Sönmez). Ankara: İmge.
- Wright, E.O. (2016). *Sınıflar*, (Çev. S.Toral), İstanbul: Notabene.
- Wu, L. L. (1996). Effects of Family Instability, Income, and Income Instability on the Risk of a Premarital Birth. *American Sociological Review*, 61, 386–406. <https://doi.org/10.2307/2096355>
- Yasa, İ. (1966). *Ankara'da Gecekondu Aileleri*. Ankara: Sosyal Hizmetler Genel Müdürlüğü.
- Young, M. (1961). *The Rise of Meritocracy: 1870-2033, An Essay on Education and Equality*. Middlesex: Penguin.
- Yörükcan, T. (2006). *Gecekondu ve Gecekondu Bölgelerinin Sosyo-Kültürel Özellikleri*. Ankara: Nobel.
- Zilfi, M.C. (2010). *Women and Slavery in the Late Ottoman Empire*. New York: Cambridge University.

EKLER

EK 1. ORİJİNALLIK RAPORU

	HACETTEPE ÜNİVERSİTESİ SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ DOKTORA TEZ ÇALIŞMASI ORİJİNALLIK RAPORU
HACETTEPE ÜNİVERSİTESİ SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ SOSYOLOJİ ANABİLİM DALI BAŞKANLIĞI'NA	
Tarih: 11/05/2021	
Tez Başlığı: Kökenlerden Menzillere Toplumsal Hareketlilik Stratejileri: Türkiye'de ve Almanya'da Yaşayan Emekli Türk Bireylerin Durumları Üzerine Niteliksel Bir İnceleme Yukarıda başlığı gösterilen tez çalışmamın a) Kapak sayfası, b) Giriş, c) Ana bölümler ve d) Sonuç kısımlarından oluşan toplam 295 sayfalık kısmına ilişkin, 11/05/2021 tarihinde tez danışmanım tarafından Turnitin adlı intihal tespit programından aşağıda işaretlenmiş filtrelemeler uygulanarak alınmış olan orijinallik raporuna göre, tezin benzerlik oranı %1 'dir. Uygulanan filtrelemeler: 1- ☒ Kabul/Onay ve Bildirim sayfaları hariç 2- ☒ Kaynakça hariç 3- ☐ Alıntılar hariç 4- ☒ Alıntılar dâhil 5- ☐ 5 kelmeden daha az örtüşme içeren metin kısımları hariç Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tez Çalışması Orijinallik Raporu Alınması ve Kullanılması Uygulama Esasları'nı inceledim ve bu Uygulama Esasları'nda belirtilen azami benzerlik oranlarına göre tez çalışmamın herhangi bir intihal içermediğini; aksinin tespit edileceği muhtemel durumda doğabilecek her türlü hukuki sorumluluğu kabul ettiğimi ve yukarıda vermiş olduğum bilgilerin doğru olduğunu beyan ederim. Gereğini saygılarımla arz ederim.	
Adı Soyadı: <u>ESRA ÇOLAK TÜRE</u> Öğrenci No: <u>N14246469</u> Anabilim Dalı: <u>SOSYOLOJİ</u> Programı: <u>SOSYOLOJİ-DOKTORA</u> Statüsü: ☒ Doktora ☐ Bütünleşik Dr.	Tarih ve İmza 11/05/2021
DANIŞMAN ONAYI UYGUNDUR. 11.05.2021 DOÇ. DR. ABDULKERİM SÖNMEZ	

EK 2. ETİK KOMİSYON ONAYI

T.C.
HACETTEPE ÜNİVERSİTESİ
Genel Sekreterlik

Sayı : 76000869/

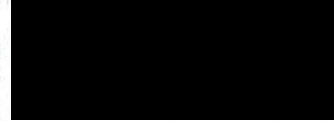
433-3811

15 Kasım 2017

SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ MÜDÜRLÜĞÜNE

Enstitünüz Sosyoloji Anabilim Dalı doktora programı öğrencilerinden **Esra ÇOLAK**'ın Doç. Dr. Abdulkerim SÖNMEZ danışmanlığında yürüttüğü "**Farklı Mesleklerden Emekli Olmuş Bireylerin Kuşak İçi ve Kuşaklar Arası Toplumsal Hareketlilik Stratejileri Üzerine Niteliksel Bir Çalışma**" başlıklı tez çalışması, Üniversitemiz Senatosu Etik Komisyonunun **07 Kasım 2017** tarihinde yapmış olduğu toplantıda incelenmiş olup, etik açıdan uygun bulunmuştur.

Bilgilerinizi ve gereğini rica ederim.

Prof. Dr. Rahime M. NOHUTCU
Rektör a.
Rektör Yardımcısı

Hacettepe Üniversitesi Genel Sekreterlik 06100 Sıhhiye-Ankara
Telefon: 0 (312) 305 1003 - 1004 • Faks: 0 (312) 310 5552
E-posta: yazimd@hacettepe.edu.tr • www.hacettepe.edu.tr

Ayrıntılı Bilgi için:
Yazı İşleri Müdürlüğü
0 (312) 305 1008

*Öğrenci İşlerine
Yazışmasın Yapalım
11-2017*

EK 3. GÖNÜLLÜ KATILIM FORMU

Gönüllü Katılım Formu

Tarih:// 2019

Gönüllü katılım göstermiş olduğum bu araştırmanın Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Sosyoloji bölümü doktora öğrencisi Esra ÇOLAK'ın aynı üniversitenin Sosyoloji Bölümü Öğretim Üyesi Doç. Dr. Abdülkerim Sönmez'in danışmanlığı altında “*Farklı Mesleklerden Emekli Olmuş Bireylerin Kuşak İçi Ve Kuşaklar Arası Toplumsal Hareketlilik Stratejileri Üzerine Niteliksel Bir Çalışma*” başlıklı doktora tez çalışması kapsamında yapılmakta olduğu bana bildirilmiş ve tarımdan anlaşılmıştır. Araştırmada farklı mesleklerden emekli olmuş bireylerin toplumsal hareketlilik mekanizmalarının araştırılmakta olduğunu, bu kapsamda bana yöneltilen soruların kimliğimin gizliliğini ihlal etmeyen, bireysel mahremiyetimi, değerlerimi veya toplumsal, siyasal, felsefi dini düşünce, kanaat ve yorumlarımı eleştirme veya değiştirme amacı taşımayan, sadece istediğim kadarıyla ve istediği sürece cevap verebileceğim sorular olduğunu bilmekteyim.

Araştırmacı, çalışmanın amaçları ve kapsamı, gerçekleştirilecek olan mülakatın içeriği ve tahmini süresi (yaklaşık 1 saat) hakkında beni bilgilendirdi ve bu araştırmaya katılmam hususunda hiçbir baskıda bulunmadı. Araştırmadan, mülakatın istediğim bir anında ayrılabilirim ve o ana kadar toplanmış olan verileri araştırmacının kullanımına bırakıp bırakmayacağım hususunda kararın bana ait olduğunu biliyorum. Vermiş olduğum yanıtların belirttiğim kısımlarının hariç tutulmasını isteyebileceğimi, soruları yanıtlamakta özgür olduğum vurgulandı. Araştırmanın herhangi bir safhasında ve sonrasında araştırmacıdan çalışma hakkında detaylı olarak bilgi isteyebileceğimi öğrendim. İsim, soyisim ve iletişim bilgilerimin tamamen gizli kalacağı, mülakatın ses ve deşifre kayıtları içinde yer almayacağı, sadece bu form üzerinde kalacağı hususunda araştırmacı tarafından bilgilendirildim. Ayrıca, mülakat boyunca yapılacak olan ses kaydının hiçbir şekilde başka kişiler ya da araştırmacılar ile benim iznim olmaksızın paylaşılmayacağı konusunda tarafıma yeterli güvence verildi. Mülakat vasıtasıyla derlenecek olan verilerin anonimlik ve mahremiyet ilkelerine riayet edilerek araştırmacı tarafından yapılacak her türlü bilimsel yayında kullanılmasına onay verdiğimi beyan ederim.

Sorularım ve şikayetlerim ile ilgili olarak araştırmacı Esra ÇOLAK ile (e-posta adresi) adresinden veya (telefon numarası) nolu telefon üzerinden, sorumlu araştırmacı Doç. Dr. Abdülkerim Sönmez (e-posta adresi) adresinden veya (telefon numarası) nolu telefon hattından iletişim kurabileceğimi biliyorum.

Bu araştırma kapsamında hazırlanmış olan mülakat cetveli, Hacettepe Üniversitesi Etik Komisyonu tarafından incelenmiş ve uygun bulunmuştur.

1.18 yaşından büyüğüm.

Evet ☐ Hayır ☐

2.Araştırmaya katılmayı onaylıyorum.

Evet ☐ Hayır ☐

3.Mülakat süresince ses kaydı yapılmasını onaylıyorum.

Evet ☐ Hayır ☐

Katılımcının,

Adı Soyadı:

Adresi:

Telefonu:

İmzası:

Araştırmacının,

Adı Soyadı: Esra ÇOLAK

Adresi:

Telefonu:

İmzası:

EK 4. MÜLAKAT CETVELİ

Farklı Mesleklerden Emekli Olmuş Bireylerin Kuşak İçi ve Kuşaklar Arası Toplumsal Hareketlilik Stratejileri Üzerine Niteliksel Bir Çalışma

Mülakat Cetveli

1. Demografik Sorular

- 1.1. Cinsiyeti:
- 1.2. Yaşı:
- 1.3. Medeni Hali:
- 1.4. Eğitim Durumu:
- 1.5. Kardeş Sayısı:

Kardeş	Cinsiyet	Eğitim	Mesleki Konum	Belirtmek İstenilen Diğer Hususlar
Kardeş 1				
Kardeş 2				
Kardeş 3				
(Satır artırılabilir)				

- 1.6. Çocuk sayısı:
- 1.7. Emekli olduğu iş/mesleği:
- 1.8. Toplam çalışma süresi:

2. Köken ailesinin durumu, içinden geldiği ailenin genel refah ve anne babanın mesleki durumuna ilişkin sorular:

- 2.1. Kendisinin doğduğu tarihte ailesinin nerede ikamet ettiği ve anne-babasının iş/mesleğinin ne olduğu,
- 2.2. Ailenin gelir, refah ve malvarlığı durumunun ne olduğu,
- 2.3. Ailenin eğitim durumunun ne olduğu,
- 2.4. Kendisinin bildiği veya hatırladığı kadarıyla babasının ve annesinin mesleki hayatının nasıl bir seyir takip ettiği,
- 2.5. Kendisi ayrı bir hane/aile oluncaya kadar ailesinin genel refah durumunun nasıl bir seyir takip ettiği,

3. Mülakat yapılan bireyin kendi eğitim ve mesleki yaşamına ilişkin sorular:

- 3.1. Eğitim sürecinin hikâyesi (nerede, nasıl ve niçin öğrenim gördüğü, eğitimden beklentilerinin neler olduğu, nereye kadar niçin devam etmeyi arzu ettiği ve sonuçta neyin niçin belli bir şekilde sonlandığı)
- 3.2. Eğitim sürecine ailesinin nasıl baktığı, kendisini nasıl desteklediği veya yönlendirdiği,
- 3.3. Ailesinin meslek seçimi ve eğitimi konusunda kendisine nasıl bir ufuk, kaynak ve destek sağladığı, yönlendirdiği ve çalışma yaşamına hangi mesleki konumdan başladığı,
- 3.4. Çalışma yaşamına başladığı konumun aile üyelerinin mesleki konumları ile nasıl bir ilişki içerisinde olduğu,
- 3.5. Mesleki konumuna erişmede aile üyelerinin kendisi için servet ve malvarlığı, sosyal sermaye ve dayanışma ağlarını ne yönde kullandığı,

- 3.6. Mesleki konumuna erişmede kendisine engel olabilecek –bireysel güdü eksiliği, kaynak/malvarlığı eksikliği/fazlalığı, yaşanan coğrafya ile ilgili kısıtlar (toplumsal dışlanma), belirli bir etnik ya da dini grubun mensubu olma bağlamındaki kısıtlar, ülkenin mevcut dönemdeki yapısal koşulları ile ilgili kısıtlar, cinsiyeti ile ilgili kısıtlar- gibi karşısına çıkan engellemelerin olup olmadığı ve bunlarla nasıl mücadele edildiği/edilemediği
- 3.7. Mesleğini seçerken arzuları ve imkânları arasındaki dengeyi sağlamak için ne tür planlar yaptığı ve bunları ne şekilde uygulamaya koyduğu,
- 3.8. Bireysel çabasının, merakının, ilişki ağlarını ve güdülenme düzeyinin meslek seçimi ve yönelmedeki engelleri aşma/aşamamada etkisini ne olduğu,
- 3.9. Hedeflemiş olduğu iş/meslek ile gerçekte çalıştığı mesleği arasında ne kadarlık bir farkın bulunduğu ve bu durumu nasıl değerlendirdiği,

4.(Çalışma yaşamı boyunca bulunulan konum/konumlar ve emekli olunan mesleki konum)

- 4.1. Mesleki hayatının nasıl bir seyir takip ettiği (hangi işe hangi yaşta ve konumda başlayıp ilerleme gösterdiği),
- 4.2. Hangi mesleki konumdan, ne kadarlık bir gelir, malvarlığı ve refah ile emekli olduğu,
- 4.3. Kendi değerlendirmesine göre meslek hayatının seyri en genel hatları ile nasıl (yerinde sayma, gerileme, ilerleme ve yükselme, önce ilerleyip sonra gerileme vb) tanımlanabileceği ve neden/ne gerekçe ile böyle bir tanımlama yaptığı,
- 4.4. Mesleki konumu edinmek, değiştirmek, ilerletmek veya korumak adına ne tür (iktisadi, toplumsal, hukuki, ailevi vb) riskleri göze aldığı/alamadığı

5.Mesleki hareketlilik hikayesi yatay bir hareketlilik ya da yerinde sayma olarak tanımlanıyorsa,

- 5.1. Meslek yaşamında bir ilerleme kaydetmemiş olmayı bir başarı veya başarısızlık olarak tanımlayıp tanımlamadığı, bu tanımlamayı neyi ölçü alarak (kendi arzuları, imkânları, kardeşlerinin, akranlarının, anne ve babasının, kardeşleri ve diğer aile üyelerinin, diğer meslektaşlarının durumu) yaptığı,
- 5.2. Mesleki yaşamının yatay bir seyir takip etmesini duygusal olarak nasıl değerlendirdiği, (sonuca razı olmak veya üzüntü duymak, öfke duymak vb),
- 5.3. Bireysel çaba ve güdülenme düzeyinin çalışma yaşamının seyrine olan etkisini nasıl değerlendirdiği,
- 5.4. Mesleki yaşamının yatay bir seyir takip etmesinde kendi güdü ve çalışması dışındaki etkenlerin bir etkisinin olup olmadığını nasıl değerlendirdiği,
- 5.5. Mesleki yaşamda başlangıçta veya sonradan sahip olunan herhangi bir destek mekanizmasının kendisini tembellik ya da ataletle düşürüp düşürmediği, (Nasılsa ailemin kaynakları var ve bu konumdan daha yukarıya gitmeme gerek yok gibi ya da bir mesleki konumda ödenen ücret ve yan gelirlerin daha üst bir konumdaki risklere kıyasla tercih edilebilir olması gibi)

6.Çalışma yaşamı boyunca bulunulan ya da emekli olunan mesleki konum ilk mesleki konumdan daha aşağıda bir konum ise (dikey ve aşağıya doğru hareketlilik)

- 6.1. Mesleki yaşamında bulunduğu konumdan daha aşağıda yer alan bir konuma geçişinin hikâyesi,
- 6.2. Çalışma yaşamı boyunca bulunulan mesleki konumu korumak için ne tür çabalar harcadığı,
- 6.3. Mesleki yaşamında aşağıya doğru gitmiş olmasında kendinden kaynaklanan (çaba eksikliği, isteksizlik, hastalık, bilgisizlik-deneyimsizlik, anlayış, inanç, tutumluluk vb) etkenlerin neler oldukları ve bunların sonuç üzerinde ne derece etkili olduğu,
- 6.4. Mesleki yaşamında geriye veya aşağıya doğru gitmesinde aile üyelerinin ve ailevi kaynakların, deneyimlerin, bilgi ve anlayışın, ilişkilerin, tavır alışlarının bir etkisinin olup olmadığı, olduysa bunların neler oldukları ve sonucu nasıl etkiledikleri,

- 6.5. Mevcut konumunu korumasını zorlaştıran veya geriye gitmesinde kendisi ve aile üyeleri dışındaki diğer bireylerin, bunlarla olan ilişkilerinin, piyasanın, siyasal ve iktisadi diğer şartların etkisi olup olmadığı ve bunları nasıl değerlendirdiği,
- 6.6. Ailesinin etnik kökeni, malvarlığı, serveti, toplum içindeki itibarı sosyal ve kültürel sermayesi gibi hususların mesleki konumu koruyamamada bir etkisi olup olmadığı ve bunun tam olarak nasıl gerçekleştiği,
- 6.7. Kendisinin aile ve daha geniş toplumsal gruplar içerisinde oynadığı rollerin, sahip olduğu statüler ile bu rol ve statülerin getirmiş olduğu sorumlulukların mesleki konumu sürdürememede bir etkisinin olup olmadığı,

7.Çalışma yaşamı boyunca bulunulan ya da emekli olunan mesleki konum ilk mesleki konumdan daha yukarıda bir konum ise (dikey ve yukarı doğru hareketlilik):

- 7.1. Mesleki yaşamında bulunduğu konumdan daha yukarıda yer alan bir konuma geçişinin hikâyesi,
- 7.2. Çalışma yaşamı boyunca bulunulan mesleki konumu yükseltmek için ne tür çabalar harcadığı,
- 7.3. Mesleki yaşamında yukarıya doğru gitmiş olmasında kendinden kaynaklanan (çaba, istek, zeka, sağlık-beden durumu, bilgi-deneyim, anlayış, inanç, tutumluluk vb) etkenlerin neler oldukları ve bunların sonuç üzerinde ne derece etkili olduğu,
- 7.4. Mesleki yaşamında ileriye, yukarıya doğru gitmesinde aile üyelerinin ve ailevi kaynakların, deneyimlerin, bilgi ve anlayışın, ilişkilerin, tavır alışlarının bir etkisinin olup olmadığı, olduysa bunların neler oldukları ve sonucu nasıl etkiledikleri,
- 7.5. Mevcut konumunu yükseltmesinde, ilerletmesinde kendisi ve aile üyeleri dışındaki diğer bireylerin, bunlarla olan ilişkilerinin, piyasanın, siyasal ve iktisadi diğer şartların etkisi olup olmadığı ve bunları nasıl değerlendirdiği,
- 7.6. Ailesinin etnik kökeni, malvarlığı, serveti, toplum içindeki itibarı sosyal ve kültürel sermayesi gibi hususların mesleki konumu ilerletme, yükseltmede bir etkisi olup olmadığı ve bunun tam olarak nasıl gerçekleştiği,
- 7.7. Kendisinin aile ve daha geniş toplumsal gruplar içerisinde oynadığı rollerin, sahip olduğu statüler ile bu rol ve statülerin getirmiş olduğu imkânların mesleki konumu ilerletmesinde bir etkisinin olup olmadığı,

8.Mülakat yapılan bireyin kendisine göre çocuklarının durumuna yönelik sorular:

- 8.1. Çocuklarının her birinin eğitim ve mesleki durumlarının hikâyesi (nerede, nasıl ve niçin öğrenim gördüğü, eğitimden beklentilerinin neler olduğu, nereye kadar niçin devam etmeyi arzu ettiği ve sonuçta neyin niçin belli bir şekilde sonlandığı),

Çocuklar	Cinsiyet	Eğitim	Mesleki Konum	Belirtilmek İstenilen Diğer Hususlar
Çocuk 1				
Çocuk 2				
Çocuk 3				
(Satır artırılabilir)				

- 8.2. Kendisi ve eşinin çocuklarının eğitimi ve meslek edinimi konusunda genel olarak nasıl tavır takındıkları, eğitimin ve mesleğin nesini (gelirini, itibarını, kolaylığını, çocuğun yeteneklerine, cinsiyetine, isteklerine uygunluğunu, eğitim kurumlarının yakın veya uzak oluşlarını, özel veya kamusal oluşlarını, riskli veya risksiz oluşunu, iş bulmada kolaylık veya zorluğunu, aile işini devam ettirmedeki işlevi vb) önceledikleri ve onları nasıl yönlendirdikleri
- 8.3. Çocuklarının bu tavra nasıl bir tepki verdikleri, onların kendi ilgi ve arzularını nasıl konumlandırıdıkları

- 8.4. Çocuklarının eğitim sürecinde ve mesleki konumlarına erişimlerinde her birisi için zekâ ve bireysel güdülenme düzeylerinin etkisi,
- 8.5. Çocukların gerek eğitimde başarılı olmak için ne tür çabalar harcadıkları veya harcamaktan imtina ettikleri
- 8.6. Gerek kendisi ve eşi, gerekse çocuklarının nazarında ailevi kökeni, inançları, değerleri, eğitimi ve mesleki konumunun çocuklarının her birinin meslek tercihi ve mesleklerinde bugünkü konumlarına gelmede bir etkisi olup olmadığı,
- 8.7. Çocuklarının mesleki konumlarına erişimlerinde kendisinin onlara temin ettiği veya ailenin servet ve malvarlığı durumunu nasıl bir etkisi olduğu,
- 8.8. Çocuklarının her birinin eğitim ve mesleğe erişimde ve ilerlemesinde-gerilemesinde sosyal konumları vasıtasıyla fayda sağlayabilecek kişilerin yardımlarının veya engel çıkaran bir etkilerinin olup olmadığı,
- 8.9. Kendisinin çocuklarına sağladığı imkânlar ve onların olmalarını arzu ettiği konum ile çocuklarının gerek eğitimsel başarı gerekse mesleki başarı bakımından eriştikleri konum arasında ne derece bir uyum veya ayrışma olduğu ve bu durumu nasıl karşıladığı,
- 8.10. Bir anne veya baba olarak çocuklarının eğitimsel ve mesleki başarısı ve genel olarak da hayat içinde başarılı olması için yaptıklarını yeterli görüp görmediği, hakkında pişmanlık, üzüntü veya aksine olarak iftihar ettiği hususların olup olmadığı ve varsa bunların neler oldukları,

9. (Almanya’da yaşayan bireyler için) Göç sürecinin bireylerin toplumsal hareketliliğe katılma ve konumlarını değiştirmedeki etkisine yönelik sorular:

- 9.1. Göç etmenin kendileri için anlamı ve amacının ne olduğu,
- 9.2. Göçün bireylerin eğitimsel ve mesleki başarıları üzerindeki etkisinin ne olduğu,
- 9.3. Göç sürecinin bir toplumsal hareketlilik merdiveni olarak kullanılıp kullanılmadığı ile ilgili olarak arzu edilen ile gerçekte olan arasında ne kadarlık bir farklılaşmanın bulunduğu,
- 9.4. Göçmen bireylerin aile üyelerinin kaynaklarını – ekonomik, sosyal, kültürel ya da beşeri- çocuklarına aktarma kabiliyet ve stratejilerinin ne olduğu ve bunların Türkiye’de mesleki yaşamını sürdürmüş emekli bireylerden ne ölçüde farklılaştığı,
- 9.5. Göç sürecinin toplumsal hareketliliği sağlamak bakımından toplumsal dayanışma örüntülerini ne şekilde harekete geçirdiği,
- 9.6. Türkiye ve Almanya’daki farklı yapısal koşullar (göçmenler için hukuki düzenlemeler) ve mesleki dönüşüm süreçlerinin toplumsal hareketlilik dinamiklerini ne ölçüde etkilediği,

10. Mülakat yapılan bireyin toplumsal eşitsizlikler ve toplumsal hareketliliğe yönelik genel düşüncelerini anlamaya ilişkin sorular:

- 10.1. Bir kimsenin eğitim ve meslek hayatında başarı ve başarısızlığın kendisinin zekâ ve yeteneklerine mi, çalışma ve çabalamasına mı, aile çevresinin sahip olduğu imkânlarla ve anlayışlara mı, hatırlı-güçlü birinin yardım ve desteğine mi, şansa ve talihe mi bağlı olduğu ve eğer bunları sıralayacak olsaydı nasıl sıralayacakları,
- 10.2. Toplumu içinde herkesin farklı iş ve meslekler edinip bundan dolayı da farklı imkânlarla sahip olması bir eşitsizlik ve adaletsizlik sorunu mu yoksa sonuçta herkesin ancak hak ettiğini mi elde ettiği,
- 10.3. Mesleki konumu edinmek, sürdürmek, yükseltmek için insan ne kadar çaba göstermesi gerektiği ve bunun nedeni,